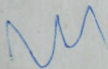

ZA SINDIKAT

JOSIP CAZI

PRVA
RADNIČKA DRUŠTVA
u
HRVATSKOJ

(1860-1880)

Izdao:

SAVEZ SINDIKATA JUGOSLAVIJE - REPUBLICKO VIJEĆE ZA HRVATSKU

JOSIP CAZI

PRVA
RADNIČKA DRUŠTVA
u
HRVATSKOJ

Samostalni ekonomski i politički istupi
(1860-1880)

Izdao:

SAVEZ SINDIKATA JUGOSLAVIJE - REPUBLIČKO VIJEĆE ZA HRVATSKU

Materijali i dokumentacije korišteni u ovoj knjizi nalaze se u Državnom arhivu Zagreb i Rijeka, Arhivu grada Zagreba, Gradskom arhivu Varaždina i Sveučilišnoj biblioteci Zagreb. Na sabiranju građe surađivala je drugarica Cvetka Knapić, član Komisije Republičkog vijeća SSJ za Hrvatsku za sabiranje građe za povijest sindikalnog pokreta u Hrvatskoj. Statističke podatke dao je Zavod za statistiku NR Hrvatske. Materijalna sredstva za izdavanje knjige dalo je Kotarsko sindikalno vijeće Zagreb

POKUŠAJ STVARANJA PRVOG RADNIČKOG DRUŠTVA U HRVATSKOJ 1869. GODINE

MJESTO I VRIJEME U KOJEM POČINJE POVIJEST RADNIČKOG POKRETA U HRVATSKOJ

U rujnu 1869. godine došlo je do prvog samostalnog društvenog istupa zagrebačkih radnika. U stanovitom smislu taj je istup predstavljao međašni kamen između starog cehovskog duha, starih cehovskih shvaćanja forme udruživanja i aktivnosti zagrebačkih i hrvatskih radnika, te njihove težnje da se udruže i stvore takvu organizaciju, koja bi ih vodila novim putovima i novim oblicima borbe i vlastitog razvitka. Zagreb je bio kolijevka tog pokreta. U to se vrijeme već afirmirao sa sjevernom Hrvatskom kao nacionalni, ekonomski, politički i kulturni centar. Zato je prirodno da je postao žarištem radničkog pokreta.

Historija radničkog pokreta u Hrvatskoj počinje na završetku prvog perioda povijesti marksizma, u periodu koji traje od pariske revolucije 1848. godine do Pariske komune 1871. godine. Lenjin je taj period označio kao period nemira i revolucija. Njegovo se značenje sastoji naročito u tome, što je marksizam (učenje o historijskom materijalizmu, učenje o višku vrijednosti i učenje o klasnoj borbi) kao naučna teorija revolucionarne borbe proletarijata u vatri revolucije potvrdio svoju ispravnost. Teorija komunizma u tom vremenu počela se spajati s masovnim radničkim pokretom.

NA PRIJELAZU IZ MANUFAKTURE NA INDUSTRIJU

Dok je 1871. godina u Francuskoj bila godina prve proleterске diktature, u to su vrijeme za hrvatske radnike dolazile i prve godine političkog buđenja i samostalnih političkih i ekonomskih istupa. Hrvatska se privredno nalazila na prijelazu iz manufakture u mašinsku industriju, koja već osvaja teren.

Kapitalistička proizvodnja — govorio je Marks — počinje ustvari od onog momenta kad jedan isti individualni kapital upošljava

istovremeno veći broj radnika. Dakle, proces rada proširuje svoje razmjere i dostavlja proizvod u velikoj količini. Djelovanje velikog broja radnika u jedno isto vrijeme i na jednom istom mjestu (ili ako hoćete na jednom i istom polju rada) radi proizvodnje jedne iste vrste robe pod komandom jednog kapitaliste predstavlja historijsku i logičnu polaznu točku kapitalističke proizvodnje. U pogledu samog načina proizvodnje manufaktura se u svojim počecima razlikuje od esnafske zanatske radinosti jedino većim brojem radnika zaposlenih od strane istog kapitala. Radionica esnafskog majstora samo se proširila. (Usporedi: Marks »Kapital«, I., str. 255, »Kultura«, 1947.).

Baš ova polazna točka kapitalizma vidjela se naročito u sitnoj proizvodnji Hrvatske polovicom XIX. stoljeća. Razlika između kapitalističke radionice i radionice sitnog proizvođača sastoji se u početku samo u broju istovremeno uposlenih radnika. Stoga su prva kapitalistička poduzeća u Hrvatskoj, tako reći, nestajala u moru sitnih radionica. Međutim, upotreba velikog broja radnika na jednom mjestu dovodi do bitnih promjena u samoj proizvodnji, do postepenog preobražaja proizvodnje. Ranije velike razlike u pogledu jačine, vještine, iskustva, koje su vladale među radnicima u zajedničkoj radionici, vremenom se gube. Proizvodnja robe sve se više razvija. Povećava se produktivnost rada. Uvodi se plansko djelovanje i plansko rukovođenje. U većoj se mjeri iskorištavaju građevine, magazini, alati, proces proizvodnje organizira se racionalnije, što dovodi do pojeftinjavanja proizvodnje. Krupnije radionice, koje predstavljaju prijelaz na viši oblik industrije, imaju i drugih prednosti nego one sitne. Vlasnik radionice brine se sve više za trgovačko-poduzetnički posao. U radionici poslovođa kontrolira posao umjesto njega, ili to čini postavljeni majstor. Tako se u Hrvatskoj, najprije u gradovima Zagrebu, Rijeci, Osijeku i drugdje, stvorio tip kapitalističkih radionica zasnovanih na istoj ručnoj tehnici kao što je bila u zanatskoj radionici. Razlika između radnika zaposlenih u kapitalističkoj radionici i radnika zaposlenih u zanatskoj radionici sastojala se u tome, što radnici u kapitalističkoj radionici ne koriste više svoja sredstva za proizvodnju i što se u odnosu prema svom poslodavcu nalaze u posve najamnom odnosu. Razlika između zanatlijske radionice i kapitalističke sastojala se, pored navedenog, i u tome, što je zanatska radionica počivala na rasparčavanju i uzajamnom izoliranju poduzeća, na samostalnosti mnogih malih robnih proizvođača, a kapitalistička radionica počivala je na ujedinjavanju radova, na zajedničkoj proizvodnji, na kooperaciji većeg broja radnika pod komandom kapitaliste.

Koncem XVIII. i početkom XIX. stoljeća u Hrvatskoj već nalazimo velik broj krupnih manufakturnih poduzeća, i to kako u rudarstvu, brodogradnji, građevnoj djelatnosti, tako i u preradi drva i prehrambenoj djelatnosti. Postoji, na primjer, 28 rudarskih i metalurgijskih poduzeća manufakturne proizvodnje, 77 drvnih poduzeća, 36 raznih brodogradilišta na moru i rijekama, zatim 38 tekstilnih

poduzeća i svilana, velik broj pivovara, tvornica duhana, ciglana i slično, tako da se može reći da je u Hrvatskoj bilo preko 400 raznih manufakturnih poduzeća. Najveći broj manufakturnih poduzeća bio je smješten na Rijeci, zatim u Osijeku, Zagrebu, Karlovcu i Varaždinu. Manufakturna proizvodnja u Hrvatskoj bila je vezana i za kućnu radinost i seoski obrt. Kako je unutrašnje tržište Hrvatske bilo nerazvijeno, manufakturna se poduzeća orijentiraju pretežno na izvoz iz Hrvatske. S manufakturom počinje tu i tamo upotreba mašina, međutim, one u Hrvatskoj prvom polovicom XIX. stoljeća još ne stvaraju posebnu epohu industrijske proizvodnje, ali su već bile vjesnici mašinizirane industrije. Iako su u Austro-Ugarskoj vladali feudalni odnosi i cehovi, koji su sputavali razvoj manufakture, ipak je apsolutistička monarhija Habsburgovaca posebnim privilegijama omogućavala i gurala na razvitak manufakturnih poduzeća.

Tek Josip II., koji je 1783. godine ukidao u austrijskim zemljama cehove i dopustio slobodu obrta, stvara povoljne uvjete za razvoj manufakture. Međutim, poslije francuske revolucije dvor je, bojeći se da se razvijanjem kapitalističkih poduzeća ne stvore uvjeti za revoluciju u Austro-Ugarskoj, ukinuo te slobode. Tek je obrtnički red od 1859. godine otklonio sve ograde, koje su sputavale širenje kapitalističkog načina proizvodnje.

U doba kad u Hrvatskoj počinje radnički pokret, već je na njenom teritoriju bilo smješteno tridesetak poduzeća na parni pogon, i to na Rijeci, u Čakovcu, u Gorskom Kotaru, u Varaždinu i Zagrebu, zatim u Osijeku, Virovitici, Vukovaru, Nuštru. To su bile uglavnom tvornice papira, duhana, strojeva, pilane, šećerane, tvornica žigica, te rudnici.

Manufaktura kao vladajući oblik proizvodnje vladala je u Engleskoj do zadnjih decenija 18. stoljeća, a u drugim zapadnim zemljama do početka i prvih decenija 19. stoljeća. U ostalim dijelovima Evrope (Austrougarska, Rusija i t. d.) manufaktura je vladajući i karakterističan način proizvodnje čak do prve polovice 19. vijeka. To vremensko razdoblje vrijedi i za Hrvatsku, tim prije što je ona u sklopu zemalja austrougarske monarhije sačinjavala privredno zaostalu zemlju.

Kad je početkom XIX. stoljeća došlo do ubrzanog rasta proizvodnih snaga na kapitalističkoj bazi, do industrijske revolucije u zapadnoj Evropi, kapitalizam je bio vladajući oblik jedino u Engleskoj. Tek drugom polovicom XIX. stoljeća dolazi do kapitalističke ekspanzije naročito industrijskog razvitka u čitavom svijetu. Od 1860. do 1913. godine ukupna svjetska industrijska proizvodnja porasla je za više od sedam puta, a od 1870. do 1913. ona se upetorostručila. U tom gigantskom porastu svjetske proizvodnje dolazilo je i do neprekidnog povećanja broja industrijskih radnika. Ako se uzme kao točna tvrdnja da su do 1860. godine svijetom prevladavali pretkapitalistički

oblici proizvodnje i da je svega 10% ljudi u svijetu proizvodilo u okvirima kapitalističkog načina proizvodnje, onda Hrvatska ne spada ni u taj svjetski prosjek.

POJAVA PROLETARIJATA

Ako se pođe od toga da je u Hrvatskoj period industrijskog kapitalizma počeo drugom polovicom XIX. stoljeća, onda i stvaranje modernog industrijskog proletarijata, koji se rađao svugdje zajedno s razvojem kapitalizma, odgovara historijskom razvitku kapitalizma u Hrvatskoj. U Hrvatskoj je 1857. godine bilo svega 7.832 zanatskih, manufakturnih i industrijskih radnika, 20.168 nadničara i 25.802 slugu, odnosno ukupno 53.802 najamnih radnika. Prema tome, broj najamnih radnika nije bio viši od 5,7% stanovništva. Ove brojke pokazuju da najveći dio najamnih radnika Hrvatske (48%) čine sluge, koji, iako siromašni i bez vlasništva, zbog svog položaja nisu mogli postati nosioci borbe protiv kapitalističkog eksploatatora i ugnjetača. Ni nadničari nisu mogli biti nosioci te borbe, iako broj nadničara u odnosu na ukupan broj najamnih radnika iznosi 37%. Nosioci radničkog pokreta mogli su da budu radnici zanatskih radionica, manufakturnih poduzeća i tvornica, pomoćnici (kalfe) i proleter, kod kojih se javlja zbog jednakih uvjeta rada osjećaj solidarnosti i potreba organiziranja radi otpora protiv eksploatacije i lakše borbe protiv kapitalista i kapitalističkog poretka. Takvih radnika bilo je 15% od ukupnog broja zaposlenih radnika. Iako sami uvjeti kapitalističke eksploatacije stvaraju materijalne uvjete i socijalističke snage, neophodne za organiziranu borbu protiv vladajućih klasa kapitalističkog društva, ipak radnička klasa nije odmah došla do svijesti da je samostalna klasa sa svojim naročitim interesima, od kojih je najveći interes uništenje kapitalizma. Ona sama nije došla čak ni do svijesti da je baš ona najспособnija da ostvari taj zadatak.

PRVOBITNI OBLICI KLASNOG FORMIRANJA

U procesu svog razvitka radnička klasa prolazi razne faze svog klasnog formiranja. Iako su radnici počeli borbu s kapitalom od onog dana otkad su postali, ta je borba bila neorganizirana, stihijska, u vidu istupanja pojedinih grupa radi povećanja zarade, poboljšavanja uvjeta rada, protiv globa i t. d. Takvih početnih oblika borbe bilo je dovoljno i u Hrvatskoj. Bježanje s posla zbog slabih uvjeta rada, pobune radnika, masovne krađe, razbijanja i paljenja poslovnih objekata zbog mržnje ili osvete zbog neisplaćenih nadnica i drugih šikarnacija. Takvih pokreta, koji ukazuju na klasnu nezrelost proletarijata, imali smo u Hrvatskoj krajem XVIII. i početkom XIX. sto-

ljeća. Napredniji oblik radničke borbe jesu štrajkovi, koji postaju jedan od osnovnih oblika radničkog otpora kapitalističkoj eksploataciji. O tom ćemo govoriti kasnije.

Pojava proletarijata i veliki radnički pokreti drugih zemalja u početku su plašili vlastodršce i vladajuće klase u austro-ugarskoj monarhiji. Oni su zato najprije poduzimali najraznovrsnije mjere, koje su bile uperene protiv stvaranja proletarijata, ali što se više razvijao kapitalistički način proizvodnje, koji je počivao na najamnom radniku i koji bez proletarijata nije mogao egzistirati, javlja se i u građanskim krugovima pokret za uzdizanje proletarijata, kako na području njegova prosvjeđivanja, tako i na stvaranju uvjeta da budu sposobni za rad i na radu zadovoljni. Pored toga, građanska je klasa uvlačila radnike u aktivnu borbu protiv feudalnog poretka, u kojoj su radnički elementi zajedno sa sitnim i siromašnim obrtnicima igrali veliku ulogu. Uvijek se dešavalo da je buržoazija, nakon što je izvojevala pobjede na račun feudalizma, istupala protiv političkih težnja radnika, buđenja klasne svijesti, naročito protiv njene organizirane borbe, koja je težila da ujedini čitavu radničku klasu u radnički pokret, s ciljem da promijeni sve nečovječne životne uvjete suvremenog društva.

Odredbе cehovskog reda i radničkog zakonodavstva do 1867. godine zabranjivale su radničke klasne organizacije, a svaki pokušaj organiziranja radnika sprečavan je najstrožim kaznama. Tako su, na primjer, odredbama općeg cehovskog reda 1813. godine bile zabranjene sve kalfinske organizacije (bratovštine), zatim posebni sastanci, tajna pravila ili vlastiti fond. Naročito su bili zabranjeni sporazumijevanje, vijećanje i dogovori o nadnicama. Zabranjeno je dogovaranje i dopisivanje s kalfama iz drugih mjesta. Protiv udruživanja i štrajkova bile su predviđene kazne, tamnice, protjerivanja, tjelesne, pa čak i smrtne kazne. U privremenom uputstvu o organizaciji obrta 1851. godine bilo je posebnim paragrafom zabranjeno kalfama da se dogovaraju o većim plaćama i boljim uvjetima rada. Isto tako obrtni red od 1859. godine zabranjuje svako udruživanje radnika, dogovaranje, štrajk ili bilo koje drugo sredstvo, kojim se od poslodavaca iznuđuju bolji uvjeti rada. Bratovštine, koje su postojale, mogle su djelovati jedino pod uvjetom da ih kontroliraju majstorski cehovi. Ta zabrana koalicije i borbe za bolje uvjete rada odnosila se jednako kao na zanatske radnike, na radnike manufakture, tako i na tvorničke radnike.

Uprkos žestokim progonima austrougarskih vlasti, socijalističke misli, ideje, pa i štampa još pedesetih i šezdesetih godina prodiru i u Hrvatsku. Inozemni radnici, članovi radničkih bratovština, kasa uzajamne i putničke pomoći i tajnih socijalističkih grupa bili su prvi vjesnici i sijači bure koja dolazi. Radi primjera i da bi se vidjelo kako tadanji režim vodi strogo računa o kretanju kalfi, koji uporedo sa traženjem posla vrše propagandu socijalističkih načela, može da

posluži jedan raspis od 23. srpnja 1852. godine, koji je u odsutnosti bana Jelačića potpisao podban Benko. U raspisu se kaže:

Zastupnik namjestnika u Salzburgu prijavio je visokoj c. k. vrhovnoj redarstvenoj oblasti, da je početkom ovog mjeseca neki prije tri nedjelje tamo došavši stolarski kalfa imenom Ivan Antun Henrik Wach iz Hamburga iz carskih držanah oduptjen s toga, što se je među njegovimi stvarmi kod mitničkog pregledavanja našlo 12 primjerakah od spisa pod naslovom: »Der Socialismus in möglichster Vollkommenheit oder Untersuchung und Beteuchung dessen, was dem Staat der Gesellschaft oder Societät nothwendig und nützlich ist. Druck von Lehmann und Birkmann«, i što su usljed daljneg redarstvenog iztraživanja saznane okolnosti, koje potvrđuju, da je Wach bio i da je valjda još i sad sučlan njemačkog (komunističkog) bratstva radionikah. U posljednjem obziru zanimiva su prepisno priložena dva komada, jer ujedno izjasnjuju ustrojenje bratstva radionikah.

Buduć da je Wach bez dvojbe izaslanik radioničke propagande, i pronađeni tiskopis po sadržaju svom na to opredjeljen bio, da komunističke pomisli kod radioničkog pučanstva razprostrani, to usljed naredbe visoke c. k. vrhovne redarstvene oblasti od 11. t. m. br. 1243/228, c. k. podžupane i gradske satnike o događaju tom neposredno obavješćujem s nalogom, da na tiskopise takove, kao što je onaj gore poblizje naznačeni, strogo paze, i da na strane, ili iz inostranstva, u zavičaj vraćajuće se zanatske kalfe brižljivo pozornost obrate.¹

Uz tu obavijest bila su županijama razaslana još dva dokumenta. Jedan od njih je članska iskaznica izdata od rajonskog komiteta radnika Hamburga, iz koje se vidi, da je Joh. Heiner Anton Wach bio član njemačke radničke bratovštine Vorwärts (Naprijed),² a drugi je dokument statut putničko - potporne blagajne te bratovštine. Iz statuta se vidi da je svaki član Vorwärts-a istovremeno i član putničko-potporne blagajne. Svaki član obavezno plaća mjesečni prilog i ima pravo na jednokratnu pomoć svakih šest mjeseci. Od putujućeg člana tražilo se da u mjestu duljeg zadržavanja postane član mjesne putničko-potporne blagajne.³

Pored policijske paske, koja se vršila nad radnicima, koji su tražili posao, vodila se neprekidna racija nad socijalističkom štampom i literaturom. Tako, na primjer, u Državnom arhivu postoji niz dokumenata, iz kojih se vidi da se i u Hrvatskoj poduzimaju policijske mjere, da se spriječi raspačavanje »Crvenog katekizma za njemački narod«, zatim jedna brošura P. J. Proudhona, te djelo Eugena Sue-a pod naslovom »Tajne naroda ili povijest jedne proleterske porodice«. Dalje se zabranjuje rasprostiranje propagandnog materijala Cabeta i Allhusen-a i t. d. Evo nekih dokumenata:

Polag jedne visokoj c. k. vrhovnoj redarstvenoj oblasti prispievše prijave nastoji revolucionarna stranka u Njemačkoj o tom, da neki valjda u Elberfeldu tiskani spis pod naslovom: »Rother Katechismus für das deutsche Volk, herausgegeben bei Derby in Boston«, sriedstvom kolporteurah u masi među pukom razprostrani.

¹ Državni arhiv u Zagrebu, br. 275/p 1852. g.

² Državni arhiv u Zagrebu, ad br. 275/p 1852. g.

³ Državni arhiv u Zagrebu, ad br. 275/p 1852. g.

Usljed naredbe gorerečene visoke oblasti 9. t. m. br. 1188/132, nalažem c. k. podžupanom i gradskim satnikom, da na sramotni spis taj strogo paze, razprostiranje njegovo prepriče, pronađene eksemplare uzapte i shodno učine, da se protiv razprostraniteljima kazneni postupak povede.

Ovaj im se nalog neposredno izdaje i Vami shodnog znanja radi time do obavijesti dostavlja.⁴

Istim se nalaže, da pomnjivo nastoje prepričiti razprostiranje tiskopisa pod naslovom: »La Revolution sociale demontree par le coup d'etat du 2 decembre. Par P. J. Proudhon. Bruxelles, 1852.«, koji je polag priobćenja gospodina namjestnika u Pragu po tamošnjoj komisii za pregledanje knjigah u jednoj dne 31. kolovoza t. g. iz inozemstva prispievše knjižne pošiljke pronađen, i glede kojeg je pomenuti g. namjestnik u smislu §. 14. naputka za izvedenje štamparskog reda visokoj c. k. verhovnoj redarstvenoj oblasti podneo predlog poradi zabrane.⁵

Djelo Eugena Sue-a pod naslovom »Die Geheimnisse des Volkes oder Geschichte einer Proletarier-Familie« zabranilo je visoko c. k. ministarstvo unutarnjih poslova naredbom od 18. siečnja 1850. za svu cesarevinu, i usljed toga je objavio bansko vieće za prepričiti razprostiranje djela toga odpisom od 28. siečnja 1850. br. N. 1060/160. načelnikom gradova Zagreba, Rieke, Varaždina, Karlovca i Osieka izdalo nalog, da pomenuto djelo u knjigarnicah tamošnjih potraže, pronađene primjerke podnesu, i knjigarom oštro zapriete, da se pod strogu pedepsu pogibeljno djelo ovo zatajiti, ili izpod ruke i kriomice prodavati neusude.

Buduć da je jedan svezak višerečenog djela nedavno u podčinjenom upravnom području prigodom mitničkog pregledanja jedne knjižne pošiljke nađen i oduzet: to se nalazim prinukana svimkolikim c. k. podžupanom i c. k. ravnateljem gore napomenutu zabranu ovime do znanja dostaviti s pozivom, da ju u smislu naredbe od 9. travnja t. g. br. 106/p. knjigarom i inim za prodavanje knjigah povlastjenim obrtnikom obznane, kod onih pako, kojim je usljed gore navedenog odpisa banskog vieća u svoje vrijeme jur obznanjena, ponove i da u napredak zabranu tu kao što treba rukovode.⁶

Po glasu priobćenja gospodina namestnika za Moravsku prijavilo je c. k. kotarsko satništvo u Misteku, da je tamo 29. listopada t. g. jedan plakat od C. G. Allhusen-a u Kielu, zatim brošura pod naslovom: »Das Weib, ihr unglücklicher Schicksal in der gegenwärtigen Gesellschaft, ihr Glück in der deutsch-ikarischen Gemeinschaft von Lirbet, aus dem französischen von D^{or} Herman Ewerbeck aus Danzig, herausgegeben von Allhusen in Kiel, 1850.« zatečena i uzapćena.

Plakat, koji saderžava tri bakroreza, predstavljajuća despotizam, revoluciju od godine 1848. i društvenu (socialnu) republiku, jest proglas Allhusena na radionike za komunizam i ustrojenje ovakovih demokratsko-komunističkih društva i sveršuje se pozivom, da razprostiraju 5 kod Allhusena izišavših popularnih i socialističkih spisah, ka kojim po svoj prilici spada i gore navedena brošura »Das Weib«, koje pravac tamo smera, da među radnikom nezadovoljstvo, razdraženost i neprijateljstvo proti pojedinim stališem građanskog društva, imenito proti bogatim i plemićem u komunističko-socialnom smislu probudi.

Oba tiskopisa ta spadaju među one proizvode Cabetove i Allhusenove, kojih je uzapćenje g. ministar unutarnjih poslova opetovano, imenito odpisom od 23. ožujka 1851. odredio, usled kojega je ovađšnja naredba od 25. ožujka 1851. broj 219/R. na g. c. k. verhovne župane izdana.

Glede obih tih po saderžaju svom kažnjivih tiskopisah stavljen je visokoj c. k. verhovnoj redarstvenoj oblasti predlog, da se obćenito zabrane.

⁴ Državni arhiv u Zagrebu, br. 266/p 20. VII. 1852. g.

⁵ Državni arhiv Zagreb, Okružna naredba svim županima, podžupanima i ravnateljstvinu redarstva br. 516/p od 26. IX. 1852. g.

⁶ Državni arhiv Zagreb, br. 847/p od 18. VIII. 1852. g.

Dočim se ovo shodne pazke radi do znanja dostavlja, opažuje se jošte, da su oba tiskopisa ta iz Kiela preko Pruske po pošti pod križnim omotom i tiskanim adresom: »An den Arbeiter- und Gewerksverein«, ako ne pod adresom: »An die Gesellenherberge oder Gesellenverkehr. Absender L. V. Allhusen in Kiel« u Mistek stigla i da će se s toga valjda i na radionička društva i konake (Herbergen) u drugih krunovinah razposiljati, čega radi je i c. k. poštah ravnateljstvo ovozemno pozvano, da shodnu pazku unutra delokruga svoga odredi.⁷

GRAĐANSKI LIBERALI I STVARANJE RADNIČKIH DRUŠTAVA

Donošenjem takozvanog decembarskog ustava 1867. godine, koji je bio djelo austrijskih liberala, omogućeno je prvi put radnicima u Austro-Ugarskoj javno organiziranje. Nema sumnje da je to utjecalo na pokretanje akcije za stvaranje radničke organizacije i u Zagrebu. Liberali su najprije u Beču, a onda u Pragu, Pešti i drugim mjestima pokušali da osnuju »Radnička društva samopomoći«, kako bi privukli pod svoj utjecaj radnike. Ali su socijalisti, koji su unutar tih društava imali svoje tajne grupe, pružili tom pokušaju aktivan otpor. Legalizacijom radničkog organiziranja liberali moraju potpuno napustiti teren. Tako su oni, ustvari, prokrcili put socijalistima svagdje gdje su pokušali da se dočepaju utjecaja na radničku klasu.

U Hrvatskoj se taj proces razvijao nešto drugačije.

Liberalni naprednjački dio hrvatske buržoazije koristio je i radnike, kao svog saveznika, u borbi za ustavnost protiv apsolutizma i feudalizma — za demokraciju, nacionalno ujedinjenje i samostalnost. Taj je savez koristio i proletarijatu, jer se u njem obučavao za političku borbu. Kad su se hrvatski radnici počeli samostalno kretati stvaranjem svojih radničkih obrazovnih udruženja, ni naprednjačka buržoazija nije mogla otvoreno istupati protiv takvih oblika samostalnog pokretanja proletarijata. Ta sprega liberala i radnika došla je do izražaja baš 1869. godine. U borbi protiv »Nagodbe« (sporazuma), stranke — Unionista, predstavnika klasnih interesa plemstva u Hrvatskoj, i mađarske feudalne aristokracije koja je Hrvatskoj dala autonomiju samo u određenim poslovima i koja ju je financijski podredila mađarskoj eksploataciji, koja nije osigurala hrvatsku unutrašnju demokraciju niti garanciju za slobodan privredni razvitak Hrvatske — povelu je liberalna buržoazija Hrvatske vrlo odlučnu borbu, u kojoj je mobilizirala i šire mase, u prvom redu inteligenciju, situ buržoaziju, a i same radnike. Za uzvrat su napredniji hrvatski građanski liberali pomogli radnike u Zagrebu u njihovim zahtjevima za pravo organiziranja.

Počelo je tako da se 1869. godine jedan od istaknutih lijevih hrvatskih liberala — profesor dr. Milan Makanac odazvao pozivu

⁷ Državni arhiv Zagreb, okružna naredba županima, podžupanima i ravnateljstvima redarstva br. 516/p od 26. IX. 1852. g.

zagrebačkih radnika i zajedno s njima radio na osnivanju »Radničkog prosvjetnog društva«. Dr. Milan Makanac, iako mlad, već se 1869. g. isticao u borbi protiv baruna Raucha i unionističke stranke, tako da je stao uz bok Mrazoviću, Vončini, Miškatoviću, koji su tada bili vođe opozicije. Makanac je svojom političkom aktivnošću privlačio Narodnu liberalnu stranku, mladi naraštaj narodne inteligencije, zatim i šire slojeve građanstva. 1860. godine bio je osuđen na tamnicu zbog organizacije demonstracija građana i akademske omladine, u kojima su bili kidani austrijski državni grbovi. S obzirom na ovu osudu pobjegao je iz zemlje i dulje se vremena nalazio u inozemstvu, sve dok nije bio amnestiran. Kad je 1872. g. došlo do fuzije između Narodne stranke i Unionista, Makanac je ostao na pozicijama starog programa Narodne liberalne stranke, vodeći najoštriju borbu protiv svojih ranijih partijskih drugova i njihove izdaje stranačkih načela. U to je vrijeme list »Primorac« u Kraljevici zastupao načela i težnje Makančeve stranke. Grupa poslanika, koja se oko njega okupila, nazivala se »mladima« i »ljevičarima«. A i prema drugim izvorima čini se da je dr. Milan Makanac bio jedan od oštrih protivnika »Nagodbe«, dosljedni buržoaski demokrat, najbolji govornik svog vremena i odlučan protivnik političkog oportunizma, političke demoralizacije, korupcije, mita, trulog kompromisa, varanja masa, političkog podvaljivanja i slično, što se tada sve više unosilo u politički život Hrvatske.⁶ Pored toga bio je popularan među omladinom, sitnom buržoazijom i radnicima zbog svojih borbenih govora. Prirodno je da su se zagrebački radnici u svom nastojanju da osnuju »Radničko prosvjetno društvo« obratili baš na njega, a ne na nekog drugog.

STAV NARODNE LIBERALNE STRANKE PREMA RADNIČKOM POKRETU

Dok su se vršile predradnje, sastanci i dogovori o pravilima, zadacima i ciljevima radničkog društva, koje su zagrebački radnici mislili osnovati, otvorio je »Zatočnik«, organ Narodne liberalne stranke, koja se nalazila pod vodstvom Strossmayera, Račkog, Mrazovića i drugih, svoje stranice za pretresanje radničkog pitanja. Da bi se vidio stav hrvatskih liberala prema radničkom pitanju, donosimo izvode iz tih članaka:

»U nas, — kaže se u drugom od ukupno donijetih šest članaka, — dakako obrtnost je slabo razvijena, za tvornicami istom uzdišemo; gradovah imamo malenih i malo; a veleposjednici hvala bogu nisu nam oteli slobodnoga seljačkoga stališa, ter se proletarijat i njegovo robovanje kapitalu istom počimlje osnovati pomoćju sadašnje ere. Zato u Zagrebu neima i neće još biti bar za neko vrijeme onih burnih skupštinah bečkih kod Švendera. No odtuda još nesliedi, da neklidje kod nas zametak onomu, što već sada vrije i bukti u

⁶ Vidi Dr. M. Makanac: »Ispovijedi narodu«.

Berlinu, Londonu i t. d. Imamo ponešto tvornicah, u gradovih obrtničkih kalfah, na selih veleposjednikah, kojim je iza dokinutoga feudalnoga lanca ponestalo robovah, i trebaju poslenikah na svojih zemljah. Postoji dakle radničko pitanje, samo što nije onako zaoštreno, kao u drugih državah.

U prvom redu govoriti nam je o tvorničkih radnicih. Njihova je sudbina žalostna već radi odvislosti, u kojoj s jedne strane stoje prema obrtnom poduzeću, a s druge strane prema poduzetniku. Takav radnik privezan je na stanovitu tvornicu, i u njoj upravo na stanoviti odiel; uza to je pripadnina stroju; stroj je osoba, a radnik je stvar. Svoje sile i vrieme nemože nigdje drugdje upotriebiti. Možda ima iznimakah, no to su upravo iznimke. Sudbina njegova sasvim je u rukuh poduzetnika, koji ga može svaki čas odpustiti i baciti u nevolju; jer on doduše treba radnika, no nemora imati upravo ovoga ili onoga radnika. Radnik je — da se izrazim u smislu rimskoga prava — *res fungibilis*, t. j. ja netrebam stanovitu osobu, već samo ovakov kvalitet i kvantitet. Može dakako pojedinac, ili i čitava hrpa radnikah nehtjeti raditi; no poduzetnik il dobije onda druge radnike, ili u najgorem slučaju može on biti uzelj bez radnikah, nego bi radnici bez njega! Na svaki način uzkraćenje radnje (Stricke) riedko je i nije trajno od uspjeha. A u kakvu nevolju pada onaj, koji neradi!

Radi toličke odvislosti mora radnik zadovoljan biti s plaćom, koja mu se daje. A ona je tako kukavna, da je grozno ići pogledati stan radnikov, pun gada i rugote, njegovo otrcano odiele, nad kojim se sgraža čudorednost, pa njegovu hranu. Još i za ove potrebe jedva dotječe ta plaća. Propovjednici, mjesto što pakao ognjenim predstavljaju, neka ga ovako naslikaju mašti svojih slušalacah. Budući da su radnici gvozdenomu zakonu nacionalne ekonomije, koji se u kratko izriče sa »Angebot i Nachfrage«, to im se plaća još i izmanjiti može. Ima radnikah, koji su otcevi obitelji, imaju ženu i djecu. Plaća im nedotiče za prehranu obitelji, ter moraju raditi i žena i djeca, obično opet u tvornici...

...Sav dan, svu godinu, cijeli svoj život prboravi radnik u tvornici u vjekovitoj, dosadnoj jednoličnosti radnje. Od jutra do mraka radi mehanički jedno te isto, brez ikakva duševna vježbanja. Nije li grozno sav svoj život vezat ispretrgane niti konca! ili drugi sitni posao. To je prava muka za tielo i duh, pače posljedica je otupjelost radnika... Uza to vječna nezadovoljnost, vječna ogorčenost lomi radniku dušu, kad prispodablja svoju nevolju s bogatstvom i zalihom poduzetnika, za koga se muči i pogiba...

Pak da radniku pomaže u ovoj nevolji barem nada. No neima niti nje. Nikakva diela neima on kod poduzetnoga dobitka; njegova je plaća uvijek jednaka, uvijek kukavna, makar se i pomnožavao dobitak; nemože se uzeti, da će s veće revnosti veća korist po njega biti. Na samostalno poduzetničtvu, na samostalnu sudbinu, nemože ni misliti. I tako nad njegovim životom stoje zapisane nesmiljene rieči: lasciate ogni speranza!...

Sudbina zanatlijskih kalfa je puno snosnija. Nisu vezani za stanovito poduzeće il majstora; mogu otići od jednoga k drugomu. Jer koliko majstora ih ima u jednom gradu, na svakom selu. Lahko mogu postati samostalni čemu sloboda obrta mnogo pripomaže, i uz svoj obrt baviti se još drugim zanimanjem. Obično imaju stan i hranu kod majstora — i život jim je snosniji. — No s druge strane nisu ni oni brez zalah. Poznat je njihov običaj putovati po svijetu, da se naobraze, što je vrlo potrebno. Uzmanjka li jim novacah, moraju prosjakati od kuće do kuće, što je vrlo pogubno za njihovu čudorednu stranu. Mnogo puta od prevelika napora, loše hrane i odjeće napanje jih bolest, il dođu u sukob s policajnim organii, koji jih onda vode bezobzirno preko grada, zatvaraju s lopovi, neštedeć ni malo nježno čuvstvo poštena, pače, za osavršenjem svojim žedajućega mladića, ter u njem ugušuju čudorednost, otimlju mu poštenje. To je dakako na sramotu celomuu obrtnomu stališu. — Ima i takovih kalfah, koji rade za majstora a nestanuju kod njega, pa su onda upućeni na nezdravu hranu i stan, u prostih časovih potežu se po krčmah, dolaze u nevaljala dru-

žtva i propadaju duševno i tjelesno. Treba dakle i kod kalfe reforme u interesu društvena reda.«⁹

»Kakva je sudbina radnikah u rukuh, u vlasti velikoga posjednika, koji svoju silu osjeća iz nade, da je radnikov život sav u njegovih rukuh? Skoro ista, koja je tvorničkoga radnika. Plaću dobiva malenu, ako ne i manju od ovoga; stan mu je isto tako ispod čovječjega dostojanstva, a bezufanje jednako veliko. Bezufanje ikada steći samostalnu sudbinu, posjed zemljišta. K tomu nadolazi osobitost poljske radnje, koja nije kroz cielu godinu jednaka, već se prema dobi godišta mjenja, a s tom promjenom vremena mjenja se zasluga radnikova na bolje ili gore. U vrijeme, gdje poljska radnja spadne nizko, u zimi, mogao bi si ubogi težak, imajući dovoljno prosta vremena, inače zaslužiti novacah, pa se je to i zbivalo, te su težaci pomagali se tkanjem i prelom. Al danas, gdje se rabe strojevi, i gdje sile čovjeka izčezavaju prema ogromnoj radnji strojevah, prestala je i tu zasluga. Nezasadovoljstvo sa svojim položajem truje život tih radnikah, pa s ovoga razloga i iz mržnje prema nesmiljenomu bogatašu poduzetniku, dovadaju se na nepoštenje, da u šumi, na polju, svagdje mu učine štetu, gdje samo uzmgnu...

Znatno bi se radničko pitanje pomaklo k svojemu rješenu, kad bi se pronašao način, da radnici dođu do posjeda. O tom se i pomno radi.«¹⁰

The image shows the title page of a newspaper. The title 'Zatočnik.' is printed in a large, bold, serif font in the center. To the left of the title, there is a small block of text containing publication details. To the right, there is another block of text, possibly an advertisement or notice. At the bottom of the page, there are three lines of text: 'God. XL', 'U v. Siaku, u utorak 17. siječnja 1871.', and 'Br. 13.'.

»Varao bi se, tkogod bi mislio, da je radničko pitanje istom od danas; ono je nastalo s ogromnim napredkom, što ga je učinila tehnika na koncu prošloga vieka. Imenito kada je pronašast parni stroj i strojevi, koji vunu predu, nagomilalo se je mnogo radnikah na jednom mjestu, koji su bili brez svake samostalnosti. K tomu su veliki kapitali progutali malena obrtna poduzeća, i uništili samostalnost toliko ljudih. Svi ti ljudi svezali su se vezom nevolje, došav malo po malo u kukavne odnošaje gospodarstvene, moralne, društvene i političke, koji postajahu sve jasniji, radnici uzmu izprva gojiti želje, a napokon zaoštre njih u zahtjeve, koji naliče na zapovied. I doskora uzmu se kovati urofe, uskraćivala se radnja poduzetnikom, držale se burne skupštine, državna vlast se upirala ugušiti taj novi vulkan; i eto radničkoga pitanja u svojoj cielosti, u svojoj jasnoj formulaciji. Premda se tuj zanimati mora cielo društvo čovječansko, ipak se to pitanje tiče poglavito dvijuh stranakah: radnikah i poduzetnikah...

...Dakako da se je doskora napisala čitava literatura o tom predmetu. Pojavili su se mnogobrojni filantropi, koji su na svoje oči gledali nevolju radnikah, pa kad jim je dožužio cvil i pomaganja... predložili su razna sredstva, da se tomu na put stane, kao: graditi treba pristale stanove, škole za radničku djecu, skraćiti ure za rad kod djece, podići štedionice, zaklade za bolesnike, brinuti se za čudoredni i duševni napredak radnikah podizanjem učionah, čitaonica itd. No ovim su si filantropi, u kojih ima više dobre volje nego li providnosti, odstranjivali tek simptome, a ne uzrok nevolje, jer se nisu taknuli

⁹ »Zatočnik« broj 20 od 27. IX. 1869. godine

¹⁰ »Zatočnik«, broj 21 od 28. IX. 1869. g.

odnošaja radnika prema poduzetniku i kapitalistu. — U ono su dirnuli istom socialisti i komunisti, koji se hvale, da će svojimi sistemi odstraniti svaku nevolju, stvoriti nov život ljudih na zemlji, preustrojiti odnošaj radnje prema sreći. Htjedoše radniku dati drugi odnošaj prema kapitalu, poduzetniku, dobitku; poslenik neka neradi za drugoga, već za sebe, i neka dobitak zapane njega, a ne drugoga... Pravedan je zahtjev da se poboljša njihovo gospodarstveno stanje; da se zanatlijskim kalfam, koji nestanuju kod majstora, dade mogućnost živiti brez pogibelji za njihovo zdravlje i čudorednost; da se podupru na putovanju u svrhu naobraženja; opravdan je ponos radnikah, koji jih nuka tražiti, da se pomoć, ako bi jim se udielila, nedaje s preziranjem kao milostinja, već kao pravo, kao posljedica njihova djelovanja za društvo ljudsko; po dosadanjem iskustvu čini se razložitim uvjerenje, da poduzetnici dobre volje neće učiniti ništa za polakšicu radnikom, već da se mora zauzeti za nje država sama; napokon je pravedan zahtjev, neka se što skorije izvedu polakšice onima koji bi već dosta dugo stradali, i sada skapavaju pod bremenom nevolje.

S druge strane stavljaju radnici zahtjeve, koji se ni pošto odobriti nemogu. Kad zahtievaju, da se radnja sasvim odieli od kapitala, da se svaka djelovnost ljudska jednako cieni, jer da svaki čovjek učini što mu sile smažu; onda je to prava nesmisao. Jer odieliti radnju od kapitala znači razriešiti posljedicu od uzroka, što je nemoguće... Nepravedna je mržnja proti posjedujućem srednjemu razredu, jer se tiem mrzi onaj koji nije svu privredu potrošio, već nešto uštedio, dakle se mrzi i štednja sama, a ljubi siromaštvo. Bezpravno je i drzovito tražiti, da se zemljište podieli među sve, koji se ratarstvom bave, jer bi to bila nepravda, pače divlje osvajanje vlasništva.«¹¹

»... zato pohvalno treba spomenuti, što se ustrojavaju društvene blagajne radničke, da se pomogne radnikom u novčanoj oskudici prigodom bolesti, starosti, za slučaj smrti ili poroda itd.; zatim što se misli na sredstva za obuku djece, za popravu stanovah, za jeftinu hranu. Al netreba se varati, sve takve blagajne nemogu djelovati uspješno, kad jih sastavljaju siromašni radnici sami, od svoje malene plaće, pak ili nemogu zadovoljiti cijeloj nevolji, rad koje postoje, il brzo presahnu. Istom onda bi uspješnije biti mogle, kad bi radnici imućniji postali, da mogu takvu blagajnu dosta bogatu sastaviti, drugimi riećmi kad bi već radničko pitanje riešeno bilo.

Nedostatna je i osnova glasovitoga Niemca Šulce-Delića velikoga protivnika Lassallove, koja se jednom riečju zove »Selbsthilfe«. Šulce-Delić predlaže naime, neka se ustroje pučke banke, iz kojih bi ljudi uz vrlo povoljne uvjete dobili novacah za svoje poduzeće. No ove banke pomažu već samostalne obrtnike, i trgovčice, a ne upravo radnike; o ladanjskih težacih i zanatlijskih kalfah nije tu ni govora, a još manje o tvorničkih radnicah...

Nastojalo se je riešavati radničko pitanje i tim, što se hoće podići intelektualni i čudoredni napredak radnikah, ustrojenjem opetovnih školah, zavodah za čitanje dobrih spisah, držanjem javnih predavanjah itd. Istina, dobro je razširiti krug znanja, podići čudorednost, jer tim s jedne strane nastaje sposobnost za veću zaslužbu, s druge strane bolje stoji gospodarstvo, kad se vodi radom inteligencije; al glavno zlo nije tim odstranjeno, jer još uvijek ostaje netaknut odnošaj kapitala i poduzeća prema radnji i plaći. Osim toga, ovakva sredstva jedva da će moći se uporabiti na ladanjske težake, i uobće na radnike u pomanjih mjestih il osamljenih radionicah.

Drugi hoće da se radničko pitanje rieši na temelju religioznom. U tom pogledu već je u život stupilo »katoličko djetičko društvo«, o kojem je poznato, da ga i mi u Zagrebu imamo. Članovi su mu zanatlijske kalfe, a svrha pomagati jim za život i pružati pristanište za odmor, da nemoraju u prostih časovih ići u zla društva i kvariti se tjelesno i duševno. Vidi se na prvi mah, da se ovim neće riešiti radničko pitanje. — Al glavno o tom religioznom pravcu, leži još u teorijah. Veli se: Najbolje su misli katoličke. Odate se providnosti božjoj, biti

¹¹ »Zatočnik«, broj 22 od 29, IX. 1869.

čete zadovoljni sa svojom sudbinom, biti ćete vrstni odreći se i svladati samoga sebe. K tom se još napućuju radnici na drugi svijet, gdje da je prava naša domovina. To je dakako vrlo krasno, bar s gledišta, viernoga katolika, al od maloga uspjeha za ovaj griješni svijet, gdje nevriedni pruča o nebeskih pticah, koje se za ništa nebrinu. Radi se o tom, da se odstrani zlo, s kojega je poteklo radničko pitanje; treba dakle odstraniti ovo zlo, koje radnike tišti u zemskoj domovini, u ovoj dolini suzah...

Napokon se predlaže za rješene radničkoga pitanja sredstvo koje se dvojbena zvat mora. Predlažu naime, neka budu radnici dionici dobitka, kad pomažu dobitak steći. Poduzetnici u to nebi nikad privoljeli...¹²

»Ogledav razne sisteme i načine, koji se predlažu za rješene radničkoga pitanja, i istaknuv svagdje prigovore, koji se proti njim s razlogom podižu, nastaje samo od sebe dosta zdvojno pitanje. Zar se dakle radničko pitanje rješiti nemože?... Dalo bi se ovdje na široko govoriti, al nam je najpreče kazati, što bi se moglo učiniti kod hrvatskih radnikah, ma koliko jih ima.

Velika nam je nevolja s nerješene državopravnih pitanjah. Ove izreke nije moći pobiti nagodbenim zakonom, jer je upravo ovaj zakon povod velikomu razdoru u mislih između neodvislih građana države hrvatske i činovništva mađarske vlasti. U ostalom vjeruju mojim riečim oni, koji slobodu županije, štampe itd. pritišnjatu drže kao Eol vjetrove... Radi nerješene državopravnih pitanjah nedopušta se nikakva sloboda udruživanja, jer se vlastodržci boje za postojeću, dosta krhku, državnu formu. Al uza sve to predložiti se mora: da radnikom treba dozvoliti slobodu udruživanja, jer je prirodna istina, da jih interes zajedno veže, da se moraju brinuti za svoje interese, da jih jedini oni valjano znati i čuvati mogu. Djelokrug takovih društvah ravnao bi se prama potrebam radnikah, pa bi se međusobnim posavjetovanjem konstatirale obstojnosti u radničkom krugu i smišljavali načini za pomoć i poboljšicu. Ovo bi trebalo imenito danas, gdje se razpadaju cehovi, pa bi možebiti slodno bilo brinuti se za shodna sredstva u slučaju bolesti, smrti itd. u radničkom krugu.

Država bi se imala zatim brinuti za sredstva da mogu radnici steći njeiko više izobraženje. Istina je, da se tim nimalo ne mjenja odnošaj radnikah prema poduzetniku; al naobraženija osoba laglje će smisliti način za bolju zaslužbu, dobiti će veće pravo za nju; a što je još najviše, neće lakoumno povjerovati, svakomu, koji ga napućuje na kojekakove, i nepravedne il nemoguće zahtjeve, nego će sama razboritije pretresti mogućnost il pravdnost. Potrebne su dakle dobre opetovne škole, gdje bi radnici u prostih časovih učili razne koristne stvari; dobro bi došla i razna poučna predavanja, manje sistematično omjerena nego što su predavanja u školi. Na taj način radnici bi nješto koristna naučili, a uz to bi njeiki dio svoga vremena upotriebili u plemenitom smislu, a ne u krčmah kod vina il rakije, pa u društvu gdje se pokvari mnogi mladi čovjek.

Bili se smjelo dopustiti, da radnici u massi odkažu gospodarom svoju radnju, što je našim kaznenim zakonom zabranjeno? Ovo dopuštaju gdjejkoji državnici, imenito Rob. Mohl. Jer istina je, da radnik ovakvim načinom najviše sebi škodi, buduć poduzetnik većom stranom dulje može uzdržati bez njega, nego li radnik brez radnje; Al ovakvo odkazanje radnje mnogoputa je jedino sredstvo, kojim se radnik opirati može nepravdi, a s druge strane ako je dopušteno, da jedan radnik odkaže gospodaru radnju, za što nebi dopušteno bilo, da više njih odkaže? Takvim načinom pravedno se nemože ni nemiye gubiti sloboda pojedinca. Al radnici opet nemiye na drugove svoje, koji se s njimi neslažu, nikakvoga pritiska činiti, niti fizičkoga, niti moralnoga, nego za sve neka bude jednaka sloboda mnenja i uvjerenja.¹³

Kao što se vidi iz citiranih članaka, iznoseći radničko pitanje na dnevni red pred javnost Hrvatske, Narodna liberalna stranka izja-

¹² »Zatočnik«, broj 42 od 22. X. 1869. godinje

¹³ »Zatočnik«, broj 43 od 23. X. 1869.

snila se najprije za to, da je rješenje radničkog pitanja u prvom redu stvar samih radnika i njihovih poslodavaca. Drugo, izjasnila se da, premda je rješenje radničkog pitanja momentano bilo nemoguće, radnicima treba omogućiti pravo udruživanja i pravo štrajka. Treće, izjasnila se da je pravo radnika da traže od države slobodu za obranu svojih interesa isto kao što je to pravo poslodavaca i drugih državljana, ali nemaju pravo da od države traže privilegiran položaj i zaštitu koju drugi slojevi građanstva ne uživaju. Četvrto, korisno je da radnici organiziraju potporna društva samopomoći za slučaj bolesti, smrti, kao i društva za obrazovanje, s tim da sredstva za obrazovanje radnika treba da daje država.

Na temelju iznijetog bilo bi pogrešno izvući zaključak da je u Hrvatskoj Narodna liberalna stranka, koja je djelovala pod vodstvom Strossmayera, bila inicijator i organizator prvih radničkih društava u Zagrebu. Ona je samo podržavala zahtjev zagrebačkih radnika, a svojim člancima pokušavala idejno usmjeriti tu aktivnost, kako bi to bile posve radničke organizacije bez poslodavaca, jer se poslodavci ne mogu po svom položaju i svojoj ulozi u radionici i tvornici smatrati radnicima. Također je pokušavala usmjeravati ovu aktivnost da te organizacije ne budu političke organizacije niti pod utjecajem socijalističkih i komunističkih ideja, kao ni ideja Schultze-Delitsch-evog zadrugarstva, ni kršćansko-socijalnih ideja katoličke crkve, obrazovna i bolno-potporna društva, koja će obrazovanog i slobodnog radnika, osiguranog na bazi samopomoći, pomoći u nevolji. S takvim radničkim društvima, politički neutralnim, Strossmayerova Narodna liberalna stranka željela je pridobiti radnike za svoju politiku i učiniti da oni postanu njene stranačke pristalice. U tom pogledu imala je Narodna stranka i uspjeha. Zagrebački socijalisti i radnici stali su odlučno uz opoziciju protiv nagodbe i zemaljske vlade, baruna Raucha i njegovih najbližih suradnika odjelnih predstojnika Zlatarovića, Pogledića i Žuvića i drugih vladinih političkih agenata. Jedna od najizrazitijih manifestacija te pomoći bio je štrajk tipografskih radnika, s kojim su tipografi odbili da štampaju vladin satirični list »Zvekan«, u kojem su se izvrgavali ruglu prvaci Narodne stranke. »Zatočnik« broj 138 od 20. VI. 1870. g. donosi o tome slijedeću vijest:

»Svi ovdašnji slagari zaključili su, da vole odmah odstupiti od posla, nego i nadalje štampati gnjusan paškvil Z v e k a n, komu nije drugo van najgadnijim načinom ružiti i sumnjičiti najzaslužnije muževe narodne stranke. Uslijed toga rodoljubivog zaključka, povratit će G a j e v i slagari još koncem prošloga mjeseca Rauchovu najmljeniku Manasteriotu rukopis i slike, i tako neće se više Zvekan štampati u Zagrebu pored svega toga, što je Rauch silio Gaja, da ga štampa, jer su slagari dosljedni, a Gaj bez slagarah biti nemože. Živili zagrebački slagari! Ugledali se i drugi u nje.«

NEUSPIO POKUŠAJ OSNIVANJA ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA

Kasnije ćemo vidjeti da su austrijski radnički pokret, kao i socijalisti iz Njemačke, Austrije i Češke, koji su živjeli u Zagrebu, bili pokretači aktivnosti zagrebačkih radnika, a ne liberalna buržoazija Hrvatske. Što se tiče Dr. Milana Makanca, za koga se tvrdi da stoji na čelu pokreta za radničko udruživanje, njega ne vidimo na poslu oko organiziranja radničkih udruženja ni prije 1869. godine, a ni kasnije. Prema tome, možemo ostati kod prvobitne tvrdnje da su radnici Zagreba, t. j. zagrebački socijalisti, koji su u toku 1869. godine radili na osnivanju zagrebačkog radničkog društva za naobrazbu radnika i međusobno pomaganje u bolesti i smrti, angažirali u tom poslu i dr. Milana Makanca. O toj akciji pisala je sva tadašnja zagrebačka štampa. Tako »Narodne novine«, Zagreb, broj 217 od 23. rujna 1869. godine javljaju:

»U ovom se je listu spomenuo već projekt o ustrojenju »društva za izobraženje radnikah« u Zagrebu. O tom svake podpore vrijednom poduzeću doznajemo dalje, da su se dne 20. t. m. opet sastali do 150 radnikah i obrtnikah svake struke na privatni dogovor.

Dočim je izabrani odbor u svrhu izrađenja društvenih pravilah svoj posao dovršio, bude izabrana deputacija, koja će se odputiti presv. g. odsječnomu predstojniku, dvorskom savjetniku Zlataroviću, te njega zamoliti, da visoka zemaljska vlada dopusti održavanje javne radničke skupštine, na kojoj bi se taj podhvrat javno pretresao. — Izim toga je izabran novi odbor, kojemu će biti zadaća, da sve daljnje korake za ustrojenje toga društva potrebite učini.

Naši su radnici za ovu pomisao vrlo zauzeti i nadaju se, da će taj koristonosni podhvrat biti naskoro oživotvoren. Deputacija odputit će se ovaj koji dan vis. zem. vladi, a isto tako biti će i osnova pravilah na skoro podastrita za odobrenje.«

Poslije deset dana zagrebački radnici izabrali su delegaciju, koja se — kako to javljaju »Narodne novine«, broj 226 od 4. listopada 1869. godine:

»Predvođena g. profesorom Dr. Milanom Makancem, predstavi jučer načelniku odsjeka za unutrašnje poslove presvietlome g. Robertu Zlataroviću, i umoli ga, da visoka vlada dozvoli, da se može sazvati javna skupština ustrojiti se imajućeg društva radnikah. Presvietli g. primi blagohotno deputaciju i reče joj, da neima zapreke, da se njezina želja ispuni, i ako se radnici budu strogo držali svoga programa, a ne možda išli za kakvim socijalnim prevratom, da se mogu vazda uzdati u podporu vlade.

Usljed te izjave sazvat će se, kako čujemo, na skoro javna skupština radnikah, u kojoj će se valjda prihvatiti izrađena već pravila društva, a svrha toga društva obširnije razjasniti.«

O tom važnom koraku zagrebačkih radnika pisao je i »Agramer Zeitung«, broj 227 od 5. listopada 1869. godine pod naslovom: »Radničko prosvjetno društvo« slijedeće:

»U nedjelju 4. o. m. predstavila se sekcijском šefu g. dvorskom savjetniku Zlataroviću radnička deputacija, da bi dobila odobrenje za održavanje javne radničke skupštine. Gospodin sekcijски šef dao je svoj pristanak na zahtjev podnesen od predvodnika deputacije, g. Dr. Makanca, u odnosu na namjeru, da se osnuje radničko prosvjetno društvo, te ga uvjerio da visoka zemaljska vlada ne će propustiti da potpomaže takve korisne svrhe. Gospodin pl. Zlatarović otpustio je deputaciju uvjerivši je, da će odluku o održavanju skupštine vlade uslijediti uredovnim putem.«

»Narodne novine« u svom 228. broju od 6. listopada 1869. godine pod naslovom: »Deputacija radnikah kod Predstojnika Unutrašnjeg Odsjeka Zemaljske Vlade« pišu ponovno o tome ovako:

»Priobćili smo u prekučerašnjem listu, da se je deputacija radnikah zagrebačkih, predvodena g. profesorom drom. Milanom Makancem, u nedjelju prije podne predstavila predstojniku odsjeka za unutrašnje poslove, presvietlom gospodinu Robertu pl. Zlataroviću, a danas smo u stanju, o toj predstavi potanje i pouzdanije izvijestiti.

Voda deputacije, g. dr. Milan Makanač, razvi u svojem govoru na kratko, da je svrha ustrojiti se imajućemu društvu radnikah udruženo nastojanje o poboljšici materijalnoga položaja radničkoga sredstvom boljega naučnoga obrazovanja; ovu pravednu težnju, koja izključuje socijalni prevrat, preporučiti uvaženu i podpori visoke vlade i konačno zamoliti za dozvolu, da se može sazvati javna skupština ustrojiti se imajućeg društva.

Presvietli gospodin predstojnik odsjeka, prijazno primivši deputaciju, reče u svojem odgovoru, da radničko pitanje podpuno uvažava, da se raduje, što se među domaćimi radnici očituje tolika svijest o potrebi temeljitijega obrazovanja, koje je radničkomu stališu prije svega kadro pribaviti željenu poboljšicu materijalnu; uvjeri po tom deputaciju, da se radnici mogu u svojem nastojanju unutar zakonitih granicah vazda uzdati u podporu vlade; što se pak tiče održavanja javne skupštine, izjavi, da će vlada u svoje vrijeme shodno odrediti.«

Naravno da je taj pokušaj komentirala i opoziciona Narodna liberalna stranka. U dugom dopisu iz Zagreba od 22. rujna 1869. god., koji je bio objavljen u »Zatočniku«, broj 18 od 24. IX. 1869. godine, kaže se o pitanju radničkog društva:

»Natucnule su ovdješnje službene novine već prije nekog vremena, da su zagrebački radnici naumili osnovati društvo za »izobraženje radnikah«. Zbilja se sastalo 20. o. m. njih do 150 u privatnoj kući na dogovoru privatnom, gdje su čitana pravila društvena. Nu pošto se ovako privatno nemože doći do kraja, i pribaviti sve življe, koji bi se ovakovom uredbom želili koristiti, izabran je odbor, koji će pohoditi vladinoga odsječnoga savjetnika g. Rob. Zlatarovića i zamoliti ga, neka bi vlada dopustila javnu radničku skupštinu, u kojoj bi se predložena pravila pretresla i otvorio put, da se što više radnikah koristi ovim podhvatom.

Radnici su za ovaj podhvat vrlo zauzeti. Meni se čini, da ni današnja policajna vlada neće moći odoljeti ni oprieti se potrebi, koja se tako živahno očituje; a nebi joj to služilo ni na slavu, kad bi hotjela prepriječiti, da se radnici pomognu sami, gdje im država ništa nepomaže, gdje neima ni obrtničke ni zanatlijske ni trgovačke javne učione. Takav bi postupak bio u očevidnoj oprjeki sa programom današnje vlade, koja se hvali unapređivanjem materijalnoga blagostanja. Viditi će se.«

Nekoliko dana kasnije isti list javlja u dopisu iz Zagreba:

»Vriedno je opaziti u službenih novinah, kako se sadašnji vlastodršci boje radničkoga gibanja. Javljeno vam je, kako se žele ovdješnji radnici udružiti i udruženi silami nastojati oko boljega naobraženja i znanstvene priprave radnikah. Službene »Nar. Novine« od 4. o. m. javljaju, da je radnička deputacija bila kod gosp. Zlatarovića i umolila ga, da se dozvoli radnikom držati javnu skupštinu radi organizovanja, ali je g. Zlatarović ovom prilikom očitovao strah, nebi li radnici išli za kakovim socijalnim prevratom, i zato im reče, da neima zapreke ispuniti njihove želje, ako se radnici budu strogo držali svoga programa, a ne možda išli za kakovim socijalnim prevratom.

Iste službene novine donose danas 6. o. m. opetovano onu istu viest, ali gosp. Zlatarović onaj svoj strah podmetnuo vodi radničke deputacije g. dru. Makancu, i zato njemu meće u usta ove rieči: »Ovu pravednu težnju (poboljšanje materijalnoga položaja radnikah sredstvom boljega naučnoga obrazovanja), koja izključuje socijalni prevrat, preporuča uvaženu visoke vlade itd.

G. Zlatarović misli, da će svojom šakom zajaziti tok rieke, koja je svoju silnu masu od zapada već odavno potočila; ili sudi, da je samo činovnik vlastan o poboljšanju svojega materijalnoga blagostanja nastojati, a ostali razriedi čovječanstva neka ostanu u neznanstvu i siromaštvu.

G. Zlatarović sudi, kako je viditi, da radnici moraju i nadalje ostati robovi kapitala; on bi im priušćio da postanu izobraženiji, da jasnije uvide nedostojni svoj položaj, ali oni po njegovu mnenju nebi smjeli želiti, da se njihov položaj poboljša — oni nesmiju misliti na promjenu, na poboljšanje svojega položaja, — jer to je socijalna revolucija!

I ovakovi se ljudi grade i hvale brigom za materijalno blagostanje naroda; ovakovi ljudi viču na reakciju!

Neću da budem zlogok, ali sudeć po izjavah gosp. Zlatarovića, žalim naše inteligentne radnike, ako se nadaju, da će dobiti dozvolu za javnu skupštinu isto onako, kako bi morao žaliti dobričine, koji se od g. Žuvića nadaju, da će on predložiti saboru liberalan zakon o štampi.«¹⁴

Tako se organ Narodne liberalne stranke izjasnio za primjenu načela, koja su bila iznijeta u seriji članaka o radničkom pitanju na njegovim stranicama. Pozdravljajući akciju zagrebačkih radnika za osnivanje Općeg radničkog društva, »Zatočnik« je pokušao ispraviti govor Makanca, koji je donijela zagrebačka štampa, i želio je da ga približi svojoj koncepciji, svom gledištu na problem radnika i njihova prava na udruživanje.

Makanac je na zahtjev osnivača, koji su se uplašili da im vlada ne će odobriti slobodan rad društva zbog pisanja »Zatočnika«, dao u »Narodnim novinama« slijedeću izjavu:

»Zatočnik« u listu od 9. listopada o. g., spominjuć izvješće »Narodnih Novinah« o predstavi radnikah kod predsvietloga g. predstojnika odsjeka unutrašnjih poslova, veli, da »Narodne Novine« među rieči: »da radnici neće težiti za nikakvim socijalnim prevratom«, u usta podpisanomu kao vodi deputacije, dočim je tobože g. predstojnik odsjeka iste rieči upotriebio. Dužnost mi je, izjaviti, da sam ja tom zgodom u istinu podkriepio svoju preporuku radničkoga zahtjeva navedenimi riečmi, te mi je ovom prilikom po želji radnikah iznova očitovati: da oni teže jedino za ustrojstvom društva u svrhu svoga izobraženja i međusobne podpore u slučaju bolesti, a javnu skupštinu da žele s razloga,

¹⁴ »Zatočnik«, broj 30 od 8. X. 1869.

da se zagrebački radnici izjave o ustrojstvu društva, za koje su pravila osnovana, te da i vis. vlada, i občinstvo spoznadu prave težnje domaćih radnikah. Ja se pak uzprkos »Zatočnikovu« strahu pouzdano nadam, da će vis. vlada ovomu pravednomu zahtjevu, koji zbilja izključuje svaki socijalni, t. j., socijalno-demokratski prevrat, bez zazora zadovoljiti. Dr. Milan Makanec.¹⁵

Međutim, »Zatočnik« je imao pravo. On je pravilno ocijenio reakcionarnost vlade, njen strah pred radničkim pokretom. Makanec nije ništa pomogao svojom izjavom.

Akcija zagrebačkih radnika, prema tome, ostala je bez uspjeha. Banska uprava je zazirala od svakog slobodarstva, a pogotovo nije mislila da se bavi odobravanjem radničkih društava. Tada se na čelu banovine nalazio Levin barun Rauch de Nyek (ban od 1867. do 1871. godine), vlastelin u Lužnici kraj Zagreba, istaknut Unionista, pristaša i pobornik saveza s mađarskim feudalcima i sprovednik postignute Nagodbe, koja je Hrvatsku i Slavoniju prepustila kao plijen i stavila ih pod hegemoniju mađarske aristokracije i plemstva, koji su nekoliko decenija provodili reakcionarnu, polufeudalnu politiku prema Hrvatskoj. Ban Levin barun Rauch odredio je 17. X. 1869. godine da poslove grada umjesto »vrhovnog gradskog načelnika« vodi Dragutin pl. Czekus, sudbeni vijećnik. Czekus je na tom položaju bio do 28. II. 1892. godine. Taj plemić, za kojeg Đuro Szabo, historičar i pisac »Starog Zagreba«, tvrdi da je u »to teško vrijeme za Zagreb učinio mnogo«, i koji je naslijedio načelnika grada Maksa Mihalića (1868.—1869. g.) nije pokazao nikakva razumijevanja za potrebe zagrebačkih radnika.

Najprije je ban, smatrajući ispod svog dostojanstva da se nateže sa zagrebačkim radnicima, jer je imao dosta brige i sa zagrebačkim narodnjacima, zatražio od Czekusa da mu javi koliko u Zagrebu uopće ima tvorničkih i industrijskih radnika. Kad je te podatke dobio, jednostavno je odbio da se u Zagrebu dozvoli održavanje javne skupštine, na kojoj bi se legaliziralo formirano »Radničko prosvjetno društvo«. Iako zagrebačka štampa o tome ništa ne piše, dokumenti koji postoje u Arhivu grada Zagreba, objašnjavaju nam kako je svršio pokušaj zagrebačkih radnika da osnuju svoje prvo udruženje. Evo nešto iz te dokumentacije:

»Kraljevska Horvacka Slavonska Dalmatinska Zemaljska vlada«, odjel za unutrašnje poslove pod brojem 1966/654 od 30. studenog 1869. traži u ime bana od Poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Zagreba slijedeće podatke:

»Privita pod 1. molbenica Dra. Makanca, kojom isti u ime privremenoga odbora ustrojiti se imajućega društva radnika zagrebačkih moli za dozvolu, da odbor taj može sazvati javnu pripravljavu skupštinu, dostavlja se gradskomu poglavarstvu s pozivom, da koli glede zadaće i načina sazivanja te skupštine, toli gled: svrhe i sredstva samoga društva radnika koje se u Zagrebu

¹⁵ »Narodne novine«, broj 232 od 11. X. 1869. god.

ustrojiti namjerava, obzirom na postojeći društveni zakon, na obrtnički red, i sitno ustanovljene obrtničke zadruge obrazloženo svoje mnijenje ovamo podnese uz izvješće, koliko po prilici i kakovih ima u Zagrebu radnika tvorničkih i industrijalnih, nebrojeći ovamo dakako obrtničke pomoćnike (dijete, kalfe) i proste nadničare.«

Nato je Gradsko poglavarstvo grada Zagreba uputilo »Visokoj Kraljevskoj Zemaljskoj Vladi« pod brojem 4665 od 9. siječnja 1870. godine slijedeći izvještaj:

»U posluhu vis. odpisa od 30. studenog t. g. br. 1966/654 glede osnivanja radničkog društva ovo poglavarstvo uvaživ mjestne okolnosti visokoj vladi pokorno podnaša slijedeće izvješće: U obsegu grada Zagreba postoji 5 tvornica i to su parni mlin sa 20, plinarnica sa 14, tvornica za (nečistljivo) sa 5, tvornica za laker sa 7 i tvornica za porcelan sa 15 radnikah i u štamparnicah 71. Tvornica za kožu, koja se namjerava podić, nema još nikakovih radnih sila isto tako i tvornica za duhan jošte nije podpuno uređena, da bi stalan broj radnikah sad već izvestno znati mogao te će se i ovako većinom ženske upotriebiti. Redovitih tvorničkih radnikah ima kako se vidi 132, a ine obrtne radne sile, koje bi spadale u ovu vrstu razmjerno su prema želji društva premalene.

Svrha takovog obćenitog društva može samo biti međusobna materijalna i intelektualna pripomoć i međusobno osiguranje. No uvaži li se obrtni odnošaji Zagreba, i doista maleni broj radnikah uvaži li se to, da pojedini zanatlijski sborovi radnikom u slučaju nužde dovoljnu pomoć pružaju, osvrne li se čovjek nadalje na to da tvorničarstvo u Zagrebu nije se jošte u toliko razširilo, da potreba nastaje odnošaje radnikah urediti i osigurati kako to u većih gradovih biva, uzme li se na um, da je nedjeljni školama i onako skrbljeno za naobrazženje djeticah.

Obzirom na prenađenu mora se izjasniti obćenito glede celog predmeta, da ovdje još neprednjače ovakova obstajateljstva, koja bi ustrojenje društva radnikah zahtievala, a to ne samo stoga razloga, što osim neznatnog broja obstojećih radnikah tvorničkih drugi radnici u tolikoj kolikoci ne obstoje, osim običnih obrtničkih, koji ipak temelj za ustrojenje sačiniti nemogu, već također gledam na to, što je se posao tvorničko industrijalnih ovdie još nije u toliko razvio, da bi se iz gledišta uređenja okolnostih radnikah već sad moglo i moralo društvo radnikah ustrojiti, te se u sverhu i za temelj ustrojenja ovakovih društavah zahtievaju uredeni odnošaji tvorničkih i industrijalnih poduzetjah, što će se tekar s vremenom ovdie postići.

S obzirom na sva ova nemože se s temeljom priznati, da bi ovdie već sad vreme i potreba ovog društva prispjela bila, — a pogledom nato se niti nenalazi od potrebe glede predloga za ovo društvo specialno to jest glede načina ustrojenja i sastava izjaviti se.«

Pošto su traženi podaci upućeni banu, 13. siječnja 1870. godine pod brojem 197/90 uputila je Zemaljska vlada Poglavarstvu grada Zagreba slijedeće instrukcije:

»Na neposredno ovamo podnešenu molbenicu privremenoga odbora ustrojiti se imajućega društva zagrebačkih radnikah, kojom moli za dozvolu, da može u svrhu prisvojenja osnove društvenih pravila i ustanovljenja broja članovah društvenih sazvati javni pripravljajući sastanak zagrebačkih radnikah, obnaša je kr. ova zemaljska vlada zamoljenu dozvolu rečenomu privremenu odboru uzkratiti s razloga:

Što u pogledu udruživanja trgovačkih i obrtničkih pomoćnika i naučnika, kao i tvorničkih radnika u svrhu međusobnoga materijalnoga podupiranja i strukovnoga naobraženja obrtnički red od 20. prosinca 1859. u sedmom poglavlju ustanovljuje za sve gore rečene pomoćnike i radnike, obvezateljne zadruge obrtničke.

Što tim zakonom nije zapriečeno sdruženje više srodnih i različitijih obrata u jednu zadrugu u svrhu lagljega i uspješnoga postizavanja zadružne svrhe.

Što je za naobraženje trgovačkih i obrtničkih pomoćnika i naučnika postojećom trgovačkom i nedjeljnim opetovnim školama provideno, i što se već po obrtnom redu u tu svrhu prema potrebi i mogućnosti sa ustrojiti se imajućimi obrtnim školama skrbiti ima.

Napokon: Što je industrija i tvorničtvo u području grada Zagreba još tako nerazvito, a broj radnika, koji se gore rečenoj kategoriji trgovačkih i obrtničkih radnika pribrojiti, i kod njihovih zadrugah učestvovati nebi mogli, još tako neznatan, da se nimalo nepokazuje potreba takovoga društva, niti se o takovom društvu izpravno postizavanje zadate mu svrhe očekivati moglo.

Gradsko poglavarstvo pozivlje se, da ob ovom riešenju Dra. Makanca obaviesti u z povratak priloženoga podneska.«

Pod brojem I. br. 269/sen uputilo je Gradsko poglavarstvo 17. I. 1870. godine »Veleučenom g. dru Milanu Makancu, profesoru na kr. pravoslavnoj akademiji« pismo, koje prepričava rješenje Zemaljske vlade. Dopis glasi:

»Usljed dopisa vis. kr. zemaljske vlade od 13. siečnja 1870. br. 197/90 pod 1). vraća se Vašemu gospodstvu molbenica upravljena na Vis. vladu radi osnivanja društva radnikah tim, da je privremenomu odboru uzkratila vlada ovu dozvolu, us sliedećih razlogah:

Prvo, što u pogledu udruživanja trgovačkih i obrtničkih pomoćnika i naučnikah kao i tvorničkih radnikah u svrhu međusobnoga materijalnoga podupiranja i strukovnoga naobraženja obrtnički red od 20. prosinca 1859. u sedmom poglavlju ustanovljuje za sve gore rečene pomoćnike i radnike, obvezateljne zadruge obrtničke,

Drugo, što tim zakonom nije zapriečeno sdruženje više srodnih i različitijih obrata u jednu zadrugu u svrhu lagljega i uspješnoga postizavanja zadružne svrhe,

Treće, što je za naobraženje trgovačkih i obrtničkih naučnikah i pomoćnikah postojećom trgovačkom i nedjeljnim opetovnim školama provideno, i što se već po obrtnom redu u tu svrhu prema potrebi i mogućnosti sa ustrojiti se imajućimi obrtnim školama skrbiti ima.

Napokon: što je industrija i tvorničtvo u području grada Zagreba još tako nerazvito, a broj radnikah, koji se gore rečenoj kategoriji pribrojiti i kod njihovih zadrugah učestvovati nebi mogli, još tako neznatan, da se nimalo nepokazuje potreba takovoga društva, niti bi se o takovom društvu izpravno postizavanje zadate mu svrhe očekivati moglo.«

Iz svega što smo iznijeli, vidi se da su se vladajući krugovi u Hrvatskoj u prvom redu bojali socijalnog prevrata i prevratničkog rada radničkog društva. Vidi se također da su se odupirali pokušaju društvenog odvajanja zanatskih pomoćnika od majstora, radnika od poslodavaca. Dalje se vidi da nisu bili spremni da dozvole radnicima stvaranje obrazovnog udruženja, jer su bili svijesni da bi im ono po-

Poglavarstvu ob. i. b. grada Zagrebu.

Na neposredno ovome podnesenom melbonica
povremenoga odbora ustrojili se najvećega
društva zagrebačkih radnika, kojim niti se
dovoljno, da more u svaku privođenju svoje
društvenih pravila i ustanovljenja koja su
novak društvenih pravila i ustanovljenja
si poslanak zagrebačkih radnika, i
izviesu tamničnjega u tom predmetu ovome
podnesenoga od 5 t. m. b. 1865. u istoj obliči,
to je to ova zemaljska študa zemaljsku des
zavla oćenomu povremenomu odboru utvra-
titi i razlozi:

Što u pogledu udruživanja trgovačkih i ob-
ničkih pomoćnika i naučnika, kao i tvor-
ničkih radnika u svaku međusobnoga ana-
litičnoga podupiranja i strukturnoga radu,
zavla obitnički red od 20. prosinca 1859. u
sedmom poglavlju ustanovljuje na se govri
oćenom pomoćniku i radniku, obitnički radni-
ge obitnički.

Što tom zakonom nije zapriječeno s. d. učenoga
vise srednjih i različitel obitah u jednom na-
dugu u svaku lagljiva i uspijavanja

stalo zborište, gdje bi se mogli sporazumijevati o svojim klasnim interesima. Zato je vlada smatrala da su za radničko obrazovanje dovoljne redovne stručne i produžne škole. Što se tiče industrijskog proletarijata, njega zemaljska vlada naprotiv i ne priznaje da postoji u Zagrebu. Iznijeti nam materijali govore također da su se u toku 1869. godine održala barem dva sastanka sa oko 150 prisutnih, na kojima je donijeta odluka o formiranju »Radničkog prosvjetnog društva«, da je postojao privremeni odbor društva i da je bio izabran novi odbor (20. rujna 1869.), da su bila izrađena pravila društva, kao i to da je prije sazivanja spomenutih većih sastanaka morala postojati grupa radnika socijalista, inicijatora i pokretača te akcije. Zašto socijalista, to ćemo vidjeti kasnije. Društvo, kako je zamišljeno, trebalo je da se brine za materijalno poboljšanje radnika putem stručnog i općeg kulturnog obrazovanja.

NA BUĐENJE ZAGREBAČKIH RADNIKA UTJECALO JE I JAČANJE MEĐUNARODNOG RADNIČKOG POKRETA

Općenito uzevši, međunarodna situacija za razvitak radničkog pokreta u Evropi i u svijetu bila je povoljna. Kapitalizam je već odnio pobjedu i učvrstio se u svim naprednim zemljama. U njima je buržoazija postala odlučujuća politička snaga, u rukama koje se koncentrirala sva politička vlast u suvremenom predstavištvu države. Točno pet godina prije pokušaja zagrebačkih radnika da osnuju opće radničko udruženje, u Saint-Martins Hallu (28. IX. 1864.) bila je osnovana Prva internacionala, koja je udarila temelj borbi internacionalnog proletarijata za socijalizam. U rujnu 1869. godine (od 6.—10. IX.) ona je već održala svoj IV. kongres u Baselu, 1867. godine već je izašla iz štampe prva knjiga Marksovog »Kapitala«, a »Komunistički manifest« slavi je dva decenija svog postanka. Tih je godina ojačao utjecaj proletarijata u čitavoj Evropi, a po svom zamahu nadvisio je pokret od 1848. godine. Radnici su sve više povezivali svoje interese s interesima velike međunarodne politike, spremni da svoje političke i ekonomske zahtjeve ostvare revolucionarnim putem. Tako su, na primjer, povodom građanskog rata 1861.—1865. godine u Sjevernoj Americi, kao i povodom ustanka u Poljskoj 1863. godine, mitinzi i demonstracije radnika postali obična pojava u Zapadnoj Evropi. Mnoge buržoaske vlade kapitalističkih naprednih zemalja, bojeći se istupanja masa, bile su spremne na reforme i ustupke. Tako je engleska radnička klasa izvojevala deset-satni radni dan. Nema sumnje da je taj čitav front vrenja i kretanja radničkog pokreta utjecao na ovaj ili onaj način na oživljavanje i buđenje radničkog pokreta u Zagrebu. Na njegovo buđenje, kao što smo to već rekli, utjecao je u prvom redu radnički pokret u austrijskoj carevini, u sklopu koje se tada nalazila Hrvatska.

RADNIČKA PROSVJETNA DRUŠTVA I DRUŠTVA ZA UZAJAMNU POMOĆ U AUSTRIJI

Godine 1869. u Austriji se već radnički pokret opredijelio za Prvu internacionalnu, pristalice koje su potisnuli »lasallovce«. U kolovozu iste godine osnovana je u Njemačkoj »Socijal-demokratska radnička stranka«. Kongres se održao u Eisenachu. Na kongresu je sudjelovala austrijska delegacija, koja je u ime austrijskih socijalista prihvatila program donijet u Eisenachu. Na čelu Socijal-demokratske radničke stranke stajali su Bebel i Liebknecht, koji su se deklarirali kao marksisti. Kako ćemo kasnije vidjeti, pod utjecajem austrijskog radničkog pokreta bile su pokrenute i akcije za stvaranje radničkih udruženja u Zagrebu. Zasad bi se ograničili samo na dotadašnji razvoj radničkih prosvjetnih društava i društava za uzajamnu pomoć u Austriji. U borbi protiv liberala, unutar radničkih društava austrijski su radnici, u kojima su još živjele tradicije herojske borbe bečkog proletarijata od 1848. godine, prihvatili internacionalizam. Kako je bilo zakonom zabranjeno biti članom inozemnih udruženja, to se za članjvanje u Prvu internacionalnu vršilo potajno. U Austriji je ova prva međunarodna organizacija imala 6.000 tajnih članova.

U bečkom »Radničkom prosvjetnom društvu«, koje je bilo osnovano 15. XII. 1867. godine, najprije su zavladao pristalice Lassalle-a. Manifest kongresa, koji je bio zakazan za ožujak 1868. godine, a koji je bio zabranjen, zahtijevao je: opće neposredno pravo glasa, oslobođenje radnih masa od kapitala, punu slobodu udruživanja, zbora i štampe, ukidanje »nacionalnih razmirica«. Nekoliko mjeseci kasnije, u kolovozu 1868. godine, radnički kongres u Beču usvojio je lassallovski socijal-demokratski program Sveopćeg radničkog saveza Njemačke, u kome se kaže da Socijal-demokratska stranka hoće mirnim i zakonitim putem, jedino pomoću uvjeravanja, postići potpunu ravnopravnost svih državljana u političkom pogledu — uvođenjem općeg neposrednog prava glasa, a u socijalnom pogledu ličnom upotrebom prinosa rada svakog pojedinca preko proizvođačkih udruženja, koja će pomagati slobodna država. U internacionalnom pogledu bit će partija zapravo samoodređenje naroda.

Liberali su pokušavali da i novoosnovanu Socijal-demokratsku stranku pridobiju za svoje ciljeve preko nekih njenih vođa. Pod njihovim se utjecajem stvorila jedna »umjerena« struja na čelu sa Oberwinderom, koja je bila za suradnju u liberalizmu. Protiv te struje ustala je tzv. »radikalna« struja, koja se sve više približavala marksizmu i potpuno se oslanjala na Internacionalu. Borba između obiju struja vrlo je bila oštra. Vlasti su žestoko proganjale samo radikalne elemente, tako da su radnici gledali na »umjerene« kao na sluge režima. Masovni karakter pokreta i velike demonstracije bečkog proletarijata 1869. g. izazvale su prvi nalet vladinog terora. Do tih i takvih demonstracija došlo je iz ovih razloga: poslije kongresa u Eisenachu,

na kojem su, kako smo to već rekli, sudjelovale sve struje austrijskih socijalista, ministar Giskra je zabranio svako postojanje i osnivanje novih društava na bazi »eisenachskog programa«. U listopadu i studenom 1869. godine bilo je odbijeno svako prije najavljeno sakupljanje radnika kao opasno po državu. Ovaj postupak bečke vlade radnička je klasa shvatila kao objavu rata države radničkoj klasi, pa je izvela pred palačom predsjedništva vlade takozvanu mirnu demonstraciju, nadajući se da će time zaplašiti vladu. Beč je 13. XII. u 8 sati ujutro pružao neobičan primjer borbenog marša vojnički postrojenih radnika. Ozbiljno i šutke stizali su radnici na mjesto sakupljanja, a isto su tako šutke prolazile ulicama njihove kolone. U devet sati sve su se grupe nalazile u blizini ministarstva, gdje su se postrojile u redove. Štampa je ocijenila da je bilo oko trideset do četrdeset hiljada demonstranata. Deputacija od deset radnika najavila se kod predsjednika ministarskog savjeta. Grof Taafe primio je samo tri člana deputacije. On je izjavio delegaciji da će, unatoč tome što je postupak bečkih radnika bio revolucionaran i što ga on ne odobrava, ipak njihove želje izložiti ministarskom savjetu. Poslije toga je (14. XII.) ministar pravde Dr. Herbst predložio parlamentu prijedlog zakona o ograničenju koalicionog prava. Istovremeno su u senatu knezovi Lobkowitz, Fürstenberg, grof Falkenhyn i grof Salm oštro napali vladu, što silom nije spriječila radničke demonstracije. To je bio signal za progone. Vlada je zapovjedila da se uhapsu svi članovi deputacije. Došlo je do velikog procesa zbog veleizdaje, koji je završio osudom Oberwintera na šest godina, Mosta, Scheua i Pabsta na pet godina i ostalih članova na dva do deset mjeseci zatvora. Uskoro nakon proglašene osude, policija je raspustila sva bečka radnička društva. 8. XI. 1871. pala je vlada Hohenwart-Schäffle. Kasnije je Schäffle u svojoj knjizi »Kapitalizam i socijalizam« podcijenio te progone socijalista. Zbog novog pravca unutrašnje politike osuđeni su pušteni na slobodu. Bilo je također ponovo dozvoljeno osnivanje zabranjenih radničkih društava.

Nema sumnje da su ti događaji bili od presudnog utjecaja na odluku kr. zemaljske vlade u Zagrebu, kad je rješavala o dozvoli za osnivanje zagrebačkog radničkog društva.

Treba još napomenuti da je odmah poslije osnivanja bečkog »Radničkog prosvjetnog društva« 1867. godine počelo stvaranje radničkih prosvjetnih društava po drugim gradovima i industrijskim centrima Austrije. I u Ljubljani je obrazovano »Delavsko izobraževalno društvo« (Radničko prosvjetno društvo), čija su pravila potvrđena 1870. godine. I u Trstu je u to vrijeme postojalo posebno slovensko radničko društvo pored talijanskog, koje isprva pati od zadrugarskih iluzija. No sve slabiji položaj zanatskih radnika dovodi ih do toga da pod okriljem prosvjetnih društava osnivaju grupe za ekonomsku borbu (sindikate).

Pored posve prosvjetnih radničkih društava, koja se pretvaraju u političke organizacije, u Austriji su se još javili šezdesetih godina savezi za uzajamnu pomoć, koji se ubrzo razvijaju u moderne sindikate. To su bili savezi grafičara, tkalaca i radnika u proizvodnji porcelana. Poslije donošenja zakona o udruživanju 1867. godine, stručne organizacije počele su se brzo jačati i razvijati. Dio saveza i organizacija za uzajamnu pomoć pošao je stopama »lasallovaca«, dok je drugi dio prihvatio Schultze-Delitschev program. Sedamdesetih godina počela su se među radnicima javljati anarhistička nastrojenja (Most i Peukert), koja su prouzročila opće priklanjanje sindikalnih organizacija sindikalizmu; to je dovelo do odcjepljenja sindikata, kojima su rukovodili socijalni demokrati.

PRVA RADNIČKA DRUŠTVA U MAĐARSKOJ

Slična situacija bila je i u Mađarskoj. U revolucionarnoj 1848. godini mađarski radnici nisu igrali tako veliku ulogu kao u Austriji i Francuskoj, jer su rukovodioci revolucije već od samog početka zauzeli neprijateljski stav prema radničkoj klasi. U revoluciji 1848. godine nije bio u Mađarskoj istaknut nijedan zahtjev, koji bi odgovarao interesima radnika. Poslije kontrarevolucije, u vremenu reakcije, nastalo je, naravno, opadanje ionako slabog radničkog pokreta. Njega nekoliko godina, u pravom smislu riječi, nije ni bilo. Tek je nekoliko društava uzajamne pomoći (uglavnom među štamparskim radnicima) bijedno životarilo. Situacija se počela mijenjati tek šezdesetih godina, kada su se s razvitkom industrije i izvjesnim ublažavanjem reakcije vratili u zemlju radnici, koji su bili pobjegli preko granice, i kad je počela imigracija inozemnih, naročito njemačkih kvalificiranih radnika u Mađarsku. Ovi posljednji su i položili temelje organiziranom radničkom pokretu Mađarske. Godine 1861. došlo je do tarifnog pokreta štamparskih radnika. Pokret se pretvorio u štrajk. Pod utjecajem toga štamparski su radnici počeli u Pešti organizirati savez uzajamne pomoći. I u provinciji su izgrađene analogne organizacije. Za štamparskim radnicima povelu su se i radnici drugih grana industrije. Oni su organizirali društva samonaobrazbe i uzajamne pomoći.

Neposredno poslije sporazuma s Austrijom (1867.) i stvaranja dvojne Austro-ugarske monarhije započinje industrijski procvat Mađarske: izgradnja željeznica, veliki radovi na reguliranju rijeka i kanala, izgradnja krupnih kapitalističkih poduzeća. Paralelno s tim tekao je proces formiranja mađarskog proletarijata. Ideološki, mađarski radnički pokret toga vremena bio je pod utjecajem njemačkog radničkog pokreta i tek je mnogo kasnije potpao pod ideološki utjecaj austrijske socijalne demokracije.

Pored inozemnih kvalificiranih radnika u rukovodstvu mađarskog radničkog pokreta nalazili su se i predstavnici buržoaskih demokrata

iz 1848., koji su, kao i u Njemačkoj, aktivno sudjelovali u radničkim organizacijama. Godine 1868. došlo je u »Prosvjetnom savezu grafičara« (formiranom 1867. godine) do rascjepa između »lasallovaca« i pristalica Schultze-Delitscha, koji su svaki za sebe formirali prve političke radničke saveze, ali su se ovi kasnije (1869.) spojili u jedan »Opći radnički savez«. Godine 1869. službeni organ saveza postao je tjednik »Zlatna truba«, izdavan u redakciji Mihaila Tančića, pionira mađarskog radničkog pokreta. 29. ožujka 1869. godine održan je u Bratislavi prvi radnički miting, na kojem je prihvaćen prvi socijal-demokratski program, koji je po primjeru tadašnjeg njemačkog socijal-demokratskog pokreta uključivao i zahtjev za općim pravom glasa. U kolovozu iste godine održan je sličan miting i u Pešti. Predsjednikom »Općeg radničkog saveza«, koji je 1869. godine imao već 15 ogranaka u provinciji, postao je Tančić. Međutim, članovi saveza, koji su bili povezani s Prvom internacionalom, nisu bili zadovoljni s njim. Pošto su se izjasnili protiv suradnje s buržoaskim demokratima, oni su osnovali zasebno »Društvo za naobrazbu radnika«. Pored tog društva osnovali su 1870. godine »Opću radničku osiguravajuću i invalidsku blagajnu«, koja je kasnije odigrala krupnu ulogu u radničkom pokretu. Za sekretara blagajne izabran je opunomoćenik Internacionale Karl Farkas. »Društvo za samonaobrazbu« i »Opći radnički savez« uskoro su se ujedinili. U novo predsjedništvo ušli su Viktor Kúlföldi i Anton Irlinger. Nakon zabrane Tančićevog lista krajem 1869. godine, izašao je 8. travnja 1870. godine u redakciji Kúlföldija »Opći radnički list«, koji je prestao izlaziti 27. srpnja sa dvadesetsedmim brojem. To je bio prvi, ideološki relativno zreo, socijal-demokratski list.

SOCIJALIZAM JE ZAKUCAO I NA VRATA HRVATSKE

Eto, takav radnički pokret Mađarske i Austrije unosi svoje ideje i među radnike Hrvatske. Socijalizam, stvar proletarijata, zakucao je i na vrata hrvatske stvarnosti, »a gusta i neprozirna koprena, koja je dotle poput crne aveti sapinjala, počela se kidati. Tužni vidik, koji se razgalio pred zapostavljenim robovima rada, dao je pobudom naprednijih drugova, koji su proputovali svijetom, gdje su mnogo korisna crpili u naprednijim državama među svojom braćom, koja su slobodnijim duhom disala, da su zapretane iskre na pustom radničkom ognjištu i kod nas počele tinjati, a svijest se našeg radnika počela buditi.«¹⁶

¹⁶ Spomen-knjiga I. Zagrebačkog Radničkog Društva, 1873. do 1923., str. 394.

Tako je 1925. godine povodom proslave 50-godišnjeg djelovanja I. zagrebačkog radničkog društva, kad ono više nije imalo nikakve veze s prvim danima iz svoje prošlosti, kad su protektori i pokrovitelji društva bili kralj Aleksandar Karađorđević i kraljica Marija, Dr. Ante Bauer, nadbiskup Prvostolnog Kaptola zagrebačkog a kuma novog barjaka Gabrijele grofica Pejačević-Virovićka, Ivka barunica Ožegović i Tereza Prpić, žena poznatog hrvatskog industrijalca i t. d. — pisac Spomen-knjige Dušan Kučenjak morao ipak, iako izbjegava da spominje socijaliste, napisati navedene riječi o njima.

Pored toga treba reći da je baš tih godina došlo do zaoštavanja klasnih i nacionalnih borbi u čitavoj monarhiji. U Hrvatskoj je vrijeme od 1860. do 1873. bilo vrijeme najveće političke borbenosti hrvatskog građanstva. Prirodno je da su kako međunarodna aktivnost međunarodnog pokreta, tako i ogorčene političke i nacionalne borbe u zemlji pridonijele inicijativi zagrebačkih radnika. Ma kako drugi ocjenjivali taj pokušaj, on u svakom slučaju, bez obzira na njegovu ideološku razvijenost, predstavlja prvi samostalni istup zagrebačkih radnika i međašni kamen u daljnjem razvitku radničkog pokreta u Zagrebu i Hrvatskoj.

OSNIVANJE ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA

ŠTO SE DOSAD TVRDILO O NJEGOVU POSTANKU I KARAKTERU

U ranije napisanim monografijama, govorima, koje je registrirala radnička štampa, i prigodnim publikacijama iz historije radničkog pokreta u Hrvatskoj, potpuno se zaboravila i nije se uzimala u obzir akcija zagrebačkih radnika od 1869. godine. Nju uopće ne spominje Vitimir Korać u svojoj »Povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji«. Govoreći o osnivanju »Zagrebačkog radničkog društva« V. Korać kaže:

»... U Zagrebu se radnički pokret javlja vrlo rano, ali naravno u veoma skromnim razmjerima, kako je uopće bio skučen čitavi ekonomski i politički život u njemu. Ta Zagreb je dugo bio gradić čije se stanovništvo kretalo od 1848. do 1880. godine od 15.000 do 28.000 stanovnika! Bez fabrika i većih obrtnih preduzeća, sjedište najveće gospode u zemlji, civilne, vojničke i svećeničke, on je tek u manjoj mjeri imao svoj »purgerski« značaj. I ovdje se kao prirodnom posljedicom javljaju strani radnici kao prvi nosioci necehovskih ideja i odnosa. Ti strani radnici bijahu tipografi i Nijemci. A dža njih onda se javljaju domaći radnici, da konačno preuzmu i vodeću ulogu...

... Tipografi su u Zagrebu počeli prvi s izgradnjom jedne radničke organizacije. Još 1. januara 1850. stvorili su pravila za svoju bolesničku blagajnu od 19 paragrafa, a koja je vlast potvrdila samo na 1 godinu dana. Ta su pravila vrijedila samo za osoblje Gajeve tiskare. To je bila vrlo labava i čisto prolazna organizaciona veza. Iz bolesničke blagajne tečajem godine davale se članovima ustanovljene bolesničke potpore, a novac koji je preostao na koncu godine se cbično podijelilo među članove. Ovakova praksa s jednogodišnjim osiguranjem protiv bolesti prakticirala se sve do pod kraj 60-tih godina prošlog stoljeća. Polako su radnici i drugih tiskara — osim Gajeve — stvarali ovakove radničke bolesničke blagajne, dok konačno poslije velikog i dugog naprezanja nije došlo do opće bolesničke blagajne. Iz tih prvih početaka onda se konačno razvilo i stvorilo »Tipografsko Društvo« koje je osnovano 14. travnja 1870. a vlada potvrdila pravila 4. srpnja 1870...

... Rad i naprezanje tipografa, razvoj njihovih oficinskih godišnjih potpornih društava u jedno javno opće tipografsko društvo, njihovo odlaganje na stručne tipografske sastanke na strani, njihovo nastojanje za sređivanjem radnih uslova i plaćevnih odnosa nije moglo ostati nezapaženo u redovima ostalih radnika, koji su živjeli u doba naglog opadanja cehovskih uslova rada i života. A tadanji tipografi nisu se prema ostalim radnicima držali u nekoj »splendid isolation«, već su njihovi prvaci ulazili i među ostale radnike kao propagatori i širitelji novih ideja o potrebi udruživanja za kulturno i prosvjetno uzdizanje radničke klase. I tako se radnički pokret polako počeo širiti i među druge radnike.

Pod tim uticajima, a i pod uticajem stranih radnika u ostalim strukturama, bačena je misao među radnike da se osnuje jedno opće radničko društvo, kojem bi bila svrha prosvjetno uzdizanje i podupiranje u bolestima svojih članova. Prvi korak učinjen je 1872. god. na taj način, da je osnovan jedan opći radnički pjevački zbor. Članovi su mu mogli biti sami radnici bez razlike zanimanja, vjere i narodnosti. Odmah se upisalo 50—60 pjevača, koji su držali svoje vježbe u kavani Weiss, u tadanjoj kući grofa Keglevića (sadanje vlasništvo »Narodnih Novina« na uglu Ilice i Frankopaske ulice. Nedeljna članarina od 10 nč. za razne troškove. Prvi zborovođa bio je čuveni glazbenik Đuro Eisenhut. — U tom pjevačkom zboru je riješeno, da se osnuje društvo. Tu su i pravila izrađena, koja je vlada potvrdila. Tako je postalo »Zagrebačko Radničko Društvo«.

Konstituirajuća skupština društva održana je 19. januara. O dnevnom redu su govorili Gavro Grünhut, Mayerl, Mattersdorfer, March i drugi. Zaključeno je da se proglasom pozovu da se društvu priključe svi radnici Zagreba i okolice, a naročito su pozvane sve radničke cehovske bratovštine da se korporativno spoje s društvom. Izabran je odbor od 15 lica, a prvi društveni predsjednik postade tipograf Franjo Topolšćak. Kao prvi korak novoga društva pred širu javnost zaključeno je, da se priredi opća radnička zabava na dan 24. veljače 1873. Zabava je sjajno uspjela, sve prostorije su bile dupkom pune, pa i druge, a ne samo radničke publike. Pjevački zbor je nastupio sa 120 pjevača. Odmah poslije zabave radilo se na priključenju društvu posebnih organizovanih radničkih skupina. Tako su što odmah, a što prvih godina, društvu korporativno pristupile ove bratovštine: krojačka, brijačka, zidarska, čohaška kaptolska zadržana, radnici tvornice cipela i radnici paromlina.

Taj pokret bio je sasvim primjeren tadanjim nerazvijenim ekonomskim i političkim prilikama. On je odgovarao psihologiji radnika na izlazu iz cehovskog doba, bio je neborben, karaktera da nikoga nije napadao, nikoga izazivao, da čak nije ni uočavao, a kamo li branio klasne interese. Klasna svijest još uopće nije bila ni razvijena. Pokret je, dakle, psihološki bio sasvim konzervativan. Glavna tema i misao vodilja na radničkim sastancima toga doba bila je prosvjetno uzdizanje i međusobno pomaganje u bolestima i nevolji. To su bili tek prvi nesvjesni instinktivni začeci klasne solidarnosti. U najmanjoj mjeri, tek plašljivo, sporadično, javlja se postepeno i borbena nota i raspravljanja o privrednim životnim uslovima radnika...

... Zagrebački primjer djelovao je polako i u pokrajini. I tamo se osnoveše mnoga, po imenu, radnička društva bilo potporne, bilo prosvjetno-zabavne prirode (pjevačka društva). Taj prvotni, konzervativni, pokret obuhvatio je u prvih mah priličan broj radnika u čitavoj zemlji. Ali on se nije razvio u jedan klasno-svjesni moderni radnički pokret. I to iz više razloga. Tu je ponajprije bila osnovna psihologija pokreta. Ona je zazirala od radikalne propagande na rijetko posijanih socijalističkih agitatora, u ovo doba većinom stranih radnika. Ovi su propagatori većinom bili odgojeni na razvijenijem zapadu, često nisu poznavali ni domaćeg jezika, a bili su i intelektualno preslabi da nađu podesan oblik za svoju ofenzivu. To su većinom bili i stradalnici i izgonasi iz Austrije, Češke, Ugarske, zaplašeni i nepovjerljivi. Drugi je razlog bio jaki politički pri-

tisak u čitavoj zemlji, koji je odmah odgovarao najbrutalnijim mjerama i teškim kaznama na svaku slobodniju riječ.

No najglavniji je razlog bio, da je čitava društvena sredina bila konzervativnoga, sitno-građanskoga mentaliteta, zadojena romantičarskim pravaškim nacionalizmom. Taj je mentalitet nacionalizma i radnike same, koji su prezali od svake linije, koja bi ih ideološki i politički odvajala od ove sredine. Jer radnička klasa tada uopće još nije bila brojno jaka, a zadojena je bila sitno građanskim ekonomskim ciljevima. — Bio je to pokret maloobrtničkih radnika, koji su za kratko vrijeme i sami postali sitne zanatlije, pa uz to ostajali i članovima i glavnim funkcionerima ovih »radničkih društava«. Tako su ta prvotna »radnička« društva, obično bez ikakvog otpora od strane samih radnika, evoluirala u maloobrtnička društva, pa, u pravilu, postadoše oganjštima sitnoburžoaskoga pravaškoga nacionalizma.

Tim putem je postepeno otišlo, doduše ne bez borbe i teških unutrašnjih trzavica, i samo Zagrebačko Radničko Društvo. Ono je postalo, zajedno s pjevačkim radničkim društvom »Sloboda« koje se iz njega izdvojilo, čisto maloobrtničko bolno-potporno društvo sa pravaškim vodstvom, a od tradicija tek mu je ostalo radničko ime sa crvenom zastavom i socijalističkim grbom na njoj. Sta više čak i samo Tipografsko Društvo imalo je stalno da se brani od ovakvih pokušaja svojih starih članova, koji su postali bilo poslodavci, bilo upravitelji i činovnici tiskara, pa tako imali veliki uticaj na znatan broj članova. Posljednji takav pokušaj dogodio se još u martu 1896. god. i samo spretnosti tadašnjeg društvenog predsjednika Lj. Weisera ima se da zahvali, da je veoma vješto organizovani napadaj odbijen.« (Vidi: Vítomir Korać: Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, knjiga I., strana 96—103).

U trećoj knjizi: Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji pod naslovom »Radnička naobrazbena društva«, strana 111 do 112, V. Korać, govoreći o prvom Zagrebačkom radničkom društvu, pored naprijed rečenoga još kaže da je Zagrebačko radničko društvo prvo i najstarije »radničko naobrazbeno društvo« u Hrvatskoj i Slavoniji, pa nastavlja:

»... Premda je bilo osnovano s pretežno prosvjetnim zadacima i premda je u prvo doba izvršilo pravu kulturnu misiju u izdvajanju radnika iz sitnoburžoaskе sredine i u njihovom organizovanju barem na kulturnom polju, uskoro se — pored negovanja pesme, za koju se brinuo društveni zbor »Slobode« društvo u glavnom posvetilo osiguranju i liječenju bolesnih svojih članova. Da se društvo u skoro posvetilo pretežno baš ovoj grani poslovanja može se razumjeti, ako se uvaži da se onda nije ni naslućivala kakva socijalna politika i zakonsko osiguranje radnika za slučaj bolesti, kakvo postoji danas. I u ovoj grani poslovanja društvo je postiglo razmjerno lijepe uspjehe...

... Prigodom rascjepa radničkoga pokreta na socijalističko i pravaško krilo polovicom 90-tih godina, nastale su borbe i u ovom društvu. Društvo je isprva čuvalo jedan neutralni stav, ali su socijalisti postepeno u njemu gubili uticaj, pošto se, zbog potporne grane poslovanja, sve više u društvo upisivalo malih obrtnika pravaški raspoloženo. Konačno su socijalisti izgubili na njega skoro sav utjecaj. Oko 1910. godine su u društvu došli na vlast kršćanski socijalisti, pa je glavni funkcioner u društvu postao klerikalni tipograf Josip Fran Opava. Protiv njegova korupcionističkoga poslovanja u društvu »Slob. Riječ« donosi stalne napadaje iz pera Vilima Bukšeka, dogod Opava nije srušen s društvene uprave. Društvo, koje i danas postoji, izgubilo je konačno svaku organsku vezu s radničkim pokretom...«

Prema izloženom tvrđenju V. Koraća, izlazi da su prvi koraci za osnivanje Zagrebačkog radničkog društva učinjeni 1872. god. na taj način, da je osnovan jedan opći radnički pjevački zbor. Pored toga Korać je potpuno zanemario političku i sindikalnu aktivnost, koju je društvo razvilo prema već postojećem iskustvu radničkog pokreta drugih naprednijih zemalja. Međutim, stvar s prvim koracima za osnivanje Zagrebačkog radničkog društva nije išla tako kako ju je Korać prikazao. O tome govorimo u prvom članku. Što se tiče ocjene društva za prvi period njegova postojanja, treba da u ovom i drugim člancima tu ocjenu postavimo prema historijskim činjenicama.

Mnogo pravilniju ocjenu o prvim godinama rada Zagrebačkog radničkog društva i zagrebačkih socijalista dao je »Hrvatski radnik«, glasilo za obranu hrvatskog radnika i obrtnika, od socijaliste Vitomira Koraća. Kako tvrdnje, koje se iznose u članku, odgovaraju i našim istraživanjima, donosimo iz njega ono što potvrđuje naše teze:

»Kada je počela u Hrvatskoj agitacija za socijalistička načela, teško je ustanoviti. Jedni kažu, da je toj agitaciji početak god. 1876. drugi, poslije poznatih nemira u Zagrebu 1883., a treći drže, da je socijalistička agitacija u nas započela tekar god. 1889., te da im je proslava 1. svibnja kao radnički blagdan dobro došla, da su mogli stanoviti ljudi tada zavarati masu i položiti temelj socijalizmu u Hrvatskoj.

Nije tomu tako!

Sedamdesetih godina, može se reći, da je bio socijalizam u najljepšem cvietu. U Austriji i Njemačkoj, bilo je za tu biljku dobro tlo, te su već te ideje zarazile radništvo. Francezki je ali glavni logor išao i dalje, da tu ideju i u Ugarsku prenese pa opažamo gdje jedan od vođa u Parizu, šalje proklamaciju u Peštu na sve »radnike koji rade a nemaju ništa«. Huška iste, te veli: Priestolje, oltar, financijeri, plemstvo, svećenstvo i veliko građanstvo, tlači radni narod, pa je isti dužan što složnije na spomenute tlačitelje navaliti.

Ovaj proglas oduševio je radništvo u Pešti, pa se je i u nas našlo ljudih, dakako stranaca, ponajviše Niemaca, koji su taj proglas na svoje grudi tiskali, ali nisu mogli, ni znali, kako da izadu time kod nas na javu. Znali bo su dobro, da bi ih hrvatsko radništvo kamenovalo, kada bi otvoreno govorili proti vjeri i proti domovini. Nu žeravica je već tinjala, ali pritajeno, pod pepelom. Nu nije potrajalo dugo, te izpod pepela izbje dim.

Godine 1872. utemeljeno je obrtničko-radničko društvo u Zagrebu. Ovo društvo bilo je jedino za tada sastajalište radništva, pa su se radnici jedino u tom društvu zajedno našli, inače nije nijedan za drugoga znao. I u početku to je društvo veoma dobro došlo radništvu. No što se dalje u tom društvu zbivalo, time ćemo se mi dulje pozabaviti. U tom je društvu pritajena žeravica buknula plamenom, koji je imao uspaliti sve radništvo za socijal-demokratska načela. Kada je naime prvi predsjednik istog društva g. Franjo Topolšćak cđstupio, a na njegovo mjesto god. 1873. nastupio Drag. Kahle, izdade ovaj proglas na »zagrebačko radništvo«, koji je veoma mirisao po socijalističkih načelaha, pa se jasno vidilo, da za tim proglasom stoji skup ljudi, koji izpovjeda socijalistička načela. U proglasu se među ostalim veli: »Pozivamo zagrebačko radništvo da stupi u naše društvo... Radnici, složimo se, organizirajmo se, pa bi tko koje mu drago vjere i narodnosti«.

Tu se evo jasno vidi prva iskra, iz koje je kasnije buknulo veliki plamen, koji je i nedužne opalio.

Od onda počese u tom društvu tajni sastanci i razgovori o socijalizmu, svaki stranac, koji je došao u Zagreb raditi, pristupio je u to društvo, te je isto

pod konac godine 1875. postalo pravi osinjak, pa se je očekivalo svaki čas, da će se te ose razletjeti i uznemiriti radništvo, koje nije još pojma imalo o toj ideji. Dakle početak socijalističkoj ideji jest ondje a temelj mu položiše Niemci, od kojih nam i onako mnogo zlo dolazi.

Godine 1876. već vidimo na čelu tog društva velikog socijalistu tipografa Krone-a, koji je pobjegao iz Njemačke, te bio vojni bjegunac i u Zagrebu se zadržavao bez ikakvih izpravah. Sada ta četa poče već javno izpoviedati svoja načela: da radniku ne treba domovina, da radnik mora nastojati, da si stanje poboljša i pribavi uživanje ma bilo na koj način. Vjera da je najpogibeljnija po napredak radništva, a svećenici da su najveći tirani, koji žele opeta inkviziciju uvesti...¹⁷

OSNIVANJE ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA DJELO JE ILEGALNE SOCIJAL-DEMOKRATSKE GRUPE ZAGREBAČKIH RADNIKA

Ovaj podnaslov postavili smo zbog toga tako, jer je socijalistički pogled na svijet, koji se počeo unositi među radnike Hrvatske, posebno Zagreba u vremenu od 1869. nadalje, bio unosen spolja, pa je pokret, koji je tih godina nastao, mogao nositi forme i idejni pečat radničkog pokreta onih zemalja iz kojih su oni dolazili. Te su zemlje bile Njemačka, Austrija i Mađarska. Svi materijali, koji su ovdje korišteni, govore da Zagrebačko radničko društvo, koje se osniva krajem 1872. i početkom 1873. g. i nije bilo drugo do legalizacija rada postojeće ilegalne socijalističke grupe, ili grupe pripadnika prve Internacionale, odnosno pristalica eisenachskog programa. Naravno, da se i u toj grupi socijalista javljaju elementi i drugih strujanja, jer je u Zagrebu živio velik broj radnika, koji su »putujući svijetom, bili članovi dobro ustrojenih radničkih društva«.¹⁸

Tako postavljena tvrdnja protivrivi jeći dosadanjem gledištu Vitomira Koraća i drugih, koji su bez provjeravanja primili od njega njegovu verziju osnivanja i karaktera Zagrebačkog radničkog društva.

Zasad bismo se ograničili na to da dokažemo da je postojala mogućnost da u Zagrebu grupa socijalista budu članovi I. Internacionale. Svaki socijalist, koji je usvajao program I. Internacionale, mogao je individualno biti član Internacionale, odnosno njenih sekcija, koje su se osnivale na evropskom kontinentu u pojedinim zemljama. To se najbolje vidi iz statuta I. Internacionale, koji predviđa da članom Internacionale odnosno njezinih sekcija mogu da budu, pored organizacija i društava, i pojedinci.

K. Marks u svom pismu Kugelmannu 23. II. 1865. g., pošto je iznio razloge zašto ne može da surađuje sa Lassalle-ovim Sveopćim radničkim savezom i njegovim organom »Socialdemokratom«, daje objašnjenje na kakav način pojedinci mogu da postanu članovima I. Internacionale, pa kaže: »Pošto svaki čovjek, koji uzme člansku kartu

¹⁷ »Hrvatski radnike, broj 11. od 10. VI. 1898.

¹⁸ Dragutin Kale »Njekošto rječ o društvenom životu, Zagreb 1874.

za 1 šiling, može da postane član »Udruženja«; pošto su Francuzi (a također i Belgijanci) izabrali taj oblik individualnog učlanjivanja, jer im zakon zabranjuje, da nam se priključe kao »udruženje«; pošto slično stoji stvar i u Njemačkoj, to sam ja odlučio, da sada pozovem moje prijatelje ovdje i u Njemačkoj i da svuda osnuju mala društva, svejedno od koliko članova; svaki član takvog društva nabavljao bi englesku člansku kartu. Pošto je ovo englesko društvo legalno, ova metoda ne će naići na zapreke čak ni u Francuskoj. Bilo bi mi drago, kad biste se i Vi i Vama najbliži ljudi povezali na ovaj način s Londonom.«¹⁹

To ne znači da su se zagrebački socijalisti individualno učlanjivali u londonsku organizaciju I. Internacionale, iako su održavali veze čak i s Londonom. Ali su oni mogli vrlo lako da budu članovi sekcije Internacionale, koja je postojala u Austriji, Beču, Gracu i t. d., a s njima su također održavali veze. Rekli smo u prvom članku da je u bečkoj sekciji bilo učlanjeno 6.000 pristalica I. Internacionale. Sekcije I. Internacionale bile su obrazovane u Austriji 1867.—68. g., što govori da je postojala mogućnost da u Zagrebu djeluje grupa socijalista članova I. Internacionale, tim prije što su prvi zagrebački socijalisti uglavnom bili stranci. Poznato je da socijal-demokrati, pripadnici I. Internacionale nisu bili lasalovci, već su bili bliži marksizmu i pripadnici Eisenachskog socijalističkog pravca, čiji se program temeljio na osnovnim principima statuta I. Internacionale.

Karl Marks u izvještaju Generalnog savjeta brüsselskom kongresu Međunarodnog udruženja radnika, koji je održan od 6.—13. IX. 1868. g. govori da u Austriji radnički pokret sve više dobiva revolucionarni karakter i da se početkom rujna trebao održati u Beču kongres s ciljem, da se utvrdi bratski savez između radnika raznih nacionalnosti u imperiju. Austrijski su se radnici isto tako izjasnili za program i načela udruženja. Generalni savjet već je bio odredio svog delegata za Beč, ali je liberalna vlada Austrije kongres zabranila.²⁰ Izvještaj Generalnog savjeta IV. redovnom kongresu Međunarodnog udruženja radnika, održanom u Baselu 1869. g., a koji je također opisao Marks, kaže doslovno: »Austrijski radnici, naročito bečki, mada su počeli s klasnim pokretom tek poslije događaja 1866. godine,²¹ odmah su zauzeli povoljan položaj. Oni su odmah stupili pod zastavu socijalizma i Internacionale, kojoj su se sada kolektivno priključili preko svojih delegata na nedavnom kongresu u Eisenachu.«²²

»... U Pruskoj i ostaloj Njemačkoj prošla godina bila je obilježena organizacijom sindikalnih saveza po cijeloj zemlji. Na kongresu, koji je nedavno održan u Eisenachu, delegati 150.000 njemačkih rad-

¹⁹ Vidi knjigu I. Internacionala — Rad, Beograd 1952., str. 139.

²⁰ Vidi: I. Internacionala — Rad, Beograd 1952., str. 81.

²¹ Napomena: Radi se o austrijsko-pruskom ratu, o ratu Italije s Austrijom, u kojem je 27. srpnja pruska vojska nanijela poraz austrijskoj u bici kod Sadove i sklopljen bečki ugovor o miru između Italije i Austrije, po kojem je Venecija prisajedinjena Italiji.

²² Vidi: I. Internacionala — Rad, Beograd 1952., str. 94.

nika u samoj Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj organizirali su novu socialdemokratsku stranku, u čiji su program doslovno ušli osnovni principi našeg statuta. Lišeni zakonom prava, da stvaraju sekcije našeg Udruženja, odlučivši da uzmu individualne članske karte u Generalnom savjetu . . . »²³

Prema tome, u Austriji su pored Lassalle-ovih organizacija Sveopćeg radničkog saveza postojale tajne organizacije radnika direktno vezane za I. Internacionalu. Kada je 15. XII. 1867. g. osnovano Opće radničko obrazovno društvo, postojale su pored legaliziranih organizacija pristaša Lassalle-a i dalje ilegalne organizacije pristalica i članova I. Internationale. Pod utjecajem rada i aktivnosti članova Međunarodnog udruženja radnika, radnička prosvjetna društva u Austriji, a i sam komitet, koji ih je objedinjavao, izjasnili su se za politiku Internationale, koja je bila antilasalovska. Odbor austrijskih radnika zajedno s radnicima iz federacije saksonskih i vitenberških Vereina, zatim s njemačkim radničkim udruženjima u Švicarskoj, njemačkom sekcijom Internationale u Ženevi, te mnogim pristalicama Općeg radničkog udruženja, bio je potpisnik proglašenja njemačkim socijaldemokratima, kojim je za 7., 8. i 9. kolovoza 1869. g. bio sazvan opći njemački socijaldemokratski kongres u Eisenachu. Kada je 1869. g. definitivno formirana nova socijalistička stranka, nazvana »Socijaldemokratskom radničkom strankom — njene pristalice prozvani su Eisenachovcima«. A oni su, kao što se to naprijed kaže, prišli I. Internacionali. U programu Socijaldemokratske radničke stranke bilo je sa stanovišta marksizma, koji je bio tada već definitivno teoretski oformljen, dosta pogrešnih stavova. U program su ušli neki lasalovski stavovi, na pr. priznavanje pomoći proizvođačkim zadrugama, koje treba da dobiju kredit od države. Uprkos tome stranka je bila bliska marksizmu, strogo odvojena od lasalovaca i njihovog učenja.

Zato je pogrešno misliti, zbog toga što se u pisanju i zahtjevima zagrebačkih socijalista tu i tamo javljaju lasalovski stavovi, da su prvi zagrebački socijalista bili lasallovci. Oni su, u to ćemo se kasnije uvjeriti, u svom propagandnom i agitacionom radu iznosili stavove Eisenachovaca i njihovog programa, jer su održavali veze s centralnim organom Socijaldemokratske radničke stranke, dok s centralnim organom lasalovaca nemaju nikakvih veza. Prema tome, postojala je mogućnost da se i u Zagrebu još 1868.—70. g. formira grupa socijalista, pripadnika austrijske sekcije I. Internationale. Takvo stanovište je utoliko prihvatljivije kad znamo da je poticaj na osnivanje radničke tipografske organizacije u Zagrebu došao iz Beča još 1868. god. Te godine, 6. II., bilo je osnovano Tipografsko društvo u Ljubljani, a »Delavsko izobraževalno društvo« 13. I. 1870. god. Kada je 1870. zemaljska vlada u Hrvatskoj potvrdila pravila »Tipografskog društva za međusobno podupiranje i naobraženje« u Zagrebu, bilo je očito da se radi o legalizaciji jednog društva, koje već ilegalno postoji i dje-

²³ Vidi: I. Internacionala — Rad, Beograd 1962., str. 96

luje, održavali su se sastanci tipografa, vodio tarifni pokret, održavale veze s bečkim i peštanskim tipografima, uzelo učešća na njihovim kongresima i sl. Isto tako je jasno da neuspjeh zagrebačkih socijalista pri pokušaju da osnuju Zagrebačko radničko društvo, nije sve obeshrabrio. Oni su i dalje aktivni (štrajk stolara 1871. god.), iako se ta aktivnost javno manifestira tek 1872. god. nakon donošenja novog obrtnog zakona i pokreta za legalizacijom te aktivnosti osnivanjem »Zagrebačkog radničkog društva«.

Naša pretpostavka da su pokretači radničkog pokreta u Zagrebu bili članovi ilegalne socijaldemokratske grupe i da je čak postojala mogućnost da je ta grupa bila učlanjena u jednu od sekcija Prve internacionale, proizlazi i iz činjenice da su prema izvještaju austrijskog ministarstva unutrašnjih poslova postojale sekcije Internacionale u Beču, Brnu, Grazu, Bečkom Novom Mjestu, Pešti, Temišvaru, Aschu i drugim mjestima. Komisija koja je objedinjavala te grupe, imala je sjedište u Beču. U dvijestotine radničkih organizacija sa socijaldemokratskim karakterom osjećao se utjecaj Internacionale, bilo tako što su one širile njezin program, bilo primjenom njenih metoda rada. Mi smo rekli da je 6.000 socijalista Austrije bilo učlanjeno u Prvu Internacionalu. Međutim, prema pretpostavci ministarstva unutrašnjih poslova, u Austriji je bilo oko 20.000 članova Prve Internacionale. Policija je uspjela da zaplijeni neke omote članskih iskaznica Prve Internacionale, što potvrđuje da su u članstvo Internacionale pristupile ne samo organizacije već i pojedinci. Kao stjecište veze sa Internacionalom policija je označila tipografe Beča, Graca, Pešte, Praga, Bratislave i t. d., zatim redakciju lista Volkswille koji javno propagira Eisenachski program. Sa svim tim organizacijama održavaju veze i zagrebački socijalisti, o čemu smo već naprijed govorili. Iz svih tih razloga vrlo je vjerojatno da su pioniri radničkog pokreta u Hrvatskoj bili ne samo socijalisti, već obojeni socijaldemokrati, bliski marksistima.

Na kraju bi istakli, da je policija još 1864. god. znala, da su socijalisti koristili radnička prosvjetna društva za socijalističku agitaciju i da su ih pretvarali u svoje legalne političke organizacije. To može da potvrdi naredba bečke dvorske kancelarije, od 26. IV. 1864. god. Z 7220/587 koja je bila obavezna i za Hrvatsku i Slavoniju. U državnom arhivu Zagreb nalazi se prijepis te naredbe. Ona glasi:

»U novije vrijeme u raznim pokrajinama radi se na nacrtima za osnivanje radničkih obrazovnih društava.

Daleko smo od toga, da potpuno zabranimo takova društva. Ipak, iskustva koja su stekle vlasti u Njemačkoj ukazuju na potrebu velike opreznosti kod proučavanja predloženih nacrti za osnivanje radničkih društava.

Uobičajeno je, da na čelu ovakvih pothvata stoje lica, koja se stvarno ne bave potrebom obrazovanja radnika. Ovakva lica zavode radnike na politički rad. Članovi ovih društava u najkraćem vremenu stiču uvjerenje koje ih u praksi vodi najoštrijem radikalizmu.

Na žalost pored toga što osnivači ovakovih društava ne misle na obrazovanje radnika na način, koji bi bio pristupačan i potreban radniku, tako ograničen program rada društva, jedva uspjeva oduševiti nekoliko radnika.

Zbog važnosti ovog predmeta, potrebno je da se najprije principijelno prouči ovaj problem, a iza toga postupi na slijedeći način:

Naravno, ostaje zadatak zemaljskim predsjedništvima, da u svakom pojedinom slučaju točno prouče nacрте pravila. Najprije treba ustanoviti, da li lica, koja podnose molbu za osnivanje društva zaista poznaju potrebe radnika. Podnosioci molbe trebaju, dalje, da budu sposobni i spremni, da rukovode društvom u cilju obrazovanja radnika. Dalje treba utvrditi, da li se radnici već nalaze na takvom stepenu uvjerenja, da će se oni stvarno posvetiti jedino obrazovanju i suzdržavati od svake političke djelatnosti.

Zbog opće političke konstelacije države i međusobnog utjecaja jedne pokrajine na drugu, treba oprezno prosuđivati, da li se može u stanovitom momentu odobriti takvo društvo ili ne. Jedino centralne vlasti mogu prosuđiti, u kakvim okolnostima i kojim momentima se može odobriti rad pojedinog društva. Stoga se u sporazumu sa C. K. ministarstvom policije umoljavaju zemaljska predsjedništva, da sve nacрте za osnivanje društava najprije predlože državnom ministarstvu.

Ne radi se tu samo o nacртima za osnivanje radničkih obrazovnih društava, već se to odnosi i za sva druga radnička društva. Često se, naime, događa da mnogi članovi društava zbog nedostatka svoje vlastite moći prosuđivanja postaju oruđe u rukama sebičnih agitatora. Stoga će državno ministarstvo u sporazumu sa ministarstvom policije davati svoje mišljenje za osnivanje društava. Ove su upute povjerljive za C. K. pokrajinska predsjedništva. Sa njima se ne moraju upoznati niži organi vlasti. Dalje se još napominje, da se ovim uputama ne želi mijenjati postojeće zakone o udruživanju, koji su donešeni za pojedine zemlje i u njima, su na snazi.«²⁴

Bečko ministarstvo policije dostavilo je 7. maja 1864. g. prijepis te naredbe »predsjedništvu hrv. slav. dalm. dvorske kancelarije« u Zagrebu sa popratnim dopisom, u kojem se između ostalog kaže:

»Zbog osobite važnosti predmeta, ovlašćuju se pojedini vladini namjesnici da u slučaju potrebe, samé izdaju slična naređenja, a o riješavanju sličnih slučajeva obavijeste ministarstvo policije.«²⁵

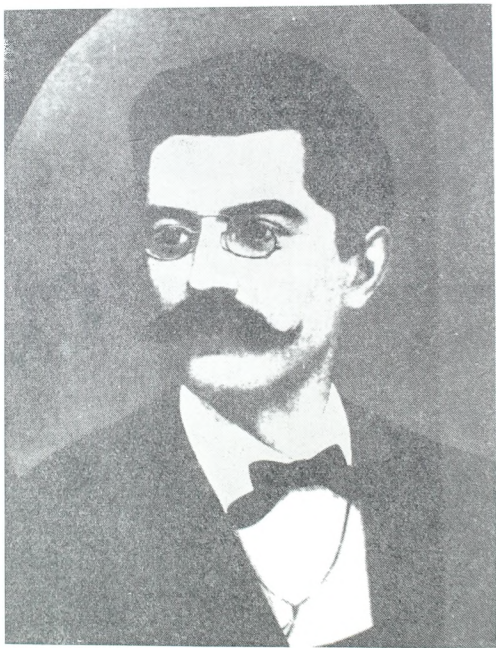
Zatim je »Kr. dalm. hrv. slav. dvorska kancelarija« 16. svibnja uputila sve to predsjedništvu Namjesničkog Vieća uz popratni dopis pod br. 2055/401 koji glasi:

»Priležea u prepisu ./ naredba c. kr. deržavnoga ministarstva od 26 Travnja t. g. br. 7220/587, koju je isto u sporazumljenju s ministarstvom redarstva izdalo na predsjedništva podčinjenih mu namjesničtvah u obziru postupka kod ustrojenja društva za izobraženje poslenika (Arbeiterbildungsverein) ili posleničkih društva u obće; — dostavlja se predsjedničtvu Nam. Vieća znanja i ravnanja radi s dodatkom, da je kr. ova dvorska kancelarija za shodno obnašla gore pomenutu naredbu protegnuti i na Hervatsku i Slavoniju — usljed česa predsjedničtvu Nam. Vieća u sličnih slučajevih ima postupat onako, kako je to u rečenoj naredbi određeno«.

²⁴ Državni arhiv Zagreb, prepis prepisa naredbe državnog ministarstva od 26. IV. 1864. broj 7 7220/587. — K. broj 2056-864.

²⁵ Državni arhiv Zagreb, broj 2963/498 C.

Predsjedništvo namjesničkog vijeća sačinjavali su tada kancelar Ivan Mažuranić i dvorski savjetnici: Žigrović-Pretočki, Daubacky, Đoljski, Utiensninović i dr. Radivojević.

Dragutin Kale

DRAGUTIN KALE: O CILJEVIMA I ZADACIMA RADNIČKOG DRUŠTVA

Kakvo je bilo gledište zagrebačke socijalističke grupe na ciljeve i zadatke Radničkog društva, koje su namjeravali osnovati. Da li su njegovi osnivači doista mislili dati Radničkom društvu isključivo humani i obrazovni karakter? Interesira nas da li su članovi društva imali određene stavove u pitanju položaja radnika, odnosa između rada i kapitala, rada djece, zakonskog ograničenja radnog vremena, općeg prava glasa, prava organiziranja, neposrednog i posrednog povera, međunarodne solidarnosti i sl.? Izabrali smo ta pitanja zbog toga, što su se ona tretirala na kongresima I. Internacionale i što su ušla i u program Socijaldemokratske radničke partije Njemačke (Eisenachovaca), pa su, ako su osnivači Zagrebačkog radničkog društva bili socijalisti, morali za njih znati i na svoj ih način širiti među zagrebačkim radnicima. Odgovor na ta pitanja, naravno, ne možemo naći u statutu Zagrebačkog radničkog društva. Ali ćemo ga djelomično, s obzirom na zakon o štampi, naći u njegovu organu »Radnički Prijatelj« i u brošuri Dragutina Kale-a, jednog od osnivača Zagrebačkog radničkog društva, koju je izdao 28. listopada 1874. g. U toj brošuri Kale najprije ističe potrebu radničkog udruživanja i prosvjećivanja. Zatim, govoreći o zahtjevima koje radnici postavljaju, Kale između ostalih ističe uvođenje sveopćeg neposrednog izbornog prava, zatim potpunu slobodu štampe, dalje zakonom propisano radno vrijeme i nedjeljni počinak, te uvođenje sveopćeg naoružanja naroda. Prošlo je od tog vremena preko 80 i više godina. Po svim izgledima to je bio prvi socijalistički spis na hrvatskom jeziku tog vremena. Napisao ga je radnik, možda član ilegalne socijalističke grupe pripadnika I. Internacionale u Zagrebu. Zbog toga mislimo da ne ćemo pogriješiti, ako ga gotovo u cjelini ovdje objavimo. Svoj spis Kale počinje riječima »Neima na svijetu ljepšega nego li društveni život!« — pa nastavlja:

»Rieči ove uzeo sam si za geslo, te njimi oduševljen, odlučih hrvatskim radnikom ovo nekoliko rieči o društvenom životu proboriti, da se i u njima probudi duh udruživanja, to je pitanje danas na dnevnom redu, te mu se već tolika važnost daje, da ga nazivlju svjetskim pitanjem, tiče se pako najviše radničkoga stališa.

Silno napredujući duh vremena danas osbiljno zahtjeva, da si radnički stališ čim više znanja pribavi, da može zadovoljiti svemu u onomu, što se danas od njega iziskuje. Radnički pako stališ može sebi potrebito znanje crpiti samo iz dobro ustrojenih društva radničkih.

Svrnemo li pogledom na druge gradove ne samo prostrane carevine austrijske, već i drugih država, to ćemo viditi, kako radnici neutrudivo rade oko svoga usavršavanja po zahtjevu današnjega vieka.

Što je pako te radnike tako usavršilo; što li jih dovede do toga, da oni zauzimlju danas važni položaj, da stavljaju pitanja na dnevni red, koja su ista zakonodavstva pripoznala kao pravedne ali za sada još nepostizive tražbine? Udruživanje, t. j. utemeljivanje društva radničkih dovelo jih na taj stepen!

Uvidiv dakle radnici inih gradova, da neima ljepšega nego li je društveni život, pak izkustvom uvjereni, da radnici danas samo u zadrugi napredovati mogu, i da će samo društvenim napredkom svoje ciljeve postići, latioše se što više moguće stvarati radnička društva, koja su vrstna, radnike u svih najpotrebitijih naukih naobraziti, te štitiiti njihove materijalne interese, a ujedno jih poticati na složno i žurno koracanje na stazi napredka.

Upitamo li mi sada same sebe, cijenjeni čitatelji, kako napreduje u našoj domovini, poglavito pako u glavnom gradu Zagrebu radnički stališ, kako li je ustrojeno? to moramo sa žalošću i mukom šuteć, priznati, da napreduje slabo, ili bolje rekuć, nikako. Istražimo li pako uzroke tomu, to ćemo naći, da su radnici sami tomu krivi, jer ne haje za društveni život. Pa nije ni čudo da je tomu taklo, jer radnički stališ, akoprem dosta velik, zapušten je, osobito pako od onda, od kada su cehovi ukinuti, akoprem je ukinuće sredovječnih tih bratovština sasvim na svom mjestu, jer ustrojstvo njihovo nije više odgovaralo struji današnjega vremena.

K tim bratovštinama bio je prisiljen pristupiti svaki bez razlike zanatlija, no one nisu vrstne bile članovom svojim ma i najmanje samo znanje i pouku pružiti; od tuda pako dolazi, da radnik još ni danas neuvida, da mu je društveni život od najveće potrebe.

Pitanje ob udruživanju danas je na dnevnom redu; u njemu se sastoji ono moderno sredstvo, kojim si sve grane ljudskoga života obstanak svoj osje-guravaju.

Gledajmo, kako se najsilniji narodi spajaju, kako stvaraju saveze, samo da se uzdrže; gledajmo nadalje, kako si sva velika, ma kakovo ime noseća, ili koje mu drago struke poduzeće, međusobno ugovorom zadrage stvaraju, samo da mogu odgovarati svim zahtjevom današnjega vremena.

Za ovim su se primjerom povelili i razni pomanji stališi, najviše pako radnici, nu žalibože samo kod nas još ne, jer velika većina hrvatskoga radničkoga stališa podana je nehajstvu, tomu glavnomu korjenu svega natražnjačtva. Tomu pako zlu treba osbiljno na put stati; nehajstvo valja čim prije odstraniti, te u radnicih probuditi novi život. Kojim pako načinom moći je to najprije polučiti, svatko će priznati, da putem prosvjete, koju će radnika, još čitanju i pisanju nevjestih, tomu blagu za svakoga radnika danas silno potrebitu; uznastojimo li pako oko toga, da se takovim radnikom to najnuždnije znanje čim prije pribavi, tad je mnogo više nade, da će se radnik sam trsiti napredovati i što više znanosti si prisvojiti.

Koje bi pako sredstvo najbolje bilo, da se ta svrha čim prije postigne, što li će na radnika najbolje djelovati, da se probudi i nehajstva okani? bez dvojbe valjano ustrojeno »radničko društvo«, kakovo već blizu dvie godine dana i u Zagrebu postoji, ali mu se na žalost samo jedan dio radnika pridružilo, a ne svi, kako se očekivalo i u koju se svrhu društvo ustrojilo.

Svrha mi je dakle, cijenjeni čitatelji, ovim spisom pozvati zagrebačke radnike da pristupe u »radničko društvo«; radnike pako u ostalih hrvatskih gradovih opominjem, da se i oni late posla, t. j. da nastoje čim prije ustrojiti »radnička društva«, dakako primjerena mjestnim okolnostima, da se tako svi hrvatski radnici iz mrtvila probude.

Nigdje, a ponajmanje pako u Hrvatskoj, nesmije radnički stališ više u mrtvilu čamiti, već se mora svimi silami raditi oko njegova udruženja i naobražaja; jer naobraženje jest jedino sredstvo, kojim će radnici postići svoje ciljeve, t. j. svoje današnje tražbine, o kojih ću kasnije njekoje spomenuti, da se sada neodmaknem od predmeta, o kom govorim.

Priznati će mi svatko, da su današnje okolnosti takove, da se od radnika za malu plaću mnogo zahtjeva, da ga posao veže od rane zore do kasne večeri, da mu dakle nije moguće, kroz dan za svoje duševno naobraženje ni jedan trenutak upotriebiti; njemu samo večerom, kad mu je tielo i onako od radnje već umorno, valja još nastojati, da po koji trenutak za svoju pouku uporabi, a nju će u ovo doba naći samo u društvu, koje mu je jedini prijatelj.

Radnik, koji se danas ne pribranja kojemu društvu, vriedan je sažaljenja, jer taj neshvaća, da je to po njega od velike štete; on je u svietu osamljeni, neima nigdje nikoga, tko bi ga u zaštitu uzimao, nitko mu nije iskreno sklon. Ovakvo osamljenih radnika ima vrlo mnogo, a da ovi i nadalje ovako osamljeni neživotare, dužnost je naša, tomu zlu doskočiti.

Stoga, cienjeni čitatelji, pozvan je svaki, koji se iole sposobnim osjeća, da sile svoje posveti i trud uloži u pobuđivanje i podučavanje radničkoga stališa. Danas n e s m i j e m o propustiti ni jedan trenutak, bez da ga korisnono neupotriebimo, jer stanje radničko takovo je, da se dapače ni jedan mag oka, ni jedan mah ruke. a ni ti jedan koračaj n e s m i j e učiniti, a da nije i s njim štogod za naobraženje radnika učinjeno: s toga treba, da se sada svojski posla primimo.

U nas ima također veliki broj radnika, koji su, putujući svietom, bili članovi dobro ustrojjenih radničkih društva, došav pako ovamo, n i s u nastojali izkustvom svojim se poslužiti, pak manje izkusne drugove svoje na društveni život poticati, nego se podaše i oni nehajstvu, valjda zato, jer su vidili, da u nas nije društveni život tako u cvatu, kao drugdje; to pako nije podnipošto u redu; njihova je dužnost, manje naobražene svoje drugove u svemu podučavati i uputiti jih u sve, što u njih može probuditi osjećanje za društveni život, jer manje izobraženi radnici, pak većinom osamljeni, n e će bez prikladnoga poticanja do toga uviđenja doći. Osim toga radnici ovi imaju najbolju priliku ostale podučavati, jer se uvijek u njihovom krugu nalaze; s toga jih dakle opominjem, da se toga posla late, istina mučna i nezahvalna, ali društvo, u interesu koga oni to čine, najbolje će jim pripoznati i nagraditi zasluge njihove. Ne manje pako opominjem i svakog pojedinoga čitatelja, u čije ruke spisak taj dopane, da i on sa svoje strane u tu svrhu nešto doprinese, a to će najlaglje tako učiniti, ako drugu svomu, koji je manje izobražen, protumači smjer spisa ovoga, a taj jest: radnički stališ probuditi, da se osvjesti i u društvo stupi.

Ako dakle svaki čitatelj, radnik ili prijatelj radnika uznastoji, da samo jednoga člana u »radničko društvo« privrede, tad je učinio vrlo plemenito djelo, jer će po takovu malo ne svi zagrebački radnici članovi »društva« postati, a ovo pako biti će moćno i snažno, te u stanju pružati sva sredstva za prosvietu svojih članova.

Članovima pako dužnost je, društvo sve više i više razgranjivati, te mu čim veći djelokrug pribavljati; čim će oni bolje oko toga nastojati, tim će sebi, t. j. društvu veći ugled steći; jer valjano uređeno društvo spada u red najkorisnijih zavoda današnje dobe.

Radniku, kome nije moguće bilo polaziti škole, da si bar najpotrebitije znanje pribavi, jer ga uvijek posao sili, da si potrebitu koricu hljeba zasluži, bit će društvo školom, u kojoj će on crpsti — samo ako volje ima — sve najpotrebitije nauke, da može svome zvanju odgovarati, ali radnik mora također i sve upotriebiti, što mu društvo pruža, pa će si lagano sve više i više znanja steći.

Društvo će biti radniku jedini zaštitnik i prijatelj, koji će ga u s v a k o j nevolji i biedi u zaštitu uzeti, te prava njegova vazda uztrajno braniti; ono će mu u svih sgoda v a z d a iskrenim savjetom doskočiti, te mu svagdje pomoćnicu ruku pružiti.

Društvo je ona nježna i brižljiva majka, koja bez razlike sve radnike kao drage sinove svoje jednako vrućom i iskrenom ljubavi na grudi svoje pritiskuje, te nježnom materinskom čudi njeguje. Društvo je ognjište i utočište, kamo se radnici vazda uteći i sabrati mogu; ono će biti radniku sgrada, u kojoj je on vlastnik, iz koje ga nitko iztjerati nemože.

Za radnike bit će društvo ono mjesto, gdje će se oni međusobno upoznati, kamo imadu svi bez razlike narodnosti pravo pristupa, gdje će oni učiti, kako jim se valja složiti, prijateljski štovati i bratinski ljubiti; tamo će izčeznuti svaka mržnja u pogledu narodnosti, ona bo jest najveći neprijatelj svih radnika, a i najubojitije je oružje, kojim se oni sami satiru. Neka ljubi svaki

svoju domovinu, narodnost i običaje svoje nada sve, to dapače mora svaki pošten čovjek, ali tim manje smije mrziti tuđu zemlju ili narodnost, a osobito radnik, komu jest cilj svijet domovina; čemu da on mrzi tuđe zemlje, kad mora u nje putovati, a u njima tek dobije pravo osjećanje one ljubavi, koju mora da vazda goji prema onoj zemlji, gdje no je svetlo ugledao, ono bo je njegova užja domovina. Radnici se smatrati moraju kano braća, kano sinovi jedne majke — radnje.

Napokon »društvo« jest stališu radničkomu zvijezda predhodnica, koja će ga vazda uztrajno i nepomično voditi stazom napredka; a radnici, vjerno sljedeći vođu svoga, postići će svoj cilj, a taj je odavna već u srcih njihovih jednako gojena želja za slobodu i ravnopravnost radnika.

Pomislimo samo na tužno stanje radničkoga stališa, koji je po svom zvanju najkorisniji i najslavniji stališ, ali u bitisanju najkukavniji i najpotišteniji, pošto ga sve zameće; on je svagdje zadnji i svačim, što mu se daje, mora zadovoljan biti. Radnik neima nigdje upliva; sve što se čini, čemu se i on pokoravati mora, bez njegove privole se čini; ali da se olahkoti tuga i nevolja, s koje radnički stališ najviše pati, ništa nije učinjeno!

Kada li se pomisli, kojim trudom i težkom mukom, si radnik najnužnije samo za svoje živovanje, i koje terete on nositi mora, pak da kraj svega toga nikakova prava neima, tad se mora doći do uviđenja, da je stanje ovo zbilja nesnosno, pa da se mora nastojati pripomoći mu, da će biti i radniku moguće živiti onako, kako to čovjeku dolikuje, da bude i radnički stališ uzpostavljen u red onih, koji se nad njim uzvisuju, te ga prezirno od uživanja svih blagodati, koje narav pruža, izključuju.

Radnički stališ u red drugih uzpostaviti će pako samo »društvo«, t. j. ako se radnici složili budu, te udruženom snagom koracali stazom napredka.

Svagdje dakle, cijenjeni čitatelju, vidiš, da je život društveni radničkomu stališu vrlo potrebit, stoga nemoj ni časak više počasiti, a da nepristupiš u »društvo«, koje će te vazda ljubežljivo u svoj naručaj primiti.

Sada pako prelazim na tražbine radnika, o kojih uvodno rekoh, da ću govoriti kasnije, jer znam, da većini hrvatskoga radničkoga stališa te su tražbine sasvim nepoznate, s toga ću ovdje nje koje navesti, a otduda može svatko najbolje uvidjeti, kako daleko je radnički stališ u inostranstvu već uznapredovao, kad sada tako osbiljno i marljivo radi oko postignuća ovih pitanja, za koja viču neprijatelji radnika na sva usta, da su nepravedna i pretjerana, dapače nepostiziva.

Pitanja ova svraćaju danas svu pozornost na sebe; njimi se bavi javno mnijenje, koje jih stranom osuđuje, stranom pako kao sasvim pravedna priznaje.

»Radničko pitanje« od takove je važnosti, da se sva evropska zakonodavna tiela njim ozbiljno bavljaju, te akoprem se već neda zavlačiti, možni ga državnici ipak uvijek još odvrćaju, pak stvaraju zakone protiv radnikom naperene.

Kad bi svi protivnici radnika i tražbina njihovih stali dobro učiti te tražbine, pak promisliti, da je i radnik čovjek, da i on ima jednako pravo na sve blagodati zemaljske, da i on osjeća, da je što boljšega vriedan, do li klete robotarije, tad bi oni morali doći do uviđenja, da k rivo rade, što te tražbine pretjeranimi i nepostizivimi smatraju i osuđuju.

Da vidimo, što je u ovih tražbina, kakove li su naravi, da se one protivnikom toli strašnimi pričine.

Radnici zahtjevaju: jednako pravo za sve članove države, jer moraju svi jednake dužnosti vršiti; s toga je prva tražbina njihova: uvedenje sveopćega i na temelju ravnopravnosti osnivajućega se izravnoga prava izbornoga za sva zakonodavna tiela, kao: sabore, občinska zastupstva itd., koje uživaju svi članovi države — dakle se i radnici razumievaju — čim su navršili 20. godinu dobe svoje.

NJEKOLIKO RIEČI
o
DRUŽTVENOM ŽIVOTU.

NAPISAO TE HRVATSKIM RADNIKOM

POSVETIO

DRAGUTIN KALE.

*Čisti dohodak namijenjen je blagajni obrtničko-radničkoga društva
za podporu bolesnih članova.*

Cena 15 novč.

U ZAGREBU.

TISKOM DRAGUTINA ALBRECHTA.

1874.

Pa što je u ovoj prvoj tražbini nepravednoga, dapače pretjeranoga, pitam svakoga razboritoga i nepristrano sudećega čovjeka?

Zar radnik nebi znao — kad bi uživao izborno pravo — komu da svoj glas dade? bi li na biralište došao? Zar ima on manje pojma o političkih odnošajih, nego li seljak, koji je još manje upućen u ove stvari? ili zar radnik od svoje imovine — koja se u ničem nesastoji — ipak neplaća dosta veliki porez u razmjeru sa posjednici silnoga bogatstva? a odku da ovim sredstava, da mogu veliki porez platiti, ako jim ga radnici neprivrede? Pa tko više neizravnoga poneza i potrošarine plaća nego li radnički stališ? Ne dopri našu li i radnici za uzdržanje države najveće žrtve u novcu i krvi? Pa da su još i nadalje lišeni državljanskih prava, koja jih zato idu? Ne! Kao što se obično sve, pa i zakoni, po zahtjevu vremena vremena promjeniti moraju, promijeniti će se, doći će vrijeme, i izborni zakon, koji neće tada samo posjednikom velikih imućva izborno pravo dati, već svim bez razlike, jer svi moraju jednake dužnosti vršiti.

Druge je tražbina radnika: podpuna sloboda štampe.

Ob ovoj tražbini bilo bi suvišno obširnije govoriti; jer onaj, koji bi i ovdje utvrdio, da je ovo pretjerano zahtjevanje, pobijao bi sama sebe. U ostalom traže li radnici slobodu štampe izključivo sami za sebe? Pa ako se danas ista poluči, tko bi je više uživao, nego li protivnici radnika! A zašto nebi i radničkom stališu bilo dozvoljeno, mišljenje svoje istinito i javno putem štampe objelodaniti?

Treća je tražbina radnika, da se uvede zakonom propisano vrijeme za dnevnu radnju. Ova tražbina tako je pravedita, da o njoj netreba nikakova komentara. Niti zakonodavstva nebi se smjela još dulje ustručavati, da ju uzmu u obzir. Dvojim, da je igdje na svijetu više od te silne potrebe, nego li upravo kod nas, da se vrijeme radnje zakonom opredjeli; jer u nas malom je iznimkom skoro u svih radionica običaj, da se bez prestanka i bez razlike na kakovo opredjeljeno vrijeme radi; kad bi pakto za radnju trajuće vrijeme zakonom ustanovljeno bilo, tad bi radnik odmah imao uredniji život, pa bi također gledao, da prosto svoje vrijeme upotriebi za naobraženje svoje, pošto mu sada ni jedan trenutak za to nepreostaje.

Nadalje radi se tu još i o ukinuću nedjeljne radnje, ova se pakto na svaki način ukinuti mora. Dakako, da postoji i gdje kojih radionica ustanova: »da se u nedjelju neradi, ali iznimkom, samo u slučaju silne potrebe, da se nedjeljna radnja posebice i to nešto više od obične zasluge plati«; ova pakto iznimka postala je običajem, stoga valja ukinuti ju bez obzira, pa će onda nedjeljna radnja prestati, jer sada skoro neima razlike između nedjelje i drugih običnih dana. Nedjelja jedini je dan opredjeljen za početak kroz tjedan od teške radnje umorenoga tiela, ona dakle radniku neka bude slobodna. Pa ako i ima u gdje kojih radionica takovih posala, koji za dovršenje svoje i nedjelju trebaju, neka se to drugčije udesi, pa se mogu ti poslovi dan prije dovršiti; sve se dade urediti.

Ima doduše i takovih radnika, kojim nije dosta uzastopce 6 dana već mora i nedjeljom raditi, pak jim baš ne bi bilo po volji, da se nedjeljna radnja ukine, ali kod ovakovih radnika vladaju druge okolnosti, naime te: da se njegovo djelo slabo plaća, uslijed toga pakto nije u stanju toliko zaslužiti, koliko on i obitelj mu na dan za prehranjivanje svoje treba; u nedjelju pakto također mora živiti, dakle i zaslužiti što mu je zato treba, jer si uz zaslugu, i onako malu, za nedjelju nemože ništa prištediti. Uredi li se pakto vrijeme radnje zakonom, tad bi se moralo za djelo nešto više platiti, da si je radnik u propisano vrijeme kadar zaslužiti bar onoliko, što mu za živovanje njegovo treba; s toga se nedjeljna radnja ukinuti mora, a isto tako i vrijeme radnje u djelatnike strogo zakonom urediti. Jesu li i ovo pretjerane i nepravedne tražbine?! Ovom sgodom navest ću jedan slučaj, iz koga moći će cijenjeni čitatelj razabrati, da li su radnici jedini, koji zahtijevaju, da se nedjeljna radnja ukinuti ima. Zagrebačko »obrtničko-radničko društvo« običavalo je njeko vrijeme održavati svoje skupštine nedjeljom poslije podne, to je dakle vrijeme, u koje bar većina čla-

nova u skupštinu doći može; društvo broji među svoje članove radnike raznih obrtnosti, kao: kmetgotiskare, stolare, bravare, postolare, krojače, zidare, tesare i t. d. Po naredbi oblasti mora se pako skupština i na dnevnom redu ležeći predmeti gr. poglavarstvu prijaviti, da ono svoga povjerenika tamo odaslati može, jer se bez njegove prisutnosti skupštine obdržavati nesmiju.

Na jednu u proljeće još učinjenu prijavu, da će društvo u nedjelju po podne svoju skupštinu obdržavati, stiže nalog gr. poglavarstva, da društvo više nesmije nedjeljom po podne svoje skupštine držati. Na to bje od strane društva (uz obrazloženje, zašto se upravo u ovo doba skupštine drže), poglavarstvo upitano, koji ga uzroci ponuče na ovu zabranu. Na to pitanje stignu odgovor: da se obdržavanje skupština nedjeljom poslije podne s toga razloga zabranjuje, što je to jedino vrijeme, kad činovnik neima uredovnih sati, pa da mora to vrijeme upotrebiti za svoj počinak.

Kad je od strane društva na ovo opet odgovoreno, da ono nemože ništa na drugo koje vrijeme obdržavati skupština opredjeliti, stiže opet jedan dopis, u kom se kaže, da se to opetovano zabranjuje, neka se skupštine drže u koje mu drago vrijeme, samo ne nedjeljom poslije podne, pa ako se društvo toga držati neće, da će se proti njemu po zakonu — postupiti. Da društveni poslovi nezapinju, nepreostade drugo, van u djelatnik pod večer skupštinu sazvati. U ovoj — slabo zastupanoj — skupštini javi došavši povjerenik, da je dobio nalog, društvo obavjestiti, da se ni u večer nesmiju skupštine obdržavati, već u djelatni dan prije ili poslije podne i to samo u vrijeme propisano za uredovanje ili pako u nedjelju prije podne, jer činovnik mora poslije uredovnih sati vrijeme za počinak imati. Radnik pako morao bi takodjer vrijeme za počinak imati, on radi čeli dan, od zore do kasne večeri, pak teško radi, on neima uredovnih sati. Kada dakle da ide u skupštinu? Danju nesmije posao ostaviti, osobito oni članovi, koji su kod gradnja zabavljeni, večerom mu je zabranjeno, a u nedjelju prije podne nemože, jer — mora raditi, a to je poglavito u krojača, postolara, pekara itd., jer nedjeljna radnja nije ukinuta; neka se ona čim prije ukine, a doba za radnju na ostale dane zakonom uredi, a taj se neka strogo drži. To zahtjevaju radnici! Iz navedenog slučaja možeš, cijenjeni čitatelju, uvidjeti, da radnici nisu jedini, koji žele nedjelju izključivo samo za počinak imati.

Uvedenje pučke obrane (Volkwehr) jedna je takodjer tražbina radnika, koja dakako da je velika i znamenita, ali ona je neodkloniva, jer ju duh vremena goji. Doći će možda i to vrijeme nasboro, da će i sami državni — prinukani financijskim odnošaji — uvidjeti, da tolika stajaća vojska nije od nikakve koristi, pa će ju morati raspustiti i tada obću pučku obranu urediti, koja jamačno neće toliko milijuna stajati, koliko jih današnja stalna vojska potrebuje. Koliko bi se radnih sila opet posla latilo, te koliko bi se u svih struka priradilo, kad bi se tisuću i tisuću po vojarnah nalazećih se momaka kućam svojim odputilo, koji danas, kraj svega toga, što u vojarnah ništa herade, i što uzdržavanje njihovo toli neizmjerana novca stoji, dosta kukavni život provede.

Kad bi državni nastojali to preustrojiti, pak samo treći dio od prištedjenoga kroz takovo preustrojstvo novca za pučke škole upotriebili, tad bi državu neprocjenivom vrijednošću okoristili, jer samo u dobro ustrojenih pučkih školah odgojeni građani vrstni su državi snagu uzdržati i obstanak osjegurati; s toga što se na školstvo potroši, nikad nije odviše, ako ne premalu.

Škola prvi je i najglavniji temelj državnoga blagostanja, pa zato je državi prva dužnost istu gojiti i uzdržavati, pak svojski oko toga nastojati, da ju mladi naraštaj marljivo polazi; pak da ju mogu polaziti i djeca neimućnih roditelja, zahtjevaju radnici: da bude nauk obligatan i besplatan. Tko će se usuditi tvrditi, da je ova tražbina pretjerana, nepravedna, pače i nikad postiziva?!

Nije li radnički stališ ovlašten na ovu tražbinu, kada se danas od njega zahtjeva naobraženost, on pako neposjeduje sredstva, da ju poluču. Kako dakle

da on troši na izobraženje svoje obitelji, kad mu je jedva moguće toliko zaslužiti, da si ju prehrani, pak da terete poreza, koji su dosta veliki, namirivati može.

I tako spomenuo sam sada nekoliko tih pretjeranih tražbina, pak mislim, da sam tim bar nešto doprineo tomu, da se i hrvatski radnički stališ nešto malo upozna sa radničkim pitanjem. Ovakovih pak tražbina mogao bih još više nabrojiti, ali ću to drugom sgodom, a za ovdje spomenute nadam se pako, da će jih svaki čitatelj, pročitavši jih pomno, odobravati i željeti, da jih radnici čim skorije postignu, jer one su zdrave, naravne i silne potrebe, koje struja vremena sa sobom donosi, te se usljed toga više odgoditi nedadu.

Prosvjetom, i još jednom kažem, da jedino samo prosvjetom dopriše radnici u inostranstvu tako daleko, da se oni takovimi pitanji bave. Prosvjeta najljepša je kriepost koja čovjeka riesi, s toga valja samo za njom težiti, a osobito radniku, a taj, ako samo volju ima, može je crpiti u društvu, kamo mu pohrliti valja.

Svuda dakle, kamo okom svrnem, što li poduzeti kanimo, nalazimo, da sve na temelju društveoga života postoji, on je danas od neocienive vrijednosti i neobhodne potrebe, jer pruža svemu jamstvo obstanaku i krči put napredku.

Nam dakle valja sad nastojati, da ga i kod nas čim prije udomimo, s toga, cijenjeni čitatelju, stavljam još jednom na tebe usrdnu molbu, da, pročitavši ovaj spis, kojega time završujem, nastojiš čim više u radničke krugove proširiti ga, a onim radnikom, koji čitanju vješti nisu, da sadržaj njegov protumačiš, jer svakomu je dužnost, po mogućnosti nješto za poučavanje radničkoga stališa doprinieti.«

Dakle, za Kale-a je radničko društvo, radnička organizacija, odnosno organiziranost radnika, bitno i glavno. Samo udruženi radnici mogu ostvariti svoja prava i otkloniti društvenu nepravdu. U radničkoj organizaciji radnici će se odgojiti, naoružati znanjem, osposobiti po ugledu na radnike drugih zemalja u borce napretka i progressa. Radnička organizacija je za radnike škola drugarstva, solidarnosti i internacionalizma. U nevolji i bijedi zaštitnik i branič njegovih prava i materijalnih interesa. Samo udruženi, organizirani radnici mogu koračati stazom napretka. Politička prava, demokratske slobode, pravo glasa, štampe, udruživanja mogu postići jedino organizirani radnici preko svojih radničkih udruženja. I drugi ciljevi, kao što je ograničenje radnog vremena, zabrana dječjeg rada, obavezno i besplatno školovanje djece, naoružanje naroda postižu se organiziranjem i prosvjećivanjem radnika, upoznavanjem radnika s tim ciljevima. Zagrebačko radničko društvo je prosvjetno i bolno-potporno društvo. Ali je dužnost članova da ga sve više razgranjavaju, da mu stavljaju u zadatak što veći djelokrug rada i zadataka. Eto, to bi se moglo ukratko izvući iz Kale-evog izlaganja. Tako je Kale omogućio historičaru da dođe do pravih ciljeva i zadataka društva i do taktike socijalista u društvu. A taktika se sastojala u tome da se što više društava oformi u Hrvatskoj, da se razvije što intenzivnija agitacija i propaganda, jer prosvjećivanje radnika i nije drugo do agitacija i propaganda zadataka i ciljeva društva ne samo humanih i stručno-obrazovnih već i političkih, kakve je onda pred sebe postavljala socijalna demokracija, koja je stajala na pozicijama Marksove taktike

toga vremena. Ta taktika imala je svoj oslonac u platformi, koju je postavio Karl Marks u Inauguralnoj Adresi i Statutima Međunarodnog radničkog udruženja.

Ta taktika, a ni programatska načela nisu polazili od načela iznijetih u »Komunističkom manifestu«, koji je poslije pobjede reakcije 1848. bio potisnut u pozadinu. Kad je poslije kontrarevolucije radnička klasa ojačala i kad je nastala I. Internacionala s ciljem da u svojim redovima okupi cjelokupno borbeno radništvo, ona i nije mogla, da je i htjela, poći od načela iznijetih u »Komunističkom manifestu«. »Međunarodno udruženje moralo je imati takav program — kaže Friedrich Engels, koji nije zatvarao vrata engleskim tradeunionima, francuskim, belgijskim, talijanskim i španjolskim prudonistima i njemačkim lasallovcima.²⁶ Taj program — obrazloženja uz statut Internacionale — sastavio je Marks na majstorski način, što su mu priznali čak i Bakunjin i anarhisti. Za konačnu pobjedu postavka iznijetih u »Manifestu«, Marks se oslonio jedino na intelektualni razvitak radničke klase, koji je morao rezultirati iz ujedinjene akcije i diskusije. Događaji i obrti u borbi kapitala, porazi još više nego pobjede, nisu mogli a da borcima ne učine jasnim slabosti njihovih dotadašnjih lijekova za sve bolesti, a njihove glave pristupačnijim za temeljno razumijevanje pravih uslova emancipacije radnika. I Marks je imao pravo. Radnička klasa od 1874., kad je raspuštena Internacionala, bila je sasvim drugačija nego što je bila 1864. prilikom njenog osnivanja.«²⁷

Treba još napomenuti da se Lassallov program bitno razlikuje od programa I. Internacionale u pitanju normalnog radnog dana. Lassalle to pitanje potpuno ispušta, dok mu Marks pridaje naročitu važnost i veoma ga ističe.

Brušura Kale-a ocijenjena je pozitivno od njegovih partijskih prijatelja. Oni Kale-a nazivaju »zasvedočenim pristašom radničke stranke« i pozivaju radnike Hrvatske, bili članovi radničkog društva ili ne, da nabave prvi na hrvatskom jeziku socijalistički spis, u kom su iznijeti prvi put politički zahtjevi radnika Hrvatske. Interesantno je napomenuti da su taj poziv, koji je štampan u »Radničkom prijatelju« broj 7 od 5. XI. 1874., potpisali F. Potisk, budući urednik »Radničkog prijatelja«, zatim M. Huzek i M. Deanović, koji su bili zajedno s Kale-om jezgra prve socijal-demokratske grupe u gradu Zagrebu. Taj dopis glasi:

Gospodine uredniče!

Budući u našoj domovini ni jednoga javnoga lista neimamo, koji bi se bavio radničkim stališem, t. j. onako kako se misli i govori u krugovih radničkih

²⁶ Engelsova napomena: Lassalle se u odnosu prema pristašom uvijek priznavao Marksovim učenicima, pa je kao takav naravno stajao na tlu Manifesta. Drugičija je stvar s onim njegovim sljedbenicima, koji nisu pošli dalje od njegova zahtjeva s proizvođačkim zadrugama s državnim kreditom i koji su cijelu radničku klasu podijelili na one koji pomaže država, i one koji se sami pomažu.

²⁷ Vidi knjigu K. Marks — F. Engels: Izabrana djela I, str. 360—361, Kultura 1949.

o raznih stvarih socijalnoga života. Neimamo lista, osim »Radničkoga prijatelja«, koji bi nas upućivao, koji bi širio prosvjetu i u krugove siromašnih radnikah, u krugove omraženoga proletarijata. Neimamo dakle drugog lista, koji bi nazore naše o plodovih uma, o spisih, razpravljajućih radnički stališ i radničko pitanje, i o drugih pitanjih, tičajućih se tužnoga četvrtoga stališa, na javnost izneo.

Dozvolite nam dakle, da u Vašem listu izrazimo nazore naše o spisu, koji je nedavno izpod štampe izašao pod naslovom:

NJEKOLIKO RIJEČI O DRUŠTVENOM ŽIVOTU.

U »Predgovoru« izjavljujete Vi, g. uredniče — kao pisac te brosure — da cilu nakladu ovdješnjemu obrt.-radničkom društvu poklanjate, što neće malo reći, jer dobro znamo, kolikimi troškovi je kod nas izdanje spisa takova skoptano, a sudeći po samoj nakladi, koju u društvu vidjesmo, iznaša taj poklon preko 75 for. — Radničko društvo će Vam zato sigurno najtoplije hvaliti i uvidjeti, da imade vrlo, vrlo riedkih članovah koji se tako nesebičnim načinom za društvo zauzimlju. Bolesnici, za podporu kojih je taj spis društvu poklonjen, blagoslovit će darežljivu desnicu vašu i neizgubiti uvjerenje da još prvih čovjekoljuba na svijetu ima.

— Ali nas je veoma začudilo, kako društveni članovi nehajstvom pozdraviše dar ovaj. Samo malo njih poseglo u džep po onih 15 novč., što spis taj stoji za korist društvene blagajne, dakle za korist svakoga pojedinoga člana. — Nu nadamo se ipak, da će svaki radnik hrvatski, bio on član društva ili ne, nabaviti si taj prvi u hrvatskom jeziku izašavši spis, koji tako jasnimi, svakomu razumljivimi riečmi tumači dužnosti i tražbine radnikah, te koji je potekao iz pera zasvjedočenoga pristaše radničke stranke.

Prelazeći na sam spis, nije nam namjerom, stil, sustav, oblik itd. kritizirati, nego uzimamo u obzir povod saobćenja, namjeru pisca i svrhu, koju postići želi. U »Predgovoru« navedene su te okolnosti, koje i protivnik svete stvari naše bezuvjetno odobravati mora. Navesti ćemo dakle u kratko samo sadržaj spisa toga da ga svim radnikom preporučimo i sve čitatelje ovoga lista barem sadržajem upoznati uzmognemo.

U početku su navedena sva sredstva, koja su radniku potrebita, da steče samosvijesti; da se stavi na onaj položaj u društvenom i građanskom životu, koji mu pripada, da odlučuje u občinskih i zemaljskih pitanjih, jednom riječju, da steče onaj položaj, koji ga ravnim čini drugim takozvanim »odličnijim« razredom pučanstva. Ta sredstva se pako izobraženjem steći mogu, a izobraženje radnikah žude radnička društva; dakle je radniku u druživanje potrebno, jer u njem može najprije izobraženja steći. Pa kada se to obistini, kada radnik izobraženjem dode do političke zrelosti, koju mu dosada drugi stališi niječu, može i tražbine svoje ne samo izraziti, utemeljiti, nego i postići, a to opet udruživanjem, i samo udruživanjem.

Tražbine radnikah: sveobće izborno pravo, slobodno i bezplatno školstvo, podpuna sloboda štampe, zakonom propisano vrijeme za dnevnu radnju, uvedenje pučke obrane, tako su razgovetnim načinom u spisu tom izražene, da će ih svaki, i manje »školani« radnik razumjeti moći, zato ga preporučujemo radnikom naše domovine za pouku u pitanju radničkom.

M. Deanović, J. Huzek, F. Potišek.

Ta podrška data Kale-u imala je za cilj da se javnosti da na znanje, da Kale nije usamljen u nazorima koje je iznio u brošuri i da mu se oda priznanje za velike materijalne žrtve koje je lično podnosio za širenje socijalističkih ideja u sredini, koja ga je onda zbog toga teško još razumjela.

NEPISANI CILJEVI I ZADACI ZAGREBAČKOG RADNIČKOG
DRUŠTVA STAJALI SU NA NAČELIMA IZNIJETIM
U INAUGURALNOJ ADRESI I STATUTIMA
MEĐUNARODNOG RADNIČKOG UDRUŽENJA

Ako pogledamo izlaganje Dragutina Kale-a i »Radnički prijatelj«, organ Zagrebačkog radničkog društva, onda ćemo naći mnogo elemenata, iz kojih se vidi da su zagrebački socijalisti razvijali svoju društvenu i političku aktivnost na načelima, koja su iznijeta u Inauguralnoj Adresi i Statutima Međunarodnog radničkog udruženja. To se naročito vidi u pitanjima osnivanja društava za uzajamnu pomoć, ograničavanja radnog dana, zatim rada djece i podmlatka, u pitanju neposrednih i posrednih poreza, zadruga, sindikata i u pitanju vojske. Sva je ta pitanja Marks smatrao za veoma važna, pa je lično napisao instrukcije delegatima privremenog Generalnog savjeta, da bi ih se unijelo u program Internacionale na kongresu od 3.—8. rujna 1866. god. Primjera radi donosimo neke od tih instrukcija:

U glavi »Organizacija Međunarodnog udruženja« Marks kaže:

»... pozivajući članove Udruženja da osnuju društva za uzajamnu pomoć i da među njima uspostavljaju internacionalnu vezu« — prepušta inicijativu u toj stvari (kako osnivanje društava za uzajamnu pomoć, materijalna i moralna pomoć siromašnim članovima Udruženja) Svicarcima, koji su to prvi predložili na septembarskoj konferenciji prošle godine.

U glavi »Ograničenje radnog dana« — Marks ističe da je:

»Ograničenje radnog dana preduvjet bez kojeg svi dalji pokušaji poboljšanja položaja radnika i njihovog oslobođenja moraju pretrpjeti neuspjeh.

Ono je nužno kako radi održavanja zdravlja i fizičke snage radničke klase, koja sačinjava veliki dio naroda, tako međusobno općenje, za socijalni i politički rad.

Predlažemo zakonom ustanovljen osamsatni radni dan. Takvo ograničenje je opći zahtjev radnika Sjedinjenih Američkih Država. Odluka Kongresa učinit će da ovaj zahtjev postane opća platforma radničke klase u cijelom svijetu.

Radi obavještenja kontinentalnih članova Udruženja, čije je iskustvo u fabričkom zakonodavstvu relativno malo, dodajemo da nikakvo ograničenje utvrđeno zakonom ne će postići cilj, i kapital će ga narušavati, ako ne bude točno određeno ono doba dana koje treba da ispune tih 8 sati rada. Trajanje toga vremena mora se određivati s ovih 8 sati rada i povrh toga — prekidima za jelo. Na primjer: ako razni prekidi za jelo traju jedan sat, zakonom određeno radno vrijeme mora obuhvatiti 9 sati, recimo, od 7 izjutra do 4 poslije podne, ili od 8 izjutra do 5 poslije podne, i tome slično. Noćni rad može se

dozvoliti samo kao izuzetak u proizvodnji ili granama proizvodnje koje zakon točno određuje. Potrebno je težiti potpunom ukidanju noćnog rada.

Ovaj paragraf tiče se samo odraslih muškaraca i žena. Ženama, uostalom, treba da bude uopće zabranjen bilo kakav noćni rad, kao i svaki rad koji je štetan po slabiji ženski organizam, koji ga truje ili ga izlaže bilo kakvim drugim štetnim uticajima. Pod odraslim podrazumjevamo sva lica od 18 godina naviše.«

Dalje o pitanju rada djece i podmlatka (oba spola) Marks predlaže ovu rezoluciju:

»Smatramo da je tendencija savremene industrije da privuče djecu i podmladak oba spola da uzmu učešća u velikom djelu društvene proizvodnje — progresivna, zdrava, zakonita, ma da je u kapitalističkom poretku dobila nakazan oblik. U razumnom društvenom poretku s v a k o d i j e t e, kad napuni 9 godina, treba da postane proizvodni radnik, isto tako kao što se i svaki za rad sposoban odrastao čovjek mora podčiniti općem zakonu prirode, naime, da bi jeo, mora da radi, i to radi ne samo umom, već i rukama.

Međutim, djecu i podmladak oba spola, u kojima je ovdje riječ, treba danas podijeliti u t r i g r u p e, i prema njima se treba različito odnositi: u prvu grupu treba da uđu djeca od 9 do 12 godina, u drugu — od 13 do 15 godina, u treću — od 16 i 17 godina. Predlažemo da u prvoj grupi zakon ograniči rad u bilo kakovoj radionici ili u domu na d v a s a t a; drugoj — na č e t i r i, i trećoj — na š e s t s a t i. Treća grupa mora imati prekid u radu najmanje jedan sat za jelo i odmor.

Poželjno je možda da osnovnu školsku obuku djeca završe do svoje devete godine. Ali mi se dotičemo ovdje samo najnužnijeg sredstva protiv tendencije socijalnog poretka, koji svodi radnika na nivo običnog oruđa za akumulaciju kapitala i pretvara pritisnute bijedom roditelje u robovlasnike koji prodaju svoju vlastitu djecu. P r a v a djece i podmlatka moraju se zaštititi. Oni nisu u stanju da se sami zaštite. Stoga je dužnost društva da se zauzme za njih.

Ako srednje i više klase zanemaruju svoje obaveze prema vlastitoj djeci, to je njihova grijeha. Koristeći se privilegijama tih klasa, djete je prisiljeno da strada od njihovih predrasuda.

Za radničku klasu stvar stoji sasvim drukčije. Radnik nije slobodan u svojim postupcima. U mnogim slučajevima on čak nije na dovoljnoj visini da bi pravilno shvatio interese svoga djeteta ili normalne uslove ljudskog razvoja. Pa ipak, najprosvjećeniji dio radničke klase sasvim je svijestan da budućnost njegove klase, prema tome budućnost čovječanstva, potpuno zavisi od odgoja podmlatka radničkog pokoljenja. On zna da prije svega djeca i podmladak moraju biti zaštićeni od razornog djelovanja savremenog sistema proizvodnje. To može da se postigne samo putem pretvaranja društvenog saznanja u društvenu snagu, a pri postojećim uslovima to se

može postići samo posredovanjem općih zakona, na čije poštovanje primorava državna vlast. Zahtijevajući takve zakone, radnička klasa niukoliko ne učvršćuje vlast vlade. Naprotiv, ovu vlast, koju sad koriste protiv nje, ona pretvara u svoje oružje. Radnici će putem zakonodavnog akta postići ono što bi uzalud pokušavali da postignu putem pojedinačnih, individualnih napora. Polazeći od toga, mi kažemo da roditeljima i poslodavcima ni u kom slučaju ne može biti dozvoljeno da upotrebe rad djece i podmlatka — ako taj rad nema odgojni cilj.

Pod odgojem razumijevamo tri stvari:

Prvo: intelektualni odgoj,

Drugo: fizički odgoj, koji se daje u gimnastičkim školama i vojnom obukom.

Treće: tehničku obuku, koja upoznaje s osnovnim principima svih procesa proizvodnje i u isto vrijeme navikava dijete i omladinca da rukuje jednostavnim alatkama svih vrsta proizvodnje.

Raspoređivanju djece i radničkog podmlatka na grupe po uzrastu treba da odgovara postepeno sve viši kurs intelektualnog i fizičkog odgoja i tehničke obuke. Rashodi za tehničke škole moraju se djelomično pokrivati prodajom njihove produkcije.

Ujedinjavanje plaćenog proizvodnog rada s intelektualnim i fizičkim odgojem kao i sa politehničkom obukom, uzdiže radničku klasu znatno iznad nivoa srednje i više klase.

Samo se po sebi razumije da upotreba rada svih lica od 9 do 17 godina (zaključno) noću, i u svima proizvodnjama štetnim po zdravlje, mora da bude zakonom strogo zabranjena.«

Stav u pitanju neposrednih i posrednih poreza bio je:

»a) Nikakva izmjena oblika oporezivanja ne može da izazove bitnu promjenu u odnosu između rada i kapitala.

b) Ipak, ako treba birati između dva sistema oporezivanja, preporučujemo potpuno ukidanje posrednih poreza i njihovu opću zamjenu neposrednim porezima.

A to zbog toga što je pri neposrednom porezu roba jeftinija i što ona ne utječe na proizvodnju, dok posredni porezi povisuju cijenu robe, jer trgovci uračunavaju u te cijene ne samo sumu posrednih poreza, već i procenat i dobit na kapital, koji je avansiran na njihovo plaćanje.

Zbog toga što posredni porezi skrivaju od svakog pojedinog lica sumu koju ono plaća državi, dok neposredni porez nije ničim maskiran, uzima se javno, pa čak i najneprosvjedeniji čovjek ne može da ne vidi koliko sumu plaća. Neposredni porezi pobuđuju svakog da kontrolira vladu, dok posredni porezi ugušuju svaku težnju za samopravom.«

O pitanju vojske Marks je iznio slijedeći stav:

»a) O ubitačnom utjecaju velike stajaće vojske na proizvodnju dovoljno se dokaza iznosilo na svim mogućim buržoaskim kon-

gresima: na mirovnim, ekonomskim, statističkim, filantropskim i sociološkim. Zbog toga smatramo da je potpuno izlišno da se dalje upuštamo u to pitanje.

b) Predlažemo sveopće naoružanje naroda i sveopću obuku u rukovanju oružjem.

c) Dopuštamo kao potrebnu prelaznu mjeru postojanje omanje vojske u svojstvu škole za obučavanje komandnog kadra milicije; svaki građanin treba u toku vrlo kratkog vremena da služi u toj vojsci.«

Izabrali smo tih nekoliko pitanja iz Marksovih instrukcija zato, što su one u pitanju normalnog radnog dana i dječjeg rada bile u vidu rezolucije prihvaćene na Ženevskom kongresu Internacionale, pa su zagrebački socijalisti sigurno bili upoznati, ako ne sa samim rezolucijama, a one bar sa glavnim stavovima iz njih. Ta pretpostavka je utoliko prihvatljivija, što je Kale svoju brošuricu napisao 1874. godine, dakle onda kad je Internacionala već izvršila svoj glavni zadatak.

IDEJNI LIK ZAGREBAČKIH SOCIJALISTA FORMIRAO SE I POD UTJECAJEM AUSTRIJSKE SOCIJAL-DEMOKRATSKE LJEVICE TZV. RADIKALA

Kad se formiralo Zagrebačko radničko društvo 1872.—1873. godine i pokrenuo organ Zagrebačkog radničkog društva »Radnički Prijatelj«, u Njemačkoj je Socijal-demokratska radnička stranka (Eisenachovci) poslije svog osnivanja 1869. godine održala svoje kongrese 1871. u Dresdenu, 1872. u Mainzu, a 1873. u Eisenachu. Stranka je raspolagala bogatom literaturom i štampom, te je u izborima 1874. godine dobila 171.351 glas. Lasallovci su dobili 180.319 glasova. U prosincu 1874. g. već su se vršile pripreme za ujedinjenje Lassalle-ovog Općeg radničkog saveza i Liebknecht-Bebelove socijaldemokratske radničke partije Njemačke. Samo ujedinjenje ostvareno je na kongresu u Gothi od 22.—27. svibnja 1875. g.²⁸ Novoj organizaciji bilo je dano ime Socijalistička radnička partija Njemačke. Prepričani programi tih kongresa vjerojatno su dolazili i do Kale-a preko štampe. U Austriji se proces diferenciranja između desnih i lijevih socijalista nastavio tako, da su »umjereni« na čelu s Oberwinderom imali svoj poseban organ »Volkswille«, a ljevičari, takozvani »radikali«, pod vodstvom Andrije Scheu-a, izdavali su jedno vrijeme svoj list »Die Glocke«, a kasnije list »Gleichheit«, koji je izlazio u Bečkom Novom Mjestu. »Radikali« su u borbi protiv »umjerenih« u Austriji koristili ne samo svoju štampu već i štampu Socijaldemokratske radničke partije Njemačke (eisenachovaca). Tako je, na primjer, korišten list

²⁸ Vidi »Radnički prijatelj« broj 12. od 21. III. 1875. i broj 16. od 18. IV. 1875. god.

»Volksstaat«, koji je izlazio u Leipzigu. Frakcija »umjerenih«, u kojoj su ustvari prevladavali lasallovski elementi i pristalice suradnje s liberalnom buržoazijom, sve su više gubili politički ugled među radnicima. Nasuprot tome, ugled ljevice bio je sve jači. Dok su se desničari, odnosno »umjereni« sve više pasivizirali, radikali su 1874. g. održali u mađarskom selu Neudörfel kod Bečkog Novog Mjesta tajni kongres austrijskih socijalista, na kome je osnovana Austrijska radnička socijaldemokratska partija. Za organ stranke uzet je »Volks-wille« u redakciji kojeg su prevladavali radikali. Program i statut, koji je na kongresu usvojen, prijepis je programa Socijaldemokratske radničke partije Njemačke, koji je bio donijet u Eisenachu. Poslije kongresa režim liberala uhapsio je vođu stranke Scheu-a, sprečavajući svako organiziranje stranke. Svatko tko je u njoj učestvovao, izveden je pred sud. Sva radnička društva, prosvjetna i sindikalna, bila su zabranjena. Radnički pokret postao je ilegalan, što je pridonijelo jačem utjecaju anarhističkih ideja. Sve to govori da je lasalovstvo 1874. g. završilo svoj vijek trajanja i da se utrnilo u Austriji već 1874. g. u Neudörfelu, a u Njemačkoj 1875. g. u Gothi.

Za Kautskog, koji se nalazio u redovima ljevice, i njegovu ulogu u tom periodu kaže vođa »umjerenih« Oberwinder otprilike slijedeće: ... približavanjem kritičkog perioda, on je potpuno napustio radikalnost i povukao se u sferu naučnog socijalizma, gdje se — daleko od svojih drugova, koji su bili prepušteni potragama policije i maltretiranjima — uzdigao među literarne bogove stranke.

Sve to dokazuje da Kale, pišući svoju knjižicu »O društvenom životu za hrvatske radnike« i nije uzimao za primjer lasallovce i njihov program upravo kad bi i bio slučaj da je zagrebačka grupa socijalista bila u početku lasallovski raspoložena. To se, međutim, ne može usvojiti iz već naprijed navedenih razloga. U prilog tome da zagrebačka socijalistička grupa nije bila grupa lasallovaca, može da posluži i to, što ona organizira 1871. g. štrajk drvodjelaca, 1872. g. štrajk tipografa, 1873. štrajk krojača i t. d. Znamo da to nije odgovaralo ekonomskom gledištu Lassalle-a i njegovih sljedbenika, koji su ignorirali ekonomsku borbu radnika. Lassallov gvozdeni zakon najamnine odbacio je ekonomsku borbu radnika polazeći od toga da se njome ne može ništa postići, pa je ona jalovo trošenje i rasipanje snaga. To što Kale ništa ne govori o sindikatima, odnosno o stvaranju posebnih radničkih društava, koji bi obuhvatili pojedine struke radnika, kao što je to bilo društvo grafičara, ima svojih razloga, od kojih je važan mali broj radnika. Vidjet ćemo da su zagrebački socijalisti osnivanjem Zagrebačkog radničkog društva mislili ne samo da ga iskoriste za političku aktivnost, koju su provodili preko organa društva »Radnički Prijatelj«, već su društvo mislili koristiti i za rješavanje materijalnih pitanja radnika stvaranjem za to posebnih grupa, sekcija, odnosno odbora unutar društva.

KAKO JE OSNOVANO ZAGREBAČKO RADNIČKO DRUŠTVO I PRVI IDEJNI SUKOBI U NJEMU

Prijeđimo sada na samo osnivanje društva. Verziju Vitomira Koraća o stvaranju pjevačkog društva iznijeli smo u prvom dijelu ovog poglavlja. Štampa je registrirala aktivnost zagrebačkih radnika u vezi s osnivanjem Zagrebačkog radničkog društva na slijedeći način:

27. studenog 1872. pisala je »Südslawische Korrespondenz«²⁹ da je deputacija radnika predložila nadležnim vlastima na odobrenje statute »Radničkog udruženja u Zagrebu«. Društvo je bilo osnovano s ciljem da se bavi obrazovanjem svojih članova, da održava društvene sastanke, da njeguje među radnicima pjevanje, da materijalno i moralno podupire svoje bolesne članove i da se brine o njihovoj dostojnoj sahrani.

»Narodne novine«, broj 16 od 21. I. 1873., donijele su obavijest da je Obrtničko radničko društvo u Zagrebu u nedjelju 19. siječnja u 3 sata po podne u Weisssovoj kavani u Keglevićevoj kući održalo konstituirajuću skupštinu. Skupština je usvojila pravila, koja je »visoka kraljevska zemaljska vlada« prethodno odobrila. Na skupštini je prisustvovalo 200 radnika svih profesionalnih struka. Kao povjerenik gradske oblasti skupštini je prisustvovao gospodin Vilim Šmidt.

U Spomen-knjizi o 50-godišnjem djelovanju »Zagrebačkog radničkog društva« Dušan Kučenjak na str. 45. o tom kaže:

»Sretna je bila zamisao osnivača »Prvog zagrebačkog radničkog društva«, kada su se osnutkom društva spojili ujedno i osnutak vlastitog pjevačkog zbora imajući bez dvojbe na umu, da je Hrvatska pjesma najuspješnije sredstvo, koje oplemenjuje srce i um i koje vodi k narodnom osvještenju. I u istinu oni su uspjeli, jer su ovim načinom za društvo zainteresirali široke radničke slojeve, koji su se sa oduševljenjem počeli upisivati u društvo, tako da je sam pjevački zbor već u svom početku brojio 60 vrsnih pjevača...«

Dakle, ne radi se o prethodnom osnivanju pjevačkog zbora, već Zagrebačkog radničkog društva, koje je osnovalo vlastit pjevački zbor. Dakle, radnici su se upisivali u društvo, koje je pored ostalih članova imalo i 60 pjevača. To odgovara i informaciji »Südslawische Korrespondenz-a«. Kako je društvo djelovalo bez pravila odobrenih od vlasti, riješeno je da se ta čitava akcija legalizira, pa je bio izabran odbor, koji je imao za zadaću da izradi društvena pravila i da ih podnese vladi na odobrenje. Dakle, odbor je pravila vladi predao krajem studenog 1872., što govori da je Radničko društvo (Arbeiter-Verein) počelo djelovanjem znatno prije.

²⁹ Arbeiter-Verein für Agram. Eine Arbeiter Deputation hat ehegestern ihre Statuten für einen in Agram zu gründenden Arbeiter-Verein der Regierung zur Genehmigung vorgelegt. Der Zweck derselben soll sein: a) Ausbildung der Mitglieder, b) gesellige Zusammenkünfte, c) Gesang, d) Unterstützung kranker Mitglieder, e) Beerdigung verstorbener Mitglieder. »Südslawische Korrespondenz«, Nr. 274 27. 11. 1872. S. 3.

Prema jednom članku »Radničkog prijatelja«, broj 9 od 29. XI. 1874., izlazi da je radničko tipografsko društvo osnovano kolovoza 1870. godine, a Zagrebačko radničko društvo 1. rujna 1872. godine. To mjesto iz članka glasi:

»Nepominjuć »cehove« — za koje se danas i onako više mnogo nepita — imali su između radnikah u Zagrebu knjigotiskari prvi svoje društvo (koje postoji još i danas), g. 1870. u mjesecu kolovozu osnovano, a dvie godine kasnije oživotvorilo se i »Obrtničko-radničko« društvo, naime 1. rujna 1872.«

Budući da je pisac članka to pisao neposredno iza osnivanja zagrebačkog radničkog društva, moramo mu vjerovati. To odgovara i prema drugim činjenicama.

Rekli smo da su zagrebački socijalisti iskoristili 1872. donošenje obrtnog zakona, koji je ukinuo cehove i u Hrvatskoj. Budući da se likvidacija cehova po tom zakonu morala sprovesti u roku od tri mjeseca nakon stupanja zakona na snagu, a on je stupio na snagu 1. ožujka 1872. g., znači da je akcija za osnivanje radničkog društva, koja je bila prekinuta 1869., nastavljena u proljeće ili ljeti 1872. g. Iz našeg dosadašnjeg izlaganja proizlazi da je u ovo nekoliko godina u Zagreb djelovala ilegalna socijaldemokratska radnička grupa.

Konstituirajuća skupština izabrala je upravni odbor. Za predsjednika je izabran Franjo Topolšćak, za potpredsjednika Vinko Hoffmann, za perovođu Gavro Grünhut, za zamjenika perovode Slavoljub Novotni, za blagajnika Stjepan Štiglić, za zamjenika blagajnika Ivan Pintarić. Odbornici: Matlersdorfer, de la Rosa, Valušec, Popović, Hussek Josip, Žugel, Puher, Varović i Gamzer; zamjenici odbornika: Massony i March.

Pored onog što smo već citirali iz »Narodnih novina« u vezi s tom skupštinom, treba istaći da je Franjo Topolšćak vršio u društvu funkciju privremenog predsjednika i da je Gavro Grünhut bio referent u vezi sa zadacima društva. Matlersdorfer, krojač, u svom govoru na njemačkom jeziku iznio je da poslodavci prijete radnicima, ako se budu učlanili u Zagrebačko radničko društvo. Konstituirajuća skupština donijela je isto tako odluku, da se zagrebački radnici pozovu proglasom da pristupe društvu. Na temelju te odluke od 23. siječnja 1873. g. izdao je upravni odbor proglas, u kojem se obraća radnicima grada Zagreba i okolice, pozivajući sve radničke cehovske bratovštine da se korporativno spoje s društvom. Proglas su potpisali Franjo Topolšćak kao »pretstojnik« i Gavro Grünhut kao »perovođa«. »Narodne novine« br. 20 od 25. I. 1873. donijele su taj proglas u cijelosti. On glasi:

»Radnici grada Zagreba!
Mila Braćo!

Po smislu obrtničkoga zakona, potvrđenoga 27. veljače 1872. razpušteni su cehovi, u kojih imadoste u slučaju bolesti Vašu potporu. — Iza toga dakle pre-
stala Vam svaka podpora, te ostadoste osamljeni i bez svakoga štita.

Nu našla se je nekoličina Vaših drugovah, koji su svom silom nastojali za obćom obškrbom radnikah i težili za radničkim društvom poput svih povećih pače i pomanjih gradovah. Isti se složiše u tom pitanju i sastaviše međusobno pravila koja bi radničkoj svrsi odgovarala, te predadoše ova visokoj oblasti na potvrdu.

Pošto je pako vis. kr. vlada zemaljska odobrila pravila »zagrebačko-obrtničkog-radničkog društva za međusobno izobraženje i podupiranje« i pošto je društvo 19. o. mj. u život stupilo, to se time, braćo, pozivate u smislu društvenih pravilah na pristup u društvo u što većem broju.

U tu svrhu opredjeljeno upisivanje preduzeti će se javnim putem pred-bježno svake nedjelje počam od 16. siečnja o. g. od 3—6 sati poslie podne, kao i svakoga ponedjeljka i svake srijede počam od 8 sati na večer, i to u kavani Weiss u Keglevićevoj kući.

Da se pako uzmognete upoznati sa najbitnijimi točkami društvenih pravilah, evo Vam izvadka:

§ 1. Društvo ovo imade dvojju svrhu: a) izobraženje društvenih članova u obrtu i znanosti, b) podupiranje bolestnih članovah i pristojno sahranjenje umerlih.

§ 3. Redovitim članom može postati svaki u Zagrebu i njegovoj okolici stanujući obrtnički radnik, kao i svaki obrtnik u obće, koji ne plaća u ime izravnog poreza više od 10 for.

§ 5. Redovitim članom postaje svaki onaj radnik i obrtnik, koji plaći u ime upisnine 50 novč., pak se obavezuje i nadalje svakog mjeseca 45 novč. u svrhe društva plaćati.

§ 9. Kada koji član oboli, pa je za radnju nesposoban dobiva za podporu 5 for. na tjedan, odnosno 71 novčić na dan. Tko boluje manje od 3 dana, nedobiva podpone.

§ 18. Svakom članu društva je slobodno dobrovoljno iz društva istupiti, no iztup taj mora prijaviti predstojniku društva, pak mora podjedno prinesak za onaj mjesec kada iztupi podpunoma platiti.

Ovo u nekoliko točkah bit će Vam dovoljno za razjašnjenje.»

Kao što se vidi, pravila su predvidala i dozvoljavala da članovima mogu biti i sitni obrtnici, majstori, koji ne plaćaju više od 10 forinti izravnog poreza. Oko toga paragrafa vodile su se još prije podnošenja pravila rasprave i prepirke. Pored toga, u društvu su nastale i nesuglasice i o drugim pitanjima. U već citiranoj »Spomen-knjizi« Dušan Kučenjak kaže:

»Nu moramo istaknuti da je taj pokret već u samom razvoju svom razdvojio radništvo u dva oprečna tabora: u nacionalni i internacionalni, prvi s vjerskom, a drugi s protuvjerskom tendencijom. Nemoguće je ovdje opisati sve one teške borbe i jednih i drugih za prvenstvo u radničkim redovima ...

... I akoprem je pravilnikom »Prvog zagrebačkog radničkog društva« u § 34 alineja druga, jasno izraženo, da je vjera i politika isključena iz društva ...

... »Ova trvenja imala su za posljedicu, da su se već prve društvene godine izmijenila tri upravna odbora, te je zasluga jedino nekolicine ustrajnih i požrtvovnih članova bila, da su uprlj sve sile i nastojali raspršiti zablude i protimbe, tako, da nije došlo do posvemašnjog rasula društva.«

Tko su bila ta nekolicina ustrajnih i požrtvovnih članova? Tko je spasio društvo od posvemašnjeg rasula? Na polugodišnjoj skupštini, koja je održana 1873. g., ostao je predsjednik društva Franjo Topol-

šćak, za potpredsjednika došao je Marsch, perovoda je ostao isti, a za zamjenika došao je Deselbrunner. Blagajnik je bio Stjepan Stiglić, a njegov zamjenik Gregorić. U odbor su ušli C. H. Krištof, Sitarž, Wiesner, Potisk, Massony, J. Huzek, Hoffmann, Buwein i dva zamjenika. Pavliček i Albrecht. To je bila druga ekipa. Spašavanje društva izvršilo se na izvanrednoj glavnoj skupštini, koja je održana 12. listopada iste godine. Na toj je skupštini izabran za predsjednika Dragutin Kale, za potpredsjednika Potisk, za blagajnika Hoffmann, njegovog zamjenika Pucher, za hrvatskog perovodu Oračić, za njemačkog perovodu Povodnik. Odbornici su bili Žugelj, March, Rochberg, Sitarž, Osek, Kovač, Čirili, J. Huzek i Deanović. Zamjenici odbornika: Hribar i Hiža. Nova uprava izašla je pred članstvo proglasom, koji su donijele »Narodne novine« br. 257 od 8. studenog 1873. g. Proglas je potpisao kao predsjednik Dragutin Kale, a kao perovoda Stjepan Oračić. Proglas je bio sastavljen ovako:

Članovom „zagrebačkoga obrtničko-radničkoga društva“

Brāco radnici!

Odbor, koga Vi u glav. skupštini držanoj dne 12. listopada t. g. izabrate, te kojemu upravu društva povjeriste, uredio je sve zaostale društvene poslove, a među njima preradio i društvena pravila na osnovi humanitarnih sadanjih zahtjevah.

Prerađena pako ova pravila, prije no se vis. vladi na potvrdu podnesu, treba da si i od Vas odobrena, pak je odbor u tu svrhu za nedjelju 9. studena u 3 sata popodne izvanredno glavno skupštinu sazvaov, u kojoj će biti na danom redu viećanje o preinačenju društvenih pravilah.

Uzeli u obzir da je prenađena točka drugoga r. Je po svevolike važnosti, nastaje ovim dužnost svakoga razvoja naša društva, da neposredno svojim kod skupštine ove šikate, koji je voljan prisvojiti preinačuju društvenih pravilah, pak se odbor sađe čim mogućom izvjesti o svemu.

Mila brāco! Društvo na su pravila glavni temeljni kamen, na kojemu društvo naše postoji, pravila se jednolično koriste zakon, koga si sami dajemo, te kojega točno i savršeno vršenje si za najveću dužnost smatrat moramo; ali pravila su i ovaj zakon, koji nas oblaćuju; uživati se blađoduh, koje nam društvo pruža, zakon, koji nas oblaćuje, čuje na letvu plodovab društvenoga života, koji je najvećom radnom sredstvom.

Kao to jākō, što pravila zahtjevaju savršeno viećanje u svih sadržajab ustanovab od strane članovab, čine ova duša društva, kome su kao članovi izvršitelji tebi sadržajabamo. Društvo pako naše neka bude ono najveće, gdje mu članovi — radnici — u svakoj neopredijeljenoj pomoći suduju; ono neka bude brojčano majka, koja svakog — i ona radnika u svoje krilo prima, te na godišnjem materijalnom ljubavi njeguje.

U društvu, i samo jedino u društvu, moguće je članstvo zajedničkim dovođenjem, tugom i nevoljom; neosomnom pristajućetvama stanju našemu ličnu i utjele našu; samo jedino moći je čvrstom organizacijom za bolju budućnost našu raditi.

Društvo neka nam bude svanovno-predhodnikom, koje će nas izvesti iz tame, te voditi glavom pravije — i samu napređuje — da će jednino i za nas učiniti sat, kad čemo se riešiti sapinjūb naš okovah, te da će tada i naša sućno-ćemo slobode i ravnopravnosti objavit.

Štoga brāco, nemojte se odvajati društvu, onđate se ma u nikoje strano zavesti ili odgovarati, već bitite svi u skvrtine, u vaše zakonodavno tijelo, u naš sabor, bitite se samo kod viećanja naših vlastitih oimatajah čim više udjelostvovati, da se slobodni silami društva savjetuju.

Rudimo složni u svih apolih životu, organizujemo se ferno, i budimo — pa biti mo koje narodnosti ili govika — svi jednolice se ljubite prijatelji i braće, sinovi rada!

„Složni — biti ćemo moćni!“

Skupština biti će u kvartu Werna, Kneževićeva kuća u Hlic.

Dnevni red:

1. Čitanje zapisnika posljednje izvanredne glavne skupštine.
  2. Izvješće sekcijah.
  3. Viećanje o izpravljenih društvenih pravilah.
  4. Predusil i interelacije.
  5. Izbor predlozih.
- Otkazujući na ovaj sat poziv od Vaso- strane radnosti odbir, osvajamo braćinski podrazum
u Zagrebu, 8. studenoga 1873.
Dragutin Kale, Stjepan Oračić,
predsjednik, prvom dj.

Dne 7. t. m. sabranje je u Zagrebu postankina napost na vrhu 14 for. 74 svč. Tko ju je napisao, neka ju građ sklonu saliditvno preta.

»Brāco radnici!
Odbor, koga Vi u glavnoj skupštini držanoj dne 12. listopada t. g. izabrate, te kojemu upravu društva povjeriste, uredio je sve zaostale društvene poslove, a među njima preradio i društvena pravila na osnovi humanitarnih sadanjih zahtjevah.

Prerađena pako ova pravila, prije no se vis. vladi na potvrdu podnesu, treba da su i od Vas odobrena, pak je odbor u tu svrhu za nedjelju 9. studena u 3 sata popodne izvanrednu glavnu skupštinu sazvaov, u kojoj će biti na dnevnom redu viećanje o preinačenju društvenih pravilah.

Uzevši u obzir, da je prenavedena točka dnevnoga reda od prevelike važnosti, nastaje ovim dužnost svakoga revnoga člana društva, da udioničtvovanjem svojim kod skupštine ove dokaže, koli je voljan pripomoći promicanju društvenih interesah, pak se odbor nada čim mnogobrojnijemu posjetu skupštine.

Mila braćo! Društvena su pravila glavni temeljni kamen, na kojem društvo naše postoji, pravila su jedini krieponsi zakon, koga si sami dati možemo, te kojega točno i savjesno izvršenje si za najsvetiju dužnost smatratí moramo, ali pravila su i onaj zakon, koji nas ovlašćuje uživati se blagodatih, koje nam društvo pruža, zakon, koji nas ovlašćuje na žetvu plodovah društvenoga života, koji je zajedničkom radnjom stečen.

Kroz to pako, što pravila zahtjevaju saviestno vršenje u njih sadržanih ustanovah od strane članovah, čine ona dušu društvu, komu mi kao članovi i izvršujuće tielo sačinjavamo.

Društvo pako naše neka bude ono mjesto, gdje mu članovi — radnici — u svakoj nesgodi utjehu i pomoć nađu, ono neka bude brižljiva majka, koja svakog si sina radnika u svoje krilo prima, te na grudih svojih materinskom ljubavi njeguje.

U društvu, i samo jedino u društvu, moguće je članovom zajedničkim dogovaranjem, tugam i nevoljam i nesnosnomu pritiskujućemu stanju našem lieka i utjehe naći, tamo jedino moći je čvrstom organizacijom za bolju budućnost našu raditi.

Društvo neka nam bude zvjezdom-predhodnicom, koja će nas izvesti iz tmine, te voditi stazom prosvjete — stazom napredka — da će jednom i za nas udariti sat, kad ćemo se riešiti sapinjućih nas okovah, te da će tada i nas sunce zlatne slobode i ravnopravnosti obasjati.

S toga braćo, nemojte se otuđiti društvu, nedajte se ma s nikoje strane zavesti ili odgovarati, već hrlite svi u skupštinu, u vaše zakonodavno tielo, u vaš sabor, trsite se tamo kod viećanja naših vlastitih odnošajah čim više udioničtvovati, da se složnimi silami društvo unapriedi.

Budimo složni u svih sgodah života, organizujemo se žurno i budimo — pa bili ma koje narodnosti ili poriekla — svi međusobno se ljubeći prijatelji i braća, sinovi rada!

»Složni — biti ćemo možni!«

Skupština biti će u kavani Weissa, Keglevičeva kuća u Ilici.

Dnevni red:

1. Čitanje zapisnika posljednje izvanredne glavne skupštine, 2. Izvješće sekcijah, 3. Viećanje o izpravljenih društvenih pravilih, 4. Predlozi i interpe-lacije, 5. Izbor porednikah.

Očekujući na ovaj naš poziv od Vaše strane radostni odziv, ostajemo bra-timskim pozdravom.«

Izvanredna glavna skupština održana je 9. studenog, pa je promijenila naziv društva u Obrtničko radničko društvo za izobrazbu i podupiranje svojih članovih u Zagrebu. Također je povišena članarina. Vlada je 8. veljače odbila da potvrdi promjenu pravila. Dolaškom Kale-a za predsjednika i Potiska za potpredsjednika preuzeli su hrvatski socijaldemokrati upravu društva u svoje ruke. Nekolicina ustrajnih, požrtvovnih članova društva, koji su ga spasili od rasula, bili su nitko drugi do njegovi osnivači — zagrebački socijalisti.

PRAVILA I POSLOVNICI ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA

Pravila Zagrebačkog radničkog društva šetala su godinama od društvene uprave do poglavarstva slobodnog i kraljevskog grada Zagreba i odavde do Kraljevske zemaljske vlade i natrag. Pravila su se vraćala od Zemaljske vlade i Gradskog poglavarstva s primjedbama, koje su često bile posve jezičnog karaktera. Društvo je ispravljena pravila ponovo slalo na odobrenje. Vlada ih je vraćala natrag s novim primjedbama i t. d. Tako na primjer, Gavro Grünhutt 3. siječnja 1873. g., dakle nekoliko tjedana prije javne osnivačke skupštine, koja je održana koncem istog mjeseca, šalje na ispravak pravila, koja su bila podnijeta još ujesen 1872. g. Popratni dopis uz ispravljena pravila glasi:

»Udovoljujuć visokomu odpisu pod br. 16.307 imam čast visokoj kr. zem. vladi u dva primjerka izručiti po volji visoke vlade izpravljena pravila »zagrebačkog obrtničko-radničkog društva« moleć visoku vladu, da ista čim prije svojim odobrenjem providiti blagoizvoli.

Pridati mi je, da je biljega položena kod pogl. gosp. vladina odvjetnika Sučića.»³⁰

Popravljenjena pravila potvrdila je Zemaljska vlada, Odjel za unutrašnje poslove 10. I. 1873. To se vidi iz dopisa, koji je Vlada uputila Gradskom poglavarstvu u Zagrebu.

Pod ./. dostavlja se ovomu poglavarstvu jedan primjerak odobrenih pravila »obrotno-radničkoga društva« daljnijega uredovanja radi, tim da se jedan primjerak ovdje pridržaje, dočim se ovo poglavarstvo upućuje, da za sebe jedan primjerak od društva pribavi.

(Na pravilih)

Ova se pravila ovime odobravaju i potvrđuju.»³¹

Već 28. veljače 1874. g. Dragutin Kale kao predsjednik i St. Oračić kao perovođa šalju nova ispravljena pravila. To znači da su još u toku 1873. slali nova pravila na odobrenje. Evo tog popratnog akta:

»Zagrebačko »obrotničko radničko društvo« podnaša ovim pod A svoja već prije podnešena, nu uslied visokog izpravka od 29. siečnja 1874. br. 688/174 povraćena i sada sasvim po želji visoke vlade izpravljena pravila na visoko odobrenje, te moli pokorno, da mu ih visoka vlada čim prije dostaviti izvoli.»

Ta ispravljena pravila bila su upućena 10. ožujka 1873. od Gradskog poglavarstva Zemaljskoj vladi.

»U prigibu pod ./. podastire pokorno podpisano poglavarstvo visokoj kr. zemaljskoj vladi izpravljena pravila »zagrebačkog obrtničkog radničkog društva« na visoko uredovanje.»

³⁰ Drvažni arhiv Zagreb, br. 112/39, 3. I. 1873.

³¹ Državni arhiv Zagreb, br. 11/39, 10. I. 1873.

PRAVILA

zagrebačkoga radničkoga društva

22

obrazovanje i podupiranje svojih članova.

Svrha i sredstva društva.

§ 1. Svrha je društva:

- I. Dobra i čudoredna podizanje svojih članova;
- II. Podupiranje bolnih članova i namicanje troška za pogreb preminulih članova.
Prima brata ina društvo dve razdjela:
I. Obrazovni razdjel;
II. Podupirali razdjel.

§ 2. Evo sredstava kojima se ta svrha postiga:

- I. Prilici, što jih plaćaju članovi po §. i 11. §. za obrazovni razdjel;
b) društvena knjižnica i časopisi za čitanje u društvenom stanu;
c) obuka u pojedinih strokama, a obće razasnjiva predavanja u zanimljivih predmetih nam jednaka i svjere;
d) razgovori u radničkih i obrtničkih poslovih i kad utreba besplatno posredovanje za dobiva radnje i radikalni;
e) tehnični nastanci.
- II. e) Prilici što jih plaćaju članovi po §. i 11. §. za podupirali razdjel;
b) svi uuredni dohodci, prilici, darovi, uspio, ako hian naročito sumnjeni obrazovnomo razdjela.

Stolica i okoliš društva.

§ 3. Stolica je društvo u Zagrebu.

§ 4. Okoliš društva obuze Zagreb i njegovu okolinu. Osim toga je društvo vlastno primati članova iz svih miestah Hrvatske, gdje nema ovakva društva, nego svagda samo podje vladanja i sa privolu upravnog odbora.

§ 5. Članovi odeljivi iz društvenoga okoliša moguće tim svoja prava, nego mogu iz svoga motoga prebivališta jednako elati i prava svoja i nadalje uživati.

§ 6. Društvo će gojiti osajmanost sa sličniji drugdje u društvo-ugorekji unierkiji obsojedini društvi tim, što će njihovi prvotni članovi, koji se zakatu, da su sve do svoga odlaska društvenih dužnosti izvršili, a prijave se us 14 danah posle svoga dolaska u okoliš ovoga društva, da žele postati njegovim članom, obpoštini biti od spime, ako ona društva jednako budu postupala s našimi članovi.

§. 31. Glavna polugodišnja skupština mora se održati otvoreno u društvenim prostorijah i barem u jednom odvojenoj sobah najmanje 14 dana prije njezinoga održavanja. Njezini zaključci su valjani samo onda, kada prisustvuje barem jedna trećina starih društvenih članova, te se zaključuje apsolutnom većinom glasova; ako se u kojoj glavnoj skupštini radi nedovoljnoga broja članova valjani zaključak nebi stvoriti mogao, to se unade 14 dana kasnije nova skupština odrediti i istim načinom proglašiti, u kojoj bi nemala nikakav otkaz na epredloženi broj članova uzeti, pak se zaključuje apsolutnom većinom prisutnih članova.

Među poslovima glavne skupštine spada izričito proglašje računah i obnova upravljujuega odbora.

§. 32. Kod njezineho skupštinah razpravljaju se svi nutarnji društveni odnosi. Za postignutá valjanoga zaključka treba da bude prisutan najmanje šest dio starih članova; odlučuje se apsolutnom većinom glasova; glasovanje je javno. Za slučaj, ako se nebi mogao radi pomnukanja dovoljnoga broja članova valjani zaključak stvoriti, to će se u budućoj mjesечноj skupštini zaključak stvoriti apsolutnom većinom glasova prisutnih članova.

§. 33. Na predlog predsjednika, ili na zahtjev od najmanje 20 članova dican je upravljujú odbor suzavi izravnoho skupština, to u ovoj se može stvoriti valjani zaključak samo onda, ako za njega glasuje najmanje dvie trećine prisutnih članova.

Posesbe ustanove.

§. 34. Za izabiranje kojega člana iz društva treba da je za lakor zaključak glasovalo najmanje dvie trećine prisutnih odbornikah.

§. 35. Društvena pravla mogu se samo zaključikom redovito ili izravnoho glavne skupštine biti u oholom ili sasvim promijeniti; za valjanost takovoga zaključka koji se moze predpostavljenoi odluci za odobrenje predložiti treba da bude u sjednici najmanje dvie trećine starih članova; da da bude zaključak apsolutnom većinom glasova prihvaćen.

§. 26. Predsjedko društvenih članova, predviđeno iz društvenih odnosa, medjusobno, ili članova i odbora, raskida obrambu sud, sastoji se u pet članova. Svaka stranka bira dva obrambu, a ova četiri svoja predsjednika. Ako se nebi mogli obrambu glade izbora, osoba predsjednika služiti, onda se odlučuje lotarijom.

Razkaz društva.

§. 37. Ovo društvo će se moći raskiti samo onda, ako nebi mogo radi premanoga broja članova obdajati. Društveni imetak ostaje neodijeliti; glavica se mora u kojem domaćim zavodu iskamati, dok se opet nora društvo neostavi, koje bi im svira imalo, pak na koje mora ići glavica pred.

Nora u ovih slučajih ostrojano društvo, mora se obvezati, ustanove ovoga paragrafa (§. 37.) u svoja pravla nepromijenjeno vratiti.

§. 38. Dok se nora društvo neustoji, poduzetari će se od kamata udobno glavice bolodni obrtnici radnici. Korisni će se uprava te glavice povjeriti, odlučiti će društvo u sjednici ruzastanak odlučenoj. Glade kapitala i imih starih društva pripadajućih, pridržava si društvo pravo daljnjeho razpoloženja.

§. 39. Društvo si pridržaje pravo uzemljiti dozolom zemaljske oblasti nemovničku zakladu.

§. 40. Sjednice društva jest glavni zemaljski grad Zagreb.

§. 41. Politika oblast vrši svoje pravo nadziranja u smislu odgođnih zakona, po jednom svom povjereniku, koji je izasan u glavni i najviše skupštinu društva; izvedenoj društvenim pravilima protivnih se zaključak odstaviti i valjati, pak u slučaju potrebe sjednica dignuti i dočeka skupštinu razupusti.

U Zagrebu, 28. velječe 1874.

Stjepan Gračić, v. r.
predsjedko.

29. IV. 1874. g. potvrdila je vlada ispravljena nova pravila ovim dopisom:

»Izviestjem od 10. pr. m. broj 3709 ovamo predložena ispravljena pravila obrtničko-radničkoga društva u Zagrebu obnašla je kr. ova zem. vlada potvrditi, te s toga se dva s ovdašnjem odobravajućom uslovkom providena primjerka tih pravila u prigribu dostavljaju ./. ./. time, da prije uručenja jedan primjerak providiti dađe sa propisanom biljekom.«³²

Ta ispravljena i konačno potvrđena pravila bila su odštampana kao brošura u tiskari Dragutina Albrechta. Donosimo ovdje pored pravila Zagrebačkog radničkog društva i poslovnik za skupštine, propis za bolesnike i opći poslovnik. Iz općeg poslovnika vidi se da su u društvene prostorije mogli ulaziti samo članovi društva i da su pri ulazu morali pokazati svoju člansku kartu. Nečlanovi društva mogli su ući u prostorije samo, ako ih uvedu u prostorije drugi članovi društva. Članovnik su morali da pokažu pri ulazu u prostorije i opće poznati članovi, a nijednom članu nije bilo dozvoljeno dati svoju društvenu iskaznicu na uporabu nečlanu, da bi mogao ući u društvene prostorije. Za nečlanove, ako ih se htjelo pozvati u društvene prostorije na dogovor, važila je samo pozivnica, koja im je bila upućena.³³

PRAVILA OBRTNIČKO-RADNIČKOGA DRUŠTVA ZA IZOBRAŽENJE I PODUPIRANJE U ZAGREBU

§. 1. Društvo ovo ima dvoju svrhu, i to:

- a) izobrazenje društvenih članovah u obrtu i znanosti;
- b) podupiranje bolestnih članovah i pristojno sahranjenje umrlih.

SVEOBĆE USTANOVE

§. 2. Društvo ovo sastoji iz redovitih i podupirajućih članovah.

§. 3. Redovitim članom može postati svaki u Zagrebu i njegovoj okolici stanujući obrtnički radnik, kao i svaki obrtnik u obće, koj neplaća u ime izravnoga poreza više od 10 for.

§. 4. Podupirajućim članom može postati suaki, koj što za svrhu i boljak društva bilo duševnim ili materijalnim načinom pridonese, te postaje takovim članom također i onda, ako u društvu kao učitelj djeluje ili pako najmanje 1 for. na četvrt godine u društvene svrhe napried plaća.

§. 5. Redovitim članom postaje onaj, koji se obveže svakoga mjeseca u društvene svrhe 50 novčića redovito plaćati, te je dužan preko toga u ime upisnine 1. for. položiti.

Od toga prineska imade se i to od mjesečnoga prineska 15 novč., a od upisnine 25 novč. za odjel izobraženja; 35 novč. pako od mjesečnoga prineska, zatim 75 novč. od upisnine u svrhe podupiranja bolestnikah i troškove pogrebah opredieliti.

§. 6. Pristupljujući član imade se društvenomu liečniku na pregled predstaviti, te mora biti duševno i tjelesno zdrav.

³² Državni arhiv Zagreb, br. 3709, 10. III. 1874.

³³ Državni arhiv Zagreb, br. 4443, 29. IV. 1874.

Pošto ga liečnik za člana prikladnim očituje, imade ime takvog pristupiti želećega člana tečajem 14 danah u društvenih prostorijah javno izloženo biti, kroz koje vrieme je svakomu članu slobodno proti osobi takovoga člana prigovore postaviti; ako pako nije novomu članu prigovoreno, ili pako ako nisu prigovori uvaženi, smatra se osoba takova člana vrednom, očituje se primljenom i uvrsti se u broj članovah.

I. odjel

O IZOBRAŽENJU DRUŠTVENIH ČLANOVAH U OBRTU I OSTALIH ZNANOSTIH

§. 7. Izobraženje članovah težiti će društvo postići pribavljanjem popularnih i znanstvenih, u okvir obrta i radnje zasjecajućih knjigah i časopisah, popularnim i znanstvenim predavanjem pitanjah u obrt i radnju odnosećih se predmetah sa izključenjem vjerskih i političkih pitanjah, utemeljenjem strukovnjačko-znanstvene knjižnice, druževnimi sastanci, pjevanjem, tjelovježbom i inimi za nužno s t r u k o v n o izobraženje potrebnimi i shodnimi, uredni život moralno poticajućimi sredstvi.

II. odjel

PODUPIRANJE BOLESTNIH ČLANOVAH I SAHRANJENJE UMRLIH

§. 8. Kada koj član oboli, te je za radnju nesposoban, dobiva u ime podpore 5 for. na tjedan, odnosno 71 novč. na dan. Bolest od najviše tri dana ne bude podupirana.

§. 9. Svaki član, koji je redovito svoj prinesak uplaćivao, ima osam nedjeljah poslje pristupa k društvu, u slučaju bolesti, pravo na podporu, no ona mu se neće dati, ako se dokaže, da je bolest nastala hrvanjem, pijanstvom ili zanemarenjem zdravstvene opreznosti, kakva je poznata, da je potrebna, inače će se dati, ako se bolestnik u javnoj kojoj bolnici nalazi, i uz to, ako se od nedjelje do nedjelje izkaže svjedočbom društvenoga liečnika o stanju bolesti svoje.

Članovi, koji su sbog prostoga zločina u zatvoru, ili oni, koji nisu polag poslovnoga reda svoju bolest prijavili, nemogu se u slučaju bolesti podupirati; napokon sve bolesti, zvale se kako mu drago, koje članovi zadobiju u aktivnoj vojnoj službi, ne budu podupirane.

§. 10. Članovi, koji pate na kroničnih bolestih, kao i na padavicu, koje mogu kod pristupa kao i poslje nesposobnimi za radnju činiti jih, mogu biti samo onda u društvo primljeni, ako kod svoga pristupa izlože priznanicu, da za bolesti, potekavše iz gore navedenih kroničkih bolestih ili padavice, netraže u slučaju obolovanja nikakove podpore. Isto tako neće biti podupirana bolest, ako se kod primanja zataji, a ipak izkaže, da spada gore pomenutim bolestima.

§. 11. Svakomu članu slobodno jest odreći se liečenja društvenoga liečnika, i uzeti si drugoga liečnika na svoje troškove. U ovom slučaju pripada ipak kontrola društvonomu liečniku, te jedino potonji može izdati izkaznicu, kojom se može podpora dići.

U onih slučajevih, ako koji član naglo i opasno oboli ili bude teško ranjen, biti će liečenje drugoga liečnika izim društvenoga od strane društva plaćeno i to polag pravednoga zahtjeva tako dugo, kako dugo društveni liečnik to odredi. Za neuporabljanje bezplatne liečničke posluge neima nikakove odštete.

§. 12. Ako bolest trpi duže od 26 nedjeljah, to će biti podpora za polovicu umanjena.

Kod bolestih preko godinu danah trajućih stoji prosto odboru polag stanja blagajne odlučiti, da li i koliko se ima davati bolestnomu podpore.

Bolestni članovi, koji su kroz godinu danah svoga bolovanja redovitu nedjeljnu podporu dobivali, mogu ju opet onda dobivati, ako poslje šest mjesecih

obole; nu jedáno ako se pojavi ista bolest, za koju su kroz cielu godinu podpunu podporu dobivali, dobit će samo polovicu obične podpore.

§. 13. Ako ozdravljeni član unutar 13 nedjeljah na novo oboli, to će se računati i ono doba, koje je zdrav bio i držati kao nastavak prve bolesti, te će polag toga biti liečen i podupiran.

Iza ozdravka poslje teške bolesti može se uz izkaznicu društvenoga liečnika, koj ima u njoj navesti, kako dugo da je potrebna, izručiti jedna oporavna podpora, i to polovica obične nedjeljne podpore.

§. 14. U onom slučaju, ako društveni liečnik za neobhodno potrebito proñade, da koj bolestnik radi svoga zdravlja zrak promjeniti ili se kupati u koje toplíce otići mora, traje podpora samo 10 nedjeljah i može se dići polovica podpore odmah pri odlasku, dočim mu se druga polovica u svoje vrieme izplati. Blagajnik naredi odmah iza toga, da društveni liečnik bolestnika pregleda, te na temelju toga pregleda pismeno obaviesti, da li je bolestniku polaz kupelji ili promjena zraka zaista neobhodno potrebna, jer će mu se samo u tom slučaju podati podpora. Odputuje li bolestnik prije te riešitbe, to se tim odriče svakoga prava na podporu. U dvojbenih slučajevih bolestá odlučuje izreka liečnikova.

§. 15. Ako se bolestni član u jednoj javnoj bolnici lieči, to plaća društvo za nj jedino bolnici za njegovo liečenje, i to jedino za vrieme od pol godine, po izmaku iste pol godine dobiva bolestni član polovicu obične nedjeljne podpore.

Svakomu članu, koji se u bolnici lieči, pošto se namire troškovi bolnice za vrieme prve pol godine, bude višak izplaćen.

§. 16. Tko uz svoju bolest raditi može, ima pravo na bezplatnu liečničku njegu, kao i na liekove.

§. 17. Za vrieme bolesti mora svaki član i nadalje svoje prineske uplaćivati, te će mu se isti kod dicanja njegove podpore uztegnuti.

§. 18. Za svakoga redovitoga člana, koji polag pravilah svojimi prinesci zaostao nije, kojemu je iza njegova pristupa najmanje proteklo vrieme od 8 nedjeljah, pa ako se njegovi po sudu priznani nasljednici izkažu izkaznicom društvenoga liečnika, da je umro, izplatiti će se iz društvene blagajne p o g r e b n a podpora u svoti od 30 for. Dotična pogrebna podpora imade se najmanje za 6 nedjeljah dići, jer će se u protivnom slučaju društvenoj blagajni pridržati.

PRAVA I DUŽNOSTI ČLANOVAH

§. 19. Svi redoviti članovi (§. 3.) imadu prama društvu jednaka prava i jednake dužnosti, oni crpe iz društvene svrhe sve dolazeće koristi, te imaju pravo glasa nemanje aktivnoga i pasivnoga izbora kod svih skupštinah.

§. 20. Isto pravo imadu podupirajući članovi, jedino neimaju pravo budi na aktivni budi na pasivni izbor, kao niti na primanje podpore.

§. 21. Svaki redoviti član je obvezan svoje mjesečne prineske za namirenje društvenih svrhah točno uplaćivati, pravilah se društvenih točno držati, svim skupštinskim zaključkom se pokoravati, odbor u svačem sliediti, društvene svrhe po mogućnosti podupirati i promicati, pak neporočnim, poštenim, uljudnim i samosviestnim ponašanjem čast i štovanje celoga obrtničkoga i radničkoga stališa dizati.

IZSTUP

§. 22. Izstup iz društva jest dvovrstan: dobrovoljan i izključenjem iz društva. Svakomu članu društva je slobodno dobrovoljno iz društva izstupiti, no izstup taj mora prijaviti predstojniku društva, pak mora podjedno prinesak za onaj mjesec, kada izstupi, podpunoma platiti.

Ako koji član tečajem trijuh mjesecih svoj redoviti prinesak neplati i društvene dužnosti poviedi, ako se nepristojno, nečedno i surovo budi prema članovom društvu, budi prema inomu svietu ponaša ili takav čin izvede, koj

pod strogost kaznenoga zakona podpada, onda je vlastan upravljajući odbor takovoga člana iz društva izključiti, proti kojemu izključenju neima priziva. Opet pristupivši članovi imaju se smatrati, kao da su na novo pristupili. Izključenim se članovom dopušta novi pristup samo uz uvjete naznačene kod izstupa.

UPRAVA

§. 23. Upravu društvenih poslova vodi u redovitoj glavnoj skupštini absolutnom većinom prisutnih članova izabrani odbor od 15 lica. U taj odbor može se izabrati svaki (§. 19.) na to poveljen član.

§. 24. Predstojnik, perovoda i blagajnik, zatim zamjenici njihovi izabiraju se posebice, ostale pako odbornike i dva odbornička zamjenika bira glavna skupština zajedno, te postaju takovimi, koji imaju redomice većinu glasovah. Po izmaku svake pol godine odstupljuje polovica odbornikah, no mogu i na novo izabrani biti.

Odbornici, koji imaju u prvoj poli godine odstupiti, odrediti će se kockom, u slijedećih poljećih izstupljuju odbornici redom, kojim su stupili u odbor.

Kada bi više nego dva odbornika izstupila, mora se u prvoj skupštini broj odbornikah nadopuniti pozivom u odbor, koji su imali relativno najviše glasovah.

§. 25. Upravljajućemu odboru prinadleži dužnost, redovite izdatke točno plaćati, pak se ovlašćuje pojedno izvanredni trošak od iznosa do 30 for. izdati; kod svotah nadilazećih 30 for. zaškati dozvolu kod prve mjesečne skupštine.

§. 26. Odboru, kao prostomu eksekutivnomu tielu prinadleži dalnja dužnost brinuti se zato, da se novac ma bilo kojim povodom unišavi, bez odlake sigurno i plodonosno u kakav novčani zavod u Zagrebu najduže za 48 sati uložiti, pak se u ručnoj blagajni nesmije držati više od 100 for., koji su određeni za pokriće tekućih poslovnih izdatakah.

§. 27. Društvo zastupa prama javnim oblastima i trećim osobam predstojnik ili njegov zamjenik. Svi društveni odpravci iziskuju za postignuće zakonite valjanosti podpis predstojnika i perovode.

§. 28. Odbornik, koji svoju dužnost točno i marljivo nevrši i na to po predstojećtu opomenut, nepopravi se, ili iz triuh sjednicah redomice bez dovoljnoga razloga izostane, može se kod buduće mjesečne skupštine uz navod uzrokah iz odbora izključiti. Za slučaj pako, ako se kojemu odborniku u glavnoj skupštini uz navod temeljitih razlogah nepovjerenje izjavi, dužan je takav odbornik svoju čast odmah položiti.

§. 29. Blagajnik ili njegov zamjenik dužan je prineske i upisninu od članovah primiti, primitke i izdatke društva bilježiti, knjige točno voditi i u svakoj polugodišnjoj skupštini račun položiti. Računi ti imadu se izpitati i pregledati od pet u zadnjoj mjesečnoj skupštini u tu svrhu izabranih članovah, od koje petorica mora biti jedan podupirajući član. Odbor je ipak obvezan na zahtjev od pet članovah računске knjige na uvid predati.

SKUPŠTINA

§. 30. Skupštine jesu dvovrstne: naime glavne skupštine, koje se imadu održavati u prvoj polovici mjeseca siečnja i srpnja svake godine, zatim mjesečne skupštine, koje se moraju sazivati svaki mjesec po jedanput.

§. 31. Glavna polugodišnja skupština mora se oglasiti oglasom u društvenih prostorijah i barem u jednih ovdješnjih novinah najmanje 14 danah prije njezinoga održavanja. Njezini zaključci su valjani samo onda, kada prisustvuje barem jedna trećina svojih društvenih članovah, te se zaključuje absolutnom većinom glasovah; ako se u kojoj glavnoj skupštini radi nedovoljnoga broja članovah valjani zaključak nebi stvoriti mogao, to se imade 14 danah kasnije nova skupština odrediti i istim načinom proglasiti, u kojoj se neima nikakov obzir na opriedjeljeni broj članovah uzeti, pak se zaključuje absolutnom većinom prisutnih članovah.

Među poslove glavne skupštine spada izrično polaganje računah i obnova upravljajućega odbora.

§. 32. Kod mjesečnih skupština razpravljaju se svi nutarnji društveni odnosi. Za postignuće valjanoga zaključka treba da bude prisutan najmanje šesti dio svijuh članovah; odlučuje se absolutnom većinom glasovah; glasovanje je javno: Za slučaj, ako se nebi mogao radi pomanjkanja dovoljnoga broja članovah valjani zaključak stvoriti, to će se u budućoj mjesečnoj skupštini zaključak stvoriti absolutnom većinom glasovah prisutnih članovah.

§. 33. Na predlog predstojnika, ili na zahtjev od najmanje 20 članovah dužan je upravljajući odbor sazvati izvanrednu skupštinu, no u ovoj se može stvoriti valjani zaključak samo onda, ako za njega glasuje najmanje dvie trećine prisutnih članovah.

POSEBNE USTANOVE

§. 34. Za izključenje kojega člana iz društva treba da je za takav zaključak glasovalo najmanje dvie trećine prisutnih odbornikah.

§. 35. Društvena pravila mogu se samo zaključkom redovite ili izvanredne glavne skupštine budi u celom ili stranom promjeniti; za valjanost takovoga zaključka, koji se mora predpostavljenoj oblasti na odobrenje predložiti, treba da bude u sjednici najmanje dvie trećine svijuh članovah, te da bude zaključak absolutnom većinom glasovah primljen.

§. 36. Prepirke društvenih članovah, proizlazeće iz društvenih odnosaiah međusobno, ili članovah i odbora, riešava obranički sud, sastojeći iz pet članovah. Svaka stranka bira dva obranika, a ova četiri svoga predsjednika. Ako se nebi mogli obranici glede izbora osobe predsjednika složiti, onda se odlučuje žrebanjem.

RAZLAZ DRUŽTVA

§. 37. Ovo društvo će se moći razići samo onda, ako nebi moglo radi premalenoga broja članovah obstojati. Društveni imetak ostaje nerazdieliv. Glavnica se mora u kojem domaćem zavodu ukamatiti, dok se opet novo društvo nesastavi, koje bi istu svrhu imalo, pak na koje mora ista glavnica preći.

Novo na ovih načelih ustrojeno društvo, mora se obvezati, ustanove ovoga paragrafa (§. 37.) u svoja pravila nepromienjeno uvrstiti.

§. 38. Dok se novo društvo neustroji, podupirati će se od kamatah uložene glavnice bolesni obrtnički radnici. Komu će se uprava te glavnice povjeriti, odlučiti će društvo u sjednici razstanak odlučujućoj. Glede knjižnice i inih stvarih društvu pripadajućih, pridržava si pravo društvo dalnjega raspoloženja.

§. 39. Društvo si pridržaje pravo utemeljiti dozvolom zemaljske oblasti nemoćničku zakladu.

§. 40. Sjedište društva jest glavni zemaljski grad Zagreb.

§. 41. Politička oblast vrši svoje pravo nadziranja u smislu postojećih zakonah, po jednom svom povjereniku, koji je vlastan u glavne i mjesečne skupštine dolaziti, izvedenje društvenim pravilima protivećih se zaključakah obustaviti i ukinuti, pak u slučaju potrebe sjednicu dignuti i dotičnu skupštinu razpustiti.

U Zagrebu, 28. veljače 1874.

Stjepan Oračić v. r.
perovođa

Dragutin Kale v. r.
predstojnik

Br. 4443.
1965.

Predstojeća izpravljena pravila »obrotničko-radničkoga društva u Zagrebu« ovim se odobravaju.

Kralj. zemaljska vlada, odjel za unutarnje poslove.
U Zagrebu, 29. travnja 1874.

(M. P.)

Za bana:
Živković v. r.

POSLOVNIK ZA SKUPŠTINE

§. 1. Skupštine sazivaju se po §§. 31—34 društvenih pravilila. Svakomu pozivu dodaje se i dnevni red.

§. 2. Predstojnik ili u njegovoj odsutnosti zamjenik mu, otvara i zaključuje sjednice i skupštine; pazi, da se po poslovniku vodi razprava, podjeljuje riječ, stavlja pitanja za glasovanje, te obznamljuje posljedak istih. U skupštinah gleda na red, te u slučaju kakove smetnje imade pravo sjednicu prekinuti ili raspustiti.

§. 3. Perovođe vode sjedničke zapisnike; sastavljaju sve zaključke i odpravke, ako se isti nebi posebnomu odboru na sastavljanje predali; vode listinu glasovanja, bilježe predloge društvenih članovah i redomice imena onih, koji riječ traže.

§. 4. Ako skupština za koj razpravni predmet izabere poseban odbor, onda ima isti posljedak svoga djelovanja u potanjem izvršeću sastaviti, te po jednom izabranom članu u prvog sljedećoj skupštini podastrieti; isto izvršeće ima se upravljaćemu odboru osam danah prije skupštine predati.

§. 5. Poslje otvorenja sjednice čita se zapisnik posljednje sjednice i prijavljuju se slučajno izpuštene primjetbe, te poslje naknadnoga čitanja izpuštenih stavakah potvrđuje valjanost istih predstojnik.

§. 6. O svakoj društvenoj skupštini ima se zapisnik voditi, kojega podkriepiljuje predstojnik i perovođa; u istom imadu se bilježiti na razpravu nadošli predlozi sa imenom predlagateljah kao i shvatljivost stavljenih pitanjah na glasovanje, napokon posljedak glasovanja i prihvaćenje zaključakah.

§. 7. Svakomu je članu prosto predstojnika u društvenom poslu kao i glede obavljanja društvenih zaključakah interpelirati. Interpelacijam nedozvoljava se nikakova debata.

§. 8. Svaki predlagatelj može prije razprave svoj predlog natrag povući. Kad je jednom razprava započela, može doduše izjaviti, da svoj predlog natrag uzima, nu predmet ima se ipak dalje razpravljati, ako ga koj drugi član uz privolu skupštine podupire.

§. 9. Zaključci se jednostavnom većinom prisutnih članovah prihvaćaju, izuzamši onoga, u §. 35. društvenih pravilila navedenoga.

§. 10. Ako o jednom razpravnom predmetu više predlogah imade, onda se ima ponajprije najobsežniji, onda obsežni itd. u pretres uzeti.

§. 11. Na dnevnom redu stojeći predlozi nemogu se naprosto zabaciti, nu skupština može poslje započete razprave pogledom na upitni predmet zaključiti, da se prelazi na sljedeću točku dnevnoga reda.

§. 12. Odbije li se koj predlog sa ili bez povedene razprave, onda se može isti, ako se dovoljno podupire, budućoj skupštini iznova predložiti; odbaci li se opetovno, nesmiye prije tri mjeseca do razprave doći.

§. 13. O predlogu, sastojećem iz više djelovah, ima se najprije u obće razpravljati, a zatim sledi obširna razprava o pojedinih toćkah; poslje obće razprave prelazi se samo onda na glasovanje, ako imade predlog za prelaz na dnevni red ili na odgodbu ili pako na »en bloc« primitku.

§. 14. Prije glasovanja može se u svako doba predložiti i zaključiti. Porodi li se kakova sumnja o načinu glasovanja, onda se ima to prije pretresti, a zatim glasovanjem riešiti. Odgodi li se koj predmet ili se prelazi na dnevni red, to nemože više govora biti u istoj sjednici o istom predmetu.

Predlozi za zaključak razprave imadu se od predstojnika bez svakoga podupiranja glasovanju podvrći. Ako se predlog za zaključak razprave primi, onda imadu samo oni govornici, koji su se naročito za riječ prije konačne razprave ubilježili, pravo govoriti, a predlagatelj imade naravski konačnu riječ.

§. 16. Ako želi tko govoriti o predmetu stojećem na dnevnom redu, imade se prijaviti svojim imenom sa dodatkom »za« ili »proti«. Govornici slušat će se redomice po prijavi tim načinom, kako su ubilježeni naime »za« i »proti«.

Za svaki predmet dozvoljena je riječ govorniku tri puta. Razjašnjenja su dozvoljena. Prijave se za koj predmet previše govornikah, to si izaberu ubilježeni govornici sa svake strane po jednoga glavnoga govornika. Posljednju riječ kod razprave ima predlagatelj kao i izvjestitelj.

§. 17. Ako se predstojnik kod pretresivanja kojega predmeta kao govornik u razpravu upustiti želi, onda mora svoje predstojničko mjesto zamjeniku ustupiti, te ga može tekar poslje konačne rješitbe dotičnoga predmeta zauzeti.

§. 18. Kod preobširnoga razjašnjenja i dosadnoga okolišanja kojega predmeta, opominje predstojnik govornika izrekom: »na stvar«, nepristojnu ili neumjesnu izjavu pako izrekom »na red«. Opetovnim opominjanjem može se govorniku uzkratiti riječ. Svaki član može izreku »na stvar« ili »na red« proti govorniku uztražiti. Čuje li se klik proti govorniku »neka odstupi«, imade to predstojnik odmah glasovanjem rješiti; nu govornik može zahtievati 5 časovah za razvijanje svoje ga mnienja; u protivnom slučaju može proti nepravilnomu postupku prosvjed uložiti, koj se u zapisnik uvrstiti mora.

PROPIS ZA BOLESTNIKE

§. 1. U slučaju da koj član oboli, mora to s mjesta određenomu punomoćniku prijaviti.

Ta se prijava čini bolestničkom ceduljom, koju ima dotični društveni liečnik izpuniti. Bolestnička podpora računat će se od dana prijave. Ako se ta prijava prije podne učini, onda se smatra prijavi dan kao prvi dan bolesti. U slučaju da se istom poslje podne učini, onda se računa podpora od budućega dana.

§. 2. Podpora se dozvoljava, ako je 56 danah minulo od dana pristupa k društvu i liečničkoga pregledanja (§. 6. pravilah); a ako se je pregledanje liečničko prije dogodilo, nego je ikoji mjesečni prinosak uplaćen, dozvoljava se podpora poslje 56 minulih danah od dana uplatka prvoga mjesečnoga prineska.

§. 3. Društveni liečnik je dužan bolestnoga člana pregledati i liečiti, i izpuniti mu za podieljenje podpore potvrđnicu, jer će se samo od prijavnoga dana podpora davati.

§. 4. Svaki član, koj imade pravo na podporu, dobiva istu u društvenih prostorijah na opredieljene dane uz predočenje bolestničke cedulje, društvenim liečnikom izpunjene i podpisane, kao što i društvene pristupnice.

Bolestnik se ima nadalje svakoga tjedna potvrđnicom od liečnika izkazati, da još nije za radnju sposoban, jer će mu se jedino usljed ove potvrđnice podpora pružati.

U slučaju smrti ima se također od društvenoga liečnika potvrđnica donieti.

§. 5. Bolestnici, kojim je izlaz prost, moraju pismenu od društvenoga liečnika podpisanu dozvolu imati, koja se svakoga tjedna obnoviti ima. Zloporebe ove dozvole imaju uzkraćenje podpore posljedicom.

Ako bolest dozvoljava, imadu bolestnici u od društvenoga liečnika opredieljene propisne sate k njemu dolaziti; ako se bolest ogorči, i izlazak nepušta, ima se to liečniku odmah prijaviti.

§. 6. Bolestnici, koji se naredbama liečnika nepokoravaju, dobivaju od istoga oštri ukor, a ako i nadalje za njegove naredbe nemare, može im se na predlog liečnikov podpora uztegnuti, nu prije će se preslušati mnienje kojeg drugog, a ako nužno, i trećeg liečnika.

§. 7. Članovi, koji se bolestnim prjave, a po nazoru društvenoga liečnika ipak za rad sposobni jesu, neimaju prava na podporu.

§. 8. Ako koji oboljeli član želi u bolnicu ići, mora mu društveni liečnik sprovednicu dati. Kod izstupa iz bolnice mora se društvenomu liečniku osobno predstaviti i bolničku cedulju po njem izpitati dati, jer samo uz takovu izpitanu bolničku cedulju će se višak bolničkih troškovah dotičnomu članu izplatiti.

§. 9. Ako koji član u vojsku stupiti mora ili se k vježbam u oružju staviti ima, te je sa tri mjesečna prineska u zaostatku, smatra se, kao da je izključen iz društva po §. 22. društvenih pravilah.

§. 10. Bolestnička podpora izplaćiva se samo svake subote od 8—9 sati na večer i nedjeljom od 11—12 sati prije podne.

§. 11. U svih inih slučajevih, koji nisu ovdje navedeni, razpravlja i odlučuje odbor.

OBĆI POSLOVNIK

§. 1. Svaki član, čim stupi u društvenu prostoriju, imade svoju pristupnicu pokazati. Nečlanovi mogu samo sa pravim članom ulaziti, ili ako koga traže, treba da se obrate na porednika (Ordner).

§. 2. Umljava se svaki član, da uzbude vriedan društva, za pristojno ponašanje kao i čuvanje društvenoga pokućstva i ostalih stvari.

§. 3. U interesu društva kao i svakoga pojedinoga člana preporuča se, podučavanja i predavanja točno polaziti.

§. 4. Učevno doba opredjeljuje odbor, nu imade se prije započeta tečaja sa članovi, koji se prijaviše za koj učevni tečaj, sporazumjeti o najsgodnijem vremenu.

§. 5. U društvenoj prostoriji nalazi se »upitni kovčežić«, u koga se svake vrsti pitanja staviti mogu. Predstojnik otvara isti kod svake odborske sjednice, te obznanjuje odboru sadržaj istih. Poslje toga dogovara se odbor o unišavših pitanjih ili kakovih obaviestih.

§. 6. Unišavša pitanja kroz »upitni kovčežić«, koja su odborovim mnenjem pronađena neprikladnima, imadu se ipak skupštini pročitati, nu u slučaju, ako pitalec svakako odgovor uzeli, može opetovano svojim podpisom isto u »upitni kovčežić« baciti.

§. 7. Kod osebnih društvenih skupština pristupuju samo članovi; kod ulaza prinuđen je svaki član pristupnicu pokazati, pa ma u obće poznat bio. Ne člano v o m može se samo osobitom pozivnicom pristup dozvoliti.

§. 8. Nijedan član nesmije svoju pristupnicu drugome ustupiti ili uzajmiti, kod takovih slučajevah oduzeti će se ista. Vlastniku povratiti će se pristupnica tek onda, kada položi na novu upisninu.

§. 9. Za pripomoć odbora i za uzdržavanje reda u društvenih prostorijah kao i u skupštinah biraju se u svakoj mjesečnoj skupštini porednici. Broj istih sastoji se po veličini društvenih članovah. Porednici dobivaju posebne naloge, koje moraju točno obavljati.

»RADNIČKI PRIJATELJ«, ORGAN ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA PRETEČA RADNIČKE ŠTAMPE

»Radnički prijatelj« je prvi radnički list u Hrvatskoj. Prije nego što su zagrebački socijalisti počeli izdavanjem »Radničkog prijatelja«, koji je, ustvari, odmah postao neslužben list Radničkog društva, postojala su dva pokušaja pokretanja radničkog lista u Zagrebu. Oba pokušaja bila su vezana za rad i aktivnost društva tipografskih radnika.

Kad je 1869. g. došlo do akcije tipografskih radnika radi povećanja plaća i izmjene postojećeg tarifnog cjenika, pokrenuo je tipograf Franjo Topolšćak »Glasnik«, organ zagrebačkih knjigotiskara. List je izlazio u jednom primjerku i bio je pisan rukom. Prvi je broj izašao 16. IX. 1869. g. Članci su u listu bili bez potpisa, a ni urednik lista nije bio označen. Međutim, prema nekim izvorima, »Glasnik« je uređivao njegov osnivač F. Topolšćak. »Glasnik« se čitao na sastancima

grafičkih radnika. Raspačavanje i primanje dopisa vršilo se samo preko poste restante. Sadržaj »Glasnika«, koji je izašao u svega nekoliko brojeva, svodio se na crtanje prilika tipografskih radnika u Zalogrebu i na opravdanost borbe, koja se povela za izmjenu cjenika. List je izazvao živ interes među zagrebačkim tipografima i pobudio želju, da se pristupi izdavanju jednog javnog glasila zagrebačkih radnika.

Tek kad su potvrđena pravila Hrvatskog tipografskog društva, 4. srpnja 1870. g., poslije godinu dana rada društva pokušao je Dragutin Kale pokrenuti »Tipografski vjesnik« kao organ tipografa. Trebalo je da list izlazi dvaput mjesečno na hrvatskom i njemačkom jeziku. U to su se vrijeme grafički radnici nalazili pred akcijom, koja je trebala poboljšati tarifni cjenik iz 1869. g. Pokretanjem lista trebalo je pomoći tu akciju, jer su tipografski radnici bili svjesni da će u slučaju tarifnog pokreta imati protiv sebe sva štamparska poduzeća. Kad je list već bio odštampan, policija ga je zabranila prije nego što se mogao raspačati.

»RADNIČKI PRIJATELJ« I NJEGOVI POKRETAČI

Govoreći o »Radničkom prijatelju« i njegovim pokretačima, Korać je u svega nekoliko riječi napisao o njima ovo:

»Nesocijalistička struja u pokretu također je radila. Tipograf Dragutin Lihl, kasniji prvi ravnatelj zagrebačke Okružne blagajne, tako je pokrenuo prvi opći hrvatski radnički list. Zvao se »Radnički prijatelj«, a izlazio je u hrvatskom i njemačkom jeziku mješano. No za kratko vrijeme je morao prestati da izlazi, jer nije našao odziva među radnicima.«³⁴

Na drugom mjestu, to jest u III. knjizi njegove »Povijesti« informira čitaoca o »Radničkom prijatelju« ovim riječima:

»Radeći na radničkom pokretu Kahle je pokrenuo prvi opći radnički list u Hrvatskoj. 4. X. 1874. izašao je prvi broj lista »Radnički prijatelj«, koji je izlazio svakih 14 dana pola na hrvatskom, a pola na njemačkom jeziku. Pored Kahlea saradivao je na ovom listu i drugi tipograf Dragutin Lihl, koji je također bio čovjek shvaćanja sličnog Kahleu. »Radnički prijatelj« morao je prestati izlaziti, jer nije našao odziva među radnicima.«³⁵

Ne ulazeći u to da li je »Radnički prijatelj« pokrenuo Dragutin Lihl, kako to Korać tvrdi u prvoj knjizi svoje »Povijesti«, ili ga je pokrenuo Kale, kako to Korać tvrdi u trećoj knjizi svoje »Povijesti«, mi želimo samo podvući, da je ocjena Koraća o nesocijalističkom karakteru lista i nesocijalističkoj struji tadašnjeg pokreta proizvodnja. Da li su Kale i Lihl bili predstavnici nesocijalističke struje tadašnjeg

³⁴ V. Korać: »Povijest«, knjiga I., str. 106.

³⁵ V. Korać: »Povijest«, knjiga III., str. 94.

radničkog pokreta i kakvih su oni bili shvaćanja, jer je Lihl, po Koraću, bio sličnog shvaćanja Kale-u, Korać na to odgovara ovako:

»Kahle-u nisu bile nepoznate socijalističke misli i teorije, ali on je sasvim dobro procijenio prilike, u kojima se imao radnički pokret pridizati, pa se čuvao da pokretu dade politički pravac. Osim toga, čini se, da je i sam bio racionalista i druženav čovjek, pa je tako takav karakter dao čitavom radničkom pokretu u prilikama, koje su baš takav radnički pokret omogućavale. Kad se kasnije ovaj prvi radnički pokret razbio na patriotski i socijalistički, priključio se Kahle potonjem.«³⁶

Tako je u nekoliko riječi data ocjena pionira socijalističke misli i prvog organizatora početka radničkog pokreta u Hrvatskoj. Naravno da se s tom ocjenom ne možemo složiti, kako zbog onog što smo već iznijeli u prethodnom članku, tako i zbog materijala, kojim smo se koristili u ovom. Prije svega, postavlja se pitanje što je to politički pokret radničke klase. Marks na to u pismu Friedrichu Bolte-u 22. studenog 1871. g. kaže:

»Politički pokret radničke klase ima, razumije se samo po sebi, kao konačni cilj da osvoji za sebe političku vlast, a za to je, naravno, potrebna prethodna organizacija radničke klase, koja je dostigla izvjestan stepen razvitka i izrasta iz same njene ekonomske borbe.

Ali, s druge strane, svaki pokret u kome radnička klasa istupa kao klasa protiv vladajućih klasa i pokušava da ih pobijedi pomoću »pritiska spolja« — jeste »politički pokret«. Tako je, na primjer, pokušaj da se pojedini kapitalisti primoraju da u pojedinoj fabrici ili čak putem štrajka i t. d., u pojedinoj industrijskoj grani ograniče radno vrijeme, čisto ekonomski pokret; naprotiv, pokret s ciljem da se izvojuje zakon o osmosatnom radnom danu i t. d. je politički pokret. I na taj način, iz pojedinačnih, ekonomskih pokreta radnika izrasta svuda politički pokret, t. j. pokret klase koja nastoji da svoje interese sprovede u općem obliku, t. j. obliku koji ima prinudnu snagu za čitavo društvo. Ako svi pokreti imaju kao svoju pretpostavku izvjesnu »prethodnu organizaciju«, to su oni, s druge strane isto toliko i sredstvo za razvijanje ove organizacije.

Gdje radnička klasa još nije dovoljno razvila svoju organizaciju da bi započela odlučan pohod protiv kolektivne vlasti, t. j. političke vlasti vladajućih klasa, nju tamo treba u svakom slučaju pripremati za to pomoću stalne agitacije protiv te vlasti, pomoću neprijateljskog stava prema politici vladajućih klasa. U protivnom slučaju, radnička klasa će ostati igračka u njihovim rukama... «³⁷

Kad je riječ o aktivnosti zagrebačkih socijalista, koju oni razvijaju preko društva grafičara i Zagrebačkog radničkog društva, preko »Radničkog prijatelja«, onda se zapravo radi o pripremanju pomoću agitacije protiv vlasti i vladajućih klasa, jer radnička klasa još nije

³⁶ V. Korać: »Povijest«, knjiga III., str. 98—94.

³⁷ Prva Internacionala, Rad — Beograd, 1962., str. 155.

bila razvila dovoljno svoju organizaciju. Ona je nije razvila zbog toga, što je i sama još bila slaba i nerazvijena. Ali baš zbog toga, utoliko je veća zasluga prvih zagrebačkih socijalista, što su isticanjem takvih zahtjeva, kao što je to, na primjer, zakonsko ograničenje radnog vremena, odgajali tadašnje radnike tako, da su ih suprotstavljali interesima čitave kapitalističke klase, da su im davali prve političke lekcije o uvjetima njihova života i različitog položaja, koji radnici imaju prema posjedničkim i vladajućim klasama kao i uvjetima njihova oslobodavanja. Nema sumnje da je taj njihov rad pridonosio duhovnom odvajanju radnika od ostalog građanstva, da ih je gurao

na to da u odnosu na tadašnje buržoaske partije istupaju s vlastitim političkim zahtjevima. Bez obzira na to što proletarijata u Hrvatskoj u pravom smislu i nema, on se tek počeo formirati, njihova je zasluga i ta, što su ga i takvog kakav je bio odmah vezivali za one ideje, koje su za vrijeme I. Internacionalne dominirale svijetom, što su prve svoje organizacije odgajali na principima međunarodne solidarnosti, što su ih duhovno vezivali za međunarodni proletarijat, koji je već tada na svjetskoj pozornici postao aktivni učesnik i graditelj historije.

»Radnički prijatelj«, koji je bio odobren pod uvjetom da se ne bavi političkim i religioznim pitanjima, kao što se time po odobrenim statutima nije smjelo baviti ni Zagrebačko radničko društvo, kaže za sebe da je list za »pouku radničkog stališa i širenja društvenoga života«. Drugim riječima, da je list koji poučava, koji uči, pokazuje put i vodi radničku klasu Hrvatske i propagira njenu društvenu aktivnost. S obzirom na tadašnje prilike ne može se reći da taj zadatak »Radnički prijatelj« nije vršio. Poučavati radnike i vršiti među njima društven život bio je, međutim, vrlo vješto postavljene najširi program, koji se tada mogao jednom listu postaviti. Zbog toga »Rad-

nički prijatelj« posvećuje svoje stranice najraznovrsnijim političkim i društvenim pitanjima iz tadašnjeg života radnika. List je učio radnike i upućivao ih kako da gledaju radničkim očima na pojedina pitanja, kakve klasne zahtjeve da postavljaju, ali je on bio i mobilizator zagrebačkih radnika na razne političko-društvene akcije, bio je organ Radničkog društva i tumač njegove aktivnosti. U svakom slučaju, list ima socijal-demokratski karakter, politički je obojen i u čemu ne predstavlja nesocijalističku struju u radničkom pokretu, već naprotiv socijalističku struju. Zašto je list osnovan, koji su mu zadaci — rekli su njegovi osnivači.

»RADNIČKI PRIJATELJ« POSTAJE GLASILO JUGOSLAVENSKOG RADNIČKOG STALIŠA

Na prvoj općoj radničkoj skupštini, prvoj u Hrvatskoj, koja je održana 21. veljače 1875. god. u prostorijama gradske Pivovare, izglasana je rezolucija, kojom se »Radnički prijatelj« i oficijelno proglašava za organ »Radničkog društva«. Na skupštini se u drugoj točki dnevnog reda govorilo o »uplivu štampe na razvitak radničkog pokreta«. Iz zapisnika s te skupštine, koji je objavljen u 9. broju »Radničkog prijatelja« od 28. II. 1875. god., vidi se da je: »Krojač Matija Cimaš preporučio hrvatskim govorom u Zagrebu izlazeći list »Radnički Prijatelj« i pozvao radnike, da se o razširenju lista postaraju, te da ga što predplatom, što prinosima podupru.« Zatim: »Slaagar Ljudevit Krone predočuje njemačkim govorom svrhe, koje štampa uobće postizavati imade; navođa primjere iz povjestnice, kako se štampa sve više i više razvila, i kako se sada više putah zlo upo-

triebljava; kako je došla sasvim u vlast posjedničkoga stališa, kojemu samo za njegove interese služi. Nu ne samo, da posjednički stališ štampu za svoje svrhe upotrebljuje, nego to i države čine, podupirući njke listove koji su uvijek pripravn vladina djela odobravati i narodu kao spasonosna označivati. To isto radi i hrvatska vlada, kojoj je sabor 10.000 for. na raspoloženje stavio, te koja tu svotu za javne listove upotrebljuje, kako to dokazuje saborski govor karlovačkoga zastupnika dra. M. Mankanca. Takova štampa ne može nikada za boljak radnikah svoj možni glas podići. — Označuje potrebu radničke štampe, dotično neodvisnog radničkoga lista, koji jedino za napredak radničkoga stališa djelovati imade, koji ga upoznavati mora sa svrham pokreta radničkoga, koji ga upozoriti imade na pogibelji što mu priete i na sredstva, koja upotriebiti mora, da si steče pripadajući mu položaj u društvenom životu i da si popravi svoje materijalno stanje. (Živio!)

Krojač George Wengé (njem. jezikom) navada primjere, koji dokazuju podkupljivost štampe, izrazujući štovanje svoje svimi iznimkama. Govori ob Ofenheimovoj parnici i o postupanju bečkih javnih listovah prama istoj; spominje slučaj boršod-miškolcškoga društva za ženitbenu opremu djevojakah i postupak štampe, koja je dobrotvornost ovoga društva u zviezde kovala, nu napokon da je sljeparija na svjet izišla, pošto su dotični upravitelji pozatvarani, i pošto se je našao manjak od po prilici 8 milijunah for. Uzvišenim glasom priznaje, da je istina postupak države hvale vriedan, koja je u trag ušla sljeparskom postupanju društva ovoga i koja je u tamnicu zatvorila njekoje upravitelje — ali zato ipak da ovim postupkom nije siromašnom prevarenom puku pomoženo, jer svoje od ustijuh si prisedene novce ne će nikada više natrag dobiti. Što se pako toga tiče, da vlada na raspoloženju imade poveće svote — kao što je predgovornik naveo — to nalazi govornik sasvim naravnim, jer i vlada mora imati sredstvah, kojimi može svoje nazore svietu priobćiti, te štampu za svoje svrhe upotrebljavati, a ove svrhe mogu i dobre svrhe biti. (Živio!) — Upušta se u dokazivanje, kako je radničkom stališu potreban jedan neodvisan tumač njegova mnjenja, koji istinitim i neutrašivim glasom, zastupa interese radničkoga stališa, jer ostala štampa se nalazi u rukuh kapitala i tako jedino za boljak i u interesu kapitala raditi može. Pošto su pako interesi kapitala protivni interesom radnikah to je i kapitalistička štampa protivna radničkoj, te nemože radnički stališ unapređivati. Potrebno je dakle, da si radnici vlastitom silom ono glasilo uzdrže, što ga je mala hrpica radnikah pod imenom »Radnički Prijatelj« ovdje u Zagrebu ustrojila, i da nastoje o kriepkoj podpori istoga lista, jer je jedini list u Hrvatskoj, koji radničke interese zastupa. (Dugotrajno Živio!)

Krojač Mijo Strašćak skupivši sva došada po govornicih izražena mnjenja, predloži sljedeću rezoluciju:

»Radnici, sakupljeni na obćoj radn. skupštini dne 21. veljače 1875. u gradskoj pivari, očituju ovim, da su podpuno zadovoljni sa

pravcem lista »Radnički Prijatelj«, te ga prihvaćaju glasilom hrvatskih radnikah...»

Dakle, »Radnički prijatelj« je od posjedničkih klasa države i vlade nezavisan list, koji radi jedino za napredak radničke klase; upozna je radničku klasu s ciljevima i zadacima radničkog pokreta; upozorava radničku klasu na njene neprijatelje i na sredstva, koja mora upotrebiti da bi izvojevala pripadajući položaj u društvu i popravila svoje materijalno stanje. »Radnički prijatelj« treba da bude tumač mišljenja radničke klase i da neustrašivim glasom brani njene interese. »Radnički prijatelj« je jedini list u Hrvatskoj, koji zastupa radničke interese. Sva ostala štampa u rukama je kapitala i radi za interese kapitalističke klase, koji su suprotni interesima radničke klase. Štampa u rukama kapitala ne može raditi za bolji život radnika.

Eto, tako su govorili prvi socijalisti Hrvatske. Naravno da njihove misli odišu više marksistički, a ne racionalističko-romantičarski. To nije racionalističko-romantičarska propaganda, već prva socijalistička propaganda, koju mi u Hrvatskoj, sjećajući se tih vremena, možemo samo pozdraviti, a ne umanjivati njeno značenje. Od neobične je važnosti za historičara i to da je socijalistički pravac lista prihvatilo 300 zagrebačkih radnika, koji su prisustvovali skupštini.

Poslije skupštine »Radnički prijatelj« je pisao:

»Obća radnička skupština od 21. veljače o. g. proglasila je jednoglasnim zaključkom »Radničkoga prijatelja« glasilom jugoslavenskoga radničkoga stališa te je rezolucijom očitovala, da smatra dužnošću svakoga radnika, da se zauzme za čim obsežnije razširivanje lista i da mu čim više predplatnika pribaviti teži i time obstanak njegov osigura.

Obzirom na ovaj zaključak pozivamo ovim svu braću našu radnike i prijatelje naše, kojim napredak radničkoga stališa istinski na srcu leži, da se što mnogobrojnije predbroje na »Radnički prijatelj« i da mu čim više predplatnika pribave. Samo obilnom podporom, samo mnogobrojnom predbrojkom biti će moguće »Radničkoga prijatelja« i nadalje uzdržati. »Radnički prijatelj« bit će kao dosada bedemom prema svakovrstnim nasrtajem na radnički stališ od strane protivnika njegovih; on će najčastniji ovaj stališ svakom prilikom braniti i savjetovati ga u odlučnih časovih, kad mu valjalo bude svoja prava čuvati. Radnički će »Prijatelj« podučavati svoje čitaoce u spoznanju vlastitoga položaja, jer samo spoznanjem istoga doći će do uviđenja, da im valja udruživati se te sjedinjenim silama stupiti na bojište za postignuće jednopravnosti, slobode i bratstva. »Radnički prijatelj« pokazivat će radnikom stazu, koju sljediti imaju, ako im je stalo do oslobođenja njihova izpod jarma, u koji su ih skućili nepravedni društveni odnošaji. U »Radničkom prijatelju« biti će svagda mjesta željam i tužbam radnikah; on će na javnost izdieti svako nečovječije postupanje gospodarah prema radnikom, te će na javnu odgovornost pozvati svakoga, koji to nepravednim i surovim postupkom naprama radniku zasluži. Ali »Radnički prijatelj« će i one radnike koriti, koji bi svomu stališu sramotu pravili i koji bi siromašniju svoju braću prezirali.«⁸⁸

Ostaje jedino nerazjašnjeno otkud je »Radnički prijatelj« postao »glasilom jugoslavenskoga radničkoga stališa«.

⁸⁸ »Radnički prijatelj« br. 14 od 4. IV. 1876.

Srbija je šezdesetih do osamdesetih godina igrala znatnu ulogu ne samo na Balkanu nego i prema Hrvatskoj. Poznate su iz tog vremena nade Strossmayera, Račkog i drugih i veza preko Draškovića i t. d.

Vrijeme između 1860.—1880. bilo je obilježeno daljnjim procesom formiranja hrvatske i srpske nacije u hrvatskim krajevima. Ilirski period, u kojem je plemstvo igralo znatnu ulogu u procesu razvitka hrvatskog naroda, otišao je u nepovrat. Klase građanskog društva imaju isključivu ulogu u tom procesu. Kapitalistički razvitak proširen je kao i svuda, pojačanim i olakšanim saobraćajnim vezama, pojačanim trgovačkim prometom, pojačanim političkim i kulturnim vezama. Sve to pridonosi okupljanju čitave nacije oko jednog centra, u ovom slučaju oko Zagreba. Taj je proces bio moguć samo utoliko ukoliko su pojedini narodni slojevi u ujedinjenju i oslobođenju čitave nacije vidjeli garanciju i uvjet za ostvarenje svojih vlastitih socijalnih težnji. Prirodno je da je već u ovoj fazi građanstvo i malograđanstvo vidjelo u svom okupljanju oko jednog političkog i ekonomskog centra taj uvjet. Zato su njihovi politički zahtjevi bili: širi jedinstveni nacionalni teritorij kao tržište rezervirano za vlastitu trgovinu i industriju, samostalna vlada, politička garancija, koja će osiguravati takvo stanje i t. d. Zato se u ovom periodu proces nacionalnog povezivanja proteže u prvom redu na te slojeve, dok su šire mase radnika i seljaštva samo posredno i djelomično bile njime obuhvaćane.

Zato, dok su se ranije, naročito u građanskim krugovima, razlike između Hrvata i Srba osjećale vrlo malo, a o nekom nacionalnom antagonizmu ne može se uopće govoriti, dotle se u ovom periodu počinje razvijati sukob između hrvatskog i srpskog građanstva, odnosno između određenih njihovih dijelova. Polazeći od toga, možda su zagrebački socijalisti, ističući jugoslavenski karakter radničke klase htjeli očuvati njeno jedinstvo u odnosu na podvojenost hrvatskih i srpskih građanskih partija i buržoazije.

Konačno, u to je vrijeme bilo aktuelno ujedinjenje hrvatskih zemalja, koje su se nalazile dijelom pod zemaljskom vladom u Hrvatskoj, dijelom pod Austrijom i Mađarskom (Dalmacija, Istra, Rijeka, Vojna krajina). Međutim, u masama, koje su vrlo malo učestvovala u političkom i kulturnom životu, bile su još vrlo jake razne pokrajinske tradicije, pokrajinski nazivi (Šokac, Rac, Slovinac i t. d.), koji su tek postepeno bili potiskivani od šire nacionalne svijesti imena. Naziv jugoslavenska radnička klasa bio je, prema tome, naziv šireg značenja, koji može obuhvatiti sve radne ljude ne samo iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre, Rijeke, Krajine već i Bosance i Hercegovce, gdje će uskoro buknuti ustanak protiv Turaka i turskog zulumata, zatim Vojvodane, s kojima zagrebački socijalisti održavaju čvrste odnose, i t. d. Vjerojatno je zagrebačka grupa socijalista uzela u zadatak da prodire u sve te krajeve, pa je u tom slučaju takav naziv imao svoje političke svrhe.

Nije, međutim, isključeno, već je i vjerojatno, da su zagrebački socijalisti usvojili ranije ideje iz programa Narodne liberalne stranke od stvaranju jedne unije Južnih Slavena u okviru austrougarske monarhije, u kojoj bi Hrvatska bila jedna samostalna jedinica. Zbog toga je Narodna liberalna stranka od svih drugih najjače naglašavala potrebu uske suradnje slavenskih, a naročito južnoslavenskih naroda. Njeni vođe Strossmayer i Rački čak su isticali shvaćanje o potpunom narodnom jedinstvu Južnih Slavena, pričem su ipak u Zagrebu vidjeli njihov prirodni politički, ekonomski i kulturni centar. Možda bi se, ako su zagrebački socijalisti usvojili takvu koncepciju jugoslovenstva, najlakše shvatio razlog za jugoslovenski smjer lista.

»RADNIČKI PRIJATELJ« I NJEGOVI ČITAOCI

Postavlja se pitanje, tko je čitao list »Radnički prijatelj«, koji je bio pozvan da tumači želje i težnje svojih čitalaca?

Treba napomenuti da kvalificiranim radnicima Zagreba, kao što je to bio slučaj i u drugim zemljama, pripada vodstvo u borbi za uzdizanje radničke klase. Ovaj sloj radnika odvaja se od sloja visokokvalificiranih poslovođa i specijalista, koji je zbog toga povlašten kako u pitanju plaće, tako i po svom radnom i društvenom položaju. Ali se on isto tako razlikuje od nekvalificiranih radnika, kojih je otporna snaga prema kapitalu bila mala, naročito u prvim počecima stvaranja radničkog pokreta. Taj sloj kvalificiranih radnika bio je u ono vrijeme izvor regrutiranja socijalne demokracije. To je bio slučaj i u Zagrebu. Zagrebački su se socijalisti morali boriti u širenju socijalističkih ideja i organiziranju radnika u radničko društvo, s jedne strane protiv tadašnjih »radničkih aristokrata«, i s druge strane protiv neznanja, u kojem se nalazilo nekvalificirano radništvo i mladi pomoćnici, koji su bili u više slučajeva i nepismeni. Da bi čitalac vidio kako je, na pr., zagrebačka radnička aristokracija primila list »Radnički prijatelj« i da bi vidio položaj tadašnjih mladih pomoćnika, donosimo o tome prikaz »Radničkog prijatelja«, koji je on objavio u svom 2. broju od 11. X. 1874. g. Evo toga prikaza:

»Kako se osobno osvjedočih, primljen je »Radnički prijatelj« u zagrebačkih radničkih krugovih vrlo povoljno. Ta nije ni čudo, trebali smo odavna već takova prijatelja, koji nas upućuje u društvenih stvarih, izvješćuje o događajih u radničkom životu, — o kojih naša tako zvana liberalna štampa niti nespo-minje, — te neustrašivo naše interese zastupa. Pa baš kod nas u Hrvatskoj imati će obilne prilike podučavati o društvenih stvarih neznanice, koji neimaše dosele prilike, upućivati se nužnosti sjedinjenja, moći će uvjeravati o golemoj nepravdi i griješnoj bludnji one radnike, koji se za »što više« drže, — a takovih ima u nas žalibože još dosta. Pogledajmo samo u radionice takovih slučajem odlikovanih radnikah, koji sebe više puta i sami među inteligentne radnike broje — ako baš svi i nisu — pa ćemo vidjeti, da baš ovi nadri-mudrijaši misle, da jim njihova ljepša haljina, njihovi pomodni manšeti te njihov cilindar pravo

daju, da se među nješto »višjega« broje. Takve kukavice od radnika preziru sve, što od radničkoga stališa dolazi, preziru društvo, preziru dapače i svoga sudruga, ako manje finiju odjeću nosi, nego li oni. Nedjeljom ili blagdanom možes ih vidjeti ulicom gore dolje šetati, smotku u ruci, a ruku u rukavici a la glace, gospodične cvikerom motreći, mješajući se među ljude drugoga kojega stališa, samo ne radničkoga, jer mu je baš radnički — vlastiti — stališ omrazio. Od takovih samo sam čuo proricati bližnju smrt »Rad. Prijatelja«, od takvih sam čuo grditi list i suradnike... Ali dao bi jim dobar savjet... da se podučavaju i bar toliko obće izobraženosti pribave, koliko je nužno nosiocu imena: inteligencije, — surovo ponašanje dosadanje njihovo prema suradnici, a ulagivajuće prema »boljem« stališu nedokazuje baš ni najmanje inteligencije, kojom tako darežljivo razbacuju, te jim izpod najfinijeg cilindra slama proviruje...

Od tih nadri mudrijašah prelazim na neznalice. To ti je »Prijatelju« dragi, opet posebna klasa radnikah, nu ipak nisu tako pogibeljni, kao oni prvi. Kod njih je krivo jedino neznanje, da se ne brine ni za društvo, ni za poboljšanje materijalnoga si položaja; što više, od ovih ima ih mnogo, koji ni čitati neznadu, a još manje se brine za učenje toga. Nisu jadnici toliko krivi sami, koliko njihove obiteljske ili socijalne okolnosti. Istina, školski zakon nalaze svakomu roditelju, da djecu svoju od 6.—12. god. u školu šalje, te ako ju onda u nauk dađe, da polaze opetovnu školu do 15. godine, te da se nesmije osloboditi, ako neima svjedočbe opetovne škole. Ali zar se to drži? — Koliko imamo »djetičah« u Zagrebu — o manjih gradovih ni ne govorim — koji neznadu čitati ni pisati? A koji i nauče nješto u školi, kad na zanat dođu, neimadu nikoga, tko bi jih prisiljavao knjizi — kako nebi dakle i ono malo zaboravili, što im se u školi utuvi. Obrtnički zakon bi se i tu mogao u svojoj cijeloj strogosti upotriebiti, a ne samo ondje, gdje samo pojedini od toga korist uživaju. Vidimo šegtra, kad u nauk stupi, da prve godine mora služkinju ili pestinju praviti, da se na sve moguće upotriebljava, samo ne na svoj zanat. Pogledaj »Prijatelju« proljetnim ili jesenjskim danom u naš zagrebački »šošarski vrt« gdje krumpir okapaju ili travu kose; pogledaj u jutro na Jelačićev trg i kaptolski trg, gdje košaricu za »milostivom« nose ili na javne zđence, oduka cijelu kuću vodom preskrbljavu — pak ćeš vidjeti, kako se ti kukavni šegtri izobražuju za svoj zanat. Na takav način nemogu se dakako dobri i svojoj struci vješti radnici izobražavati, te kad im vrijeme učenja mine, postaju »djetiči«. — E sad nema većeg gose od njih! — Ako slučajno neima jednoga u radionici, koji već u većem gradu poslovaše, te koji je uvidio korist društva, oni ni ne znadu, da takova šta postoji. Pa samo velikim trudom pristašah naših moguće je takove radnike u društvo dovesti, jer kod nas nije radnički stališ u tome tako podučen, kao u većih gradovih; nema u radionicaah kao šegtr primjera, kojem bi kasnije sledio, te mu najveća zabava u tomu leži, da teškim radom zasluženi novac u nedjelju u krcmi potrošiti može. Nisam se dakle ni začudio, kad mi jedan, među »inteligenciju« brojeći se radnik na pitanje, hoće li se na naš list predbrojiti? — odgovori: »Pa kaj će mi list? Kaj bum još za toga vraga novce daval? Rajše pijem polić vina, neg da bi na taj... list peneze trošil«. — Treba li komentara k tomu? —

Kako je »Radnički prijatelj« primljen u ostaloj Hrvatskoj, mogu da posluže ovi dopisi:

»Bjelovar, 1. listopada. Mili »Prijatelju!« Pozdrav ti moj na tvom osvanuću! Što je radnik, moralo bi te pozdraviti i veseliti se, što si se jednom iz tamnila pokazao. Kod nas se sve boji društva, te im se ugibleje, što više može, te su rađe u mrtvilu. Da te bojazni nije, mi bi u našoj trojednici mogli imati bar jedno sedam takovih društva, koja su za nas od najveće nužde; jer ona nam daju dovoljno jamstva, da smo za sve slučajeve osigurani. Poput zagrebačkoga radničkoga društva neka se osnivaju društva i u drugih gradovih

trojednice, i to na temelju pravilah toga društva, pa će mnogi radnik više slobodnije hodati i raditi. A što tek pružaju društva svojom blagajnom za slučajeve bolesti i pogreba kao i što i za naobrazbu, to mi nije potrebno u široko opisivati, jer će ovomu listu biti glavni predmet, to potanje i jasnije opisivati. Nama dakle u prvi čas jeste najnuždnije osnivanje društva, a da se to laglje postigne, te se radnici pobude na to, dužni smo naš list (»Radnički prijatelj«) što krepčije duševno i materijalno poduprieti.«

»Karlovac, 29. rujna. Zdravo mili »Prijatelju radnikah«. Neopisivom radošću uzkiđnuh, čim dočuh, da ćeš doskora ugledati svijetlo svieta. Kolikom te radošću pozdravljam, to te uvjeravam isto tolikom željom, da ti providnost uzdrži dug i korienit život, jer ti ćeš jedini vidati rane našem ubogomu i svega zapuštenomu, a od svakoga zabačenomu radniku. Ti si izkusan radnik, pa ćeš i znati nas voditi dalje, pošto si nas sada probudio, dok jednom k sebi dodemo, — a tada ćemo znati svakomu po pravu i pravici odgovoriti. Znademo dobro, da je tvoj obstanak vrlo težak, kao što bijaše tvoje osvanuće skopčano s neopisivimi poteškoćami, al' nadaj se u dobru pomoć nas Karlovcana, koji te jedva dočekasmo.«

»Požega, 29. rujna. Velikim veseljem primismo viest, da će izlaziti list zastupajući interese radnikah hrvatsko-slavonskih. Iskreno pozdravljamo veoma nužno poduzeće, te mu zavjerujemo razprostranjenje u Slavoniji, u koliko nam iole moguće bude. Nadamo se, da će nam »Radnički prijatelj« biti čuvar naših interesah i pribježište radnikah, koji su u svom pravu oskvrnjeni.

Na ovedšnje okolnosti radnikah prelazeći, moram iskreno priznati, da sa udruživanjem veoma slabo izgleda. Imade doduše dobrih silah, koji su u Beču i u drugih većih gradovih boravili i upoznavali blagodati radničkih društva, naime krojačih, cipelarah i brijačah, te koji bi sposobni bili, i ovdje u Požegi radničko društvo ustrojiti, imalo bi i dobre volje i zanimanja za to — ali neima pravoga početka, ni jedan neće da bude naš prvi, neima shodnog obćenja s radnicima. Nu mislim, da ćemo to »Radničkim prijateljem« postići, koji će nam savjetovati i upućivati nas, a neće ni osobnog nastojanja manjkati, jer sam uvjeren, da požeški radnici neće htjeti zaostati za radnicima drugih gradovah.«

»S. Sisak, 30. rujna. Ovih danah primio sam pismo od moga prijatelja iz Zagreba, koji je istom prije nekoliko danah onamo stigao, u kojem mi javi, da tamo postoji »društvo« dodav pismu i poziv na predplatu na ondje od 1. listopada o. g. izlazeći list, koji ima zastupati radničke interese u obće. Čim to sve razabrah, pomislih u sebi, to bi i za nas dobro bilo, kada bi kakvo društvanje, pa makar kao podružnicu zagrebačkoga osnovali, a dotični list da bismo što krepčije poduprli. Sada pakto, pošto je list zbilja ovdje, to mislim, da će tuj biti dosta prostora razviti poblizje pomisao o tom.«...

»Varaždin, 28. rujna. Kako sam dobio poziv na predplatu, stao sam oko mojih sudrugovah sakupljati predplatu, al' koliko na sam se začudio, kad mi sad ovaj, sad onaj reče, da mu lista netreba. Vidiš li, mili »Prijatelju« kako te se plaše, al' se toga radi ti njih preplašiti nemoj, već kao pravi radnik stupi među njih, pa im se predstavi, pa da vide, tko si i što bi ti rado, valjda budu bar onda drugačije o tebi mudrovali. U ostalom sva njihova bojazan neka ti bude znakom, u koliko si im ti upravo potreban. Doista, snašlo se je ovdje nekoliko njih, koji su probudili namjeru, da osnuju jedno društvo poput zagrebačkoga, al' je stvar, čini mi se, o nešto zapela.«...»³⁹

»Pakrac, 29. rujna. Gosp. uredniče. Poziv na predplatu za vaš list stigo i do nas, ali žalibože, neima ovdje tko da ga uvaži, jer radionicah ili tvornicah, u kojih bi se poput drugih gradovah mnogo radnikah nalazilo, neima kod nas.

³⁹ »Radnički prijatelj« broj 1 od 4. X. 1874.

Pakrac doduše maleno je mjesto, ali razmjerno moralo bi imati više obrtnikah, nego što jih ima, a ovi, koje ima, netjeraju svoj obrt u velikom, već samo tako, da jedva životare. Radnikah, t. j. dječićah ima nas ovdje po prilici 27 na broju, da jedva zapušteni sasvim; pa ako ja kad i kad koju rekнем o društvu, il o kretanju radnikah u drugih gradovih, ono nemađe odziva, jer ovo malo što nas ima, nismo složni; u njekojih pako nalazi se strah, kojega imadu pred majstori, koji se za svako groze, da će radnika odpustiti.«

»U Osijeku, 8. listopada. Veličkim veseljem pozdravismo vaš list, koji ste vi nam, tako zvanom četvrtomu razredu namienili. Nas osiečke radnike vaš je list upravo iznenadio, jer se je ovdje radnički živalj prije kredatati počeo nego kod vas u Zagrebu; ali žalibože, s nesloge mnogih nas s jedne, i prvašnje zemaljske vlade s druge strane, nemogosmo ni do danas radničko društvo ustrojiti; a gle vas, vi kasnije počeli i ustrojili radničko društvo, da što više, vi ustrojiste i javno glasilo: »Radničkog Prijatelja«, kojemu je zadaća: među radnicima trojedine kraljevine prosvjetu širiti i njihovo pravo javno zastupati; to je zaista slavno i s toga zaslužujete najveću zahvalnost svih radnika trojedine kraljevine.

Naša je sada sveta dužnost, da sve naše sile napnemo, da tomu našem milomu čedu, »Radničkom Prijatelju«, što dulji život osiguramo, s drugim riečmi, da svaki pojedini od nas u svom krugu što više predplatnika na ovo naše »gojenče« pribavi, jerbo, kroz što veće razširenje lista nesamo da je obstanak njegov osiguran nego se razširuje prosveta među nama pak i ona slavno idea sloge i druženja, s kojim potonjima će s vremenom biti moguće i u drugih gradovih naše domovine radnička društva ustrojiti.«⁴⁰

»Senj, 8. listopada. Nemogu izreći koliko me obradova, kad mi dospije u ruku »Poziv na predplatu na Radnički Prijatelj«, a još većma srce mi od veselja se razigra, kad dobih prvi broj »Radničkoga prijatelja«, jer pomislih, da je sada i u našoj domovini nam radnikom prilika pružena jade i tegobe na vidik iznašati, koje nas tište, te koje ćemo samo na taj način ublažiti moći. Samo onda ćemo do cilja bolje budućnosti doći, ako se svojiski pripravimo i složimo, a osobito, ako prigrlimo »Prijatelja« našega, koji će nam put kazivati. S toga primi vrli »Prijatelju« moj srdačan pozdrav iz kršnih ovih krajevah. Da Bog da, da s tvojim porodom i radnički preporodaj u našoj domovini započne, a ti da se sve više razgranjavaš po domovini našoj; tvojim pako zasnovateljem nek bude hvala i vječna uspomena od svih nas radnikah, koji smo te izgledali, kao gladan hleba.«⁴¹

»Rijeka, 30. IX. Osnivanje radničkog glasila na hrvatsko-njemačkom jeziku radnici Rijeke primili su bez interesa. U Rijeci nedostaje elemenata koji bi oživili i poveli radnike u pokret. Pored toga nema nacionalnog jedinstva. Nema radničkog društva, koje bi radilo za interese radnika, čiji bi glavni zadatak bio, da sjedini riječke radnike koji su različitih nacionalnosti u jedinstvenu organizaciju. U tom pogledu mi smo još daleko nazad. Glavni razlog što nema radničkog društva je nacionalna mržnja koja se sije među radnike. Postoji ipak nada da će se radnici Rijeke prenuti iz letargije i uvidjeti da im je udruživanje nužno da će prići osnivanju svoga društva bez obzira na to da li je netko Hrvat, Italijan ili Njemac. Naš prijatelj »Radnički prijatelj« sigurno će nam ići na ruku da postignemo ovaj plemeniti cilj, kao što se i mi brinemo za širenje lista i garantujemo njegovo održavanje. Točno ću opisivati ovdašnje prilike u mojim daljnjim pismima i raditi na ujedinjavanju radnika Rijeke. Ne očekujte od mene filozofske rasprave. Kao radnik bolje baratam sa čekićem nego perom. Tješim se time, da se redakcija Radničkog prijatelja ne sastoji od visoko obrazovanih profesora, nego od jednostavnih radnika, koji nakon dnevnog rada svoje slo-

⁴⁰ Dopis je potpisao Andro Kovačić.

⁴¹ »Radnički prijatelj«, broj 3 od 18. listopada 1874. g.

bodno vrijeme posvećuju zajednici. Čast ovakvim ljudima! — U vašem teškom zadatku trebali bi imati podršku sviju radnika.«⁴²

»Beč, 19. X. 1874. Partijski drugovi Zagreba! Mi bečki radnici s velikom radošću pozdravljamo izdavanje vašeg Radničkog Prijatelja nove karike u lancu koji povezuje radnike svih zemalja u bratski savez sa ciljem da se zbaci jaram modernog ropstva.«⁴³

IZJAVA KALE-A O POLITIČKOJ I MATERIJALNOJ SAMOSTALNOSTI I NEZAVISNOSTI »RADNIČKOG PRIJATELJA«

Tako je bio primljen »Radnički prijatelj« od svojih čitalaca radnika. Socijalisti radnici bili su njegovi osnivači i urednici. Pojava »Radničkog prijatelja« dočekana je u građanskoj štampi šutnjom. Sada je Narodna stranka bila na vlasti. Znamo da je protiv Nagodbe od 1868. ponovno ujedinjena Narodna stranka povela vrlo odlučnu borbu, u kojoj je mobilizirala i šire mase, oslanjajući se pritom i na federalističke tendencije u Beču (Hohenwartov kabinet). U toj su borbi bili mađaroni u dva maha na izborima teško poraženi. Isto su tako izgubili bitku na veleizdajničkom procesu protiv vođa Narodne stranke. Ali, u toj borbi građanstvo iz Narodne stranke nije izdržalo dokraja, pa je god. 1873. primilo reviziju Nagodbe, koja je omogućila Narodnoj stranci da dođe na vlast, ali pod uvjetom primanja u svoje redove jednog dijela unionista. Dok je 1869. g. Narodna stranka u opoziciji sa simpatijama gledala na pokušaj radnika da osnuju svoje udruženje, sada je, budući da je bila na vlasti, imala o tom drugo mišljenje. Posebno je sada vladajuća Narodna stranka izražavala svoju reaktivnost u pitanju štampe. Iako je zakon o štampi, koji je donio Sabor na svom zasjedanju od 5. kolovoza 1874. god., bio napredniji prema bachovskom zakonu od 1852. god., ipak je ostavio punu mogućnost zabrane lista. Da bi spriječili pojavu opozicionih listova, uveli su vrlo visoke jamčevine, koje su u slučaju zabrane lista, ulagaču propadale. Posebno se ban Mažuranić zalagao za to da se štampi odmjere što uže granice i onemogući njeno slobodno kretanje.

Iako su zagrebački socijalisti tek poslije donošenja novog zakona o štampi bili u mogućnosti da pokrenu »Radnički prijatelj«, on je ubrzo postao trn u oku svih građanskih stranaka.

⁴² »Radnički prijatelj«, broj 1. od 4. X. 1874. g. Taj dopis iz Rijeke samo potvrđuje činjenicu da hrvatski napredni radnici, pa čak i socijalistički raspoloženi, nisu bili obuhvaćeni pokretom radnika koji se širio u Rijeci. Izgleda da su i društvo zanatskih radnika i Riječko privredno radničko društvo, ostala uska zatvorena društva koja organizaciono obuhvaćaju samo radnike, talijanske i njemačke narodnosti i ako u njihovoj upravi nalazimo imena kao što su Đedrić, Komalić i Đurandić. Pored toga, ta su se društva ograničila na čisto zadrugne oblike rada, tako da dopisnik iz Rijeke kada govori da u Rijeci »nedostaje elemenata koji bi oživili i povelj radnike u pokrete, misli na takvo radničko društvo, kao što je to bilo zagrebačko, koje se ne bi bavilo samo zadrugnim oblicima rada već i političko-prosvjetnim pitanjima i pitanjima poboljšanja ekonomskih uvjeta rada radnika.

⁴³ »Radnički prijatelj«, broj 4 od 26. X. 1874. g.

Narodna stranka, koja se fuzionirala s dijelom unionista, tvrdila je da »Radnički prijatelj« financiraju bivši vođe propale unionističke stranke. Kler je zajedno s bivšim vodama unionista širio vijest da je list vezan za pripadnike ideje Pariske komune i za revolucionarne republikance. Pored toga sve se više širila vijest da će list biti zabranjen i tome slično. Sve je to utjecalo na Kale-a, koji je bio vrlo pošten i u tom pitanju vrlo osjetljiv, a pored toga bio je i bolestan, pa su ga gadosti i laži, koje su se plele oko »Radničkog prijatelja«, boljale i vrijeđale. Da bi ušutkao takvo prepričavanje, Kale je dao izjavu o nezavisnosti i samostalnosti lista.

»Da je ovaj naš »Radnički prijatelj« — kaže Kale — mnogim trn u oku, to mi dobro znamo, ali nehajemo ni najmanje zato; znamo također i to, da nam se već koje šta izmislilo, rekoše naime zlobni jezici, da ovo poduzeće naše nije naše vlastito, već da nam za ledima stoji nekakova stranka, koja morala s političkoga polja uzmaći, a sad bi rada kroz radnike i njihov list pristašah dobiti te se opet pojaviti na pozorište; prenosili se još glasovi, da nam ta stranka troškove lista plaća, a ona da dobiva novce iz »tajnoga« njekoga fonda. Drugi izmisliše opet, da smo u tajnom sporazumljenju sa članovi bivše »komune« u Parizu; nadalje se reklo, da smo u savezu sa revolucionarnimi republikanci, pa se može punim pravom reći, da su dotični »muzike filjarke«, a može se i poslovice: »tare baba lan, da joj prode dan« na nje dobro upotriebiti.

Ovakovi se glasovi pronesoše o nami i o listu našem već onda, dok se jedva pojavismo, nu mi nismo se htjeli obazrieti na ono blebetanje, jer nam se upravo smiešnim pričnilo, ali pošto se to još danas ponavlja, dapače i gore biva, nemogsmo odoljeti, a da svoju o tom ne rekosmo.

Akoprem nismo nikomu dužni račun polagati o djelovanju našem, ipak to činimo, jer možemo, čista nam svijest to dopušta, da svečano, na sva usta, jasno i glasno izpoviedimo, da nama ma kakova propala stranka za ledima nestoji, pa da mi ma ni s kim u savezu nestojimo, a još manje, od kud novaca dobivamo, da troškove našega lista namirivati možemo; kod našega poduzeća nas nevedi nikakova sebičnost, već čista ljubav i vruća želja za slobodom, koju polučiti želimo za od svih stranah ugnjetavane radnike, kojim se i mi pribrajamo. Troškove za naš list namirivamo sami, od novacah, što si jih od naše i onako malene zasluge odtrgavamo. Nam se nedoznačuje jednostavno po 12.000 for. iz glavne blagajne, kamo i naši novci teku; koje dosta teško plaćamo, kao što se drugim novinim doznačiti znalo, samo da su izlaziti mogle, a čitala ih nije ni duša. Mi niti jesmo, niti možemo komu plaćati članke, što jih u našem listu donosimo, kao što se to drugdje čini; mi što pišemo, pišemo u vrijeme, u koje bi se morali odmoriti od teške radnje kroz cijeli dan, jer nemožemo kroz dan kod pisaceg stola siediti, pa pisati i deset putah preinačiti, što je pisano, samo da što bolje i ljepše glasi, jer nismo plaćeni za to, onim je naravno laglje moguće bolje i više napisati, kao jer zato su dobro plaćeni, s toga i služe danas ovomu, sutra onomu. Mi pišemo kako rekosmo, u kasno doba, kad bi nam se počivati valjalo, pa pišemo kako znamo, i to tako, da nas oni, kojim je namijenjeno, razumjeti mogu, a za one, kojim se naše pisanje u obće i smjer lista nedopada, nam nije stalo; oni neka kod svoga ostaju, a mi ćemo opet kod svoga, pa ćemo mirno raditi dalje na polju, kojim smo pošli, neobziruć se više ni na čije blebetanje; budu li nam možda i opet kakove laži izmislili, to ćemo biti već tako slobodni, pa se opravdati, al se nebojimo, da bi nam slavna oblast zato list obustavila, kakao su njekoji mudrijaši već prorokovali...⁴⁴

⁴⁴ »Radnički prijatelj«, broj 6 od 8. XI. 1874.

NOVO UREDNIŠTVO

Izložen paljbi narodnjaka, unionista i popova, pored toga bolestan, Kale je ipak ustupio mjesto urednika »Radničkog prijatelja« Potisku. Već smo rekli da je pogrešna pretpostavka nekih historičara da je Kale došao u sukob sa socijalističkom grupom, pa se povlačio i da je list tek onda prešao u ruke socijalista. Kale je socijalistički pristaša, a Potisk se, preuzimajući uredništvo, obavezao da će list provoditi dotadašnju liniju i ostati kao što je bio i dotad — pravi prijatelj radnika. U vezi s tim šestog prosinca 1874. god. M. Cimaš, M. Deanović, W. Hiža, W. Hoffmann, J. Huzek, L. Krone, D. Lihl, W. March, M. Mladitz, St. Oračić, F. Potisk, M. Strašček, J. Weitz daju slijedeću izjavu:

»Pošto smo od dosadanjega izdavatelja i vlasnika lista ovoga, pristaše našeg Dragutina Kale, vlasništvo i cijelu upravu lista preuzeli, povjerenismo uređivanje istoga drugu našem Franji Potisku. »Radnički prijatelj« će kao i dosada isti smjer imati, te snažno i neustraišivo braniti interese radničkoga stališa. S toga umoljavamo sve radnike i prijatelje radničkoga stališa, da nas što većim razširivanjem ovoga lista krepko podupru u ovom poduzeću, koje najnesebičnijim načinom tumači pravo javno mnijenje radničkoga stališa.«

Franjo Potisk, novi urednik i predsjednik Zagrebačkog radničkog društva također istupa pred radničku javnost s ovom izjavom:

»Preuzimajuć uredništvo »Radničkoga Prijatelja« uvjeravam p. n. čitatelje istoga, da ću u ovom meni povjerenom djelokrugu bez svakih predrasudaž žuditi postignuće pravač čovječanstva za radnički stališ, da ću bez svake bojazni rieč povesti za čuvanje interesah radnikah, te cijelu od dnevnoga rada preostavšu mi radenu silu radostno žrtvovati obćenitosti i dužnošću si smatrati, radnički stališ mojimi slabimi silami do uviđenja dovesti, koje dužnosti vršiti, koja li prava zahtjevati može i mora.

Umoljavam dakle sve drugove radnike, da mi pomognu postići svrhu »Radničkoga Prijatelja«, koji će pod mojim imenom onaj isti ostati, što no je dosada bio: pravi prijatelj radnikah.«⁴⁵

Kriza s odlaskom Kale-a brzo je prebrođena. »Radnički prijatelj« se širio i bio čitan i izvan Hrvatske. Isto tako primao je članke i dopise radnika iz raznih mjesta i zemalja. Tako, na pr., iz Tothujfala, Beča, Mechala, Graca, Beograda, Budimpešte, Londona, Lakosca, Reitendorfa, Praga, Celja, Bele Crkve, Pančeva, Rijeke, Osijeka, Petrinje, Gline, Varaždina i Gračanice, i t. d. Čitavo vrijeme svoga postojanja donosio je razne članke i informacije, koje su bile objavljivane u radničkoj štampi drugih zemalja. Budimpeštanska radnička štampa, kao što je to »Arbeiter Wochen-Chronik« i Bebel-Lieb-knechtov organ, leipziški »Volksstaat« donosili su i objavljivali vijesti, koje su prije toga bile objavljivane u »Radničkom prijatelju«. »Rad-

⁴⁵ »Radnički prijatelj«, broj 10 od 6. prosinca 1874.

nički prijatelj« bio je pozdravljen i u Srbiji. Tako »Rad«, književno-naučni list, što ga je tada izdavao i uređivao Pero Todorović, pristalica socijalizma Svetozara Markovića, najavljuje u književnom pregledu (broj 12 od 16. rujna 1874. g.) da će: »Od oktobra izlaziti u Zagrebu nov list Radnički prijatelj, koji će zastupati interese radnika.«

Poslije izlaska »Radničkog prijatelja«, »Rad« je uz osvrt na prilike u Hrvatskoj dao i ocjenu pisanja »Radničkog prijatelja«. Zbog interesantnosti te ocjene donosimo je u cjelini.

»Radnički prijatelj« — piše »Rad« — tako se zove list, koji je od 4. oktobra počeo da izlazi u Zagrebu. List izdaju i uređuju sami radnici, pa s toga se u njemu i zastupaju radnički interesi, naravno onako i onoliko, kako i u koliko to mogu i umeju sami radnici.

Možda će se mnogi zapitati: »Kakva je nužda radnicima, da oni, koji su sirotinja i koji kao radnici nisu imali ni srestava ni vremena da se sprema za »žurnaliste«, kakova je nužda, velimo, da se oni, prihvaćaju izdavanja lista, kad u Hrvatskoj izlaze toliki listovi, koje uređuju ljudi koji imaju i mnogo boljih srestava i mnogo veće sprema za taj posao, no što to mogu imati prosti radnici?« Na ovako naivno pitanje lako je dati odgovora. Svi listovi, koji izlaze u Hrvatskoj udešavani su prema potrebama ili bolje reći prema čefovima hrvatskih političara, hrvatske gospode, plemića i inteligencije, a za zaboravljeni i zadavljeni radnički stalež nije se niko ni sećao. A i ko da se seti prljavih i sirotinjskih radnika, koji celoga dana gutaju u fabrici i radionici prašinu i dim, koji se u veće iznureni i bleđi vraćaju kući, da pojedu komad svuoga hleba, da na prijavim dronjcima odmore svoje umorne kosti, pa da sutra dan opet zorom hitaju u fabriku? ... O ne! Hrvatska gospoda imaju mnogo važnijih poslova, no što je briga za ovaj zadavljeni i zaboravljeni radnički narod. Zar gospoda da prenebregnu bistrenje politike, zar da napuste balove, igranke, zabave, pesme, lepe veštine, »pikantne« novosti, »lepu književnost«, »veliku Horvatsku« — upravo sva blaga »solidnoga« građanina — i to rad koga? ... radi zabataljenih i zatucanih radnika. Nikad i nikako.

Da, hrvatska inteligencija nije imala kad (doista nije imala kad) da se seti radnika, pa naravno da su se sami radnici morali setiti i pobrinuti o svojim nuždama i potrebama. Evo kako oni sami govore o svojoj teškoj zadaći:

»Mi stupamo sa »Radničkim prijateljem« na javnost. Mi smo dobro izmerili kakvoj velikoj zadaći, kakvom teškom poduzeću posvećujemo naše sile. Mi znamo s kakvim je velikim žrtvama skopčano izdavanje lista, koji zastupa najsirotinju klasu naroda, radnički stalež, pa i opet, mi smo смело stupamo na javnost, jer nas ne rukovode sebične celji, već čista ljubav za napretkom radničkoga staleža.

Kao radnici, koji moraju u gorkom znoju svoga lica, od ranoga jutra pa do mrkne noći da se brinu za svoj opstanak, mi posvećujemo ono malo vremena što nam za odmor ostaje, na to, da koliko nam sile dopuštaju branimo interese radnika i da iznosimo na javnost njine nužde i potrebe...

Naša je celj da sjedinimo sve radnike ove zemlje u jednu dobro uređenu družinu, koja će ujedinjenim silama prokročiti put pobjedi, kojom ćemo izvojevati poboljšanje našega materijalnog stanja i zadobiti u društvu onakav položaj, kakav nam pripada. Na ovom trnovitom putu nadamo se da će nas potpomoći ne samo radnici ove zemlje no i naša braća iz daleke tuđine... (broj 1.)

Iz ovoga što navedosmo čitaoci vide da nije obest već je nužda koja nagoni radnike da od svoje sirotinje otkidaju i troše na izdržavanje lista koji će zastupati radni narod.

РАД

КЊИЖЕВНИ И НАУЧНИ ЛИСТ.

Стаје за Србију:

48 гршца по години
24 „ по година
12 „ 3 месца

За друге земље:

5 фр. по години у
3 „ по година
1 фр. и 50 вр. по 3 месец.

Прегледати и чланке издати од
та у издателском вешту уредништ-
та „Рада“

Београдска улица бр. 12 Београд.

Ручно или ваљковима вра-
ћају се.

Изази по месец четир пута: сва га 1, 8, 16, и 22.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

* „РАДНИЧКИ ПРИЈАТЕЉ“ („Раднички Пријатељ“). Тако се зове лист, који је од 4. октобра почео да излази у Загребу. Лист излази и уређују сами радници, па се тога се у њему и заступају раднички интереси; наравно отко и у општинско, како и у кољско то могу и умјети сами радници.

Можда ће се многи запитати: „каква је нужде радницима, да они, који су епитропама и који као радници нису имали ни средстава ни времена да се спреме за „журналете“, каква је нужда, велико, има, да се они, прихватају издаваша листа, код у Хрватској издате толики листови, које уређују људи који имају и много других средстава и много веће спреме за тај посао, по што то могу имати цркви радници“ На овако ваљно питање лако је дати одговора. Сви листови, који излазе у Хрватској уређивани су према потребима или боље рећи према жељама хрватских поштинара, хрватске господе, адемања и „интелигенције“, а за заборављени и задовољени раднички сталеж ваје се нико ни сећао. А и ко да се сети српских и епитропама радника, који целога дана гутају у фабрици и раднојници праšину и дим, који се у вече изгуреши и баци враћају кући, да поједу комад сувога леба, да на прљавим дрвоцима пошере своје укорење кисти, па да сутра дан опет аором хитају у фабрику?... О не! Хрватска господа имају много важних послова, по што је брига да ошћ задовољени и заборављени раднички народ. Зар господа да преиспитују бистрине памитних, зар да испусте баљове, играчке, забавне, веселе, лепе вештине, „инквизитне“ новости, „деву књи-

Pokret radnika na zapadu nije mogao da ostane bez uticaja na njimu braću po položaju i u drugim krajevima, pa kako je stanje radnika u Hrvatskoj onako isto grozno, kao ma gdje u Evropi, prirodno je, da se socijalistička struja i kod nji javlja.

»Jeretičke« ideje moraju i kod hrvatskoga radnika sve dublje i dublje vati korena. Radnici, koji se još zanose nadama, da je moguća harmonija — suglasnost — između kapitala i rada, koji veruju da mogu biti i »vuci siti i stado celo« otreseće se malo po malo praznih i maglovitih nada i vidiće, da među kapitalistom, koji oće da pljačka i radnikom koji oće da mu se ne otima njegova zarada, leži krvav nož, i da ne može biti primirja dok radnici ujedinjenim silama ne izmene društveni stroj tako, da u njemu ne bude mesta za gotovane i dembele.

Radnici su mnogo i mnogo puta skupo plaćali svoju neumešnost u radu. Dohvaćeni liberalnom strujom oni su često osnivali razne družine; u družinama su govorilo o svemu i svačemu, samo ne o onom o čemu bi trebalo radnici ponajviše da se brinu; tu se je pevalo i deklamovalo, jer su se radničke družine ugledale na družine besposlene gospode, koja su se udruživala da se mogu bolje veseliti. Tako su osobito mnogo lutala i još danas lutaju naša braća Česi. Sirotni radnici, unazađeni u svakom pogledu, skupljali su se u družine da se uče pevanju iz nota, i mesto sprema za bolju budućnost zadovoljavali su se da opevaju: »Bivali Čehove« i »Gde domov muj«. Lepa je to stvar kad je čoveku do pesme, no nije lepo kad danas pevaš da bi sutra mogao što više plakati.

Kad pogledamo na pravac kojim ide hrvatska književnost, pa onda ono otpuivajuće gonjenje za klasicizmom, koje se bogato rasplodilo u hrvatskoj omladini; a uzto kad pomislimo, kako je čoveku teško da i sam ne povede za pojmovima koji ga okružavaju, onda nas obuzima strepnja, da i hrvatski radnici ne stanu trošiti i ono malo sile što im preostane posle rada za kapitaliste, na koje kakve gospočke izmišljotine i zaludnice. No nadamo se da će »Radnički prijatelj« umeti da da realni pravac težnji hrvatskih radnika za udruženjem. Polovina »Radničkoga prijatelja« izlazi na hrvatskom a polovina na nemačkom jeziku. (U koliko smo mogli videti, iz brojeva koje smo dobili, nemačka je polovina u listu mnogo jezgrovitija i smišljenija). Već sama ta pojava pokazuje, da su radnici dobro pjmili da svađa o narodnosti među radnicima može da bude od vajde samo njihovim neprijateljima. Ljudi koji su već došli do takovih ubedenja da ako umednu da obaveste i svoje drugove o tome, da ako im pođe za rukom da razviju ljubav i bratske odnošaje među radnicima sviju naroda u Trojedinici. Mi želimo »Radničkom prijatelju« da se uspešno bori na trnovitom putu, kao što ga on sam nazva.«⁴⁰

O ostalim pitanjima i problemima, društvenim, političkim i ekonomskim stavovima, o kojima je pisao »Radnički prijatelj« bit će govora u drugim člancima.

»Radnički prijatelj« propagirao je socijalističke ideje i bio organizator društveno političke aktivnosti zagrebačkih radnika do 25. IV. 1875. g., kada je sa 17. brojem naglo i bez najave prestao izlaziti. Naravno da se ne može uzeti za točnu tvrdnju V. Koraća da je list prestao izlaziti, jer nije naišao na odziv među radnicima. Pred Saborske izbore, koji su održani srpnja 1875. g., list je bio zabranjen, iako Kale nije vjerovao da će do toga doći. To najbolje potvrđuje činjenica da su zagrebački socijalisti 27. srpnja 1875. g. podnijeli Gradskom poglavarstvu — Redarstvenoj upravi grada Zagreba pod brojem 13.327/1875. god. prijavu da će 8. kolovoza 1875. izdati »Novi

⁴⁰ »Rad«. Beograd, broj 18 od 1. novembra 1874. god. str. 266—268.

radnički prijatelj«. List bi se trebao baviti društvenim i privrednim pitanjima, a izlazio bi svakog tjedna. Prijavu za pokretanje »Novog radničkog prijatelja« podnijeli su Stjepan Ičićević i drugovi. Stjepan Ičićević bio je bravarski pomoćnik, član upravnog odbora Zagrebačkog radničkog društva. Gradsko satništvo odgovorilo je pokretačima novog radničkog lista 2. kolovoza 1875. g. ovako:

»S razloga, što unutra pomenutom tjedniku »Novi radnički prijatelj« imade prema razloženom programu među ostalim i raspravljanje društveno gospodarstvenih pitanjah (social-ekonomische Fragen) sadržajem biti, te je usljed toga list taj u smislu §. 13. tiskovnoga reda od 27. svibnja 1852. jamčevini i to polag §. 14. istoga tisk. reda jamčevini u iznosu od 2.500 for. podržen, dočim prijavi ovoj nije u smislu §. 1. sl. d. banske naredbe od 14. svibnja 1871. priložen iskaz o tom, da je nuždna jamčevina položena, nemože se izdavanje društveno gospodarstvenoga tjednika »Novi radnički prijatelj« dozvoliti.«

O čemu se prijavitelji na ruke Stjepana Ičićevića, bravarskoga pomoćnika kod Vilima Hipinza ovime znanja radi obavješuju.«^{48a}

Tolik se novac, čini se, nije mogao skupiti. Tako je za punih dvanaest godina bila onemogućena hrvatskim radnicima socijalistima štampana riječ. »Radnički glasnik«, koji će se pokrenuti 1887. godine, bit će po sadržaju i karakteru daleko ispod »Radničkog prijatelja«.

Naša tvrdnja da je »Radnički prijatelj« bio zabranjen, proizlazi i iz činjenice da su radnički listovi širom austro-ugarske monarhije bili izloženi neprekidnoj cenzuri, zabranama i konfiskacijama. »Radnički prijatelj« neprekidno je informirao svoje čitaoce o tim progognima. Uzeli smo jednu takvu informaciju od 21. II. 1875. god. štampanu u 8. broju »Radničkog prijatelja«:

... — Drugi broj českok radničkog lista »Budoucnost« zaplijenjen je, te je stoga izišao na pol arka samo. — Predposljednji broj u Pragu izlazećih »Delnicke listy« izišao je sa čitavom prvom stranom u nedužnoj bliedeći — jer mu je pražka policija crvenom olovkom cielei prvi članak prekrizila. Od cieloga članka ostala je samo kobna rieč »zabaveno« (zaplijenjeno). — I reichenberški »Arbeiter-freud« imade istu sreću; ove godine su tri broja izašla, i sva tri su dielomice zaplijenjena; dapače u 3. broju konfiscirano je u prvoj nakladi 5 članakah, u drugoj nakladi jedan dopis. Tim načinom doživi 3. broj istoga glasila treću nakladu, u kojoj na dva stubca ni rieči naštampano nije. Tako izgleda u Austriji obće, a u Češkoj napose sloboda štampe.«

Iz te informacije vidi se da i ime lista »Radnički prijatelj« nije ništa posebno. Pod tim imenom izlaze radnički listovi u Berlinu 1863.—1866., u Halle-u 1867.—1870., a vidimo da pod tim imenom izlazi radnički list u Reichenburgu u isto vrijeme kad i u Zagrebu.

^{48a} Arhiv grada Zagreba.

DRUŠTVO TISKARA I SLOVARA U HRVATSKOJ I SLAVONIJI

PRVA BLAGAJNA ZA UZAJAMNU POMOĆ

Već je revolucionarna 1848. godina imala jak upliv na razvitak Hrvatske, u kojoj se na svojevrsan način manifestira i osjeća borba, koja se u Evropi vodila između reakcije i demokratske revolucije. 1848. godina bila je i godina stvaranja prvih oblika radničkih organizacija u Beču, Pešti, Bratislavi i Zagrebu. Poznato je da je iza francuske februarske revolucije 1848. u Beču došlo do demonstracija, u kojima su učestvovali sitna buržoazija, studenti i radnici, među kojima se ističu i knjigotiskarski radnici. Isto su tako u Pešti (Mađarskoj) 30. travnja 1848. počeli nemiri među knjigotiskarskim radnicima, tako da se vlada morala umiješati u sukob, rezultat kojeg je bio ustanovljenje 9-satnog radnog dana i sklapanje kolektivnog ugovora. Te su godine u Beču, Pešti i Bratislavi štamparski radnici osnovali svoja prva društva za uzajamnu pomoć, koja su postojala sve do 1857. g. Krajem 1849., odnosno 1. siječnja 1850. osnovali su grafički radnici u Zagrebu svoju blagajnu za uzajamnu pomoć. Materijalna sredstva osiguravala su se iz članarine i dobrovoljnih prinosa. Članom blagajne mogli su, pored pomoćnika, biti i učenici. Blagajnom je rukovodio odbor od tri člana, koji se birao većinom glasova. Svaki grafički radnik prilikom stupanja u posao morao je pristupiti blagajni. Pravo na potporu sticalo se nakon 8-nedjeljnog članstva. Pomoć je tekla 52 nedjelje bolovanja. Svaki je član imao pravo na besplatnu liječničku njegu, na bolnicu i na pogrebninu. Bolesni grafički radnici, koji bi doputovali u Zagreb, a bili su članovi bolesničke blagajne, imali su pravo na liječenje u bolnici. U slučaju da bi neki od članova blagajne napustio posao u poduzeću i otputovao u drugo mjesto, mogao je i nadalje biti član blagajne (§ 17). Svaki živući grafički radnik, bio zaposlen ili ne, ako usvaja pravila blagajne, mogao je biti primljen za člana (§ 18). Kada član blagajne otputuje i ne želi više da ostane njen član, dobiva odgovarajuću naknadu za uloženu članarinu (§ 13). Dalje se u paragrafu 1 točka 4 predviđala materijalna sredstva i iz sjedinjenih sličnih blagajna.

Iz svega iznijetog se vidi da su osnivači — osoblje Gajeve tiskare, postavili pravila blagajne tako, da su njeni članovi mogli biti i drugi

grafički radnici, a ne samo osoblje Gajeve tiskare, kako se to u raznim napisima tvrdi. Ta se tvrdnja ne može usvojiti s obzirom na paragraf 17 i 18 navedenih pravila, koji predviđaju da članom blagajne može da ostane svaki radnik, koji iz zavoda istupi ili otputuje, kao i »svaki ovde živući član naše umjetnosti, je li je u poslu ili nije, može pri obdržavanju ovih pravila kao sučlan primljen biti.« A da je to točno, može poslužiti kao dokaz i to, da u toku godina članovima bolesničke blagajne u Gajevoj tiskari postaju i tipografi iz drugih štamparija Zagreba.

Kao što je to slučaj bio u Austriji i Mađarskoj s društvima za uzajamnu pomoć grafičkih radnika da su do 1860-tih godina životarila, tako je i blagajna za uzajamnu pomoć grafičkih radnika u Zagrebu djelovala bez neke vidnije aktivnosti. Grafički radnici Zagreba nisu znali ni umjeli da je koriste kao formu za razvijanje prvih radničkih društava za uzajamnu pomoć i prosvjećivanje radnika, koji su se u Hrvatskoj formirali 1870.—1873. godine.

O djelovanju blagajne za uzajamnu pomoć govori Dušan Kučević u Spomen knjizi o 50-godišnjem djelovanju I. Zagrebačkog radničkog društva.⁴⁷ Pošto je istakao da se svake godine novac dijelio među članstvo, zbog toga što pravila nisu bila potvrđena od vlasti, jer su bila postavljena na jednogodišnji rad, navodi o radu blagajne i ovo:

»... Razumljivo je stoga, da prema tome nije bila niti dugog vijeka, jer je već godine 1863. prestala djelovati, pošto su si učesnici po običaju novac međusobno podjellili. Ali pokretači, koji su imali više smisla za dalekosežnost takove međusobne potpore institucije inako su mislili, te nisu mirovali, već su god. 1864. zainteresovali cjelokupno grafičko radništvo za svoju ideju, za ostvarenje potporne blagajne, u koju su se morali svi bez razlike začlaniti. Uplatni dio utanačen je sa 10 novčića nedjelno. Ujedno je izabran i odbor za sastav novih pravila. Nu sudeći po samom radu toga odbora, nije se isti baš prenaglio, jer je taj pravilnik izradio tek god. 1865., do potvrde kojeg uopće niti došlo nije, a krivnjom samih članova, koji nisu pokazivali ni smisla ni ljubavi za svoju potpurnu blagajnu. Međusobne zadjevce i prepirke bile su na dnevnom redu, koje su u velike sprečavale napredovanje ovog humanitarnog fonda. Takvo stanje potrajalo je sve do god. 1867. Pred samu skupštinu našlo se dosta Herostrata, koji su potkopali temelje svog vlastitog zdanja, koji su naime raspirivali strast među članstvom i želju za diobom uplaćenog novca. I oni su doista pobijedili, jer se novac podijelio među sve članove, a tek je jedan neznan dio, koji je imao služiti kao temelj za novu uplatu, pridržan u blagajni.

I ovakove bi nesredene prilike bog zna dokle jošje potrajale među zagrebačkim grafičarima, da nije došlo nešto nenadana po srijedi, što je konačno i ovu natražnjačku ideju za vazda survalo u grob. Bečki su naime tipografi radili na tome, da se osnuje opći austro-ugarski knjigotiskarski savez, kojeg bi članovi morali biti bez razlike svi tipografi bivše Austro-ugarske monarhije. Da bude ovo dijelo ovjenčano potpunim uspjehom, bili su na suradnju pozvani i zagrebački tipografi. Svrha je saveza bila, da položi temelj centralnoj potpornoj blagajni grafičkog radništva. Sjedište saveza imalo bi biti u Beču, a u ostalim gradovima bile bi samo podružnice. Ovo je potaknulo zagrebačke tipografe, da su počeli ozbiljno razmišljati o osnutku tipografskog društva. Dušević

⁴⁷ Spomen knjiga I. zagrebačkog radničkog društva 1873.—1923, štampana je u Zagrebu 1926. godine.

nim vođom bio im je opće obljubljeni i svestrano naobraženi i duhom pronicav mladi drug Dragutin Kahle, kojega ime nalazimo i među predsjednicima »Prvog zagrebačkog radničkog društva« god. 1874.

Kako su s mjerodavne strane u Beču bile stavljene velike zapreke osnutku saveza, pokušali su inspiratori ove ideje, da svoj naum ostvare uz pripomoć budimpeštanskih drugova, koji bi imali savezna pravila tamo podastrijeti vlasti na potvrdu. Međutim je privremeni odbor zagrebačkog grafičkog radništva predložio novu osnovu pravila za osnutak »Tipografske zadruge u Zagrebu«, na pretres, koja je dne 8. studenoga 1868. g prihvaćena. Uplata je ustanovljena sa 15 novčića nedjeljno. Ova su pravila odmah podnešana vladi na potvrdu, te su ista polovicom mjeseca prosinca vraćena putem gradskog poglavarstva uz motivaciju, da zem. vlada traži, da podnesak za potvrdu pravila potpišu svi članovi, da se uzmgne konstatirati, može li se obzirom na broj članstva podjeliti dozvola javnog uredovanja odnosno potvrda pravila. Akoprem je ovom zahtjevu smjesta udovoljeno, tadanje su političke prilike skrivile, da se unatoč požurivanja nije moglo doći do potvrde pravila, budući su odlučujući krugovi bili uopće nekloni udruživanju radništva. Napokon su pravila ponovno vraćena koncem mjeseca veljače god. 1869. s primjedbom, da se pojedine točke brišu, jer da ne spadaju u djelokrug društva, koje se osnovati želi. Kada se i ovom zahtjevu udovoljilo i kada su pravila ponovno podastarta vladi na odobrenje, moralo se i opet čekati u nedogled na rezultat.

Pošto se u ono doba vodio i žestoki tarifni pokret između grafičara i njihovih kruhodavaca, to je razumljivo, da je uslijed toga i potvrda pravila dospjela u zaborav, te je tek početkom mjeseca travnja god. 1870. napokon uspjelo ishoditi vladino rješenje, kojim je opet nisu pravila potvrđena, već vraćena u svrhu, da se imadu još neke stavke pravilnika ispuniti. Nakon riješenja ovog zahtjeva konačno je ipak uspjelo, da su ova pravila odobrena i to mjeseca srpnja god. 1870.⁴⁸

Tom opisu postanka Hrvatskog tipografskog društva treba još dodati da je kongres austrijskih tipografa održan u Beču 15. i 16. kolovoza 1868. i da zagrebački tipografi na njem nisu prisustvovali, jer je J. Novotny, faktor u Gajevoj tiskari, prešutio prijem poziva. Usprkos tome stvorene su i održavane veze s bečkim tipografima. Drugo, treba napomenuti da je na skupštini tipografa, koja je održana u Zagrebu kolovoza 1868., izabran privremeni odbor u sastavu: Kastner, Bischoff, Ilić, Senečić, Maravić i Kale, koji je trebao izvršiti pripreme za stvaranje društva tipografa u Hrvatskoj.

Josip Senečić bio je predsjednik tog odbora. Donosimo dopis krajevske hrvatske i slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove broj 2530/357 od 13. ožujka 1870., koji je poslan Poglavarstvu slob. i kr. grada Zagreba, a ovaj ga 7. IV. 1870. upućuje Josipu Senečiću. Iz tog se dopisa vidi da je odbor za izradu pravila mislio osnovati »zadrugu« kao oblik svoga udruženja. Riječ »zadruga« uzeta je prema nekim uzorima radničkih organizacija u Austriji. Tamo se ubrzo radnički pokret, u okviru općeg radničkog društva podijelio na nekoliko grana, na prosvjetna društva, bolno-potporna i na sindikalne organizacije, odnosno profesionalna radnička udruženja. O tom govorimo i na drugom mjestu. U grupu sindikalnih odnosno profesionalnih udruženja spadale su i »zadruge«, koje su po svom

⁴⁸ Pravila su potvrđena pod datumom 4. srpnja 1870. godine.

karakteru i pravilima bile ustvari isto tako sindikati, profesionalna društva za međusobno podupiranje u slučaju besposlice, bolesti i štrajka, a vršile su i zadatke posredovanja rada za svoje članove i pripadnike svoje struke. S obzirom na to što su postojale i majstorske »zadruga«, vlasti su tražile da se iz podnijetih pravila tipografa riječ »zadruga« briše i zamijeni riječju »društvo«, što se, uostalom, iz priloženog dokumenta jasno vidi:

»U rješenju izviestja od 11. siječnja t. g. br. 818. odpisuje se gradskomu poglavarstvu, da se je iz priloženih izpravljenih pravilah razabralo, da nije namiera ovdašnjih tipografskih pomoćnikah, da ustroje obrtnu zadrugu po smislu obrtnoga reda od 20. prosinca 1859. nego da žele ustrojiti društvo za podupiranje obolielih i putujućih tipografskih pomoćnikah i za naobraženje istih po smislu društvenoga zakona od 26. studenoga 1852.

Prije nego kr. zemaljska vlada o tom svoju konačnu odluku izreče obnašla je glede pomenutih pravilah staviti sljedeće opazke:

1. Obzirom na izraze, upotrijebljene u zakonu od sdruživanju od 26. studenoga 1852. derž. zak. lista br. 253. imao bi se naslov predležćih društvenih pravilah tako promieniti, da budu u suglasju s riečmi zakonom poprmljenimi, uslied česa valjalo bi rieč »zadruga« izmieniti s riečju »društvo« što je zakon upotriebljuje, ter polag toga naslov izpravi ovako: »Pravila tipografskoga društva za međusobno podupiranje i naobraženje u Zagrebu«.

2. Pošto je po sadržaju § 3. upitnih pravilah svakomu izučenomu knjigotiskaru pristup u društvo slobodan, dakle neprisiljen, imale bi se tomu shodno u § 2. u točki a izostaviti rieči: *nadošavših pak i domaćih izučenicah*, pek bi tada ova točka ovako glasiti imala: *»upisninu članovah«*.

3. Odnosno na § 15. glede vođenja točnoga izkaza o pristupu i iztupu članovah, imalo bi se ustanoviti, pod kakovimi uvjeti i posljedicami će se dopustiti izstup iz društva.

4. U §-u 12. imalo bi se opredieliti, koliko je potreban broj prisutnih odbornih članovah u odborskih siednicah, da bude zaključak valjan, i u miesto citiranoga ovdie §. 20 imao bi se staviti § 21., jer se u ovom paragrafu navada slučaj, u kojem se u odborskih siednicah većinom od dvije trećine glasovah odlučuje.

5. Iz § 16. imale bi se izostaviti rieči: *kazne pobirati*, a napokon u § 18. imao bi se ustanoviti broj prisutnih članovah, koji je potreban za valjanost zaključakah skupštinskih.

Uslied toga neka gradsko poglavarstvo dotične tipografske pomoćnike pozove, da prenavedene opazke u pretres uzmu, potom predstojeća pravila izprave, i tako izpravljena pravila u trih istopisih, od kojih ima samo jedan prepis animi biljegovkami predviđen biti, kroz predstojništvo društva podpisana skupa sa manisanom osnovom pravilah opet ovamo podnesu.»

TIPOGRAFSKO DRUŠTVO ZA MEĐUSOBNO PODUPIRANJE I OBRAZOVANJE

Kad su primljena odobrena pravila, sazvana je skupština, koja se sastala 24. srpnja 1870. god. Članovi bolesničke blagajne, njih 52, postali su utemeljitelji društva. Tipografsko društvo za međusobno podupiranje i obrazovanje u Zagrebu postavilo je za cilj da svoje članove, oboljele i putujuće tipografe, novčano podupire, a preminule

pristojno sahrani, zatim da radi na svestranom idejnom obrazovanju svojih članova. Te je zadatke društvo mislilo postići: 1) sabiranjem potrebnih materijalnih sredstava od upisnine, članarine, učeničkih pristojbi, koje su oni morali plaćati prilikom stupanja u zanat i prilikom oslobođenja, zatim od pomoći vlasnika knjigotiskara, 2) organiziranjem popularno-znanstvenih i stručnih predavanja, učenja jezika i drugih naučnih disciplina, organiziranjem knjižnice, društvenih sastanaka, davanjem potpore u slučaju bolesti, klimatskog i kupališnog liječenja, a u slučaju smrti plaćanjem troškova sahrane. Pored toga, »svaki tipograf, koji kroz Zagreb proputuje, nedobivši posla, te se izkaže, da je članom kojega podupirajućega društva za tipografe bio, dobije putne potpore jedan forint i pedeset novčića; vratili se pako prije pol godine, neima pravo na istu« (§ 8).

»Društvom upravlja u glavnoj skupštini izabrani odgovorni odbor sastojeci se najme iz predsjednika, predsjednikova zamjenika, tajnika, blagajnika, knjižničara i 6 odbornikah.« (§ 12).

»Kad se kakova svađa među članovi zametne, izmiruje se jednim odborom od pet članova, koji je većinom glasova u skupštini izabran, proti izvavi toga odbora neima priziva na nikakvu oblast.« (§ 24).

Pored toga, § 2 isključivao je pitanje politike i vjere iz zadataka društva. Ta činjenica još ne znači da su se osnivači društva željeli odreći raspravljanja o politici i vjeri. To samo znači da su osnivači morali voditi računa o tome da ne suze redove radnika, koje su mislili privući u organizaciju. Pored toga, oni su morali podesiti svoja pravila prema postojećim zakonskim propisima, još bolje, prema tome kako su vlastodršci tumačili te propise. Iako se u pravilima nigdje ne predviđa da je cilj društava da zastupaju interese svojih članova u svim pitanjima, koja su u neposrednoj vezi s njihovim položajem prodavalaca radne snage, da vodi borbu za nadnice, radne uvjete i sklapanje radnog ugovora, tipografsko društvo za uzajamnu pomoć i obrazovanje ipak je vršilo te zadatke. S obzirom na to da je društvo tipografskih radnika bilo osnovano u prvom redu zato da brani interese određene grupe radnika, da je bilo organizator štrajkova za povećanje nadnica, zato ono i nije bilo ništa drugo od prva sindikalna organizacija u Hrvatskoj. Jasno je da je postavljanje humanitarnog i prosvjetnog cilja bio samo forma kojom bi se omogućilo legalno djelovanje društva, jer iz kojih razloga bi se, na primjer, osnovao posebni štrajkaški fond»-blagajna za podupiranje žrtvom postradalih drugova«, da su se osnivači mislili baviti samo humanitarnom aktivnošću. Štrajkaški je fond bio osnovan u studenom 1870. godine na prijedlog Kale-a. U »blagajnu za podupiranje žrtvom postradalih drugova« uplaćivali su članovi društva od 1. XII. 1870. g. 1 novčić tjedno. Na skupštini je isto tako donijeta odluka da fond bolesničke blagajne postane fond bolno-potporne grane društva. Prvi predsjednik društva postao je Dragutin Kale.

5
Visoka kr. zem. vlada!

Podpisani predlažu svim u ime Zagrebg. društva
puletića ispravljena pravila za konačno položenje
Uzroci u okvir sve primjetbe i željeve
ke zem. vlado, pridato je odbor svoje ustanove s. k. gla
de upomene od 20 for, koja se je vis. kr. zem. vladi
prensokom čimla, i to se sljedećih razlogah:

Prilagoditi pravili svojna društvo različeje
svoje, svojna čovjekoljubiva djelatnost svojna polignuti
i na obitelji članova k, savrseno nemotivikom za rad na
općetrim, usovam i sretičadi članova podporu pru
žiti. - Osim toga povienje dosada davanu podporu
kolatki kad od 8 do 7 for nedjelje, a podporu za putu
jevi dugova podrobnija.

Poželjno tomu znatranu povičerju dava
mk, i netrošnjem novih podporah povičeno je
društvo i pinoze i uprećena znatno povičilo, jer mu
imate neki moguć bit, humanitarne svrhe svojna
postiti, a volite, što se upimina nepovistopaju,
a k članova tici, koji još nisu bili članovi
takvoza, uzajamnoj podpore namijenjena društvo
polazi društvo svo na, isto veliku važnost, i to,
1. s toga, što deli tima neprobiti zakladu za
moćnikah, usovah i sretičadi;

2. s toga, što davajom organizacijom spozna
fokih društvaah ovak i izometria omogućeno je

Treba u vezi s radom tipografskog društva još istaći da je društvo njegovalo i održavalo veze s ostalim sličnim društvima u austro-ugarskoj monarhiji, posebno s tipografima Beča i Pešte. Društvo je razvijalo sa svojim članovima i internacionalnu solidarnost. Kad je, na primjer, došlo u Beču do velikog tipografskog štrajka u veljači i ožujku 1870., zagrebački su tipografi sakupljali štrajkašku pomoć za njih, a na tipografskom kongresu u Budimpešti Kale je sudjelovao kao delegat zagrebačkog tipografskog društva. Kada sami stupaju u štrajk, zagrebački se tipografi obraćaju za pomoć tipografima Graca, Beča, Bečkog Novog Mjesta, Praga, Pešte, Brna i t. d. Tako na pr. Ravnateljstvu kraljevskog brzojava u Zagrebu 4. siječnja 1872. g. informira Gradsko poglavarstvo o odaslatim brzojavima u ta mjesta i o licima koja su ih poslala. Brzojave su poslali iz tiskare Albrecht tipografi: Bischof, Unger, Grünhut, Klause, Kral; iz tiskare Hartman: Kale, Plavšić, Fischer; iz dioničke tiskare: Stolc; zatim bez oznake mjesta gdje rade tipografi Topolšćak, Oračić, Franc Tomaš. Dopsis glasi:

»Na cienjeni dopis od 31. prosinca 1871. br. 6789 ex 871 čast je ovomu ravnateljstvu priposlati u prepisu ovdje pod ./. pet brzojavka koje su od odvašnjih slagarah na inostrane ovih danah kod glavne postaje zagrebačke na odpremu predane.«

U vezi s tarifnim pokretom, koji je povelu društvo u prosincu 1871. i štrajka, koji je nastao odlukom skupštine tipografskih radnika od 29. XII. iste godine i koji je trajao do 21. I. 1872., policija je odmah, čim je počeo štrajk, raspustila društvo i zaplijenila sve društvene knjige i imovinu. Policija je u motivaciji za raspuštanje društva navela da ga je raspustila zbog toga, što su se na sjednicama društva donosile odluke u vezi s pripremama za tarifni pokret i pripremao štrajk. Samo raspuštanje društva došlo je na zahtjev vlasnika zagrebačkih tiskara. U arhivu grada Zagreba postoji zapisnik br. 6789/1871. god., koji glasi:

»Pred poglavarstvo dolaze g. Dr. Josip Hoffman, kao zastupnik dioničarske tiskare u Zagrebu, zatim g. Dragutin Albrecht i g. Lavoslav Hartman, vlasnici tiskarah u Zagrebu, te stavljaju sljedeću molbu u zapisnik:

Poznato je da su se slagari svih u Zagrebu postojećih štamparnah dogovorili, da, gospodare svoje prisile na povišenje tarife njihovih zaslužbah i da su zaključili izim toga, u pogledu obračunavanja staviti gospodarom mnogo tegotnije po njih uvjete.

Usljed toga dogovora dođoše zbilja osam danah prije božića, izaslanici slagarah svakomu vlasniku ovdašnjih štamparah, te predadoše uvjete svoje pismeno uz primjetbu, da svakako žele do 27. prosinca t. g. dobiti odlučan odgovor od gospodarah.

Svicolici vlasnici štamparah odbiše naprosto ove zahtjeve kao preterane, samo g. Julio Hühn, koji neimade nijednog slagara, već samo jednog naučnika, nije dosada odbio uvjetah slagarskih.

Posvem tom vidi se, da zagrebački slagari kane praviti obću štriku. Da je njihova namira u istinu obustaviti radnju, i da se ne samo pripravljavu na taj

čin, već da u tom smjeru dogovoreno rade sa slagari ostalih gradovah, vidi se ponajprije iz njihovih uvjeta, koji su tako potanko i na neki način sistematički izrađeni, da je sva prilika, da su jim uvjeti od drugog kojeg slagarskog društva saobćeni bili. Nadalje predlažemo ovdje broj 51 od 25 prosinca t. g. časopisa »Vorwärts! Zeitschrift für Buchdrucker, und (nečitljivo) Interessen« što u Beču izlazi.

Kako se iz istoga razabrali može, stoji na čelu toga lista nekakov oglas odbora slagarskoga u Brnu od 18 prosinca t. g., gdje no se javlja, da je nastao pokret među zagrebačkim slagari radi povišenja tarifa, te se pozivlju naročito svi radnici: neka pod nikakov uvjet ne pođu u Zagreb, dok se pitanje o tarifu ne riješi. Nadalje ima u istom listu telegram iz Zagreba podpisan po njekom tarifnom odboru, gdje no se veli, da će nastati pokret radi povišenja cijenah, da treba zapriečiti dolazak slagarah u Zagreb, i da se imadu o tom sve slagarske zadruge obavjestiti. Napokon predlažemo dopisku (Correspondenz Karte) upravljenu na zagrebačko tipografičko društvo, predanu kako se po biljevu poštarskom vidi 27 prosinca t. g. u Grundenu i došavšu 29 prosinca t. g. u Zagreb. U ovoj dopiski veli se: da je štamparna Ivana Habachera u Grundenu obsjednuta od slagarah i to radi povišenjah cijenah, a zato neka se zaprieči dolazak drugih slagarah. U dopiski primjećuje se, da će biti obširnijeg dogovora o tom, u slagarskih organih, te se pozivlju zagrebački slagari: da na nikakov poziv nedođu u Grunden, te se naročito veli, ... Ako se sve to uzme na um, te stavi u savez sa dopisom zagrebačkim od 11 prosinca t. g. uvrštenim u spomenutom broju »Vorwärts« gdje se očito veli, da cieli taj pokret polazi od ovdašnje tipografične zadruge i navlastito njezina odbora, to nema sumnje, da je rečeno društvo stupilo u dogovor, sa vanjskimi slagarskimi društvii; da se sveobći odpor proti vlasnikom stamparnah izvede, i da je to društvo tim načinom povredilo pravila potvrđena po vis. kr. zem. vladi koja smjeraju samo na međusobnu podporu u slučaju bolesti i na međusobno naobraženje, čitanjem i pjevanjem. Dodati nam valja i to, da se predsjednik tipografičke zadruge Kahle Dragutin i odbornici Bišof i Klauzer često dese, kod ovdašnjeg brzojavnog ureda, očekujući telegrame od vanjskih društvah, i šiljajući istim brzojavne odgovore. Pogovara se i to, da su slagari dne 28. prosinca t. g. po pošti dobili 150 for. u svrhu: da jim bude podporom u tom štriku. Pročulo se je nadalje da odbor tipografičke zadruge kani i svoju bolničku pjeneznicu upotriebiti za ovaj štrik.

Dojavljujući ove čine slav. poglavarstvu toli u našem interesu, koli u interesu občinstva, molimo: da se proti društvu tipografičke zadruge po smislu postojećeg zadružnog zakona postupa, u koliko je isto povredilo svoja pravila. Drag. Albrecht v. r. Dr. Hoffmann v. r. Lav Hartman v. r. zaključeno i podpisano»

Na temelju tog zapisnika Gradsko poglavarstvo donijelo je odluku o zabrani društva. To se vidi iz slijedećeg naloga, koji je izdan redarstvenoj satniji.

»Nazočni zapisnik dostavlja se gr. satničtvu uz poziv, da izvoli po svojih organih uzaptiti dati bez odlake sve dopise »tipografičke zadruge« nalazeće se u stanu predsjednika istoga društva Dragutina Kalea, zatim blagajnu društva i računске knjige nalazeće se kod blagajnika France slagara na potoku, i zapisnike sjedničke i odborske društva nalazeće kod slagara Oračića, bilježnika istoga društva, nadalje da dađe premetnuti društvene prostorije u Opatičkoj ulici zaplijenjene predmete, dostavit će gr. satničtvu ovomu poglavarstvu na daljnje uređovanje.«

Uporedo sa zabranom društva i zapljenom njegove imovine primila je Visoka kraljevska vlada u Zagrebu dopis, u kojem Gradsko poglavarstvo opravdava svoju odluku o zabrani društva i zapljeni njegove imovine:

»Kako će vis. kr. zemalj. Vlada iz zapisnika priloženog pod ./. razabrati pripravlja se od strane zagrebačkih slagarah sveobća obustava radnje, i to načinom dogovornim, koji imade sva kriterija prestupka nacrtanog u § 481 obćeg karnog zakona od g. 1852. i § 77 obrtnog zakona od g. 1859. Kako se nadalje iz priloga, koji se pokorno pod ./. prilažu, t. j. iz dvajuh brojevah tipografskog časopisa »Vorwärts« i iz dopisah upraavljenih na ovašnja tipografsku zadrugu vidi, glavno je ognjište toga odpora upravo ista zadruga i navlastito njezin odbor, koji stoji u dopisivanju sa ostalimi vanjskimi slagarskimi društvu. Pošto je društvo tim načinom povriđilo pravila svoja potvrđena riešenjem vis. kr. zemlj. Vlade od 4. srpnjaka 1870. br. 4062/652 te putem svojega odbora i nedovoljenimi mnogobrojnim sastanci pripravlja taj protuzakoniti pokret, to nastaje slučaj, koji je nacrtan u § 24 list 6. cesarskog patenta od 26 studenog 1852, te se vis. kr. zemalj. Vlada pokorno umoljava, da na temelju sadržanih u zapisniku faktah, na temelju navedene zakonske ustanove raspust društva »tipografske zadruge« odrediti blagoizvoli. Napokon primjećuje se pokorno, da se predhodno nedanotačnim putem uzapćenje blagajne, zapisnikah i dopisah rećenog društva izvede, jer se je s jedne strane bojati, da će se blagajna zlorabiti, i jer će se bez sumnje naći u zapisnicih podatci za izviđenje protuzakonitog postupka.«

Tek poslije potpisivanja tarifnog sporazuma uspelo je grafičkim radnicima grada Zagreba da društvu bude ponovo dozvoljen rad i da mu se vrati oduzeta imovina. Prema nekim izvorima, obnova rada dozvoljena je 24. ožujka 1872. g. Međutim, iz dokumenata, koje ovdje iznosimo, Zemaljska vlada donijela je odluku o tome tek 25. svibnja 1872. g., a Gradsko poglavarstvo vratilo Dragutinu Kale-u zaplijenenu imovinu tek 15. lipnja 1872. g. Evo tih dokumenata:

»Povratkom priloga tamošnjega izvješća od 30. travnja t. g. broj 1450 odpisuje se gradskomu poglavarstvu, da je kr. zemaljska vlada obnašla privremenu, po gradskom poglavarstvu glasom uvodno spomenuta izvješća određenu obustavu djelovanja tipografskoga društva zagrebačkoga ukinuti, i s razloga, što predložena tamošnja osuda od 24. siečnja tg. br. 146 neglasi proti rečenomu društvu, već proti pojedinim slagarom, gdje se dakle po § 24 društvenoga zakona od 26. studena 1852 nemože narediti razsutak društva, određuje ovim podjedno uzpostavu toga društva i nalaže gradskomu poglavarstvu, da oduzetu novčanu imovinu i zapisnike, ma koliko su i sbilja oduzeti, društvu povrati i prostorije društvene, ako su zatvorene, odmah otvoriti dađe.

O čem će shodnoga znanja i ravnanja radi gradsko poglavarstvo Dragutina Kallea predsjednika tipografskoga društva svojim putem obavjestiti. U Zagrebu 25. svibnja 1872.«⁴⁹

»Visoka kr. hrv. slav. dalm. zemaljska Vlada naredbom svojom od 25. svib. tg. br. 5428/1037 de intim: 27. svib. tg. br. 2931/pol. obnašla je privremenu po ovom poglavarstvu određenu obustavu djelovanja tipografskoga društva zagrebačkoga ukinuti te ovom poglavarstvu naložiti, da ovo tip. društvo uzpostavi, da istomu oduzetu novčanu imovinu i zapisnike povrati i da prostorije društvene odmah otvori, = što potonje je već dne 27 p. m. učinjeno.

S toga se Vam priobćuje da se ovime tipografsko društvo u Zagrebu uzpostavljuje, da isto kroz Vas kao predsjednika uz potvrdu iz ovoga kr. blagajne kao pologovnog ureda podići može sljedeće:

1.) Štedioničku uložnicu vrhu uloženi 243 f. 64 n. u ovašnjoj štedionici u svrhu društvene zaklade;

⁴⁹ Arhiv grada Zagreba, Gradsko poglavarstvo, Red. uprava br. 2931/1872. g.

- 2.) štedioničku knjigu vrhu uloženi 245 f 54 n AV za druge društvene troškove;
- 3.) knjigu vrhu vođenih po blagajniku računah;
- 4.) list dotično potvrdu g. Albrehta vrhu deponiranih kod njega 40 f koji spadaju na imovinu tipograf. društva;
- 5.) dvadeset pet namirah vrhu izdatih u zadnjem cetartu godine 1871, sto-pedeset dva forinta i 4 n IV;
- 6.) nepodpuni katalog društvene knjižnice i dva ključa od iste;
- 7.) knjigu vrhu vođenih zapisnikah odborских i sjedničkih istoga društva;
- 8.) ustanove za naučnike zagrebačkih tipografah u hrvatskom i njemačkom jeziku;
- 9.) ključ od društvenih prostorijah u Poštarskoj ulici kbr. 70;
- 10.) dva društvena pečata: jedan sa napisom »tipografičko društvo u Zagrebu« a drugi »tipografička zadruga u Zagrebu«;
- 11.) 17 f 16 n slovom sedamnaest forintah i 16 n AV koji su u polog predani dne 17 ožujka 872 sa naredbom broj 1710 pod čl. 65.«

ODNOS ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA I DRUŠTVA TIPOGRAFA

Od 1872. godine, odnosno 1873. do 1875., kad je osnovano Zagrebačko radničko društvo, koje u Zagrebu nastupa kao organizacija svih zagrebačkih radnika i koje postaje političko-ekonomsko i kulturno žarište radničke klase u tim godinama, socijalisti tipografskog društva nalaze u njemu glavni sadržaj svog društvenog rada. Zagrebačko radničko društvo sa svojim organom »Radnički prijatelj« preuzelo je na sebe ulogu inicijatora, pokretača aktivnosti i Tipografskog društva.

Nije slučaj da su grafički radnici u Zagrebu bili nosioci prvih socijalističkih ideja i pioniri radničkog udruživanja. Prije svega, grafička poduzeća u Zagrebu i u Hrvatskoj u odnosu na druga manufakturna poduzeća u Hrvatskoj odlikovala su se brojnijom radnom snagom. Tako su, na primjer, već na Rijeci 1870. g. postojale dvije tiskare, jedna sa 3, a druga sa 18 radnika. Gajeva tiskara u Zagrebu imala je 1847. g. 8 radnika, 7 slagara i jednog strojaru. Taj se broj popeo u 1849. g. na 17 lica, a 1860. g. u tiskari je radilo već 25 slagara. Svi su ti radnici bili posve najamni radnici. Zbog toga su postojale bitne razlike u položaju grafičkih radnika u Zagrebu i ostalih, koji su radili u majstorskim radionicama.

U prvom redu, u grafičkim poduzećima mnogo ranije nego u drugim zanatskim poduzećima prestaju patrijarhalni odnosi. Grafičkim radnicima bilo je mnogo teže da postanu vlasnici štamparija nego što je to bio slučaj s njihovim drugovima u zanatskim poduzećima da postanu samostalni majstori. Zbog toga se oni i nisu mogli osjećati kao članovi poslodavčeve porodice, kao budući poslodavci. Iz toga izlazi da sloboda njihova kretanja i misli nije bila tako uska kao kod ostalih kalfi, koji su se čuvali da između njih i majstora ne pukne isuviše duboka društvena provalija. Zbog tih nepovoljnih

»o Arhiv grada Zagreba, Gradsko poglavarstvo, Red, uprava br. 2931/1872. g.

okolnosti grafičkih radnika u odnosu na kvalificirane radnike ostalih struka, morali su se oni znatno prije udruživati nezavisno od svoga poslodavca, da bi očuvali i borili se za svoje interese. Naravno, da te prve organizacije nisu umjele da se organiziraju, nisu jasno vidjele svoj cilj i nisu znale da rade. Ipak, zbog toga su morale svojim članovima osigurati ekonomski opstanak, one su išle polaganu naprijed utječući na radne odnose i poboljšanje radnih uvjeta. Zato su njihove organizacije svugdje prve laste budućeg radničkog pokreta. Činjenica da je većina tipografskih radnika bila već unaprijed osuđena da zauvijek ostane pomoćnik, odnosno najamni radnik, kao i to da su svi bili pismeni, s izvjesnom općom kulturom, činila ih je, s jedne strane, svjesnijim u obrani svojih interesa, a s druge strane omogućavala im da brže i lakše preko štampe i čitanja dođu do socijalističkog saznanja i koriste iskustva već razvijenog radničkog pokreta drugih zemalja. Pod utjecajem socijalista grafičara došlo je do izmjene pravila Hrvatskog tipografskog društva, koja su bila potvrđena od vlade 29. listopada 1874. godine. Prema novim pravilima, društvo je dobilo naziv: Društvo tiskara i slovara u Hrvatskoj i Slavoniji, a pečat, prema odluci skupštine društva od 28. II. 1875., glasilo je: »Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinsko društvo tiskara i slovara u Zagrebu.« Prema tome, društvo je proširilo svoju djelatnost na čitavu takozvanu trojednu kraljevinu i razvilo svoju aktivnost u trinaest mjesta, »gradovah«, u čitavoj Hrvatskoj.

»Pravila »tipografičkog društva« — pisao je »Radnički prijatelj« — su nakon višekratnoga povraćanja ipak već jednom od vlade potvrđena. Čuditi će se možda tko god, ako reknemo, da se ovim pravili već tri godine zatezalo, pak k tomu da se nije još neprestano urgiralo i propitkivalo, kako stoji s njima gdje li se nalaze, tko zna, ne bi li se još koja godina odmakla prije no bi potvrđena bila. Pravila ta nalaze se kod sl. magistrata, da jih dotičnomu društvu dostavi, ako neće možda na nje zaboraviti, pa bi s toga i tamo kakovih dva mjeseca ili možda i dulje na čijem stolu među ostalimi bogzna već kako dugo na skoro rješenje očekujućimi spisi zaostala. Mi ovu primjetbu stavili nebi, kad to nebi živa istina bila, pak kad se nebi bojali, da će i ovaj put tako biti, jer »tipografičko društvo« i »obrtničko-radničko društvo« tako su srećna, da uvijek imaju »heiliges Pech«, kad kakove spise kod sl. magistrata za dostavljanje il odpremu imaju. S toga mi u ime »tip. društva« liepo fino i cifrasto prosimo, da nebi ta pravila nakon dugoga svoga putovanja sada na magistratu dugo počivala.«⁵¹

Poslije toga »Radnički prijatelj« poziva Tipografsko društvo da oko sebe okupi i tipografe drugih mjesta u Hrvatskoj. »Kako je poznato — piše on — potvrđena su pravila tipografičkoga društva, koje od dana potvrde istih nosi naslov: »Društvo tiskara i slovara u Hrvatskoj i Slavoniji«. Pravili ovimi proteže se društvo za čitavu Hrvatsku i Slavoniju, te nebi s gorega bilo, da odbor tip. društva nužдне korake učini, da kod buduće glavne skupštine budu

⁵¹ »Radnički prijatelj«, broj 6, od 8. XI. 1874.

sva mjesta, u kojih se podružnice društva ili tiskare nalaze, zastupana. Kako slutimo, održavati će se ta glavna skupština mjeseca siječnja, skrajnje bi dakle vrijeme bilo, da se tiskari ostalih gradova pobude, da zastupnike svoje biraju i zaključe, kojim načinom će se pravila u drugih gradovih vršiti, kako li da se toli žuđena organizacija postigne.«⁵²

»Radnički prijatelj« podvrgao je kritici rad Tipografskog društva. Opao je broj članova društva. Ne održavaju se redovito odborske sjednice i mjesečne skupštine. Slabo se radi na organiziranju grafičkih radnika u unutrašnjosti Hrvatske. Rad se sveo na nekoliko ljudi. Postoji opća mlitavost. Zapisnici se čitaju s ceduljica, ne radi se ništa na tarifnom cjeniku, koji bi obuhvatio čitavu Hrvatsku. U vezi s godišnjom skupštinom, koja treba da se održi, traže se prethodno dogovori s ljudima, koji treba da stanu na čelo društva. Poziva se opozicija da odlučnije nastupi u društvu i da se dade birati u nov odbor. Članak je, naravno, pao kao bomba u mirni život društva i izazvao među grafičarima opću uzrujanost.

»Ovdje, — kaže se u članku, — postoji od g. 1870. tipografičko društvo, za koje se baš malo znade. U početku doista, a najviše o oživotvorenju njegovu bilo je govora o njem na svih stranah grada, a i među samimi tipografi kretalo se tada vrlo živahno; nu danas nit se što o njem gdje govori, a nit s a m i članovi nepitaju zanj. Društvo broji danas 55 članovah, a g. 1872. brojilo jih je 74; to znatna razlika, što se nemože upisati toliko u grieh društvu samomu, koliko poslasticami bečkoga »kracha« g. 1873, te je i to dokaz, da je taj pojav upravo celokupnomu radničtvu zadao grđnu ranu, koja se još i ove godine sve većma širi, mjesto da ciele, što jasno dokazuju tužne vesti po nas radnike po svih novinah. Nu svrnimo se k predmetu. Tipografičko društvo već sada treću godinu znatno trpi na »jednoj« hroničkoj bolesti, koja danomice sve to ozbilnijom postaje pa stoga nit članovi pokazuju kakova života, a niti sam odbor što radi. Da je tako, jasan je dokaz tomu već to, što se ne drže redovito (po pravilih) mjesečne skupštine, a k tomu ako i odbor izvoli jednu sazvati, to dođe jedva jedvice do toga, da predsjednik može s ponosom reći: »Moja gospodo! ja otvaram skupštinu«, zatim što se nedrže odborske sjednice polag ustanova svake sedmice, već jedva svakog mjeseca, a napokon što se niti gl a v n e skupštine nesazivlju u po pravilih ustanovljeno vrijeme, te se s njimi znatno zateže. Da, to su prejasni dokazi, da ovo društvo ide na žalost — poput raka! Neželeć ovimi redci podnipošto na osobnost preći, već jedino stvar ovu onako riešiti, kako ju u celosti vidimo, nenamjeravamo također sve mimoići, što nam upravo u prvi mah na srcu leži, već otvoreno želimo reći svoju, pa puklo kud puklo; tko poznaje zrelo naša načela, znat će odmah prosuditi, da li smo preko naših granicah prešli.

Što napried rekosmo, da se naime mjesečne skupštine kao i odborske sjednice nedrže u opredieljeno vrijeme, da je to prvi dokaz, znademosta dobro, da će nam na to svi odbornici odrješito graknuti ovako: »neimamo ništa za na dnevni red staviti, pa stoga pošto da idemo u društvo sjediti i tamo petroleum i drva loženjem peći trošiti.« Osobito neki dodat će i to, da su ovdječ daleko na stanu, pa moradu u te odborske sjednice ići, koje i onako ništa nevriede. Da dakle »ti daleko na stanu odbornici« nemoradu svaki tjeđan po jedanput u društvo trčati, gdje i onako sjede samo da broj izpune, učini u početku mjeseca studenoga prošle godine, — kako nam je poznato — odbor

⁵² »Radnički prijatelj«, broj 11. od 13. XII. 1874.

sujan zaključak toga radi, glaseći: »Odborske sjednice ne drže se od danas počam svakog utorka, već kada koj odbornik kakav predlog ima, neka to predsjedniku odnosno podpredsjedniku prijavi, a taj će odmah imati ureći odborsku sjednicu.« Danas već imamo skoro konac siječnja 1875. pa još niti jedan odbornik nije izmudrovao nikakova predloga, te toga radi skoro već četvrt godine neima niti odborske sjednice — a gdje su istom one tri mjesecne skupštine, koje bi se imale u ovo doba obdržavati? — valjda na vrbi!!

Doista to je vrlo smješno, nu još je smješnije to, da neimadu što na dnevni red metnuti. To je doista sretno društvo, koje tako može reći, al' to reći po pravu niti može, a niti smije ovdješnje tipografičko društvo. Mi držimo bar po naših načelih tipografičko društvo kao svako drugo društvo radničko, samo što se razlikuje struke radi od potonjih i što su sami za se, pa s toga nemože reći, da je gotovo t. j. da neima već što na dnevni red metnuti. Pa da niti neće što znati o sveobćem radničkom pokretu, a to ima isto mnogo toga riešiti, što se samo dalje njegove organizacije tiče; pitamo mi samo: što je sa udruživanjem Kralovca, Kraljevice, Osjeka, Senja, Siska, Vinkovaca, Varaždina, zatim gradovah Dalmacije? Dalje: da li je jednom hrvatski cienik unesen, a što je istom sa društvenimi pravili, koja su još mjeseca listopada prošle godine potvrđena? Zar je to već sve izvedeno?

Nije nama to dosta, ako blagajnik reče: »grad taj i taj budemo brisali, već nam dva (ili koliko već) mjeseca nisu ništa poslali«, pa mirna Bosna hoće se time reći. Tuj mora i odbor, dosljedno mjesecna, a napokon i glavna skupština svoju reći. Nu odbor se je god. 1870. pa sve do g. 1871. uvijek ustručavao sam takova šta riešiti, već je sve mjesječnim skupštinama predlagao, a današnji odbor neuida za dužnost si niti nalog dati perovođam, da sastave izvadke iz zapisnika odborskih sjednica, koji se predložiti imadu glavnim skupštinama, kamo li da donese pred skupštinu tako važna pitanja? Nije nama ni to po volji, ako predsjednik reče: »Gospodo! S e d a m nas je na broju, dajte, da počnemo. Molim g. perovođu, da pročita zapisnik. (Nepobitni slučaj da zapisnik još u knjigu unesen nije, stoga se čita redovito iz ceduljice — bilježnice, t. j. tuj i tamo rieč, pa se toga radi nezna što se htjelo upisati ili ne, te se obično zapisnik na taj način odobrava.) Zapisnik ste čuli, pa predimo dalje. (Mirna tišina.) Nu što vidim. g. N. N. fali (glas: izpriča se), pa pošto ga neće biti, držim da niti ne držimo danas sjednicu.« Iz ovoga se bar jasno vidi, da se samo na jedno dva tri odbornika cieli odbor vezao i veže, pa pošto se je jedan »bolesti radi« natrag povukao a njeki s »razloga« to učiniše, dočim se drugi dade izpričati, nedržahu se sjednice ciela posljednja tri mjeseca! Doista nije to sve, pa niti nećemo više pogriješkah navadati, biti će tomu zgoda u svoje vrijeme, te ćemo ovdje jednu glavnu pogriješku navesti, koja se neda opravdati. Sva skoro društva sastavljaju svoja godišnja izvješća, nu zagrebačko tipografičko društvo to još učinilo nije, samo pogledajmo bečko, brnsko, gradačko itd. kojih se izvješća na svaki način i u knjižnici dotičnoga društva nalaze za sjegurno.

Tomu bi se lahko zadovoljilo, kada nebi članovi sami bili toli mlitavi. Ta oni bi jednostavno to zaključiti mogli, — pa tada je istom mirna Bosna! Mi smo doista osvjeđeni, da se kod svih društvah po drugih gradovih upravu do časti drži, ako je jedan izabran za odbornika ili ako mu se što povjeri, a dotični imadu i pravo, jer nije mala šala, ako jedan uživa povjerenje od svih članovah društva. Kod nas je ta točka baš naopako. Jer onaj, koj bude izabran za odbornika ili što mu drago, nepolaže na to baš nikakove vriednosti, odnosno čini se na taj način sam smješnim, pa s toga rade takovi kao — puzevi! Nu čast i poštenje iznimkam. — Stvar je dakle logična, da ono društvo, koje neima skladna odbora nemože napredovati, pa nije niti obstojeća opozicija krivo imala, kada je rekla, da s e n i š t a n e r a d i. Po našeg mnienju imao bi odbor baš u ovo vrijeme (mjeseca siječnja) silu posla; prva bi mu zadaća bila, da je za dan 24. a najkašnje 31. siječnja još početkom o. m. urekao glavnu skupštinu. Po pravilih, pa bila ona stara ili nova ima se ovakova skupština 14 danah unapried objaviti okružnicom sa naznačenjem roka, do kojega se možebitni predlozi

primati imadu, a tada istom dnevni red objaviti, — zatim bila bi dužnost odbora to svim tiskarnam u trojednici pismeno objaviti, tražeći od njih izjavu, kao i izašiljanje poslanika ili da koga opunomoće u to ime, koji da jih ima na toj skupštini zastupati, — dalje nastojati, da se povedu dogovori glede novih izborah, jer to je glavni zadatak te glavne skupštine, a ne da se upita blagajnik, da li je u stanju račun položiti, pa tada na vrat na nos skupštinu sazvati, obnovu odbora bez svakih pripremah obaviti, izvješće blagajnika čuti i tim stvar svršiti! Pa buduć da još baš nikakove pripreme učinjene nisu, držimo za sjegurno, da glavne skupštine sve do polovice veljače biti nemože, preporučamo mi članovom tipografičkoga društva, da se nekoličina njih sastane, te ozbiljno dogovori o budućih izborih, inače neima toj izgleda na nikakav povoljan rezultat; ako se to propusti, ići će kako je pošlo, — naime sve bliže svomu razpadnuću. Pozivljemo također opoziciju, da ona sada kriepko napried stupi, te se odrekne svojih dosadanjih nazorah, da neupliva kod izborah i da se pojedini izabrali nedadu, pa neka koprenom zastru obe stranke prošlosti; ovdje nije potrebno na umu drugo imati do: koja nas budućnost čeka, pa ako budemo ovako razciepkani, što se može zbíti? Još jednom: napried, hora je opet!!⁵³

U slijedećem članku otvorio je »Radnički prijatelj« paljbu na predsjednika Tipografskog društva.

»Ja, kao član društva, držim jedino čin, facta, mjerodavnim u prosuđivanju koje stvari. Dosljedno tomu, moramo priznati, da sam se uvjerio o društvenoj impotenciji dosadanjega predsjedništva društva; jer postupak istoga u posljednjoj odborskoj sjednici (koja se je u najvećoj tišini u utorak dne 19. o. mj. sazvala) dokazuje te eklatantno. Predsjedniku — po našem smjernom nefaktorskom mnijenju — prva je dužnost, da svakomu predlađaću daje vrieme, da predlog svoj obrazloži; da nadalje pozove ostale članove, koji žele svoja mnijenja iztaknuti; da sasluša strpljivo sva mnijenja za i proti, pa onda tek da ih glasovanju pripusti. Tako zahtjeva uobičajeni u društvi parlamentarni takt, o kojem naše poštovano predsjedništvo niti pojma neima. Ja smatram drzovitošću, kad predsjednik predlađaću govor prekine i predlog jednostavno kao nepotreban zabaci — jer mu se upravo nedopada. Bio predlog dobar ili ne, gospodinu predsjedniku povoljan ili ne, on ga kao društveni predsjednik saslušati i razpravljati dati mora, bez obzira, da li je predlađać prosti pomoćnik, a predsjednik već poslovođa. U društvu smo svi jednaki. Ako onaj član društva, koga je obće povjerenje posadilo na predsjedničku stolicu, sebe za »što višjega« drži, te se na predsjedničkoj stolici smatra kao da je za faktorskom piscem stolu, to time najjasnije dokazuje, da nije vriedan onoga povjerenja, kojim su ga članovi (pomoćnici) počastili. Postupak predsjednika u posljednjoj odbor. sjednici potvrđuje ovo i dokazom nam služi, da »riba od glave smrditi počima«. — To u obće. Predlog, kojega gornji redci spominju, bijaše taj, da se glavna skupština osim okružnicah i putem »Rad. prij.« objavi. Nu g. predsjednik, komu je dužnost, da prije mnijenje članovah sasluša, pa onda sam govori, upao je u govor predlađaća, pobijajući predlog kao »nepotreban«. — Moguće, da u interesu njegovom leži, da se o tipografičkom društvu ništa ne čuje, da ostali radnički svijet niti za obstanak toga društva nesazna. Ali u našem interesu je, da se kretanje tip. društva i ostalim radnikom obznani, da uvide, da tipografi nisu voljni zaostati za drugimi radnici, da su »pioniri radnikah«. Molim najpokornije g. predsjednika, da u buduć, — t. j. ako ga povjerenje članovah i u budućoj društvenoj godini na predsjedničku stolicu stavi — pravednije postupaju sa članovi, koji slijede druga načela, nego li on — načela jednopravosti.«⁵⁴

⁵³ »Radnički prijatelj«, broj 3 od 16. I. 1876. g.

⁵⁴ »Radnički prijatelj«, broj 4 od 24. I. 1876. g.

Na godišnjoj skupštini, koja je bila održana krajem siječnja 1875. god., usprkos tome što su se neki članovi Tipografskog društva bunili da se »Radnički prijatelj« bavi njihovim pitanjima, donijet je prikaz rada skupštine. Iz tog se prikaza vidi: od 42 predana glasa »dobio je g. Stjepan Oračić 33 glasa za predsjednika, dalje bi izabran za podpredsjednika g. Josip Novotny, za blagajnika g. Tomo Franca, za hrv. perovođu g. Antun Basarić, za njem. perovođu g. Schiffner, za knjižničara i to užjim odborom g. Josip Toth, a u odbor pako gg. Heckl Julio, Maravić Mile, Minnich Ferdo, Kralj Ivan, Štefanac Julio, Pečnjak Franjo i Popović Pero. Pošto izabrani predsjednik izjavi, da prima izbor, i u liepom govoru označi pravac, kojim će društvo rukovati, bude skupština zaključena.

Mi s naše strane želimo, da novo-izabrani odbori strogo svojoj dužnosti zadovolje, i preporučamo ujedno članovom obih društva, da odborom, kojim su svoje povjerenje ovimi izbori izkazali, također u svemu na ruku idu, pa da tako oba društva uz cjelokupno sudjelovanje svojih članovah stanu ozbiljno raditi oko svoga boljka.«⁵⁵

Iz izvještaja, koji je nova uprava Društva tiskara i slovara u Hrvatskoj i Slavoniji podnijela na mjesečnoj skupštini, koja je održana 28. veljače 1875. god., uz prisustvo gotovo svih članova, vidi se da je društvo usvojilo da mu pečat glasi: »Hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko društvo tiskara i slovara u Zagrebu«. Pored toga društvo je uputilo okružnicu tipografima svih gradova trojedne kraljevine s pozivom da do 25. ožujka pristupe u društvo.

PRVA ZEMALJSKA SKUPŠTINA TIPOGRAFSKIH RADNIKA HRVATSKE, SLAVONIJE I DALMACIJE

Skupština se održala 27. lipnja 1875. god. »Radničkog prijatelja« više nije bilo zbog zabrane, pa smo koristili »Obzor«, koji je opisao tok skupštine. Na skupštini su učestvovali grafičari Zagreba, Siska, Varaždina, Kraljevice, Senja i još nekih drugih mjesta. Skupština je usvojila prijedlog da Hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko društvo tiskara i slovara u Zagrebu bude matično društvo s podružnicama u provinciji.⁵⁶ Iako se dalmatinski grafičari nisu odazvali pozivu na skupštinu, ipak se vidi da su organizatori skupštine vodili računa o tome da Dalmacija pripada Hrvatskoj i da je njen sastavni dio. Treba napomenuti da je još na temelju prvih pravila u Zagrebačko društvo tipografa stupilo 7 slagara iz Osijeka. Odluke zemaljske skupštine, s obzirom na postojeće grupe organiziranih radnika u unutrašnjosti zemlje, učinile su zagrebačku organizaciju grafičara zapravo savezom.

⁵⁵ »Radnički prijatelj«, broj 6 od 7. II. 1875. g.

⁵⁶ »Obzor«, broj 146 od 26. VI. 1875.

DRUŠTVO TISKARA I SLOVARA U HRVATSKOJ I SLAVONIJI —
PRVI SINDIKAT HRVATSKIH RADNIKA

1879. godine došlo je do novih izmjena pravila. Tom izmjenom manifestirala se težnja socijalista da se društvo organizira tako da bude što bliže sindikatu. Tako se, na primjer, 1879. kod ponovnih promjena pravila u ciljeve društva unosi: »Društvu je svrha: 1. podupirati bolesne i sahranjivati umrle svoje članove, 2. podupirati ne-moćnike, 3. podupirati udove i siročad svojih članova, 4. podupirati putnike sličnih društava, 5. nastojati oko duševne i strukovne naobrazbe članova, 6. nadzirati uvjete i vrijeme radnje, ustanovljene sporazumkom gospodara i pomoćnika.«

Donijeli smo od treće izmjene pravila samo to, jer se u njima dovoljno vidi maloprije iznijeta tvrdnja. Iz pravila je izbačeno naglašavanje da se društvo ne će baviti političkim prosvjeđivanjem i pitanjima vjere. Naprotiv, u njih je unijeta briga o radnim uvjetima, briga o kolektivnom ugovoru sklopljenom između poslodavaca i radnika. U pravila je postepeno unošena postojeća praksa društva, ono što je društvo od svog početka radilo. Još na skupštini od 24. X. 1869. god. izabran je bio tarifni odbor, koji je imao zadatak da nadzire provođenje »cjenika« tarife, a u koji su bili izabrani Senečić, Minich, Kale, Bischoff, Hekel, Kastner i Walušec. Zbog toga što su vlasti stalno tražile nadopunu ili izmjenu nekih novih paragrafa ili je vlada nova pravila vraćala nepotvrđena, postojeća praksa društva išla je daleko naprijed ispred pravila. To je dovodilo do sukoba u društvu. Oko obrane starih društvenih načela i paragrafa okupili su se uglavnom vjerski i nacionalno raspoloženi grafičari. Druga borbena grupa, koja je gurala društvo grafičara da se što jasnije klasno opredijeli na klasne zadatke i da ti zadaci dođu i kroz ciljeve društva do izražaja bili su socijalisti.⁵⁷

Prema tome, mogli bismo izvući zaključak da su grafički radnici bili u Hrvatskoj pioniri radničkog pokreta i graditelji prve sindikalne organizacije Hrvatske, koja se ubrzo razgranjava na pojedina mjesta u provinciji. Time grafičari izgrađuju i prvi sindikalni savez Hrvatske. Iako su u početku pioniri i nosioci socijalističkih ideja, jačanjem i rastom radničkog pokreta, ulaženjem u njega radnika drugih struka oni se kasnije zatvaraju u svoj sindikat i poseban krug interesa. Hrvatsko tipografsko društvo u Zagrebu za međusobno podupiranje i obrazovanje radnika u prvom periodu svog postojanja, pored fonda za pomaganje u slučaju bolesti, putne pomoći, organiziralo je i svoj štrajkaški fond, formiralo tarifnu komisiju, organiziralo štrajk tipografskih radnika, održavalo međunarodne veze i njegovalo internacionalnu solidarnost u svojim redovima. Vođeći računa o nacionalnom

⁵⁷ Vitomir Korać: »Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji«, knjiga II. str. 493 kaže: »Oni su bili još daleko od svanuća zadataka jednoga bojovnoga sindikata. No među njima je uvijek bio izvjestan broj prvoboraca — osobito socijalista — koji su stalno gurali u hojovno raspoloženje, radikalizam i revolucioniranje duhova.«

momentu, ono je pokušavalo da svoje djelovanje proširi i na Dalmaciju, koja se administrativno nalazila pod Austrijom — usprkos tome što je austrijski radnički savez reflektirao na rukovodstvo u toj pokrajini Hrvatske. Konačno, treba istaći da je još 1872. god. u društvu grafičkih radnika formiran i »odbor za namještanje«, t. j. sindikalno posredovanje rada. Društvo grafičara, prema tome, i nije bilo, s obzirom na sve to, samo humanitarna ustanova grafičkih radnika, već je ono posjedovalo sve elemente sindikata. Njegovi osnivači bili su prvi socijalisti Hrvatske i u prvom periodu njegova djelovanja oni se unutar društva bore za socijalističke stavove. Osnivanjem Zagrebačkog radničkog društva postavljen je i prvi kamen temeljac političkoj aktivnosti hrvatskih radnika.

ISPRAVLJENA PRAVILA OD 1874. GODINE

Za ovu glavu priloga historiji radničkog pokreta u Hrvatskoj mogli smo koristiti vrlo veliku i opširnu dokumentaciju. Međutim, najveći dio te dokumentacije već je objavljen u knjizi »Historija organizacije i političkih borba grafičkih radnika Hrvatske 1870.—1955.« od Vinka Cecaća, koju je izdao Republički odbor sindikata grafičara Hrvatske 1955. g. Zbog toga smo se u svom izlaganju ograničili iz te materije samo na ona pitanja, bez kojih bi ova knjiga bila nepotpuna i koja u historiji grafičara nisu dovoljno objašnjena. To je, na primjer, pitanje odnosa Zagrebačkog radničkog društva sa društvom zagrebačkih tipografa, pitanje naziva tipografskog društva i sl. Upoređujući dokumente iz Državnog arhiva Zagreb s materijalima, kojima raspolaže Republički odbor sindikata grafičkih radnika, došli smo do zaključka da oni raspolažu samo prijedlogom pravila, koja su bila upućena na odobrenje Zemaljskoj vladi, ali nisu odobrena. Zbog toga mi ovdje donosimo ispravljena pravila, koja su od vlade stvarno i potvrđena. Na takav zaključak sili nas slijedeća argumentacija:

Zagrebački tipografi su već 1873. g. pokušali da izmijene svoja pravila. Na temelju primjedbi A. Sučića, pravnog zastupnika Zemaljske vlade od 13. XII. 1873. br. 1499, pravila su bila vraćena sa zahtjevom da se isprave. Na to su grafičari preko Gradskog poglavarstva 28. IV. 1874. g. izradili potpuno nova pravila.⁵⁸ Pod br. 786 od 15. VI. 1874. A. Sučić ponovo insistira na tome, da se pravila vrate društvu s nalogom, da se u njih unesu ispravci, koje je vlada tražila 13. XII. 1873. pod br. 499. Taj zahtjev, čini se, bio je i vladi pretjeran, pa upozorava svog pravnog savjetnika da se društvu ne može uskratiti pravo da mijenja svoja pravila:

»Vratja se g. odvjet. Antunu Sučiću kano privremenom zastupniku kr. zem. vlade u pravnih poslovih s pozivom, da svakako i o nazočnih novo izra-

⁵⁸ Državni arhiv Zagreb 7692/2188.

denih pravilih svoje meritorno mnijenje s pravnoga gledišta ovamo predložiti izvoli, pošto se nemože društvu uzkratiti pravo, mienjati svoja pravila po svojih nazorih; za da pako ovo sad iznovi slediti imajuće izpravlanje nebi išlo in infinitum, dobit će ovo društvo prama tomu odovud shodan naputak.«⁵⁰ Na to je A. Sučić odgovorio slijedeće:

U §. 2. pod I. lit. a.) imade se mjesto »upisna« reći »upisnina«.

U istom §puh 20^{om} pod II. lit. a.) moglo bi se shodnije polag starih pravilah reći: »Popularna i znanstvena predavanja, izključivši politiku i vjerezakon.« Ustanovljena u §. 4.^{10m} upisnina sa 20 for. čini se, prisposodobiv ju sa onom u starih pravilih od samo 3 for., previsokom.

Na koncu §. 5ta nebi suvišno bilo, kad bi se primetnula ustanova, da li članovi i za ono vrijeme, dok izgubivši jednu službu, nove službe našli nisu, prinesak plaćati imadu ili ne.

U §. 11^{om} može se polag starih pravilah (§ 10) dodati potpunosti radi — »Ispod tri dana bolujući nedobivaju nikakove podpore.

U predzadnjoj alineji §a 12^a neka se u niekojih primjercih nalazeća se pogreška »drugi« ispravi sa »drugoj«.

Na početku 3^{će} alineje §. 14. neka se mjesto rječih »će njemu dati« metne: »tomu će dati«.

U 7^{oj} alineji istoga §pha imade se mjesto »nosi« staviti »iznosi«.

Pod konac §a 14ta neka se mjesto »izručivanje podpore prestaje« rekne kao i u starih pravilih »isplata ove podpore«.

U § 21. neka se uvaži opazka stavljena jurve k starim pravilom, polag koje konačni stavak imade glasiti »Društvene spise mora podpisati predsjednik ili podpredsjednik i t. d.«.

Dali su predlagatelji, što time dobili ili izgubili, kad su »blagajnika« i »blagajnu« prekrstili u »pjenezničara« ili »pjeneznicu«.⁶⁰

Vlada je pod br. 10974 tražila od Gradskog poglavarstva 15. VII. 1874.:

»Što se uz dostavak dvieh primierakah tih pravilah, dočim treći ovdie ostaje — time do znanja stavlja, da odbor pomenutoga društva uputi, neka ova pravila točno u gornjem smislu ispravi i tako izpravljena opet ovamo predloži, jer u protivnom slučaju, ako društvo opet na novo stane i ovu osnovu pravilah bitno mienjati, može se to amo tamo pošiljanje pravilah ad infinitum protegnuti, što samo nepotrebnu pisariju prouzrokuje, a nije niti društvu od koristi.«

Nova, ispravljena pravila uputili su Dragutin Kale kao predsjednik i Franjo Pečnjak kao tajnik 11. rujna 1874. ovim popratnim dopisom:

»Podpisani predlažu ovim u ime »tópogr. društva« priležeća izpravljena pravila na konačno potvrđenje.

Uzevši u obzir sve primjetbe i želje vis. kr. zem. vlade, pridržao je odbor onu ustanovu §. 4. glede upisnine od 20 for., koja se je vis. kr. zem. vladi previsokom činila, i to iz slijedećih razlogah:

Predležecimi pravili smjera društvo razširenje svoje, smjera čovjekoljubivu djelatnost svoju protegnuti i na obitelji članovah, odnosno nemoćnikom za rad nesposobnim, udovam i siročadi članovah podporu pružiti. — Osim toga povisuje dosada davanu podporu bolesnikah od 5 na 7 for. nedjeljno, a podporu za putujuće drugove podvostručava.

⁵⁰ Državni arhiv Zagreb 10186/2803 — 22. VI. 1874.

⁶⁰ Državni arhiv Zagreb broj 853 i 10974 — 26. VI. 1874.

Dosljedno tomu znatnomu povišenju davanih, i ustrojenjem novih podpora prisiljeno je društvo i prinose i upisninu znatno povisiti, jer mu inače nebi moguće bilo, humanitarne svrhe svoje postići; a osobito, što se upisnine novopristupajućih članova tiče, koji još nisu bili članovi takvog, uzajamnoj podpori namijenjena društva, polaže društvo ovo na istu veliku važnost, i to:

1. s toga, što želi time učvrstiti zakladu nemoćnikah, udovah i siročadi;

2. s toga, što današnjom organizacijom tipografskih društva ovo — i inozemstva omogućeno je svakomu, ma i u najmanjem gradiću poslujućemu tiskaru i slovaru članom takovoga društva postati, dakle samo vlastitom krunjom može koji u taj položaj doći, da — dobivši u Zagrebu posla i želeći uživati blagodati društva. — mora upisninu položiti;

3. s toga, što društvo ovo novim članovom pruža tu blagodat, da stup odmah, čim upisninu položi, u uživanje svojih prava, što kod drugih sličnih društva tek poslie 2—3 mjesječnog uplaćivanja biva;

4. s toga, što ustanovom 3. alinee §. 11. prima društvo na se podupiranje ovamo dolazećih i proputujućih bolesnih drugovah, što mu velike žrtve nalaže; jer mora podupirati takove drugove, koji u blagajnu ovoga društva jednako ne odvlaču neuplatiše, a od društva do 50 i više for. podpore dobiše, te odmah po ozdravljenju svom odputovaše — kako je društvo dosada izkusiti obilne prilike imalo.

Budući veća prava i veće dužnosti nalaže, nada se podpisani odbor, da će vis. kr. zem. vlada odobriti gorenavedene razloge, te tu točku nepromijenjeno u pravilih ostaviti.

Ostale manje gramatikalne i ortografske pogriješke izpravljene su po mogućnosti točno, te se time podpisani odbor nada skoromu potvrđenju pravilah i bilježi sa veleštovanjem.»

PRAVILA

društva tiskara i slovara u Hrvatskoj Slavoniji i Dalmaciji u svrhu međusobnoga podupiranja i naobraženja.

Svrha društva.

§. 1. Svrha je društvu: a) Podignuće i pospješenje duševnih i materijalnih interesa članova; b) Podupiranje bolesnih članova; c) Podupiranje putujućih tiskara i slovara; d) Podupiranje nemoćnika; e) Podupiranje udova; f) Podupiranje zakonite siročadi članova; g) Prinosom iz društvene blagajne omogućiti dostojni pogreb članova.

§. 2. Za postignuće pomenutih svrha stoje društvu sljedeća sredstva na uslugu:

I. a) Upisnina članova; b) Redoviti nedeljni prinosi članova; d) Nedeljni prinosi gospodara u blagajnu za nemoćnike; e) Dobrovoljni prinosi, zapisi itd.

II. a) Popularna i znanstvena predavanja izključivši politiku i vjerozakon; b) Jezikoslovna i strukovna pouka; c) Poraba društvene čitaonice; d) Druževni sastanci; e) Uređenje uvjeta radnje u sporazumku s gospodari.

Prava i dužnosti članova.

§. 3. Pristup u društvo prost je svakomu u trojednoj kraljevini poslujućemu tiskaru i slovaru.

§. 4. Svaki pristupivši član ima u blagajnu društvenu platiti 3 fr. a. v. na ime pristupnine, pa zatim redovito uplaćivati nedeljni prinos od 30 novč. Bolujućii članovi prosti su od toga prinosa. — Povećanje ili sniženje toga prinosa može samo glavna skupština na predlog odbora ustanoviti. Oni, koji se izkažu, da su u prvanej svom boravištu, gdje su radili, pripadali kojemu na međusobnosti osnovanom tipografskomu društvu, kao i oni, koji su odriješeni, prosti su od upisnine ako u roku od 14 dana u društvo stupe.

§. 5. Zvanja se odrekavši nu u okružju društva prebivajući članovi i nadalje voljni u društvu ostati, plaćaju i nadalje podpuni prinos, te zadržavaju

na svoja prava. Izstupivši ili izključeni članovi, budu li opet u društvo primljeni, imadu na novo platiti pristupninu nu gube uračunanje prvašnjih platežnih godina.

§. 6. Svaki član ima pravo svim društvenim predavanjima prisustvovati, manstvena i strukovna predavanja držati te porabu knjižnice i svih naukovnih redstva isto tako ima pravo glasa i izbora.

Izključenje ili izstup članova.

§. 7. Svaki član, koj u plaćanju nedeljnih prinosa kroz 6 nedelja zaostane, matra se i neopomenut bez ikakva posebna zaključka izključenim.

§. 8. Iz društva se mogu izključiti: a) Članovi, koji su u obće svojim ponašanjem nauštrb ugledu društva; b) Koji u zloj nakani društvo oštete.

Pravo izključenja iz drugoga koga osim u §. 7. spomenutoga razloga pripada samo skupštini u kojoj treba da za to glasuju barem dvie trećine prisutnih članova.

§. 9. Izstup iz društva prost je svakomu članu; njime ipak gubi sva prava na daljnu kakovu tražbinu.

Podpore.

1. Podpore za bolestnika.

§. 10. Oboli li koj član to dobiva nedeljnu podporu u iznosu od 7 fr. a. v. Izpod tri dana bolujući nedobivaju podpore.

§. 11. Pronađe li liečnik potrebu da bolujući član promjeni zrak ili da posjeti kupke, to traje podpora kroz 10 nedelja te se polovica iste namah pri polazku isplati, druga pako polovica kad izteče rok desete nedelje.

Članovi, koji posjećuju kupke ili koji preduzimaju promjenu zraka imadu to uz liečničku svjedočbu odboru prijaviti. U dvojbenom slučaju treba da je član pretražen od liečnika koga mu odbor se to naznači.

Nadošli inostrani bolestni članovi ili takovi, koji su prevalili 50. godinu dobe svoje imadu samo onda pravo na označenu u §. 1. pod b) c) f) i g) podporu, ako su do vremena pristupa u ovo društvo pripadali kojemu na međusobnosti osnovanomu tipografskomu društvu.

2. Podpore za putujuće.

§. 12. Svaki na putu se deseći tiskar ili slovar, koj je u stanju izkazati da pripada kojemu na međusobnosti osnovanomu podupirajućemu društvu, kao i takovi, koji su poslovali u mjestu, gdje im vjerojatno nije bio moguć pristup u takovo društvo, dobivaju putnu podporu u iznosu od 3 fr. a. v. Vratili li se još prije izminula polgodišta, to tad nema nikakovo pravo na podporu. Nu ako se primivši putnu podporu laži posla, to je vezan primljeni iznos u roku od 4 nedelje blagajniku povratiti. Neučini li to, tad se može iznos sudbeno utjerati.

3. Podpore za nemoćne.

§. 13. Desetgodišnje uplaćivanje prinosa uvjetom je prava na ovu podporu. Članovom, koji su već u podobnu izvanjsku blagajnu svoje prinose uplaćivali, koja pripomoćnomu društvu tiskara i slovara trojedne kraljevine podobnu uslugu čini, uračunat će se u slučaju svladavše ih nemoći njihove platežne godine.

Pod nemoći razumjeva se trajna nesposobnost za obavljanje tiskarskoga djela. Ona će se priznati po uvidavnosti odbora i po dostavljenju liečničke svjedočbe, koju će si dati dotični nemoćnikom prijavivši se po onom liečniku za ovjerovljenje podpisati, koga mu odbor naznačio bude. Ovu liečničku svjedočbu može odbor opetovano uztražiti. Troškove podmiriti će društvena blagajna. Svakomu koj bude po odboru nemoćnim priznam izdati će predsjednik ili njegov zamjenik potvrđnicu nemoći. Od dana kojim mu je potvrđnica izdana teče njegovo pravo na podporu. Članovi, koji imadu drugu službu, imadu samo onda pravo na ovu podporu, ako dokažu, da im novo zvanje od prvanjega

Pravila
društva ljubiteljev i slovarah u
Slavonskoj, Slavoniji i Galanatu
za usvajanje podjela i obrazovanje

Članka društva.

- § 1.** Društvo je društvo
a) Rastojanje otro duševne i
tvarne koristi članova;
b) Podupiranje bolotnih
članova;
c) Podupiranje svitu jučih
ljudstava i slovarah;
d) Podupiranje nemogućih;
e) Podupiranje članovstih
dovak;
f) Podupiranje zakonitosti
i vladu članova;

§ 2. Društvo je organizirano
Evo odredbama društva za
postignuce ove svrhe:

- I**
- Učlanjenje članova;
  - Redoviti redjelni punosi
članova;
  - Redjelni punosi gospodara
za blagajnu nemogućih
Mak.
  - Dobrovoljni prilazi; darovi
za svu st.

- II a)** Popularna i znanstvena
predavanja izim. polj.
stih i vjere;
- Poučavanje izim. vjere
i strukture;

pa dotle je ve njezine kome,
te dičeti boledinim, romoo,
nim, i putujućim tis Ra,
rom i slovarom, zatim
udovam i siročadi tis
Karak i slovarak.

U Koje zaved da se ta om,
vina, dlozi, i tko da njom
upravlja: to je odhiti stup
ština, koja je ratfjuću
razlaz društva.

Obćeriti sud

S. 33 Priporo članova društva
kao takvih razpravja oba,
ni sud od četoricu člano,
zak, izabrane u glavnoj
štupštini. Od njzove
zješilbe, nima finiziva
na nitkoju oblast.

Obćeriti opaske

S. 34 Ova se pravila mogu poa,
militi samo u glavnoj
štupštini, uz dozvolju
vis. br. zomajste glade.

S. 35. Stolica je društva u
Zagrebu.

U Zagrebu 18 veljaci 1874.

(Izopina Kaloš) (K. Korošić)

nije po zdravlje štetnije. Čim se kod kojega bolesnika nemoć konstatira, prestaje isplata bolesničke podpore, te se dotičnik uvrsti u red nemoćnika prema broju platežnih godina. (v. niže dole).

Pošto se koj član proglasi nemoćnim, to se rješava usljed toga svih prinosa. U slučaju ako nemoćni član opet prione uz prvašnju radnju, to mu ova podpora otpada, te isti može opet u društvo stupiti. Kod opetovne nemoći uračunat će mu se međutojne platežne godine.

Kod izvanjskih članova ima se nastala nemoć potvrditi svjedočbom kotarskoga liječnika i mjestnoga blagajnika pod osobnom odgovornošću potonjega.

Svotne n e d e l j o m isplative podpore za nemoćnike iznose; za 10 godišnje uplaćivanje 2 fr. — za 15-godišnje uplaćivanje 3 fr. — za 20-godišnje uplaćivanje 4 fr. — za 25-godišnje uplaćivanje 4 fr. 50, za 30-godišnje uplaćivanje 5 fr. — za 35-godišnje uplaćivanje 5 fr. 50, za 40-godišnje uplaćivanje 6 fr.

Glavnoj skupštini pripada pravo povišenja ovih iznosa.

Članovom, koji su prije zasnovane blagajne za nemoćnike pripadali pripomoćnomu tipografskomu društvu za Hrvatsku i Slavoniju uračunat će se njihove platežne godine obzirom na »podporu za nemoćnike«. Obnemogne li nesrećom koj član, to ima odbor uz naknadno odobrenje glavne skupštine pravo člana i onda u prvi razred podupirat se imajućih nemoćnika uvrstiti, ako isti nije udovoljio još niti načelu ovoga §. stavljenomu zahtjevu. Isto tako može odbor u slučaju vanredne nevolje i potrebe nemoćnika u sljedeći viši razred promaknuti. Podpora isplaća se naknadno koncem nedelje. Nu ipak može nemoćniku u pokrajinskoj varoši boraveći svoju podporu uz privolu odbora mjesечно ili na ¼ godine uplaćenu primiti, mora ipak prije izminula roka vlastoručno potpisanu i po ondješnjem mjestnom blagajniku vidiranu namiru glavnomu blagajniku priposlati, te poštarinu sam podmiriti. Prebiva li on u mjestu u kojem nikakovi članovi društveni neposlaju, ima namira po kotarskom predstojniku supotpisana biti.

Isplata ove podpore prestaje: a) Ako nemoćnik bez znanja ili privole odbora promjeni dojakošnje svoje prebivalište, b) Ako mu se dokaže da je samo hinio nemoć, te kroz to društvo prevario, c) Smrcu nemoćnika.

U vojnoj službi obnemoglim ili osakaćenim ne pripada ova podpora.

4. Podpore za udove i sirotčad.

§. 14. Podpore za udove i sirotčad stupaju tek nakon 10 godina u život. Onim članovom koji su još prije zasnovane sirotčinske blagajne pripomoćnomu društvu za bolujuće i putujuće tiskare u Hrvatskoj i Slavoniji pripadali uračunat će se njihove platežne godine obzirom na podporu udova i sirotčadi i to: za 10 god. uplaćivanja 52 fr. na godinu, za 15 god. uplaćivanja 70 fr. na godinu, za 20 god. uplaćivanja 100 fr. na godinu, za 25 god. uplaćivanja 130 fr. na godinu, za 30 god. uplaćivanja 150 fr. na godinu, za 35 god. uplaćivanja 170 fr. na godinu, a preko toga 200 fr. na godinu. Odbor ima pravo udovi bez djece na njen zahtjev primjerenu odpravninu isplatiti usljed česa ona gubi pravo na svaku daljnu podporu. Ova odpravnina nesmije ipak nadmašiti najveći iznos od 200 fr.

Ova se podpora isplaća koncem svake nedelje ili mjeseca, kako već želi udova, po nadblagajniku uz namiru. Prebivalište ostavljeno joj je na volju nu poštarinu plaća ona. Udovam neživućim sa supruzi nepodjeluje se ova podpora.

Podpora prestaje: a) Ako se udova na novo udade; b) Ako se okalja javnim bludnim životom; c) Budeli kažnjena sbog prosta sločina; d) Kad umre.

§. 15. Iznos podpore za sirotčad ustanovljen je prema tomu, da isti iznos podpore, koju je prema platežnim godinama člana uživala udova u jednakih dielovih na sirotčad odpadne.

Navršenom 14 godinom gubi sirotče podporu te se njemu dopitani dio podpore dieli opet na jednake dielove među ostalu sirotčad.

Na ovu podporu imaju pravo zakonita djeca člana i pastorčad. Posinci i pokćerke nemađu pravo na nju.

Podpora isplaćuje se tutorom uz uručenje poglavarstvom izdane svjedočbe, koja svjedoči da su djeca živa. Odboru pristoji pravo osvjedočit se o shodnoj uporabi sirotinske podpore. Sirotčad, koja se na javne troškove obskrbljuje nema prava na ovu podporu dokle taj odošaj potraje.

5. Prinosi za pogreb.

§. 16. Umre li koj član to se iz blagajne dopušta za pogreb isplata od 40 fr. a. v., a odborskomu članu dotične tiskare u kojoj je pokojnik poslovao pripada pravo nadzora nad porabom te svote.

Počastni članovi.

§. 17. I oni koji nisu tiskari pa su po društvo zaslužni, mogu se u glavnoj skupštini počastnimi članovi imenovati, uživaju ipak samo ona u §. 6. spomenuta prava, izuzam pravo izbora i glasa. Gospodari, koji u §. 2. ustanovljeni prinos plaćaju smatraju se počastnimi podupirajućimi članovi, te imaju pravo glasa kao i activa i passiva izbora.

Društvena uprava.

§. 18. Društvom upravlja u glavnoj skupštini odabrani odbor, sastojeci se iz predsjednika i njegova zamjenika te napokon iz 7 odborskih članova.

§. 19. Odbor obavlja sve u pravilih označene poslove, kao i one, koje glavna skupština odredi, te se u tu svrhu svakih 8 do 14 dana po jedanput sastaje, u kom sjelu odlučuje o svih u njegov djelokrug zasiecajućih poslovih. Za vaļjanost zaključka treba da su u sjelu barem 5 članova prisutni. U izvanrednih te u zakonu nepredviđenih slučajevih pripada odboru pravo na svoju ruku latiti se kakovih sredstva, nu i to treba da se sbude naknadnim odobrenjem sliedeće glanne skupštine, od koje odbor odobrenje uztražiti imade.

§. 20. Predsjednik odnosno njegov zamjenik rukovodi, te predsjedja toli u društvenih, koli i u odborskih sjelih i skupštinah, te je zakoniti zastupnik društva. Svi društveni spisi imadu se na ime krieptne obveznosti i vriednosti, podpisati po predsjedniku i dotičnom tajniku, te providiti društvenim pečatom.

§. 21. Tajnici imadu brigu nad potrebitimi spisi i pismenimi radnjama te vode u svih društv. skupštinah i odborskih sjelih u hrvatskim i njemačkom jeziku zapisnik.

§. 22. Nadblagajnik jamči za povjereni si novac; isti ima blagajničku knjigu točno voditi, društveni novac bezodvlačno u sigurni koj javni domaći novčani zavod po nalogu odbora na kamate uložiti tako, da u blagajni ležeći priručni novac nenadmaši svote od 80 fr. a. v. Nadalje je on dužan glavnoj skupštini potanko izvješće o stanju blagajne podastrieti, kao i odboru u svako doba blagajničke knjige na ugled otvoriti. Osim toga ima on točan popis članova voditi označiv dan pristupa i izstupa istih, te podjedno ima izstupišim dotično otputujućim članovom izdavati (u §. 4) spomenute potvrđnice.

§. 23. Knjižničar kome je dužnost knjižnicu u redu držati, izdaje članovom knjige na porabu te se imade podjedno brinuti za točnu povratu istih. Dužan je također potanko izvješćivati o stanju knjižnice te se strogo držati postojećega knjižničkoga reda.

§. 24. Odbornici i podblagajnici imadu u pojedinih tiskarah ustanovljene prinose t. j. upisninu, redovite nedeljne prinose članovah i pristojbe dopustit se imajućih naučnika i vježbenika pobirati, te koncem mjeseca nadblagajniku predati, — nadalje oboljele članove prijavljivati, iste posjećati, o njihovom se nalaznju osvjedočivati, te radi podpore za iste posredovati.

§. 25. Svaki član odbora dužan je na zahtjev odborske većine svoje časti odreći se, nu ima pravo priziva na mjesečnu ili glavnu skupštinu.

§. 26. Koncem godine društvene bira se na novo odbor tajnim glasovanjem, te absolutnom većinom prisutnih glasova. Ovaj izbor rukovodi dojakošnji stari odbor.

Članovom odbora pripada također pravo glasa te mogu i na novo u odbor izabrani biti.

Skupštine.

§. 27. Prema okolnostim držati će se znanstvena i strukovna predavanja a barem svakoga drugoga mjeseca ima se sazvati skupština za uređenje društva. U svrhu položenja računa sazivlje se svakoga polugodišta (u siečnju i srpnju) glavna skupština. Izvanredna glavna skupština sazivlje se po odboru ili na obrazloženi zahtjev barem 15 članova. Kod glasovanja i stvaranja zaključaka odlučuje ablosutna većina barem od 20 prisutnih članova.

§. 28. Redovitu glavnu skupštinu ima odbor 8 dana prije, a izvanrednu barem 3 dana članovom unapred objaviti.

Predlozi koji se u skupštini glavnoj na dnevni red staviti imadu, treba da se odboru najkasnije 3 dana pred skupštinom predadu. Predlozi koji budu kasnije odboru predani uzeti će se tek nakon iscrpljenoga dnevnoga reda u pretres.

§. 29. Članovi u Zagrebu prebivajući, koji nebudu polugodišnjim glavnim skupštinam prisustvovali, globe se sa 50 novč; a oni koji na skupštinu zakasne ili se iz nje prije reda udalje sa 30 novč.

Ova ustanova vriedi i za mjesečne skupštine samo iznimkom, što se u pomenutih gore slučajevih prvi sa 30, a potomji sa 20 novč. globe. Članovi, koji budu najkasnije dan pred skupštinom pismeno ili ustmeno ispričiti razlog svoga izostatka naveli, neglobe se. Uplaćene globe imadu podblagajnici prvom prilikom kod izručivanja pobranih prinosa nadblagajniku uručiti.

Ovaj prinos ide u blagajnu za podpore nemoćnika.

§. 30. Svake druge godine sazvat će se skupština zastupnika svih u trojednoj kraljevini boravećih članova i to na ustanovljeno mjesto u obsegu društvenoga okružja.

O prestanku društva.

§. 31. Društvo se razpušta, čim bude nato usljed nestašice članova prisiljeno. Imovina društvena je nerazdieliva te se kod raspusta društva ima u koj sigurni domaći novčani zavod koristonosno uložiti, dok se takovo tipografsko društvo opet nesastane, koje se bude za istom svrhom težeći obvezalo ovdje spomenute paragrafe nepromjenjene u svoja pravila uvrstiti. Na ovo društvo prelazi zatim imovina. Dok se tipografsko društvo opet sastavi podpomagat će se od kamata uložene svekolike glavnice bolestni i putujući tiskari i slovari kao i nemoćnici, udove i siročad po mogućnosti na koliko budu kamate dosizale.

Kojoj će se osobi ili oblasti uprava ove imovine povjeriti o tom odlučuje društvo u skupštini, koja je zaključila raspust društva.

Pogledom na knjižnicu i ostalu društvenu tvarnu imovinu pridržaje si društvo pravo daljne odluke.

Obrani sud.

§. 32. Priepornosti međ društvenimi članovi riešava u glavnoj skupštini iz pet lica sastavljeni »obrani suda«; proti riešenju ovoga neima priziva na nikoju oblast.

Obćenite opazke.

§. 33. Ova se pravila mogu promjeniti samo u redovitoj ili izvanrednoj glavnoj skupštini.

§. 34. Sjedište društva je u Zagrebu.

J. Jernejc v. r.
podpredsjednik tip. društva.

Ispravljena pravila odobrena su od Zemaljske vlade ovim aktom
29. X. 1874.:

I.

Na prilježća tri primierka pravilah imade se napisati: Br.

Nazočna pravila odobravaju se po kr. herv. slav. dalm. zemaljskoj vladi, odjelu za unutarnje poslove.

U Zagrebu, dne /10.874.

II.

Pogl. grada Zagreba

Izviestjem od 22. pr. m. br. 16222 ovamo predložena pravila »Društva tiskara i slovara u Hrvatskoj Slavoniji i Dalmaciji za uzajamnu podporu i obrazovanje« odobravaju se po kr. ovomu vladinom odjelu.

Dva primierka tih s odobravajućom uslovkom providenih pravilah i jedan primierak starih vratjaju se u prigibu y y daljnjega uredovanja radi tim dodatkom, da je tretji primierak ovdie prideržan.

Prije uručenja imade jedan primierak providiti propisanom biljegom.⁶¹

⁶¹ Državni arhiv Zagreb br. 16868/1874; pročitaš i akt 1622 — 22. IX. 1874.

rajeđim na uštrb i štetu vlastitoga naroda. Zaista ple-
mentni primjer, i sretan narod, koji je ovakove sinove
digojio. jer mu stid neće nikada obraza ubijati! Op.
Uredn)

Radničko pitanje.

I.

Srećao je svijet prevašio preko strmine dvaja pi-
tanja: o roboviti i kmetstvu, a sada pred njim leži treća
strmina, jednako važna i jednako mučna, da pronadje
sposu preko nje. To je tako zvano radničko pitanje.
Ono u ovaj par zanima milijune ljudi, podpaljuje goruće
strasti, zabavlja učenjaka i praktičnika, jednako zabri-
njuje i crkvu i državu. Jer se tu radi o životu, čudo-
rodnosti, imetku, nalazi svatko povoda razmišljati i go-
voriti: u novih, skupštinah radničkih, zakonarstvu. A
radnici, osvjedočeni, da hrane i odievaju, kite i riene,
da sgrću kapitale za drugoga, da su mučenici svieta,
s nepokojsvom izgledaju pomoći. I gdjejed ima rad-
nika, oni će se pridružiti svojoj braći po jednakoj sud-
bini, da s njom zavikuu: Dajte nam pomoći!

Je li dakle čudo, što se već i u Hrvatskoj po-
čimlja gibat radnici, očitujuc ovo svoje gibanje u skup-
štinah, koje u Zagrebu drža. Nije nam dakako potanje
poznat postupak i tečaj tih skupštinah, no cilj radničke
skupštine isti je u Zagrebu, Beču i Berlinu, pa se dade
u malo riječi kazati: poboljšanje stanja radnika! K ovomu
čelju upućnje radnike potreba il da oštrije rekuem ve-
lika nužda, o kojoj će međjutim kasnje biti razgovora.

Buduć da nam se ovo veliko socijalno pitanje po-
čimlje javljati u domovini Hrvatskoj, potrebno je upo-
znati se s njim potanje. Trebati će potanko opisati raz-
log pokretu radničkomu, razvoj i sredstva, koja se za
riješnje predlažu.

Al prije svega odgovoriti treba na pitanje: Tko je
radnik? Kada bi tkojed izrekao: ja radnikom smatram
ovoga i onoga, moguće da bi pogodio, no mogno bi i u
jedan rvi strpati ljude, koje naravna potreba nespaja,
koji po naravi zajedno ići nemogu il nemoraju, pa bi
bio na krivu putu. Ovim hoću da rekne kako se po-
sitivnom ustanovom neda odlučiti, tko je radnik tko li
nije; nego se mora iz naravi interesah popuniti radnički

U
nedjeljah
žinskoga
diti ga m
ga naopa
miti doč
četu od
nikomu i
— On j
te je hti
K čemu
Evo zašt

Iz
drih glas
je prvi t
svojoj ra
barunu i
ročito ka
pregu vs
največan
gospodu
sisačkih
— zato,
zakoniti
veđe? I
jednoga
obtereti
propisaj
Smiju li
kojeka
sa pred

Si
od Zag
proti vl
u javno
deputac
Pašta, i
i drugo
blagajni

POLITIČKI ZAHTJEVI I POLITIČKA BORBA

SAMOPOMOĆ, PRVA OČIGLEDNA ŠKOLA RADNIČKE SOLIDARNOSTI

Prvi cilj Zagrebačkog radničkog društva nije bio samo humanitarnog karaktera, već je, kao što je to slučaj bio kod drugih sličnih društava, ono imalo i svoj politički i ekonomski cilj. Sada bismo željeli vidjeti kakva sredstva koristi Zagrebačko radničko društvo da bi ostvarilo postavljene političke ciljeve. Društvo je, u prvom redu, radilo na tom, da savlada neslogu radnika i da stvori potrebnu solidarnost među njima. Čitav historijat Zagrebačkog radničkog društva u prvom njegovom periodu ispunjen je apeliranjima i odgajanjem radnika u duhu solidarnosti, borbe, nastojalo se kod njih stvoriti svijest o vrijednosti solidarnosti. Zbog toga se neprekidno u društvu ističe potreba sistematskog rada na obrazovanju radnika. O tom radu na obrazovanju govorit ćemo na drugom mjestu. On je imao opći karakter, a cilj mu je bio da probudi kod radnika razumijevanje za privredne prilike, socijalni položaj i radne odnose, ali i interes za nauku i umjetničko obrazovanje. Takav program obrazovanja bio je pravilan, jer je radniku koristio da bolje shvati svoj položaj — politički i ekonomski. Ali, nema sumnje da je najbolji odgoj na bazi solidarnosti — praktični dokaz solidarnosti. To je bila pomoć, koju je društvo pružalo svojim članovima u slučaju bolesti, smrti i nesreće. Zato možemo reći da je Zagrebačko radničko društvo razvijanjem samopomoći među zagrebačkim radnicima bilo prva očigledna škola radničke solidarnosti, izražene u paroli: jedan za sve, svi za jednoga! Samopomoć, koju je razvijalo Zagrebačko radničko društvo, bila je i privlačno sredstvo za radnike koji još nisu stupili u društvo, kao i za one koji su se u nj već upisali. Međutim, socijalistička se grupa u Zagrebačkom radničkom društvu, kako smo vidjeli, trudi, koliko je to bilo u njezinoj moći, da Zagrebačko radničko društvo ne ostane posve dobrotvorna, potporna ustanova. Oni su, s jedne strane, razvijanjem političke, štrajkaške i obrazovne aktivnosti nastojali da članovima društva bude jasno da mu nije pravi cilj isplata potpora, već da potporni fondovi društva čine vrlo važno, ali ipak samo po-

moćno sredstvo društva. Zbog toga se u javnim istupima i ne govori toliko o potporama koliko o drugim općim pitanjima, kojima su se tada bavile i građanske partije, bile one na vlasti ili u opoziciji. Zahtjevi koje je postavljalo Zagrebačko radničko društvo bilo preko »Radničkog prijatelja«, bilo da je samo organiziralo neke akcije, prije svega pokazuju da su poneke od tih zahtjeva postavljali buržoaska demokracija, predstavnici hrvatske inteligencije i malograđana, koji su u mnogim stvarima imali isti interes kao što ga je imala i tadašnja socijaldemokracija, koja je u ono vrijeme bila jedina antikapitalistička partija. Međutim, zagrebački su socijalisti postavljali i takve zahtjeve koji su bili posve radnički.

BORBA ZA PRAVO JAVNOG SASTAJANJA I ZBOROVANJA

Da bi izigrali zakon o udruživanju, koji je strogo ograničavao prava radničkih društava u Njemačkoj i Austro-Ugarskoj, socijaldemokrati su prakticirali u svom agitacionom i propagandnom radu sazivanje radničkih skupština, odnosno radničkih zborovanja (u Austriji »Arbeitertag«). Na takvim skupštinama svih radnika donosili su se zahtjevi, vršili izbori delegata za kongrese, odnosno glavne skupštine, i slično. Tu su taktiku htjeli primijeniti i zagrebački socijalisti. Oni su to pokušali da učine ujesen 1874. g., ali je Gradsko poglavarstvo stalo na stanovište da bi se takve skupštine pretvorile u mitinge i da one nisu zakonom dozvoljene. Kako su članovi Zagrebačkog radničkog društva mogli održavati zatvorene skupštine za svoje članove, javna im je skupština bila zabranjena. Tako je počela borba Zagrebačkog radničkog društva za pravo javnog sastajanja, za pravo sazivanja javnih skupština radnika, na kojima bi mogli prisustvovati i nečlanovi društva. O toj borbi »Radnički prijatelj« br. 2 od 11. X. 1874. g. piše da:

»... gr. oblast nije pronašla to dozvoliti, pošto bi to bilo proti zakonu. Tako bar po izjavi gr. viećnika, komu se dotični radnici toga radi uputit morahu. Pak po njegovu mnenju, kako se izraziti izvolio, nije od potrebe održavanje takove slobodne skupštine, kojoj prisustvovati pravo bi imao svaki radnik, dali je član kojega društva ili ne, jer članovi »radničkoga društva« i onako svoje po pravilih dozvoljene skupštine drže.

Mi pako držimo, da je obdržavanje takovih skupštinah neophodno potrebno, jer jim je smjer taj: da se onim radnikom, koji se društvu još nepribrajaju, protumači svrha i korist društva radničkih, pa to nije ništa takova, što bi granice zakona prekoračilo. Nadalje izrazio se dotični gr. viećnik, da iz ovakvih skupštinah bi se mogli izroditi meetingi (pučke skupštine)! Koja božan! Kao da se ovi obdržavali nebudu, i to možda skoro, samo neka naši zakonodavci — što jim je uostalom i dužnost — Hrvatsku već jednom usreće »mit einem Vereins- und Versammlungs-Recht!« Ako možda neće reći: »diese Leute können ja noch warten!« S toga se preporučamo onim, radi zakona za slobodne sastanke i udruživanja kojih se tiče. — U ostalom to je bila samo osobna izjava dotičnog g. viećnika, pismeno rješenje došlo još nije, možda

će se »eigentlich« odlučiti, ipak dozvoliti. Bog zna, hoćemo li dugo čekati na ovo rješenje?»

Oko pitanja prava sazivanja javnih radničkih skupština društvo je uspjele zainteresirati dosta velik broj svojih članova i radnika.

PREDSTAVKA SABORU O PRAVU JAVNOG SAKUPLJANJA

Društvo je napisalo jednu predstavku Saboru u vezi sa zakonom o pravu sakupljanja, o kojem je Sabor trebao raspravljati 22. listopada 1874. g. U toj predstavi potpisnici traže od Sabora da nastoji da se zakon, koji se misli donijeti, stvori na što liberalnijim osnovama. Da se zakonom onemogući samovolja nekih organa, koji razvitak društvenog života sprečavaju. Dalje pišu da se nadaju da će Sabor uvažiti interese raznih klasa pučanstva, a osobito radničkog staleža i da će ostvariti temeljno načelo svake slobodne države jednakog prava za sve. Predstavku je potpisalo 290 radnika. To znači za onu situaciju mnogo. Moglo bi se, doduše, reći da su potpisali samo članovi Zagrebačkog radničkog društva, s obzirom na to da ih je u to vrijeme po prilici moglo toliko i biti. »Radnički prijatelj« donio je u svom 4. broju od 25. X. 1874. g. tu predstavku, koja glasi:

»Visoki sabore!

Niže potpisani uzimaju si ovim slobodu pozornost visokoga sabora obratiti na manjkave zakonske ustanove glede prava udruživanja i sakupljanja u uvjerenju, da će vis. sabor svaki čas pripravan biti, želje i potrebe svih krugova naroda domovine naše na znanje uzeti, i koliko moguće zadovoljiti jim. Podpisani drže patriotičnom dužnošću svojom, vis. sabor pokorno umoliti, da dotične zakone na liberalni način stvori, te za izvedenje istoga točne i jasne ustanove ustroji.

Podpisani očekuju tim prije saslušanje i primljenje molbe ove, što su uvjereni, da njom dugo gojenu želju radničkoga stališa izražuju, ter i u interesu drugih građanskih stališa rade, pošto opetuju molbu, koja već predmetom interpelacijah u vis. saboru bijaše.

Pošto je pravo udruživanja i sastajanja temeljno pravo svih državljanah bez razlike njihova građanskoga stališa, to polazemo najveću važnost na to, da se to temeljno pravo pučanstva neoskvrnjeno sačuva, i da se zakon donese, uslijed koga se to pravo i izvedenje istoga točno i jasno označuje, te da se neprepušta samovlasti nekujih organah, koji razvitak društvenoga života samo priče.

Kriepki, dobro razvijeni društveni život jest od neprocjenjive vrijednosti za državu, jer upravo društvo je mjesto, gdje pojedini uči, da cilini spada, da je jedna veriga velikoga lanca građanskoga društva, koji se »država« naziva; tamo uči poznavati, koliki ga interesi na državu vežu, te da žrtve, koje za celokupnost pridonosi, i njemu pojedincu na boljak dolaze. U društvu može svoje sile pokušati, svoje znanje umnožati, mnijenje mu biva bistrije i obsejnije, vidokrug mu se razširuje i proteže na dalje ležeće stvari, koje se ga baš neposredno ne tiču, ali ipak na njegovu eksistenciju znatno uplivaju. On uči napokon i državu kao veliko jedno društvo poznavati, te pošto mu se prilika pruža

Podgorje

Dr. 1

Udarschichten

za predstavlja na seboj ind.
deceserje zatioma + slobozi
vdrucenja, avstojanja

juj ure Pol. kon. an den Landes
schick Einbringung des Buches
vdrucenja + vdrucenja

1 Dragutin Lilić
Pavle Frančičević
Rados Jandrović
Josip Havelković
5 Mato Gregurčević
Miroslav Havelković
Lazar Jostić
Stjepan Kostović
Franz Jovanović
20 Dobrovoljski Vojnik
Oluja Jakić
Mihailo Janković
Janko Janković
Jakov Vukobratović
25 Vukobratović
Ljiljana Horvat
Ljiljana Horvat
Anđelko Horvat
Jovan Horvat
26 Miro Horvat
Jovan Horvat

Jakob Vukobratović
Jovan Vukobratović
Miroslav Vukobratović
28 Jovan Vukobratović
J. Vukobratović
J. Vukobratović
J. Vukobratović
J. Vukobratović
29 Jovan Vukobratović
Franz Vukobratović
Vukobratović
Jovan Vukobratović
30 J. Vukobratović
Mihailo Vukobratović
Miroslav Vukobratović
Miroslav Vukobratović
Jovan Vukobratović
Jovan Vukobratović
Jovan Vukobratović
Jovan Vukobratović
Jovan Vukobratović
Jovan Vukobratović

Alvise Weigel
Joh. Lennhoff
Ferdinand Gump
Gernard Schell
Johan Kietky.
Joan Padak
Anton J. Löffel
Vinko Vukic
Franz Jozef
Ludwig Brauer
Ferdinand Waland
Joh. Pucinger
Anton Markovic
Migjel Kironik
Josef Mathovic
Alon J. Lemmer
Kuggering
Bergmann
Salvatore
Lucajko
Tevr
Furt
Kerje
Krojer

Migjel Mung
Suarez Gammun
Josize Vuk
Marian Ambuse
Malant Lendinard
Lisic Simon
Lofol Jofol
Mikolic Marko
Melur Jofan
Jurevitic Jofan
Juriko Franjo
Anton Golden
Jofol Kambelka
Johan Lofa
Anton Harparitsan
Georg Litan
Nihalun's Lukacitch,
Anton Pardenosch
Matias Gorgae
Josef Plushak
Jofan Jofan

u društvu prava svoja i dužnosti procijeniti, uči on ujedno i sveobća prava upotrebljavati, ter sveobće dužnosti bez prigovora vršiti. Društvo je dakle najbolja škola za državljane.

S toga nesmije država društvo neprijateljem svojim držati i proganjati ga, nego ga mora smatrati pomoćnikom za postignuće istinitih svrha države; država nesmije društvo u razviću njegovu pričeti i redarstvom nastopovati, nego mora nastojati, put mu prekrčiti u sve slojeve naroda; država mora udruživanje pravednim i obće koristnim temeljem svojim pripoznati i po tom postupati.

A kada se dogodi, da pravila društva kojega godine i godine bezobzirce u kutu među drugih prašnih spisih poglavarstva odobrenja čekaju, te se poslie toga vremena sa neznatnimi opazkama nepotvrđena uručiteljem vrate, i na novo izpravljena uručiti se moraju i opet onaj gore opisani put provale — to onda zaista nedokazuje spoznanje goleme važnosti udruživanja.

Podpisani izrazuju tvrdnu nadu, da će vis. sabor, — uvažeci obću korist udruživanja, uvažeci interese raznih razredah pučanstva, a osobito radničkoga stališa, uvažeci napokon temeljno načelo svake slobodne države: »jednako pravo za sve« — ovoj pokornoj molbi odazvati i čim prije slobodni zakon o udruživanju i sakupljanju stvoriti, odnosno sada postojeće zaprieke i uzroke njihove odstraniti, te omogućiti slobodni razvitak društva domovine naše.

Nadajući se skoromu riešenju molbe ove, bilježimo velepočitanjem.

U Zagrebu, 18. listopada 1874.

(Sliedi 290 podpišah)

Međutim je sabor na svojoj 89. sjednici, koja je održana 22. listopada 1874. g. donio zakon o pravu sakupljanja. Zakon je predvidio da je onaj tko hoće da sazove pučku skupštinu ili uopće skupštinu, pristupnu građanima i neograničenim na pozvane osobe, dužan da to pismeno javi općinskom poglavarstvu 3 dana prije. Skupštine pod vedrim nebom ne smiju se držati bez prethodne dozvole. To je važno i za javne manifestacije i druge ophode. Za javne zabave i uobičajene pučke svečanosti nije trebalo prijave. §. 6. tog zakona kaže da je dužno:

»poglavarstvo zabraniti skupštinu, čija svrha stoji u oprieci za kaznenim zakonom ili koja je pogibeljna javnoj sigurnosti ili obćemu dobru«.

Pređ toga zakon je predviđao da inozemci ne mogu sazivati, rukovoditi ni predsjedati skupštini, koja vijeća o javnim pitanjima. Isto se tako zabranjuje da više od 10 osoba ne smiju organima vlasti predati adresu ili molbu, zaključenu u skupštini. Ako općinsko poglavarstvo zabrani ili raspusti skupštinu, a prisutni se ne će dobrovoljno razići, ima se skupština raspustiti prisilnim sredstvima (§ 14.).

U saboru je protiv prava odlučivanja da li je skupština pogibeljna i da li prijeti javnom redu i sigurnosti, govorio Josip Turelli, koji je pripadao Mankančevoj opozicionoj grupi u saboru. Pošto je zakonski osnova o pravu sakupljanja bila prihvaćena u saboru, postala je predstavka Zagrebačkog radničkog društva suvišnom, jer je

zahtjev, postavljen u predstavi, bio ispunjen. Ali je on bio objavljen zato, da bi se pospješilo zadovoljenje drugog, političkog zahtjeva radnika, zakona o pravu udruživanja.⁶²

»Naši zakonotvorci — piše »Radnički prijatelj — upravo su nas iznenadili osnovom zakona o pravu sakupljanja, koja je dne 22. o. m. u saboru na dnevni red stavljena i malom promjenom nekotkih točkah u svoj cjelosti primljena. Silna potreba toga zakona osjećala se živo, osobito u radnicah, koji u posljednje vrijeme i podpise sakupljivahu za predstavku na sabor, da on čim prije izradi taj zakon. Međutim preteklo ih za ovaj put zakonodavstvo samo, te je sada svaka predstavka suvišna. Ali kao što bi morali uzhićenjem i veseljem pozdraviti taj zakon, tako moramo skoro žaliti, što ga i dobijemo, akoprem još u krieposti ni nepostoji, koju će uostalom bez dvojbe zadobiti; jer to nije zakon, kakovog današnje doba zahtjeva da bude, već ustanove mu takove su naravi, kao da su skovane od neprijateljah slobode pod pritiskom najjačega absolutizma, a ne pako da su sastavljene od muževah, vođenih slobodoumljem u slobodnom zakonotvornom saboru.

Osnova ta pričinu nam se takovom, kao da se njom narodu nešto daje, što mu se odmah tim oduzimalje. Po našem mnenju moraju zakoni, koji se stvaraju narodu od koristi biti, s toga se kod njihova stvaranja mora što više obzira uzeti na napredujući duh vremena, koji zahtjeva slobodoumne i obsežne zakone, a ne samo takve, koji ime zakona nose, a manjkavi su u svojoj cielosti. Kad se ne bi bojali, da nas slavno redarstvo jednog liepog dana nebi okrivilo, da smo prekoračili smjer našeg lista, mi bi manjkavost zakona bolje dokazali, a to što ovim rekosmo, smatrasmo si za dužnost, jer zastupamo radnički stališ, a to je najjači i najslavniji stališ, pak kojega se taj zakon najviše tiče...«

Dalje se u članku napada narodni zastupnik Muzler, kojemu se osnovu zakona »o pravu sakupljati se« činila suviše liberalnom, pa je amandmanima tražio pooštravanje prijedloga zakona. »Taj veleučeni gospodin narodni zastupnik Muzler dokazao je, da nije ni najmanje liberalan, pa ni prijatelj slobode i valjanah zakonah, jer se tako za taj zakon pobojao, te naveo za primjer zagrebačke tiskarne, koje nisu prije tri godine tiskati mogle, jer su slagari tako drzoviti bili, pa raditi prestali, a takovih slučajevih veli, da bi se usljed »slobodnoga« toga zakona tek više i od drugih radnicah poroditi moglo, stoga treba ovakove nesreće osbiljne prepriečiti, ne pako zakonom još jim put krčiti. U obće nehtjede između zastupnicah osim Brlića i Turelli-a nijedan ni riečce pregovoriti...«⁶³

U narednom broju »Radnički prijatelj« nastavlja kritikom zakona o pravu sakupljanja. Naročito se izvrgavaju kritici i ruglu ovi paragrafi:

§ 7. Za vrijeme kad je sabor sakupljen, neima se dopustiti skupština pod vedrim nebom u mjestu, gdje sabor saboruje, ni u obsegu pet miljah: § 8. Inozemci nemogu sazivati, ravnati ni presjedati skupštini, koja vieća o javnih stvarih«. — §. 10. Više od 10 osobah nesmije predavati adresu ili molbu zaključenu u skupštini«. — Ob. 8. i 10. §. nećemo ni govoriti, al što se tiče 7. §. moramo izjaviti, da smo upravo ovdje promjenu očekivali, jer to je tako

⁶² Vidi »Radnički prijatelj« br. 4. od 25. X. 1874. g.

⁶³ »Radnički prijatelj« br. 4. od 25. X. 1874.

zastarjela ustanova, ona je upravo nesamo suvišna, nego dapače nespretna i smiješna, jer se veli, da se nesmije slobodna skupština pod »vedrim« nebon držati u vrijeme kad sabor saboruje ni u dotičnom mjestu ni u obsegu od pet miljah, pa što će nam onda zakon, kada nam obdržavanje skupština u gradu zabranjuje. Saborsko zasjedanje traje 3 godine, sabor pako saboruje vazda, izim ako poslanici idu opet u Peštu sjediti, pa se tek nezna, neće li onda oblast, kojoj se prijava glede skupštine učiniti ima, kazati, da sad traje saborska perioda, pa uslied ove nemože skupštinu dozvoliti, a to može po toj ustanovi reći, jer nije jasno, može ju prevraćati kako ju volja.

Idimo malo dalje, pa stavimo drugi slučaj, naime: da tko prijavi slavnoj oblasti, da želi poslje tri dana sazvati slobodnu skupštinu pod »vedrim« nebon, naznačujući odmah mjesto, gdje. Prijava bje primljena, treći dan dođe, a na mjestu, kamo je skupština sazvana, sabrala se množina ljudstva te čeka, dok skupština započne. Ali dođe vladin »komisar«, pak javi skupštinarom, da nebu nije »vedro«, jer se slučajno počelo malo naoblačiti, stoga se sakupljeni imadu razići, jer zakon dopušta obdržavanje skupština samo pod »vedrim« nebon, ako se skupštinari odmah nerazlaze, kako to § 14. toga zakona određuje, ima se skupština prisilnimi sredstvi razpustiti, dakle za one, koji se ne mogu odmah i brzo razlaziti, upotriebiti će se sila, doći će naime vojničstvo, pak dotičnike tjerati, lupati puškama, i glave jim razbijati, a onda se bude reklo, da su radnici tomu krivi.⁶⁴

POSLIJE DONOŠENJA ZAKONA O PRAVU SAKUPLJANJA, ZAGREBAČKI SOCIJALISTI SAZIVAJU PONOVO JAVNU SKUPŠTINU

Kad je sabor prihvatio zakonsku osnovicu, grupa zagrebačkih socijalista podnijela je odmah prijavu gradskom poglavarstvu o sazivu javne radničke skupštine. Što je Zagrebačko radničko društvo, odnosno njegovo rukovodstvo, jer su oni bili sazivači te skupštine, željelo da na njoj postavi? Nigdje se ne kaže izričito, ali se u člancima »Radničkog prijatelja«, naročito iz broja 11. od 13. XII. 1874. g., vidi čega se gradsko poglavarstvo bojalo, da bi se na skupštini moglo raspravljati, a o čemu bi bilo nužno govoriti. Prije svega, gradsko poglavarstvo se bojalo kontrole radnih masa. Gradsko je poglavarstvo uvodilo nove terete na građanstvo, jer je moralo da, na primjer, gradi vojničku kasarnu. Ono se bojalo da bi na takvim skupštinama radnici, koji odviše »mirišu« po pariskom petroleju, mogli postati žarište promjene gradskog poglavarstva, da bi se na njima rešetali zaključici gradskih otaca, radnici izlazili s boljim i prihvatljivijim za građane prijedlozima, od onih koji se kuhaju u kuhinji gradskog poglavarstva. Ali, prijetili su zagrebački socijalisti, ako se njihova slobodna riječ ne može čuti na javnim skupštinama, oni će svoje mišljenje, želje i zahtjeve izraziti na drugi način i dokazati da narod, koji je došao do svijesti, može govoriti o stvarima koje se njega najviše tiču. Radnike naročito zanimaju socijalni odnosi i povišenje poreza, koji pogada najsiromašniji stalež. Tako nadničar koji je 1873. g. plaćao dvije forinte poreza na svoju plaću, sada mora plaćati četiri forinte.

⁶⁴ »Radnički prijatelj« br. 5. od 1. XI. 1874.

Porez se podigao za 100%, a plaće, koje su se u zadnjih 10 godina povisile za 25%, pale su uslijed ekonomskog kraha za 35%. Što će biti onda kad narod ne će više moći podnositi takve terete? Dalje se iz navedenih članaka vidi da su zagrebački socijalisti nastavili sa zahtjevima da im se odobri održavanje javne skupštine i da im je gradsko poglavarstvo opetovano to odbijalo s motivacijom, da izglasani zakon o pravu sastajanja još nije pravomoćan, odnosno da još nije potvrđen i da su se sazivači te skupštine žalili na odluku gradskog poglavarstva zemaljskoj vladi. Iz tog članka donosimo slijedeće odlomke:

»...Mjeseca listopada ove godine zaiskalo je ovdašnje radničko društvo dozvolu kod sl. gradskog poglavarstva za održavanje jedne slobodne skupštine, kojoj metnu odbor za sazov iste na dnevni red jedinu točku: »koja je svrha radničkom društvu« s obrazloženji, da se tim želi postignuti ujedno i veći broj članova društvu, budući da je isti znatno spao, pa da bi moglo i do nepovoljnoga doći, — nu, kako je čitaocem ovoga lista već poznato, bude ta »slobodna skupština« od strane sl. gradskog poglavarstva kao nepotrebna zabranjena, boječ se metingah, kao da bi i ova skupština bila, koji nisu nikad po volji gradskim poglavarstvom.

U isto vrijeme vodila se debata u zemaljskom saboru glede zakona »o pravu sakupljati se«, koja je dovršena tim, da je trojdnica zbilja usrećena sa jednim zakonom, koji daje misliti bar, da se mogu bez ikakvih poteškoćah »slobodne skupštine« obdržavati, o kom zakonu smo mi u ovo vrijeme i onako svoju već rekli...«

Dalje se u članku kaže:

»...pa se opet pokazala nužda u građanstvu, sazvati jednu slobodnu skupštinu, te i zaiskaše dvanaestorica njih takovu kod gradskog poglavarstva, koja im nebude dozvoljena, pozivajuć se, da još neimamo potvrđenoga zakona glede takovih slobodnih skupština. Naše mnijenje glede te zabrane nahodi se поблиže razloženo na prvom mjestu pod »Pregledom«, te nam je želja bila u ovom člančiću iztaknuti što ide a što neide — kad sl. gradsko poglavarstvo hoće ili neće.

Mi ovdje konstatujemo, da nama (radnicima) gradsko poglavarstvo te »slobodne« skupštine dozvolilo nije toga radi, što mi kao radnici odviše miriše po petroleju parižkom i što bi ovakove skupštine mogle biti leglo kakovom tajnom pitanju po mnijenju gradskog poglavarstva, — nu zašto nije isto dozvolilo građanom zaiskanu skupštinu obdržavati, držimo za uzrok pako taj, što je stavilo na dnevni red na prvo mjesto uz ostale točke pitanje o vodovodu, kojim bi se »usudilo« građanstvo upustiti u pretres onih točakah, koje je gradsko zastupstvo toli zrielo promozgalo, da bi se možda napokon našla druga ili bolja staza nego li je naznačena u tobožnjem zaključku; nu bilo kako da bilo, ovakove skupštine nesmiju se dozvoliti, gdje se želi rešetati koji zaključak gradskih otacah javno među građanstvom ili gdje žele možda »ti« radnici, da si osjeguraju svoj obstanak, razlažuć radništvu, od koje je koristi društvo i društveni život.

Pod konac velimo i to, da se u buduće budu mogli ravnati oni, koji kakove »slobodne« skupštine budu htjeli sazivati, da mogu jedino tada dozvolu postići, ako na dnevni red metnu takove točke, kojimi se nastoji zaključke gradskog zastupstva u krieposti pridržati i to bar u ovo vrijeme, dok dotični zakon prev. sankciju nedobije.

Doista smo znatiželjni, kakove tada budu zaprieke stavljale glede održavanja slobodnih skupština, kada dobijemo potvrđeni taj zakon. Uvijek se više i propovjeda da ovo i ono zakon dozvoljava ili nedozvoljava, nu opazili smo dosta jasno, da se zakon tumači kako se baš hoće: jer su i onako stvoreni da ono, što je u jednom paragrafu dozvoljeno, drugim se uzkrućuje dakako u »liopom« slogu, pa tako se možemo nadati, da će nam i u buduće ići, bio zakon potvrđen ili ne.«

U istom se broju u članku »Zabrana skupštine i Ghyczyjev zakon o dohodarini« govori o javnom radničkom mitingu, pa iz njega donosimo slijedeće:

»... Više zagrebačkih građana podnio je gradskom poglavarstvu prijavu, da će sazvali meeting (pučku skupštinu). Nu gradsko poglavarstvo, držeći se tvrdoglavo načela, da je sloboda sastajanja za stanovnike Hrvatske još »prerana«, da ju Hrvati još nebi pravo cijeniti i uživati znali — odgovorilo je po staroj svojoj navadi — da se dozvoliti nemože! — Ovak put navelo je kao razlog nedozvoljenja, da još novi zakon o sastajanju potvrđen nije...«

... Žalimo, da baš u toj stvari sl. poglavarstvo ne slijedi Beč, Gradac, Peštu itd. dočim drugim manje važnimi tako rado čini. Kad nam daje mjesto dosadanih pandurah »sicherheitswachmännere nalik na bečke — zašto nam ne bi dozvolilo i javne skupštine održavati, kakove se u Beču održavaju. Ili bi ove možda manje koristne po poglavarstvo bile? — Kako čujemo, podnieli su sazivači meetinga priziv na zemaljsku vladu — Ghyczy-ev zakon o dohodarini tiče se najviše stališa radničkoga, dočim će drugi stališi povišenjem porezah razmjerno manje patiti, nego li baš ovaj najsiromašniji stališ, koji niti neima sigurno dohodka, te na drugi način najviše poreza plaća. Nadničar (težak), komu je VIII. zak. čl. 1873 dohodarina odmjeren a bila na 2 for. mora u buduće 4 for. platiti, dakle 100% više, nego dosada. Čime se opravda ovo povišenje? Da li time, što su se u posljednjih 10 godinah zaslužbe radnikah za 25% povisile, a sada — nakon »kracha« i bečke izložbe — opet za 35% snizile? Zar nisu promislila ona gospoda, koja u b. Sandorovoj ulici u Pešti zakone kuju, da se i cijena živeža u 10 godinah za čitavih 100% povisila, te i u novije vrijeme mjesto da se snizuje, sve više i više raste? U kakovom dakle razmjerju stoji nametnuće poreza na narod sa odnošaji današnjega vremena? Pa ako narod, već toli izmuzen, neće više moći podnositi terete svakovrstnih porezah — što onda? — — ...«

Naravno da taj priziv nije koristio ni kod zemaljske vlade. Ali usprkos tome, zagrebački se socijalisti nisu prestali baviti mišlju o sazivu javne skupštine. Konačno je »Radnički prijatelj« u svom 6. broju od 7. II. 1875. g. donio obavijest da je zakon o slobodi sastajanja 14. siječnja 1875. g. potvrđen i proglašen u »Službenom listu«: »Ne postoji dakle ništa više, — kaže se u listu, — na putu, da slobodnu radničku skupštinu koja nam je već jednom s razloga »nepotrebnosti« zabranjena, održavamo. — Kako nam je poznato, rade već neki članovi društva našega na tom.«

BORBA PROTIV ZABRANE SASTAJANJA NEDJELJOM I PRAZNIKOM

Dok je Zagrebačko radničko društvo vodilo prilično dugu i upornu borbu za pravo javnog sastajanja, moralo je u isto vrijeme zdržati težak udar, koji mu je nanijelo gradsko poglavarstvo grada Zagreba. To je bila zabrana održavanja skupština Zagrebačkog radničkog društva nedjeljom poslije 12 sati i radnim danom poslije 18 sati.

Od 1. rujna 1872. godine do lipnja 1874. godine Zagrebačko radničko društvo održavalo je svoje skupštine uvijek poslije podne ili radnim danom poslije 8—9 sati na večer. Na svakoj skupštini morao je biti prisutan povjerenik gradske policije. U mjesecu lipnju 1874. g. gradske vlasti zabranile su održavanje radničkih skupština nedjeljom i blagdanom popodne, a radnim danom poslije 6 sati na večer. Skupštine su se mogle održavati nedjeljom i blagdanom samo od 9 do 12 sati dopodne, a radnim danom od 9 sati prije podne do 6 sati poslije podne. Ta je odluka zagrebačke gradske policije bila, ustvari, indirektna zabrana društvenog rada. Gradsko poglavarstvo motiviralo je tu svoju odluku tvrdeći da ne može slati svoje činovnike da prisustvuju skupštinama, jer se one održavaju izvan radnog vremena, koje imaju gradski činovnici. Međutim, ta se odluka nije primijenila na građanske stranke i ustanove. Donosimo, s tim u vezi, izvod iz članka »Radničkog prijatelja« br. 9. od 29. XI. 1874. g. Ne toliko zbog samog spora i protesta, koji je nastao, koliko zbog toga što se u članku točno izdalo radno vrijeme pojedinih struka zagrebačkih radnika, kako radnim danom, tako i nedjeljom:

»Zagrebačko obrt-radničko društvo sastoji se iz članova svake struke zanata, to su knjigotiskari (u malom broju, budući svoje društvo imaju) krojači, bravari, zatim stolari, limari, kovači, čizmari, čohaši, opančari, tesari i t. d. koji rade u nejednako vrijeme. Na primjer: krojači rade gdjegdje od 6—7, pa do 7—9 ure, bravari od 6 u jutro do 8 u večer, knjigotiskari od 7 u jutro do 7 u večer, čizmari od 6 u jutro do 8—9 u večer, a tesari i zidari u ljetu od 5 u jutro do 7 u večer, rano s proljeća i kasno jesenom od 6 i kasnije pa u večer dok se vidi, čohaši i opančari su neizvjestni, te rade većom stranom od 6 u jutro do 7—9 u večer. — To je po prilici nagođeno vrijeme u djelatne dane. Al ima radnikah, koji još cio prije podne po nedjeljah (a o blagdanih potreba ni da govorimo) tako rekuć do objeda rade, pa se nemogu jadmici niti preobući, da izadu na zrak iz svoje tužne komorice, a to su većinom stranom krojači, čizmari, opančari, čohaši, a gdjegdje i limari. Drugi opet i to zidari, tesari i t. d. trče gradom po nedjeljah ovamo onamo, da nađu svoje majstore, da svoj krvavo zasluženi novac dobiju, i tako im prođe cio prije podne. — Znam, da će reći gdjekoji, da zašto rade na pr. krojači, postolari, čohaši, opančari i t. d. u nedjelju do objeda, ta neka u subotu dovrše svoj posao, pa neka idu nedjeljom četati ili u skupštine, kada se slučajno drže, al ovakovomu mogu samo to kao kratak odgovor navesti, da krojači, postolari i t. d. obično u sried tjedna posla dobiju, a u subotu narinu im se kojekakovi popravci, koji u nedjelju gotovi moraju biti — a nije li to sve gotovo, tada nije ni novca, pa s toga radnik mora napregnuti sve sile u posljednji čas, da dielo dovrši, pa imade i

blagih majstorah, koji ga na to sile il s obještati, jer neima zabrane proti tomu nikakove, il pako s nužde, nu bilo kako bilo da bilo, on mora želji majstora zadovoljiti, ako neće kakovo znanstveno izraživanje preduzeti, potučajući se od nemila do nedraga, te na taj način svoj krvavo zasluženi novac bar kod objeda dobije, u koje vrijeme naši majstori i onako isplaćivati običaj imadu.

Pitamo mi sada, kako se može zahtjevati, da ovakovo društvo drži svoje skupštine u vrijeme, kada gradski činovnici imadu svoje uredovne ure, kojeg članovi, kao što je napried jasno razloženo, baš u ovo vrijeme najčvršće rade, ta zašto se od strane poglavarstva negleda, da se nedjeljna radnja što prije ukine.

Opazili smo žalipože, da novčani zavodi upravo poslje podne a kadkad i pod večer drže svoje skupštine, a u posljednje vrijeme držala je i trgovačka komora svoju sjednicu u večer, al onda nebijaše mučno gradskom poglavarstvu izaslati svoga povjerenika, pa se niti nije pitalo, da li je doba, u koje je urećen sastanak, vrijeme činovničkog uredovanja ili ne, nu da! ljudi ovi nisu radnici, a za takove neima iznimkah!⁶⁵

U vezi s tom zabranom još 15. lipnja 1874. g. uložio je upravni odbor Zagrebačkog radničkog društva protest kod gradskog poglavarstva. Međutim, na taj protest odgovorilo je Gradsko poglavarstvo, da ovu naredbu potvrđuje u cjelini. Na to je zaključeno da se protest uputi Zemaljskoj vladi.⁶⁶

Odgovor Gradskog poglavarstva napisan je 23. VII. 1874. g., a glasi:

*»Obrtničko-radničko društvo ulaže prosvjed
glede zabrane održavanja u buduće skupština
nedjeljom poslie podne.*

Ovaj podnesak vraća se obrtničko-radničkomu društvu u Zagrebu tom primjetbom natrag, da podpisano poglavarstvo od svoje odluke od 9/7 874. br. 11807 odustati nemože i to iz sledećih razloga:

1) Jer se tomu društvu ne pismeno, nego po dotičnih povjerenicah u skupštinah još dva puta ustmeno prije izrečenja upitne odluke objavljeno bilo, da si imade to isto društvo tako skupštine urediti, kako će se iste moći svaki put, samo ne nedjeljom posljepodne sastati;

2) što je nedjelja poslje podne jedino vreme u čitavom tjednu, kada gradski politički činovnik uredovnih satovah neimade, pak se stoga od njega nemože i nesmije zahtjevati da i ono nekoliko sati, što jih imade svomu počinku u odmoru posvećene, uređuje, dočim se pako po novih pravilah ovoga društva zahtjeva, da svakoj skupštini prisustvuje jedan gradski politički činovnik kao povjerenik, to je naravska posljedica toga, da su se takove nedjeljom poslje podne održavane skupštine obustaviti morale.

Ako bi se ipak takve skupštine proti volji i znanju ovoga poglavarstva bez njegova povjerenika održavale, to će ovo poglavarstvo prisiljeno biti proti samomu društvu po zakonu postupiti.

U ostalom stoji prosto tomu društvu uteći se vis. kr. zem. vladi, pak će podpisano poglavarstvo već znati i u tom slučaju svoju dužnost i pravo vršiti. Ona pako primjetba o visokom ministarstvu jest posve neumjestna, jer visoko isto neimade sa odnošaji, koji spadaju u našu autonomiju nikakova posla.⁶⁸

⁶⁵ D. Kučenjak u Spomen-knjizi O 50-godišnjem djelovanju I. zagrebačkog radničkog društva, tvrdi da se to dogodilo 1873. što je netočno.

⁶⁶ Arhiv grada Zagreba, Gradsko poglavarstvo, Red. uprava br. 12236/1874.

Viestnik.

— Radnički ples s tombolom, što se je obdržavao dne 16. t. mj. u prostorijah gradske pivare, zadovoljio je sva očekivanja tako posjetiteljah, kao što i priredjujućega odbora. Prve s toga, što su obćili na toj zabavi upravo neprislino, po naravnoj veselesti i veseloj naravnosti; — drugoga pako s toga, što nije očekivao tolikoga posjeta, što je mislio, da se gradjanstvo i veliko obćinstvo nezauzimlje toliko za radnike, da bi ih u postignuću svrhad svojih podupiralo. — Vesela mladež podala se plesu, drugi pjevanju, ozbiljniji pretresivanju radničkoga pitanja, a mi: — zamienjivanju mislih o pučkoj kuhinji, ovom „spasitelju“ radničkoga naroda iz siromaštva; — uz to smo se i mi i svi ostali dobro zabavljali. Za vrijeme odmora uzrujaše živce gostiuh obilatimi sgoditci priredjena tombola, a poslje ove opet ples. Tako prodje u nesbunjenom veselju ova zabava radnikah, kojim će tim sigurnije u nezaboravnosti ostati, pošto oni vrlo, vrlo riedko prilike imadu, da poslje napornoga rada posviete njekoliko časovah radosti. Zabava počela je u 8 satih na večer, a svršila je — tko bio znao kada!?

Osim radnikah posjetiše zabavu njeki radnikom prijatni otmenjii gosti, medju njima činovnici, profesori i obrtnici, koji svoje poduno zadovoljstvo izraziše na svem, samo ne na — članku o „pučkoj kuhinji“ u prošlomu broju našega lista. — Nu polag sve te „žalostne“ nepogode možemo ipak taj radostan posljedak probćiti, da je taj ples s tombolom donio čistoga dohodka 67 for. 31. nč. — Želiti bi bilo, da se više takvih zabavah priredi.

— Glavna skupština obrtničko-radničkoga

glavi

u 3 sat
rijah (F

1. Či
2. Izv
3. Po
stojnik,
gajnik i
Članc
radi mn

S o n
Uhr Na
trianerg

des Agr

1. Ve
2. Ca
3. Et
wählt w
führer,
sowie 7
In A
sammlu
Theilna

U

u 7 sa

na koji

PRVA JAVNA SKUPŠTINA ZAGREBAČKIH RADNIKA

Svoj politički zahtjev za održavanjem javne skupštine postavili su zagrebački socijalisti kao svoj neophodan zadatak i kao životni korak k slobodnom političkom radu.

Konačno je borba, koju su zagrebački socijalisti i Zagrebačko radničko društvo tako uporno vodili, urodila plodom. Društvo je bilo prvo, koje je koristilo zakon o slobodi sastajanja. Tako je 22. II. 1875. god. održana prva javna skupština zagrebačkih radnika. To je ujedno bila prva javna skupština radnika u Hrvatskoj. Narodne novine br. 43 od 23. II. 1875. g. pisale su o njoj slijedeće:

»U nedjelju u tri ure po podne bila je u gradskoj pivari u Zagrebu javna skupština radnikah, kojoj je prisustvovalo do 300 osobah. Od gradskoga poglavarstva učestvoval je gosp. Drag. Jagić kao povjerenik. Skupština izabra si za predsjednika stolarskoga pomoćnika Saulika, za zamjenika mu krojačkog pomoćnika Deanovića, a za perovođu slugara Povodnika. Viećalo se 1. o potrebi radničkoga sdruženja, 2. o uplivu štampe na radništvo, 3. o obćih radničkih poslovih.

Na prvu točku zaključeno je: »Obća radnička skupština očituje za dužnost svakoga radnika, da se sa svojom braćom sdruži i zajednički za napredak radničkoga stališa djeluje. Najbolju priliku daje za to ovdješnje radničko društvo. Skupština očituje, da će se obratiti na hrvat.-slav. sabor, da stvori liberalan zadružni zakon. Pozivaju se radnici svake struke, da za tu peticiju kupe podpise«.

Na točku drugu zaključeno je: »Radnici, današnjoj radničkoj skupštini prisutni, očituju, da se s pravcem »Radničkoga prijatelja« potpuno slažu te proglašuju ovaj list svojim organom«.

Skupština tekla je i svršila se u najboljem redu. Dok je viećala, dobila je brzojavnih pozdravah iz Varaždina i Petrinje.«

Dok se katolički kler zabrinjavao zbog toga što socijalisti dižu glave, dotle su narodnjaci isticali svoj demokratizam i napredak, koji oni, otkako su na vlasti, donose u odnosu na nazadnu prošlost. Pod njihovom upravom Hrvatska postaje pravi eldorado slobode i ustavnosti, hvalili su se oni. Sama činjenica da radnici, koji dotada nisu uživali nikakvih prava, prvi koriste liberalni zakon o sastajanju, govori najrječitije da je Narodna stranka — narodna partija i da služi narodu. Međutim, narodnjački »Obzor« ipak u svom 46. broju od 26. II. 1875. g. upozorava da je istina da su se radnici prvi poslužili pravom sakupljanja, ali samo neka paze da ne dođu u sukob sa zakonom. »Obzoru« se sviđaju takvi sastanci radnika, dok se oni kreću unutar granica zakona. »Obzor« vjeruje da će radnici mirno i trezveno koristiti zakonske blagodati i da će ići primjerom radnika naprednih zemalja, kojih asocijacije već davno nose željene plodove. Evo tog članka:

»Radnici su se prvi poslužili pravom, što ga daje hrvatskim državljanom zakon »o pravu sakupljati se«. I pravo su imali; zakon je izdan, blagodati njegove prosto je svakomu na svoju korist upotriebiti, samo neka pazi, da ne dođe

u sukob sa zakonom. Stara je istina, da se zajedničkim dogovoranjem, izmjenjivanjem misli te razbistrivanjem pojmova samo promiču zajednički interesi. Zakon, koji dozvoljava takove sastanke, odgovara osjećajnoj potrebi, pa je stoga svakdje dobro došao, gdje potreba ona zaista postoji.

Ako su se radnici prvi, prema ustanovam novoga zakona sastali u velikom broju prošle nedjelje, učiniše to nedvojbeno, jer ih privoliše na to vlastiti interesi, i jer se nadahu probitku od ovakova sastanka; oni su prvi na temelju novoga zakona vičući o vlastitom napredku, prvi su imali priliku javno konstatirati korist ovakova zakona, zahvalih se živim klicanjem hrvatskoj vladi, što je doprinijela, »da se taj novi zakon što prije oživotvori«.

Da iskreno rekнем, meni se dopadaju ovaki sastanci, jer dokazuju čut, osjećanje zajedništva (Gemeinsinn) koje neizmjerно mnogo doprinosi k obćemu razvitku. Razborita državna uprava nemože imati nikakova razloga zazirati od ovakih sastanaka, dok se oni kreću unutar granica zakona; prekorače li ove, zakon ovlašćuje organe državne, da tomu stanu na kraj. U ostalom radnikom nalažu i vlastiti dobro shvaćeni interesi, da nevriedaju zakonskih ustanova, umjerenošću, trieznim i ozbiljnim shvaćanjem svoga položaja i svojih državlјanskih dužnosti oni mogu, krećuć se na temelju zakona mnogo korisna po se izvesti.

Drago mora da je svakomu, što je prva skupština liepo i mirno obavljena. Nadamo se, da će tako biti i u buduće. Radnici zagrebački lатиše se odmah praktičnih pitanja, uzev u raspravu vrlo znamenit predmet »ob udruživanju«. Na ovakovom polju rado gledamo naše radnike i želimo, da se povedu za drugimi radnici naprednijih zemalja, gdje asocijacija već davno nosi željene plodove.«

Vrlo znamenit predmet »ob udruživanju«, koji je »Obzor« okarakterizirao kao »praktično pitanje«, bio je drugo važno političko pitanje, koje su zagrebački socijalisti postavili u centar svoje pažnje.

ZAGREBAČKO RADNIČKO DRUŠTVO ZAHTIJEVA SLOBODU UDRUŽIVANJA

Pravo koalicije, pravo političkog, ekonomskog i kulturnog udruživanja radnika stoji kao jedan od zahtjeva u svim programima socijalne demokracije. Sloboda koalicije jedan je od osnovnih političkih zahtjeva radničke klase, koji je ona postavljala vladajućim režimima buržoazije. Zagrebački su socijalisti utoliko više osjećali potrebu slobode udruživanja, ukoliko su više osjećali stegu režima nad djelovanjem Zagrebačkog radničkog društva. Oni su sve jače osjećali da njihova tajna organizacija više ne odgovara vremenu, pa su željeli da svoju političku djelatnost u što većoj mjeri legaliziraju, kako bi mogli slobodno govoriti pred većim skupovima radnih ljudi, dovesti ih u političku organizaciju i proširiti politički djelokrug i mogućnosti svog rada. Zato oni traže zakon o pravu udruživanja, koji će nasuprot običajima tadašnjeg doba dati jednaka prava svim građanima, koji će spriječiti da gradska poglavarstva i policija samovoljno tumače zakonske propise, koji ne će praviti razliku između ostalih građana i radničkog staleža. Radnički stalež (klasa) došao je do svoje samosvijesti da se kreće, pa zahtijeva prava i reformu postojećih socijalnih

odnosa. U Hrvatskoj ima priličan broj humanitarnih i zabavnih društava. Međutim, nema društva, kojeg bi svrha bila da se sadašnji, nepravedni socijalni odnosi riješe na bazi ravnopravnosti prava i dužnosti, jer se takvo društvo drži pogibeljnim za državu. Znači, radnička klasa traži da joj se zakonski omogućiti stvarati takva društva. Naravno, to je sve pisano i govoreno jezikom, koji je jako dugo vladao u radničkom pokretu Hrvatske, ali je u njemu sadržana misao koju smo ovdje iznijeli. Tako su socijalisti Zagreba poslije izvojevanje borbe za slobodu zboru i dogovora (sastajanja) povelu borbu i za slobodom koalicije — udruživanja.

Sabor je prema mišljenju članova Zagrebačkog radničkog društva stvarao zakone kao po loju, jer je na svakoj sjednici u dva-tri sata donio po neki zakon. Tako je donijet i zakon o slobodnom sakupljanju. Radničko društvo je isticalo da je sabor izvršio svega polovicu posla, da je isto tako potrebno donijeti zakon o udruživanju. Zakon o sastajanju i zakon o udruživanju čine jedno jedinstvo: »Dokuzljava li se jednom »sakupljanje« mora se i »udruživanje« dozvoliti«... — govorili su i pisali članovi radničkog udruženja. S obzirom da su uspjeli da se donese zakon o sastajanju, iako nezadovoljni njime, oni kažu da su bili veselo iznenađeni da je sabor uvažio želje radnika, ali bez zakona o slobodi udruživanja radnici ne mogu biti zadovoljni. »Radnički prijatelj« broj 2. od 10. I. 1875. piše između ostalog o tome sljedeće:

»Udruživanje je temeljno pravo svakoga državljana, te mu se nesmije uztegnuti. Istina, i kod nas se utemeljuju društva i kod nas potvrđuje vlada pravila različitih društava. Ali zakona, koji bi jasno označio granice, unutar kojih se društvo jedno kretati može, te koja prava ili dužnosti si naložiti smije, neimamo. — Potvrda pravila društva koj ga zavisi većim dielom od dobre ili zle volje dotičnoga izvjestitelja kod više oblasti. Dopada li mu se što, potvrdi; ako ne, nađe uzrok, pod kojim odbije potvrdu pravila. Inače si nebi mogli protumačiti odluke kompetentnih oblasti, da u jednoj pokrajini nenađu nikakove pogibelji za državu i valjano sastavljenih pravila društva, dočim u drugoj pokrajini to veleizdajstvom drže. Što se u Budimpešti bez svakoga prigovora raditi može, jest u Zagrebu zabranjeno; što u Beču ili Gradcu pod zaštitom i u prisutnosti poglavarstva biva, to je u Pragu ili Brnu »veleizdajstvo«. Paragrafi, na kojima se jedna ili druga tvrdnja osnovati može, nađu se brzo.

Na kom temelju, uz koja pravila se kod nas društvo ustrojiti može i smije, neznamo ni mi, a čini nam se neznaju ni oni, o kojih često putah zavisi potvrda pravila. Propisa, zakona o tom u našoj domovini sabor donio nije, a pravila koja se u Beču i Pešti potvrđuju — vraćaju se kod nas navodno uručiteljem nakon drugog vremena nepotvrđena natrag. Nezna dakle hrvatski podanik, bi li se držao ustanovah u Beču ili Budimpešti valjajućih, ili ni jednih ni drugih, posebnih pako ne poznaje. Kakova li dakle čuda, da narod od sabora zahtieva, da ga ovaj spasi iz zamršenih pojmovah o pravu i dužnosti, da mu podieli zakon, po kojem se ravnati može, kada svoje državljansko pravo; udruživanje vrši.

U nas Hrvatah ima već priličan broj društava, nu većinom su to društva humanitarna ili zabavna. Društva pako, kojega bi prva svrha bila, da sadanje nepravedne socijalne odnošaje zakonitim putem te zdravom reformom prekre-

nići nastoji, da jednaka prava za sve članove države postizava, jer svi članovi i jednake dužnosti vrše, — takova društva, velimo, nećma u nas, i valjda nebi ga ni dozvolili — takovo društvo držali bi »pogibelnim za državu«. S toga želimo zakon o pravu udruživanja, da se slovom zakona uvjeriti možemo o pravednosti ili nepravednosti željah naših, željah stališa radničkoga, željah cielog naroda.

Zakon o slobodi udruživanja pako, udešenom prema zahtjevom sadanjega doba, mora svim bez razlike državljanom podieliti pravo, da međusobno razpravljaju prava i dužnosti državljsanske; da se međusobno uče zakon poznavati, štovati i slediti ga, ali da i međusobno stanu put svakom nezakonitom i neopravdanom postupku od strane zakon izvršujućih organah, koji često putah zakon tumače onako, kako je upravo za postignuće njihovih svrha prikladan. Država, koja u svom sustavu ništa drugo nije, nego veliko društvo, mora dakle i sama nastojati, da joj državljani dobra društva ustrojavaju, u kojih uče poznavati svoje dužnosti i svoja prava.

»Kriepki, dobro razvijeni društveni život jest od neprocienive vrijednosti za državu, jer upravo društvo je mjesto, gdje pojedini uči, da celini spada, da je jedna veriga velikoga lanca građanskoga društva, koji se »država« nazivlje; tamo uči poznavati, koliki ga interesi za državu vežu, te da žrtve, koje za celokupnost pridonosi, i njemu pojedincu na boljak dolaze. U društvu može svoje sile pokušati, svoje znanje umnožati, mnjenje mu biva bistrije i obsejnije, vidokrug mu se razširuje i proteže na dalje ležeće stvari, koje se ga baš neposredno netiču, ali ipak na njegovu eksistenciju znatno uplivaju. On uči napokon i državu kao veliko jedno društvo poznavati, te pošto mu se prilika pruža u društvu prava svoja i dužnosti procieniti, uči on ujedno i sveobća prava upotrebljavati, ter sveobće dužnosti bez prigovora vršiti. Društvo je dakle najbolja škola za državljane.

S toga nesmije država društvo neprijateljem svojim smatrati i proganjati ga, nego ga mora držati pomoćnikom za postignuće istinitih svrha države; država nesmije društvo u razviću njegovu priečiti i redarstvom napastovati, nego mora nastojati put mu prokročiti u sve slojeve naroda; država mora udruživanje pravednim i obće korisnim temeljem svojim pripoznati i po tom postupati.«

Pravedan je dakle zahtjev radničkoga stališa; da mu država označi granice, u kojih se mogu društva kretati; da mu ustroji zakon, koji ga štiti od samovlasti pojedinih organah.

Umoliti kanimo visoki naš sabor, da nas usreći jednim ma iz cislajtanskoga prevedenim zakonom »o pravu udruživanja«, te se i podpisi za dotičnu predstavku na sabor već sakupljaju. Ni s daleka ne mislimo, da će sabor upravo našu radničku molbu uvažiti, ali predstavkom dokazati namjeravamo državi, da je i u Hrvatskoj najniži razred: radnički stališ, došao do samosviesti, da se kreće, da zahtjeva prava, jer dužnosti vršiti mora, da želi reformu socijalnih odnošajah.«

Ta aktivnost Zagrebačkog radničkog društva, izražena u navedenom članku »Radničkog prijatelja«, bila je popraćena sabiranjem pćpisa radnika za novu predstavku saboru. Ta je akcija došla do izražaja i na prvoj javnoj radničkoj skupštini. U prvoj toćci dnevnog reda slagar Dragutin Lihl govorio je baš o tom pitanju. Iz zapisnika s te skupštine vidi se da je on na skupštini govorio o neophodnoj potrebi »zakona o slobodi udruživanja, koji je naravna posljedica nedavno potvrdenoga zakona o slobodi sastajanja. Naglašuje da je u valjano ustrojenu društvu jedino mjesto, gdje se radnici uzajamno podpomagati i izobrazivati mogu, gdje ne samo da mogu naućiti poznavati i toćno vršiti sve svoje državljsanske dužnosti, nego i sva

prava svoja od države zahtjevati. Valjani i slobodoumni zakon o slobodi udruživanja jedino ujamčuje napredak društva, s toga je od priekre nužde, da se obrati skupština predstavkom na sabor za donošenje zakona o slobodi udruživanja. Zatim predloži slijedeću rezoluciju i pozove sakupljene radnike, da u velikom broju učestvuju u podpisivanju predstavke na sabor. Rezolucija glasi:

»Današnja obća radnička skupština obratit će se predstavkom na vis. zemaljski sabor kraljevinah Hrvatske i Slavonije za donošenje zakona o slobodi udruživanja.

Radnici svih strukah pozivaju se, da podpise za ovu predstavku skupljaju.«

Tako je prva javna radnička skupština u gradu Zagrebu postavila zahtjev pred sabor Hrvatske, da poslije zakona o pravu sastajanja (zbora) donese zakon o udruživanju. Kad se još uzme u obzir da se na skupštini govorilo i o slobodi štampe, onda je prva radnička skupština, koja se održala u zagrebačkoj pivovari, bila ne samo prva radnička skupština uopće, već i prva politička skupština radnika grada Zagreba, na kojoj su radnici istakli svoje političke zahtjeve, za one slobode, koje su bile od najvećeg značenja za radničku klasu Hrvatske. Nema sumnje da je to ujedno bila i prva javna, samostalna, politička akcija proletarijata, u kojoj klasna svijest dolazi do izražaja u određivanju političkih zadataka, koji nisu bili vezani ni zavisni od istupa buržoaskih partija. Radnici Zagreba prešli su na političku borbu. Ili: »U svojoj borbi protiv ujedinjene vlasti imućnih klasa, proletarijat može djelovati kao klasa jedino ako se organizira u posebnu političku partiju, nasuprot svim starim partijama, koje su osnovala imućne klase.«⁶⁷

Zagrebački se proletarijat tek borio za to da stvori uvjete za stvaranje svoje političke partije, koja bi branila njegove općeklasne interese protiv vladajućih klasa i koja bi bila svijesna svojih naprednih, revolucionarnih zadataka.

PREDSTAVKA SABORU O SLOBODI UDRUŽIVANJA

Poslije prve javne skupštine organizirali su zagrebački socijalisti ponovno sabiranje potpisa na predstavku, koju su prema odluci skupštine trebali poslati saboru. Predstavka glasi:

»Visoki sabore!

Obća radnička skupština obdržavana dne 21 veljače ove godine u prostorijah zagrebačke gradske pivare uzela je donošenje zakona o pravu sakupljivanja se, što ga je Nj. Veličanstvo dne 15 Siečnja potvrditi blagoizvolilo, do ugodnoga znanja, te je svoju zahvalnost na tomu izrazila burnim »živio« na

⁶⁷ Iz čl. 7 a Statuta I. Internacionalne. Vidi Engelsovo pismo Binjaniju o Haaškom kongresu, London 1. oktobra 1872. g.

presvetloga bana. Ujedno je skupština naložila podpisanomu predsjedništvu iste, da se molbom obrati na vis. sabor radi pospješena ustrojbe zakona o pravu udruživanja ovog znamenitog činitelja društvenoga života države.

Niže podpisani podkrepļeni dolje stavljenimi podpisi uzimaju si dakle ovim slobodu pozornost visokoga sabora obratiti na dosadane manjkave zakonske ustanove glede prava udruživanja u uvjerenju, da će vis. sabor svaki čas pripravan biti, želje i potreboće svojih krugova naroda domovine naše na znanje uzeti, i koliko moguće zadovoljiti jim.

Podpisani derže patriotičnom dužnošću svojom, vis. sabor pokorno umoliti, da spomenuti zakon na liberalni način stvori, te za izvedenje istoga točne i jasne ustanove ustroji.

Podpisani očekuju tim prije saslušanje i primljene molbe ove, što su uvjereni, da njom dugo gojenu želju radničkoga stališa izražuju, ter i u interesu drugi građanski stališa rađe, pošto opetuju molbu, koja već predmetom interpelacijah u vis. saboru bijaše.

Pošto je pravo udruživanja temeljno pravo svojih državljanah bez razlike njihova građanskoga stališa, to polazemo najveću važnost na to, da se to temeljno pravo pučanstva neoskvernjeno sačuva, i da se zakon donese, usljed koga se to pravo i izvedenje istoga točno i jasno označuje, te da se neprepušta samovlasti nekojih organah, koji razvitak društvenoga života samo prieče.

Kriepki dobro razvijeni društveni život jest od neprocienive vrednosti za državu, jer upravo društvo je mesto, gdje pojedini uči, da k cilini spada, da je jedna veriga velikoga lanca građanskoga društva, koji se »država« naziva; tamo uči poznavati, koliki ga interesi na državu vežu, te da žrtve, koje za cielokupnost pridonosi, i njemu pojedincu na boljak dolaze. U društvu može svoje sile pokušati, svoje znanje umnožavati, mnjenje mu biva bistrije i obsežnije vidokrug mu se razširuje i proteže na dalje ležeće stvari, ali ipak na njegovu egzistenciju znatno uplivaju. On uči napokon i državu kao veliko jedno društvo poznavati, te pošto mu se prilika pruža u društvu prava svoja i dužnosti procieniti, uči on ujedno i sveobća prava upotrebljavati, ter sveobće dužnosti brez prigovora. veršiti. Društvo je dakle najbolja škola za državljane.

Stoga neima država društvo neprijateljem svojim deržati i proganjati ga, nego ga mora smatrati pomočnikom za postignuće istinitih sverha države; država neima društvo u razviću njegovu priečiti i redarstvom napastovati, nego mora nastojati, put mu prekerčiti u sve slojeve naroda; država mora udruživanje pravednim i bće koristnim temeljem svojim pripoznati i po tom postupati.

A kada se dogodi, da pravila društva kojega godine i godine bezobzirce u kutu među drugih prašnih spisih poglavarstva dobrenja čekaju, te se poslje tog vremena sa neznatnimi opazkama nepotverdena uručiteljem vrate, i na novo ispravljena uručiti se moraju i opet onaj gore opisani put provale — to onda ovim zatezanjem zaista nedokazuje spoznanje goleme važnosti udruživanja.

Podpisani izražuju tvrdu nađu, da će vis. sabor, — uvažeci obću korist udruživanja, uvažeci interese razni razreda pučanstva, a osobito radničkoga stališa, uvažeci napokon temeljno načelo svake slobodne države: »jednako pravo za sve« — ovoj pokornoj molbi odavati i čim prije slobodni zakon o udruživanju stvoriti, odnosno sada postojeće zaprieke i uzroke njihove odstraniti, te omogućiti slobodni razvitak društva domovine naše. Nadajuć se skorom riešenju molbe ove bilježimo velepočitanjem.

U Zagrebu 27. Svibnja 1875.

Predsjedništvo obće radničke skupštine obderžavane dne 21 veljače 1875.

Podpredsjednik:
Deanović v. r.

Predsednik:
Saulik v. r.
stolar

Bilježnik:
Drag. Lihl v. r.
namjestni bilježnik

Podpisá: za predstavku na sabor radi donesenja zakona o slobodi udruživanja i sastajanja — Unterschriften: für eine Petition an den Landtag behafs Einbringung des Gesetzes über d. Vereins- u. Versammlungsrecht.

Dragutin Lihl, v. r. slagar, Potisk Franz v. r. Tischler, Peus Janos v. r. Asztalos, Josip Huzek v. r. krojač, Mato Gregurić v. r. krojač, Mikal Strašček v. r., Sitar Josef v. r., Stefan Ičićović v. r., Franz Jurnović v. r., Dobrouolský Wenzel v. r., Antun Baseg v. r., Mihal Taboršak v. r., Janko Kantoci v. r., Jakob Weitz v. r., Vekoslav Mačefat v. r., Adolf Horvat v. r., Sigfrid Widmar v. r., Andreas Katz v. r., Šindler Ignac v. r., Mio Kereži v. r., Jakob Biršek v. r., Jakob Divisch v. r., Johan Wolfand v. r., Mathias Hörmann v. r., Mattesdorfer v. r., Miheal Bergles v. r., Marko Deanović v. r., Michael Vukelić v. r., Valajnek Vatroslav v. r., Josef Kovačić v. r., Johan Pitzkor v. r., Karl Hršić v. r., Franz Lach v. r., Ignaz Prališ v. r., Anton Christof v. r., Ivan Ploch v. r., Franz Welletz v. r., Johann Werhovec v. r., Marko Lončarić v. r., Planiček Mathus v. r., Anutun Schindler v. r., Ivan Ploch v. r., Martin Gregorinčić v. r., Franz Welletz v. r., Anutn Povodnig v. r., slagar, Josef Dobrovolskij v. r., Pavao Varović v. r., Anton Sadravec mladi v. r., L. Züllig v. r., Teodor Pen v. r., J. Bemič v. r., George Wingi v. r., Josef Hannl v. r., Janko Šeketa v. r., Eduard Solar v. r., Franz Zajiček v. r., Stasny August v. r., Vukulić Mychal v. r., Franjo Luketić v. r., Moser v. r., Georg Ott v. r., Ivančo Ignac v. r., Josef Schugin v. r., Lumnitzer Samuel v. r., Ernst Diez v. r., Eduard Hohenberger v. r., Josip Trbonjić v. r., Eduart Juričan v. r., Josip Bratner v. r., Tomas Krznar v. r., Vekoslav Hitrec v. r., Franjo Skribel v. r., Martin Plevina v. r., Josef Horvat v. r., Miroslav Vurja v. r., Ignac Keržan v. r., Franz Pustag v. r., Josef Varat v. r., Georg Piemont v. r., Wenzel Sašinsky v. r., Josef Kral v. r., Šandrl Josef v. r., Zebić Franz v. r., Čakaz Šandor v. r., Widošić Paul v. r., Franz Sirovi v. r., Anton Zorek v. r., Josef Jamschek v. r., Radovan Đorđević v. r., Alois Herceg v. r., Franz Rumler v. r., Georg Lausch v. r., Johann Wasserbaeuer v. r. Schlosser, Carl Podgorschek v. r., Franc Drobnic v. r., Josef Wolk v. r., Josef Naraf v. r. Tischler, Franz Pustag v. r., L. Hengstberger v. r., Hass Casp. v. r., F. Kobi v. r., Fischer Johann v. r., Desselbrunner v. r., Belošević v. r., Joh. Grabner v. r., J. Poth v. r., Karl (nečitljivo) v. r., G. Maicena v. r., O. Fromille v. r., J. Ignatz v. r., Kovač Wenzel v. r., Eduard Wiegler v. r., Johan Ineu, v. r., Simon Benko ***, Fischer Franz ***, Bečko Vekoslav ***, Josip Zanhai ***, Eduard Weiner ***, Wingglein Adolf ***, Tauschen Fridrich v. r., Abaszj Adalbert v. r., Tomo Tranca v. r., Julio Štefanac v. r., D. Horvat v. r., Turšić v. r., K. Hauptfeld v. r., J. Hediel v. r., Dragutin Stögel v. r., Josef Vugrin v. r., Karl Ngedely v. r., Venceslav Ključarić v. r., Johan Fröhlich v. r., Negdl Georg v. r., Emerik Guler v. r., J. Renner v. r., Josef Patzel v. r., Matija Schumer v. r., Spitek Fridrich v. r., Antun Krgletz v. r., Josip Dobričević v. r., Johan Kin v. r., J. Gustavetić v. r., F. Breges ***, J. Polaćek ***, Fratski Georg v. r., Tomo Stimec v. r., Wolović Joso v. r., Franjo Šerot v. r., Martin Jurina v. r., Konrad Gerbetz v. r., Vj. Vekoedar v. r., Johan Walfond v. r., Ivan Hele v. r., Joseph Benc v. r., Ivan Volfik v. r., Josef Stažcar v. r., Werovega Josef v. r., Andrija Harendia v. r., J. Kostálac v. r., S. Ster v. r., Juraj Lauscha v. r., Paul Eibel v. r., Žigor Karl v. r., Lanzmnier M. v. r., Fr. Pečnjak v. r., F. Minnić v. r., Alex. Sarke v. r., Drag. Šobak v. r., Kugler v. r., Dragutin Kale v. r., Miška Puslar v. r., Juro Šepec v. r., Franjo Stročinger v. r., L. Krone v. r., J. Kralj v. r., F. Kukor v. r., Fiala v. r., Lutz Šandor v. r., Ilić Stipe v. r., Micić v. r., Sirtz Martin v. r., Švalječ Janko v. r., Gerga Fela v. r., Josef Paulus v. r., Franz Weis v. r., J. (nečitljivo) v. r., *Anton Fondo v. r., Franz Bischoff v. r., Franz Libenskij v. r., S. Segenschein v. r., Josef Verbischek v. r., Peter Domsić v. r., Josef Schlazak v. r., Josef Randl v. r., Antun Stibić v. r., Cimli Jovan v. r., Milan Bassler v. r., Franz Mlakar v. r., Viekoslav Oršić v. r., Žurmanić M. v. r., Martin Nemčić v. r., Blasno Pall v. r., Pavel Žigman v. r., Josip Delec Rožan v. r., Ivan Dokmanić v. r., *Remenar Juro, Laurent

Banhoffer v. r., Mato Hotko v. r., *Paul Vilipon v. r., Ludvik Kargacin v. r., Vinko Vukić v. r., Franz Josef v. r., Ludvig Brahm v. r., Ferdinand Valand v. r., Josef Pucinger v. r., Anton Marković v. r., Matijas Kersnik v. r., Josef Matković v. r., Alois Klemencić v. r., P. (nečitljivo) v. r., Bresguar v. r., Gabnerian v. r., Svazhko v. r., Peier v. r., Turk v. r., Seizh v. r., Petrozi v. r., Wilhelm March v. r., Franz Schuman v. r., Josip Vuk v. r., Meivon Antun v. r., Valant Ferdinand v. r., Sisić Simon v. r., Lisol Josef v. r., Mikolić Farko v. r., Wilms Johan v. r., Dervodelić Stefan v. r., Juričko Franjo v. r., Rudolf Wölker v. r., Hugo Mengemann v. r., Lois Pucher v. r., Mihail Walušec v. r., Grga Beno v. r., Alois Weigel v. r., Josef Zwanschwig v. r., Ferdinand Gorigg v. r., Emerich Seul v. r., Johan Ridky v. r., Ivan Padar v. r., Anton Jelouschek v. r., Heinrich Haffner v. r., Blaž Deželić v. r., Lugarić R. v. r., Josip Vandjur v. r., Franz Lipnik v. r., Josef Dlinz v. r., Martin Krajnc v. r., Franc Lerner v. r., Ivan Kališa v. r., Ivan Supan ***, Michael Lakner v. r., Camera Michiele v. r., Franz Sikošek *, Jozef Stiplošek v. r., Matias Spišič *, Mio Laknar *, Melhior Mladić v. r., Josef Schmuk v. r., Josef Stundebtrinig v. r., Josef Krčmarž v. r., Juraj Albrecht v. r., Ludwig Brašak v. r., St. Aračić v. r., Vinsag Hoffmann v. r., Josef Pohl v. r., Franz Schreiber v. r., Josef Walenda v. r., Perko Rudolf v. r., Joseph Paulseku v. r., Johan Lofa *, Anton Kaparitsch v. r., Georg Šitar v. r., Nikolaus Lukačitch v. r., Anton Partenosch v. r., Matias Fergae v. r., Josef Pluschek v. r., (nečitljivo) Johan v. r.

Kao što se vidi, predstavka je predana Saboru tek 27. svibnja 1875. g. Sabor je predstavku registrirao pod br. 1041 31. V. 1875. g. i uputio je odboru za molbe. Odbor za molbe iznio je na 119. saborskoj sjednici, 13. lipnja 1875. g., pored ostalih i tu predstavku. Prijedlog odbora za molbe Saboru glasio je da se predstavka pošalje vladi na uređivanje. Iz stenografskih bilježaka vidi se da nijedan od poslanika nije podupro podnijete zahtjeve radnika, pa ni dr. Makanac, već je Sabor bez rasprave primio prijedlog odbora.⁹⁸

Tako je predstavku zagrebačkih radnika uputio Sabor Zemaljskoj vladi ovim aktom:

»*Molba predsjedništva obće radničke skupštine obdržavane 21. veljače o. g. u Zagrebu, radi što skorijeg donešenja zakona o pravu udruživanja, dostavlja se uslijed zaključka 119. dne 13. lipnja 1875 u Zagrebu držane saborske sjednice slavnog kr. zemaljskoj vladi na uređivanje.*«

Zemaljska vlada je predstavku stavila ad acta sa slijedećom motivacijom:

»*Budući da se pored obстоjanja zakona o društvih od 26. stud. 1852. (z. v. e. od god. 1853. str. 25) od sada još nije pokazala potreba za preinačenjem toga, ili stvaranjem drugoga zakona, i budući da se društva po tom obstojećem zakonu bez ikakvih poteškoćah ili zapriekah dobro razvijaju u Hrvatskoj i Slavoniji, zatim iz obzira i toga što radnički stališ u drugoj polovini cesarevine svojimi po ovom zakonu na širjem temelju ustrojenimi društvi takav pokret pokazuje, koji veliku pozornost polit. oblasti na se povlači, te što neki željeli, da se i kod nas pojavi, stavlja se ovo za sada jednostavno među spise.*

U Zagrebu 23/7. 1875.

Hervović, 20/7.

Mišić 16/7.⁹⁹

⁹⁸ Saboraki dnevnik kraljevskih Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1871.—1875. svez. II.

⁹⁹ Državni arhiv Zagreb, br. 12862/1875.

Dakle, stari zakoni o udruživanju u Hrvatskoj su vrlo dobri. Njihova liberalizacija unijela bi u Hrvatsku jačanje radničkog pokreta kao što je to slučaj i u ostalom dijelu austro-ugarske monarhije. Pošto vlada ne želi da do takvog jačanja dođe, ona je predstavku stavila »za sada jednostavno među spise.«

PROTIV POSREDNIH POREZA ZA POREZ NA LUKSUZ

Ali klasna svijest članova Zagrebačkog radničkog društva nije došla samo do izražaja u tome što su samostalno istupili s određenim političkim zahtjevima, odvojeno od zahtjeva, koje su postavljale građanske stranke. Te su zahtjeve postavljali i buržoaski demokrati u Hrvatskoj, a i čitavom svijetu. Treba reći da su oni postavljali i takve zahtjeve, koji su bili drukčiji od interesa buržoazije. To je, na primjer, zahtjev za progresivno oporezivanje, protiv posrednih poreza, za porez na luksuz i t. d.

»Buržoazija ne može da osvoji političku vlast — govorio je F. Engels — ne može da tu političku vlast izrazi u ustavu i zakonima, a da u isto vrijeme ne da oružje u ruke proletarijata. Protiv starih staleža, koji su se razlikovali po porijeklu, on mora na svojoj zastavi da ima prava čovjeka; nasuprot cehova — slobodu trgovine i zanimanja; nasuprot birokratskog tutorstva — slobodu i samoupravu. Da bi bila dosljedna ona tada mora tražiti opće i neposredno pravo glasa, slobodu štampe, udruživanja, zbora i povlačenje svih posebnih zakona, koji su bili doneseni za pojedine klase stanovništva. Ali to je i sve, što proletarijat treba da zahtijeva od buržoazije. On ne može da traži da buržoazija prestane da bude buržoazija, ali on može tražiti da on dosljedno provodi svoje vlastite principe. A samim tim i proletarijat dobiva u svoje ruke oružje, koje mu je neophodno da dođe do konačne pobjede. Pomoću slobode štampe, zborova i udruživanja on će zadobiti opće i neposredno pravo glasa, a pomoću općeg i neposrednog prava glasa u zajednici sa naznačenim agitacionim sredstvima — postići će sve ostalo . . .

. . . Šta više i u slučaju, kada će buržoazija iz straha od radnika da se sakrije za leđa reakcije i da bi se zaštitila od radnika da izaziva neprijateljske joj elemente, — i onda radničkoj partiji ne preostaje ništa drugo, već da nastavlja, usprkos buržoaziji, agitaciju za buržoaske slobode, slobodu štampe, pravo udruživanja i zbora — agitaciju koju je buržoazija izdala. Bez tih sloboda radnička partija sama ne može da dobije slobodu za svoj pokret; boreći se za te slobode ona se bori za uslove svog vlastitog opstanka, za vazduh koji joj je potreban da bi mogla da diše.

Razumije se, da u svim tim slučajevima radnička partija se ne će nalaziti na repu buržoazije, već će istupati potpuno samostalno

od nje, kao samostalna partija. Ona će svakom prilikom da napominje buržoaziji, da su klasni interesi radnika i klasni interesi kapitalista upravo suprotni, i da radnici to znaju.«⁷⁰

S tog smo stanovišta i promatrali akciju zagrebačkih socijalista o pitanju njihovih zahtjeva za slobodu zbora i dogovora, štampe i udruživanja. Međutim, ovdje želimo da naglasimo da zagrebački socijalisti nisu postavljali pred sabor, vladu i općinu samo buržoasko-demokratske zahtjeve. Oni su, na pr., postavljali zahtjev za ograničenje radnog vremena, o čemu smo već govorili, tražili su ukidanje stajaće vojske, ukidanje posrednih poreza, da bi se olakšali tereti i podigao životni standard sitnih radnih ljudi. Oni su tražili da se svale poreski tereti na bogataše pomoću progresivnog poreza na njihov prihod, imanje, nasljedstvo i luksuz, koji su imali. Time su oni branili interese ne samo radnika već i sitnih proizvođača, koji su se nalazili rasuti po hrvatskim građanskim i sitnoburžoaskim partijama. Ti su zahtjevi bili antikapitalistički i mogao ih je postavljati samo već klasno svijestan proletarijat. Socijalisti Zagreba, članovi Zagrebačkog radničkog društva pozivaju zagrebačko stanovništvo da se odupre povišenju neposrednih poreza, preko općih skupova građana. Oni tvrde da će takve skupove radnici sazvati i najavljuju da bi isti mogli biti zabranjeni. Taj se stav zagrebačkih socijalista najbolje vidi iz članka »Radničkog prijatelja« br. 2 od 11. X. 1874. g. u vezi s odlukom zagrebačkog gradskog zastupstva o povećanju neposrednih poreza. U objavljenom članku zagrebački socijalisti kažu da zastupaju interese radničkog staleža, interese većine naroda, koji su povišenjem poreza najviše pogođeni, pa stavljaju nekoliko primjedbi na nepravilno oporezovanje, makar da su svijesni toga da će njihov glas, glas radnika, odjeknuti bez zapažanja.

Zašto treba tako veliko povišenje gradskih prihoda? Prema prijedlogu gradskog savjeta, povišenjem poreza grad bi primio 109.300 fl. više nego do tada. To znači da bi zagrebačko stanovništvo plaćalo po osobi 5 fl. više, jer Zagreb ima 20.000 stanovnika.

Prvi i najveći razlog povećanju poreza jeste izdatak za vojsku, t. j. 350.000 fl. (vojni proračun pokazuje čak »potrebu« od 620.000 fl.). Pitamo se zašto mora gradska općina da se brine za vojsku? Ako grad mora da izdržava vojsku, ako je njegova dužnost da se brine za njen smještaj i snabdijevanje, onda teret toga, naravno, leži na građanima Zagreba, ali dio tereta preuzimaju i provincijske općine i mali gradovi.

Zrtve koje treba da pridonese porezni obveznici za povećanje garnizona iz »nacionalnih ekonomskih« razloga, zaista su veće nego prednosti, koju imaju proizvođači od povećanja garnizona.

»Protiv drugih izdataka za škole, dobrotvorne i sanitetske svrhe ne može se ništa kazati. Ipak, dozvoljavamo si skromnu sumnju, da

⁷⁰ Vidi: F. Engels, članak Vojno pitanje u Pruskoj i Njemačka radnička partija — 1865. g.

li će biti sve tako izvedeno kao što piše u proračunskom izvještaju, jer se traži još 200.000 fl. za novu općinsku vijećnicu i 78.000 fl. za »uljepšavanje grada«. Na vanjski sjaj se pretjerava. Želi se Zagreb staviti u red prvih evropskih gradova, kako kaže izvještaj. Sve bi to bilo dobro, kad ne bi trebali naši džepovi da plate račun. Kazali smo naši džepovi, jer je to već davno poznata stvar, da indirektnom porezu najveći dio pridonosi baš radnički stalež. Zbog toga će se morati odreći životnih potreba, koje je do sada uživao.

Dalje, želi se uvesti porez na petrolej od 1 fl., pa do 100 l. Ovaj krajcar, zbog kojeg će težina od jedne funte biti skuplja, pritišće mnogo više radnika, nego što će jedan gulden na luksus pogoditi posjednike, koje bi trebalo oporezovati, ako se ne može odustati od indirektnog poreza.

Protestirajući protiv toga što je zagrebačko općinsko vijeće prilikom donošenja te odluke o povećanju posrednih poreza konzultiralo samo trgovačko-obrtničku komoru — odnosno njenog predsjednika i tajnika, »Radnički prijatelj« broj 6. od 8. XI. 1874. piše da se je trebalo konsultirati sve poslovne slojeve zagrebačkog stanovništva, dakle i sitno-obrtnički i radnički stalež, koji ni na jedan način ne učestvuje u javnom životu, a trebalo bi im se zato dati mogućnost da i sami progovore, jer su i oni stanovnici grada.

»Stoga stavljamo zagrebačkom stanovništvu na srce — kaže se dalje — da se sazovu opći skupovi, na kojima treba protestirati protiv svih tih zaključaka općinskog savjeta i tražiti od zemaljske vlade, da ih ne odobri. Neka već jednom Zagrebčani napuste svoju ravnodušnost kad je riječ o njihovim vlastitim interesima. Privatno se o tom doduše dosta raspravljalo, ali treba i javno izjaviti, da smo nezadovoljni sa zaključcima općinskog savjeta. Ako mu je stanovništvo Zagreba prilikom izbora izrazilo svoje povjerenje (to međutim nije povjerenje glavnih masa grada koje su indirektnim porezom najviše pogođene, a koje ipak nemaju biračkog prava), time nije rečeno, da je gradski savjet nepogrešiv. Upozoravam da se u drugim gradovima sve mjere općinskih vijeća najprije daju na raspravljanje stanovništvu bilo na skupu bilo u klubu i da općinski savjeti uvažavaju njihove predloge.

Kako čujemo, u radničkim se krugovima već zaključilo da će tražiti odobrenje za saziv pučke skupštine. Moglo bi se jedino desiti da će cijenjena vlast zabraniti skupštinu, jer vidi u svim sastancima odmah »meeting«, opasan po državu. Toga se radnici ne smiju preplašiti. Treba ustanoviti, da li će vlast stvarno ići tako daleko da zabrani javno izražavanje mišljenja građana o onome što pogađa njihovu ekzistenciju.«

Tako su zagrebački socijalisti, ustvari, primjenjivali taktiku, koju preporuča Engels. Oni su tražili od Narodne stranke da bude dosljedna i da one principe koje je stotinu puta naglašavala, dok je bila u opoziciji, privede u djelo sada kad je na vlasti.

Dok je bila u opoziciji, Narodna stranka postavila je za svoj centralni politički zadatak borbu za ustavnost, demokraciju, nacionalno ujedinjenje i samostalnost. Vrijeme od 1860.—1880. g. bilo je u izvjesnom smislu vrijeme liberalne buržoazije. Kad se pojavilo

Zagrebačko radničko društvo u Hrvatskoj 1872. g., završen je bio period najveće borbenosti hrvatskog građanstva. Ta faza borbenosti obuhvaća vrijeme Sabora od 1861. i 1865., Sabor od 1868., njegovu »Nagodbu« sa Mađarima, veliku borbu Narodne stranke protiv takve nagodbe, saborske izbore i pobjede Narodne stranke na njima u god. 1871. i 1873., te konačno »Reviziju nagodbe« izvršenu god. 1873. Kao što je poznato, Narodna stranka nije mogla spriječiti ni austro-mađarsku nagodbu na račun Hrvata i uopće Slavena, niti je mogla spriječiti Rauchovu nagodbu s Mađarima iz god. 1868. Beč je, raspuštajući sabore od 1861. i 1865., koji su bili birani na temelju relativno demokratskog izbornog reda, oktroirajući reakcionarni izborni red iz 1867., uspio da novi hrvatski sabor — izabran i na temelju raznih nasilja i falsifikata — primi tu Nagodbu, koja je Hrvatskoj dala u osnovi samo ono što su joj Mađari već prije nudili. Sama revizija koju je sprovela Narodna stranka 1873. god., nije u suštini izmijenila Nagodbu iz 1868. i samo je nešto popravila financijske odnose (tzv. tangenta umjesto paušalne sume).

Tako je Narodna stranka došla na vlast, ali nije mogla riješiti glavne zadatke svoga vremena. Zahvaljujući, u prvom redu, svojoj unutarnjoj izoliranosti od masa, vrhovi Narodne stranke nisu imali povjerenja u narodne snage, ona je na vrhuncu borbe protiv nametnute i reakcionarne nagodbe kapitulirala ne osiguravši čak ni nacionalni teritorij (pošto su i nakon Revizije nagodbe Međimurje i Rijeka ostali u sastavu Ugarske, a Krajina i Dalmacija neujedinjene). Zbog toga su vođe Narodne stranke kritiku, koja im se u tom pogledu upućivala, primali upravo bijesom. Prije svega, ljutila ih je tvrdnja socijalista da predstavljaju interese većine naroda, koji, istina, nema prava glasa, ali zato snosi glavne terete poreskog opterećenja. Zatim poziv upućen toj obespravljenoj većini, da preko javnih skupova osudi poresku politiku zagrebačkih gradskih otaca. Nakraju, isticanje da treba provjeriti demokratičnost novih upravljača tako što će se ustanoviti da li će vlast te skupove zabraniti.

SLOBODA POSTOJI ZA BOGATE, A DRŽAVA JE NJIHOVA KLASNA INSTITUCIJA

»U rukama naših protivnika — pisali su zagrebački socijalisti — nalazi se sav imetak, bogatstvo — kapital, i oni znadu, da im ta okolnost u svim današnjim društvenim okolnostima ujamčava vlast, pa zato oni i prave razliku između sveg što je politično i sveg što je društveno (socijalno), te se zauzimaju za napredak na političnom, a odbijaju svaku ozbiljniju reformu na socijalnom polju, koja bi smjerala na boljak siromašnoga sloja, — stališa bez posjeda, radničkog naroda. Oni zahtjevaju slobodu na političnom polju ali u okviru postojećeg ekonomskog sistema, jer znadu, da će kapital, imetak, koji

je jači od neimućne radne snage, tu radničku snagu, tim jače i sigurnije podjarmiti, čim mu je šira sloboda.

Naoružan čovjek, nadjačati će brzo — pod inače ravnim okolnostima — onoga, koji nema nikakove odbrane. U socijalnoj (društvenoj) borbi naoružan: to je kapitalista; a ne naoružani: to je radnik. Sloboda će postati samo tad stalna i trajna, kad u društvenimi odnošajima postojao bude ravnopravan i jednak temelj za sve. Dok pako postojao bude jedan stožer, koji silom faktičnih uslova i kapitalom, što se u njegovom posjedu nalazi, grdnu masu naroda prisiliti može, da u korist tek jednog stališa, a ne u svoju korist, radi — dotle je ta takozvana sloboda, samo prividna; ona je lažna.

Nikad bolje kapitalu, uz takovu prividnu slobodu! S toga i dolazi onaj zahtjev raznih političkih stranakah »da država neutiče u društvene i ekonomne odnošaje, da ona nesmiye u tom pogledu stvarati i uređivati no da ona samo mora da se pridržava odbrane, t. j. mora se ograničiti samo na to, da odklanja i osujećuje neredе vanjskog poredka i sigurnosti, koji bi dolazili ili iz vana od drugih država, ili iz nutra same države«.

»Liepa je doduše uloga, koju naši protivnici državi uklepaše.

Mi na protiv držimo, da je samo onda sveobća dobrobit moguća, kad se ujedinienom i organiziranom snagom svih državljanah takva podloga stvori i održava, koja će ne samo svu onu eksploataciju oplienjivanje što je danas zakonom dozvoljena, nego i svaku drugu eksploataciju onemogućiti, i tad će politična i socijalna sloboda imati stvarne vrijednosti.

Treba dakle stvoriti i uzdržavati novu osnovu izrade (produkcije), i svijuh socijalnih odnošajah u smislu pravde i ravnopravnosti.«⁷¹

Dakle, u rukama vladajuće klase buržoazije nalazi se bogatstvo, kapital i naoružana država. Buržoazija traži slobodu u okviru postojećeg sistema, ali ta sloboda je sloboda za buržoaziju, a ne za radničku klasu i radni narod, jer ga ona silom države goni na red u korist kapitala. Takva sloboda je laž! U isto vrijeme dok od države traže da brani postojeći poredak i nesmetan kapitalistički razvitak, oni joj oduzimaju pravo da se mijša u ekonomske odnose. Ali kada se bude snagom svih državljana stvorila takva država, koja će ne samo oduzeti kapitalistima dobit već spriječiti svaku eksploataciju, dobit će politička i socijalna sloboda stvarnu vrijednost. A to će se postići kad se stvore novi odnosi u proizvodnji, koji će počivati na pravdi i ravnopravnosti.

I na drugim mjestima govorio je »Radnički prijatelj« o slobodi, pravdi i ravnopravnosti. Buržoazija je već davno istakla slobodu i ravnopravnost svih klasa u učešću narodnog privređivanja. To pravo ne može da koristi klasa koja ne posjeduje sredstva za proizvodnju, niti raspolaze silom pomoću koje bi to pravo mogla realizirati. Proklamirajući slobodu, pravdu i ravnopravnost, posjedujuća klasa do-

⁷¹ »Radnički prijatelj« u broju 9 od 28. II. 1875.

bro je znala da se ti postulati slobode odnose samo na nju. Uslijed koncentracije kapitala u rukama pojedinaca nije samo radnička klasa u položaju da ne može za sebe koristiti svoje proizvođačke snage (već ovisi o volji vlasnika, u čijim se rukama nagomilao kapital), već se u tom položaju nalaze srednje i sitno vlasničke klase, koje propadaju pod zastrašujućim maršem kapitala. Ne samo radnici već i srednja i sitna buržoazija postaju ovisni od kapitalističkih pojedinaca. Sloboda pravde i ravnopravnosti u privređivanju svih staleža pretvorena je u slobodu neograničenog iskorištavanja radne snage proletarijata, koji postaje sve brojniji. Prema tome, ravnopravnost svih staleža u društvu i u njihovu položaju u narodu puka je fraza u ustima liberala i posjedničke klase.⁷²

IZ OTPORA RADNIKA, DA NE PADNU U POLOŽAJ ROBOVA, RODIO SE RADNIČKI POKRET

Iznoseći svoje gledište da su bijeda, ropski položaj, tlačenje i progoni uzrok stvaranja posebnog radničkog pokreta u svijetu, pozivajući se na historijski razvitak, iznosili su zagrebački socijalisti da je oduvijek narod stajao na jednoj, a njegovi tlačitelji na drugoj strani. Između naroda i tlačitelja vodio se stalan rat. To se isto događa u modernom kapitalističkom svijetu, u kojem njegovu većinu čini radnički stalež, t. j. radnička klasa. Uzalud se govori za radnike da su politički nezreli, uzalud plaćeno javno mnijenje, tamnice i progoni, radnici su ipak stvorili svoj radnički pokret, da bi složno suzbili pokušaj da ih se stavi u položaj modernih robova. Ukoliko se radnike više tlači, utoliko oni snažnije stupaju naprijed. I u Hrvatskoj oni, koji u ruci drže vlast, odriču pravo postojanje radničkog pokreta, ali on će kao i svaka napredna ideja u borbi protiv nazadnjaštva postati moćan.

»Dosta dugo bješe radnički stališ, — pisao je »Radnički prijatelj«, — bez svakoga prava — nepoznavаше biedni drugo, van samo dužnosti. Tužbe toga radi ostaše neuslišane, tražbine se nesmjеше ni postavljati, jer je vladajuća složna moć već u korienu ugušila svaku težnju slobodnijem pokretu, svaku slobodoumnu misao. Nu, čim više bijaše radnički stališ tlačen i proganjen, tim bolje je morao uvidjeti, da je i na njemu red, da se složi. Sviet potresujući događaji, dati su opetovno dokaz moći sjedinjenja naroda.

Premda mnogi »mudri državnici« niječu moć radničkog pokreta, premda se svijetu priča, da samo pojedini taj pokret »prave«, premda se radnici još »političko nezreli« drže da bi pojmiti i tražiti mogli prava, koja su drugim stališem podijeljena, premda se napokon i moć kapitala upotrijebljuje, da se uguši svaki pokret radnikah — ipak se radnički pokret neda ugušiti ni mudrovanjem raznih državnikah ni svakojakim črčkarenjem plaćenih tvorničarah javnoga mnjenja, ni strogom tamnicom, ni prognanjem, niti tlačenjem, ma od koje strane došlo, jer misao, koja si je u sve slojeve naroda put prokrcila,

⁷² »Radnički prijatelj« br. 2. od 11. X. 1874.

misao jednaka prava za sve! nije glas pojedinih, nego glas svih onih, koji pod jarmom stenju, što im ga današnji društveni odnošaji narinuše. Radnički pokret dakle je izazvan od onih, koji su na tom radili, da radnici viekom u tom jarmu upreženi ostanu, da budu roblje ljudih, koji srećom ili drugim kakvim čistimi ili nečistimi okolnosti u položaj dođu, da se stave kao »gospodari nad dušom i tielom« kukavnoga toga »modernoga roblja«, ljudi, koji se već kapitalisti rodiše i odgojenjem svojim usisaše misao u se, da su jedino oni pozvani, sva prava čovječanstva uživati, te da su nešto više nego li ti prosti radnici, koji su samo za to stvoreni, da žuljevi svoji udobnost, sreću, zadovoljstvo i razkošan život svome gospodaru — ili paši svome zarade. Otkuda pravo potomku bogatoga, da vlada nad siromakom? Zar mu ga je narav dala, koja sve darove svoje bez obzira na porod ili stališ pravedno dieli? — Ne, nepravedni odnošaji, stvoreni žudnjom za obogaćenjem i udobnim životom sklonuli su pojedine, da sa milijuni radnika gospodare, da plod milijunah radničkih ruku uživaju u razkoši i bezposlenosti.

Pa kakvo je onda čudo, da je malo po malo i radnik uvidjeti morao, da ga nije priroda stvorila zato, da bude rob onoga, koji bi mu po naravi jednopran biti morao, da bude rob »bližnjega« svoga? — Kakvo je čudo, da se radnici počеше udruživati, da složno suzbiju struju, koja im prieti potisnuti ih na stanovište robova?

Eto, braćo radnici! to vam je počelo radničkoga pokreta. — Tamo, gdje su radnika najviše tlačili, tamo je on najprije do uvidjenja došao, da nezaluzuje proizvadajućom svojom radnom silom, da bude rob onoga, kojemu silu, zdravlje, dapače i život žrtvuje. Radnički pokret napreduje dalje i dalje, gdje radnike više tlače, tamo se obstanak jasnije opaža, gdje ga ugušiti nastoje, tamo tim moćnije napred stupa. Dosljedno tomu uvidiše radnici i kod nas u Hrvatskoj, da i oni nezaluzuju, da budu izrod čovječanstva, da im se uztegnu ona prava, koja ostali razredi uživaju. Nu kao svagdje nastoje i kod nas oni, koji moć u rukuh imadu, da obstanu radničkoga pokreta u Hrvatskoj svako pravo odreku. I kod nas imade mnogo i protivnikah načelu radnikah: jednako pravo za sve! »Ali nas to neka ni najmanje nesmeta, jer poviest, taj nedomoljivi svjedok razvitka čovječanstva, dokazuje nam, da je svaka napredna ideja imala svojih protivnikah i velike borbe podnosila, dok se je razvila i svijetu istinu dokazala. I krvavih žrtava zahtievalo je razprostiranje istine, a poviest nam dokazuje da je uvijek ona stranka, koja je svaki napredak proganjala, u složnoj većini bila i moć u rukuh imala. Protivnikah napredku bijaše uvijek: Sokrata otrovaše protivnici njegovi; Isusa pribiše na križ, kršćane bacije protivnici kršćanstva u rimskim anfiteatruih među divlju zvjerad, protivnici napredka utemeljiše inkviziciju, prisiliše Galileja, da proti osvjedočenja svog prizna, da se zemlja nekreće, protivnici napredka priečiše Kolumbu, da iztraživanja svoja nastavi; protivnici napredka ugušije svaku težnju za slobodom ne samo u Francezkoj, nego i po svih zemljah »civiliziranoga« svijeta. Protivnici napredka bijaše uvijek, što su i sada: šišmiš, koji pred izhodom sunca ustrašeno pobježe, misleći, da će sjaj sunca cielei svijet upaliti.«

ŠTO SU HTJELI SOCIJALISTI HRVATSKE?

Iznoseći koji su glavni zahtjevi radnika, »Radnički prijatelj« kaže da je to u prvom redu zahtjev da se radnicima omogućí stvaranje proizvođačkih zadruga uz garanciju i kredit države. Iako se nad tim užasava posjednička klasa, taj je zahtjev opravdan, jer je država u posljednjoj privrednoj krizi izdašno pomogla kapitalističke poduzimače, a to čini i u drugim vidovima dajući, na pr., garanciju privatnim poduzećima prilikom izgradnje željeznica. Istina je da bi,

kad bi se taj zahtjev ostvario, kapitalista bio prisiljen da i sam postane radnik. Međutim, to se može ostvariti samo pod uvjetom da radnička klasa ima utjecaja u državi, ako bude uzela državno kormilo u svoje ruke, učestvovala u donošenju državnih zakona i svih institucija i udruženja, koji se moraju brinuti o općem dobru. Zato radnici zahtijevaju jednako neposredno izborno pravo za sve građane. Oni dalje traže obavezno školovanje, uvođenje normalnog radnog dana, zabranu rada djece i ograničeni rad za žene u tvornicama. Dalje, ukinuće sviju posrednih poreza, i uvođenje poreza, koji bi se računao neposredno od stvarnih prihoda, direktan porez na prihod, odstranjivanje stalne vojske i ustrojenje narodne obrane mjesto nje, odvajanje crkve od države i škole od crkve. Nažalost, »Radnički prijatelj« se ne smije detaljno baviti pojedinim zahtjevima radnika. Treba biti zadovoljan samo nabrojanjem tih zahtjeva, inače bi »Radnički prijatelj« sigurno bio konfisciran. Treba isto tako da i štampa bude slobodna, da se ostvari pravo slobodnog udruživanja i sastajanja.

Ovo su glavni zahtjevi radnika Zagreba na državu i tadašnje društvo, koje su postavili zagrebački socijalisti, da bi postigli svoj cilj, ravnopravni položaj radnika s ostalim staležima društva, i poboljšanje materijalnog položaja.

»Zar su ovi zahtjevi tako nepravedni, tako užasni, kao što ih prikazuju naši protivnici. Protiv ovih zahtjeva, ustaje gotovo cijelo postojeće društvo. Protiv nas ustaju sve stranke, svi staleži. Makar se oni među sobom tukli, kad treba uništiti radnika i nastupiti protiv radnika, postaju svi složni, kao da se nikada nisu među sobom svađali.

Nosilac borbe protiv socijalista je liberalna buržoazija, koja je baš pomoću radnika ostvarila slobodu za buržoaziju i za kapitalizam.

Omiljelo sredstvo njihove antisocijalističke borbe je da se vodeće socijaliste i radnike kompromitira i ocrni u očima samih radnika, da bi izgubili u njih povjerenje.

A tamo gdje su liberali na vlasti, drže vlast u svojim rukama ili imaju na nju utjecaj, tamo liberali, koji uvijek nose u ustima frazu o slobodi, mjesto da olakšaju sudbinu radnika, izmišljaju nove okove da bi ih se držalo na uzdi.⁷³

Iz programatskog zahtjeva zagrebačkih socijalista o pomoći države proizvođačkim zadrugama radnika mogao bi se izvući zaključak da se tu ipak radi o lassallovcima i njihovu programu. To, naravno, ne odgovara. U Inauguralnoj adresi I. Internacionale o združnom pokretu kaže se:

»Međutim, postojala je još značajnija pobjeda političke ekonomije rada nad političkom ekonomijom svojine. Reč je o zadrugarskom pokretu, naročito o združnim fabrikama koje su podignute nepotpomognutim naporima nekoliko smelih »ruku« (»hands« — ruke, upotrebljava se takođe za oznaku radnika). Vrednost ovih velikih

⁷³ »Radnički prijatelj« broj 3. od 18. X. 1874. g.

društvenih eksperimenata ne može se dovoljno oceniti. Oni su delima umesto rečima pokazali da proizvodnja na širokoj osnovi i u skladu sa zahtevima moderne nauke može da se ostvaruje bez postojanja klase gazda koja upošljava klasu radnika; da sredstva za rad, da bi donosila plodove, ne moraju biti monopolisana kao sredstva za porobljavanje i eksploataisanje samih radnika, i da najamni rad, kao i ropski i kmetski, pretstavlja samo prelazni i niži oblik, određen da ustupi mesto udruženom radu koji se obavlja dobre volje, vedra duha i radosna srca. U Engleskoj je Robert Owen posejao seme zadružnog sistema; eksperimenti radnika koji su pokušani na kontinentu bili su u stvari praktičan ishod teorija koje 1848 istina nije pronašla ali ih je glasno objavila.

U isto vreme iskustvo iz razdoblja od 1848 do 1864 dokazalo je van sumnje da zadružni rad, ma koliko izvrstan u načelu i ma koliko koristan u praksi, ako ostaje u uskom krugu slučajnih napora pojedinih radnika, neće nikad biti u mogućnosti da zaustavi porast monopola, koji se kreće geometriskom progresijom, niti da oslobodi mase, pa čak ni da приметно olakša teret njihove bede. Možda baš iz toga razloga su naizgled dobronamerni aristokrati, brbljivi buržoaski filantropi i pedantni ekonomisti odjednom svi počeli odvratno da hvale taj isti zadružni sistem rada koji su uzalud pokušavali da uguše u začetku, ismevajući ga kao utopiju sanjalica ili žigošuci ga kao zlodelo socijalista. Da bi se spasle trudbeničke mase, zadružni rad bi trebao da se razvija do opštedržavnih razmera i, prema tome, trebalo bi da bude potpomognut državnim sredstvima. Pa ipak, gospodari zemlje i gospodari kapitala uvek će se koristiti svojim političkim privilegijama za odbranu i ovekovečavanje svojih ekonomskih monopola. Oni ne samo da neće pomoći oslobodenje radnika, oni će njemu i dalje stavljati sve moguće prepreke na put.⁷⁴

Dalje u već spomenutim instrukcijama, koje je Marks uputio delegatima privremenog generalnog savjeta na Ženevskom kongresu I. Internacionale, u djelu o kooperativama iznosi slijedeće prijedloge na usvajanje kongresu Internacionale:

»Međunarodno udruženje radnika postavilo je sebi cilj da ujedini stihijski pokret radničke klase, i da ga ujedini a da mu ne diktira ili nameće bilo kakav doktrinarni sistem. Stoga kongres ne treba da se izjasni za bilo kakav poseban sistem kooperacije, već treba da se ograniči na proklamiranje nekoliko općih načela.

a) Smatramo da je kooperativni pokret jedna od snaga koja preobražava savremeno društvo, zasnovano na klasnom antagonizmu. Velika zasluga ovog pokreta sastoji se u tome što on na djelu pokazuje mogućnost da se savremeni sistem potčinjavanja rada kapitalu, koji je despotski i koji rađa pauperizam, — zamijeni republikanskim i blagotvornim sistemom udruženja slobodnih i ravnopravnih proizvođača.

⁷⁴ K. Marks i F. Engels Izabrana djela I, str. 357—358 Kultura.

b) Međutim, u okviru patuljastih poduzeća, koja samo stvaraju i u stanju su da svojim naporima stvore posebne robove najamnog rada, kooperativni sistem nikada ne može da preobrazi kapitalističko društvo. Zato, da bi se društvena proizvodnja pretvorila u ogroman i harmoničan sistem slobodnog i kooperativnog rada, nužne su opće socijalne promjene, promjene osnova društvenog poretka, takve promjene koje se mogu postići jedino prelaskom organiziranih snaga društva, tj. državne vlasti, iz ruku kapitalista i zemljoposjednika u ruke samih proizvođača.

c) Preporučujemo radnicima da se prije pozabave kooperativnom proizvodnjom negoli kooperativnom trgovinom. Ova posljednja dotiče samo površinu savremenog ekonomskog poretka, dok prva podriiva njegove osnove.

d) Preporučujemo svim kooperativnim udruženjima da ulažu dio svog općeg dohotka u fond za propagandu svojih načela kako djelom, tako i riječju, drugim riječima, da sudjeluju u osnivanju novih kooperativnih fabrika, i da isto tako šire svoje učenje.

e) Zato, da bismo izbjegli pretvaranje kooperativnih udruženja u obična buržoaska akcionarska društva (societes par actions) radnici svakog poduzeća, nezavisno od toga da li su akcionari ili nisu, moraju dobijati jednaki dio prihoda. Voljni smo da dopustimo, kao čisto privremenu mjeru, da akcionari dobijaju nešto veći procenat.⁷⁵

Nakraju treba još podvući da je pitanje združnog rada ušlo i u program Socijal-demokratske radničke partije (ajzenahovaca), a kako je taj program bio pristupačan zagrebačkim socijalistima, oni su ga usvojili kao svoj program.

POLEMIKA S GRAĐANSKOM ŠTAMPOM O POLOŽAJU RADNIKA I ZADACIMA ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA

Kada se hrvatska buržoazija počela zabrinjavati zbog ovakvih i sličnih govora i pisanja zagrebačkih socijalista, koji su na svoj način davali kritiku postojećeg poretka, počeli su se više interesirati za radničko pitanje i za rad Zagrebačkog radničkog društva, pa su i preko štampe davani savjeti o tome čime bi trebalo da se bave društvo i njegovi članovi. Počela se napadati radnička štampa. Onda je došao na red i »Radnički prijatelj«. Preporučivalo se radnicima da umjesto da plaćaju članarinu za društvo, od kojeg nemaju nikakve koristi, osnuju kreditne zadruge. Te su se zadruge raširile po njemačkim zemljama na inicijativu Schultze-Delitscha 60-desetih godina odbijajući da se bave politikom i propovijedajući da je svaki radnik dužan da se pomogne sam uredno štedeći. Postojeće stanje u Hrvatskoj su hvalili. Posebno se hvalio položaj hrvatskih radnika kao dobar.

⁷⁵ Prva Internacionala str. 72 i 73 »Rad«, Beograd 1952.

... Koji radnik nije još čitao da je vrijeme u kojem živimo, i ovo doba najbolje doba svijetu, — pisao je »Radnički prijatelj«. Tko nije još čuo one koji bi htjeli imati takve poslušne radnike koji nemaju nikakvih potreba, i ništa ne traže, kako govore: »Zar niste najsretniji ljudi? Živite, radite, imate svoju platu!« Što želite više? Zar ne nastoji i štampa, koja je u rukama posjedujućih klasa da raznim varkama uvjeri radnika kako je njegov položaj sretan. Ta je štampa toliko drska, da govori o zavidnom položaju hrvatskog radnika. Nažalost često se ovim lijepim, varljivim slikama suprotstavljaju gole činjenice kao dokazi da nema sreće u kojoj se pjeva.

Kako mogu radnici očekivati da im poslodavci kažu istinu, o položaju kojeg zauzimaju u ljudskom društvu. Ni do sada nisu, a ni u buduću to radnici ne traže. Svaki radnik zna koliko može držati do pouka o harmoniji između kapitala i rada, koje susreće u kapitalističkoj štampi. Svaki radnik sa dubokim prezirom odnosi se na njihove sumnje prema namjerama radnika. Te sumnje popraćene su najbezobraznijim i pogrđnim riječima, na radnike i njihove listove koji se usuđuju da dokažu suprotno od onog što se donosi u kapitalističkoj štampi...⁷⁶

Slično se govorilo i na drugim mjestima, na sastancima i drugdje. Ne može se reći da se u takvim i sličnim riječima mogu samo nazrijeti nejasne predodžbe o tome da i zagrebački socijalisti treba da budu dioničari i učesnici borbe za ostvarenje ideja socijalističkog pokreta. Ne može se reći da zagrebački socijalisti nisu shvatili da oslobođenje radnika od nevolje, koje mu je donosio razvoj kapitalizma, ne može biti djelo uvidavnosti i pravednosti tadanjih vlastodržaca, već djelo samih radnika. Iako su to hrvatski socijalisti naučili od socijalizma, koji je već tada postao svojina radničke klase kapitalistički razvijenih zemalja, ipak je interesantna činjenica, da su prvi zagrebački socijalisti išli tzv. linijom tadašnjeg pokreta, da su se držali te linije, da su je branili.

Primjera radi kako su članovi radničkog društva reagirali na kritiku građanske štampe, donosimo iz »Radničkog prijatelja« broj 10. od 7. III. 1875. slijedeće:

»Prvoj obćoj radničkoj skupštini posvietiše ovdješnji dnevni listovi manje više prostora, nu temeljno ju iscrpi samo »Obzor«, koj je počeo zadnje vrijeme osobito zanimati se radničkim pitanjem — dakako na svoj način, uobičajenimi sofističkim opazkama. Poslje jedne kraće, a jedne poduže viesti o skupštini priobći članak u dva nastavka pod naslovom »prva radnička skupština u Zagrebu« u rubriki »Nar. gospodarstvo«. Vrsto pero, koje je taj članak pisalo, izdaje se samo po sebi, jer iz svega hvaljenja i savjetovanja proviruje jedan od onih takozvanih »Kathedersocijalistah«, koji bez obzira na praksu upuštaju se u daleko polje teorije. Al »Obzor« i sam kaže (u jednom drugom članku): »Gru ist alle Theorie« — što mu svom dušom i srcem povlađavamo. Čini mi se, kao da je isto pero pisalo i članak u 51. br. »Obzora«: »Obustava radnje u južnom Walesu« (izgovaraj Uelsu) jer se i ovdje ukazuju teorije Schultze-

⁷⁶ »Radnički prijatelj« broj 2. od 11. X. 1874.

Delitscha i Hirscha, kojima pisac osobitu naklonost posviećuje i temeljno ih poznaje. Čast i poštenje dakle piscu toga članka, koji nazore svoje očito sa svoga stanovišta izrazuje — ali neznamo čemu ona bezsmisljena i zlobna »Op. ur.« (Opazka uredništva) koja tvrdi, da radnikom društva pomoći nemogu, budući prinosi njihovi nemogu biti veliki, jer radnici niti nemaju tolike nadnice, da bi mogli veće priniske plaćati... pa svršuje zlatnom logikom, da im treba štednje, pa onda uvidavnosti. Nemaju dovoljne nadnice, pa im treba štednja i uvidavnosti! Radi pomanjkanja mjesta u ovom broju pridržujemo si progovoritiju koju o gore navedenim člancima »Obzora« u budućem broju našega lista.«

Interesantan je članak, što ga je objavio »Radnički prijatelj« broj 11. od 14. III. 1875. godine, u kojem se kritizira pisanje jednog građanskog lista o pitanju položaja radnika i besplodnom politiziranju koje radnici vode. Radi se o odgovoru povodom nekih članaka u građanskoj štampi, kaže se da je o tome već govoreno na radničkom sastanku. Za primjer navodi odlomak iz »Agramer Wochenblatt-a« koji glasi:

»Tržište radne snage pomalo dolazi u sredeniji tok. Pretjerane nadnice se snizuju na trezveniju mjeru. To je omogućeno zbog toga što ne postoji više tolika potreba za radnom snagom. Položaj radnika je usprkos tome dobar, i bit će još bolji, jer je ove godine dobra ljetina a ubuduće biće još bolje i t. d.«

»Doduse, nije mi poznato, — kaže »Radnički prijatelj«, da li je taj svijet iznikao iz mozga suradnika zagrebačkog »Wochenblatt«, ali tko bio autor, nije mogao biti duševno potpuno disponiran kada je pisao ove redke. Wochenblatt se hvali, što nema tako velike potrebe za radnicima, dok je toliko radnika bez posla. On bi načinio uslugu radništvu, kada bi kazao u kojoj se visini prema njegovom mišljenju može kretati zarada radnika. Wochenblatt treba imenovati i poslodavce, koji plaćaju tako visoke nadnice.«

»Radnički prijatelj« ne može da shvati kako se može govoriti o pretjeranim plaćama, kad radnik ne bi smio zaraditi manje nego što mu je potrebno za najnužnije izdatke da može živjeti i da mu preostane još toliko kako bi imao sredstava da izdržava svoju porodicu, a sebe duhovno naobrazuje. »Je li bila zarada radnika ikada tako velika da bi si mogao to priuštiti?« — pita »Radnički prijatelj« i odgovara — »Nikada, inače se ne bi ovdje u Zagrebu javno priznala opća bijeda naroda. Treba se znati, da i za odgoj djece treba vremena i novaca. Treba danas čak i žena da zarađuje, jer nadnica muža nedostaje za život obitelji, a da kod toga ne vidi po čitav dan svoju djecu.« Odakle se onda može uzeti vrijeme i novac za one svrhe, koje treba da uljepšaju život radnog čovjeka? Kako će to biti moguće postići, kada radnik još manje zarađuje?

»Pisac Wochenblatt-a — nastavlja »Radnički prijatelj« — govori dalje o pomanjkanju zanatlija. Zašto je toliko zanatlija otpušteno? Možda je pomanjkanju zanatlija uzrok radno vrijeme koje iznosi $\frac{3}{4}$ dana a i izvršena redukcija plaća.«

Na kraju »Radnički prijatelj« napada »Wochenblatt« zbog njegove očinske propovijedi radnicima o besplodnom politiziranju. »Neka

bude bez brige, socijalisti znaju što treba da rade — poručuje »Radnički prijatelj«. Iako je socijalistička ideja proganjena, a suradnik »Wocheblatt-a« je iz smilovanja naziva glupim politiziranjem, ona je njihovo najdublje uvjerenje i kao takvo ima pravo na poštovanje. Povijest uči, da si neprekidno utire put takva ideja, na čijoj zastavi piše sloboda i bratstvo, pa makar se sve sile zaklele protiv nje. Kako je Galilej mogao kazati »Eppur si mouve!« (Zemlja se ipak kreće!), tako su i zagrebački socijalisti uvjereni u obistinjenje socijalističke ideje. Pomoću znanja i duhovnih snaga epohe pobijedila je nauka neznanje i duševno ropstvo. Socijalisti su uvjereni da će se srušiti i moderno ropstvo kapitalizma.«

Donosimo još jedan članak, u kojem se »Radnički prijatelj« obračunava s preporukama »Obzora« da se Schultze-Delitschova načela primijene i među hrvatskim radnicima:

»Obećasmo u posljednjem broju, — piše »Radnički prijatelj« — da ćemo se osvrnuti na narodno-gospodarstvene članke »Obzorove«. Da se čim kraće izrazimo, moramo odmah s početka izjaviti, da svi skupa dišu duhom Schulze-Delitschovih načelah, uslijed kojih leži spas radničkoga stališa jedino u asocijacijah, utemeljenih vlastitom snagom radnikah. Nu mi držimo, da ova načela nikada i nipošto nemogu poboljšati stanje radničkoga stališa; s toga ćemo samo proti ovimi načeli vojevati. Schulzeova vjeresijska, predujmovna i društva za sirovine mogu samo za one prikladna biti, koji na svoj vlastiti račun rade. Ali za radnički stališ u pravom smislu rieči, kao što ga u tvornicah i većih radionicah nalazimo, koji netjera zanat svoj na vlastiti račun, nemogu ova društva ni najmanje vriednosti imati. Nu i za radnika, koji je do toga raznimi okolnosti došao, da svoj posao na vlastiti račun tjerati može, nemogu od one koristi biti, koju jim podmeću mnogi teoretičari. Jer današnji pokret obrtnosti ide na to, da se na mjesto dosadanjega proizvodanja u malom stavi proizvodanje uveliko, da se čim više i jeftinije proizvada — a to se kako obće poznato samo proizvodanjem u velikom postići može. Naravno je dakle, da se svakim danom i u našoj domovini sve više i više radnikah tjera iz pojedinih malih radionicah u velike tvornice. I kod nas prestaju dan za danom one okolnosti, koje su nekjad razlikovale hrvatskoga radnika od radnikah druge koje narodnosti. U ono doba, kad su prvi put na svijet izašle Schultze-ove teorije, moglo bi bilo moguće biti, da u ondašnjem primitivnom stanju hrvatske obrtnosti pojedini radnici dođu pomoćju onih teorijah do njeke samostalnosti. Nu sada stoji to drugačije. Gdje su nam oni pojedini zagrebački mlinari, stolari, kožari, krojači, cipelari i t. d. koji su svojim proizvodanjem u malom dobro živjeli, a sada jedva životare. Nevidimo li osobito krojače i cipelare, da robu svoju uz proizvodnu cijenu, a veckrat i izpod iste prodavaju, samo da gotovih novacah dobiju; te se dan za danom približuju onoj katastrofi, koja će i njih u red tvorničarskih radnikah uvrstiti. Zar nisu pali žrtvom konkurencije? I to konkurencije među produkcijom u malom i produkcijom u velikom, jer je nisu uzdržati mogli. Schultze-Delitschova načela nemogu dakle našimi malimi obrtnici pomoći, nu radnikom već podnipošto. Primjer nek nam pojam razjasni. Vjeresijskim ili predujmovnim društvom dođe koji radnik u položaj, da počne zanat kakav tjerati. Sam svojom vlastitom silom — ako neće da oplienjuje radničku snagu svoje subraće — mora najprije toliko proizvesti, da podmiri ono, što mu je uz najveću štedljivost neobhodno potrebno za uzdržavanje radne svoje snage, bez koje nemože da i drugo što proizvede; drugo mu je potrebno, da zasluži sredstva, kojimi može nabavljati sirovinu, t. j. gradivo njegovog zanata, ili pako uzdržati vjeresiju; treće mu je potrebno, da odplaćiva onaj

predujem, koji mu je omogućio zanat početi. To su neizbježive činjenice. Gdje ostaje pako konkurencija?! Može li taj pomoćju Schultze-ovih načelah do vlastitoga zanata dotjeravši radnik natjecati se sa već obstojećimi obrtnici, kojimi zanat već cvate i koji sa dovoljno kapitala raspolažu? — Neimučni obrtnik prisiljen je gradivo u malom kupovati, i to iz lako shvatljivih uzrokah; plaća ga dakle mnogo skupljom cienom nego onaj, koji si ga u veliko nabavlja; nemože uslijed toga ni jeftinije prodavati svoj proizvod, ili ako to čini, nemože se u kakvoći natjecati sa proizvođiteljem uveliko. Uvjereni smo pako i o tom, da proizvađanje u malom prieti razvitak obrtnosti. — Sve navedeno u jednoj skupštini, dolazimo do toga posljedka, da načela Schultze-Delitzscha (kojimi je »Obzor«-ov nar. gospodar osobito naklon) nemogu pojedinoga radnika do samostalnosti dovesti, nemogu ga dakle na ono stanovište postaviti, gdje bi svojom snagom proizvedeni plod rada sam uživati mogao. — Nu i udruženi radnici neće, po načelu vlastite pomoći postići željenu samostalnost; neće im ni Schultze-Delitzschove asocijacije pomoći.«⁷⁷

STAV ZAGREBAČKIH SOCIJALISTA PREMA RADU ŽENA U ZANATSTVU I INDUSTRIJI I POKUŠAJ OSNIVANJA ŽENSKOG RADNIČKOG DRUŠTVA

Zagrebačko radničko društvo i zagrebački socijalisti morali su da vode računa, da zauzmu stav i u pitanju rada žena u zanatu i industriji. Dalje, oni su morali, s obzirom na to što je u zagrebačkim tvornicama već radio velik broj žena, da zauzmu stav u pitanju njihova organiziranja u Zagrebačko radničko društvo, da u vezi s tim rasprave o pravima i dužnostima, koje bi one u društvu imale. Jedan od krupnih uzroka neslaganja i svađa, koje su se vodile unutar društva, bio je zahtjev, da se s radnog tržišta odstrane žene, bez obzira na to, bile one sposobne ili ne za rad. Vidjeli smo iz ranije citiranih članaka »Radničkog prijatelja«, da oni poznaju postavke Karla Marksa o industrijskoj rezervnoj armiji, i to, da se radnička klasa dijeli na aktivne proizvođače i rezervnu vojsku proizvođača, koja na radnom tržištu vrši pritisak, u prvom redu na nadnice, ali i na druge uvjete rada. Žene su se i u Hrvatskoj tek s razvojem kapitalističkog načina proizvodnje odvlačile u tvornice i kancelarije. Zagrebački socijalisti bili su i sami živi svjedoci toga procesa. Zbog toga su i oni sami, a i pod pritiskom ostalih radnika postavljali pitanje mogućnosti ponovnog isključenja žena sa radnog tržišta. Toj diskusiji pridonijela je i kriza, a u vezi s njom nezaposlenost. Otklanjanjem žena iz tvornica zaposlila bi se sva muška radna snaga. Ako bi se još nadnice muške radne snage povećale, radnici bi bili u stanju da ishrane sebe i svoju porodicu. Žena bi se u tom slučaju mogla posvetiti odgoju svoje djece. Naravno da se kod toga prelazilo preko pitanja, da li kapitalistički način proizvodnje može biti bez ženske radne snage, a da privreda kao cjelina ne pretrpi znatne štete. Ono što se može zaključiti, tadašnji zagrebački socijalisti bili su svijesni toga da je ženu

⁷⁷ »Radnički prijatelj« br. 111. od 14. III. 1875.

teže odstraniti s rada 1875. g. nego što je to bilo 1860. g. kada je razmjerno, s obzirom na zanatski karakter proizvodnje, ženska radna snaga morala da bude u većoj mjeri upotrebljiva. Vidjet ćemo kasnije da su zagrebački socijalisti ipak stali na stanovište, odnosno da su shvatili da je cilj socijalističke države, da se žena oslobodi fizičkog rada.

O radu žena u zanatu i industriji donio je »Radnički prijatelj« nekoliko članaka. Zagrebački socijalisti u tim člancima nastoje iznijeti pored analize uvjeta, zbog kojih žena mora da privređuje u kapitalističkom društvu, i pitanja emancipacije, kao i zahtjev socijalista, da se ženski rad mora zabraniti, tamo gdje je posao nepodesan za ženski tjelesni sastav i gdje bi mogao biti opasan za njen materinski poziv. U prvom članku najprije se ističe da pitanje ženskog rada čini najvažnije pitanje na području privredne politike socijalne demokracije, naročito, što se tiče veličine i obujma iskorištavanja ženske radne snage u industriji. Zatim postavljaju pitanje:

Treba li žena isto tako kao i njen muž sudjelovati u radu, da bi mogli namiriti svoje životne potrebe? Ili bi trebao njezin krug djelovanja biti ograničen na rad u kući, na brigu za muža i odgoj djece?

Prošlih stoljeća nije se ni mislilo na to da bi žena mogla raditi nešto drugo, stoga se djelokrug rada žene ograničavao na njezinu obitelj. »Uzorna domaćica, majka djece, mudro vlada u krugu domaćinstva«, pjeva pjesnik o radinosti žene. Mnoge životne potrebe izrađene su u krugu obitelji. Postojala je kućna industrija. Proizvodnja u kući zadovoljavala je potrebe jedne obitelji. Tkalo se i prelo sve što je obitelji trebalo, od bijelog platna. Kći je pomogla kod izrade svog miraza. Prošla su ta vremena, pogotovo u odnosu na gradsko stanovništvo. Ne postoji više vrijeme u kom je »Berta prela«. Jedino još seljak ima dijelom svoju kućnu industriju. Sigurno nije nikom stalo do toga da se tuži za tim danima.

Život i običaji, kao i socijalni odnosi, stalno se mijenjaju. Došlo je do totalnog preokreta ranijih odnosa.

Tako je i s radom žena. Pronalazak velikih strojeva sadašnjeg doba uništio je kućnu industriju i njezinu proizvodnju. Što su ranije ljudske ruke postizavale s velikom mukom i marljivošću, mehanizam strojeva obavi lakoćom. Nestankom kućne industrije mnoge ženske ruke ostale su bez posla, ili je barem njihovo područje rada postalo manje.

Pronalasci, koji su smanjivali kućne radove žena, revolucionirali cijelu industriju, izmijenili način proizvodnje u privredi i zanatstvu, omogućili su i brz razvoj kapitalizma. On sve više povećava i učvršćuje svoj položaj. Kapitalisti, industrijalci, u kojima je personificiran kapital, ne biraju sredstva, da ga povećaju povećanjem svoga dobitka. To je bilo lako postići, jer je u područje industrije ušla takva radna snaga, koju ranija privreda nije koristila. Ni radnik se nije suviše odupirao ulasku svoje žene u tvornicu. Računao je da će oboje više

zaraditi. Nitko nije računao da će to industrijalci iskoristiti. Zbog veće ponude radne snage snižena je njena cijena. Radnik nije došao do većih prihoda. Naprotiv, kapitalist je znatno povećao svoj profit. To čini suštinu pitanja, kad je riječ o radu žene u industriji.⁷⁸

U drugom članku raspravlja »Radnički prijatelj« o pravu žene na rad, na čemu se temelji ravnopravnost žena u društvu i emancipacija žene. Što znači emancipacija? — pita list. Oslobođenje i u ovom slučaju oslobođenje ženskog rada od ovisnosti muškog rada.

Slobodu za sve ljude tražili su narodi već prošlog stoljeća. Ovaj se zahtjev još nije ostvario. Treba se ostvariti u tom obliku, da žena bude neovisna od muškarca. Ženu treba smatrati ravnopravnom čovjeku. Zato joj treba dati ista prava. Žena treba učestvovati u političkom životu, u upravljanju državom i općinom. Ona treba imati pravo na sve položaje i funkcije u upravi. Ovo su parole pokreta za emancipaciju žena. O političkom pravcu ovog pokreta ne ćemo raspravljati. Razmotriti ćemo ovo pitanje sa stanovišta privrede.

Kao prvo treba ženi omogućiti da može živjeti bez pomoći čovjeka. Treba, dakle, osigurati potpunu nezavisnost žena. Ženska društva, makar nisu osnovana iz životnih potreba žena, ipak nastoje da pribave ženama nova područja za njihovu djelatnost. Buržoazija i kapitalistička klasa, koje imaju vlast u svojim rukama, naravno potpomažu ova društva. Sve se više za rad žena pronalaze nove djelatnosti ručnog rada u raznim privrednim granama industrije i zanata. Hiljade žena i djevojaka došle su u industriju posredovanjem ženskih društava. Na taj način misle ova društva ublažiti socijalno pitanje žena. Pored kapitalizma, koji je doveo ženu na rad u industriju, država ju je također odvušla na pr. u prosvjetnu struku. U telegrafskoj službi već se dulje vremena namještaju žene. Isto se predviđa u drugim ustanovama kao što su pošta i željeznica.

Dakle, postoje dvije društvene sile, koje traže pravo žena na rad. Prva je vladajući kapitalizam, druga pokret za emancipacijom žena. Dok je osnovni cilj pokreta za emancipaciju žena borba za ravnopravnost, kapitalizam, ističući pravo žena na rad, to ističe zbog vlastite koristi i pljačke. Kapitalizam omogućava zaposlenje žena i djevojaka uz pomoć ženskih udruženja jedino zato, jer ne treba žene platiti tako kao mušku radnu snagu, makar njihov rad odgovarao efektu rada muškarca.

Iza toga iznose zagrebački socijalisti argumente onih socijalista koji govore protiv rada žena u industriji, koji »gledaju u ženi majci odgojitelja novih građana, novih članova društvene zajednice, a koja zbog toga što radi ne može pružiti potreban odgoj«. Taj prigovor ima osnove, kažu oni. Današnja generacija nema pravo da zbog svog blagostanja otežava opstanak generaciji, koja joj slijedi. Djeci je potreban odgoj. Slijedeća će generacija negativno osjetiti, ako dijete ne

⁷⁸ »Radnički prijatelj« br. 6. od 31. I. 1875.

će znati da je egzistencija ljudi uzajamna, da jedno živo biće ovisi o drugom i da jedna nepravda može otežavati život mnogim drugim ljudima. Kako se može djetetu — pišu oni — usadivati osjećaj za pravdu i nepravdu, ako je majka cijelog dana od kuće odsutna. Radničko se dijete želi opljačkati za prve pouke i odgoj, koji mu treba dati majka. Kapitalističko društvo pobrinulo se za »nadomjestak« majke. Trebalo se pokazati malo humanizma i ograditi se od predbacivanja, da se kapitalizam ne brine za radničku klasu. Takav nadomjestak su »odgojne ustanove za djecu« i »obdaništa za malu djecu«, često i sirotišta. U prvim ustanovama ostaju djeca do svoje 10—12 godine. Iz ruku odgojitelja dijete ide ravno u tvornicu. To onda naziva kapitalizam odgojem! Naše vrijeme teži za obrazovanjem i usavršavanjem. Za dijete radnika ne smije biti ni ono malo prve sreće djeteta, brižljiva majka, koja ga odgaja.

Oni koji se zalažu za emancipaciju žena, kažu da je ograničenje žene na kuću i odgoj tiranija, da je to ograničenje lične slobode žene i t. d. Zar je to zaista tako? Može li se govoriti o podređenom položaju žene, ako joj se povjeri odgoj buduće generacije, dok se njezin muž brine za opstanak obitelji? Sigurno ne!

Zbog ugroženog odgoja djece radnika, ima se osnove tražiti, da se ženu sačuva njezinoj obitelji, zatim ograničenje rada žena, barem ukidanje rada žena u industriji.⁷⁹

»Ograničenje rada žena« glasi zahtjev Socijaldemokratskih radničkih partija. Konačni cilj ovih zahtjeva, piše »Radnički prijatelj« — jest ekonomsko i privredno oslobođenje radničkog staleža iz sadašnjih okova. Ako se u ovom privrednom oslobođenju radničkog staleža gleda rad žena kao nešto što koči razvoj, onda treba i naći uzroke koji opravdavaju ovo stanovište. U današnjem članku razmotriti ćemo ovo pitanje s gore spomenutog stanovišta. Rad je temeljni kamen za uređeni opstanak. Jedino rad proizvodi »narodno« bogatstvo, o kojem rado sanjaju građanski privrednici. Sve bogatstvo, sva dobra plod su rada. Ova tvrdnja od svih je priznata. Zato oni koji stvaraju ovo bogatstvo i dobra, treba da uživaju njegove plodove. Oni, koji rade za opstanak društvene zajednice, imaju prava tražiti, od društva, da mu prizna za učinjen rad vlastitu egzistenciju.

Tako bi trebalo biti. »U školi se radnicima-govorilo, tko ne radi neka ne jede. Sada se u društvu pokazalo baš obratno. Oni, koji najviše rade, jedu najmanje. Oni koji najmanje rade, jedu najviše.«

Toj žalosnoj činjenici pridonosi i rad žena, jer je on snizio zaradu muškaraca. Takozvani utvrđeni zakon o najamnini, kako ga vole nazivati kapitalisti, da »ponuda i potražnja određuju cijenu«, dokaz je i današnji platni sistem. S radnom snagom postupa se kao s robom, koju industrijalac kupuje za cijenu, koja se određuje zakonom ponude i potražnje.

Kao što pada cijena robi na tržištu, ako je velika ponuda, tako pada i nadnica. Ona je utoliko manja ukoliko se više ruku nudi za rad. Učešće ženske radne snage na tržištu u ogromnoj mjeri povećava broj radnih ruku. Kroz male zarade rastu milijuni. Neshvatljivo je, ali istina, da se povećanjem rada smanjuju uvjeti života. Rad žena pridonosi pokapanju radničke klase. Sve je manje brakova, jer si i mladi ljudi ne mogu stvoriti svoje kućanstvo. To je slučaj i kod radnika, koji sa svojim prihodima ne može, da si osigura obiteljski život.⁸⁰

⁷⁹ »Radnički prijatelj« br. 6, od 7. II, 1876.

⁸⁰ »Radnički prijatelj« br. 9 od II, 1875.

U trećem članku govore zagrebački socijalisti da je kapitalizam, zbog toga što nije omogućio da otac svojom zaradom izdržava obitelj, doveo do njenog razaranja. Pored toga, kapitalizam je donio i prostituciju, koja u svom poraznom obujmu demoralizira cijelo društvo. To je nužno zlo, govore branitelji pravde i zakonitosti kapitalizma. Treba omogućiti ljudima takve zarade, da mogu hraniti svoju obitelj, pa će opasti i prostitucija. Učitelji religije i popovi stalno govore o pokvarenosti, i samo nju vide.

»Pametnije bi bilo, da ispituju uzroke prostitucije i ustanu protiv uzroka, a ne da djevojkama pričaju o užarenom paklu, koji ih čeka, — kaže se u »Radničkom prijatelju«. — Moglo bi nam se predbacivati da se zalažemo protiv rada žena, a upravo proširenje područja rada za žene, možda bi smanjilo prostituciju. Ovakvim predbacivanjima, naša obrana ne će biti teška. Naše stanovište da rad u industriji nije za žene, potvrđuju i liječničke statistike, iz kojih se vidi da je upravo u ekonomskim krizama najveći postotak prostitutki došao iz redova tvorničkih radnica. Krize najteže osjećaju djevojke, koje rade u industriji. Malene nadnice i otpuštanje s posla baca ih u naručaj prostitucije. Prema tome, indirektni uzrok prostituciji pridonosi i rad žena u industriji. Zato treba jedino muškarac, da bude proizvođač, da radi u privredi i da se brine za životne potrebe svoje obitelji. Ali tek će to omogućiti socijal-demokratska država, koja će se temeljiti na zadržanom sistemu gospodarstva i uprave. Dok se ne ostvari socijalistička država, socijalisti traže ograničenje rada žena. Takva zaštita žena, postoji u zakonima nekih država. Ti zakoni zabranjuju rad žena u nekim poslovima i nekim privrednim granama. S proširenjem tog ograničenja približavat će se društvo ciljevima socijal-demokratske države, a žena će se moći u većoj mjeri posvetiti odgoju svoje djece.«⁸¹

Tako su prvi socijalisti Zagreba gledali na pravo žena na rad. Dok su ističući neposredne političke zadatke prema kapitalističkoj državi tražili odmah uvođenje općeg neposrednog izbornog prava za sve muškarce i žene, ukidanje svih zakona, koji čine nepravdu ženi u javnopravnom i privatnopravnom odnosu, u pitanju prava na rad — zaostali su iza vremena. Treba reći da se prema tom pitanju ni socijalna demokracija drugih zemalja nije drugačije odnosila. Čak se tamo, kad je donijet Erfurtski program njemačke socijalne demokracije, petnaestak godina kasnije, ističe da industrijski rad žene znači u kapitalizmu potpuno razorenje porodice radnika; da industrijski rad žene ne znači njeno oslobođenje od kućevnog posla, već uvećanje njenih tereta; da kapitalizam otrže dojenče od matere; da su nadnice radnica tako niske, da su prisiljene da ih nadopune prostitucijom; da priraštaj ženskog rada u industriji povlači za sobom priraštaj prostitucije; da ona postaje oslonac kapitalističkog društva i da je zastupnici kapitalizma označavaju kao nužnost i t. d. Što se tiče prava žene na rad, reklo se da u socijalističkoj državi, rad žene u zadržanom poduzeću ne će značiti prijelaz žene iz kućevnog rada u najamno ropstvo, već u zadržanu zajednicu, u kojoj će imati isti udio kao i muž. To će učiniti ženu slobodnom drugaricom muža, emancipiranom

⁸¹ »Radnički prijatelj« br. 10 od 7. III. 1876

oslobođenom ropstva kapitala, porodica radnika podići će se na viši oblik. Da bi se izbjeglo opasnost da žene pobiju cijenu muške radne snage, istaknut je princip: Ista nagrada za isti rad!

Da bi se mogle organizirati i žene radnice, Zagrebačko radničko društvo, odnosno zagrebački socijalisti vodili su upornu borbu, da im vlasti odobre začlanjivanje žena u društvo. Unutar društva vodili su borbu protiv zaostalih članova, koji su se usprotivili svakom organiziranju žena. Konačno su stali na stanovište, da se pored Zagrebačkog radničkog društva formira Žensko radničko društvo. »Radnički prijatelj« mogao je u listopadu 1874. g. već donijeti noticu o brzom početku rada Ženskog radničkog društva. Evo te informacije:

»U stanju smo javiti, da se ovdje radi o ustrojenju »ženskoga radničkoga društva«, pa da je osnova pravilah već izrađena i da će se skoro vladi potvrde radi podnijeti. Neima dvojbe, o velikoj koristi ovoga društva po grad Zagreb i njegovih radnicah. Mi želimo, a i svaki, koji je prijatelj stališu radničkomu, da se ovo čim prije oživotvori. U Beču, Pešti, Gradcu itd. postojeća ženska radnička društva vrlo su dobro ustrojena i broje mnogo članovah, a to će se jamačno i kod nas polučiti. Mi ćemo drugom sgodom o tom obširnije progovoriti.«⁸²

BORBA ZA EKONOMSKO POBOLJŠANJE ŽIVOTA RADNIKA I ŠTRAJKOVI

OPRAVDANOST EKONOMSKIH ORGANIZACIJA RADNIKA I BORBE ZA PODIZANJE NADNICA I VOĐENJE ŠTRAJKOVA

Do 1869. godine Karl Marks je već teoretski opravdao jedinstvo političke i ekonomske borbe radnika ne dozvoljavajući da se između jednog i drugog oblika klasne borbe proletarijata postavi brana. Ekonomska borba — učio je Marks — treba da bude podčinjena političkoj borbi za državnu vlast, za slom buržoaskog državnog aparata, za ostvarenje diktature radničke klase i izgradnju socijalističkog društva. Odricanje proletarijata od borbe za vlast označio je Marks kao podređivanje radničkog pokreta buržoaskoj ideologiji i politici. Uz političku borbu ekonomska borba za svakodnevne potrebe od stvarnog je i velikog značenja. Odricanje ekonomske borbe, borbe za djelomične potrebe radnika dovodi do odvajanja proleterske partije od masa, odvodi je k oportunistu i sektaštvu. Ekonomska je borba, pored toga, jedno od najvažnijih sredstava za mobilizaciju radnika i za njihovo uvlačenje u političku borbu.

⁸² »Radnički prijatelj« br. 2 od 11. X, 1874.

Te principijelne postavke konkretizirao je i razvio i Lenjin kasnije u uvjetima epohe imperijalizma. Njegovo učenje o sindikatima iscrpno određuje uzajamne odnose stihijnosti i svijesnosti u radničkom pokretu. I Lenjin naglašava da ekonomska borba nije u stanju riješiti općeklasne zadatke proletarijata, da ovi zadaci mogu biti riješeni samo političkom borbom radničke klase. Ekonomska borba može postati oružje u općeklasnoj borbi, ako se u nju unese politička svijest, ako njom rukovodi politička partija proletarijata, koja jasno poznaje općeklasne zadatke proletarijata i dosljedno ide putem njihova rješenja.

Organizacije koje provode klasnu borbu proletarijata na ekonomskom polju, zovu se sindikati. Njihovi se zadaci tiču u svakom momentu ekonomskog položaja svakog najamnog radnika; metode borbe i zahtjevi, koji se polažu na članove sindikata, takvi su da ne traže naročito visok stupanj klasne svijesti i požrtvovnosti. Zato je zadatak sindikata da u svojim redovima okupi cjelokupno najamno radništvo. Međutim, kao što ćemo vidjeti, revolucionarno-marksističko shvaćanje sindikata ne ograničava zadatak sindikalnih organizacija na dnevne ekonomske borbe, nego daje sindikatima krupnu ulogu u borbama za političku vlast.

U kapitalističkim zemljama sindikati su dobrovoljna udruženja radnika, zaposlenih u raznim strukama ili granama proizvodnje, i stavljaju sebi u zadatak ekonomsku zaštitu interesa radnika, bore se za uvođenje njihovih svakodnevnih potreba i traženja, koja se odnose na povećanje zarade, poboljšanje uvjeta rada, skraćivanje radnog dana i t. d. U djelokrug njihova rada spada organizacija štrajkova, zaključivanje kolektivnih ugovora, ostvarivanje raznih oblika pomoći, kulturno i političko uzdizanje članova i pružanje svojim članovima pravne pomoći. Sindikati, koji stoje na pozicijama marksizma, usvajajući princip klasne borbe, priznaju neophodnost uništenja suvremenog kapitalističkog poretka i njegove zamjene novim socijalističkim društvom.⁸³

Izučavajući kapitalistički sistem proizvodnje, Marks je već na početku svojih istraživanja uočio i istakao važnu ulogu sindikata kao oblika radničkog udruživanja protiv pljačke kapitala. Marks je sindikate u izrazitom obliku (1820—1848) našao samo u Engleskoj. U

⁸³ Sindikat (syndicat) je francuska riječ. Ona vodi porijeklo od riječi syndic (na latinskom syndicus, a na starogrčkom sun i dike), koja je označavala lice koje se brinulo o interesima jedne zajednice, kojoj je i samo pripadalo, ili o interesima izvjesne osobe (starateljstvo). U doba korporacija imala je svaka korporacija svog sindika i njegova je dužnost bila da se brine o interesima korporacije i njenih članova. Sindikova funkcija zvala se sindikat (syndicat). Svakako se iz sindikove funkcije izvelo ime organizacije, koja je na sebe preuzela ulogu da se brine o interesima svojih članova. Tako se u Francuskoj sindikatom naziva svako stalno udruženje osnovano da štiti ekonomske interese svojih članova. Ne zovu se u Francuskoj sindikatima samo radnička udruženja, već i trgovačka, industrijska, zanatlika, bankarska, poljoprivredna i razna druga udruženja. Njih još nazivaju i zajedničkim imenom: profesionalna udruženja (associations professionnelles) ili profesionalni sindikati (syndicats professionnels). Ipak ne treba smatrati da su radnički sindikati isto što i ovi drugi sindikati. Svi oni imaju nešto zajedničko: isto im je ime i brinu se o zaštiti ekonomskih interesa svojih članova.

drugim zemljama javljali su se kao primitivne i rasplintute organizacije.

Period od 1820. do 1848. predstavlja period znatnog brojačnog jačanja radničke klase u Engleskoj, ali usporedo s tim ide i jačanje klasne svijesti i klasne solidarnosti u proletarijatu. Na političkom polju imamo znamenit pokret čartizma, koji je kombinirao političke zahtjeve (opće direktno pravo glasa) s ekonomskim zahtjevima, pokret, koji je u isti mah poslužio engleskoj buržoaziji da pobijedi konzervativnu aristokraciju u pitanju uvoznih carina na žito i pitanju proširenja prava glasa. Iz straha pred revolucionarnom akcijom proletarijata i sitne radikalizirane buržoazije engleski konzervativni režim bio je prisiljen proširiti pravo glasa. Produženje radnog vremena, sniženje nadnica, opće pogoršavanje uvjeta rada, sve strašnja eksploatacija ženskog i dječjeg rada, to je bila situacija u koju je industrijska revolucija bacila prve generacije tvorničkog proletarijata. Zabrana koalicije 1880. g. sprečavala je najamnim radnicima razvoj radničkih organizacija. Poslije 1820. stale su brzim tempom nicati prve sindikalne organizacije engleskih radnika. Režim je uskoro bio prisiljen dati radnicima prava na koaliciju. Te prve sindikalne organizacije nicale su najprije u industrijski razvijenim krajevima. One su bile u početku lokalne prirode, izgrađene na profesionalnoj osnovi. Cilj im je bio da se bore protiv najgorih oblika eksploatacije, za ograničenje rada žena i djece, za više nadnice, za kraće radno vrijeme, za higijenske uvjete rada. Od 1830. godine formiraju se sve više velike centralne sindikalne organizacije radnika pojedinih sindikalnih organizacija, zvanih »Trade-union«. Koristeći suprotnosti koje su postojale između engleske liberalne buržoazije i konzervativnih veleposjednika, engleski radnici su uspjeli u periodu od 1840. do 1860. da izvojuju niz odredaba za zaštitu radnika.

Tadašnji socijalisti odnosili su se prema sindikatima s preziranjem ili s velikim nepovjerenjem i smatrali ih kao posve prekomjerno traćenje snage i novaca. Buržoaski učenjaci gledali su u njima jedan smjer neobrazovanih ljudi, koji je neminovno osuđen na neuspjeh, jer je bio protivan »vječitim zakonima klasične političke ekonomije«. Zbog svega toga bila je potrebna genijalna oštrovnost, da bi se u slabim počecima sindikalnog pokreta otkrile osnovne ćelije nervnog sistema radničke klase.

Marks je 1846. god. u knjizi »Bijeda filozofije« istupio protiv Proudhona, koji je sindikatima i njihovoj borbi odricao svako značenje.

»Svaki porast najamnine, — pisao je Proudhon, — može da ima samo tu posledicu da se dignu cene žita, vina i t. d., dakle da nastane skupoća. Jer što je najamnina? Ona je cena koštanja žita i t. d.; ona je cena svake stvari. Hajdemo još dalje. Najamnina je srazmernost elemenata koji obrazuju bogatstvo a koje masa radnika svakodnevno reproduktivno troši. Dakle, udvostručiti najamninu... znači dati

svakom proizvođaču veći udeo nego što je njegov proizvod, a to je protivrečno; a ako porast obuhvati samo mali broj industrija, znači izazvati opšti poremećaj u razmeni, jednom reći skupoću. Nemoguće je, izjavljujem, da obustave rada, koje imaju za posledicu povišenje najamnina, ne svrše opštim porastom cena; to je isto tako sigurno kao što su dva puta dva četiri«. (Proudhon, sv. I. str. 110 i 111).

»Mi osporavamo sve ove tvrdnje, izuzev tvrdnje da su dva puta dva četiri, — odgovara mu Marks.

Prvo, ne postoji opće poskupljivanje. Ako cena svih stvari dvostruko poraste istovremeno s najamninom, onda to nije neko menjanje cena, već menjanje izraza.

Zatim, opšti porast najamnina ne može nikad dovesti do manje ili više opšteg poskupljivanja roba. Doista, ako bi sve industrije zapošljavale jednak broj radnika u odnosu prema stalnom kapitalu, ili prema alatima koje upotrebljavaju, tada bi opšti porast najamnina izazvao opšte padanje profita, a tržišta cena roba ne bi pretrpela nikakvu promenu.

Međutim pošto je odnos ručnog rada prema stalnom kapitalu u različitim industrijama nejednak, sve će industrijske grane koje upotrebljavaju srazmerno veću masu kapitala a manje radnika pre ili kasnije biti prisiljene da spuste cenu svojim robama. U protivnom slučaju, ako cena njihovim robama ne padne, njihov će se profit dići iznad prosečne stope. Mašine ne primaju najamninu. Opšti porast najamnina, dakle, manje će pogoditi industrije koje u odnosu prema drugima upotrebljavaju više mašina nego radnika. Kako, međutim, konkurencija ima uvek težnju da profite izjednači, to profiti koji se dižu iznad prosečne stope mogu biti samo prolazni. Na taj će način opšti porast najamnina, ne uzimajući u obzir neka kolebanja, umesto opšteg poskupljenja, po g. Proudhonu, imati naprotiv za posledicu delimično padanje cena, tj. padanje tržišnih cena roba koje se izgrađuju uglavnom pomoću mašina.

Dizanje i padanje profita i najamnina izražavaju samo srazmeru u kojoj kapitalisti i radnici sudeluju u proizvodu radnog dana, a u većini slučajeva ne utiču na cenu proizvoda. Ali da se »obustave rada koje imaju za posledicu povišenje najamnina, svršavaju opštim porastom cena, šta više skupoćom« — to su ideje koje mogu proizaći samo iz mozga neshvaćenog pesnika.

U Engleskoj su štrajkovi redovno bili povod za pronalaženje i primenjivanje novih mašina. Mašine su bile, smemo tvrditi, oružje koje su kapitalisti upotrebljavali radi slamanja revolta kvalifikovanih radnika. Self-acting — (automatska predilica), najveći pronalazak moderne industrije, potisnula je buntovne prele. Kad sindikati i štrajkovi ne bi imali druge posledice osim da izazivaju protiv sebe mehaničke pronalazke, već bi samim tim izvršili ogroman uticaj na razvitak industrije... «

»... Štrajk radnika ilegalan je, i to ne kaže samo kazneni zakonik već i ekonomski sistem, nužnost postojećeg poretka... Može se trpeti da svaki pojedini radnik slobodno raspolaže svojom ličnošću i svojim rukama, ali društvo ne može dopustiti da se radnici drznu da pomoću koalicije vrše nasilje nad monopolom«. (Sv. I. str. 234 i 235).

»G. Proudhon hoće da nam jedan član kaznenog zakonika postavi kao opšti i nužni rezultat odnosa buržoaske proizvodnje.

U Engleskoj su radnička udruženja dopuštena zakonom i baš je ekonomski sistem bio prisilio parlamenat da to dopuštanje objavi zakonskim putem. Kad je g. 1825 parlamenat, pod ministrom Haskinsonom, morao da čini izmene u zakonodavstvu, da ga sve više i više dovede u sklad sa stanjem koje je stvoreno slobodnom konkurencijom, morao je silom okolnosti da ukine sve zakone koji su zabranjivali radnička udruženja. Što se moderna industrija i konkurencija više razvijaju, to se više javljaju elementi koji izazivaju i potpomažu radnička udruženja, a čim su udruženja, postajući svakim danom sve čvršća, postala ekonomska činjenica, moraju kroz kratko vreme postati i zakonska činjenica.

Prema tome, član Francuskog kaznenog zakonika u najboljem slučaju dokazuje to da moderna industrija i konkurencija nisu bile dovoljno razvijene pod Konstituantom i Carstvom.

Ekonomisti i socijalisti (to jest: tadašnji furijeristi u Francuskoj i ovenisti u Engleskoj. — F. Engels) slažu se u jednoj jedinjoj točki: u osuđivanju radničkih udruženja. Samo što različito motivišu svoju osudu.

Ekonomisti kažu radnicima: Ne udružujte se. Udružujući se, vi kočite pravilan tok industrije, sprečavate fabrikante da udovoljavaju porudžbinama, smetate trgovinu i ubrzavate prodiranje mašina koje vaš rad čine delimično suvišnim i time vas prisiljavaju da primite još nižu najamninu. Uostalom, vaša je akcija uzaludna; vaša će najamnina uvek biti određivana odnosom između traženih i nuđenih ruku. A opirati se većitim zakonima političke ekonomije podjednako je smešan koliko i opasan napor.

Socijalisti kažu radnicima: Ne udružujte se, jer na kraju krajeva šta ćete od toga dobiti? Veću najamninu? Ekonomisti će vam do očevidnosti dokazati da će na kratkovremenu povišicu od nekoliko sua, koju možete postići u slučaju uspeha, sledovati trajno opadanje. Dobre računđizije dokazat će vam da vam trebaju godine da pomoću povišenja najamnine izvučete samo troškove koje ste morali napraviti radi organizovanja i održavanja vaših udruženja. A mi, mi ćemo vam u svojstvu socijalista kazati da ćete bez obzira na novčano pitanje opet biti samo radnici, i da će fabrikanti uvek biti fabrikanti, kako pre tako i posle. Toga radi: ni udruženja ni politike, jer udruživati se, zar to ne znači voditi politiku?

Ekonomisti hoće da radnici ostanu u društvu onakovom kakvo se formiralo i kakvim su ga oni u svojim priručnicima označili i zapečatili.

Socijalisti hoće da radnici ostave po strani staro društvo kako bi time bolje mogli ući u novo društvo koje su im oni spremili predviđajući sve što je potrebno.

Uprkos jednima i drugima, uprkos priručnicima i utopijama, radnička udruženja nisu ni za trenutak prestala da se razvijaju i rastu s razvitkom i napretkom moderne industrije. Danas je to u tolikoj meri tako, da stepen razvitka radničkih udruženja u nekoj zemlji tačno označava rang koji ona zauzima u istoriji svetskog tržišta. Engleska, u kojoj je industrija najrazvijenija, ima najveća i najbolje organizovana radnička udruženja.

U Engleskoj se radnici nisu ograničili na delimična udruženja kojima je jedini cilj bio prolazni štrajk i koja su zajedno s njim nestajala. Stvorena su trajna udruženja, tred-junioni, koji radnicima služe kao bedem u njihovim borbama s poduzetnicima. A u sadašnje vreme svi ovi lokalni tred-junioni okupljeni su u Nacionalnom savezu tred-juniona, čiji se centralni odbor nalazi u Londonu i koji broji već oko 80.000 članova. Formiranje ovih štrajkova, udruženja, tred-juniona, išlo je naporedo s političkim borbama radnika, koji sada imaju veliku političku stranku pod imenom čartista.

Prvi pokušaji radnika da se udruže uzimaju uvek oblik delimičnih i povremenih udruženja.

Krupna industrija dovodi na jedno mesto veliku masu ljudi koji se među sobom ne poznaju. Konkurencija razdvaja njihove interese. Ali održanje najamnina, taj zajednički njihov interes prema poslodavcu, ujedinjuje ih u zajedničkoj misli na otpor — u udruženju. Na taj način, radničko udruženje uvek ima dvostruku svrhu, svrhu da ukine konkurenciju među radnicima, da bi postali kadri da kapitalisti prave zajedničku konkurenciju. Ako je prva svrha otpora i bila samo održanje najamnine, to su se udruženja, isprva podvojena, kasnije, kad su se kapitalisti sa svoje strane sve više udruživali u svrhu represije, stala formirati u grupe te prema uvek ujedinjenom kapitalu postaje održanje saveza za radnike nužnije od održanja najamnine. To je u tolikoj meri istina, da se engleski ekonomisti nalaze u čudu gledajući kako radnici žrtvuju veliki deo najamnine u korist svojih saveza, koji su u očima ekonomista bili osnovani samo u korist najamnine. U toj borbi — pravom građanskom ratu — ujedinjuju se i razvijaju svi elementi potrebni za bitku koja će doći. Došavši do te tačke, radničko udruženje dobija politički karakter.

Ekonomski odnosi pretvorili su najpre masu stanovništva u radnike. Vladavina kapitala stvorila je tim masama zajednički položaj, zajedničke interese. Tako je ta masa već klasa prema kapitalu, ali još ne i za samu sebe. U borbi, od koje smo naveli samo nekoliko

faza, ova se masa ujedinjuje, konstituise se kao klasa za sebe samu. Interesi koje ona brani postaju klasni interesi. A borba klase protiv klase politička je borba.

Što se tiče buržoazije imamo da razlikujemo dve faze: fazu u kojoj se ona pod vladavinom feudalizma i apsolutne monarhije konstituisala kao klasa, i fazu u kojoj je ona, već konstituisana kao klasa, srušila feudalizam i monarhiju da bi društvu dala oblik buržoaskog društva. I buržoazija je bila počela delimičnim udruženjima protiv feudalnih gospodara.

Cinjena su mnoga istraživanja da bi se ocrtale razne istoriske faze kroz koje je buržoazija prošla od gradske opštine do svog konstituisanja kao klase.

Ali kad se radi o tome da se tačno shvate štrajkovi, udruženja i drugi oblici u kojima proleter i drugi radnici izvršuju svoje klasno organizovanje, tada jedne obuzima stvarni strah, dok drugi pokazuju transcendentno omalovažavanje.

Ugnjetavanje klase životni je uslov svakog društva zasnovanog na klasnoj suprotnosti. Zato oslobođenje ugnjetene klase nužno uključuje stvaranje novog društva. Da bi se ugnjetena klasa mogla da oslobodi, mora biti dostignut stepen na kome već stečene proizvodne snage i postojeći društveni odnosi ne mogu da postoje naporedo. Od svih oruđa za proizvodnju, najveća je proizvodna moć sama revolucionarna klasa. Organizacija revolucionarnih elemenata kao klase pretpostavlja gotovo egzistenciju svi onih proizvodnih snaga koje su se u krilu starog društva uopšte mogle da razvijaju.

Znači li to da će posle rušenja starog društva doći novo klasno društvo, koje će biti oličeno u novoj političkoj vlasti? Ne.

Uslov za oslobođenje radničke klase jeste ukidanje svake klase, kao što je uslov za oslobođenje trećeg staleža buržoaskog reda bio ukidanje svih staleža i svih redova.⁸⁴

U toku razvitka radnička će klasa postaviti na mesto starog buržoaskog društva takvu asocijaciju koja isključuje klase i njihovu suprotnost, i više neće biti prave političke vlasti, jer je politička vlast upravo zvanični izraz suprotnosti u buržoaskom društvu.

Međutim, suprotnost između proletarijata i buržoazije jeste borba klase protiv klase, borba koja dovedena do svog vrhunca znači potpunu revoluciju. Uostalom, treba li da se čudimo što društvo zasnovano na klasnoj suprotnosti svršava brutalnim protivvrjećem, sudarom prsa o prsa kao poslednjim rešenjem?

Ne recite da društveni pokret isključuje politički pokret. Nema političkog pokreta koji u isto vreme ne bi bio i društveni.

Tek u takvom redu stvari u kome neće biti klase ni klasne suprotnosti, pretače društvene evolucije da budu političke revolucije.

⁸⁴ Staleži ovdje u historijskom smislu staleža feudalne države, staleži s određenim i ograničenim povlasticama. Buržoaska revolucija ukinula je staleže zajedno s njihovim povlasticama. Buržoasko društvo zna još samo za klase. Zato je bilo protivrječno historiji kad je proletarijat bio obilježen kao »četvrti stalež«. — F. Engels

A dotle će, uoči svakoga opšteg preinačavanja društva poslednja reč društvene nauke biti:

*»Bitka ili smrt; krvava borba ili uništenje.
Eto kako se pitanje neumoljivo postavlja.«⁸⁵
(Zorž Sand)*

U Komunističkom manifestu nalazimo donekle izmijenjeno formuliranje iste osnovne misli. Ispitujući historijski razvitak proletarijata, Manifest napominje, da se iz profesionalne organizacije proletarijata na višem stupnju razvitka njegovog organiziranja u klasu stvara politička partija proletarijata.

»Proletarijat preživljuje različite stupnje razvitka — kaže se u Manifestu. Njegova borba protiv buržoazije počinje sa njegovim postankom.

U početku se bore radnici pojedinačno, tada se udružuju radnici jedne fabrike, docnije jedne industrijske grane izvesnog preduzeća protiv pojedinih eksploatatora. Postepeno počinju radnici da formiraju koalicije, sindikate za zajedničku borbu protiv buržoazije i udruženim snagama brane svoju nadnicu. Oni stvaraju čak i trajne saveze radi potpomaganja radnika u slučajevima aktivne borbe i pobuna.

Na izvesnom stepenu njihovog razvitka pretvara se ova organizacija od profesionalne i lokalne organizacije u političku, koja obuhvata radničku klasu cijele zemlje.«⁸⁶

MORALNO-POLITIČKO ZNAČENJE ŠTRAJKOVA

Marks je i kasnije posvećivao pažnju ekonomskim borbama radnika i štrajkovima, koji su se vodili. Štrajk je odmah postao najjače oružje u ekonomskoj, sindikalnoj borbi radnika.

Govoreći o štrajkovima i udruženjima radnika, koji su se odvijali u Engleskoj, K. Marks je štampao u »New-Yorku Daily Tribune« 14. srpnja 1853. g. članak, u kojem je istakao moralno-političko značenje štrajkova. U tom članku Marks kaže da još uvijek ima takvih filantropa i, štoviše socijalista, koji smatraju da su štrajkovi veoma štetni za interese »samih radnika«. Ti filantropi i socijalisti vide svoj glavni zadatak u tome da pronađu način, pomoću kojeg bi osigurali stalne utvrđene prosjeke nadnica. Postojanje proizvodnih ciklusa i njihovih različitih stadija uništava svaku mogućnost postojanja takvih utvrđenih radničkih prosjeka. — Marks je sa svoje strane uvjeren da su naizmjenično povišenje i padanje nadnica i stalni konflikti, koji niču na toj osnovi između poslodavaca i radnika, nezamjenljivo sredstvo za podizanje duha trudbenika. Oni guraju radnike

⁸⁵ Karl Marks »Beda Filozofije« Izdanje Kulture 1946, str. 149—157.

⁸⁶ »Komunistički Manifest« str. 22—24, Knjige K. Marks — F. Engels, Izabrana djela I., Kultura, 1948.

na ujedinjenje u jedan veliki savez protiv obespravljenja radnika od strane vladajuće klase. Ta borba sprečava da se radnici pretvore u apatično, nesvjesno, manje ili više sito oruđe proizvodnje. U društvenom poretku, osnovanom na antagonizmu klasa, onaj tko hoće da iskorijeni ropstvo, ne samo na riječima već i na djelu, mora biti za borbu. Nas ne treba da zbunjuje što izvana izgleda da su postignuti ekonomski rezultati štrajkova i radničkih udruženja beznačajni. Prije svega treba imati u vidu njihove moralne i političke posljedice. Nazmjenični period zastoja, procvata, kriza i osiromašenja, kroz koje prolazi suvremena industrija, izaziva skokove na gore i dolje nadnica. Postoji neprestana borba poslodavaca i radnika, koja je tijesno povezana s ovim kolebanjima nadnice i zarade. Međutim, bez toga bi radnička klasa Velike Britanije i cijele Evrope bila prigušena, bezvoljna, utučena, lišena sposobnosti da se suprostavlja. Uspješna borba za oslobođenje bila bi isto tako nemoguća, kao što je to bio slučaj sa robovima stare Grčke i Rima. Ne treba zaboraviti da su štrajkovi i ujedinjenje kmetova bili rasadnici srednjovjekovnih općina i da su te općine svojevremeno postale kolijevka vladajuće buržoazije.

PRVI ŠTRAJK ZAGREBAČKIH RADNIKA PADA U VRIJEME PARISKE KOMUNE

Držeći se te Marksove postavke, i mi, gledajući na prve štrajkove u Zagrebu, odnosno u Hrvatskoj, tražimo u tim štrajkovima više to u kolikoj su oni mjeri bili organizirani, da li iza štrajkova, koji su se u Zagrebu vodili tih godina, stoji socijalistička grupa kao njihov organizator; u kojoj je mjeri pomoću štrajka došlo do povišice nadnica ili ne i ne bi bio predmet našega izlaganja. Polazeći od toga, naše je mišljenje da je socijalistička grupa zagrebačkih radnika bila organizator štrajkova u Zagrebu. Baš ti štrajkovi, koji su se vodili, jedan su od dokaza da, bez obzira na to što je 1869. g. propao pokušaj osnivanja zagrebačkog radničkog društva, ipak u Zagrebu djeluje socijalistička grupa, koja ne ograničava svoju aktivnost samo na Tipografsko društvo, već svoju djelatnost proširuje i na ostale struke radnika. Još prije štrajka grafičara stolarskim radnicima pada u čast da su proveli prvi štrajk u Zagrebu, koji je zabilježila zagrebačka štampa 1871. g.

Prema pisanju »Agramer Zeitung« br. 93 od 24. IV. 1871. i br. 103 od 5. V. 1871. g. te »Narodnih Novina« br. 92 i 93 iste godine, zatim »Agramer Lloyd« br. 12. — stolarski su pomoćnici, preko svog izaslanika stolara Radetzkya, obavijestili gradsku policiju da će stupiti u štrajk, ako im se ne povise plaće. Prema pisanju navedenih listova, bečki i peštanski stolari obećali su im kako moralnu tako i materijalnu pomoć. Štrajk je odmah i počeo. Trećeg svibnja uhapšeni su bili vođe štrajka, njih četvorica. To su biti Jozo Badecki, Jozo

Vucer, Ivan Rehberger i Moric Srekinger. Četvrtog svibnja u 10 sati došlo je u Gradsko poglavarstvo 17 stolara da mole za oslobođenje svojih drugova, ali su bili i oni pozatvarani. U 11 sati došlo ih je još 12. I oni su bili bačeni u zatvor. Isti dan poslije podne puštena su na slobodu 23 stolara. U zatvoru su zadržani vođe štrajka i Miško Korić, dok su petorica pobjegla iz zatvora.

da
stis-
ram.
rgu-
a su
ivoje
dvo-
zagr.
je bi
obro,
cha?
nisu
žali-
mda
orbe.
plaća
, a u
ebro-
aju i
služi
i ne-
vunili
it is-

Dopisi.

X+Y. U Zagrebu 17. lipnja. Svi ovdašnji slagari zaključili su, da vole odmah odstupiti od posla, nego li i nadalje štampati gujusan paškvil Zvekanu, komu nije drugo van najglednijim načinom ružiti i sumnjiviti najzaslužnije muževe narodne stranke. Usljed toga rodoljubivoga zaključka, povratite Gajeve slagari još koncem prošloga mjeseca Rauchovu najmljeniku Manasteriotu rukopis i slike, i tako neće se više Zvekan štampati u Zagrebu pored svega toga, što je Rauch slio Gaja, da ga štampa, jer su slagari dosljedni, a Gaj bez slagarah biti nemože. Živili zagrebački slagari! Ogledali se i drugi u nje.

Čuveni Starčevićev diplomat Eug. Kvaternik dao je tiskati troškom L. Raucha u Albrechtovoj tiskari brošuru posvećenu stovateljem pok. Jelatića bana te odpuštenim i odstupivšim profesorom. Pritužba zagrebačkih gradjanah radi uasilja 10. 20. i 21. svibnja, odstupit će se zagreb. sudb. stolu za povedenje karne iztrage proti svim podpisateljem. Zbilja i dr. Makanec je u karnoj iztragi. Celebrniju pošla došta.

V
kad nel
Altman,
liko špi
čevićah
kovicah
Ti
nik „D
svoje v
znadosu
A
hvatnik
družbot
gotova
priredit
zdravici
Andreas
kanal o
tako m
željni,
der to
bogme

Ako se uzme u obzir da je 18. ožujka 1871. g. bio dan prve proleterske revolucije u svijetu i da je 28. svibnja završen rat između versajaca i Pariske komune, onda je taj štrajk utoliko interesantniji. Poznato je da je godine 1871., za vrijeme Pariske komune, u Madarskoj počeo veliki štrajkaški pokret, kojom su prilikom radnici podnijeli peticiju parlamentu. Više tisuća radnika upalo je u zgradu parlamenta, tražeći da se peticija uzme u pretres. Policija je smatrala »Opći radnički savez« začetnikom nereda. Kad je stigla vijest o ugušivanju komune, radnici su organizirali veliku demonstraciju, za kojom su slijedila masovna hapšenja i represije. Inozemni agitatori izagnani su, a 22. travnja 1872. g. počeo je proces protiv većeg broja aktivista Saveza, koji su optuženi za veleizdaju u vidu učestvovanja

u revolucionarnom socijaldemokratskom pokretu, veze s Internacionalom i solidarnosti s Pariskom komunom. Međutim, sudska porota je oslobodila gotovo sve optužene.

Štrajkovi i demonstracije za vrijeme Pariske komune odvijali su se isto tako i u Beču.

Marks u izvještaju Generalnog savjeta na V. godišnjem kongresu Međunarodnog udruženja radnika, koji je održan u Haagu od 2.—7. rujna 1872., govoreći o progonima, koji su nastali poslije Pariske komune, kaže: »Šestog juna 1871. godine Žil Favr uputio je drugim državama cirkularno pismo u kome je zahtijevao predaju članova komune kao običnih zločinaca i pozivao na križarski pohod protiv Međunarodnog udruženja kao neprijatelja porodice, religije, poretka i vlasništva, čiji je on dostojni predstavnik. Austrija i Mađarska prihvatile su odmah ovu parolu. Trinaestog juna bio je izvršen razbojnički napad na ljude za koje se pretpostavljalo da su vođe radničkih zavjera u Pešti. Njihova prepiska bila je zaplijenjena, a oni sami uhapšeni i predati sudu pod optužbom da su spremali državni prevrat. Neki delegati bečke sekcije Međunarodnog udruženja, koji su se u to vrijeme našli u Pešti, bili su poslati u Beč, da bi se protiv njih poduzele iste mjere. Bejst je zatražio i dobio od svog parlamenta naknadno još 30.000 funti sterlinga »za rashode na političke informacije, koje su, po njegovim riječima, potrebnije nego ikad ranije, zbog opasnog širenja Međunarodnog udruženja po čitavoj Evropi«. Od ovog momenta radnička klasa u Austro-Ugarskoj našla se pod režimom sadašnjeg vladinog terora. Čak i u posljednjoj, samrtnoj agoniji austrijska vlada se još uvijek grčevito drži svoje stare privilegije — da igra ulogu Don Kihota evropske revolucije... «⁸⁷

... »Dvadeset i sedmog novembra izrečena je presuda članovima Braunšvajskog komiteta. Oni su bili osuđeni na razne godine robije« ...

... »Uhapšeni u Pešti koji su pripadali radničkom savezu izvedeni su pred sud 22. aprila 1872. godine, pošto se skoro godinu dana postupalo s njima onako sramno kao što je engleska vlada postupala sa fenijama... «⁸⁸

Na tom procesu u Pešti tvrdilo se između ostalog da su sa mađarskim Općim savezom bili povezani radnici Zagreba, Osijeka i Varaždina. Organizacije, koje su u Zagrebu, Osijeku i Varaždinu bile povezane s Općim radničkim savezom Mađarske, mogle su biti tamo tajne. To su one i bile. Uostalom »Südslavische Zeitung« u svom broju 57 od 10. svibnja, 1871. godine povezuje stolarski štrajk u Zagrebu, i štrajk u Osijeku s pokretom solidarnosti bečkih radnika za Parisku komunu. Mi nemamo razloga da tvrdimo suprotno. Naprotiv, kada to list »Südslavische Zeitung« i ne bi rekao, mi bismo sami morali povezati tu akciju s općom štrajkaškom akcijom, koja se u Ugarskoj

⁸⁷ I. Internacionalna, Rad. Beograd 1962. str. 103.

⁸⁸ Isto, str. 104.

vodila za pomoć komuni, tim prije, što smo u glavi »Osnivanje Zagrebačkog radničkog društva« pošli od tvrdnje da su pokretači osnivanja zagrebačkog i tipografskog društva bili socijalisti, organizirani u ilegalne grupe, vezani za sekciju I. Internacionale bilo u Beču, bilo u Pešti. Međutim, više ima izgleda da su bili 1869.—70. g. vezani za Beč. Tek kasnije, kada je došlo do ujedinjenja između Društva za samoobrazbu radnika, koje je, kao što znamo, bilo protiv suradnje s buržoaskim demokratima i po svome stavu nalazilo se bliže marksistima, i Općeg radničkog saveza, u kojem su bili prevladavali pristalice suradnje s buržoasko-demokratskim partijama Lallasse-ovog učenja, može se govoriti o odnosima i vezama s tim ujedinjenim Općim radničkim savezom.

Štrajk stolara u Zagrebu, u vremenu kad su u njega stizali tek odjeci proglašenja komune i prve borbe kod Pariza, dok su opkoljeni obručom versajske i pruske vojske komunari vodili borbu protiv kontrarevolucije, morao je u Zagrebu prasnuti kao bomba. Jer svaki štrajk, koji se vodio ma gdje u to vrijeme, nije mogao biti od buržoazije drugačije protumačen nego kao solidarnost radničke klase s Komunom, kao što je ona preko svoje štampe izražavala svoju solidarnost s reakcijom i kontrarevolucijom. Protiv štrajka stolara vlasti su postupile najsirovije. To, međutim, zagrebačke socijaliste i ostale zagrebačke radnike nije obeshrabilo.⁸⁹

ŠTRAJK TIPOGRAFSKIH RADNIKA

Iste godine, dok je još u svijetu bješnjela reakcija, poslije krvavog ugušenja Pariske komune, pokazali su zagrebački tipografi da Hrvatsko tipografsko društvo nije bilo »čisto humanitarno« kao što to kaže Korać, već da je ono baš u tom vremenu bilo borbeno žarište tipografa za zaštitu njihovih klasnih interesa. Doduše, on u svojoj »Povijesti« u knjizi II. str. 489. o tome kaže: »No iza osnivanja humanitarnoga društva, premda neizrečena i uopće nenaglašavana visila je u vazduhu i druga, čisto bojovna, svrha. Ali o tome se valjda tek stidljivo šaputalo i plašljivo nagovijestalo. Jer to je u ono doba izgledalo kao nekakvi strašni revolucionarni podvig«.

Istina je da je štrajk tipografa u Zagrebu u momentu kada se u Austro-Ugarskoj i čitavom svijetu vode protiv pripadnika I. Internacionale sudski procesi, kada se raspuštaju organizacije radnika, a proletarijat Francuske bio izložen hanibalskoj mržnji i barbarstvu, doista izgledao kao velik, revolucionaran podvig. Štrajk je počeo tako da je 9. prosinca 1871. g. donijeta odluka da se preda poslodavcima nova tarifa. 17. prosinca prihvatila je izvanredna skupština grafičkih

⁸⁹ Napomena: V. Korać u II. knjizi »Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavonije« navodi da je prvi stolarski štrajk u Zagrebu bio 1893. g. koncem svibnja, odnosno u lipnju. To samo potvrđuje da je njegova ocjena tadašnjeg pokreta bila nepravilna, jer su mu bili nepoznati, osim grafičarskog, ostali pokreti radnika.

radnika osnovu novog cjenika, koji je sutradan predan poslodavcima. U vezi s tim vladin list »Narodne novine« u svom članku od 20. prosinca 1871. g. donosi senzacionalnu novost da zagrebački slagari spremaju štrajk, ukoliko im se ne budu plaće povisile za 25%. List ističe da mjesečna zarada grafičara iznosi do 60 forinti i da se njihov zahtjev za povećanjem nadnica osniva na primjeru štrajkaških pokreta drugih velikih gradova, koji su se vodili 1870. g. Čini se da će organizacije slagara tih gradova za vrijeme štrajka pružiti potporu zagrebačkim slagarima. Vlasnici tiskara prijetili su da će uvesti žensku radnu snagu. Isto su tako prijetili da će, po ugledu na poslodavce Beča i Pešte, izdavati zajednički privremeni list, koji će biti slagan od grafičkih učenika.

Isti list u svom broju 219 od 1870. g. donosi odgovor tipografskih radnika, u kojem oni iznose da predložena tarifa odgovara skupoći koja raste, i teškoći njihova rada, koji oni vrše od ranog jutra do kasne noći u neprozračenim punim olovne atmosfere prostorijama i da je njihova zarada za takav rad iznosila 44 forinte mjesečno, a ne 60, kako to poslodavci tvrde. U članku se dalje kaže da su se grafičari nadali da će vođe i prvaci Narodne stranke, koji su gospodari i dioničari tiskare, pokazati svoj patriotizam, koji stalno ističu, i poboljšati položaj radničkog staleža, kako su to obećavali. Nato je »Obzor« odgovorio da narodnjaci, vlasnici dioničarske štamparije, plaćaju grafičkim radnicima njihov rad trudom kapelana, učitelja, obrtnika i seljaka, koji zarađuju još manje od njih. Povišenje plaća grafičkih radnika dovest će do povišenja cijena štampi i knjigama, pa podvlači da slagari ne smiju zaboraviti da se velik broj stranih elemenata hrani zagrebačkim slagarstvom.

Trebalo je da poslodavci do 26. prosinca odgovore da li prihvaćaju novu tarifu. Oni su u tom roku odbili pregovore. U vezi s tim održana je u petak 29. prosinca u društvenim prostorijama Tipografskog društva skupština, na kojoj je zaključeno da se u subotu 30. XII. dade otkaz u četiri zagrebačke tiskare, budući da je tiskara Hün prihvatila cjenik. Nato su »Narodne novine« br. 1 od 2. I. 1871. god. donijele obavijest da su slagari zagrebačkih tiskara, pošto su im zahtjevi za povišicom plaće odbijeni, otkazali posao. »Za petnaest danah, — pisale su »Narodne novine« — imati ćemo dakle slagarski »strike«.« »Agramer Zeitung« broj 7 od 10. I. 1872. donio je objašnjenje kako je došlo do otkaza, pa između ostalog kaže:

»Mi, tipografi u Zagrebu, većinom starosjedioci, mnogi od nas blagoslovljeni i brojnom porodicom, radimo već 20 godina (naime od g. 1848., regeneracije austrijske monarhije) uvijek po jednoj te istoj tarifi. Ipak će skroman svijet pitati, kako je to moguće? Tada su živežne namirnice bile za dvije trećine jeftinije nego sada. Netko će nas upozoriti da je tarifa prije dvije godine bila povišena. Bila je, ali kako? Kao milostinja prosjaku, samo za jedan krajcar za 1000 slova. Tek poslije složenih 10.000 slova dobili smo prema tome 10. Kr. više. To znači na tjeđan 60 krajcera. Je li to velik napredak za jednog umjetnika, koji mora 10 sati dnevno udisati otrov antimonijske i olovne prašine?!«

Pošto je broj 5 »Obzora« izašao na pola prijašnjeg formata s objavom da je zbog štrajka tipografa povišena cijena štampanja za 6 fl. po primjerku, pisac članka u »Agramer Zeitungu« kaže:

»Što ćemo nato reći — riječ za riječ, impozantna laž! Najprije, vidimo, da redakcija »Obzora« zaista štrajkuje protiv svojih pretplatnika, pošto je već ovaj tjedan smanjila list, dok još ne postoji nikakav štrajk. Drugo, »Obzor« ne će koštati 6 guldena više, nego 3 filira, znači kod svakog pojedinačnog lista otprilike $\frac{1}{2}$ novih krajcara. Treće, kako naša tarifa traži za 15% povišenja, možemo redakciju »Obzora« potpuno umiriti, da ona odgovara sadašnjim prilikama i nije nikakovo nepravedno traženje.

Već dulje vremena smo svijesni toga, da cijene živežnih namirnicama, stanu, odjeći rastu iz dana u dan, primjećujemo kako producenti dnevno stupnjavaju svoju produkciju, kako čitave korporacije traže povišenje plaća i iste i postizavaju kao što to možemo vidjeti kod činovnika, oficira, učitelja, namještenika, čak gradskih pandura. I samo tipografi, za čije se bolje prilike dosada nije još nitko interesirao, trebali bi biti ovdje izopćeni, da ne možemo tražiti poboljšanje naših prilika.«

Tako se razvila polemika prije nego što je i došlo do štrajka. Na naprijed donijeti članak »Südslavische Korrespondenz«, broj 8, donosi odgovor poslodavaca, koji već odiše srdžbom i mržnjom.

»Nije istina, da ovdajšnji tipografi rade stalno od 1848. g. po istoj tarifi, jer su isti već 1869. g. štrajkali te im je odobrena viša tarifa od 5. IX. 1869. isto kao u Pešti i Beču, dakle puno viša nego u Gracu i Ljubljani.

Nije istina bla je 1869. g. povišena tarifa samo za 1 krajcar na 1000 slova, jer su njima dozvoljene ništa manje nego 14, dakle jako bitne i skupocene točke, među njima i 10-satno radno vrijeme, kojeg se mnoga gospoda tipografi rijetko ili opće nesavjesno pridržavaju.

Jedino je istina, ako bi mnogi grafičko naučni »umjetnici« radili vrednije, manje se zabavljali, poput njihovih poslodavaca, koji se radije zadržavaju kod kuće, onda bi oni mnogo bolje živjeli od svojih drugova u Beču, Pešti, čiji je život puno skupljiji i onih u Gracu, Ljubljani, Osijeku, koji su mnogo slabije plaćeni.«

Odgovarajući na to grafički radnici u »Agramer Zeitungu« broj 10 od 13. I. 1872. kažu:

»Naši tjedni radni iskazi dokazuju, da smo radili u Zagrebu od 1848. g. do 5. IX. 1869. po jednoj te istoj tarifi i tek nakon ovog zadnjeg datuma primili 10% povišenja. Dalje, laž je da smo 1869. štrajkali. Gospoda protivnici moraju znati da se tek onda štrajkuje, ako je zaista obustavljen rad a to se nije desilo 1869. g. Isto tako nije istina da se tarifa povisila više od jedne krajcar za 1000 slova. Naši se protivnici o tome isto tako mogu lako uvjeriti, ako prouče već navedene naše tjedne radne iskaze. Što se tiče 10-satnog radnog vremena, ono je za grafičke radnike već uvedeno u čitavoj monarhiji.«

Stvarni štrajk počeo je 14. siječnja, pošto se 13. siječnja navršio otkazni rok. Prije toga »Narodne novine« br. 6 od 1872. g. javile su da je Gradska redarstvena oblast, prema postojećem obrtnom zakonu, zaplijenila društvene novce, koji se nalaze u zagrebačkoj Gradskoj

štedionici, i da je, pored toga, na tužbu poslodavaca zatvorila 9 slagara. Osim toga društvo je bilo zatvoreno, pokupljene sve knjige i arhiv, koji je odnjet na Gradsko poglavarstvo.

Da su zagrebački tipografi radili i bili u najužoj vezi sa sličnim organizacijama u austro-ugarskoj monarhiji, može da posluži i to, što je glasilo tipografskih radnika »Vorwärts« na svojim stranicama za čitavo vrijeme pokreta grafičara u Zagrebu, davalo veliku važnost ovom pokretu. A također i to, što austro-ugarska knjigotiskarska komisija organizira sabiranje novca za zagrebačke štrajkaše. »Vorwärts« je pisao da su zagrebački tipografi 13. siječnja obustavili rad, da među zagrebačkim grafičarima vlada najbolji duh, da čvrsto i jednodušno stoje u obrani svojih prava usprkos teroru policije. Donosimo uvod jednog od tih dopisa:

»Budući da su im se sva ova sredstva izjalovila — piše zagrebački dopisnik — prihvatili su se onog krajnjeg, t. j. zatražili su pomoć policije. U ovom pogledu ne postoji ni u jednoj državi i ni u jednoj zemlji takva samovolja kao u Hrvatskoj. Ovdje se može s pravom primjeniti Bismarkova izreka: »Jači tlači«. Jučer, u ponedjeljak 8. siječnja, bio je predsjednik društva, gospodin Kale, s još nekoliko kolega pozvan na poglavarstvo. Bili su zatvoreni, a da uopće nisu bili preslušani. Nije jasno, na osnovu čije tužbe se ovo dogodilo. Ali to nije bilo sve. Brzobjavnom uredu i pošti izdan je strog nalog, da se zaplijene svi brzobjavi i pisma, bilo ona, što ih šalju ovdašnji kolege, bilo ona, koja su njima upućena. Isto tako, moraju biti zaplijenjena i sva pisma, koja su upućena društvu. Kako se čuje iz vjerodostojnog izvora, sutra će uhapšeni — devet njih na broju — biti prevedeni u ovdašnju županijsku tamnicu. Protiv njih će se postupati kao protiv zločinaca. Isto tako se čuje, da će sutra ili najkasnije prekosutra nova lica biti odvedena u zatvor. Za 13. siječnja, dan obustavljenja posla, čini se da policija vrši opsežne pripreme. Ovo posljednje je, istina, manje vjerojatno nego ono prvo. Ali u Hrvatskoj je sve moguće. Ne možemo se ni maknuti, a da nam policajci nisu za petama. Društvene prostorije su zatvorene. Društveni novac je zaplijenjen. Mi smo u krajnjoj nuždi.«

Tako je 8. siječnja od 14 preslušanih grafičara bilo zatvoreno zajedno s Kale-om njih devetorica. Kasnije su uhapšena još petorica. Policija je optužila grafičare zbog istovremenog otkaza posla zato, što su društveni fond htjeli upotrebiti u štrajkaške svrhe i što su nagovarali ostale grafičke radnike da ne pristanu na uvjete svojih poslodavaca. Kad je štrajk već bio u toku, »Obzor« br. 11 od 16. I. 1872. g. napada tipografe, da su namjerno stupili u štrajk za vrijeme zasjedanja sabora, da bi spriječili da zemlja, koja s nestrpljivošću očekuje saborska izvješća, dozna o čemu se na njem rješavalo. Dalje se u članku ističe, da se češki i slovenski slagari nikada nisu solidarizirali s Nijemcima u pitanju štrajka i da bi trebalo da vode računa o stanju, u kojem se nalazi Hrvatska. Evo tog članka:

»U subotu poslie podne obustavili su svi slagari u ovdašnjih tiskarah radnju. Pokušana s njima nagodba od strane dotičnih principalah ostala je bez uspjeha, jer slagari ostaju kod stavljenih svojih pretjeranih zahtjevah, na koje principi nemogu nikako pristati. Principali su nudili nagodbu, ako gospoda

slagari opozovu svoj odkaz i nastave redovitu radnju, ali oni nisu o tome htjeli ni čuti, nego hoće da na temelju štrajka prisile principale na kapitulaciju. Poštovano općinstvo uviditi će, da se mi u najozbiljnije vrijeme sabora nalazimo u najvećoj neprilici, jer osim nekoliko učenikah nemamo nijednoga slagara.

Benj. Anovič, c. An-	vati će se uz Théâtre paré narodna opera od Lisins-koga „Ljubav i zloba“ a sudjelovati će članovi „Kola.“	g re p
ič, dr. Č, Mu- estić i	(Slagarski strajk) U subotu poslie pođne obustavili su svi slagari u ovdašnjih tiskarah radnju Pokušava s njimi nagoda od strane dotičnih principalah ostala je bez uspjeha, jer slagari ostaju kod stavljenih svojih pretjeranih zahtjevah, na koje principali nemogu nikako pristati. Principali su nudili nagodu, ako gospoda slagari opozovu svoj odkaz i nastave redovitu radnju, ali oni nisu o tom htjeli ni čuti, nego hoće da na temelju štrajka prisile principale na kapitulaciju. Poštovana općinstvo uviditi će, da se mi u najozbiljnije vrijeme, u vrijeme sabora nalazimo u najvećoj neprilici, jer osim nekoliko učenikah nemamo nijednoga slagara. Sva zemlja očekivati će nestrpljivošću saborska izvješća, a mi ćemo jedva biti u stanju saobćivati ih u cielosti. Čini se, da su gg. slagari upravo računali na okolnost saborskoga sazova, misleći tim načinom prisiliti principale, da prihvate njihove tražbine. Nu tu se neradi za moment, nego za budućnost naše knjige, koja, mjesto da pojedine, morala bi znatno poskupiti. Osobito kod novinah zahtjevaju se tolike žrtve, toliki trošak, za koj gg. slagari najbolje znadu, da malo ima novinah, koje svoje troškove pokrivati mogu, ako im režiju nepokrivaju oglašiti Upravo tom namjerom podignuta je nar. tiskara, da prihodom drugoga uzrednoga rada pomogne i osigura obstanak narodnih glasila. Kad bi gospoda slagari bili uzeli sve to u obzir, nebi se povelj za tu- djim primjerom, nego bi prije promislili na stanje, u kojem se u tom pogledu nalazi naša zemlja. Česki i slovenski slagari na primjer, nisu nikada u tom pitanju učinili se solidarni s Niemci, a osobito nisu u masi odkazivali radnju. Mi nekažemo, da oni neemiju tražiti poboljšanje svoga stanja, ali mislimo, da tomu netreba nasilnih sredstvah, nego prijateljski sporazumak.	L G D I m če lo ko ou ne
ibravši čiča i fihalo- ažora-		
is pri- oji se ci pri- abrani bu. dsjed- liti će		
soja. ni kr. v. žup. raviču, k jam- nredni - rješće ti, tko e pro-		lo D na sv bli

Sva zemlja očekivati će nestrpljivošću saborska izvješća, a mi ćemo jedva biti u stanju saobćivati ih u cielosti. Čini se, da su gg. slagari upravo računali na okolnost saborskoga sazova, misleći tim načinom prisiliti principale, da pri-

hvate njihove tražbine. Nu tu se neradi za moment, nego za budućnost naše knjige, koja mjesto da pojeftini, morala bi znatno poskupiti. Osobito kod novinah zahtjevaju se tolike žrtve, toliki trošak, za koji gg. slagari najbolje znadu, da malo imade novinah, koje svoje troškove pokrivati mogu, ako im režiju ne pokrivaju oglasi. Upravo tom namjerom podignuta je nar. tiskara, da prihodom drugoga uzgrednoga rada pomogne i osigura obstanak narodnih glasila. Kad bi gospoda slagari bili uzeli sve to u obzir, nebi se povelj za tuđim primjerom, nego bi prije promislili na stanje, u kojem se u tom pogledu nalazi naša zemlja. Ceski i slovenski slagari na primjer, nisu nikada u tom pitanju učinili se solidarnimi s Niemci, a osobito nisu u masi odkazivali radnju. Mi nekažemo, da oni nesmiju tražiti poboljšanje svoga stanja, ali mislimo, da tomu netreba nasilnih sredstava, nego prijateljski sporazumak.«

O toku trajanja štrajka pisale su »Narodne novine«, »Obzor« i »Südslavische Korrespondenz«. Tako, na primjer, »Narodne novine« br. 13 od 17. I. 1872. g. javljaju da »slagari jošte planduju. Posljednici tiskarnicah pokušali su uz posredovanje gradske oblasti, da se s njimi nagode, ali su tražbine i ponude daleko još razmahnute. Stoga danas jošte nemožemo znati, kada ćemo biti u stanju da list opet redovito izdajemo«. A »Obzor« br. 13 od 18. I. 1872. g. javlja da: »Prkos slagara traje sveudilj. Vlastnici tiskara povisiše jim plaće za 12% i učiniše sva moguća, da umire prkos. Dovoljno je reći, da su slagari usljed povišenja od 12% skuplje plaćeni, nego li u Beču i u Pešti i to po 2 novč. za 1000 slova. Radnici zahtievaju povišenje, koje bi po njihovom računanju skuplje stajalo za 24 postot. što se nemože nikako primiti. Kad bi vlasnici tiskara baš i pristali na zahtjev radnika, morali bi za koj dan zatvoriti posao. Ako se slagari danas nepovrate u radionice, poprimit će policajna vlast najstrožije mjere.«

Dakle, nova prijetnja policijom. Zagrebački tipografi su na napade »Obzora« odgovorili letkom, u kojem iznose da su mislili prilikom pokretanja zahtjeva za nadnice da žive u ustavnoj zemlji:

»U takovih zemljah je prosto radniku — kada skupljina prekomjerno poskoči — da se sa svojim dielodavcem za poboljšanje plateža sporazumi. To isto učiniše i tipografi u Zagrebu. Nego na mjesto, da su na njihovu prošnju čedan odgovor dobili, bili su pogrdno odbiti i odgovor njima bijaše zatvaranje množine od njih, koje već drugi tjedan upravo kano tate, lupeže, zlikovce i varalice u gradskom zatvoru kano taoce zatvorene drže, i samo uz obećanje, da će od njihovih pravednih tražbinah odstupiti, mogu sunčane trakę opet ugledati. I nezatvorene plaše sa zatvorom, odvrćenjem i sam bog zna sa kakovimi strogimi kaznama.«

Prema pisanju »Narodnih novina« br. 16 i 17, povremeno izdavanje listova omogućili su poslovođe, koji su koristili za to šegrte. Zatim, intervencijom vlasti bilo je onemogućeno primanje štrajkaške pomoći iz drugih gradova i 21. I. Kale je kao predsjednik Hrvatskog tipografskog društva doveden na magistrat, gdje je s poslodavcima, principalima, potpisao novi tarifni ugovor. »Südslavische Korrespondenz« br. 21 od 26. I. 1872. g. pod naslovom »Poslije štrajka

slagara« donio je popis i broj uhapšenih, pa kaže da su »prekjučerašnja zaključna pregovaranja o štrajku donijela sposobnijim i boljim slagarima slijedeće rezultate:

19 od njih bilo je pod istragom, od toga 14 u zatvoru, 5 na slobodi; osuđeni su 4, i to D. Kale na 5 dana, Fischer na 3 dana i izgon, Stolz na 2 dana i izgon, Grünhut na 36 sati zatvora. Osim toga, Fischer je disciplinski osuđen na 24 sata zatvora zbog drskog ponašanja kod objavljivanja osude. Istraga u zatvoru trajala je 16 dana.

Presuda, koju je donio 24. siječnja 1872. g. Gradski sud u Zagrebu, glasi:

»Gradski sud u Zagrebu kriepošću uredovne vlasti podijeljene mu po Nj. c. k. apostolskom Veličanstvu je u karnoj parnici proti Dragutinu Kale, Fridriku Fischeru, Juliu Stolz, Gavri Grünhut, Tousaint Bischof, Felix Unger, Mati Klausner, Ivanu Kralj, Stjepanu Oračić, Nikoli Plavšić, Kostu Popović, Stjepanu Stiglić, Jerku Kramer, Juri Belošević, Tomi Franza, Franji Topolšak, Josipu Jerneic, Nikoli Goleš i Juliu Hekel radi prekršaja nacrtana u §u 481 kz nakon dovršene ustmene razprave za pravo sudio:

Dragutin Kale, Fridrik Fischer, Julio Stolz i Gavro Grünhut krivi su prekršaja nacrtana u §u 481 kz pak se s toga radi uporabo §a 266 kz obsuđuju po §u 481 kz i to:

Dragutin Kale na zatvor od 5 danah; Fridrik Fischer na zatvor od 3 danah i po pretrpljenom istom na izgon iz ciele carevine Austrijske;

Julius Stolz na zatvor od 2 dana i po pretrpljenom istom na izgon iz Hrvatske i Slavonije; i

Gavro Grünhut na zatvor od 36 satih.

Sva četvorica nu ipak svaki za sebe obsuđuju se po §u 341 kz na plaću troška karnog postupanja.

Naproti tomu se Tousaint Bischof, Felix Unger, Matija Klausner, Ivan Kralj, Stjepan Oračić, Nikola Plavšić, Kosta Popović, Stjepan Stiglić, Jerko Kramer, Juro Belošević, Toma Franza, Franjo Topolšak, Josip Jerneic, Nikola Goleš i Julio Hekel od obtužbe radi prekršaja nacrtana u §u 481 kz. odriješavaju i po §u 288 kz. nevinimi proglašuju.

Razlozi.

Dragutin Kale, Fridrich Fischer, Julio Stolz i Gavro Grünhut pronađeni su krivcima prekršaja nacrtama u §u 481 kz na temelju vlastita priznanja, pak se stoga radi — jer su 'dosad neporočni bili, jer su svoju krivnju priznali uporabom §a 266 kz — obsuđuju po §u 481 kz i to: Dragutin Kale na zatvor od 5 danah, Fridrich Fischer na zatvor od 3 dana i pošto je inozemac na izgon iz ciele carevine Austrijske, Julio Stolz na zatvor od 2 dana i pošto nije u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji nadležan, na izgon iz ovih kraljevinah i napokon Gavro Grünhut na zatvor od 36 satih.

Obsuđenje na plaću troška karnog postupka ove četvorice nu svakoga za sebe osniva. se na §u 341 kz.

Pošto pako proti Tousaint Bischof, Feliks Ungeru, Matiji Klausneru, Ivanu Kralju, Stjepanu Oračiću, Nikoli Plavšiću, Kostu Popoviću, Stjepanu Stigliću, Jerku Krameru, Juri Beloševiću, Tomi Franza, Franji Topolšaku, Josipu Jerneicu, Nikoli Golešu i Juliu Hekelu niti iz daleka kakovi sumnje razlog nepostoji, da bi se isti počinitili 'krivcima prekršaja naznačena u §u 481 kz, to su se morali u tom pravcu od obtužbe niešiti i po §u 288 kz nevinimi proglasiti.«⁹⁰

⁹⁰ Arhiv grada Zagreba, Gradsko poglavarstvo, Red. uprava riješeno pod brojem 1480/872, 30. IV. 1872.

Tako je završen štrajk grafičkih radnika grada Zagreba, ali je ipak, iako pod pritiskom suda, policije i poslodavaca, zaključen kolektivni ugovor. Može li se taj štrajk smatrati, kako neki kažu, slomljenim, odnosno potpuno neuspjelim? Ne može. Da je štrajk bio slomljen u potpunosti, on bi ostavio, kao što je to svagdje slučaj, u najpovoljnijem slučaju stare odnose, a inače propali štrajk obično ostavlja neugovorno stanje i neko vrijeme radnici ostaju izloženi milosti poslodavaca. Poboljšanje može da nastupi tek kad se radnici ponovo pripreme za novi štrajk ili kada dio radnika u jednom mjestu ili zemlji već izvojuje sebi borbom bolje uvjete rada. U ovom su slučaju povišene akordne cijene, stalna plaća utvrđena je na 14 forinti tjedno, a veće plaće prepuštene su slobodnoj pogodbi. Određeno je 10-satno radno vrijeme, uredila se nadoplata za prekovremen rad i rad nedjeljom i blagdanom, otkazni rok se ustanovio na 14 dana, uveo se stalni mirovni sud za tarifne sukobe (tarifna komisija sa jednakim brojem radnika i poslodavaca). I politički štrajk je bio od vrlo velikog značenja, jer je natjerao ne samo vlast, vladajuću stranku, već i građansku opoziciju da zauzme stav prema njemu. U pogledu tipografskog štrajka, kod svih njih došao je do izražaja jedinstven klasi stav: da je štrajk štetan za društvo i da je veoma štetan za interese samih radnika. Moralno-političke posljedice tog štrajka sastojale su se baš u tome, da je suprotstavio štrajkaše ne samo protiv vladajućih režima već i prema različitim građanskim partijama, čiji su članovi bili i mnogi grafički radnici. Štrajk je učio ne samo grafičare već i ostale radnike grada Zagreba da su oni jedno, a poslodavci drugo. Na kraju donosimo izvještaj iz »Südslavische Korrespondenz« br. 66 od 20. III. 1872. g., u kojem se navodi da je štrajk radikalno završen i da je pravednim zahtjevima slagara prvi ugodio gospodin Albrecht, zatim dionička štamparija i na kraju štamparija gospodina Hartmanna.

ŠTRAJKOVI KROJAČA

1873. g. uzbudio je Zagreb štrajk krojačkih radnika, koji je izbio sredinom svibnja. Metoda policije, kao što je to bio slučaj i u prva dva štrajka, bila je ista. Hapšenje kolovođa i istaknutijih štrajkaša. Naravno, štampa o tom štrajku ne piše onako opširno kao što je pisala o štrajku grafičara, ali su ipak sve zagrebačke novine štrajk registrirale. Tako »Narodne novine« br. 111 od 14. V. 1873. g. pišu pod naslovom »Strike krojačah u Zagrebu«:

»Nekoji krojački djetići u Zagrebu, obustavili su radnju u subotu po dogovoru, da se nepovrate k poslu prije nego što jim majstori dozvole veće plaće. Buduć da je taj postupak krojačkih djetićah protuzakonit, gradsko redarstvo zatvorilo je jučer nekoje njihove kolovođe.»

Naredni broj istih novina ponavlja gornju vijest slijedećom informacijom:

»Nekoji krojački djetići u Zagrebu obustavili su radnju po dogovoru, da se ne povrate k poslu prije, nego što im majstori dozvole veće plaće. Gradsko poglavarstvo zatvorilo je jučer nekoje.«

O tome štrajku »Agramer Zeitung« br. 110 od 13. V. 1873. g. pod naslovom »Štrajk bez kraja« javlja da se značajan dio udruženja »odjevnih umjetnika« složio da obustavi rad, dok im se ne povise nadnice. Zbog izvođenja te jednostrane odluke glavni vođe štrajka su uhapšeni tog dana, ujutro. Isti list u svom broju 112 od 15. V. 1873. g. javlja da se na gradskom sudu vodila najstroža istraga protiv krojačkih pomoćnika, koji se nalaze u štrajku. Sud ih je pustio tek poslije njihova obećanja, da će se vratiti na posao.

Ne postoje nikakvi podaci kako se štrajk svršio. Vjerojatno porazom ili djelomičnim uspjehom. Već iduće godine, u listopadu 1874. g., javlja »Radnički prijatelj« u svom 3. broju od 18. X. o novom štrajkaškom pokretu zagrebačkih radnika. To su sada bliži čohaši. Ta vijest glasi:

»Pomoćnici ovdješnji čohašah — krojačah zahtjevaše, da jim majstori plaću povise, pak su se, kako čujemo, i kod gr. poglavarstva pritužili, da moraju još danas za onoliku plaću raditi, kakovu prije 12 godinah dobiše. Dosada nam nije ništa drugo poznato o uspjehu tražbinah njihovih, nego to, da su posao obustavili.«

Isti list br. 4 od 24. X. piše:

»Od pomoćnikah čohašah — krojačah, koji su, kako u posljednjem broju javismo, radnju obustavili, razidoše se mnogi, kako čujemo, po selih, a nekoji se opet sa svojimi majstori nagodili u pogledu plaće, te opet raditi počeli. Pripovieda nam se da nisu znatnih poboljšicah stekli. Mi iskreno želimo, da si i čohaši već jednom stanje svoje bar po nešto poboljšaju, jer zasluga vrlo jim je žalostna.«

SAMOSTALNO POSREDNIŠTVO ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA ZA UPOŠLJAVANJE RADNIKA

Navedeni štrajkovi pokazuju da su socijalisti u Zagrebu bili organizatori i ekonomske borbe radnika s njihovim poslodavcima, nastojeći da povećaju nadnice na račun dobiti. Veličina tih štrajkova odgovara brojnosti i jačini tadašnjih zanatskih grana odnosno radnika, koji su u njima bili zaposleni. U štrajkovima koji su tih godina bili vođeni, učestvuju najbolji kvalificirani radnici, koji su tek izlazili iz bratovština, organizacija kalfi, i prišli Zagrebačkom radničkom društvu. Vidjeli smo da je baš krojačka bratovština 5. veljače 1873. g. korporativno sa 32 člana i imovinom pristupila Zagrebačkom radnič-

kom društvu i da je pristup izvršila ispred drugih bratovština. U Zagrebačkom radničkom društvu te korporacije kalfi ostale su povezane, iako se upis članova vršio pojedinačno. U prvoj polovici godine brigu o materijalnim pitanjima vodio je gospodarski pododbor. Za vrijeme predsjednikovanja Kale-a, 8. IV. 1874. g., donijeta je odluka o uspostavljanju društvene institucije posredovanja rada, za koju je izrađen poseban statut, koji je usvojila mjesečna skupština društva. Posredovanje rada Zagrebačkog radničkog društva počelo je djelovanjem 1. lipnja 1874. g. »Da je ova poslovnicica doista djelovala, kaže — Dušan Kučenjak u svojoj Spomen-knjizi — dokaz je, da je na mjesечноj skupštini, koja se obdržavala 14. lipnja 1874. g. izvijestio Lihl skupštinare, da su se na istu pojedini majstori već obratili, za dobavu radne snage.« Kasnije, 1875. g. taj je posao preuzeo pododbor za obrt i posao, a za samo posredovanje rada osnovana je poslovnicica. O funkcioniranju »društvene poslovnicice za nabavu radnje i radnikah« može da posluži i ova obavijest »Radničkog prijatelja«:

... »Društvena poslovnicica posreduje besplatno nabavljanje posla i radnikah, bez obzira, da li su članovi društva ili ne. — Poblizje kod poslovničkog odbora u društvenih prostorijah (Petrijnska ulica, Gregorićeva ulica) svaku večer od 8—10 satih.«⁹¹

Sindikalni pokret u zapadnoj Evropi u to vrijeme smatrao je za ideal, ako stvori svoje samostalno posredništvo za upošljavanje radnika. U početku su ta posredništva imala ograničen krug djelovanja zato, što mu se mali broj poslodavaca obraćao tražeći radnu snagu. Zato je glavni zadatak posredništva bio da sami zaposleni radnici javljaju potrebe svojih poduzeća, da bi upražnjena mjesta dobili organizirani članovi. Zbog toga su sindikate mnogi ekonomisti s pravom nazivali kartelima za prikupljanje prodavača radne snage s ciljem da se ona proda što skuplje u interesu samih prodavača. Cijena radne snage bila je uvijek veća, ako je bila manja ponuda. Sindikalna posredništva trebala su da na bazi proleterске solidarnosti i potporama za neuposlene smanje tu ponudu. Sindikalna posredništva za upošljavanje radnika trebala su pored toga da pomognu svojim članovima da ne moraju tražiti posao od radionice do radionice. Sindikati su, prema tome, od svoje mladosti vodili računa o tome da upošljavanje radnika, bilo ono samostalno, bilo preko raznih privatnih posredničkih ustanova, ne postane opasnost za postojeće radne uvjete. Činjenica da su Zagrebačko radničko društvo, a i Društvo tipografa uzeli na sebe i zadatak da stvore samostalno posredništvo za upošljavanje radnika, govori o sindikalnom karakteru tih društava. To odgovara našoj tvrdnji da su mnoga prva radnička društva s pretežno prosvjetno-političkim zadacima bila prisiljena osnivati svoja ekonomska odjeljenja, koja su se bavila pitanjima nadnica i drugim sličnim pitanjima.

⁹¹ »Radnički prijatelj« br. 1. od 4. listopada 1874. g.

ZAGREBAČKO RADNIČKO DRUŠTVO I SINDIKATI

Treba uz dosad navedena izlaganja još vidjeti u kojoj je mjeri zagrebačkim socijalistima mogao biti poznat stav Internacionale prema štrajkovima i sindikatima i stav njemačkog socijalističkog pokreta u tom pitanju. Karl Marks je u svojim izvještajima Generalnog savjeta kongresima Internacionale polagao veliku važnost štrajkaškoj aktivnosti, koja je bila organizirana bilo od postojećih radničkih udruženja, bilo od sekcija Internacionale i njenih grupa. To, naravno, ne znači da je zagrebačka socijalistička grupa, organizirajući spomenute štrajkove u Zagrebu, znala za te izvještaje Internacionale i za njene odluke o opravdanosti štrajkaške borbe radnika i uloge sindikata, koji te štrajkove treba da organiziraju. Međutim, postoji velika vjerojatnost da su i znali. U to je vrijeme Marks već dao svoju posljednju riječ o njima. Stvaranje sindikata organski je vezano za razvitak kapitalističkog načina proizvodnje. Nikli iz ekonomske borbe radnika, sindikati su odigrali u organiziranju radničke klase ogromnu ulogu. Sindikati su bili gigantski progres radničke klase u početku razvitka kapitalizma, u periodu prijelaza rascjepkanosti, neorganiziranosti i bespomoćnosti radnika k počecima klasnog ujedinjenja. Prvi pokušaji ujedinjenja imali su karakter privremenih udruženja u svrhu vođenja ekonomske borbe. Kasnije su ta udruženja postala stalna. Marks i Engels ne samo da su odredili njihove ciljeve i zadatke već su odredili i njihovo mjesto u općeklasnoj borbi proletarijata. Oni su na iscrpan način otkrili neraskidljivu vezu između ekonomske i političke borbe i razradili pitanje o uzajamnom odnosu partije i sindikata. Dajući ogromno značenje ekonomskoj borbi, Marks je naročito naglašavao da se sindikati ne smiju ograničiti samo na pitanje ujedinjenja radnika i zaštite njihovih ekonomskih interesa. Sindikati su, po Marksu, škola klasne borbe, organizacija okupljanja snaga proletarijata, škola proleterske solidarnosti, škola socijalizma. Pitanja o zadacima sindikata, o povezanosti ekonomske i političke borbe, o ulozi sindikata u pripremama borbe za potpuno socijalno oslobođenje proletarijata, višeput su bila predmet raspravljanja na kongresu I. Internacionale. Marks i Engels odlučno su ustajali protiv prudonista, bakunista, lassallovaca i tredunionista, koji su pokušavali da odijele ekonomiku od politike. Osuđujući negiranje lassallovaca o neophodnosti ekonomske borbe, oni su se u isto vrijeme borili protiv prudonista i tredunionista, koji su se izjašnjavali protiv političke borbe i naglašavali da će samo povezanost ekonomske i političke borbe donijeti proletarijatu stvarnu pobjedu nad klasnim neprijateljem.

Marks je izvukao zaključak iz ovih nesuglasica i mišljenja, pa je održao u ljetu 1865. jedno naročito predavanje, da bi objasnio značaj sindikata u borbi za poboljšanje radničkih uslova i u isto vrijeme rasvijetlio granice njegovih mogućih uspjeha.

Marks je na tom predavanju izložio osnove svoje teorije vrijednosti i viška vrijednosti, rastumačio one zakone, kojima je podložena radnička nadnica u kapitalističkom društvu i ukazao na uzajamnu zavisnost cijene, radničke nadnice i profita. On je dokazao da su neosnovani prigovori onih članova Centralnog Saveza, koji su se izjasnili protiv štrajkaške borbe i protiv sindikata, koji vode ovu borbu obrazlažući time, što povišenje radničke nadnice neposredno povlači za sobom opće povišenje cijena robe, te je stoga cijela štrajkaška borba iluzorna.

Dok je Marks objašnjavao potrebu sindikalnih organizacija, ustao je u isti mah protiv onih sindikalista, koji su precjenjivali osobitu snagu sindikata. Oni ne smiju zaboraviti da se bore sa posljedicama, a ne sa uzrocima ovih posljedica, da zaustavljaju pokret, a ne mijenjaju njegov pravac, da upotrebljavaju paliјativna sredstva, a bolesne ne liječe. Oni ne treba stoga da se pojavljuju isključivo u ovim neizbježnim gerilskim borbama da nikad stalno ne izazivaju neprekidne zloupotrebe i promjene pijačnog stanja.

Oni moraju shvatiti da sadašnji sistem pokraj sve bijede, koja se njome nameće, u isto vrijeme stvara potrebne materijalne pogodbe i socijalne oblike za ekonomsku obnovu države. Na mjesto onog konzervativnog mota: »Pravedna nadnica za pravedni radni dan« treba na svojoj zastavi da napišu revolucionarnu lozinku: »Ukidanje sistema nagrada«. Otuda su sindikati aktivni centri otpora protiv zloupotrebe kapitala, ali su oni nemoćni, ukoliko se ograničavaju samo na gerilski rat protiv kapitalističkog uređenja. Ne odričući se ovog gerilskog rata, moraju raditi na temeljnom pročišćavanju s ovim društvom i iskoristiti njegovu organizatorsku snagu kao polugu konačnog oslobođenja radničke klase tj. konačnog ukidanja sistema radničke nagrade.

Godine 1866. za Ženevski kongres I. Internacionale Marks je izradio u ime Generalnog saveza iscrpnu rezoluciju o sindikatima.

Budući da ova rezolucija predstavlja potpuno izlaganje Marksovih gledišta na »prošlost, sadašnjost i budućnost sindikata«, donosimo je u cjelini:

a) Njihova prošlost . . . — Kapital je koncentrisana društvena sila, dok radnik raspolaže samo svojom radnom snagom. Ugovor između kapitala i rada ne može s toga da se osniva nikad na pravednim pogodbama, pravednim nikad u smislu jednog društva, koje stavlja na jednu stranu posjed materijalnih, životnih i produktivnih sredstava, a na suprotnu stranu nove produktivne snage.

Jedina socijalna sila na strani radnika jeste njihova snaga odnosno masa. Ali moć mase se slama neslogom. Cepanje radnika stvara se i održava njihovom neizbježnom međusobnom konkurencijom. Sindikati su postali najpre iz spontanih pokušaja radnika u cilju otklanjanja ili bar organizovanja ove konkurencije, da bi se izvojevale pogodbe ugovora, koje su ih uzdizale iznad položaja samih robova.

Najbliži cilj sindikata ograničio se s toga na dnevne zahteve, na odbranbena sredstva protiv stalnih nasilja kapitala. Jednom rečju: na pitanje nadnica i radnog vremena. Ova akcija sindikata nije samo opravdana, ona je nužna. Ne može se biti bez nje dokle god i dalje postoji današnji način proizvodnje. Naprotiv, ona mora postati opšta osvinjavjem i ujedinjenjem sindikata svih zemalja.

Na drugoj strani, sindikati su i nesvesno postali žižom organizacije za radničku klasu, kao što su to bile srednjovjekovne opštine za buržoaziju. Ako su sindikati neizbežni za svakodnevnu gerilsku borbu između kapitala i rada, onda su oni još važniji kao organizovano pomoćno sredstvo radi ukidanja sistema nadnica.

b) Njihova sadašnjost... — Sindikati su do sada imali isključivo pred očima lokalne i neposredne borbe protiv kapitala. Oni nisu još potpuno shvatili svoju snagu kao napad na sistem nadničarskog robovanja i protiv današnjeg načina proizvodnje. Oni su se držali stoga odveć daleko od opštih nacionalnih i političkih pokreta. U poslednje vreme izgleda da su ipak u nekoliko postali svesni svog velikog istoriskog zadatka, kako se to može zaključiti, na primer, iz njihovog učešća u najnovijem političkom pokretu u Engleskoj, iz višeg razumevanja svojih funkcija u Sjedinjenim Državama i iz sledeće rezolucije, koju je usvojila poslednja velika konferencija delegata tred-unionista u Šefilu.

Ova konferencija uvažava potpuno težnje Internacionalnog Udruženja, da se radnici sviju zemalja ujedine u jedan zajednički bratski savez i preporučuje energično različitim udruženjima koja su zastupljena na konferenciji, da postanu članovi one korporacije, uveravajući da je ona potrebna za napredak i blagostanje celog radništva.

c) Njihova budućnost... — Bez obzira na svoje prvobitne ciljeve, moraju se sindikati sada učiti, da svesnije deluju kao žiže. Oni moraju potpomagati svaki socijalni i politički pokret, koji grede svome cilju. Kako oni sami sebe smatraju kao preteče u borbi i zastupnike cele klase, pa prema tome i deluju, mora im poći za rukom, da privuku sebi i one, koji stoje van sindikata. Oni se moraju brižljivo zauzeti za interese rdavo plaćenih radničkih slojeva, na primer za interese seoskih radnika, kojima su naročito nepovoljne okolnosti oduzele njihovu otpornu snagu. Oni moraju ceo svet ubediti, da njihove težnje imaju da budu, daleko od tesnogradnosti i sebičnosti, šta više da imaju za cilj oslobodenje ugnetenih masa.«

U ovoj rezoluciji dovršava se proces razvitka Marksovih pogleda na sindikalni pokret. Na svaki način to je poslednji dokument, u kome su našli izraza njegovi dotični pogledi.

Vidimo da su i u njoj naglašeni potreba, svrsishodnost i plodnost sindikalnog pokreta. Ali u isto vrijeme nije manje naglašena ograničenost ove forme radničkog pokreta, i granice, između kojih se on mora kretati u okviru kapitalističkog uređenja. Što se u ovoj rezoluciji ne spominje ništa o ulozi političke partije radničke klase, to ima svoje

objašnjenje u dnevnom redu Ženevskog kongresa. Na svaki način je i u ovoj rezoluciji istaknuto da sindikati moraju potpomagati svaki socijalni i politički pokret za puno oslobođenje radničke klase, da se oni ne smiju pretvarati u »uske« i »egoistične« organizacije. Sindikati su samo, kako je to već Marks razvio u »Bijedi filozofije«, organizacioni centri radničke klase, prvobitna forma njegovih klasnih organizacija, ali ne organizacioni centar budućeg socijalističkog društva, njegova osnovna ćelija. Sindikati su samo forma i stupanj klasnog obrazovanja proletarijata, njihova borba je samo jedan od elemenata klasne borbe, čiji cilj je uzdizanje proletarijata od jedne vladajuće klase. »Škola socijalizma, kroz koju idu svi radnici, koji učestvuju u proizvodnji — sindikati stvaraju najširu i najčvršću bazu vladavine proletarijata kao vladajuće klase.«

I pored Marksovih naučnih radova o opravdanosti ekonomske borbe radnika i rezolucije I. Internacionale o sindikatima, »Socijaldemokrat«, organ Lassalle-ovog Općeg radničkog saveza u Njemačkoj, ostajao je pri svome shvaćanju, da štrajkovi moraju nužno ekonomski svršiti s neuspjehom, pa da su tek sredstvo za sazrijevanje klasne svijesti proletarijata i da se štrajkovi po pravilu ne mogu odobravati tamo gdje se radnička klasa već otvoreno bori za svoje konačne ciljeve. Na glavnoj godišnjoj skupštini Općeg radničkog saveza u kolovozu 1868. g. u Hamburgu u diskusiji o karakteru štrajkova i što su štrajkovi i da li treba Opći radnički savez da ih organizira, zauzet je stav: 1. da štrajkovi nisu sredstvo, kojim se mogu izmijeniti osnove kapitalističkog načina proizvodnje, ali su ipak sredstvo kojim se može unaprijediti klasna svijest radnika, probiti policijsko skrbništvo, a pod pretpostavkom valjane organizacije mogu se iz današnjeg društva ukloniti pojedine socijalne neprilike, što se najmučnije osjećaju, kao što su prekomjerno dugo radno vrijeme i nedjeljni rad; 2. štrajkove ne treba da organiziraju ni Opći radnički savez, ni radnička udruženja. Kao što se vidi, skupština, govoreći o štrajkovima, zadržala je i dalje Lassalle-ov stav, da su štrajkovi u pitanju nadnica nekorisni, već ih se može upotrebiti jedino u pitanju radnog vremena i nedjeljnog rada. Tek na kongresu radničkih udruženja najrazličitijih struka u Nürnbergu, koji je održan iste godine u rujnu, donijeta je odluka da se osnuju deset radništava (Arbeiter-schaft) i jedan savez radništava. Kongres nije usvojio riječ Gewerkschaft, da se ne bi mislilo da oni znače zanatska udruženja iz vremena cehovštine. Tako su formirana strukovna udruženja (sindikati) cipelara, krojača, zidara, pekara, metalskih radnika, drvodjelaca, tvorničkih radnika i manuelaca knjigoveža, sedlara i remenara, rudara — ljevača i radnika u solanama, te, nakraju, bojadisara, tkalaca i manufakturnih radnika. Marks je za statute tih udruženja rekao, da su principijelno promašeni i da je njihova organizacija prikladna za tajna društva i za sektaške pokrete (tu je on mislio na Opći radnički savez kao sektaški pokret). Marksovo mišljenje bilo je da izabrana organizacija njemačkih sindikata pro-

Zuo erceptione des 111ter Gymnasium veritum, hup
somohl bei der Lehrerverammlung sowie Lehrmittel-Ausstellung bei
Kerdmund St

— (Strike krojačah u Zagrebu.) Nekoji krojački djetici u Zagrebu obustavili su radnju u subotu po dogovoru, da se nepovrate k poslu prije nego što jim majstori dozvole veće plaće. Buduć da je taj postapak krojačkih djetićah protuzakonit, gradsko redarstvo zatvorilo je jučer nekoje nj hove kolovodje.

— (Fischer-Strife.) Ueber dessen Verlauf werden uns folgende Daten geliefert: den 3. Mai wurden 4 Nädelstührer Sofo Badeći, Sofo Zuer, Joan Reßberger und Moriz Eretlinger zur Haft gesetzt, den 4. gegen 10 Uhr kamen 17 Fischer um Befreiung bitten, gegen halb 11 kamen 12 bitten, alle wurden eingeliefert. Nachmittags wurden 23 ausgelassen, die Nädelstührer und Misko Korić wurden zurückgehalten. Durchgegangen sind fünf.

— (Nationaltheater.) Sonntag den 7. Mai findet zu Gunsten der zu Dircobit durch den Brand Verunglückten im Nationaltheater eine Festvorstellung statt, wobei außer einigen Concertisten zum ersten Male das Originalstückspiel „Imenjaci“ (die Namensbrüder) von Santo Durbović aufgeführt werden.

und Consorten theile mehrere (Betruggorica und hiesigen löbl. Betrugshändige u schuldigsten b fassung vorge rechtsträftigen der Unterluch welches mit e bekrast wird

tivurijeći suštini trade-unionsa. Marks je u Socijal-demokratskoj radničkoj partiji ajzenahovaca, odnosno prije toga u nürnbergskim i saskim udruženjima radnika vidio marksizmu blizak pokret njemačkog proletarijata. Osnovna kritika Marksa na lassallovsko stanovište o sindikatima bilo je shvaćanje, da je sindikalni pokret podređeno pomoćno sredstvo političkog pokreta, pomoćno sredstvo drugog reda, upregnuto u kola političke organizacije.

Iz čitavog tog izlaganja proizlazi da su se sindikati u Njemačkoj počeli formirati tek 1868. godine, da su oni i pored nastojanja ajzenahovaca u Njemačkoj, da ih se što više organizira i omasovi, ostali do 1875. g. još uvijek male organizacije bez većeg značenja, s obzirom na milijunski broj radnika, koji je Njemačka već imala. Zato sindikalni pokret Njemačke u početku nema onog značenja koje je imao politički pokret za Austro-Ugarsku. Znamo da su se u Austro-Ugarskoj postojeća udruženja, kako ona organizirana na teritorijalnoj, tako i ona na stručnoj bazi, ujedinjavala u Opći savez. Iznimku čini nekoliko društava za samopomoć radnika, o kojima smo već govorili, koji su se objedinili i po liniji struke. To je bio, na primjer, slučaj s tipografima, koji su za sva tipografska društva u austro-ugarskoj monarhiji imali zajednički komitet i slično.

I u Zagrebačkom radničkom društvu vidimo pokušaj odvajanja njegove ekonomske aktivnosti od političke. To također spada u okvir trzavica i svađa u društvu. Tako se u društvu diskutiralo o tome da se fond za podupiranje članova, zajedno s poslovnicom za posredovanje rada i fondom za putnu pomoć te odborom za pitanja zanatstva i za posao, odvoji od fonda za izobrazbu radnika. Drugim riječima, u društvu se raspravljalo o tome da se stvori posebno društvo za prosvjećivanje radnika i posebno za najamnu brigu oko njegovih ekonomskih interesa. To znači, radilo se o odvajanju političkog rada od sindikalnog rada. Željelo se učiniti jedan korak dalje i stvoriti pored zagrebačkog radničkog društva za uzajamnu pomoć, društvo za izobrazbu radnika s pretežno političkim karakterom, jer znamo da je prosvjećivanje radnika, bez obzira na paragrafe statuta, koji su pisani za vlast, ustvari bilo agitacija i propaganda tadašnjih socijalističkih ideja. To se, naravno, nije dogodilo, jer su vlasti odbijale promjenu pravila, kojom bi se Zagrebačkom radničkom društvu dao drugi karakter. Zbog toga Zagrebačko radničko društvo mora da ostane kod toga da se pored svoje političke aktivnosti i dalje bavi rješavanjem materijalnih pitanja radnika, pa stvara za to posebne grupe, sekcije, odnosno odbore unutar društva. Same sekcije su, čini se, bile ilegalne, ali sve govori da su postojale. To se vidi kako iz pisanja »Agramer Zeitunga« u vezi sa štrajkom krojača, tako i iz pisanja »Radničkog prijatelja«.

Prema tome, društvo je u periodu do 1875. g. u sebi objedinjavalo cjelokupnu aktivnost jednog radničkog pokreta. Vodilo je političku aktivnost i kulturno-prosvjetnu, isto tako bilo je organizator radnič-

kih štrajkova za veće nadnice, kao i materijalne i moralne samopomoći među radnicima. Odvajanje pojedinih grana te aktivnosti izvršilo se mnogo kasnije.

Prema tome, Zagrebačko radničko društvo bilo je u isto vrijeme prva politička organizacija zagrebačkih radnika, preteče Socijaldemokratske partije. Drugo, pramatica sindikata u Hrvatskoj. Sve do osnivanja posebne političke proleterske stranke i posebnih sindikalnih organizacija Zagrebačko radničko društvo čini glavno mjesto radničkog sabiranja, koje je ilegalna organizacije socijalista Zagreba koristila za razne vidove svoje legalne djelatnosti.

Ako se uzme sve to u obzir, onda otpada, kao što smo to već rekli, svaka pomisao da je Kale bio pristalica Lassalla i njegovih ideja. Kale je bio organizator tipografskog štrajka za povećanje nadnica, organizator štrajkaškog fonda, organizator sklapanja kolektivnog ugovora i sindikalnog posredovanja rada. Istina je da Kale u svom spisu nigdje ne spominje sindikate. To nije bitno. On je u postojećim društvima njegovao sindikalnu aktivnost i gurao oba radnička društva da se razvijaju u pravcu sindikata.

»Radnički prijatelj« i pod njegovim uredništvom, iako nije donosio takve članke, u kojima bi radnike pozivao na štrajkove za povišenje nadnica, zabilježio je mnogo tarifnih pokreta i štrajkova, koji su se vodili u drugim zemljama. Tako je »Radnički prijatelj« br. 4. od 25. X. 1874. registrirao štrajk lončara u Münchenu i tarifni pokret rudara u Engleskoj. Dalje, »Radnički prijatelj« br. 17 od 25. IV. 1875. javlja da su u Brnu otpušteni radnici tekstilne industrije, jer su tražili povišenje nadnica. List istovremeno poziva radnike da sprečavaju dolazak novih radnih snaga u Brno, te moli pomoć za češke radnike i t. d.

ZABILJEŽENIH ŠTRAJKOVA U HRVATSKOJ BILO JE VEĆ 1869. GODINE NA RIJECI

Dok su zagrebački radnici radili 1869. g. na osnivanju svoga društva, na Rijeci je uporedo sa sličnom akcijom već došlo do prvih štrajkova.

Početkom listopada 1869. g. stupili su u štrajk radnici postolarskih, kovačkih i stolarskih radionica. Glavni zahtjev, koji su štrajkaši postavili, bio je skraćivanje radnog vremena. Održana je skupština štrajkaša, na kojoj je donijeta rezolucija i zahtjev da gradsko vijeće Rijeke posreduje i određenim mjerama prisili poslodavce na usvajanje radničkih zahtjeva.

O tome štrajku pisao je list »La Bilancia« za štrajkaše dosta povoljno. List napada općinsku upravu, da kao Pilat pere ruke i ne će da se miješa u nastali štrajk.

»Kakva je to moralnost kada se siromašnog čovjeka primorava da kao stroj radi po 13 i više sati dnevno za jednu nagradu koja nije dovoljna niti da ga nahrani? Neka mi se odgovori, kakva je razlika između robovanja crnaca i bijelaca? Prvi su barem nahranjeni kako ne bi gubili na vrijednosti; obratno je sa drugima: »oni se upotrebljavaju dok su od koristi, a onda ih se baca u staro željezo, da bi svršili po bolnicama« ...

Pisac se dalje izjašnjava za donošenje zakona, po kojem bi troškove u slučaju bolesti i starosti trebao snositi sam poslodavac.

»U slučajevima, kada se i najsnažniji čovjek mora radi pretjeranog 13-satnog dnevnog rada da razboli, dužnost bi bila da vlasnik radionice plati sve troškove za vrijeme bolesti kao i da nadoknadi gubitak kojoj je izložena uboga porodica dotičnog radnika. Odgovoriti će se: ... pa tko prisiljava radnika da radi? Neka se šeta gradom i neka čini kako god hoće.

Takav odgovor bio bi ne samo nedoličan čovjeku nego ni najgoroj životinji. Potreba je da se dočepa komad kruha, ali taj kruh ne treba da bude umiješan sa suzama i krvlju. Vi koji pišete o milosti prema životinjama, propovijedajte urbi et orbi za milost prema radnicima.

Nije moralno gledati da sinovi rada budu po 13 sati dnevno za poslom i da dobivaju tuberkulozu na teret javne higijene, pošto umirući a ne zdravi ljudi — stvaraju sablasti. Iz toga život radnika prolazi velut umbra, a djeca njihova koja se rađaju, bolesna su već u majčinoj utrobi. Doda li se još k tome bijedna nadnica koja nije dovoljna ni za najpotrebnije, to se zanemaruje porodica i žena je silom prilika dovedena do toga, da za uzdržavanje porodice mora da proda svoje tijelo, a narasla djeca da isele: drugim riječima dolazi se do prekinuća najsvetijih društvenih porodičnih veza.

Sloboda rada, stvarajući konkurenciju prouzrokuje također i onaj monopol koji ide u korist pohlepnih ljudi; ali iskorišćavati uzdisaje jadnika osuđenog na 13-satni dnevni rad, znači biti bez srca. Čovjek ima potrebe svijetla »a da se razvije i okrepljuje«, uskratiti mu za 13 sati svjetlost sunca znači isto kao i osuditi jednu biljku da raste u sjeni; hoće li mu ona dati ploda? Ali neka vlasnici malo promisle, neka dobro promisle. Neka mi odgovore da li nemoćni mogu da idu ukorak sa zdravima? Ne! Dobro, onda takva stvar Vam je i sa radnikom. Ako se nakon osam-satnog dnevnog rada dodaje još pet, onda se radi slabo i rastreseno, a špekulant umjesto da ima dobitka, on gubi ...

... Jednu drugu okolnost također ne treba mimoći: rad manualnog radnika nije samo materijalan, on je i intelektualan; pošto je svaki rad potreban pažnje, zakona razmjere, koji su prvi elementi za ljepotu rada. Uzmemo li kao primjer postolara, ako se on stara da se koža na gornjem dijelu noge ne nabora nego da Vam lijepo pasuje na nogu, da peta bude ravno postavljena kako se noge ne bi klimala, da se cipele mogu komotno zakopčati, a da noge ne budu kao u kalupu, da cipela po sebi daje lijep izgled nozi lijepe djevojke — ako on na to ne pazi, onda će on postati jedna šeptrlja a ne majstor koji poznaje estetiku svog zanata. Zar da za izvršenje svega toga nije potreban mozak? Samo ruke zacijelo nisu dovoljno. Stoga ako činovniku radno vrijeme (obzirom na to što je više umno nego fizičko) traje 6 sati dnevno — onda je svakom drugom zanatu kao postolaru, kovaču i stolaru osmosatno vrijeme radno više nego dovoljno, ali 13-sati dnevno rada je na svaki način više nego pretjerano i prelazi svaku granicu!

Ovo je za sada dosta što smo naveli u pogledu morala i higijene radnika kao i o dužnosti Općinske kongregacije po nastalom štrajku. Sada nam preostaje još da uputimo riječ gospodi od Trgovačke komore. Njihova je dužnost da ne budu strani po stvarima lokalnih interesa; te da po potrebi upotrebe

fort,
kam,
Bot-

sonie begüßlich des Bezugsrechtes der Logeneigentümer statt.
Abends fand die gewöhnliche, sehr gefüllte Vorstellung statt,
bei welcher noch einigen Tableau eingetne Tischlaute gehört wur-
den. Tischchen die betreffenden Herren auch, wenn sie ein analo-
ges Bild in einer Bildergalerie sehen?

(Tischlerstreike in Agram.) Die hiesigen Tischler-
gesellen drohen mit der Arbeitseinstellung, im Falle ihnen der
Lohn nicht erhöht wird. Ein Abgesandter derselben, Tischler R a-
b e l y, hat diesen Beschluß der Stadthauptmannschaft zur
Kenntniß gebracht. Man sagt, daß ihnen die Wiener und Bester
Arbeiter Beisülfe in Aussicht gestellt haben. So lieft man in den N. N.

rister
er
ation
Auf

— (Strika zagrebačkih stolarskih dje-
tića h.) Ovdješnji stolarski djetici priete se, da će,
obustaviti radnju, ako jim se plaća nepovisi. Njihov
izaslanik stolar Radezky prijavio je već ovu namjeru
gradskomu satničtvu. Kažu, da su jim bečki i peštanski
radnici obećali svaku pripomoć.
Уредак и печат у редакцији, да и даље
ништје су bedeuten, да den auswärtigen Lesern die hiesigen

15,509.455
i statistička
i narodnoga
zah u svezcib

sva ona moralna sredstva, kako bi sva opravdana traženja radnika bila saslušana, a nepravdna odbačena. Bilo bi zaista hvalevrijedno kad bi stvorili jedan industrijski statut kojim bi se zamjčio opstanak radnika i da bi se propisalo radno vrijeme za sve vrste radnika.«⁹²

ANNO 1869. — N. 41.

Fiume, 9 Ottobre.

La Bilancia non ogni settimana alle ore 3 pomer.
 Abbonamento per Fiume: Anno L. 5. mensuale F. 3.
 Semestrale F. 4.
 Per la corrispondenza Anno L. 7; trimestrale L. 4; bi-
 mensuale L. 3. 50.
 Per l'Estero: I prezzi di Fiume più la relativa tassa
 postale.
 Il singolo numero si libera solo nei sei mesi di
 dicembre ed il 10.
 Le inserzioni si ricevono dal 1. Gennaio. Aprile,
 Luglio ed Ottobre dagli otto, e il dicembre e l'anno
 corrispondente all'ufficio del giornale presso il Pri-
 ncipalissimo tipo tipografico Romano.
 Lettere e gruppi non vanno in conto, vengono spediti
 il numero della loro corrispondenza.

Le inserzioni di avvisi ed annunci si pagano a foglio
 supplementare, si calcolano come segue:
 La prima linea di 30. — pag. 1. 10. — 2. pag.
 1. 20. — 3. di pag. 1. 30. — per ciascuna riga, se-
 condo il 1. 50 comprese la tassa postale. Per ogni nu-
 mero pubblicazione in molti numeri, ogni qual l'ac-
 cordo, si pagano nei più piccoli del totale.
 I prezzi sono per ogni riga.
 I prezzi di avvisi ed annunci si pagano a foglio
 supplementare, si calcolano come segue:
 Le inserzioni di avvisi ed annunci si pagano a foglio
 supplementare, si calcolano come segue:
 Le inserzioni di avvisi ed annunci si pagano a foglio
 supplementare, si calcolano come segue.

LA BILANCIA

Giornale ebdomadario, umoristico e di varietà con illustrazioni.

LO SCIOPERO DEGLI OPERAI.

Gli operai o sono gli artigiani fiammati, calce-
 lai, fabbri e falegnami, abbandonarono le botteghe
 del loro padrone, dichiarando di non tornare ad la-
 vorare se prima non venisse loro data dimostrazione

certa dell'Opedale, il quale è condannato alle
 spese della ristorazione della macchina lavorata.
 Sarebbe una vera giustizia quello perciò di sta-
 bilire come legge, il dovere a chi ne fa il lavoro.
 Che se un Operajo venisse a cadere infermo non
 per la sua età, ma per aver dato fatiche non pro-
 porzionate alle proprie forze, e il suo di lavoro
 quotidiano non gli ha strarucinato non

è come condannare una pianta di troncare all'um-
 bra: dura questa cosa brutta? Ma rifiutano
 padroni, e rifiutano bene, che non lungi dall'ac-
 quiescere lavorati, stiano e prodi, ed loro fatto ne
 vuole nel procurato passivo e tardi. Mi dicono
 se gli infermi vogliono a continuarsi a parer volenti
 e liberarsi, come si sono? No? Ed allora non è più
 un

Kako je taj štrajk završen, da li je bilo već prije štrajkova i da li se razvijala štrajkaška aktivnost i poslije 1869. g. na Rijeci — nismo uspjeli sabrati potrebnu dokumentaciju, ali je vrlo vjerojatno, da takva dokumentacija postoji.

Prije riječkog štrajka spominju »Narodne novine« da je došlo do krvavog sukoba između vojnika c. kr. pukovnije grofa Gjulaja i pekarskih radnika, koji su pekli kruh za vojsku. U tom sukobu bio je velik broj ranjenih. Iako nismo sigurni, da se ovdje radi o nekom štrajku, zabilježili smo i ovu vijest.⁹³

⁹² La Bilancia br. 41 od 9. X. 1869. g.

⁹³ Narodne novine br. 9 od 11. I. 1869. g.

RAD ŽENA U TVORNICI CIGARA I PITANJE DJEČJEG RADA

Kad su zagrebački socijalisti ustali protiv upotrebe dječje radne snage, oni su se morali boriti za primjenu postojećih propisa, koji su bili donijeti obrtnim zakonom 1872. g., jer se ni njegovim prema danas reakcionarni paragrafi nisu nigdje, pa ni u državnim poduzećima primjenjivali. Uzeli smo za primjer tvornicu cigara. »Radnički prijatelj« broj 5 od 31. I. 1875. g., pošto konstatira da je »dužnost svakog radnika da jedan drugoga potpomažu u dobrom i zlu i bore jedan za drugoga«, iznosi da je carska financijska blagajna zaposlila samo žene radnice u proizvodnji cigara. Država treba mnogo novaca za pokriće svojih raznih potreba, stoga nastoji izvući što je moguće više novaca iz svih izvora, koji joj stoje na raspolaganju. Zato namještenje daje samo ženama pod isprikom, da su samo ženski radnici sposobni za taj posao. O niskim njihovim dnevnicama nitko ne može ni naslućivati. Najbolje radnice zarade za tjedan dana najviše 2—3 fl., većina zaradi 1—2 fl., najmlađe među njima, još djeca, koja se prema obrtnom zakonu ne smiju zaposliti, primaju 60 kr. na tjedan, sekser na dan. Je li to zarada, koja odgovara naporu, pa bilo to i slabih ruku. Kako se time mogu prehraniti one radnice koje se moraju same izdržavati. Najveća nužda sili roditelje, da šalju djecu u tvornicu umjesto u školu za tako nisku nadnicu. Prerađivanje duhanskih sirovina opasno je po život i zdravlje djece. Zbog toga su zaposlena djeca u tvornici duhana od sve djece najmanje zdrava.

Postoji tvornički kućni red. On je napisan samo za interes poduzeća. U tvornici se provodi sistem kazni kao nigdje drugdje. Za najmanju pogrešku oduzima se radnici novac. Ima slučajeva da su djevojke trebale platiti više kazne nego što im je iznosila zarada. Što se dešava s ustegnutim novcem? Pitati za oduzeti novac je drskost. Samo radnički ološ može da traži obračun za svoj novac! Djeca, od čije se nadnice ne može ništa ustegnuti, kažnjavaju se klečanjem za vrijeme podnevnog odmora.

U tvornici postoji bolesnička blagajna. Za nju se svakoj radnici ustegne 10 kr. na tjedan, bez obzira na visinu zarade. U slučaju bolesti ona prima pomoć od 1 fl. 20 kr. tjedno i neke lijekove. Gospodin direktor treba da razmisli koliko ima u tom nehumanosti. To je mizerna pomoć. U Zagrebačkom radničkom društvu za 50 kr. mjesečne uplate dobije se 5 guldna bolesničke pomoći. Bolesnička blagajna ne ispostavlja nikakav račun o deponiranju oduzetog novca od radnika. Ti novci ipak pripadaju radnicima.

Još jedna slika o prilikama u tvornici. Upravitelj je izdao zapovijed da se ima organizirati ples. Svaka djevojka morala je pridonijeti 1 fl. Ples se nije održao, jer se nije mogao skupiti potreban novac. Zarade radnica jedva su tolike, da si mogu nabaviti najnužniju odjeću, a da ne govorimo kako bi onda nabavile sve potrebno za zabavu.

Često su se tužile radnice na upravu. Zato što radnice nisu udovoljile direktorovu pozivu za ples, zaprijetio im je da će biti još stroži. Neka mu je sretno! Treba ipak da pomisli, da struna, koja je prenapeta, puca i udara po licu. On nema prava da prijeti. Bio bi red da postupa blaže sa svojim podčinjenima. Možda misli da je časno izigravati tiranina među ženama radnicama. Treba da se pobrine za bolju plaću radnica. Neka intervenira kod državne blagajne. Zarada radnica tvornice odgovara narodnoj poslovi: »za umrijeti previše, za živjeti premalo!«

Nato je direktor tvornice poslao »ispravak«, koji je odštampan u »Radničkom prijatelju« broj 8, u kojem uz izjavu da je ovo laž, obećava da će člankopisca tužiti sudu.

Iz odgovora na taj ispravak može se izvući slijedeće:

Navod u vezi s malim nadnicama ispravkom direktora nije pobijen. Direktor tvrdi da starije radnice (nadzornice stolova) primaju 6 do 7 fl., mlađe 3 do 4 fl., najmlađe, koje naziva »učenicama' 1 fl. 5 kr. Njihove plaće ovise od marljivosti i spretnosti radnica. Jedne zarade više, druge manje. Zbog toga dolazi i do manjih zarada i t. d. Za male zarade nije krivo poduzeće, već radnice!

Moglo bi se navesti dovoljno primjera, koji potvrđuju da su zaposlene djevojke primile manje od jednog filira tjedno, ali ih se ne može predati osveti direktora, pa će se njihova imena prešutjeti. Jednu je djevojku otac radije zadržao kod kuće nego pustio da radi, jer uopće nije znao koliko zaradi. Davala je kući 70—90 kr. Direktor je tvrdio da se veće kazne od prosječno 20 kr. na tjedan ne odrađuju od nadnica radnica. 20 kr. bila je visoka kazna. Djevojka, koja je trebala na tjedan platiti veću kaznu nego što joj je bila zarada, bila je Ana K. Ona je u jednom tjednu morala donijeti još 21 kr. od kuće mjesto da dobije nadnicu. U jednom drugom tjednu primila je samo 22 kr. Ove 22 kr. zadržalo je poduzeće kao kaznu u prilog bolesničke blagajne. Neka druga radnica, Marija K-ć, otpuštena je, jer je tražila od direktora bolji materijal.

Ponovno je potvrđeno, da za djecu postoji kazna klečanja. Gotovo svaka djevojka provela je svoj podnevni odmor na koljenima, kao na pr. prije spomenuta Ana K., Frančiska O.

Majstor H. u srpnju 1874. g. udario je Mariju S. kalupom, da je tri tjedna odležala u krevetu. Pregledao ju je dr. Bauer, koji direktoru sekundira u pričanju o humanizmu u tvornici. Direktor je prijetio administratoru D. Bl. procesom, ukoliko ne budu povučeni navodi iznijeti u »Radničkom prijatelju«.

Iz tvornice je otpuštena g. Sch., jer je uzela u obranu svoju 12-godišnju kćer, koju je neki činovnik tvornice htio zlostavljati. 50-godišnju radnicu H. istukao je majstor F., a kad ga je htjela prijaviti vlastima, otpuštena je.

Kao primjer humanosti i brige za dobro radnika direktor ističe 3-razrednu školu, koju je tvornica osnovala 2 godine prije tog slu-

čaja. Tom školom bačen je pijesak u oči javnosti i vlasti. Nastava za djevojke, koje su zaposlene u tvornici, u toj školi odvijala se 3 put tjedno od pol 12^h do pol 1^h u samostanu. To je bilo protuzakonito. Prema § 70 u tvornici ne smiju biti zaposlena djeca ispod 10 godina, a od 10—12 jedino dozvolom obrtničkog nadležstva.

Dozvola se izdavala samo u slučaju, kad se može spojiti redovni posjet škole s radom u tvornici, drugo kad tvorničar osigura školovanje djece pomoću posebnih škola. Djeca od 12—14 godina mogu se zadržavati na radu najviše 8 sati dnevno. Tri sata tjedne nastave ne odgovaraju zakonu. Školske vlasti morale bi poduzeti potrebne korake. Bez obzira na to što novi školski zakon predviđa 12-satnu nastavu za djecu, zaposlenu u tvornicama, treba spriječiti iskorištavanje djece.

Koliko sati rade djeca? Školsko se vrijeme vrši na račun podnevnog odmora. Jedan sat (od 12^h—13^h) 3 put tjedno oduzet je od odmora djeci, koja od ranog jutra do kasno u noći rade na poslu, koji šteti zdravlju.

Tako dugo dok se ne postigne zabrana dječjeg rada u tvornicama, treba barem nastojati da se primjenjuju zakonski propisi o zaštiti djece.

Ali i u traženju primjene zakona za zaštitu djece morali su se zagrabački socijalisti boriti ne samo protiv poslodavaca i njihovih ravnatelja, upravnika i poslovođa već i raznih »dječjih zaštitnika«, koji su se zalagali za zapošljavanje djece zbog moralnih razloga, da se ne bi ne radeći odgojili za kradljivce i provalnike, a djevojčice predale raznim porocima i nemoralu. Pokrećući pitanje dječjeg rada socijalistima grada Zagreba nisu odobravalni ni roditelji, čije su nadnice bile tako niske, te su svoju djecu sami upućivali u tvornice i radionice, kako bi poboljšali bar makoliko bijedan život!

Mnogo prije, još 15. ožujka 1870., »Odjel za bogoštovje i nastavu« pod br. 717 podnio je predsjedništvu vlade izvještaj o zapošljavanju djevojčica u tvornici duhana, koje su trebale da polaze osnovnu školu. Taj odjel je, pošto se radilo o djevojčicama od 6, 7 i 8 godina, zatražio intervenciju Gradskog poglavarstva. Usprkos toj intervenciji, poduzeće je ipak i dalje zapošljavalo djevojčice i odupiralo se policiji, kada je ova došla da jednu od njih iz tvornice odvede u školu. Predsjedništvo vlade je svom odjelu dalo do znanja da se nema u to miješati. Gradsko poglavarstvo dužno je pozivati roditelje na odgovornost, a upravu tvornice se ništa ne tiče da li djeca, koju ona zapošljava, polaze školu ili ne. Taj izvještaj potvrđuje pisanje »Radničkog prijetelja«. Iako se radi o pet godina ranijem slučaju, i s tom razlikom da je uprava tvornice sada formirala vlastitu školu za djevojčice-radnice zaposlene u tvornici, donosimo ga u cjelini kao dokument vremena:

»Systema scholarum elementarum in Hungaria od godine 1845. br. 25224, koji zakon i u Hrvatskoj i Slavoniji kriepost imade, u §. 76 kaže, da su sva dieca, počamši od 6. pa sve do 12. godine, dužna polaziti pučke u miestu postojeće škole; a § 77 kaže, da dotična oblast ima sve roditelje, koji bi zanemarili tu dužnost, kazniti novčanom globom.

Budući pako da je ovomu kr. vladnomu odielu službeno prijavljeno bilo, da ravnateljstvo ovdašnje tvornice duhana prima u nadnicu svakovrstne dievojčice bez razlike dobe, i bez obzira na to, jesu li iste glavnu školu doversile ili ju još sada polaze, pa su mnoge dievojčice uslied toga i prestale školu polaziti: to je ovaj kr. vladni odiel, deržeći se rečenih ustanovah, dne 8. veljače 1870. br. 395 pozvao poglavarstvo grada Zagreba, neka naloži rečenomu ravnateljstvu, da s miesta iz nadnice odpusti one dievojčice, koje se nemogu izkazati, da su sversile glavnu učionu.

Na učinjeni u tom smislu nalog od strane gradskoga poglavarstva odgovorilo je ravnateljstvo iste tvornice dne 25. veljače 1870. br. 115, da je pomenuta tvornica kano kraljevski zavod neposredno podčinjena kr. ministarstvu, ter da se takove naredbe, kakove je izdalo gradsko poglavarstvo, motiviraju postojećim u zemlji zakonom, da se tako visokomu kr. ministarstvu podnieti mogu.

Dok se je u ovom k. odielu spremala riešitba na taj odgovor, prijavilo je ovamo gradsko poglavarstvo dne 9. ožujka 1870. br. 1226, da je ravnateljstvo iste tvornice opet u nadnicu primilo dievojčicu Baru Hraniteljevu, koja je drugi razred glavne škole polazila, ter je gradsko poglavarstvo cieduljom putem pandura poslalo dievojčici u tvornicu nalog, da se ima u školu povratiti, pa to isto imao je pandur javiti samomu ravnateljstvu tvornice, koje međutim, postupajuć grubo s pandurom, izjavilo, da ta stvar na gradskoga načelnika nespada.

Ako i jest istina, da ovdašnja tvornica duhana spada neposredno pod visoko kr. ministarstvo, ter da glede unutarnjega svoga ustrojstva ima od njega primati naloge; ali je s druge strane i to nepobitna istina, da zagrebačke dievojčice spadaju pod domaće oblasti, ter se ovomu kr. vladnomu odielu čini posve korektan postupak poglavarstva grada Zagreba, što je samoj dievojčici Bari Hraniteljevoj dalo nalog, da se povrati u školu, a ravnateljstvu tvornice prijavilo, da tu vlast verši na podčinjenim sebi subjektom.

Kad bi se ravnateljstvu tvornice prosto ostavilo, da bez razlike na dobu i na dužnost polaziti školu prima ovdašnje dievojčice u nadnicu, to bi se prostija verst građanstva, koja uprav najviše treba pouke, iste lišila, čega nesmije dopustiti ovaj kr. vladni odiel.

Uslied toga moli se visoko predsiedništvo, neka izvoli učiniti shodne koračke, da se ravnateljstvo ovdašnje tvornice duhana, koje kao nieka samovlast u zemlji postojati nemože, prisili na obderžavanje postojećih u zemlji zakonah, ter da uslied toga ne samo odpusti prama ovdašnjemu nalogu iz tvornice sve one dievojčice, koje ili školu polaze ili se nemogu izkazati, da su glavnu učionu sversile, nego da takovih u buduće i neprima, osim takovih slučajevah, gdje su roditelji tako siromašni, da po sudu gradskoga poglavarstva jedini način života u zaslugi svoga dieteta imadu; u kojem bi slučaj u dovoljno bilo, da je takovo diete tri godine u školu išlo, pak za upotriebljenja u tvornici do 15. godine nedieljnu učionu polazi; jer bila rečena tvornica kako mu drago uređena i spadala glede svoga unutarnjega ustroja pod koju mu drago oblast, ovaj kr. vladni odiel ipak nescieni, da bi ona smiela biti utočištem za sve one, koji se kane oteti obderžavanju postojećih u zemlji zakonah.«

Odgovor predsiedništva vlade glasi:

»Po uvidu tamošnjega izvješća od 15 ožujka 870 br. 717, kojim se zahtjeva posredovanje proti upraviteljstvu ovdašnje tvornice duhana glede djevojčica tamo upotriebljenah a podvrženih dužnosti da glavnu učionu polaze, ubavješćuje se kr. vladni odjel za bogostovje i nastavu, da odavle povoda nema išta učiniti,

Visoko Predsjedništvo!

Systema scholarum clivica-
tarium in Hungaria ad ge-
nua 1843 h. 18384, koji
kako i u Krasovskoj i
Glasovoj kriepi i krasov,
u S. 76 kare, da su svo-
dica, posamiti od C. pa su
da 12. godina, ducina polari-
ti, publike u miestu postoji
u školi; a S. 77 kare, da
datican običaj una su se,
dilegje, koji li krasovskij
na ducina, krasov, pavia,
nam glava.

Predici pakti da je
ovom h. vladarom običaj
stičećar prijateljstvo, da
krasovskijova pavia dje su-
vise ducina pavia u nastajem
sua krasovskij ducina ducina
kraljevo ducina, i hoc običaj
na so, jer li iste glava
školi ducina ducina ducina
rada polari, pa su mirage
ducina ducina ducina
školi posajiti: li je ovaj
h. vladar običaj, ducina ducina
sicećar u krasov, da S. 77
177

jer se je vladni odjel odnosno poglavarstvo grada Zagreba u uvodu navedenoga propisa od godine 875. §. 77. držati, te roditelje na odgovornost povući imalo — a ne upraviteljstvo tvornice, na koje taj predmet ništa nespada.»⁹⁴

Nakraju bismo spomenuli da je proizvodnja duhana prije uvađanja monopola bila vrlo razvijena, naročito u Primorju. Znatno veća od zagrebačke bila je tvornica duhana na Rijeci. Poslije austrijskog poraza u ratu s Italijom otpala je mletačka tvornica duhana kao konkurent. Zato se riječka znatno proširila. Radila je parnim strojem od 20 konjskih snaga, i drugim aparatima i mašinama. Upošljavala je preko 2.330 radnika i radnica. Trošila je 17.940 c. inozemnog i 18.470 c. domaćeg duhana. Proizvodnja duhana i cigara po vrijednosti iznosila je 4,5 milijuna. Zagrebačka tvornica upošljavala je 30 radnika, 257 radnica i 228 djece ispod 14 godina; potrošila je 6.806 c. duhana, a proizvodila cigara i duhana u vrijednosti od 565.100 stot.

O POLOŽAJU RADNIKA U PRVOJ ZAGREBAČKOJ TVORNICI STROJEVA

Kako su i pod kakvim uvjetima živjeli radnici i u drugim tvornicama, može da pokaže primjer Prve zagrebačke tvornice strojeva, u kojoj se, s jedne strane, otpuštaju radnici prema čefu poslodavaca, a s druge strane kažnjavaju po 20—30 krajcara globe, »Radnički prijatelj« broj 5 od 31. I. 1875. o tome piše:

»Krivnjom gospodina inženjera propadaju neproduktivno satovi, nedelje i mjeseci radnog vremena. Zbog neuspjelog crteža i nekorektnog naređenja predmeti se izrađuju dva, i 3 puta da bi ih se na kraju bacilo, u ropotarnicu. To su na pr. preše za gvožđe. Inženjer je kriv što strojevi nisu na vrijeme gotovi? Pojedini dijelovi nisu bili završeni zbog njegove krivnje! Tko će platiti izgubljene satove i dane? Tko će platiti materijal, koji je kod toga propao?

Da li radnik, koji je pjevao stojeći za strojem, načinio veću štetu nego inženjer. Neljudski je najuren sa posla i zarade otac petero djece. Izbačen je na nemilosrdan način u teško godišnje doba. S kakvim je osjećajem promatrao taj radnik svoju gladnu djecu? Inženjer se uživio u položaj priganjača. Otud kod njega takvo tvrdo postupanje. Naravno, inženjeru je svejedno. On ne vidi suzu, koju majka prolije, kada čuje svoju djecu kako plačući mole kruha. Niti čuje kletvu, kojom ga proklinje, očajan otac. Njemu je svejedno. Svejedno mu je, ako se djeca tresu od zime i krase kruha zbog njegove krivnje. To se njega ne tiče. On živi zadovoljno i bez brige. Radnička obitelj može propasti!

Zbog nedostatka rada otpušten je jedan nesretnik. Na posao jednog čestitog čovjeka, uzet je nov, poznat kao pijanica i po stručnim sposobnostima daleko iza otpuštenog radnika.

Inženjer je slomio jednu prešu. Krivicu je htio prebaciti na radnika, koji na preši radi. Zato je naredio onima koji su ga vidjeli kad je prešu slomio, da šute. Štetu koja je nastala, morali su platiti svi radnici, jer se tobože nije mogao utvrditi krivac. Radnicima se u vidu globe usteglo od zarada 20—30 krajcara. »Mislite možda, — pišu radnici Prve zagrebačke tvornice strojeva, — da smo kod rada od 3—4 dana zaradili toliko, da možemo lako preboljeti to uztezanje nadnice? Cekajte samo, doći će i drugičiji dani.»

⁹⁴ Državni arhiv Zagreb br. 362/pr.—1870.

Pr. 362 1870
D.

No. 362
pr. 17. v. 18. 570

Pravica
ko se vidi, vspeha se bogotopje
v nastan 15. 3. 570 s. 717
pote izpovedi, potopit
dovomi lukana, a potopit
stavnoh skale, slariti.

propira Prigov
v. 18. 570

1. d. vspeha vspeha
pride vspeha

Sec. VI

Pravica

ko se vidi, vspeha se bogotopje
v nastan

ov. 18.

ko se vidi, vspeha se bogotopje
v nastan 15. 3. 570 s. 717
pote izpovedi, potopit
dovomi lukana, a potopit
stavnoh skale, slariti.
ko se vidi, vspeha se bogotopje
v nastan
ov. 18.
1. d. vspeha vspeha
pride vspeha
Pravica

UMJESTO PUČKIH KUHINJA RADNICIMA TREBA OSIGURATI POSAO I DOBRU ZARADU

Usljed krize, koja je postepeno obuhvatila zagrebačku proizvodnju i tržište, nastala je besposlica, a s njom niske nadnice i slaba ishrana radnika. Nezadovoljstvo koje se u vezi s tim stvaralo, natjeralo je zagrebačku buržoaziju na razmišljanje, kako da spriječi posljedice, koje mogu da nastanu uslijed takvog položaja radnika. Tako je došlo do otvaranja »kuhinje za puk«, koja je trebala dati jeftinu hranu radnicima. Znamo da je buržoazija i kasnije u novim krizama, koje su potresale kapitalistički svijet, poduzimala iste mjere, otvarala kuhinje za nezaposlene i slabo plaćene kategorije radnika. Zagrebački socijalisti su ustali protiv te buržoaske milosti. Oni su tražili da se radnicima umjesto pučkih kuhinja dade rada, zaposlenja i takve zarade, s kojom bi radnici i njihove obitelji mogli da pristojno žive. U »Radničkom prijatelju« br. 13 od 27. XII. 1874. g. iznose svoj stav zagrebački socijalisti na ovaj način:

»U br. 288. Agr. Ztga.« čitamo izvješće odbora ad hoc za ustrojenje »kuhinje za puk« »Volkskueche«, (što ga je podnio g. dr. Jacobi u sjednici upravljajućega vieća »družtva čovječnosti«). Kako obrekosmo, izjavljujemo danas i mi mnijenje svoje u toj stvari i to s gledišta onoga razreda pučanstva, za kojeg se hoće ovim sredstvom ponajprije olakšica stvoriti, t. j. s gledišta radničkoga stališa.

Kako nam izvješće dokazuje, jest svrha tih »kuhinja za puk« ova: »da se svim onim, koji od maloga prihoda živu, a ipak volju imadu, poštenim načinom i vlastitom silom prehraniti se, dobra i krepka hrana pruži uz tako jeftinu cieniu, uz koju ju pojedini ili ciela obitelj pripraviti nemože.« Dalje kaže izvješće da će taj zavod temeljen biti na načelu samoudržavanja, t. j. da se jestvine niti neće prikazivati, niti izpod vlastite cienne prodavati — a uz sve to da taj zavod ipak ostaje dobrotvoran zavod. — Iz svega toga proizlazi, da su dotični utemeljitelji ovoga »dobrotvornoga zavoda« uvidjeli golemu nuždu četvrtoga stališa, stališa radničkoga, te da u čisto čovjekoljubivoj namjeri žele nješto barem učiniti, da se velikoj biedi pomože. Nu mi nismo za takovu djelomičnu pomoć, protivnici smo svih paliativnih sredstava, akoprem uvidamo, dobrotvornu namjeru, utemeljiteljah. Ali posljedice tih zavodah u drugih gradovih dokazuju nam sve, samo ne osobitu pomoć, koja bi radničkomu stališu ovim sredstvom u hatar došla. Uvjereni smo podpuno, da se tim sredstvom neće ona svrha postići koju utemeljitelji postići kaniše, naime svrha, da se nuždi, oskudici i biedi radničkoga stališa doskoči. Dapače mislimo, da će se tim sredstvom baš protivno postići, nego se je postignuti htjelo, pa da će ti zavodi mjesto radnikom koristiti, upravo im na štetu biti.

Razlozi, na kojih našu tvrdnju oslanjamo su sljedeći:

Kako je obće poznato, potisnuta je zasluzba radnikah oskudicom u poslu na najnižji stepen, a svakdanje umanjivanje posla, oslobodivanje šegrtah, primljanje novih, slabo novčano stanje i više takovih okolnostih snižuje sve više i više zasluzbu radnikah. Osim toga otpuštaju se radnici u veliko, koji nuždom prisiljeni, nudaju svoju radnu silu po što po to. Time nastaje natjecanje među sami radnici: čim više radne sile ili druge kakve »robe« (jer žalibože socijalni naši sadanji odnošaji čine čovječnu proizvodnu silu robom) na trgu, tim manja joj je ciena, ciena robe odviki od ponude. — U tom jadnom položaju dolaze spasitelji naroda sa svakojakim projektom, kojim bi se narodu pomoć pružila,

među ostalim i sa »kuhinjaom za puk« — ovim »dobrotvornim zavodom« koji radniku uz jeftinu cenu kripku hranu pružati imaju. Na prvi pogled i izgleda to za vele hvalevrednu i dobrotvornu nakanu — ali posljedice? Nedvojimo na čovjekoljubivosti utemeljiteljah ovoga zavoda kod nas u Zagrebu, ali jih ipak upitati možemo, da li će i posljedice za radnika »dobrotvorne« biti? Utemeljitelji te kuhinje jamačno nisu pomislili, da će time zaslužbu radnikah još više sniziti, nego što je sada već; te da će natjecanje radničkih silah pobuditi, jednom rieču, da će vrijednost i cenu radne sile za dvaput onoliko potisnuti, za koliko »jeftinije« misle radniku kripke hrane dati. Poznavajući vrlo dobro naše davaoce rada, uvjereni smo, da će radnika prisiliti, da se na najsmjernije zahtjeve ograniči, uvjereni smo, da će mu pod izlikom »oskudice posla« više manje prikriti zaslužbu, upućujući ga na ove »dobrotvorne zavode«, gdje jeftinu hranu dobije; pa budući se jeftinije prehraniti može, mora i radnu silu svoju uz jeftiniju cenu iznajmiti. — S druge pako strane će natjecanje među radnici bez stalnog zanimanja tim veće postati, jer nadajući se ovi tobože goleme polakšice, koju će jim ovi zavodi pružati, nudati će po što po to svoju radnu silu. — S tih razlogah moramo se proti ovim zavodima izraziti, premda častimo nakanu: pomoć u nuždi, koju utemeljitelji gojiše. Svako sredstvo pomoći obće biede hvalevredno je, ali tako će dugo bezuspješno ostati, dokle država cjeļu stvar u ruke ne uzme, te odstranivši uzroke sveobće biede, radnikom obilnu pomoć pruži, davši mu mjesto milostinje — posla i prilike, da si svojom silom zasluži potrebiće svoje. Dok se taj zahtjev neostvari, ostati će hrana u svijuh takovih »dobrotvornih zavodih« ona ista, što ju pojedini manastiri siromakom pružaju, solivši i začinivši ju pobožnim »Otče našom« i »Zdravom Marijom«. Dajte dakle radniku posla — a ne milostinju.«

Usprkos tako oštroj kritici i zahtjevima, da se mjesto milostinje dade radnicima posao, zagrebačka pučka kuhinja bila je ipak otvorena za siromašne. »Radnički prijatelj« br. 12 od 21. III. 1875. g. donio je u dva članka opširan prikaz o tom otvorenju. Utemeljitelje kuhinje on naziva »nadriddobročiniteljima« i »gospodom demokratima iz bašče Franje-Josipa« i tvrdi da cilj kuhinje nije da pomogne siromašnim radnicima, već da obori ionako male zarade radnika.

»Narod se, — kaže se u članku, — sgrtao pred vrati prostorijah kuhinje, te čekao otvorenje. Gospode iz visokih krugovah aristokracije dielše ovdje milostinju u obliku jedne funte juhe, funte kupusa i zalagaj mesa, uz to dobar komad kruha, što je uostalom u svakom obziru dobro priređeno bilo. — I zaista, mora čovjek, gledajući toliku množinu naroda i nehotice priznati, da vlada golemo siromaštvo u našem radničkom narodu. Cjeļa ona svetinja — izim priličnoga broja znatijeljih i nekoliciko »nadriddobročinitelja«, koji zasvjedočiše svoje velikodušje razdavanjem marakah — došla je tamo, da se najede. Držimo, da će stoga uzroka dan za danom sve više i više radnikah hrliti u pučku kuhinju, jer će i dan za danom »pretjerana« nadnica spadati, te radnika prisiliti, da uživa one blagodati, koje pučka kuhinja pojedinim pruža. Na prvi pogled i izgleda tako, a naša gospoda »demokrati iz bašče Franje-Josipa« prisizaju na to, da je to najveća blagodat, koja se narodu pružiti može. Nu nam se ta korist — kako i vi već više putah izraziste — samo prividnom čini, pa bi rađe, da nam slavna aristokracija više posla i time veću zaslužbu dade, nego dobrovoljnimi prinosi sabranu milostinju, u obliku hrane, za koju moramo, da izgleda kao da nije milostinja, položiti u visokorođene biele ručice 12 novčićah. Većkrat razložiste već razloge i dokaze, koji nas vode, da odričemo pučkoj kuhinji svu onu blagodat, koju joj inače čestiti utemeljitelji namieniše. Pa da ne ponavljamo od vas već rečeno, eto ukraćko naše mnjenje o tom »dobrotvornom« zavodu, kako si ga izkustvom iz drugih većih gradovah stvorismo: Pučka

kuhinja imade svrhu, da obćemu siromaštvu naroda pomože — kako utemeljitelji u proglasu svom tvrde. Ob odstranjenju obćega siromaštva u naroda nemože pako ni govora biti — te će samo pojedini tu prividnu korist uživati. Ovi pojedini biti će i u stanju svoju radnu snagu uz jeftiniju cieniu davati, jer si potrebe želudca jeftinije pokriti mogu, i tako će natjecanje radničke snage na tržištu prouzročiti, te s vremenom u pučku kuhinju tjerati i one, koji se tako dugo žacaju milostinje primati, dok jim narav zdrave desnice uzdrži. A to je također jedna zadaća pučke kuhinje, kako nam ovi novinski redci dokazuju:

»Bila bi pučka kuhinja i onda zavod dobrotvorni, kad bi jeftinoća njezina živeža povodom bila tomu, da se zaprieči nerazmjerno zahtevanje većih plaćah i nadnice...« itd. (vidi br. 69. »Obzora«)...«

...Prvog i drugog dana, — kaže se u drugom članku, — nagomiljala se svetinja, da vidi čuda »dobrotvornoga« ovog zavoda, trećeg dana bila je samo dječurlija pred vratu, a u četvrtak, petak i subotu ostala je Skalinska ulica prazna, a pred vratu kuhinje vidismo samo gradskoga stražara. Liepi napredak! Zar ne?...«

A »Radnički prijatelj« broj 13 od 28. III. 1875. donosi još jedan dugi članak o toj kuhinji s tvrdnjom da bi, s obzirom na nabavku hrane na veliko, za isti novac hrana mogla biti izdašnija i kvalitetnija.

Viestnik.

— Od pomoćnikah čohašah - krojaćah, koji su, kako u posljednjem broju javismo, radnju obustavili, razidjoše se mnogi, kako čujemo, po selih, a njekeji se opet sa svojimi majstori nagodili u pogledu plaće, te opet raditi počeli. Pripovieda nam se da nisu znatnih poboljšicah stekli. Mi iskreno želimo, da si i čohaši već jednom stanje svoje bar po nješto poboljšaju, jer zasluga jim vrlo je žalostna.

— „Der Getroffene meldet sich“, veli nje-mačka poslovice, koju možemo sada dobro prisposodobiti slućaju, porodivšemu se prošle nedjelje u Opatovini, kad je g. Sängner, postolarški majstor, čitao dopis iz Zagreba sadržan u 2. broju ovoga lista, gdje se navadja, da ovdje običaj vlada, osobito kod postolarah, da šegrti moraju u bašći raditi i krumpir okapati, miesto da ih majstori kad zanata drže, kojega

BLAGAJNA ZA UZAJAMNU POMOĆ ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA I BOLESNIČKE BLAGAJNE U PODUZEĆIMA

ZA UKIDANJE »KUĆNIH BLAGAJNI« I PRISTUP U POTPORNU BLAGAJNU ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA

Obrtni red od 1859. g. u svom 85. paragrafu predvidio je da poduzeća s više od 20 radnika moraju osnovati pripomoćnu blagajnu, u koju radnici uplaćuju prinos. Deset godina prije te obaveze za poslodavce, kao što smo to već naprijed istakli, zagrebački tipografi bili su osnovali svoju bolesničku blagajnu, koja je imala svoj vlastiti odbor, sastavljen isključivo od tipografskih radnika, bez sudjelovanja poslodavaca. Zbog toga se ta blagajna tipografa i treba smatrati prvom, isključivo radničkom organizacijom, a također prvim slučajem samopomoći radnika. Tvorničke blagajne, negdje su ih zvali kućnim blagajnama, obuhvaćale su sve radnike poduzeća, pa je doprinos za njih bio odbijan od radničke plaće. S blagajnama su rukovali ravnatelji i upravitelji poduzeća. Predstavnici radnika, koji su trebali da rukuju blagajnom zajedno s poslodavcem, obično nisu bili ni birani, niti su takve zajedničke uprave postojale. U slučaju likvidacije poduzeća ili financijskih poteškoća, obično je uplaćivan radnički novac propadao zajedno s poduzećem. Radnici, koji su godinama uplaćivali u tvorničke blagajne, kada su već ostarili, bili su otpušteni s posla, a uplaćen novac nisu dobivali. Oni koji su se interesirali kako se troše fondovi blagajne, bili su otpušteni. Zbog toga su zagrebački socijalisti postavili zahtjev da blagajnama upravljaju sami radnici, da sami radnici donose pravilnike blagajni, da se uvede da članovi blagajne kontroliraju trošenje fondova, da se bar svake pola godine održavaju skupštine članova blagajne, na kojima bi uprava podnosila račun o svom radu i slično. Pitanje »kućne blagajne u tvornicah« bilo je predmet mnogobrojnih sastanaka Zagrebačkog radničkog društva, a također uobičajena tema, o kojoj se raspravljalo na sastancima, te stranicama i stupcima »Radničkog prijatelja«. Ove blagajne, piše »Radnički prijatelj«, postoje gotovo u svim većim tvornicama, a ute-

meljene su od samih vlasnika tvornica temeljnom glavnicom od 50—100 forinti.

»Blagajnom upravljaju, — kaže »Radnički prijatelj« — sami vlasnici tvornica. Oni se skrbe, da svaki radnik točno plaća svoje priniske, t. j. oni mu već kod izplaćivanja njegove zasluge po svojoj volji prinisku uztegnu, da li je dotičnom radniku pravo ili ne, i to 2 novč. od svake forinte; u nekvojih tvornicah uztezava se i više od 2 novč. — Ovo samovoljno postupanje tako je nepravedno, da ga dosta osuditi nemožemo; jer može li se pomisliti na veću drzovitost, od ove, da se radniku od njegove težkim trudom zaslužene plaće odtégnu prinisci za blagajnu u svrhu podpore u bolesti, a nikad se nismije usuditi pitati za račun dotičnih novacah, kako li se njimi upravlja ili u obće pitati, gdje se novci nalaze? A drugo je to, da se kod toga i onako nepravednoga odtézavanja još nepravednije mjerilo plaćanja upotrebljuje, da se naime svakomu radniku od svake forinte 2 nč. odtégne; po tom nepravednom postupku plaća dakle jedan manje, drugi više, pošto zasluge jednake nisu; onaj koji si na tjedan 8 for. zasluži, plati na tjedan 16 novč., a onaj, koji pako zasluži 12 ili 15 for., plati 24 ili 30 nč., zasluži li taj budući tjedan manje, na pr. 10 for., tada plati 20 nč., dakle nije ustanovljeno, koliko imaju radnici uplaćivati svake nedjelje, već se to kod izplaćivanja zasluge odmjeri, ili bolje kako rekosmo, silom odtégne. Na ovaj dakle način i ovimi silom od radnikah odtégnuti novci postoje te »kućne blagajne« u tvornicah.

Akoprem smo otvoreni protivnici ovih »kućnih blagajnah«, dopuštamo ipak, da postoje, gdje se nipošto ukinuti nebađu, ali zahtjevamo, da se cielo biće i ustrojstvo njihovo preustroji onako, kako je to najprobitačnije, da svrsi svojoj točno odgovaraju, a uprava tih blagajnah da se preda onim, koji u nju uplaćivaju priniske, pak za koje one upravo postoje, a to su radnici dotične tvornice.

Tko je to vidio, dapače kojim pravom da vlastnici tvornicah ili radionicah upravljaju te na svoju ruku gospodare ovimi novci?

A koju korist dapače blagodat li pružaju te blagajne radnikom, kojim se silom za doprinašanje komu više, komu manje oduzme? Ciela korist, blagodat ili pravo, što one članovom svojim pružaju sastoji se u tom, da u slučaju, ako koji član oboli, ima u bolnicu otići, gdje se od strane tvornice, kako bar vele, iz blagajne, u koju radnici plaćati moraju, na godinu stanovita svota plati za sve bolestnike, koji bi se kroz godinu dana tamo smjestili. Snađe li koga taj gorki udes, da mora na ove godišnje troškove tvornice u bolnicu ići, taj je za žalovati, jer ne samo da se od strane tvornice nitko više za njega nebrine, nego i u istoj bolnici se na toga nesretnika nikakav obzir neuzimlje, jer što je komu stalo do toga, da li taj ozdravi ili ne, ili ima li kakvu podvorbu ili dovoljno hrane ili ne; a to je ono ponajglavnije, s čega bolestnik oskudicu trpiti nismije. Kakovu pako hranu i dvorbu takovi radnici u bolnicah imadu, dovoljno je poznato svima, ali se nemože više ni bolje zahtjevati za one novce, što se od tvornicah plaćaju, akoprem bi radnici za svoje priniske mogli imati dobru hranu i dobru podvorbu. To je dakle ciela korist, koju »kućne blagajne« članovom svojim pružaju.

Dakako, da si nitko neželji uživati korist ili blagodati, koje ovakove blagajne pružaju, mnogi bi možda rado i dva i tri puta više doprinašati, kad bi znao, da će tako sretan biti, te na teret takovih blagajnah nepasti.

Ali pošto to već postoji, a i svaki radnik uživanju tih blagodati potvrđen jest, mora se nastojati, da se one čim više ublaže, a to će biti onda, kad se uprava i preustrojstvo tih blagajnah radnikom u ruke predade; jer oni će to sebi povoljno i svaki shodno urediti, pa će bar znati zašto plaćaju, te mogu svгда imati uvid u račune i dotičnu imovinu svoju.

Kad bi bili čisti poslovi tih blagajnah i dotičnih upraviteljah, tad bi oni vazda, u svako vrijeme, članovom dozvolili, da se o dohodku i izdatku uvjere,

pa bi jim bar mjesečno ili dapače bar svake pol godine račun položili, ali to nećine, jer jim nisu poslovi čisti, a da je tomu tako, nesamo da možda slutimo, već to i punim pravom tvrdimo, jer smo imali sgodu više putah o tom se uvjeriti.

Dogodilo se i to, dapače se i danas još događa, da se koj radnik usudio upitati dotične upravitelje blagajne, kako ipak stoji sa novci, koje radnici uplaćuju, pa što jim se dogodi: ili dobiše odgovor sasvim nejasan, ili bjehu s mjesta otpušteni.

Vidiv to ostali radnici, neusudi se nijedan više ni pomisliti a kamo li upitati što u pogledu blagajne, ako mu je stalo, da u poslu ostaje. To li su blagodati, koje pružaju »kućne blagajne«, u koje radnici proti svojoj volji plaćati moraju, pa nikakovo pravo neuzivaju.

Kad bi upravitelji dotičnih blagajnah za radnike, kao članovah tih blagajnah, pošteno i dobro mislili, t. j. kad nebi za svoje vlastite džepove skrbili, tad bi oni davno već tako uredili, da svaki radnik u tvornici plaća jednake prinese, pa dočim vrše svi jednake dužnosti, moraju imati i jednako pravo?! Ali to nećine oni, jer bi jim se po tom moglo u trag ući, te otkriti prevaru njihovu, pa s toga čvrsto drže u rukah svojih ove silom otete novce, na koje radnici nikakvo pravo više neimaju.

Dogodi se slučaj — a to biva često puta — da koj radnik po 10—15 a i do 20 godinah u jednoj tvornici radi, ima i takovih, koji i dulje rade, dakle su ostarili u tvornici, pa budu usljed toga, što su već stari, na jedanput iz posla otpušteni, a na novce, koje su kroz toliko godinah u tu blagajnu uplaćivali, neimaju nikakovo pravo; a što će sad? Posla teško ili nikakovog nedobiju, jer su ostarjeli; u slučaju bolesti izvršeni su najvećem zlu i oskudici, s koje kukavno pogibati moraju. Mjesto njihovo popunjeno je mladimi silami, koje se gleda što više oguliti za blagajnu, a kad se ovim to možda nedopada, pak se usude protiviti se tomu, budu jednostavno otpušteni! Vlastnici tvornica i upravitelji blagajne smiešeć se, diele si ove od ubogih radnikah ukradene novce.«⁹⁵

O udruženjima uzajamne pomoći za slučaj bolesti i smrti govorilo se u građanskoj štampi pozitivno i prije osnivanja radničkih udruženja za uzajamnu pomoć. Tako, na primjer, »L'eco di Fiume« (Jeka Rijeke) još 1858. g. insistira na osnivanju društva za uzajamnu pomoć, koja bi obuhvatila u prvom redu »klasu zanatlija«. U tu »klasu zanatlija« »L'eco di Fiume« ne ubraja poslodavce, dakle, smatra »klasom zanatlija« zanatske radnike. List uvjerava poslodavce, da je osnivanje takvog udruženja u njihovom interesu, »jer dobrobit zanatlija ipak je u interesu odnosnih poslodavaca; pošto bude radnik bolje obezbjeđen, to će biti više privržen svome poslodavcu u izvršenju svoga rada.«

»Pored velikog broja koji često bude pogođen radi bolesti ili tjelesne povrede, nijedna postojeća klasa ne osjeća toliko nesreće, koliko prostranjena klasa zanatlija, koja crpeći prihode jedino od svojeg rada, bude najviše pogođena za slučajeve bolesti; radi čega je i izložena sve većim izdatcima.

Da bi među njima postojao veći broj članova, koji bi osnovali jedno posebno društvo za uzajamnu pomoć, to bi bilo nešto idealno za one koji imaju nesreću da budu bolesni ili da im se na radu dogodi kakva nezgoda bez njihove krivnje.

Onaj, koji bi uslijed toga od društvene blagajne primao kakovu pomoć, ne bi se to smjelo smatrati kakvom milostinjom, niti da čovjek pri prijemu takve

⁹⁵ »Radnički prijatelj« br. 6 od 8. XI. 1874.

pripomoći pocrveni, pošto njegovo sudjelovanje u članstvu i njegovo redovito ulaganje u takvu blagajnu dalo bi mu potpuno pravo i na prijem tog njegovog prava.

Sudjelovati u takvom društvu smatramo kao dužnost zanatlija, kako bi se mogli na ovaj način obezbjeđiti za vrijeme bolesti ili nesretnih slučajeva.

Dok bi takvo Udruženje bilo vrlo korisno za takozvane zanatlijske klase, poslodavci ne bi mogli a da ne priznaju, kako je to u općem interesu a i za njih same, jer dobrobit zanatlija ipak je u interesu odnosnih poslodavaca; pošto što bude radnik bolje obezbeđen, to će biti više odan i privržen svome poslodavcu u izvršenju svoga rada.

Nije malen broj tvornica i zavoda, što možemo navesti, da su u svom djelokrugu osnovali takozvane »Bolesničke blagajne« od kojih radnici, za vrijeme bolesti ili nesretnih slučajeva — kao i porodice umrlih radnika — dobivaju pripomoć.

Isto tako je stvar i Općina da se pobrinu da se takva Udruženja što više prošire, pošto je u njihovom interesu, da za slučaj bolesti, radnici nebi pali na njihovo izdržavanje. Prema tome u interesu je Općina, Zavoda i poslodavaca da se pristupi osnivanju takvih Udruženja i time da pojačaju moralni i materijalni interesi zanatlijske klase.

Da bi dali što precizniji opis pomenutih Udruženja, navest ćemo glavne točke jednog statuta, koji nam stoji pred očima, iz kojega se mogu vaditi praktični temelji i koristi na kojima se isti baziraju i bit ćemo vrlo sretni ako inicijativa, koju je prije par godina poduzeo poštovani Dr. A. F. Giacich, bude napokon usvojena i da bismo mogli da pozdravimo osnivanje jednog takovog korisnog Udruženja.

Svrha Udruženja je ta, da svojim članovima za slučaj bolesti izda jednu pripomoć, a za slučaj smrti — njegovoj porodici izda jednu potporu na ime pogrebnih troškova. Tko god još nije navršio 50. godina života može postati članom Udruženja, ukoliko njegovo zdravstveno stanje — ili drugi razlozi — ne daju povoda da hoće da padne na teret Udruženja.

Maloljetnici treba da imaju pismenu dozvolu svojih roditelja ili skrbnika, da mogu postati članovi Udruženja. Upisnina je triju klasa t. j. od 30 karantana, 1 forinte i jedne forinte i 30 karantana.

Prilikom prijema u članstvu treba odrediti kojoj će klasi tko potpasti. Za one koji postaju članovi već u znatnoj dobi, upisnina može da bude povišena u razmjeru sa gore označenim iznosima.

Svaki član, bez obzira da li je bolestan ili zdrav, i kao takav prima od društva pripomoć, morati će svake prve nedelje u mjesecu platiti određeni iznos, koji bi prema odnosnoj klasi iznosio 10, 20 i 30 karantana.

Uprava društva može u iznimnim slučajevima da razmjerno poviši iznos svake klase i da odredi i vrijeme trajanja u hitnim slučajevima.

Član koji po isteku prve nedelje u mjesecu ne uplati dugujuću članarinu, po isteku druge sedmice tog mjeseca platiti će penal od 3 karantana.

Prilikom smrti kojeg člana, svi preostali članovi društva sudjeluju sa jednim iznosom jednakim za sve klase, čiju će visinu prethodno Uprava društva svaka tri mjeseca prema prilikama odrediti, ali taj iznos ne smije da bude veći od 6 karantana.

Bolesnička blagajna plaća za svakog oboljelog člana liječničku njegu i lijekove, poslužujući se liječnikom kojeg bude društvo u tu svrhu izabralo.

Pored toga, članovi koji su osim upisnine uplatili i sve mjesece članarine, za slučaj bolesti ili nesretnog slučaja na radu, radi kojih je član preko 3 dana nesposoban za rad, primati će jednu potporu prema klasi kojoj pripadaju t. j. 10, 20 i 30 karantana dnevno, koji će se uplaćivati na temelju liječničke svjedodžbe.

Za slučaj smrti člana, isplatiti će društvo na ime pogrebnih troškova porodici iznos od 40 forinata.

Za slučaj da bi broj članova Udruženja bio premalen, da sa određenom taksom od 6 karantana može da stvori pomenutih 40 forinata, i 5% za administrativne troškove, to u tom slučaju članovi porodice ne primaju od društvene blagaine nego po 6 karantana naplaćenih od preostalih članova; iz kojih treba odbiti 5% na ime administrativnih troškova.

Društvo bude predstavljeno od posebnog administrativnog savjeta, koji će biti izabran na temelju postojećih društvenih pravila.

U slučaju likvidacije društva, novac koji bi se našao u blagajni društva, trebalo bi da bude upotrebljen u dobrotvorne svrhe, a ni u kojem slučaju da bude podjeljen među samim članovima Udruženja.«⁹⁸

Dvanaest godina kasnije zagrebačka štampa već o pitanju tvorničkih blagajni i osiguranju radnika u slučaju bolesti ističe, da bi jedino država mogla pridonijeti svojim utjecajem i garancijama, da se radnik privikne na redovito plaćanje doprinosa za osiguranje. »Biene und Wespe« br. 11. od 4. VIII. 1872. g. govori o tom na slijedeći način:

»Jedno od najvažnijih nacionalno-ekonomskih pitanja je individualna briga za kasnije stare dane. Ovo se pitanje, prije svega, odnosi na radnika. Svugdje gdje postoji barem malo civilizacije, ovo se pitanje opuzovano poticalo, i pokušavalo riješiti osnivanjem asocijacija raznih vrsta. Naravno, svi su se pokušaji vremenom pokazali nepraktičnim. U Engleskoj je prihvaćena ideja u tom pogledu, t. j. osiguranje rente pomoću poštanskih ureda, ali se dosad toj ideji nije posvećivalo mnogo pažnje.

Kako bi se jednom stiglo do toga da se probudi u radnicima volja za osiguranje, povjerio se taj zadatak velikim trgovačkim kućama i poslodavcima. Da se pojednostavni poslovanje ovakvih osiguravajućih institucija, bilo bi najpraktičnije da se odbija prinos od plaće radnika. Pitanje je da li će se to ikada moći učiniti. Ima mnogo radnika, čiji je položaj zagorčen teškim odreknućima i ne mogu od svoje plaće ništa odijeliti. Za ovakve ljude samo je štednja i njima bi se učinila najveća usluga, ako bi u njima probudili volju za štednju, te je dalje podržavali. Lijep nam primjer daju Nizozemci, Sjv. Njemačka, i Francuzi, naravno misli se ovdje samo na radničku klasu i zemljoradnike. Likvidacija mnoge banke preplašila je ljude od ulaganja novca.

Plan da poslodavci obavežu ljude na štednju, nije lako izvesti, kako se to čini. U prvom redu radnik ne želi da mu se oduzme pravo raspolaganja zaradom, a zarada je tako mala, da se jedino u nekoliko primjera ne bi osjetilo oduzimanje stanovite kvote.

Treba se zadovoljiti tim da se predoči radniku kako treba stavljati na stranu po koji pfenig za loša vremena. Ali ne treba umišljati, da bi se tako gdje su lokalne prilike kao, na primjer, u Londonu, moglo računati na uspjeh kod preobražavanja individualnog karaktera. Psihološki se problemi ne mogu tako brzo riješiti. Proći će još jedna ili dvije generacije, dok se prilike toliko promijene, da bude osiguranje postalo općenito u onim slojevima gdje je to najviše potrebno.

Čekati primjer odozgo riskantno je. U bolje situiranoj klasi i srednjem sloju postoje sasvim drugi faktori i štednja za stare dane znači nešto sasvim drugo. Ovdje mora zahvatiti jedna jača ruka, koja može bolje stojećem radniku pružiti garanciju da može sa sigurnošću štedjeti pfenig na pfenig i da može sve ili barem jedan dio podići kada zaželi. Tko bi mogao biti ova ruka? Jedino država, koja bi štitala svoje pripadnike i mogla bi privući štedljive ljude. Ako bi jednom do toga došlo, onda bi se čovječanstvo svakako moglo obradovati velikom napretku, ali treba zasad još uvijek čekati na ove dane.

⁹⁸ »L'eco di Firenze« br. 27 od 2. X. 1858.

Kod nas je u Hrvatskoj i Slavoniji, međutim, već pružena prilika za štednju kod novokonstituiranog građevinskog udruženja.

Sigurno će među radnicima biti malo onih koji ne bi mogli dati mjesečni prilog od 2 filira uz jedan umjeren način života. Ako počinje već sada štedjeti, može mirno gledati do onih dana kada više ne bude u stanju da zarađuje. Stoga neka to uvjerenje prodre među radničku klasu, koja se ne smije ničim spriječiti u tom svom nastojanju, da učestvuje u ovoj općekorisnoj instituciji.»

Tako su o tvorničkim, odnosno »kućnim blagajnama« pisali predstavnici mlade hrvatske buržoazije. Vidjeli smo da su predstavnici mlade radničke klase pisali i govorili o njima drugim jezikom. Evo još jednog mišljenja zagrebačkih socijalista o pitanju »kućnih blagajna«, koje je iznijeto u »Radničkom prijatelju« br. 1 od 4. X. 1874. g.:

»U koliko su za razvijanje društvenoga života štetne takozvane kućne blagajne za podpomaganje bolesnika, dokazuje najbolje peštanska »Arb. W. Ch.« pod člankom »Covječanstvo«. Razpravlja podpomagaću blagajnu za radnike c. kr. austr. državne željeznice. Kako je poznato, mora u tu blagajnu svaki radnik, poslujući u radionicah iste željeznice, 2% od svoje zasluže uplaćivati, dotično — uztegne mu se isti iznosak. Po izvješću bilo je svršetkom g. 1873, 756.844 for, 15 nč. čiste glavnice u istoj blagajni, a u blagajni za nemoćne 1 milijun 570.068 for. — liapa svota, koja se sa novčićih radnikah u 14 godinah sakupila, te bi se za svrhu, kojoj je namijenjena, vrlo blagodatno upotriebljivati mogla, osobito ako pomislimo, koliko radnikah svake godine kod željeznica svoje zdravlje, svoj život žrtvuju, te ne sakriviljenom nesrećom nemoćnim postaju. Nu upraviteljstvo željeznice zadovoljno je doduše tako liepim izkazom blagajne, ali dokazuje svojim postupanjem, da želi plod 14-godišnjeg uztezanja novčićah od zasluže radnikah u sasvim druge svrhe upotriebiti, nego li bi dolikovalo čovjekoljubivomu zavodu, kao što je podupirajuća i nemoćnička blagajna. Odupušta naime radnike na veliko, bez obzira, kako dugo su svoj danak u tu blagajnu plaćali. — Najprije odpusti 7 radnikah, te pošto se to doznalo i pošto je glavni tajnik društva osobno opozvao tu viest — odušteno je (valjda za dokaz odpoziva! Ured.) — 15. rujna o. g. 150 radnikah, te se očekuje još daljnja odupuštanja. Uzrokom se navada, da će se radionica u Beč preseliti. Toga radi ostali sada samo ¾ dana rade, uz dnevnicu od 1 for. 20 nč. dakle 70 nč. dnevno!

Ravnateljstvo se ni najmanje ne brine za radnike, koji već do 20 god. u radionicah posluju, te jim ni računa o uztegnutom jim novcu za bolesničku i nemoćničku podporu ne polaže, a još se manje brine, tko će jih u slučaju bolesti ili nemoći podupirati, dapače — kako isti list sumnja — sudeći po postupku ravnateljstva, čini se kao da baš namjerava to željezničko društvo starije radnike odupušiti, te nove uzeti i podporne blagajne u ruke radničkih društvah staviti — dakako pošto gore navedene svote u svoje svrhe upotriebi, jer nije dužno nikomu računa o upravi blagajne polagati. Tko će skrbiti sada za te radnike, koji su svoju radnu silu i kriepkost u službi željezničkog društva iztrošili, te su sada tako nemilosrdno na ulicu bačeni?

I kod nas u Hrvatskoj postoje u njekih tvornicah ovakove blagajne, te se radnikom prinos za te blagajne od zasluže uztezava. Tim novcem upravlja ili vlastnik tvornice ili ravnateljstvo ili poslovodstvo — ili tko drugi — samo radnik ne — komu se krvavo zasluženi novčići uztrgnu. Prinos biva dakle različit, čim veća zaslužba — tim veći prinos bez obzira, da li je veći iznos zasluže zaslužen radnjom preko ustanovljenog radnog vremena. Dakle dužnosti nisu jednake a prava? U slučaju bolesti može svaki radnik, koji ima sreću, svoju radnu silu u korist ovakovih tvornicah trošiti, u bolnicu ići, te se tamo liečiti, ako ima obitelj, roditelje, djecu itd. za kojih skrbiti mora, mogu pribaviti

si hranu, odjelo stan itd. od kuda im drago, hranitelj njihov je obskrbljen, ima besplatnu njegu u bolnici — tko da se brine za obitelj, a ona — neradi za tvornicu.

Vrlo žalosni događaji u tvornicah, gdje takve podupirajuće blagajne ob-
stoje, dokazuju, da radnik od istih nikakove ili vrlo male koristi ima, jer čim
izgubi mjesto u tvornici — izgubi i sva prava na tu blagajnu, pa makar je još
duže u nju uplaćivao. Od kakve su blagodati dakle podupirajuće blagajne u
radničkih društva, uvidjeti će svatko, koji to pitanje dobro promisli, pa onda
pravila radničkoga društva pročita. — Zato bi savjetovali radnikom, koji u
tvornicah posluju, gdje takve blagajne postoje, da nastoje svom silom i požrt-
vovanjem, iste ukinuti i da svoje prinose komu društvu za uzajamnu podporu
doprinášaju; društvo upravljaju sami članovi, kućne blagajne posloводство;
društvo stoji pod kontrolom svakog pojedinog člana, kućne blagajne neima
nitko prava nadgledati, društvo polaže javno račune, kućne blagajne nedaju
ni suncu, da dopre do dobro zatvorenih knjigah i novacah radnikah; društvu
napokon pristupljaju članovi svojevrijedno i plaćaju svojevrijedno, a naprotiv ra-
dnici u tvornicah prisiljeni su pristupiti kućnoj blagajni i primorani su platiti,
bolje rekuć, ne pita jih nitko, nego jim se — prosto uztegne. Prekoráčena su
vremena, gdje je radnik prisiljen bio na sve, što se gospodaru njegovu za dobro
svidjelo; — imamo i mi zakon, koji nas štiti, pa makar mu u svemu prigo-
varali, ipak sadržaje velevažnu ustanovu, da nitko nije vlastan radniku ni pare
zaslužbe uztegnuti. — Dakle: ukinimo kućne blagajne pa pristupimo društvu.⁹⁷

Kod tog su zagrebački socijalisti i organizirani radnici ujedno
isticali, da se nadaju da ni ravnateljstva tvornica ne će sprečavati
svoje radnike, da im ne će praviti neugodnosti i poteškoće kada ovi
budu odlučivali o raspuštanju »kućnih blagajni« i pristupanju u Za-
grebačko radničko društvo. Prirodno je da su zagrebački socijalisti
stavili u zadatak Zagrebačkom radničkom društvu da štiti život i
zdravlje svojih članova. Društvu, već zbog toga što je ono isplaćivalo
potpore u slučaju bolesti, nije bilo svejedno kakvi su higijenski uvjeti
rada radnika, pa su postavljali zahtjeve da radionice budu higijenske,
da su čiste od prašine, da se poduzmu sigurnosne mjere za sprečavanje
nesreća u poduzeću. U to vrijeme već se rodio i zahtjev za nadokna-
dom štete u slučaju kada pretrpi zdravlje i život radnika u službi
kapitaliste. Sve te zahtjeve susrećemo i kasnije, naravno razrađene,
u praksi i politici sindikata.

Bolesničke blagajne tipografskog i Zagrebačkog radničkog dru-
štva (1850. g. i 1873. g.) mnogi smatraju prvim tragovima radničkog
osiguranja. Treba, međutim, napomenuti da se u to vrijeme nalaze i
zakonske odredbe, koje zaštićuju radnika u bolesti. Takvu zaštitu od-
ređuje služinski red, koji je kao cesarski kraljevski patent izdan 1853.
za »ladanje« (sela), a 1857. za gradove. Prema njegovim odredbama
§ 21 dužan je poslodavac dati svojem služinčetu, ako je obolilo u službi
kod njega, kroz četiri nedjelje bolovanja opskrbu i liječenje. Rudarski

⁹⁷ U istom broju donosi »Radnički prijatelj« na njemačkom jeziku dopis jednog
radnika tvornice parketa, u kojem on iznosi prednost bolesničke blagajne Zagrebačkog
radničkog društva od njihova tvorničke. Prava koja ima član Zagrebačkog radničkog
društva, znatno su veća od prava i pomoći koje koriste radnici u tvorničkim blagajnama.
Pored toga radnici u Zagrebačkom radničkom društvu imaju i druge prednosti, jer su
organizirani, koriste svoju biblioteku, održavaju predavanja, stručno se obrazuju i t. d.
Zato je želja ovih radnika da pristupe Zagrebačkom radničkom društvu.

zakon od 1854. bio je zapravo prvi partikularni zakon o radničkom osiguranju. Tim je zakonom određeno da se namještenici jednog rudarskog poduzeća imaju udružiti u bratovštinu, zato da bi se međusobno pomagali u slučaju bolesti i nesreće. Za podmirenje troškova plaćaju članovi prinose, a i poslodavci su dužni pridonositi stanoviti dio. Ako jedno poduzeće prestane radom, radnici su se mogli spojiti s drugim u jednu bratovštinu (§ 210 i sl. rudarskog zakona). Trgovački zakon (zak. čl. XXXVII) od 16. svibnja 1875. ima odredbe o pružanju pomoći trgovačkim pomoćnicima: poslodavac je dužan dati trgovačkom pomoćniku u slučaju bolesti plaću i uzdržavanje kroz šest nedjelja (§ 56). Obrtni zakon (zak. čl. XVII) od 21. svibnja 1884. ne obavezuje poslodavca da pruži pomoć kalfi, koji je obolio. On sadrži općenite odredbe (§ 142—146) o posebnim pripomoćnim blagajnama, koje mogu osnovati kalfe raznih obrta, koji pripadaju pojedinim obrtnim zborovima. U te pripomoćne blagajne plaća prinos i poslodavac ($\frac{1}{3}$) i kalfa ($\frac{2}{3}$). Prinos što ga daju kalfe, ne smije biti veći od 3 % njihove nedjeljne zarade. U upravi blagajne imaju biti jednako zastupani obrtnici i kalfe, a predsjednik tog »upravnog povjerenstva« blagajne također je predsjednik obrtnog zbora. Zakon izričito veli da ove blagajne nisu »zadruge«, ali ne kaže što su i određuje da njihova pravila ima potvrditi kr. hrv. slav. dalm. zem. vlada odio za unutarnje poslove. U ovom zakonu (§ 142) najavljuje se da će se donijeti poseban zakon, koji će općenito urediti pitanje pripomoći za kalfe i tvorničke radnike u slučaju bolesti.

Kad je bio formiran potporni fond Zagrebačkog radničkog društva, prva zadaća njegova odbora bila je da se pobrine za društvenog liječnika. Tog se mjesta primio dr. Schönheitom uz mjesečni honorar od 10 forinti. On se pored toga obavezao da će za članove društva držati zdravstvena predavanja. 1876. za društvenog liječnika bio je izabran dr. Schaffar uz godišnju nagradu od 150 forinti. 1873. upravni je odbor napravio ugovor s vlasnikom kupališta u Novoj Vesi, zvanog »Petrova kupelj«, po kojem su članovi društva mogli jeftinije koristiti kupalište od ostalih građana. 1874. god. zaključilo je društvo da se oni bolesnici koji uslijed kućnih prilika nisu mogli imati dovoljnu njegu, mogu liječiti u bolnici Milosrdne braće. Pošto su se javile zloupotrebe u korištenju bolesničkog fonda, donijeta je odluka da društveni liječnik mora pregledati nove članove.

Tako je blagajna za uzajamnu pomoć Zagrebačkog radničkog društva okupila samo radnike, iako znamo da je statutom bilo omogućeno, da njeni članovi budu i sitni obrtnici. Oni su uglavnom i bili protivnici, da se sredstva koja oni uplaćuju, koriste za političke zadatke društva, za okupljanje radnika oko političkih zahtjeva, koje su tadašnji socijalisti postavljali, i za prosvjetne zadatke obrazovanja radnika i sitnih zanatlija u socijalističkom pravcu.

POVEZANOST POTPORNE BLAGAJNE ZAGREBAČKOG
RADNIČKOG DRUŠTVA S DRUGIM SLIČNIM BLAGAJNAMA
U AUSTRO-UGARSKOJ MONARHIJI

»Radnički prijatelj« pratio je rad radničkih potpornih blagajni i u drugim mjestima, naročito rad budimpeštanske Opće radničke bolesničke invalidske blagajne.⁹⁸

Isto se tako »Radnički prijatelj« odazvao pozivu Komiteta Opće radničke invalidsko bolesničke blagajne u Beču, koji je apelirao na radničke listove, da objave nacrt sporazuma, koji je postignut na kongresu strukovnih (sindikalnih) blagajni s Općom radničkom bolesničkom blagajnom u Beču. Iz nacрта se vidi da je stvoreno udruženje, koje obuhvaća sve potporne blagajne sindikata i društava općeg karaktera.

— Svrha ovog udruženja, — kaže se u nacrtu — različitih radničkih potpornih blagajna je, da se pruži svim članovima uvijek pomoć na bazi međusobnog obračunavanja.

— Svaka strukovna ili sindikalna blagajna, koja želi učestvovati u udruženju, treba to javiti pismeno bečkoj Općoj radničko-bolesničkoj i invalidskoj blagajni. Istovremeno svaka blagajna pristupa svim blagajnama, koje se nalaze u ovom udruženju.

— Svaka blagajna, koja pristupi udruženju, obavezuje se da će davati doprinos prema broju članova svoje blagajne za izdatke udruženja.

— Strukovne ili sindikalne blagajne ovlaštene su da prisustvuju na skupštinama, kao i da sudjeluju u izborima kontrolne komisije.

— Sve blagajne, koje pristupe udruženju, statutom su zadužene da uplaćuju za članove eventualne troškove bolnice, najmanje za razdoblje od tri mjeseca.

— U interesu lakšeg upravljanja poslovima treba uglavnom obratiti pažnju na to, da se naredbe u pogledu vremena čekanja, uplaćivanja i sl., prema statutu, uvode prema mogućnosti svagdje jednako.

— Za one koji su otputovali, a bili su članovi strukovnih ili sindikalnih blagajni, važe odluke postojećeg statuta udruženja, s razlikom da može svaki član istovremeno biti članom strukovne ili sindikalne bolesničke blagajne i opće bolesničke blagajne sa svim pravima na povlastice.

— Članovi strukovnih i sindikalnih bolesničkih blagajni, koji žele pristupiti općoj bolesničkoj blagajni, treba da uplate pristojbe prema odlukama statuta i ravnopravni su drugim novim članovima.⁹⁹ Jedino u slučaju, ako članovi strukovne ili sindikalne blagajne jednog mjesta prijeđu općoj bolesničkoj blagajni, oslobođeni su uplaćivanja priloga za pristup.

⁹⁸ Vidi »Radnički prijatelj« br. 14 od 4. IV. 1875. g., u kojem se donosi bilješka o godišnjoj skupštini navedenog društva.

⁹⁹ (Nemaju nikakvih povlastica, koje nemaju ni ostali prvi put upisani članovi).

— Ako se u mjestu boravka radnika nalazi strukovna ili sindikalna bolesnička blagajna, udruženje ili podružnica udruženja, ili neka druga strukovna ili sindikalna bolesnička blagajna, treba da se član obrati ovoj blagajni, kako zbog uplate, tako i u slučaju bolesti. Jedino u onim mjestima gdje postoji Opća bolesnička blagajna, koja pripada udruženju, ista preuzima uplaćivanje i isplaćivanje članovima udruženja prema postojećim odlukama.

— Svaki član koji ima pravo na povlastice kod strukovne ili sindikalne blagajne, koja pripada udruženju, treba da, u slučaju da stupi u tvornicu, gdje su svi radnici članovi Opće radničke bolesničke i invalidske blagajne, svoju knjižicu u roku od 8 dana preda centrali Opće radničko-invalidske bolesničke blagajne. Nakon pribilješke radnik prima opet svoju knjižicu i njegovi prinosi obračunavaju se u strukovnoj ili sindikalnoj bolesničkoj blagajni dotične tvornice.

Isto se tako postupa i s članovima Opće bolesničke blagajne, koji stupe u tvornicu, gdje su radnici upisani u strukovnoj ili sindikalnoj blagajni. Ako članovi ne pošalju svoje članske knjižice u gore navedenom roku, onda se smatra, da su novi radnici pristupili bolesničkoj blagajni, koja se nalazi u tvornici.

— Ako se u tvornicama oduzima više ili manje za doprinos blagajni nego što je to propisano statutom, onda mora član sam nadoplatiti doprinos ili tražiti isplatu onog viška.

— U ostalom vrijede odluke postojećih propisa udruženja i ovaj nacrt se smatra kao integrirajući dio propisa udruženja.¹⁰⁰

I Zagrebačko radničko društvo, a i Društvo tipografa u Zagrebu nastojalo je da sprovede osnovne principe, izražene u navedenoj platformi. To je naročito došlo do izražaja u praksi, koju je provodilo jedno i drugo društvo u odnosu na članove drugih radničko potpornih blagajna, ne samo u Austro-Ugarskoj, već i u odnosu na članove radničkih društava drugih zemalja. O toj međunarodnoj proleterskoj solidarnosti govorimo u članku o povezanosti Zagrebačkog radničkog društva sa socijalističkim pokretom drugih zemalja.

Ipak bismo spomenuli da, na pr., strukovna organizacija postolara u Beču (sindikata) obavještava da:

»1) Svaki postolar, koji doputuje u Beč, ne mora platiti pristojbe upisa, ali mora dati mjesečni prilog.

2) Svaki postolar, koji je pripadao nekom radničkom društvu prije svog odlaska u Beč, dobije besplatno 3 dana noćište, a neorganizirani postolari jedan dan.

3) Pravo na potporu za nezaposlene ima onaj postolar, koji je doputovao u Beč, a može dokazati da je bio član sličnog udruženja koje na isti način pruža uzajamnu pomoć članovima drugih radničkih društava. Pored toga on mora da dokaže, da je već 14 dana nezaposlen, a isto tako dugo pribilježen kod ureda za posredovanje rada navedenog strukovnog udruženja.

¹⁰⁰ »Radnički prijatelj« br. 4 od 24. I. 1875. Sporazum su potpisali u ime komiteta Balaban, Bratschädl, Gehrke, Reimisch, Unger, Ruzicka.

Potpora za nezaposlene je iznosila 3 fl. na tjedan. U tom slučaju takovom putniku se dalje u roku od pola godine ne isplaćuje nikakova druga pomoć.¹⁰¹

Te i slične principe primjenjivalo je u svojoj praksi i Zagrebačko radničko društvo.

»OBĆE PODUPIRAJUĆE DRUŽTVO ZA BOLESTNIKE U ZAGREBU«

Uparedo s osnivanjem Zagrebačkog radničkog društva bilo je osnovano u Zagrebu i Opće podupirajuće društvo za bolesnike. Privremeni predsjednik tog društva bio je Gerersdorfer, a privremeni tajnik Odörfer. 25. travnja 1873. g. društvo je već slalo Zemaljskoj vladi, odjelu za unutrašnje poslove, svoja ispravljena pravila. To se najbolje vidi iz sljedećeg dokumenta:

»Najponiznije potpisani članovi privremenog obćeg podupirajućeg društva za bolesnike u Zagrebu, uzimlju si čast visokoj kr. hrv. slav. dalm. zemaljskoj vladi podastrieti pravila glede ustrojenja toga društva, sa najpokornijom molbom, da visokoista ova pravila blagonaklono potvrditi blagoizvoli.

Kako se visoka kr. hrv. slav. dalm. zemaljska vlada iz tih pravilah uvjeriti može, jest društva toga svrha ta, da se siromašnim članovom toga društva, u slučaju bolesti, uz malu mjesečnu uplatu, pruža liečnička pomoć i liekarije, — i tečajem bolesti, gdje si bolesnik ništa zaslužiti nemože, podpora u gotovom novcu, ne manje u slučaju smrti, pogrebni trošak.

Buduć da su ta pravila već bila podastrta, te povratjena s razloga, što sa pravilami bio predložen izpravak, i pravila samo u 2 eksemplarih; to se je odbor požurio sa prepisivanjem istih pravilah, i hiti da se ista u tri eksemplarah u hrvatskom i njemačkom jeziku, skupa sa već dogotovljenimi tiskanimi prilozima s tim najpokornijom molbom predložiti

da visoka kr. hrv., slav. dalm. zemaljska vlada u obzir uzimajući važnost i čovekoljubu svrhu toga društva, pravila ista čim prije potvrditi blagoizvoli.

Gradsko poglavarstvo uputilo je tu molbu pod br. 2813, 29. travnja 1873. g. Zemaljskoj vladi. Popratno pismo potpisao je Hatz. 9. V. 1873. pod br. 6432. Vlada je potvrdila ta pravila ovim aktom:

»S onostranim izvješćem od 29. travnja t. g. br. 2813 ovamo podastrta pravila obćega podupirajućega društva za bolesnike u Zagrebu« odobravaju se, te se tomu poglavarstvu dostavljaju dva primjerka istih za daljnje uredovanje, dočim se treći primjerak ovdje pridržaje.

(na pravilih)

Ova se pravila ovime odobravaju i potvrđuju.«

Čini se da Opće podupirajuće društvo za bolesnike u Zagrebu nije imalo nikakve veze sa Zagrebačkim radničkim društvom, niti je imalo radnički karakter. Međutim, spomenuli smo ga ipak zbog toga, što

¹⁰¹ »Radnički prijatelji« br. 3. 18. X. 1874.

je društvo 28. VII. 1877. g. tražilo da se izmijene njegova pravila, tako da bi društvo moglo organizaciono obuhvatiti i sluge. To se vidi iz sljedećeg:

»Obće podupirajuće društvo u Zagrebu, komu je visoka kr. zemaljska vladin odjel za unutarnje poslove visokom naredbom od 9. svibnja 1873 br. 6432 pronašao odobriti pod A prilježća pravila, smatrao je za nužno, dapače za jedno od svojih životnih pitanjah stoga i zadaćah lječničko obskrbljenje siromašne služinčadi.

Tomu je doskočila glavna skupština toga društva sjedničkim zaključkom svojim od 29. svibnja t. g. kojim osjgurava djelomice ubogo stanje služinčadi, ali pak sugrađanih svojih za vrieme bolesti.»

Vlada je ispravku tih pravila potvrdila 23. kolovoza 1877. pod br. 16729/1877.

Uhapšeni grafičari

POVEZANOST ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA SA SOCIJALISTIČKIM POKRETOM DRUGIH ZEMALJA

INTERNACIONALNA SOLIDARNOST NA BAZI SAMOPOMOĆI

Jedan od znamenitih zaključaka Zagrebačkog radničkog društva za vrijeme Lihlovog predsjednikovanja bio je, — kaže Dušan Kučenjak u svojoj spomen-knjizi — »da je nastojalo stupiti u neke vrsti zajednicu sa ostalim radničkim društvima izvan područja sjedišta društva odnosno izvan okvira domovine. Kad na pr. koji član inog radničkog društva došao u područje našeg društva, mogao bi pristupiti u društvo bez pristupnine, dovoljna je njegova članska iskaznica kao dokumenat, da stiče odmah sva prava ispravnog član našega društva. Iste pogodnosti imao bi obratno i član našega društva, kada bi doputovao u sijelo kojeg inog radničkog društva izvan područja našeg društva«. Takva zajednica omogućila je da članovi Zagrebačkog radničkog društva zadrže svoja članska prava i onda kad oputuju u inozemstvo i obratno, inozemni radnici, koji su članovi sličnih društava, stekli su u Zagrebačkom radničkom društvu ista prava kao i ostali njegovi članovi.

Godine 1880. imalo je Zagrebačko radničko društvo takve odnose s »Društvom tvorničkih postolara u Beču« i sa »Budimpeštanskim radničkim bolesničkim i invalidnim društvom«. Zagrebačko radničko društvo, pored toga, održava veze i s drugim društvima, pa i drugim istaknutim ličnostima tadanjeg socijal-demokratskog pokreta Njemačke, Austrije, Mađarske kao i radničkim pokretom u Srbiji.

TAUSCHINSKI — JEDAN OD VOĐA AUSTRIJSKIH SOCIJALISTA I SOCIJALISTA HRVATSKE

»Radnički prijatelj« posebnu pažnju posvećuje jednom od vođa radničkog pokreta u Grazu — Hypolitu Tauschinskom. Tauschinski je bio profesor povijesti i publicista. Godine 1868. nalazi se među prvim utemeljiteljima socijal-demokratske stranke u Austriji. Pošto se nakon kongresa njemačkih socijalista u Eisenachu austrijska so-

ocijal-demokratska stranka pocijepala na dvije frakcije, radikale, pristaše eisenachskog programa, i lassallovce — Tauschinski je jedan od propagandista ujedinjenja.

»Stoga — piše „Radnički prijatelj“ — putovaoše više dana po Austriji i Štajerskoj te nagovaraše pojedine frakcije, da se slože; nu trud mu bijaše uzalud. Na to zaključí zajedno sa nekoliko pristašah, da sazove u Baden skupštinu zastupnikah radničkih društvah. Zastupnici birani su svagdje javno, te pred očijuh poglavarstvah. Došavši T. u Badem, javiše mu tamo u velikom broju zastupljeni zastupnici, da je obdržavanje skupštine od poglavarstva zabranjeno. Na to se svi nazočni zastupnici odpute preko granice Austrije u obližnje u Ugarskoj ležeće selo Neudörfel, te držeše svoju skupštinu tamo od 7 sati na večer do 7 sati u jutro. Predsjednikom bje izabran dr. Tauschinski. Skupština ova ustroji obširan program, kojega se austr. soc.-dem. stranka držati ima, te imenova jednoglasno u Novom Mjestu izlazeći list »Gleichkeit« glasilom stranke. Nedugo iza te skupštine budu zaključí iste u javnoj pučkoj skupštini u Bečkom Novom Mjestu proglašeni, isto tako i u Gracu i Mariboru.«¹⁰²

Ta informacija »Radničkog prijatelja« bila je točna. Poslije zabrane skupštine u Badenu, na koju su došli i Oberwinderovi lassallovci, odnosno desničari, odbili su ovi da učestvuju na skupštini u Neudörfli. Oni su, štoviše, pokušali da spriječe održavanje skupštine u Neudörfli, tražeći da se ista održi u Beču. Pošto delegati Štajerske, odnosno Graca nisu na to pristali, oberwinderovci su poslali na kongres u Neudörfli samo jednog svog posmatrača. Na kongresu je prisustvovalo 50 delegata lijeve struje austrijske socijalne demokracije. (Radikali pod vodstvom Scheu-a i još 23 delegata iz raznih mjesta, a pretežno iz Štajerske.) Ranije smo rekli da je na kongresu usvojen eisenachski program. Prisutni na kongresu osnovali su Austrijsku socijalističku radničku partiju. Izabran je Centralni komitet sa sjedištem u Beču. Izvršni odbor Centralnog komiteta nalazio se u Gracu, zbog toga što je Tauschinski izabran za njegovog predsjednika. Pored Centralnog komiteta postojao je u Gracu i Zemaljski komitet za Štajersku, čiji je predsjednik bio Wanke Herman. Tauschinski je poslije kongresa sprovodio vrlo živu socijalističku agitaciju. Na radničkim skupštinama tumačio je eisenachski program, oštro udarajući po kapitalističkom načinu proizvodnje. Po mišljenju policije, on je bio jedan od najopasnijih ljevičarskih agitatora. Usprkos tome radnici nisu imali u njega povjerenje. Uzrok tom nepovjerenju bio je sam Tauschinski, koji je pored propovijedanja socijalističkih načela propagirao i svoj socijalistički katekizam, po uzoru na razne komunističke sektaške grupice, koje su se tu i tamo još javljale.

Radnici su napali Tauschinskog zbog toga i prigovorili mu da će jednog dana prodati radničku klasu buržoaziji ne bude li se odrekao širenja socijalizma putem svog socijalističkog katekizma. Zbog tih prigovora i nepovjerenja Tauschinski je uvrijeđen podnio ostavku na predsjednički položaj Austrijske socijalističke radničke stranke.

¹⁰² »Radnički prijatelj« broj 7 od 5. XI. 1874.

Novi izvršni komitet sačinjavali su Rubitschka, Hermann Wanke, Lusch, Liptai, na čelu s Karlom Hochreiterom. Tauschinski je i dalje ostao u zemaljskom odboru partije za Štajersku.

Kad je vlada počela oštrim progonima protiv učesnika kongresa, morali su austrijski socijalisti da se ponovo povuku u ilegalnost i da koriste razne polulegalne i legalne forme u svom radu. Tauschinski im je u tom pogledu sa svojim predavanjima dobro koristio. Drugog srpnja 1874. g. javila je policija u Gracu, da je iznenada upala na sjednicu zemaljskog komiteta, koji se sastojao od 25 članova i uhapsila njih 18.

»... Na sjednici sam pronašao — kaže šef policije — Dr. Tauschinskog, Wanke-a, Kapanfa i Gabriela. Upitao sam ih kako se mogao održati ovaj sastanak bez dozvole vlasti i koji je cilj ovog sakupljanja. Grohman je brzo nešto htio sakriti ispod stola, ali sam ga u tom spriječio. Bio je to zapisnik sjednice. Iz konfisciranog zapisnika vidi se, da imamo posla sa dobro organiziranim društvom, koje si je postavilo u zadatak da sprovede zaključke socijal-demokratskog kongresa u Neudörflu. Dalje se iz zapisnika vidi, da je ovo društvo povezano sa svim društvima u Štajerskoj...«

Policija je izvela uhapsene na optuženičku klupe.

Pored toga policija je posebno optužila Tauschinskog zbog njegovih predavanja. Kao profesor povijesti Tauschinski je održavao predavanja o historijskom razvoju religije i njenoj suštini. Kod toga je isticao da Istinu, to jest nauku treba radnici da prigrlje kao svoju religiju. Takva propaganda Tauschinskog jako je uzbudila austrijski kler, koji je tražio zabranu njegovih predavanja. Pošto mu se to nije moglo prema postojećim propisima zabraniti, optužili su ga zbog smetanja vjere.

»Radnički prijatelj« je u nekoliko brojeva donosio izvještaje s velikog procesa Tauschinskog i drugova.

»...Naša braća radnici, uapšeni u Gradcu, čame već 11. nedjelju u zatvoru, bez da bi i jedanput preslušani bili. Na čelu jim spisatelj Dr. Tauschinski, okrivljeni radi prekršaja smutnje vjerzakona... Nu osim toga okrivljen je on i pristaši njegovi, da su ustrojili nekakvo »potajno društvo« pod imenom »Austrijski centralni radnički odbor«, te će se za prestup »smutnje javnog reda i mira, sudjelovanjem u jednom potajnom društvu« suditi. Osim dra. Tauschinskoga zatvoren je još 31 radnik. Doćim iztraga već 11 nedjeljah traje, nadamo se brzoga rješenja iste, te nećemo uzmanjkati, naše čitatelje o uspjehu iste izvjestiti.«¹⁰³

Tauschinski se branio, prema pisanju »Radničkog prijatelja« — na sljedeći način:

»Pošto je spomenuti kongres gradačkim zastupnici povjerio upravljanje stvarih stranke, izaberu ovi među sobom odbor, kojemu svrha bijaše nadziranje stranačkoga glasila, te kojega obtužnica bez svakog temelja »centralnim

¹⁰³ »Radnički prijatelj« br. 1 od 4. X. 1874.

potajnim odborom« nazivlje. Nu odbor ovaj i obstanak njegov nebijaše potajan, jer je proglašen u novinah i svim pristašom objavljen. — Obtuženik nenalazi u obdržavanju kongresa (skupštine zastupnikah) ništa nezakonitoga, jer je poznato, da sve stranke u Austriji svoje skupštine obdržavaju; s toga se drži i u pogledu obtužbe, da je sudjelovao u »potajnom« društvu, nedužnim. — Slijedi saslušanje svjedokah.

Poslije toga prelazi sud na razpravu drugih 30 obtuženikah, koji se svi u smislu Tauschinskoga razjašnjenja izjave, tvrdeći, da izabrana 2 odbora, t. j. tako zvani »centralni« i »zemaljski odbor«, nebijaše potajna društva, jer držeše javne sastanke. Nakon saslušanja obtuženikah i svjedokah bude množina spisah, listovah, članakah iz »Volkstaat«, »Berbote«, radnička marseillaisa itd. pročitano.«¹⁰⁴

Kakva je Tauschinski držao predavanja, vidi se iz slijedećih izjava policijskih agenata:

»Slijedi saslušanje svjedokah, koji su većim dielom u prilog Tauschinskomu izjavljivali. Proti njemu svjedoče dva »činovnika« redarstva, koji se uvukoše k predavanju. Prvi od ove dvojice, Josip Müller, navada nakon podužeg nagovaranja od strane predsjednikove slijedeće: Dr. Tauschinski predavao je jedne večeri o vjeronaucih i kazao, da su bogovi ljubovnice imali, pače da se je jedan u kišu pretvorio, samo da je k svojoj »puci« doći mogao.¹⁰⁵ (Predsjednik: To nije važno, jer grčki vjeronauk nije sada državno priznan). G. doktor je dalje rekao, da je vjeronauk švindl za političke svrhe. (Predsjednik: Što je rekao o Pavlu? Pavao je bio Rimljanin i u Rimu, a Isus u Jerusolimu i »židov«. — Predsjednik je izjavami svjedoka tako jasno obaviješten, da smješeci se odustaje od svakoga daljnijega izpitivanja iztog. (Smjeh u občinstvu.)

Drugi svjedok, Ivan Ellgart, izjavljuje, da je 8. ožujka po nalogu redarstvenoga povjerenika Wiesera predavanje posjetio, i takve stvari čuo, koje nemože ni razumjeti; Ujad da je dr. Tauschinski govorio o starih Grecih i Rimljanih, da su se oni u udaranje bubnja sakupljavali u javne skupštine; da su bogove svoje »pensionisali« i da je Isus bio prosti čivut. Bezsmrtnost duše da je samo izmišljena, da robovi svoju sudbinu laglje podnašati mogu. — Dr. Tauschinski prosvjeduje proti izreci svjedokovoj, da je on kao docent i profesor povjestnice pustio stare Grke i Rimljane uz b u b a n j sakupljavati se.«¹⁰⁶

Na procesu je državni odvjetnik tražio da se pročita članak »Vlasiništvo i društvo« iz 81. broja »Volksstaata«. Protiv čitanja izjasnili su se branitelji, ali se ipak zaključilo da će se čitati. Kada je trebalo započeti čitanje, predsjednik je izjavio da ipak ne će čitati ovaj članak, da je u svakom slučaju ovo uvijek jedna te ista priča socijalista: »Mi želimo dijeliti, i kada ćemo svoje mi potrošiti, onda ćemo ponovo dijeliti.« Na ove su riječi branitelji tražili čitanje. Započelo je čitanje i auditorij je pažljivo slušao. Već kod mjesta: »Glupa vika neznanica ili zlobnih protivnika, da želimo dijeliti« i t. d. započelo je u sudnici veselo raspoloženje, a kada je došla rečenica: »Socijalisti ne žele dijeliti, kao što tvrde naobraženi i nenaobraženi magarci«, onda se auditorij više nije mogao suzdržati i buknuo u glasan grohot.«¹⁰⁸

¹⁰⁴ »Radnički prijatelj« br. 7 od 15. XI. 1874.

¹⁰⁵ Misli se na grčkog boga Zeusa, koji je dolazio Diani u obliku zlatne kiše.

¹⁰⁶ »Radnički prijatelj« br. 8 od 22. XI. 1874.

Proces u Grazu protiv Tauschinskog i drugova završen je bio 24. listopada 1874. g. Prema informaciji »Radničkog prijatelja«, sud je donio sljedeću osudu:

»Osudjuju se: dr. Tauschinski radi uvriede zakonito postojeće crkve i vjeronauka, onda radi ustrojenja potajnoga društva na četiri mjeseca stroga zatvora sa jednim postnim danom svakoga mjeseca.

Dalje se osudjuju na strogi zatvor radi ustrojenja, odnosno sudjelovanja u potajnom društvu: Wanke na 4 mjeseca, Hochreiter na 3 m., Kaptauf na 6 nedjeljah, Gabriel na 3 nedj., Losch, Grohmann, Mössmer i Frank na 14 danih; Rubiczka, Kaučić, Selinschegg i Traunig na 10 danah; Seidl, Aichelberg, Scherübl, Keinert, Schulider, Müller, Pauler, Vielmeier, Lafer, Mosshardt i Mally na jednu nedjelju danah, a svaki pojedini na jedan postni dan u tjednu.

Oslobođuju se od krivnje dr. Tauschinski radi smutnje vjeronauka; Würges, Schulz, Habian, Schreckenthal i Prager, jer su samo slušajno u sobi boravili, u kojoj je »zemaljski odbor« upravo sjednicu držao; napokon Tanko, Baier i Bednatz, koji su kao inostranci po § 287. d. z. nekažnjivi radi sudjelovanja u potajnom društvu.¹⁰⁷

Epilog tog procesa bio je pred stolom sedmorice Vrhovnog suda u Beču 17. III. 1875., koji je preinačio presudu Zemaljskog suda u Grazu tako, da je Tauschinski bio kažnjen zbog klevetanja i smentanja religioznih osjećaja ljudi, a oslobođen je krivnje zbog prekršaja zakona o pravu sakupljanja.¹⁰⁸

Sudski proces u Grazu nije samo bio praćen velikim zanimanjem i brigom za sudbinu uhapšenih socijalista. Zagrebački socijalisti su skupljali i slali priloge zagrebačkih radnika svojim drugovima u Austriju, koji su se nalazili po istražnim i sudskim zatvorima. »Radnički prijatelj« br. 9 od 28. II. 1875. g. objavio je pismo dr-a Hypolita Tauschinskog, upućeno članovima Zagrebačkog radničkog društva, koje on naziva partijskim drugovima i zahvaljuje na pomoći, upućenoj njemu i njegovoj porodici.

»Nakon 8 mjeseci pušten privremeno na slobodu, mogu opet u Vašem krugu posvetiti svoje snage zajedničkoj svetoj stvari«, piše zagrebačkim socijalistima Tauschinski. »Uprkos svim nasiljima i progonima — nastavlja Tauschinski — uprkos mnogobrojnim neprijateljima, mi socijalisti postići ćemo ipak svoj cilj. Energija, ustrajnost, oduševljenje i jednodušnost vode nas pobjedi.« Dalje se Tauschinski srdačno zahvaljuje na pomoći, koju su zagrebački socijalisti rado žrtvovali njemu i njegovoj porodici za vrijeme tamnovanja. »Prijatelji, partijski drugovi« oslovljava s uzbuđenjem Tauschinski zagrebačke socijaliste. »Sa vedrim licem gledajmo u budućnost. Velike i teške napore moramo savladati. Međutim plemeniti cilj naše borbe vrijedi tog truda. Uništenjem nepravde, bijede, duhovnog i materijalnog ropstva triumfovati će stvarna sloboda, jednakost, znanje i blagostanje svih ljudi.« Svoje pismo Tauschinski završava poklikom: »Neka živi narod! Neka živi Socijal-demokratska stranka.«

¹⁰⁷ »Radnički prijatelj« br. 0 od 5. XI. 1874.

¹⁰⁸ »Radnički prijatelj« br. 12 od 21. III. 1876.

To pismo napisao je Tauschinski 24. II. 1875. g. u Grazu.

Ali veza Tauschinskog i drugih socijalista Austrije nije obuhvaćala samo Zagreb, već i druga mjesta Hrvatske. Tako na primjer Zemaljska vlada za Hrvatsku i Slavoniju šalje svim kr. podžupanijama i gradskim poglavarstvima okružnicu, u kojoj se upozoravaju na rovarenje socijalista i pozivaju da budnije paze na kretanje svojih radnika. Ta okružnica glasi:

»Došlo je ovdje do znanja, da radnici u Austriji namjeravaju izvesti neki pokret i staviti se u oprieku sa svojimi gospodari i javnimi oblastmi.

Na čelu te agitacije stoji neki Wanke iz Češke, koji je sada zatvoren u Brnu, zatim Dr. Hypolit Tauschinsky u Gracu, koji su pokušali već staviti se u tom obziru u savez i sa radnici u Hrvatskoj i Slavoniji, kako to dokazuje uspieh kućne potrage preduzete po kr. sudbenom stolu varaždinskom uslied zamolbe srk. zemaljskog suda u Gracu kod krojačkog kalfe Josipa Weitlmayera u Varaždinu, kod kojega je pronađeno pisamah od Dr. Hypolita Tauschinskya i nekoga Ledera iz Graca, smjerajućih na taj radnički pokret i rasprostiranje istoga također među ovozemnimi radnici.

Priobćujući to svim ovozemnimi oblastim političkim, upućuju se iste, da radnike i njihova kretanja u svojem području pozornim okom prate, i ako kod kojega takovih kompromitirajućih pisamah zateku, takovoga odmah zajedno s timi pismi sudu predađu.»¹⁰⁰

Ova okružnica pokazuje da su osuđeni u procesu Tauschinskog nastojali da rade i dalje na širenju socijalističkih ideja. Wanke se ponovo nalazi u zatvoru u Brnu, Tauschinski u Grazu. Krojački pomoćnik Josip Weitlmayer bio je u to vrijeme jedan od organizatora varaždinskih radnika. Prema citiranoj okružnici čini se da je održavao prisni kontakt s ranijim Centralnim odborom Socijal-demokratske stranke Austrije, u kome se nalazio i ponovno u Brnu uhapšeni H. Wanke. Weitlmayer se nalazio u privremenom odboru za osnivanje Radničkog varaždinskog društva. Aktivnost koju je taj privremeni odbor razvio, bila je vezana i za ime Tauschinskoga. 18. travnja 1874. g. trebalo je da se u Varaždinu održi javna radnička skupština po uzoru na skupštinu, koja je održana u Zagrebu. Na tu su skupštinu varaždinski socijalisti pozvali i H. Tauschinskoga. Skupština je bila zabranjena, o čemu govorimo na drugom mjestu. Ali neovisno od te zabrane Tauschinski nije mogao na nju doći, pa je radnicima Varaždina i Hrvatske uputio pismo, koje je bilo objavljeno u »Radničkom prijatelju«. Pismo nosi naslov »Radnicima Varaždina i čitave Hrvatske. Radnici, prijatelji, partijski drugovi« — mislio se obratiti Tauschinski učesnicima javne radničke skupštine u Varaždinu. U nemogućnosti, da lično dođe u njihovu sredinu, on prije svega govori o cilju, koji socijalisti svojom borbom žele postići. To je blagostanje svih ljudi, sreća ne samo za pojedince, već za sve. Zadatak je socijalista da otklone sve prepreke i lance, koji vode tom cilju. Socijalisti

¹⁰⁰ Arhiv grada Zagreba, Gradsko poglavarstvo, Red. uprava br. 12977/1875, od 19. srpnja 1875. godine.

njegovu za dobro svidjelo; — imamo i mi zakon, koji nas štiti, pa makar mu u svemu prigovarali, ipak sadržaje velevažnu ustanovu: da nitko nije vlastan radniku ni pare od zaslužbe uztegnuti. — Dakle: ukoliko kućne blagajne, pa pristupimo društvu.

Naša braća radnici, uapšeni u Gracu, čame već 11. nedjelju u zatvoru, bez da bi i jedanput preslušani bili. Na čelu jim spisatelj Dr. Tauschinski, okrivljen prekršaja radi smutnje vjerozakona s toga, što je u svom privatnom stanu dvaput na nedjelju predavanja držao za pristaše „Evangjelja istine, ljubavi i slobode“, i to ne samo izključivo za članove toga vjeroispovjednoga društva, nego je običajno na ta predavanja pozivao (Strašno!) te — po izvješću tamošnjeg državnog odvjetnika Mitterbachera — u tih predavanjih druge vjeroispovjedi razio. Pošto pako ta javnosti namijenjena predavanja redarstvenoj oblasti neprijavi, okrivljen je i prestupa 2. §. austr. društvenog zakona. Nu osim toga okrivljen je on i pristaša njegovu, da su ustrojili nekakvo „potajno društvo“ pod imenom „Austrijski centralni radnički odbor“, te će se za prestup „smutnje javnoga reda i mira, sudjelovanjem u jednom potajnom društvu“ suditi. Osim dra. Tauschinskoga zatvoren je još 31 radnik. — Dočim iztraga već 11 nedjeljah traje, nadamo se brzoga rješavanja iste, te nećemo uzmanjkati, naše čitatelje o uspjehu iste izvjestiti.

Posljednji broj u Zlatnom Pragu na njemačkom jeziku izlazećega „Radničkog

Akopro...
nost bila do
koga, koji
nije, da i
znanje zeml
što se radn
kaže, koji
da nije tak
drugih gra
posveti čita
risanju, gir
rade prvo
je laglje pr
kud sliedi:
materija
nas? Baš p
terijalni
a za dušev
u ljetno dob
kuje, a u z
i uz mrzli
čestom sad
drovanja, k
mena bila!

Znam
tati, kako
voljnih ško
drugdje pr
sredstvo.
nička druž
nevoljah gl
učini to sv
sve boji d
više može.
jazni nije
imati bar

ne će više trpjeti da manjina egoista siše krv i pljačka marljive i vrijedne ljude. Socijalisti odlučno odbacuju sadašnji sistem kapitalističke proizvodnje, koji ponizuje narod na radnika — roba. »Tražimo takva uređenja, koja osiguravaju svakome koji radi zadovoljstvo i blagostanje. Tražimo takve zakone koji pružaju garanciju, da će moći svako živjeti dostojanstvenim životom čovjeka.

To ćemo moći jedino onda postići kad preuzmемо u svoje ruke političku vlast. Dok bude gospodarila zemljom posjednička klasa, odnosno klasa poslodavaca, dotle će biti narod ugnjetavan. Oni, koji misle da će vlastodržci iz vlastite dobrote i inicijative nešto učiniti za proletarijat, kratkovidne su budale. Kad budemo jednom izvojevali vlast mi ćemo se onda pobrinuti, da se stvore takvi zakoni, koji će donijeti svima dobro. Tada će nestati razlike u porijeklu, staležu, zaposlenju, obrazovanju. Socijalisti će obuhvatiti sve ljude s istom bratskom ljubavlju.

Ali mi ne mislimo samo na to da osvojimo političku vlast već i da postignemo duhovnu slobodu. Narod, koji još luta, sputan praznovjermem, pristalica je vjere i kršćanstva, još je nezreo da si stvori bogatu i lijepu budućnost. Zato treba raskrstiti s ponizujućom vjerskom tradicijom, treba rasčistiti s praznovjermem. Socijalistička religija i njen hram su Istina, Sloboda i Ljubav. Tek kad se narod oslobodi neznanja i vjerskog mraka, naći će u sebi moralnu snagu, da poboljša socijalnu i političku svoju sudbinu.

Prema tome religija socijalista je Istina. Naša je politika, kaže Tauschinski, osvajanje vlasti radi ostvarenja prave slobode i ravnopravnosti, a u socijalnom životu stvaranje novog poretka rada i proizvodnje u kojem se osigurava zadovoljstvo čitave zajednice i svakog pojedinca. Sredstva za postignuće tih ciljeva po Tauschinskom, čine prije svega jedinstvo. Radnici su u društvu najbrojniji, stoga i najvažniji, ako budu složni do kraja. Zatim čvrsta i zatvorena organizacija. Bez organizacije radnici a i socijalisti su gomila ljudi, organizovani predstavljaju moćnu organizaciju.

Dalje, to su stroga disciplina, marljivost i energija, koja mora produhoviti i ispuniti svakog socijalistu. Socijalizam je najveće dobro čovječanstva, a najveće dobro ne može se dostići igrom, već se za njegovo ostvarenje treba boriti svim snagama.

Borba za socijalizam stajat će socijaliste mnogo žrtava. Mnogi će socijalisti osjetiti gorčinu policijskih, društvenih i sudskih progona i nasilja. Socijalist će podnijeti taj teret. Bez muke, bez opasnosti i bez žrtava nema pobjede. Prema cilju i pobjedi može se napredovati samo polako, korak po korak. Nitko ne smije očajavati! Usprkos svih prepreka i poteškoća socijalisti snažno i nepokolebljivo idu dalje. Konačnu pobjedu postignut će u jurišnom maršu.

Izdržati i vjerovati — to je dakle dužnost svakog partijskog druga, svakog radnika.«

Zatim se Tauschinski oprašta s hrvatskim socijalistima i obećaje im da je čvrsto odlučio doći u Hrvatsku da bi u njoj upoznao licem u lice hrvatske socijaliste, hrabre suborce austrijskih socijalista i lično ih pozdravio. To će učiniti čim mu prilike to dozvole. Na kraju Tauschinski obećava da će posvetiti: »Sve svoje snage na rad u čitavoj našoj partiji« pa kliče: »Neka živi socialna demokracija! Neka žive radnici Hrvatske! Neka žive radnici Varaždina!«¹¹⁰

Svoje obećanje da će posjetiti Hrvatsku, Tauschinski nije ispunio, jer je morao ponovo u zatvor i jer je ponovo bio izveden pred sud. U novom procesu u Grazu nalazimo Weitlmayera.

Do novog procesa došlo je uslijed toga što je lijevo krilo, organizirano u austrijskoj socijalističkoj radničkoj partiji, pokušalo da 16. svibnja 1875. godine održi u Marcheggu svoj drugi kongres. Na taj kongres, koji se održao u »Madžarskoj gostioni« spomenutog mjesta, došli su i delegati iz Hrvatske. Tako, na pr., bečka policija spominje u svom izvještaju s tog kongresa, da su na njemu bili delegati iz Osijek, koji su na kongresu predstavljali 120 organiziranih socijalista. To se vidi iz izvještaja bečke policijske direkcije od 15. svibnja iste godine. Nije isključeno da je i J. Weitlmayer bio također ispred varaždinskih radnika na tome kongresu, da su na njemu bili i predstavnici zagrebačke socijalističke organizacije, odnosno Zagrebačkog radničkog društva i radničkog društva iz Petrinje.

Na kongresu u Marcheggu bili su podnijeti referati i izvještaji. Prije izbora Centralnog komiteta, za vrijeme dok su se ovjeravali mandati delegata, upala je na kongres policija i rastjerala njene učesnike. Neke je pohapsila i protjerala u mjesta njihova boravišta. Iako su delegati i referenti pokušali da unište postojeće dokumente, policija ih je ipak sakupila i pokušala da ih rekonstruira. Na temelju toga otpočela su hapšenja. U Brnu je bio uhapšen H. Wanke, ranije predsjednik Zemaljskog komiteta socijaldemokratske stranke u Gracu. U aktu Moravskog namjesništva od 28. V. 1875 godine spominju se kao organizatori i propagatori socijaldemokratskih ideja u Hrvatskoj porred J. Weitlmayera iz Varaždina i J. Pravdica iz Petrinje.

Taj akt glasi:

»Za vrijeme duhovskih praznika, održao se kongres socijaldemokrata u Marcheggu. Među delegatima na radničkom kongresu socijaldemokrata, kojeg su vlasti raspustile, nalazio se i Herman Wanke iz Gross-Stohla kod Römerstadta u Češkoj (?). Isti je bio ranije predsjednik tajnog socijaldemokratskog zemaljskog komiteta u Gracu. Već godine 1873. Wanke je zbog smetanja javnog mira i reda kažnjavao sa 6 mjeseci strogog zatvora i istovremeno izagnan iz Beča i Donje Austrije za stalno. Dalje je Wanke osuđen u Gracu na 4 mjeseca strogog zatvora zbog prekršaja protiv javnog reda i mira, te prestupa §. 324 st. 6 (krivičnog zakona?). Istovremeno je izagnan iz Graca na 3 godine, te se vratio u svoju domovinu prije dva i pol mjeseca.

¹¹⁰ »Radnički prijatelj« br. 17 od 25. IV. 1875. g. Pismo Tauschinskog datirano je sa 16. IV. 1875. g.

Wanke se uputio u Marchegg bez putne dozvole i stupio na donjeaustrijski teritorij, iz kojeg je već jednom bio izagnan. Pošto se nije pridržavao odluke o izgonu, uhapšen je prigodom povratka u Brno.

Kod pregleda pisama, koja su mu oduzeta, ustanovilo se, da Wanke ne igra neku podređenu ulogu u socijaldemokratskoj stranci. Dalje je Wanke održavao veze sa organizacijama radničke partije svih većih mjesta austro-ugarske monarhije. Isto on se je dopisivao sa vodama radničke partije.

Wanke stoji u naročito uskim vezama sa poznatim agitatorom drom. Hippolytom Tauschinskim. Izgleda, da je imao za zadatak, da pridobije radnike u sjeverozapadnom dijelu monarhije za socijalističke ideje, da ih organizira i preuzme rukovodstvo nad njima. Kao sredstvo za ovu svrhu trebalo je poslužiti osnivanje strukovnih udruženja i osnivanje religioznih zadruga. Ove zadruge su se zvale »općine poslanstva«. Članovi ovih zadruga izjasnili su se u religioznom pogledu ideje, koju je zastupao Tauschinski.

Kako se može ustanoviti iz pronađenih pisama, među ljudima, s kojima stoji u vezi Wanke i njegovi sumišljenici, nalazi se stanoviti Pravdica iz Petrinje i Weitmeyer iz Varaždina. Oni su kako izgleda povjerenici Wankea u ovoj misiji.

Zbog važnosti, kojom se treba pratiti rad Socijal-demokratske stranke, čast mi je, da upozorim slavnju zemaljsku vladu na ova lica. Dalje molim, izvolite javiti sve što znate o vezama ovih osoba sa Wanke-om, jer bi to bilo važno za istragu, koja je protiv Wankea u toku.«¹¹¹

Zemaljska vlada uputila je prijepis tog akta uz popratno pismo poglavarstvu grada Varaždina:

»Priobćuje se poglavarstvu grada Varaždina sa nalogom, da pomno bdije nad mogućim gibanjem, koje bi se možebiti među radnicima u Varaždinu opazilo, a najjače da strogo pazi, na djelovanje radnika Veitlmeiera, koji se po glasu naznačenoga dopisa tako nalazi, pa da o svemu, a osobito o opažanjih da li isti u savezu i u dopisivanju sa Vankeom u Brnu stoji, bezodolžno ovamo izvijestje podastre, a u buduće redovito svaki pojav o tom ovamo prijavi.«¹¹²

Pod istim brojem upućen je i dopis »Cesarskom kraljevskom glavnom vojnom zapovjedništvu kao zemaljskoj upravnoj oblasti za kraljinu« radi Pravdice iz Petrinje.

»U prigibu ./. čast je ovomu vladinom odjelu slavnom ces. kralj. glavnom vojnom zapovjedništvu dostaviti prepis ovamo upravljenoga dopisa ces. kralj. namjestništva u Brnu od 28 Svibnja. 875 br. 1834/Pr. odnoseći se na savezništvo među radnikom Hermanom Vanke u Brnu i Pravdicom u Petrinji, radi blagohotnog uredovanja, dočim su u pogledu radnika Veitlmeiera u Varaždin od ovdje slata određena, ter je podjedno dopisujuće ces. kralj. namjestništvo u Brnu obaviješteno, da je odnosan dopis u pogledu radnika Pravdice nalazećeg se u Petrinji kao u tamošnjem području u prepisu radi shodne porabe dostavljen.«¹¹³

Namjesništvu u Brnu poslan je slijedeći izvještaj:

»Obzirom na cijenjeni dopis od 28. maja o. g. N. 1834/Pr. i na prilog dotičnom dopisu od 18. VI. o. g. J. N. 9892 imam čast javiti, da je k. sudbeni

¹¹¹ Državni arhiv Zagreb ad broj 9892/1875. No 1834/pr.

¹¹² Državni arhiv Zagreb ad broj 9892/1875.

¹¹³ Državni arhiv Zagreb broj 9892—1875.

stol u Varaždinu u vezi rekvizicije Zemaljskog suda u Gracu preduzeo premetačinu kod krojačkog kalfe Josipa Veitlmeyera. Stvarno su pronađena pisma, iz kojih se vidi, da ovo lice stoji u vezi sa radničkim pokretom. Kod njega pronađeni spisi uglavnom su pisma od dra. Tauschinskog i Lederera iz Graca. U pismima se dogovaraju o organiziranju radničkog pokreta.

Spisi, koji bi ukazivali na direktnu vezu sa Wanke-om nisu pronađeni. Sada se Veitlmayer nalazi pred sudskom istragom u Varaždinu.«¹¹⁴

Pored toga, u Brno je bio poslan pod istim brojem prijepis izvještaja državnog tužništva u Varaždinu, u kojem se saopćava uspjeh sudbene istrage nad Josipom Weitlmayerom. U tom se izvještaju kaže:

»Polag dopisa gradačkog zemaljskog suda upravljena na sudbeni stol u Varaždinu došlo je do znanja, da se radnički pokret u Austriji uvede po sledećih osobah: Veitlmayer u Varaždinu, Tauschinski u Gracu i t. d.

Sudbeni stol u Varaždinu pronašao je prigodom kućne potrage kod Josipa Veitlmeyera krojačkog kalfe kod krojača Svarca spisah i pismah takovih, iz kojih namjeravani radnički pokret djelodano ukazuje se; pisamah iz Graca, koje je pisao stanoviti Dr. Hypolit Tauschinski i Lederer.

- a. Pozdrav Dr. Hypolita Tauschinskia dtto Grac 19. ožujka X na članove občine (poslanstva) u Varaždinu, kojim iste na uztrajnost, rad i čvrsti savez sa ostalim posestrimami podtiče, i zahvaluje na daru, što su mu na izlasku iz zatvora sliku, u kojoj je njih 12 fotografirano među njimi Veitlmayer i Holman, poslali.
  - b. Pozdrav istoga Tauschinskia od 16. travnja 1875 (X) na radnike u Varaždinu i u cijeloj Hrvatskoj, kojim savjetuje kako će se vlasti političke dočepati, utemeljiti pravu slobodu jednakosti, i stvoriti novi socialni život, završujući »Es lebe die Social-demokratie«.
  - c. Katekizam (poslanstvo) istine, slobode i ljubavi u 60 pitanjeh i odgovora o bogu, duhu svietu, ljudih, o krieposti, dužnosti, i t. d.
  - d. Istovrsna knjižica u Slovenskom.
  - e. Socialno demokratske pesme od J. Franca »Frisch auf, Kameraden«, »Arbeiter Marsellaise«, »Arbeiter Feldgeschrei«, »Arbeiterlied«, »Sechs Proletarier Lieder«.
  - f. Prepis Pesme Tauschinskia spevane u zatvoru, kojom radnike pod crvenom zastavom poziva proti povlasticam, popovom i bogatašem.
  - g. 3 pesme od W. Stengla u Gracu.
  - h. 12 pesamah od Josipa Ledera u Gracu i Celovcu, kojim se radnici u Varaždinu i u cijeloj Hrvatskoj pozivaju, da prihvate nauke poslanstva i socialne demokracije, da se, kao što mu odaslani na radničku skupštinu u Varaždinu držanu 18. travnja t. g. pozdrav glasi, nova bojna četa u velikoj niti socialne demokracije stvori.
- U pismu jednom od 14. ožujka t. g. napominje, da je 7. ožujka t. g. u svratištu k Straussu preko 100 osobah slušalo predavanje Tauschinskia, 18 osobah da se je odmah kao članovi upisalo, te odbor od 25 njih izabran, koji se je u 5 sekcijah razdijelio i to:
- a. sekcija za agitiranje
  - b. „ „ biblioteku,
  - c. „ „ svečanosti,
  - d. „ „ financiju, i
  - e. „ „ ordend (?)

Njeki Vanke da je kao agitator odaslan, neka putuje kroz Maribor, Ljubljanu, Celovac, Willach, Bozen, Meeran, Innsbruck, Salzburg, Linz, Steier, Wels.

¹¹⁴ Državni arhiv Zagreb broj 12140/1876. — 19. VII. 1875.

Na svakom tom mjestu imade 3—8 današ proboraviti, te po novom i pravom načinu organizirati radnike za načelo stranke, kanoti i poslanstva pribavljati, na tjedan veli ima od stranke 6 fr., a od poslanstva 4 fr. za živež, za podvoz daje mu poslanstvo 12 fl., — a ostalo stranka.

Kad pomenuta mjesta proputuje imat će u Moravskoj i Českoj neprestano agitirati. U pismu dtto Grac 6/2. X, piše isti Lederer doslovice ovo: »Durch Gewalt, sie ist die einzige Alternative, dann erst haben wir Aussicht auf den Erfolg, wenn sich das Proletariat überall erhebt, dazu aber brauchen wir Agitatoren u. z. überall. Sei du der Entstandene der Revolution, welcher die Massen mit Hilfe von Genossen natürlich im gegebenen Momente zur Entscheidung führt.«

i. Pismo po svoj prilici od istoga Lederera na Veitlmayera Grac 5/2 X, kojim mu priobćuje svečanost držanu blizu Graca na slavu Tauschinskomu.

Prema tomu smjeravaju na uzbunu unutar države, dakle na zločin veleizdaje (§. 58. k. z.) upućuje se slavnoisto zapoviedništvo, da se svom ozbiljnošću i odriešivošću pazi na radnike podčinjena područja, te za slučaj da se bude u skupu, bud kod kojega pojedinoga pokaza sumnja, da imade spisah il pisamah kompromitirajućih, kućnu potragu preduzme i dotičnika sa uspjehom sudu uhićena predađe.«¹¹⁵

Na kraju, u vezi sa slučajem Josipa Weitlmayera uputila je Zemaljska vlada vladinom namjesništvu u Brnu slijedeći dopis:

»U odnosu na dopis od 19. VII. 1875. Z 12148 imamo čast, da pokorno javimo c. k. vladinom namjesništvu, da je prema podacima policije (?) iz Varaždina, od 13. VIII. Z 2150, krojački pomoćnik Josip Veitlmayer otpremljen od kraljevskog sudbenog stola u Varaždinu u Grac, zajedno sa svim dokumentima vezanih za istragu.«¹¹⁶

U prilogu tog dopisa nalazi se izvještaj Gradskog poglavarstva grada Varaždina pod br. 3150/1875, koji ćemo kasnije citirati.

Isto tako u Gradskom arhivu Varaždina postoji o slučaju Weitlmayera vrlo lijepa dokumentacija. Najprije je i o njemu Zemaljski sud u Grazu tražao od sudbenog stola u Varaždinu podatke:

»Usljed dopisa c. kr. zem. kao iztražnog suda u Gracu — piše sudbeni stol gradskom satništvu u Varaždinu — imao bi se u Varaždinu zadržavati njeki Veitlmayer.

Počam je ovom iztražnom sudu nužno bezodvlačno znati, je li, i gdje se pomenuti Veitlmayer u Varaždinu nalazi, to se slavno isto umoljava, da jošte danas ovom sudu stan rečenog Veitlmaiera naznačiti izvoli.«¹¹⁷

Gradsko poglavarstvo u Varaždinu poslalo je sudbenom stolu kao istražnom sudu 9. VI. 1875. g. pod br. 2889—875 slijedeći odgovor:

»Na dopis od 9/6 1875 br. 1358 odgovara se slav. k. sudb. stolu kao istražnom sudu slijedeće:

Veitlmayer je krojački kalfa, radi kod krojača Švarca, i jest privremenog odbora za radničko društvo u Varaždinu perovodja.

115 Državni arhiv Zagreb broj 12140 u br. 407 (prepis).

116 Državni arhiv Zagreb broj 16187/1875—30. VIII.

117 Arhiv grada Varaždina, kart. 1875/2889.

Upitni privremeni odbor radničkog društva, za koje društvo sastavljene pravila nalaze se kod Vis. Kr. zem. Vlade, sastoji iz predsjednika Ivana Ernsta tapetarskog pomoćnika kod Švendenuweina zatim odbornikah: Adolfa Drusany, rezbara, Janošiča, krojačkog pomoćnika kod Kriglevića, Tulhia, postolarskog pomoćnika kod Hočevara, Welfoa krojačkog pomoćnika kod Svarca.«¹¹⁸

Pošto je policija zaplijenila sve društvene spise i korespondenciju, koju je Weitlmayer vodio sa Tauschinskim i drugima, 10. VI. 1875. g. izdalo je Kr. državno odvjetništvo g. satništvu grada Varaždina nalog o hapšenju Weitlmayera:

»Povodom što je ovo Kr. državno Odvjetništvo doznalo da je među inimi radnički pokret stanovitomu Veitlmayeru krojačkom kalji u Varaždinu povjeren:

što je doznalo, da su u njegovu posjedu nadjeni doista spisi i programi glaseći doista o poduzetju radničkog pokreta i postignutju političke sile — umoljava se Slavno to Satničtvu nepočaseć časa prenavedenog Veitlmajera u uzu sudbenog stola uhititi.«¹¹⁹

Hapšenje Weitlmayera potvrđeno je ovim dopisom gradskog satništva Državnom odvjetništvu od 11. VI. 1875. g.:

Povodom dopisa od 10 lipnja 1875 ima čast ovo Gradsko Satničtvu sl. Kr. drž. Odvjetništvu odgovoriti, da je Veitlmayer, krojački kalja, danas u 11 satih u uzu Kr. Sudbenoga Stola odveden.«¹²⁰

27. VI. javlja Kr. državno odvjetništvo u Varaždinu Gradskom satništvu, da je predmet u istrazi protiv Weitlmayera, koji se vodi na zahtjev Kraljevskog namjesništva u Brnu, predan Sudbenom stolu:

»Cienjeni dopis od 21. lipnja 1875 br. 3150 pol. sa prilogom u istrazi profi Veitlmayeru radi zločina smetanja javnoga mira i vjerezakona ustupio sam sudbenom stolu za shodnu porabu — koji izvidjanja vodi pozivom bezodvlake predsjedništvo c. k. namjesništva u Bernu o stanju iztrage obavijestiti i eventualne podatke uzište.«¹²¹

Iza toga je Kr. sudbeni stol grada Varaždina ustupio čitav predmet Sudbenom stolu u Zagrebu, a oдавde je Weitlmayer bio predan Zemaljskom sudu u Graz, kuda je bio i otpremljen. O tome Državno odvjetništvo u Varaždinu 23. VIII. 1875. izvještava Gradsko poglavstvo:

»Na cienjené dopis od 21. lipnja 1875 br. 3150 pol. čast je Državnomu Odvjetništvu odvratiti, da su spisi iztrage proti Josipu Veitlmayeru odlukom suda od 1. srpnja t. g. br. 1484-k Sudbenom stolu u Zagreb kao nadležnom sudu ustupljeni, jer su se pokazala obilježja zločina veleizdaje.

¹¹⁸ Arhiv grada Varaždina, kart. 1875/2889.

¹¹⁹ Arhiv grada Varaždina, kart. 1875/2942.

¹²⁰ Arhiv grada Varaždina, kart. 1875/2942.

¹²¹ Arhiv grada Varaždina, kart. 1875/4668.

Josip Veitlmajer koji je međutim do daljnje odredbe u privremenom pri-tvoru Sudbenog stola u Varaždinu pridržan — odpravljen je po Obavijesti Sud-benog stola u Zagreb C. K. Zemaljskom sudu u Grac.

Po tomu što je Veitlmajer odavde neposredno Zemaljskom sudu u Grac odpravljen, nema dvojbe, da je sudbeni stol u Zagrebu tamo spise ustupio.

Radi toga neka izvoli slavno Poglavarstvo od Sudbenog stola u Zagrebu ili Zemaljskog suda u Gracu potanju obavijest tražiti ili pako Vis. kr. Zemaljskoj Vladi izuvesti, da se izviđanju kod Sudbenog stola u Varaždinu proti Josipu Veitlmajeru zbog veleizdaje ne vode.¹²²

Na procesu koji je održan u Grazu, nalazilo se 7 socijalista, među njima i Tauschinsky. Svi su bili optuženi zbog veleizdaje. Optužnica ih je teretila zbog prihvaćanja eisenachskog programa u Neudörflu. Tauschinsky je bio osuđen na tri mjeseca zatvora. Koliko je osuđen Weitlmajera iz Varaždina, nije poznato. Presuda je motivirala propa-giranje eisenachskog programa kao pokušaj organiziranja i pripre-manja pobune. Taj proces slomio je Tauschinskog. Na samom procesu on se slabo držao. To je kod radnika izazvalo prezir i osudu. Po izla-sku iz zatvora, 1. II. 1876. bio je protjeran iz Graza u Beč. Tauschin-sky sada daje izjavu da se odriče socijalizma zauvijek. Tako se poka-zalo ispravnim strahovanje radnika da će ih se jednog dana odreći i da će ih izdati. Stvar socijalizma tražila je u ono vrijeme nadčovje-čanske napore i spremnost da se izdrže dokraja progoni apsolutizma i njegovih režima. Nema sumnje da je kapitulacija Tauschinskog imala poraznog odjeka i među hrvatskim socijalistima, koji su, iako ih je bio malen broj, živo pratili razvitak socijalističkog pokreta, na-ročito slučaj Tauschinskog.

Slučaj Tauschinskog pokazuje idejnu slabost tadašnjeg radničkog pokreta Austrije. Međutim, agitacija, s kojom su se pridobivali istak-nuti radnici Hrvatske za socijalističke ideje, bila je ilegalna i revolu-cionarna. Zar pismo Lederera Weitlmajeru ne pokazuje na najizra-zitiji način, da su se radnici Hrvatske pridobivali u borbu za socijalizam s parolom da je jedina alternativa da on pobijedi, upotreba sile. A upotreba sile može uspjeti jedino onda, ako se protiv kapitala podigne čitav proletarijat. Da bi se podigao proletarijat u revoluciju, potrebni su bili svuda i na svakom mjestu socijalistički agitatori. Ti agitatori trebali su biti izaslanici revolucije, njeni apostoli. Oni će povesti mase radnih ljudi u datom momentu ka odlučujućoj bici. U toj borbi past će konačna odluka u korist pobjede socijalizma.

O SVETOZARU MARKOVIĆU I PRILIKAMA U SRBIJI

U Srbiji, pod utjecajem Svetozara Markovića, čije su ideje pri-hvatili tadašnji malobrojni socijalisti Srbije, bile su osnovane 1875. g.: družina krojačkih radnika, družina tipografskih radnika (1874. g.), zatim bravarsko-stolarskih radnika, (1875. g.). Te su družine trebale

¹²² Arhiv grada Varaždina, kart. 1875/4658.

biti, već prema tome što su formirane po strukama, profesionalne organizacije — sindikati, po ugledu na slične organizacije u zapadnim zemljama kakve je preporučivala I. Internacionala. Sve te družine imale su svoje blagajne za uzajamnu pomoć. Pokret za osnivanje radničkih družina otpočeo je još 1873. g. Prvi javni sastanak održali su krojački radnici u Beogradu 1874. g., a pravila družine krojačkih radnika potvrđena su 22. travnja 1875. g. Družina je brojala 163 člana, od kojih su 32 bili stranci, a pored njih i velik broj iz Vojvodine i Hrvatske. Opšte radničko društvo, kao što je to bilo Zagrebačko radničko društvo, osnovano je u Srbiji tek 1881. g.

Svetozar Marković, koji poznaje rad i odluke Prve internacionale, Markosve i Lassallove spise i teorije, prvi je propagator socijalizma u Srbiji. Od Prve internacionale uzima odluku o proizvođačkim zadrugama, u koje, s obzirom na sitnozanatlijski karakter gradske privrede, gura pored radnika i majstore. 1. VII. 1871. god. pokreće Svetozar Marković list »Radnik«, koji je prestao izlaziti 1872. godine, 8. XI. 1873. pokreće u Kragujevcu list »Javnost«. Pošto je i »Javnost« zabranjena, pokreće srpnja 1874. »Glas Javnosti«, a 1. I. 1875. »Oslobodenje«.

Zagrebački socijalisti, članovi Zagrebačkog radničkog društva, smatrali su Svetozara Markovića svojim prvim borcem za slobodu, bratstvo, jedinstvo i prava radnog naroda i najvršnjom silom tadašnjeg radničkog pokreta. Taj stav zagrebačkih socijalista vidi se najbolje iz pisanja »Radničkog prijatelja« br. 11 od 14. III. 1875. god. povodom smrti Svetozara Markovića:

»Neumoljiva dosljednost prirode ugrabi nam u najboljoj muževnoj dobi stojećega najvrstnijega našega borioca za slobodu, bratstvo i jedinstvo; ugrabi nam srce, koje vazda osjećae ljute rane radničkoga naroda; ugrabi nam muža, koj je svakim udarcem bila svoga osjećao nepravdu današnjih društvenih odnošajah, koj je riedkim požrtvovanjem djelovao na odstranjenje tih odnošajah i za napredak naroda, za boljak njegov, poglavito pak za oslobodenje njegovu izpod vlastničkoga jarma.

Svetozar Marković
urednik »Oslobodenja«

vršio je trnjem obasut put svoj, sa kojega se nije od nikoga i ničesa, niti od tamnice ni od verigah svrnuti dao.

Većini čitateljah naših poznat je rad Svetozara u »Radniku«, »Javnosti« i »Glasu Javnosti« — a zadnje vrieme, pošto je pušten iz tamnice, gdje je 9 mjesecih čamio, za neustrašivi boj za svoja načela — djelovao je u »Oslobodenju« za ostvarenje svojih načela.

Zaključujući ovaj broj lista našega, preseneti nas brzopjavna viest, da je Svetozar Marković na putu u Italiju — kamo se je uputio da zdravlje svoje oporavi — u Trstu naprasno umro.

Pod težinom ovoga ogromnoga udarca, koji nam je oduzeo prvoga borioca našega, najvršnjiju silu našega pokreta, nije nam moguće u pero uliti izraz svih onih osećanjah, koja u taj par srce i dušu našu obuzeše, nije nam moguće posvijetiti Svetozaru našemu podulje slovo, kojim bi izkazali duboko osjećanu privrženost prema njemu; učinit ćemo to, čim nam se bol prvoga udarca ponješto utaloži.

Počivaj u miru, Svetozare! Uspomena na tebe i vjernost tvoju prama nacelom tvojim i našim uzdržati će nas kripke i bodriti nas na ozbiljan rad!»

Dakle, većini članova Zagrebačkog radničkog društva i čitaocima »Radničkog prijatelja« bili su poznati »Radnik«, »Javnost«, »Glas Javnosti«, »Oslobođenje«. Ali i »Radnički prijatelj« imao je svojih čitaoca u Beogradu, pa čak i dopisnika. Tako na pr. »Radnički prijatelj« donosi i vijest u vezi sa stvaranjem Družine tipografskih radnika:

»Nekoličina ovdj. svjestnih radnika tipogr. struke dodjoše 1873/74. god. do tog uvidjenja, da je nužno i potrebno jedno takvo društvo, toga radi i podnesoše statute na odobravanje. Mi ih hvalimo na pobudu njihovu, al ujedno je skupština s odlukom: »da nije nadležna« odbacila pravila i time čutke preko te stvari prešla. Mi pitamo: zašto ih je i podneo dotičan ministar, »kad je znao«, da skupština nije nadležna da reši tu stvar? Zar je to odgovor narodne skupštine na molbu jednog diela narodnog? Zar ona nije tu, da radi za obće narodno blagostanje? Zar narodna skupština nezna, da u ovoj zemlji nema blagostanja, u kojoj cvili i pati proletarijat? Mi, da li je ona za to tu, da samo pojedinim klasama naroda pomaže i u njihov interes samo radi? Ako je poslednji slučaj, onda nije ona »narodna« skupština. Eto vam braćo jedan akt vaših »liberalaca«, čije pristalice ste vi! Pa sad mi recite u oči, da ste na pravom putu! ... «^{122a}

»Radnički prijatelj« donosi informacije o tome da će

... »Oslobođenje«, pošto je dobilo od srbske vlade prvu i drugu »opomenu« i jedanput zaplijenjeno bilo, prestati izlaziti. Nu urednik istoga, g. Sreta Angelković, obećaje da će pokrenuti novi list pod naslovom »Novo oslobođenje« koje će se svim pretplatnikom »Oslobod.« slati. — Dokaz i opet, da se ideja i načela nedaju ni konfiskacijom ni »opomenam« te »izpravkom« zatrti.«¹²³

Govoreći kritički o prilikama u Srbiji, »Radnički prijatelj« napada slavenske građanske, naročito češke, listove koji podržavaju mjere srpske vlade protiv narodne skupštine.

Vlada je raspustila srpsku skupštinu. Već dulje vremena nisu srpskoj monarhističkoj vladi odgovarala socijal-demokratska nastojanja skupštine. Monarhija je iskoristila priliku, koja joj se pružila prigodom raspravljanja o nekoj peticiji. Na taj je način monarhija mogla imati četiri mjeseca svu vlast u svojim rukama. Novi izbori trebalo je da se održe tek za četiri mjeseca. Da bi se opravdala, vlada šalje u cijeli svijet telegrame, da je njihova mjera naišla na potpuno odobravanje u zemlji. Koliko ima istine u ovom odobravanju, može se lako shvatiti kad se kaže da su ideje socijalne demokracije baš u Srbiji prodrle duboko među narod.

Dalje »Radnički prijatelj« polemizira sa praškom »Politikom«, koja vidi u Srbiji samo vladu i državu bez naroda, koji je ugnjetavan. Međutim, kaže »Radnički prijatelj« — srpski komunisti odbacuju

^{122a} »Radnički prijatelj« broj 14 od 4. IV. 1875.

¹²³ »Radnički prijatelj« broj 15 od 11. IV. 1875.

iluzije o naciji, državi i vlasti u njoj jedne, t. j. građanske klase, već traže da se ostvare principi istinske vlasti naroda, protiv kojeg srpska vlada nastupa upotrebom sile.¹²⁴

U jednom ranijem dopisu, iz kojeg se vidi da je »Radnički prijatelj« dobivao od beogradskih radnika česta pisma, kaže se:

»Znam, da će svakoga nam brata s one strane Save i Dunava veoma obrađovati glas radničke mu braće s balkanskog poluostrva. Gledajući vas, braćo, kako slavno napređujete i kako se razvijate, kličemo vam iz dubine srca: »Živio napredak! Živila sloga! Živilo bratsko zajedničko delanje!«

... No kao što je na Balkanu svako pitanje nepodpuno razvijeno i razrešeno, to i s pitanjem radničkim drugče ne stoji. Radnik, u Srbiji, prema današnjem ustavu, ne može ni pomisliti o sreći i blagostanju svom, jer gdje ustav ovakve jamčene lične slobode čoveku pruža kao u Srbiji, tu stoji propovedatelju u nagradu za zrele, istinite i poštene ideje, ma kojeg načela, a kako li socijalističkoga, širom otvorena vrata požarevačke ili druge kakve srbske apsane.

Prije, no što su ljudi »slovo« iznašli, naši »stari« sastajali su se na zborove i tako su slušali svoje naučenjake propovjedatelje, iz čijih su predavanja nauku crpili, ali šta će srbski radnik, koji većim dielom nerazvijen i nepismen, kako da se on poučava, kad mu zakon »danas« zabranjuje javan zbor, da sluša svog učitelja; zabranjuje udruženje, sastanak i mnogo koješta, šta bi mu od koristi bilo. Dakle ne dopušta mu, da se sam obrazuje i poučava! — Ne ide li se ovdje na materijalnu propast radničku? Na što i život onda srbskom radniku, kad ne sme da uživa čovečja prava? Ali da, kakva prava sme iziskivati i imati srbski radnik, kad je on raja srbskoga gospodara? — On živi: da pravi »srbske purgare«, da brani domovinu od državnih neprijatelja, da služi vjerno i odano vladaru i državi, koji skidajući sa žuljevih njegovih (radničkih) dukat na dukat i time nabavlja sebi građansko, biračko i neznam ti još kakva ustavna prava: dalje je on tu da pravi i obdržava »poštene ljude«, gospodu i gospodičiće, koji od nerada i »nibrigeža« puštaju poluakovne trbuse, te tako birokracija i aristokracija, zubkajući se na mekim divanima i gospodskim futelima, provode vjek u dužnom nevolju: »Gospoda i gospodari smo mi, a robovi vi! (radnici)!«

Dokle ćemo mi po magli i tami tako nemarljivo gutati? Dokle ćemo mi to gledati kao kroz san? Zar ne će i nama jednom svanuti dan? Dokle će nas te aristo-birokratske kreature daviti. Ta valjda dok ne propadnemo? — Ali, na žalost, može i to biti, ako i u buduće neprestano sklopljenim rukama u krilu — oslanjajući se na Petra i Pavla — ovaj prizor gledamo! i ako milosrdja, sažaljevanja i pomoć od tirjanina našeg očekujemo! Srbski radnici! krajnje je vreme da i vi za pravo i korist vašu iz uzdanog srca i nejakih organih vaših bar jednu reknete; jer inače teško, da će skoro kod vas nastupiti socijalistička katastrofa, ako ovako ostanete, onda i nikad. Zato napred! još nije dvanaesti čas!¹²⁵

VEZE S VOJVODINOM

Isto je tako postojala dobra veza s Pančevom. Tako »Radnički prijatelj« donosi izvještaj s »Prve slobodne radničke skupštine« u Pančevu, koja je bila održana 31. VIII. 1874. g. Skupština, koja je održana u gostionici »Sultan«, piše dopisnik »Radničkog prijatelja« iz Pančeva, bila je dobro posjećena.

¹²⁴ »Radnički prijatelj« broj 14 od 4. IV. 1875.

¹²⁵ »Radnički prijatelj« broj 11 od 14. VIII. 1875.

»Dnevni red na skupštini bio je: 1) Osnivanje podružnice budimpeštanskog Općeg bolesničkog i invalidskog udruženja. 2) Čitanje statuta ovog udruženja. 3) Pitanja i prijedlozi. Rezultat skupštine bio je da je oko 50 radnika raznih struka odmah stupilo u članstvo ove podružnice. Uplaćivanja doprinosa su već počela. Dalje je nazvan Demetar Lončarević opunomoćenim povjerenikom, a mjesni liječnik izabran je liječnikom društva. Na kraju skupštine održano je nekoliko poučnih predavanja. Majstori-obrtnici u svojoj su nas ograničenosti zbog toga ismijavali. Obrtnici su nastojali da pridobiju što više protivnika protiv naših zaključaka kako bi stvorili što veću opoziciju. Nahuškali su čak izaslanika vlasti, bilježnika općine, neka zatraži 2 fl. zato što je proveo 3 sata na skupštini. Naravno mi smo to odmah odbili, jer bi bilo smješno, da mu za njegovo prisustvovanje skupštini još platimo. Nama ionako izaslanik nije bio potreban. Majstori su bili ogorčeni zbog naše odvažnosti i obasipali su nas stoga sa različitim »lijepim« riječima, koje su veoma odgovarale njihovoj »naobrazbi« ... «

Druga slobodna radnička skupština trebala se održati 27. IX., ali ju je gradsko poglavarstvo zabranilo.¹²⁶

»Radnički prijatelj« daje podršku pančevačkim socijaldemokratima, pa napada list »Pančevac«, koji stoji na ekonomskim i političkim pozicijama srpskih liberala. »Pančevac« plače nad srpskom budućnošću zbog širenja socijaldemokratizma i internacionalizma u srpskom narodu. »Pančevac« navodi da su u Vršcu, Pančevu, Beloj Crkvi i Temišvaru, dakle u posve srpskim mjestima, formirane podružnice Opće bolesničke-invalidske blagajne, koje imaju centralu u Budimpešti. Pod firmom te organizacije šire socijaldemokrati svoja načela, »jer — pomislite! — kod tolikih bijeda i nevolja srbskog naroda, još i ta napast, socijal-demokrati, dolazi na njegov vrat, da ga što prije sa lica zemlje zbríše. Da bi se toj zarazi na put stalo, preporučuje taj pisac ovaj liek: »Majstori trebaju, da preobrazе dosadanji način uzgajanja svojih šegrta, da od njih vremenom postane obrazovan i zadovoljan građanin, a ne u glavu ubijen i za to na sve zlovoljan čovjek ... da pomoćnicima daju priliku, da se u njihovom majstorskom krugu plemenito i duševno zabavljati i poučiti mogu, te da ne moraju proste krčme tražiti, gdje svoju mladost u bančenju provode, pa kao neobrazovani ljudi postaju prijemljivi za sve ono, što im se čini da može njihovom »gospodaru« nahuditi. Ako naši majstori ne uzrade za vremena, poslije će kasno biti ... «

Dalje se iz članka vidi da su u Mađarskoj i Vojvodini već postojala odvojena radnička društva. Jedna su bila za radničku samopomoć, a druga za radničko obrazovanje. Društva za radničku samopomoć, kao što znamo, bila su zapravo radnički sindikati. Radničke družine za obrazovanje sačinjavale su prve legalne političke organizacije ta-

¹²⁶ »Radnički prijatelj« broj 7 od 5. XI. 1876.

dašnje socijalne demokracije. Javno istupanje socijaldemokrata napao je »Pančevac«, list za prosvjetne i materijalne interese narodne.

»On, t. j. »Pančevac« poziva na uništenje socijalista — »prosto onako kao kad se podigne hajka na skakavce ili zverinje, čija je štetnost obće priznata. On neće da pita od kud to, da se u srbskom narodu pokazuju ljudi, koji nemogu nikakve koristi da vide u onom radu što ga »Pančevčeva« stranka već toliko godina vrši; on prosto kaže, da su socijal-demokrati zlo, pa ih treba tamaniti i u tu svrhu prije svega poziva srbsku žurnalistiku, da odpočne lov na tu napast.

Što se tiče nas, mi to ne znamo, da je naš prijatelj Vasa Višnjic u Vršcu držao socijal-demokratski govor kao član »radničke bolničke družine«, već ga je držao kao član »radn. družine za obrazovanje« i kao članovi takve družine govorili su više njih u socijal-demokratskom smislu«. Tako isto kao što narodno-liberali imaju svoje družine, u kojima govore o svojim stvarima i prilikama, tako hoće i radnici da govore o svojim družinama i po skupovih o svojim prilikama. Što to zakoni dopuštaju, to neka se gospoda liberali obrate vladi, koju oni toliko napadaju kao neliberalnu, pa neka je pouče o toj njihovoj liberalnosti. A mi ćemo se međutim služiti istim pravom o družinama, sa kojim se i gospoda liberali služe.

Kako su narodno-liberalni listovi u narodnoj ekonomiji obučeni, vidi se iz njegovog načina tumačenja, od kuda se pojavljuju ljudi, koji su nezadovoljni sa današnjim poretkom. »Pančevac« veli, da to nezadovoljstvo nauče radnici po krčmah u bančenju, te ostanu neobrazovani ljudi, koji su posle nezadovoljni sa svačim. Kako je »Pančevac« umeo da pogodi uzroke radničkom nezadovoljstvu, tako je i preporučio »valjan liek« za izliječiti to nezadovoljstvo. Mi nećemo ovim povodom da razvezemo čitavu razpravu o tome, kako se radnički stališ osjeća potišnjen i grupira se u čvrste gomile, da izvojuje svoja čovječanska prava, pa nećemo »Pančevca« ni u školu da šiljemo, da uči ekonomiju; nego ćemo ga uputiti na bliže mjesto, gdje će moći razabrati stvar — mi ga šiljemo prosto u štampariju, gdje se on štampa, pa neka tamo promisli o mogućnosti i ostvarljivosti onoga lieka, koji je preporučio. Misli li on zbilja, da je moguće neko bliženje među ovim radnicima i gazdom? Misli li on zbilja, da će gazda uvesti te svoje radnike u »svoj krug« da ih »oplemeni«? Misli li on da može taj gazda nad svojim radnicima neko oplemenjivanje vršiti, kada prieti svaki čas »Abzugom« i odpustom? Kad silom ugovora hoće da prisili mlado diete, da mu četiri godine po dva for. nedjeljno radi, a ono na drugoj strani više dobija — može li tu biti simpatije? Sve da zanatljuje i hoće da svojim radnicima po volji učine, oni to nemogu, i zato radnička stranka i neide lično protiv svojih gazda, no protiv onog društvenog poredka, koji sa sobom to donosi, da je i radnik i njegov gazda taki kakav je danas. Na zapadu se sve više radnicima pridružuju zanatljuje, malo-građani i težaci, čija je egzistencija danas dvojaka zbog toga, što oni i stan a i svoj lični rad ulažu, ali i imaju nešto sredstava za proizvodnju. No ta im se sredstva svakim danom više iztrzaju iz ruke rastećom industrijom — i nije daleko vreme, gdje će zanatljuje i težaci podpuno biti izjednačeni sa radnicima, i oni će postati roba za tržište, koja se cieni po svom radu. Tome mogu zanatljuje da protivstanu svojim međusobnim udružanjem, te tako da dođu u položaj, da sami fabrično svoj zanat rade, isto tako isto i seljaci. O tome i misle neki majstori, pa valjda je to ta »komuna«, što im »Pančevac« napominje.

Pa dalje veli slobodoumni »Pančevac«, kako se neki narodni prijatelji iz Vršca tuže na Vrščane, da oni skrštenih ruku gledaju kako neki tamošnji srbski učitelj (imena nam njihova nesaobštije) šire svom snagom socijal-demokratska načela među zanatljuje majstore.

Kad se onako žmurečki bubne neka predpostavka (jer se nedokazuje u čitavoj bilježici ništa, da je izvjestna stvar škodljiva i opasna) onda su dabome

svi za osuđivanje, koji tu stvar podpomažu. — Nama nije poznato, da srbski učitelji u Vršku šire socijal-demokr. načela, ali i ako je istina da oni svoje mnijenje zanatlijama o njihovom pozivu izkazuju, onda mi ne nalazimo tu ništa neprirnodnog i nezabranjenog. — to radi svaki čovjek, svatko hoće i izkazuje svoje mnijenje; ali još više. Pisac bilješke »Pančevčeve« veli, da radnicima treba obrazovanja, pa tko ih bolje može poučiti i obrazovati, no učitelj, komu je to struka? Ali »Pančevcu« to je kost u grlu, što učitelji ne će da budu liberalne prišepitlje, već izpovjedaju druga načela, i to je grieh! o vi liberalni licumjeri! Znamo vas mi vrlo dobro, Vama su dobri učitelji, kad blebeću one rieči za vama, koje ste vi izgovorili, kad agituju za vaše kandidate i budu vam urednici vaših listova i osnivaju s vama družine, onda učitelji vrše svoj poziv, i onda im ne fali vaše hvale. O liberalnosti, o tolerantnosti širokogrudnih srbskih narodno-liberala! — Pa i to nije sve, što hoće »Pančevac«. On baca anatemu na sve, što se neslaže s njegovom liberalno-čiftinskom naukom i proglašuje svoju nauku i rad papinsko-nepogrešivom, i svaki mora tako da radi, ako neće da je osuđen — to popuje »Pančevac«; ali on umje još nešto, on umje i — da denuncira! Pošto je stvar predstavio kao neko strašilo, neku moru, onda on iznosi srbske učitelje na sredu, da ih sviet osudi, da ih podsieti na njihov zavisan položaj, te da se poprave il ako to neće, a »Pančevac« će im njihova imena iznieti na sredu (jer imena im njihova nesaobštiše (?) — a to će biti dosta!¹²⁷

Sa Zagrebačkim radničkim društvom i »Radničkim prijateljem« održavali su veze i socijalisti Bele Crkve. Tako Zagrebačko radničko društvo šalje »slobodnoj« radničkoj skupštini, koja je održana 23. veljače 1875. g., telegram, koji glasi: »Naprijed, na putu organizacije, radite na širenju naših ideja. Eljen a nep!« Izvještaj te skupštine objavio je i »Radnički prijatelj«. Skupština se održala u gostionici »Kod sedam knezova«. Predsjedništvo su sačinjavali Kecskes, Krutz i Kuhn.

Na skupštini je Meyer pročitao rezoluciju, koja je bila prihvaćena 25. prosinca 1874. u Pešti na masovnoj skupštini (vidi »Radnički prijatelj« br. 1 od iste godine — Pregled.) Polak je objasnio rezoluciju, koju je skupština prihvatila.

Zatim je Polak oštro osudio držanje tadašnje štampe. Naveo je da je zadatak štampe da pruži narodu znanje i obrazovanje. Nijedan list ne zastupa prava radnika, naprotiv štampa iskorištava postojeće prilike i zaglupljuje radnika. Radnici postaju bespomoćno oruđe u rukama kapitalista. Polak je istakao dužnosti radnika. Svaki radnik treba da čita socijal-demokratske listove, da pridonosi njihovu širenju, da se brine za njihov opstanak. Meyer naglašava potrebu dopisnika, koji bi pisao o prilikama radnika u Beloj Crkvi. Od predložениh kandidata izabran je Polak. Govorili su još Polak, Meyer i Berger. Prvi je razradio odnose plaća i zaključio da radnik ne može živjeti sa sadašnjom plaćom. Dalje je govorio o tome da se radniku mjesto obrazovanja jedino »tupi u glavu katekizam«.

Meyer je govorio o lokalnim prilikama. Kritizirao je stanje u radionicama, u kojima su radnici prisiljeni raditi. Radionice u Beloj Crkvi više liče svinjcu nego ljudskom boravištu. Govornik je tražio

¹²⁷ »Radnički prijatelj« br. 16 od 18. IV. 1875.

da se vlasti pobrinu da se ukine takvo stanje, jer je štetno za radnika. Dalje je govorio o postupanju sa šegrtima, koji su u većini slučajeva prije svega sluge i služavke. U školu ih majstori ne šalju usprkos odluci ministarstva. Naprotiv, na posljednjoj zanatskoj skupštini tražili su od magistrata da pošalje peticiju ministarstvu, u kojoj bi se obavijestilo ministarstvo da je nemoguće (?) provesti odluku o pohadanju škola za šegerte.

Vladin komesar prekinuo je (!) govornika i izjavio da šegrti imaju svake nedjelje školu, ali je ne posjećuju. Obično dođe po 3—5 šegrti i, naravno, učitelj ne može održati nastavu.¹²⁸

Skupština je pročitani brzojav zagrebačkih radnika burno pozdravila. U izvještaju, koji je primio »Radnički prijatelj«, radnici Bele Crkve posebno se zahvaljuju na poslanom brzojavu. Dopis se završava sa: »Socijalističkim, bratskim pozdravom zdravo!»

I postolari Pečuha javljaju »Radničkom prijatelju« da će 11. IV. održati svoju slobodnu postolarsku skupštinu, na kojoj će donijeti odluke o popravci svog položaja i svom odnosu prema ostalom radničkom pokretu.¹²⁹

PRATIO SE RAZVITAK SOCIJALISTIČKOG POKRETA GOTOVO SVIH EVROPSKIH DRŽAVA KAO I BORBE RADNIKA TIH ZEMALJA

Zagrebački socijalisti pratili su razvitak i rad, kao što smo to već na nekoliko mjesta rekli, socijalne demokracije Njemačke i Austrije. Tako na primjer »Radnički prijatelj« donosi platformu za ujedinjenje njemačkih socijal-demokratskih partija u jednu partiju i programatskih načela, koja su se mislila predložiti na kongresu ujedinjenja u Gothi. Između mnogih informacija o tomu izabrali smo slijedeće:

Austrijski i njemački radnički pokret napreduje orijaškim naprezanjem. Pošto su gradački radnici, koji su u procesu Tauschinskoga uapšeni bili i sam Tauschinski na slobodu pušteni, kreće se sve više i više u radničkim krugovih. Da se postigne čim čvršća i snažnija organizacija, obdržavati će austrijski radnici skupštinu poslanikah radničke stranke o duhovih ove godine, gdje će se viećati o potpunijem uređenju socijalno-demokratske stranke austrijske. -- Njokoliko danah kasnije (24. 25. i 26. lipnja) sastati će se i poslanici njemačkih radnikah na radnički kongres, koji će osobito stoga znamenit biti, što će sudjelovati poslanici raznih frakcija, velike soc.-dem. stranke u Njemačkoj. Od toga kongresa očekuje se, a i s priličnom sigurnošću sudeć po predgovorih, da će se sve ove frakcije u jednu veliku stranku sjediniti. U zajedničkom dogovoru svijuh stranakah zaključeno je, sliedeće točke kongresu predložiti kao program sjedinjene njemačke socijalno-demokratske stranke:

¹²⁸ »Radnički prijatelj« br. 11 od 14. III. 1876

¹²⁹ »Radnički prijatelj« br. 16 od 11. IV. 1876.

I. Radnja je izvor celoga bogatstva i kulture; pošto je koristonosna radnja u društvu čovječijem samo društvom moguća, pripada cijeli iznos radnje svim članovom društva.

U današnjem društvu jesu sredstva radnje monopol kapitalističkoga razreda; iz ovoga proiziđuća zavisnost radnje uzrok je svim potlačenjem radnikah i celoj biedi njihovoj.

Oslobođenje radnje zahtieva, da se sredstva radnje celom društvu kao opći posjed dadu.

Oslobođenje radnje mora biti glavna svrha radničkoga pokreta. Radnički stališ radi za svoje oslobođenje najprije u okviru narodne države, u svijesti, da će posljedica narodnoga udruživanja biti sigurno ujedinjenje svih narodnosti.

II. Na temelju ovih ustanovah teži njem. radn. stranka, da ustroje slobodnu državu, da ukine sustav nadnice te namjesto njega postavi zadržno proizvodanje; teži da odstrani sve socijalne i političke nejednakosti.

III. Njem. radn. stranka zahtieva za rješenje socijalnoga pitanja, da se ustroje proizvodna društva (asocijacije) sa državnom pomoćju i pod demokratskom kontrolom naroda. Proizvodna društva valja da se za obrtnost i poljodjelstvo u tolikoj mjeri oživotvore, da iz njih socijalna organizacija celokupnoga proizvodanja postati može.

a) Njemačka radnička stranka smatra slobodom podlogom države: 1) sveobće, jednako, izravno i tajno izborno pravo svih mužkaracah iznad 21 godinu, te za sve izbore u državi i obćini; 2) narodno zakonodavstvo, s pravom predlaganja i zabaćanja; 3) sveobća vojna obveznost. Domobranstvo na mjesto stojeće vojske. Odluku o miru ili radu putem narodnoga zastupstva; 4) ukinuće svih izvanrednih zakonah, osobito tiskovnoga, društvenoga i zakona o sakupljanju; 5) narodno sudstvo. Bezplatan sudbeni postupak.

b) Njemačka radn. stranka smatra kao duševnu i ćudorednu podlogu države: 1) obći jednaki uzgoj naroda državnimi sredstvi; 2) slobodu znanosti, slobodu savjesti.

c) Njem. rad. stranka smatra ekonomnom podlogom države: Jedan jedini progresivni porez za državu i obćinu.

d) Njem. rad. stranka zahtieva za obranu njezinu naproti moći kapitalizma: 1) slobodu udruživanja; 2) normalni radni dan i zabranu nedjeljne radnje; 3) ogranićenje ženske i zabranu dječije radnje; 4) državni nadzor tvorničarskog, radničkog i domaćeg obrta; 5) uređenje radnje u kaznionah; 6) zakon dužnosti jamćenja.

Na dnevni red njemačkoga radničkoga kongresa stavljene su sljedeće točke: 1) Ujedinjenje svih njemačkih socijalnih demokratah; 2) Program novo ustrojiti se imajuće radničke stranke; 3) Organizacija stranke; 4) Štampa stranke; 5) Stranačka agitacija; 6) Izbor stranačkog poglavarstva.¹³⁰

»Radnički prijatelj« redovito je obavještavao svoje čitaoce o stanju radničkog pokreta i u drugim zemljama. Tako se, na primjer, donosi vijest da »Radnički prijatelj«, koji se štampa u Pragu, izlazi sa polovicom praznih stranica, jer je ostalo cenzura zaplijenila. Da je u Münchenu zabranjeno nekoliko stručnih radničkih društava (sindikata) zbog toga, što su se izjasnili ili djelovali na platformi Socijaldemokratske stranke sa obrazloženjem, da su prekoracili svoja pravila i zakone. »Radnički prijatelj« se zgraža nad položajem engleskih radnika, jer je godinu dana ranije umro od gladi u Londonu 106

¹³⁰ »Radnički prijatelj« br. 12 od 21. III. 1876. g. »Radnički prijatelj« u broju 18 od 18. IV. 1876. g. javlja da će se kongres održati 24.—27. svibnja u Gothi.

lica.¹³¹ Donosi informaciju o sjednici udruženja za socijalnu politiku Njemačke, koja je održana 11. X. u Eisenachu. Na toj se sjednici diskutiralo o kažnjavanju radnika zbog prekidanja radnog ugovora. Dio pravnika izjasnio se da je takvo kažnjavanje nesuvremeno i neprikladno. Pobjedila je druga teza. »Radnički prijatelj« upozorava svoje čitaoce da se od tog društva ne može ništa drugo ni očekivati, jer je na njegovo zasjedanje poslalo svoje delegate ministarstvo trgovine i ministarstvo unutrašnjih poslova Pruske.¹³²

»... U »slobodnoj« Njemačkoj neprestano proganjaju članove socijalno-demokratske stranke tako, da su i zatvori već prepunjeni. Budu li još dulje ovako tjerani, tad će morati cijeli radnički stališ zatvoriti, pa sami raditi, što će jim sjegurno smrditi, ovim — prijateljem slobode.

— U »svetog« Rusiji su sve oblasti strogi »ukaz« dobile, da imaju svu pozornost svratiti na »radničko kretanje«, te svakog, koji se »socijalno-demokratskoj« stranci pribroji, zatvoriti. Tako je u samoj Moskvi preko 900 radnikah, okrivljenih radi »socijalnih agitacijah« zatvoreno, a »vrhovnik« glavar policije dobio je neograničenu moć, samo da uništi državi pogibeljne agitacije, kao što su ove » socijalnoj ideji« ... »¹³³

»Radnički prijatelj« piše i o češkim tkalcima, o njihovim plaćama i bijedi u kojoj žive, o tome, da im je hrana goli krumpir, da u mjesec dana ne okuse ni zalagaj kruha i da općinsko zastupstvo u Krkonosama (Riesengebirge) mora da na trošak sirotinjskih zavoda pruža tkalcima obrok tople juhe. Kad se gladni tkalci budu digli protiv postojećeg poretka, bit će umjesto okrepljujuće juhe krvavih glava.¹³⁴

Komentirajući članak »Volksstaata« o rušenju rudnika antracita u Saskoj, »Radnički prijatelj« ističe da je bijedan rizik poslodavaca prema riziku radnika, koji su ostali zatrpáni u utrobi rudnika. O radnicima, koje ubijaju tvornice i zatrpavaju rudnici, statistika ništa ne govori.¹³⁵

U Beču se uslijed velike nezaposlenosti javlja glad, novi se radnici otpuštaju iz tvornica, radnici se bacaju iz stanova, koje ne mogu plaćati, zalagaonice su prepune. Taj izvještaj nisu napisali crveni komunisti, već šef bečke policije lično za cara. U izvještaju se još govori o nezadovoljstvu radnika, kojem je uzrok naglo osiromašenje.¹³⁶

Bečki tipografi pišu pismo hrvatskim tipografima o predstojećem snižavanju nadnica kod njih, pa računaju na solidarnost i pomoć hrvatskih tipografa. To pismo glasi:

BEČ, 5. travnja. Poznato vam je, braćo hrvatski tipografi, da se sudruzi vaši u Beču na razkrišću nalaze i da će onaj put, kojim sada odlučite krenuti, od velike zamašnosti po sve vas u bližnjih pokrajinah biti. Od bečkih vlasnikah

¹³¹ »Radnički prijatelj« br. 1 od 4. X. 1874.

¹³² »Radnički prijatelj« br. 3 od 18. X. 1874.

¹³³ »Radnički prijatelj« br. 5 od 1. XI. 1874.

¹³⁴ »Radnički prijatelj« br. 7 od 5. XI. 1874.

¹³⁵ »Radnički prijatelj« br. 8. od 22. XI. 1874.

¹³⁶ »Radnički prijatelj« br. 1. od 8. I. 1876.

tiskarnah namieravano obalenje plaća pobudilo je u nas odlučno negodovanje, ali i čvrstu nakanu, da im složno doviknemo: do ovdje, i dalje ne! Nadamo se, da nećemo u toj borbi osamljeni ostati: nadamo se da ćete nas i vi braćo bez razlike narodnosti krepko podupirati u borbi našoj za egzistenciju. Plaće naše bile su i dosada takove, da smo mogli jedva namirivati potrebe svagdanjega života; prošle godine sklonismo se još i na obalenje plaćah obzirom na mlitavo poslovno stanje — nu i to je već najskrajnja granica bila, do koje mogosmo ići. Uzdržavanje vlastitoga bića našega zabranjuje nam dalje ići, jer se i cene živeža sve više i više povisuju. Sada dolaze čestiti i humanitarni gospodari naši opet sa znatnim obaljenjem; pa da ga prihvatimo, stali bi niže u zaslužbi nego ikogi drugovi u drugih pokrajinah, omogućili bi konkurenciju Beča sa ostalim gradovi, te bi neizbježna posljedica bila, da se i vaše plaće snize. Uvidjeti ćete dakle sudruzi, da dočim se borimo za obstanak naš, da se borimo i za vašu budućnost. Očekujemo krepke podpore od vas, jer samo tako ćemo u borbi uztrajati moći.« k.¹⁸⁷

»Urednik radničkoga lista »Volksstaata, — piše isti broj »Radničkog prijatelja«, — bje osuđen radi uvriede njegove presvietlosti kneza Bismarka na tri mjeseca težke tamnice. Prizivni sud umanjio je odmjeru kazni na tri nedjelje danah — što je jedan od najredih slučajevah u »gvozdenoj« državi na sjeveru.

U Gradcu potvrđena su pravila »političkom radničkom društvu«, zatim društva drvodjelacah i krojačah.

Obustava radnje lončarskih pomoćnikah u Monakovu traje sveudilj. Tako li su složni i postojani, da nije ni pomisliti na popuštanje tražbinah njihovih. Vlastnici pako tvornicah također se još uvijek nesklonuše, ma koju samo poboljšicu radnikom pružiti.

U Engleskoj traje velika borba između posjednikah ugljevnih rudah i njihovih radnikah. Preko 20.000 ima bezposlenih radnikah, koji stranom sami posao obustaviše, a stranom otpušteni bijahu. Vlastnici ugljevnih rudah u Wakefieldu, kraj Londona, odpustiše sami preko 6.000 svojih radnikah. Razlog ovoj borbi jest, što su vlastnici rudah htjeli radnikom od njihove dosadanje i onako malene zasluge još 20% odtргnuti, a radnici ne htjedohu na to pristati.¹⁸⁸

Moglo bi se tako nizati sijaset sličnih primjera. Međutim, i ovo što smo iznijeli, dokazuje da zagrebački socijalisti, »Radnički prijatelj« i Zagrebačko radničko društvo nisu bili izolirani od ostalog radničkog pokreta. Naprotiv, pokreti radnika, štrajkovi, politička aktivnost, koja se razvijala gotovo u svim državama Evrope, bila je dostupna i za njih. Ali isto tako i oni su ne samo održavali veze, već i uspijevali da informiraju radničku štampu drugih zemalja o prilikama i životu zagrebačkih i hrvatskih radnika. To bi, međutim, mogao biti predmet posebnog istraživanja.

187 »Radnički prijatelj« br. 15. od 11. IV 1875.

188 »Radnički prijatelj« br. 4 od 26. X. 1874.

ORGANIZACIJA ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA

BORBA ZA ČLANSTVO

Organizatori zagrebačkog radničkog društva, dajući javni proglas na radništvo i pozivajući ga da se učlani u društvo, računali su da će se tom pozivu odazvati čitave »bratovštine« i sitni majstori cehova, koji su u Zagrebu postojali. Prema podacima, koji postoje u Arhivu grada Zagreba, u Zagrebu su pored »Velikog ceha« postojali još postolarski, bravarski, stolarski, krojački, brijački, mesarski, kožarski, mlinarski, pekarski, zidarski, gumbarski, tkalački i užarski, krznarski, remenarski, konobarski i opančarski cehovi.

Carski patent od 20. XII. 1859. g., koji je uveo slobodu obrta, ukinuo cehove i omogućio nesmetan razvitak kapitalističke organizacije proizvodnje u Hrvatskoj, nije bio ni proveden. Protiv primjene tog patenta grčevito su se borili i hrvatski obrtnici, koji su u ustanovi cehova vidjeli garanciju protiv nadiranja inozemnog trgovačkog i industrijskog kapitala u Hrvatsku i bečke robe, koja počinje da prodiere na hrvatsko tržište. Industrijski i trgovački kapital u Hrvatskoj bio je još neznan, da bi mogao osigurati sprovođenje toga patenta. Pored toga, s obzirom na nerazvijenost hrvatske industrije i tržišta, vladajućoj klasi Hrvatske bilo je u interesu da se mali obrti održe, iako u podređenoj formi u odnosu na rađajući se kapitalizam. Tako je tek 27. veljače 1872. g. obrtni zakon, koji je proglašen u domu zastupnika 29. veljače, a u domu velikaša 1. ožujka 1872. g., likvidirao cehove. Ali i protiv primjene ovog zakona bilo je dosta borbe i otpora.

Zato može da posluži kao primjer dopis iz Petrinje od 25. ožujka 1875. god., koji je objavio »Radnički prijatelj« br. 13 od 28. III. 1875. godine. U dopisu se kaže da je »Radnički prijatelj« dovoljno osvijetlio nazadnost cehovskog sistema i da je već vrijeme da ga kompetentni faktori ukinu, jer se on protivi zdravom razumu. Dopisnik napada postojeću zanatlijsku zadrugu u Petrinji kao nov oblik ceha. Grupa poslodavaca koristi zadrugu za svoje sebične cehovske svrhe i vrši pritisak na ostale obrtnike da se začlane u zadrugu. Isto se tako vrši pritisak na svakog radnika da se učlani u postojeću bratovštinu. Istina

je, ta bratovština sa svojom »ladicom«, koju treba baciti u ropotarnicu, postaje sve više crkvena bratovština. Majstorska zadruga i radnička vjerska bratovština glavne su kočnice koje sprečavaju samostalno radničko udruživanje. Pisca dopisa, zbog rada na organiziranju posebnog radničkog društva, izbacili su iz postojeće bratovštine u Petrinji kao buntovnika i narušitelja mira i reda u njoj. Težnju radnika za stvaranjem radničkog društva nazvali su majstori zavaravanjem radnika, razbijanjem postojećeg jedinstva i sektaštvom.

Takva je bila situacija u provinciji. Međutim, ni u Zagrebu se majstori nisu mnogo obazirali na odluke Sabora i Zemaljske vlade.

»Kako se slabo mari, — piše »Radnički prijatelj« br. 4. od 25. X. 1874., — za naredbe oblasti, i kako ona opet nije svagdje jednako stroga u pogledu obdržavanja zakona, vidi se i odatle, što kaptolski cehovi još uvijek postoje, akoprem su bili, kako čujemo već više puta pozvani gr. poglavarstvu, koje jim strogo naloži da se moraaju ukinuti, ali ipak još danas postoje, oblast pako ništa neveli tomu, možda imaju zato protekciju, što su to »k a p t o l s k i« cehovi.«

Raspuštanjem cehova računali su zagrebački socijalisti da je došlo njihovo vrijeme. Oni su, prije svega, računali da će im u Zagrebačko radničko društvo nagrnuti pored radnika i majstori. Zato su ograničili njihov prijem u članstvo. Deset forinti godišnjeg poreza plaćali su samo oni majstori koji su radili sami ili sa članovima svoje obitelji, ili su imali jednog ili dva šegrtu. Ali je račun bio pogrešan. Nada varava. Prije svega, obrtnici uopće nisu pristupili društvu. Naprotiv, većina njih odobravalu je stav onih majstora koji su branili svojem radništvu učlanjene u društvo. Prije svega, svi obrtnici zajedno s kapitalistima i instinktivno su i pravilno osjetili da se radničko društvo osniva za zaštitu radničkih interesa. Obrtni zakon polazio je od stanovišta da se sve osobe mogu baviti obrtom bez ograničenja i bez majstorskih ispita, ako za to imaju stručnog poslovođu. Proglasio se princip slobode rada. Svaki obrtnik shodno određuje cijenu svojih proizvoda, a radnik cijenu radne snage. Odnos radnika i poslodavaca regulira se slobodnom pogodbom. Obrtnici se mogu radi zaštite i promicanja svojih interesa sjediniti u zadrugu. Tim zadrugama pripada pravo da rješavaju sporna pitanja, koja nastaju između majstora i kalfi. Za to će se u njima stvoriti mirovna povjerenstva na bazi pariteta — jednak broj poslodavaca — jednak broj kalfi. Naravno zakon nije predvidio da kalfe i tvornički radnici mogu osnivati društva za zaštitu svojih interesa. O njihovim bi interesima, u krajnjoj liniji, odlučivale majstorske zadruge. Krupniji obrtnici naročito su galamili na statut društva, koji je njima onemogućio pristup u društvo. Pošto se na kolektivni pristup obrtnika nije moglo računati, osnivači društva usmjerili su svoju agitaciju na bratovštine. Tako je održan sastanak upravnog odbora s predstavnicima postojećih cehova i bratovština, na kojem su pozvani da kolektivno pristupe društvu, s tim da odmah steknu pravo na bolesničku potporu. Bilo je to u prvoo

polovici 1873. g. U prvoj godini postojanja društva pristupile su u društvo: krojačka bratovština 5. II. 1873. g. sa 32 člana, zatim brijačka bratovština 2. IV. 1873. g. sa 11 članova, zidarska 9. IV. iste godine, pekarska 30. IV. iste godine, 1874. g. pristupili su društvu čohaši kaptolskog ceha. 7. X. 1874. g. raspravljao je upravni odbor o kolektivnom stupanju radnika tvornice cipela u društvo. Oni su zahtijevali da društvo primi i žene za članove. Ali stvarni pristup izvršen je tek 7. IV. 1875. g. U društvo su kolektivno pristupila 23 člana zajedno sa svojom tvorničkom blagajnom. Istog dana pristupili su korporativno u društvo radnici tvornice Anišić, njih 32, a 21. IV. 1875. g. pristupili su kolektivno u društvo i radnici paromlina. Društvo je isto tako razvilo agitaciju među radnicima tvornice koža, pa 21. X. 1875. g. u tom pogledu upućuju i pismo upravi te tvornice. 15. ožujka 1876. g. društvo donosi odluku, da ponovo pozove radnike grada Zagreba u redove društva putem javnog proglaša.

»Radnički prijatelj« br. 7 od 15. XI. 1874. g. donosi članak, iz kojeg i proizlaze naši stavovi u pitanju primjene obrtnog zakona. U članku se kaže:

»Akoprem su ustanovam zakonskoga članka VIII. od g. 1872. ukinute sve postojeće bratovštine (cehovi), ipak postoje dan danas još mnoge bratovštine, koje je zakon izvršujuća oblast »zaboravila« ukinuti. Nemožemo, ni nećemo tražiti uzroka, zašto baš ove ustanove zakona od strane oblasti neizvršene ostadoše, jer bi nas dovelo do spravnijanjah kojekakvih, što više i do navadanja slučajevah, u kojih su njeke po radnike manje koristne ustanove odmah po proglašenju zakona izvršene. Od strane bratovštinah pako uzimamo jedino uzrok taj: da se iste ukinuti nemogaše stoga, što su jim članovi odviše pod uplivom majstorahtaj: nije dakle nijedan član bratovštine ni spomenuti smjeo ukinuće iste, ako li mu mlo bijaše mjesto, ili je uz obiteljske ili druge odnošaje na svoj zavičaj vezan bio — jer posljedica bila bi sigurno odupuštenje. S toga dakle postoje mnoge od ovih bratovštinah, kao baština sredovječnosti — »Zlatne stare dobe« — i sada u prosviećenom XIX. vieku, nebrinuć se za duhom vremena diktovane zakone, nebrineć se za napredak pučanstva, nebrineć se za boljak i obraženje članov svojih.

Dočim je ta ustanova zakona u Zagrebu većim dielom već i izvršena, te povoda dala utemeljenju »obrtničko-radničkoga društva«, prkose osobito bratovštine jedne strane grada našega izvršenju toga zakona, t. j. bratovštine kaptolske. Na kaptolskoj strani Zagreba imade još dosta bratovštinah, koje o svom ukinuću ni rieče čuti neće. Obrtnici tamopnji, — ili po cehovskom izrazu »majstori« — polažu osobitu važnost na obstanak bratovštinah, te jao onomu kod njih poslujućemu radniku, koji bi se usudio ukinuće samo spomenuti. Ti »majstori« dakle ulažu svu svoju »moć« i »vlast«, te sav svoj upliv, da težnjam radnikah, napredku vremena i ustanovam zakona neodoljivi odpor protustave.

Ugodno nas toga radi dira, kad čujemo, da se opet jedna hrpica od tih kaptolskih natražnjakah otrgla, da se odrekla za uvjeko zastarjelog cehovskog zapta, bratovštinskih običajah. Pa ako ih je i mala hrpica, dokazuju ipak, da su se osviestili, te došli do spoznanja, da i oni zahtjevu dobe odgovarati moraju. Zrno do zrna pogača, kamen do kamena palača. — Nadamo se, da će i drugi radnici, koji su još uvijek članovi bratovštinah, sliediti kaptolske čohaše — krojače, koji 10. studenoga pristupiše ovdješnjemu »obrtničko radničkomu društvu«, te svetčanim načinom ukinuše za vjek vjekoma kaptolsku čohašku

bratovštinu. — Mala šaka ljudi ih je samo, ali ljudi naprednjaci, koji su svi-
jestni, da im moć u radu leži, a ne u milosti gospodara.

Tako korak za korakom napried: u društvu sjedinimo i naobrazimo se, jer
je sloga i izobraženje moć...

... Radošću javljam o jednom događaju iz radničkih krugova, koji doka-
zuje, da si misao udruživanja i sjedinjenja sve dalje i dalje krči put, te je čak
u tvrdoglave kaptolske cehove prodrla. Članovi naime čohaškoga ceha dođuše
do uvidanja, da su već dosta dugo pod komandom majstora svojih stajali,
te zaključiše, da celokupno pristupe radničkomu društvu. Pošto se njih 24
sakupilo u društvenih prostorijah, da o pristupu viečaju, prijavio je dvadeset
i peti (valjda na zapovjed majstora) taj »zločin« poglavarstvu, koje je odmah
svoga povjerenika i gr. kastelana u društvo poslalo, da stvar uredi. Razboritosti
g. povjerenika zahvaliti je, da se mnienja o načinu pristupa razbistriše, on jih
naime prijaznim načinom uputi, da pristupu njihovu dođuše ništa na putu
neleži, ali da se ukinuće bratovštine samo u redovitoj skupštini iste obaviti
može, a ta skupština da se oblasti gradskoj prijaviti mora. Urekoše dakle
skupštinu na utorak 8 sati na večer, ali ipak pristupiše već u ponedjeljak na
večer društvu.

U utorak 10. stud. sakupiše se opet u društv. prostorijah, te obdržavaju
u prisustvu istoga gr. povjerenika posljednju skupštinu čohaške bratovštine.
Svečanim načinom odgovorahu na pitanja g. povjerenika, da svojevolumno pri-
stupljaju obrt.-radničkom društvu, te kaptolsku čohašku bratovštinu ukidaju.
Zatim bude zapisnik od svih podpisan i ustanovljeno, da se ladic a spisi bra-
tovštine u društvu za spomenu čuvaju... «

»Radnički prijatelj« br. 13 od 27. XII. 1874. g. u članku »Oдно-
šaji ovdašnje kožarnice« prikazuje teškoće, koje je imalo društvo
prilikom organiziranja tvorničkih radnika u Tvornici koža.

»Pod konac ove godine, — kaže se u članku, — želimo se nješto malo
osvrnuti na ovdješnju kožarnicu, a da to do danas učinili nismo, jest uzrokom,
što mi sve do danas — uz najbolju volju — nismo bili u stanju o istoj se
potanko izvjestiti. Mnogi nebi ni vjerovao, kako je mučno što odlučna ispiti-
vati, gdje je tolika množina osobah, koje se predstavljaju vođami, pa što ovaj
kaže »da jest«, drugi reče »to nije« itd. te je zbilja teško zaključak kakav
shvatiti.

Mi ćemo ovdje najprije nekoliko riečih reći o osoblju dotične kožarnice,
kojimi želimo točno opisati njihove odnošaje počam g. 1872. pa do danas, za da
mnogi, kojim to osoblje još poznato nije, saznanu поблиže, zašto osoblje kožar-
nice sve do danas k ovdješnjemu »Obrtničko-radničkomu društvu« pristupilo
nije bilo stranice ili u celome, te da se svatko osvjedoči u obće, tko je
tomu uzrok, i napokon, kako se, je dogodilo, da su neki, koji su bili članovi
ovoga društva, iz njega izstupili.

Kako je obrtni zakon g. 1872. g. u život stupio, a neki obstojavši cehovi
njim su dignuti bili, osnovalo se ujedno ovdje i naše društvo, koje je nadu
gojilo, da će svi članovi, koji su cehovima pripadali, po ukinuću njegovu, ovomu
pristupiti, nu nije se nada ispunila, te pristupiše samo tri ceha zajedno sa
svojimi glavnicami, predav i svoje spomenice ovomu društvu u pohranu. U
ovo vrieme osnovala se upravo tvornica kože u Zagrebu, te u početku bijaše
malo poslenikah, al pošto se posao »rentirao«, preduzme društvo (»dioničari«)
nove gradnje, te poveća znatno zgrade, posao narine, radnici se natrpaju po
svih školjah, te jih danas broje u svemu preko 300.

U početku dakle, kako se tvornica otvorila i svoju radnju započela, uzelo
se nješto radnikah kojih većina bijaše u »katoličkom dječičkom društvu« koje

je tada u dovoljno liepom cvjetu bilo. Uvidiv članovi našega društva, kako ovi u mraku tunare, preduzeše si, istim drugu sasvim nužnu stazu pokazati, te ih nagovoriti, da k našemu društvu pristupe, što im ponješto i pođe za rukom. Prenapete radnje činile su mnogim poslanikom težak pristup, što su si samo oni predstavljali, s toga ih pristupi samo nekoličina. Moram dodati, da je bilo među timi poslenici upravo ozbiljnih protivnikah proti društvu, pa zvalo se ono kako mu drago, nu na žalost, jer su baš ti od onih, koji nerazumiju što je društvo i koja mu je svrha. Da znadu svrhu društva radničkoga, nebi sjegurno bili toli žestoki protivnici pristupu k društvu, te nebi niti nastojali svom silom da odgovore svakoga, koji pristupiti želi. Nu nije samo to vriedno prikora već i sažaljenja, jer to upravo nesreća njihova, kojoj si opet oni pomoći sada nemogu — što je zakrivljeno tadanjimi političkim promjenami dok su oni mladi bili, kad ih hora bila naučiti čitati i pisati, kojim sredstvom bi oni danas do uviđenja došli, da nije ono, što si kao neznalce, utuve u glavu po njih nesreća već spas. To je dakle glavna krivnja, da oni nepristupiše društvu svi zajedno, već razciepkano, i to oni, koji većom stranom već boljelijvi bijahu, pa za koj čas oboliše...

...Naše društvo pruža znatne pogodnosti prama kožarničkomu, jer članovi manje uplaćuju nego li ovi, a ipak uživaju veće podpore, pa da broji članovah, koliko ih je brojilo u početku, moglo bi još znatnije polakšice pružati, te bi se dalo koješta izvesti lahkim načinom, što je sada upravo spojčano s nemogućim. Nu nadamo se, da će duh vremena to sve u sklad dovesti, pa da će radnici baš onako ogorčeno za udruživanjem žudjeti, kao što su danas neopisivi protivnici, te se jedino bojimo da nebi ovo zavlačenje baš ovdje i to u tvornicah osobito glede udruživanja osobitih pače i nepovoljnih posljedica imalo, za koje neznamo tko će tada odgovarati; — sadanji vođe (protivnici udruživanja) sjegurno ne, jer će isti polag običaja, koji je ovakovim osobam čudnim načinom prirodno, za vremena odmaknuti.

Osoblje kožarnice imati će u nedjelju 28. o. m. svoj dogovor gdje će izabrati jedan odbor, koj će imati sve proučiti, što sada činiti valja, jer nava-ljuje njeka struja među nje, pa se boje za svoj obstanak, te će isti odbor imati dužnost sastaviti pojedine točke, pa ih sliedećemu sastanku predložiti, koji će tada odlučiti, koje se točke imaju uvažiti ili ne — a tada istom namjerejavaju odboru našega društva dotične točke predložiti, koji će morati svoje mnjenje podnijeti, odkuda zavisi pristup celokupnog osoblja kožarnice.

Do sada su nam poznate ove točke, koje osoblje kožarnice želi našemu društvu predložiti:

1. Pristup se razumieva za sve ovaj čas u kožarnici poslujuće radnike.
2. Koj neće podnipošto pristupiti, neima nikakova prava tražiti uplaćeni novac natrag kao niti ikakovu podporu.
3. Pristupljuje se sa celom glavnicom i spomenicami članovah.
4. Od dana pristupa ima svaki član kožarnice (od ovih koji ovim načinom pristupe) pravo s mjesta na podporu.
5. Članovi kožarnice imaju dobiti 5 for. na tjedan, ljekarije i liečnika.
6. Za pogreb prema ugovoru mu nesmije biti izpod 30 for.
7. Svakoga člana zakonska žena uživa ista prava. (Kod ove točke ima među njima predlog, da ovakav plati 20—25 nč. više, nu većina je do sada, da se ništa uplata nepovisuje).

Na ovaj način ide udruživanje sasvim taktično, pa mu nemože biti prigovora baš s nijedne strane, te bi samo preporučili dotičnim odbornikom jedne i druge stranke, da nebi bili možda tvrdi od kamena, te da svaki nješto popusti od ovih doista težkih točakah, te bi željeli, da si oba odbora preduzmu udruživanje izvesti, pa bilo ono skoptčano ma kakovimi potežkoćami. Kod ovoga svega predlažemo tim odborom, da nezaborave, od koje je važnosti, da se sje-dinimo, te da upravo to neka bude prva točka svega ugovaranja.«

»Radnički prijatelj« br. 5 od 31. I. 1875. g. pokušava da objasni razloge što se društvo nije omasovilo, pa kaže:

»Naše društvo broji samo 150—180 članovah a moralo bi brojiti mnogo više, da se svi oni radnici priključe društvu, koji dosada još članovi nisu. Nu društvo postoji već skoro tri godine danah, pa što je dakle krivnja, da još može imati radnikah, koji nisu shvatili korist i potrebu udruživanja? Prvi i najglavniji uzrok mislim da je indiferentizam, t. j. nehajstvo za sve, što se nas i stališa našega tiče. Imade zaista u nas radnikah, koji se baš za ništa nebrinu. Rade od rane zore do mraka za onoliko plaću, koliko jim gazda njihov odrediti dostoji, pa ako jim danas kaže: dati ću Vam manje, — bili bi uvijek na to pripravnii, samo da ostanu u milosti svoga gospodara, koji ih onda »dobrim momkom« nazvati može. Ali to braćo! nevalja. Ako mi sami sebe cijeniti znamo, znati ćemo i naš rad cijeniti; pojmiti ćemo, da naš gazda od nas zavisi, a ne mi od njega — jer mi smo upravo oni, koji mu cijelo gospodarstvo držimo, on bi se nam morao ulagavati, da u našu nemilost nepadne, — a ne obratno. Kaže se obično: ako ja danas odem zato, što mi gazda neće više da plati, sutra će drugi doći, pak će još jeftinije raditi, nego ja. Vjerujem ja to, jer se i meni dogodilo. Ali to je upravo uzrok, da se svi ujediniimo da složno, svi za jednoga, a jedan za sve, postupamo, da se u društvu uzajamno uvjerimo, da neće nijedan izdajicu činiti — onda ćete vidjeti, hoće li se koji ponudati.

Drugi uzrok, da imade među radnici još dosta nečlanovah, jest taj, što su čuli govoriti, da se u društvu raspravlja o kojem predmetu na više putah žestoki način. Nu i taj je uzrok netemeljit, jer se predmeti, koji su na dnevni red stavljeni, upravo zato raspravljati daju, da svaki član bez razlike može o njima svoje mnijenje izreći, mnijenje većine članovah se onda prilikom glasovanja kao zaključak proglasi, po kom se svaki čestiti član društva ravnati ima, ma da je možda bio u raspravi protivnik predloga. »Sto ljudi, sto čudii«. Da bi odobrili mnijenje svakoga pojedinoga, nebi nikada na kraj došli; s toga se najprije potanko raspravlja svaki predmet, da se tečajem rasprave svi nazori razbistre, da svaki sud o njem izreći može, te da odluči, dali je za ili proti njemu. Glasovanje je najpravedniji način, da se uvjeri o mnijenju skupštinah, većina glasovah odlučuje — akoprem neima baš uvijek pravo. Ali to donoša sobom društveni život, te se zbog reda ovaj običaj uzdržati mora. Dužnost je dakle svakoga člana, pa bio on i u manjini, da se zaključku skupštine podvrgne. — Dogada se, da članovi, inače vjerni prijatelji, neimaju o raspravnih predmetih jedno te isto mnijenje, te nastoju pobijanjem protivničkih nazorah, da jedan drugoga dovedu do uvjerenja o shodnosti jednoga ili drugoga predmeta. Dobro, to je u raspravi dozvoljeno, ali liepo nije i dokazuje bezumje, ako iz protivnosti mnjenja i protivnost osobah postaje ili drugim riječmi, ako se prijatelji ili dobri drugovi radi nejednakostih u nazorih zavade te jedan proti drugom neprijateljstvo vodi. To nedolikuje valjanim radnikom i razboritim muževom.

Treći uzrok bio bi narodnost. Budući pako još samo malo, vrlo malo radnikah imade, koji bi taj neznatni razlog navadali, držim, da nije potrebno obširnije razlagati bezumnost toga razloga. Svaki će valjda znati, da čovjek ostaje čovjek, bio on Hrvat, Taljan. Njemac ili Magjar, i svaki radnik znade, da nas hrvatske radnike moć kapitala isto tako tišti, kao što njemački itd., svaki znade, da nam je narodnost naša — naše siromaštvo; u tom smo svi jednaki, svi vraća jedne te iste, ove narodnosti.

Stoga braćo radnici! odatle svom zanešenosti! Pohrlite u društvo, da se tamo ujediniimo, da uzajamno o sudbini primišljamo, da se pripravljamo na borbu koja nas čeka jer samo u jedinstvu nam je moć.«

Ako se uzme u obzir da je društvo krajem 1873. g. imalo blizu 500 članova, da bi se godinu dana kasnije taj broj smanjio gotovo na

polovicu, da je društvo 1875. g. brojilo 223 člana, a godinu dana kasnije svega 181 člana, onda se navedeni razlozi za opadanje članstva ne mogu uzeti kao uvjerljivi. Vjerojatno je tome pridonijela i ekonomska kriza, koja je obuhvatila Njemačku i Austro-Ugarsku.

»Zlatno doba« njemačkih liberala, epoha ekonomskog uspona, grinderstva, špekulativnog osnivanja poduzeća i trgovačke špekulacije, završilo je grandioznim slomom 1873. god. Iza toga slijedila je dugotrajna industrijska i poljoprivredna kriza. Industrijska buržoazija i veleposjednici u Austriji traže zaštitne carine. U propadajućoj sitnoj buržoaziji rastu demokratske simpatije i antisemitizam. Jačanje kapitalističkih odnosa na selu i poljoprivredna kriza (uvoz ruskog i američkog žita) bolno je udarilo seljake, koji su dopali u ruke zelenaša i trgovačkih posrednika.

I u Mađarskoj ekonomska kriza, koja je nastupila, zaustavila je na nekoliko godina proces daljnjeg formiranja mađarskog proletarijata. U vezi s neprekidnim porastom industrijske rezervne armije — uslijed sve jačeg raslojavanja sela i postepenog propadanja gradskih srednjih slojeva — položaj radničke klase bio je izvanredno težak. 12—14 satni radni dan bio je obična pojava, zarada je bila vrlo niska, u Austriji je neprestano rasla primjena ženskog rada. S obzirom na nepovoljne uvjete za razvoj mađarske krupne industrije (sistem dualizma, zajednička carinska granica s Austrijom i dr.), čitava ekonomska i socijalna politika vladajućih klasa Mađarske bila je usmjerena na pojačanje eksploatacije radnika i oduzimanje njihovih prava na organizaciju i ekonomsku borbu (ograničenje prava koalicije i zbora i t. d.) Svi ovi uzroci, uzeti zajedno, a isto tako i nepostojanje pravnog klasnog rukovođenja, zaustavili su na neko vrijeme porast radničkog pokreta, koji ionako nije bio naročito opasan za vladajuće klase Mađarske. Istina, g. 1873. počinje pod redakcijom A. Irlingera izlaziti na njemačkom i mađarskom jeziku novi organ Saveza »Radnička tjedna kronika«, a izvršen je i neuspjeh pokušaj da se formira radnička stranka. No, sve to nije od ozbiljnog značenja i radnički pokret se vuče na repu buržoaske parlamentarne opozicije.

Izvjerna promjena nastupila je tek kad je Mađarskoj izručen kao mađarski podanik Leo Frankel, učesnik Pariske komune, prijatelj Marksa i Engelsa i jedan od rukovodećih aktivista I. Internacionalne. U njemu je mađarski radnički pokret, koji se dotad nalazio djelomično pod Lassalleovim utjecajem, dobio stvarnog vođu — marksistu. Frankel je preuzeo redakciju spomenute »Radničke tjedne kronike« i započeo izgradnjom partije. U organizacionim pitanjima on je došao u sukob s Külfökdiem i njegovim istomišljenicima, koji su organizirali zasebnu frakciju i počeli izdavati svoj list pod nazivom »Nep-szava« (»Glas Naroda«). Sindikalni pokret još se uvijek sastojao od niza radničkih saveza za uzajamnu pomoć i samonaobrazbu. Prema odredbi od 1873. bilo je potrebno da njihov statut potvrdi ministarstvo, koje je, štiteći interese poduzetnika, često tražilo suglasnost ovih

posljednjih za dozvolu radničkih saveza za određene grane industrije. Pored toga postojao je i niz drugih ograničenja kao, na primjer, kazna zatvorom za »ometanje poslodavaca ili radnika u ostvarivanju svoje slobodne volje«, prisilno predvođenje onih koji neopravdano napuštaju rad i t. d.

Iako je ta velika ekonomska kriza u Njemačkoj, Austriji i Mađarskoj vrlo jako odjeknula, ne može se to reći za Hrvatsku zato, jer je u cjelini prodor kapitalizma u hrvatske zemlje sedamdesetih godina bio još, u odnosu na razvoj Austrije i Mađarske, prilično spor. Ipak, nema sumnje da je ekonomska kriza indirektno utjecala na aktivnost Zagrebačkog radničkog društva i na rad zagrebačke grupe socijalista. Sigurno da je u izvjesnoj mjeri na rad zagrebačkih socijalista utjecao također i rascjep austrijske socijalne demokracije na kongresu u Neudörflu i progoni, koji su se u vezi s tim vršili u Austriji. Pored toga, poslije haaškoga kongresa, koji je bio održan 1872. god. i isključivanja bakunjinista (anarhista) iz Internacionale zbog njihova pokušaja razbijanja radničkih organizacija i premještanja Internacionale iz Evrope u SAD, došlo je do jačeg utjecaja anarhističkih struja u Austriji i Mađarskoj. U vezi s općom reakcijom u radničkom pokretu je ojačao oportunizam. Odlaskom generalnog savjeta I. Internacionale u Ameriku, Međunarodno udruženje je stvarno obustavilo rad, pa je na kongresu 1876. g. u Filadelfiji donijeta odluka o njegovu prestanku. Nema sumnje da se to u izvjesnoj mjeri odražavalo među zagrebačkim socijalistima. Engels u svom pismu Bebelu 20. lipnja 1873. g., govoreći o Internacionali i haaškom kongresu kaže: »Poslije komune ona je imala ogroman uspjeh. Smrtno uplašeni buržuzi smatrali su je svemogućom. Mase u samoj Internacionali su mislile, da će to trajati vječno. Mi smo vrlo dobro znali da će se mjuhur morati rasprsnuti... U Haagu se mjuhur rasprsnuo, i Vama je poznato, da se većina članova kongresa razišla kućama s teškim osjećajem razočaranja. A gotovo svi ovi razočarani, koji su uobražavali, da će u Internacionali naći ideal sveopćeg bratstva i izmirenja, krvili su se kod kuće u još ogorčenijoj kavzi od one koja se zametnula u Haagu;... Uostalom, još stari Hegel je rekao: partija dokazuje svoju životnu sposobnost s time što ide na rascjep i što može da izdrži taj rascjep. Pokret proletarijata neizbježno prolazi kroz različite stepene razvoja. Na svakom stepenu zapinje dio ljudi, koji ne idu dalje.«¹³⁹

Borbom socijalističke grupe da ovlada u Zagrebačkom radničkom društvu, svakako je dio članova društva otpao, jer se nije slagao sa socijalističkim karakterom društva. Ti su ljudi uglavnom bili iz redova sitnih obrtnika. Iz društva je isto tako otpao dio članova koji su mislili da će moći zloupotrebjavati društvo za ličnu korist, naročito njegov potporni fond. Nema sumnje da je bilo i izvjesnih razočaranja kod onih članova društva, koji su vjerovali da će svi zagre-

¹³⁹ »I. Internacionala« izdanje »Rad« — Beograd 1952, str. 162—164.

bački radnici na njihov poziv nagnuti u društvo i koji su idealizirali njegovu moć. Nije isključeno da je isto tako došlo i do nesuglasica unutar same socijalističke grupe. Pored toga se Dragutin Kale 1874. g. povlači sa čela pokreta najprije zbog bolesti, a kasnije zbog toga što su za njegovo mjesto vođe pokreta izrasli drugi ljudi, kao što su to bili Franjo Potisk, koji poslije odstupa Kaleovog, u drugom polugodištu 1874. g., kao potpredsjednik vrši dužnost predsjednika, i Krone, koji postaje njemački perovođa u društvu, zatim Lihl, koji je kao gotov socijaldemokrata došao iz Pešte u Hrvatsku i koji također postaje hrvatski perovođa društva. Kale-ov odlazak na polugodišnjoj skupštini s položaja predsjednika bio je praćen i napuštanjem njegove dužnosti kao urednika lista, a isto tako on se povlači iz rukovodstva tipografskog društva. Neispravno je reći da je povlačenje Kale-a rezultat njegove apolitičnosti i u vezi s tim nastalog sukoba sa socijalističkom grupom, jer je očito iz svega što smo iznijeli u prethodnim poglavljima, da je Kale bio i sam pripadnik te grupe i da je bio jedan od njezinih osnivača i vođa.

Padu članstva pridonijelo je i raspuštanje, odnosno razilazak pjevačkog zbora, koji se razišao u isto vrijeme kad je odstupio upravni odbor pod predsjedništvom Franje Topolščaka — 12. listopada 1873. g.

Ne može se reći da je zbog toga što je društvo brojno smanjeno, gubilo svoje socijalističko značenje. Naprotiv, oni članovi koji su u društvu ostali, mogu se čak smatrati pristašama socijalističkih načela. To naročito važi za rad društva kada se na predsjedničkim položajima nalaze izraziti socijalisti, kao što su bili Kale, Potisk, Lihl, Krone.

Treba nakraju reći da su, na primjer, socijalističke partije Njemačke, Austrije i Mađarske u ono vrijeme u odnosu na broj industrijskih i drugih radnika bile upravo patuljaste organizacije i da, upoređujući te organizacije sa zagrebačkim radničkim društvom i brojem radnika u Zagrebu, proizlazi da su zagrebački radnici bili otprilike na istom nivou svijesti o važnosti udruživanja kao što su to bili radnici navedenih zemalja. Sjetimo se pored toga da je partija najsvjesnijeg proletarijata svijeta Njemačke — ajzenahovaca — na kongresu u Gothi imala 9.121 člana, a lassallovaca je bilo 15.322. Kad se uzme u obzir još i to da se društvo moralo boriti da se ukinu bratovštine i uvede zakon o obrtu, da su oni imali protiv sebe i majstore i pripadnike bratovština, onda treba shvatiti naprednu i progresivnu ulogu zagrebačkih socijalista, koji su, razbijajući cehovsku organizaciju, razbijali u prvom redu njenu srednjovječnu hijerarhiju, njeno religiozno značenje, cehovske radne uvjete za pomoćno osoblje i koji su, razbijajući stare tradicionalne odnose, koji su postojali između majstora i radnika, prvi put počeli da propovijedaju potrebu klasne borbe protiv svih eksploatora, o klasnoj eksploataciji radnika, protiv koje treba ustati.

Od posebne je važnosti i činjenica da su preuzimanjem rukovodstva radničkog društva od strane socijalista, u društvo sve više

ulazili tvornički radnici i da je, prema podacima koji se daju, težište rada bilo usmjereno na uvlačenje tvorničkih radnika u društvo, a među njima i žena. Ono što je onemogućavalo da se društvo omasovi, svakako je bio bolesnički fond, budući da je vršio funkciju kasnijih okružnih blagajni na teret samih radnika, velika sredstva, jer su bili veliki izdaci, pa je i članarina u društvu bila razmjerno visoka prema zaradama radnika. To, naravno, zagrebački socijalisti nisu mogli ispraviti, niti su znali društvu dati organizacionu formu, koju imaju kasnije sindikati i druge političke partije s razmjerno niskom članarinom. U Evropi su u to vrijeme dominirale još uvijek organizacije radnika, koje su osnivale svoj rad na samopomoći i obrazovanju, pa je prirodno da je i Zagrebačko radničko društvo imalo tu organizacionu formu. Ono što u Hrvatskoj nije učinjeno, a provelo se u drugim zemljama, jest stvaranje centralnih organa, koji bi postojela radnička društva objedinjavali, niti su zbog postojećeg društva za samopomoć i prosvjećivanje radnika stvarali posebne organizacije za samopomoć i ekonomsku borbu radnika po strukama — sindikate. Međutim, društvo grafičara možemo smatrati već takvim društvom. Kako ćemo vidjeti, međutim, iz daljnjeg izlaganja, rukovodstvo radničkog društva imalo je namjeru, da unutar društva stvori sekcije za pojedine struke radnika, koje bi se bavile ekonomskim i materijalnim položajem pojedinih radničkih struka. Drugim riječima, željeli su od Zagrebačkog društva stvoriti sindikat općeg tipa kao što je to bio kasnije Opći radnički savez. Konačno, protiv članova radničkog društva i njihove borbe, da se u društvo učlane tvornički radnici, ustali su tadašnji zagrebački kapitalisti, progoneći nemilosrdno njegove članove. Tako su se protiv radničkog društva našli na istoj liniji tvorničari zajedno s braniteljima cehovštine — majstorima.

Zato mogu kao primjer najbolje poslužiti progoni radnika u zagrebačkoj tvornici parketa zbog pokušaja da se učlane u Zagrebačko radničko društvo. Radnici su predali preko poslovođe molbu vlasniku poduzeća da im se isplati novac, uloženi u tvorničku blagajnu, jer žele da sa svojim bolesničko-potpornim fondom pristupe Zagrebačkom radničkom društvu. Nato je poslovođa — piše »Radnički prijatelj« br. 3 od 18. X. 1874. g. — usplamtio: »Šta? vi ste taj buntovnik? Vi morate odmah van iz fabrike, vaš rad bi nas mogao vrlo skupo stati (valjda radi novčićah). Marš van iz fabrike!« Siromah radnik pobere svoj alat, i otiđe, bez da mu se zakonom ustanovljeno odkazno vrijeme za rad dozvoli. Izplatio mu je doduše poslovođa plaću za 8 danah; ali ne i za ostalih 6 danah, koji mu po zakonu pripadaju: to je samovolja poslovođe, on je dužan bio 14 danah izplatiti. — Žalostno je, da se radnik nađe, koji je slučajno poslovođa, te koji prama suradniku tako postupa; — a još žalostnije, jest, da drugi, suradnici ni rieči neprogovoriše da svoga brata zaštite. Znamo, kakvi ljudi u toj tvornici rade, jer su nam poznati kao radnici čvrstoga značaja, te smo baš od ovih drugi postupak očekivali, a ni najmanje, da će tako pokorno

trpiti pašovanje dotičnoga poslovođe, pred kojim moraju veliki strah imati, jer se nitko ne usudi pitati, kamo su novci, što se radnikom bez pitanja uztezuju. Mi jim pako savjetujemo, da sad nepomično ostaju kod toga, da oni, koji jim kod izplaćivanja od svake forlote po dva novčića silom odtegnu, tobož za podporu bolesti, račun polože; zašto nebi oni, koji plaćati moraju, smjeli znati, što je tim novcem, kako li se njim upravlja? Drugi put više o tom. Ostalim radnikom pako velimo, da nevalja ovako ostaviti svoga suradnika, koji za svoje i njihovo pravo rječ povede i svoje mjesto žrtvuje; pak jim preporučamo našega Pauša, neka mu dokažu, da se požrtvovanje suradnika na sasvim drugi način nagrađuje, nego su mu ga radnici tvornice parketah nagradili.«

Dva mjeseca kasnije donio je »Radnički prijatelj« broj 11 od 13. XII. 1874. epilog gornjeg slučaja. U članku se kaže da je poslije otpuštanja člana radničkog društva (Parteigenosse) Jos. Pauscha, pošto su radnici insistirali na obračunu »krvlju zarađenih krajcara« iz bolničke blagajne došlo do ponovnog otpuštanja četvorice radnika (Krakeclera) galamdžija sa motivacijom da nema rada. Osam radnika poslalo je u vezi s tim »Radničkog prijatelju« dopis, u kojem ističu da u tvornici parketa bijesni mržnja poslije zadnjeg pokreta, kad su radnici htjeli da raspuste bolesničku blagajnu i korporativno pristupe radničkom društvu. Oni pozivaju radnike da se ujedine za oslobođenje radničke klase. Tamo gdje nema jedinstva, buržoazija ima nadmoć nad radnicima i nad svakim koji se brani da joj bude rob. Potpisani su radnici pozvali parketare da osnuju sekciju drvodjelskih radnika u radničkom društvu, da se ujedine, da misle na udruženje drvodjelaca, da bi mogli u buduću braniti i čuvati svoja prava. Pismo se završava parolom: »jedan za sve, svi za jednoga«.

Ovo pismo isto tako potvrđuje da su se članovi zagrebačkog radničkog društva, kako oni koji su njegovo ime javno isticali, tako i njegovi tajni članovi, smatrali socijalistima, odnosno partijskim društvima. Dalje, da su unutar društva postojale sekcije, koje su se bavile ekonomskim pitanjima radnika, klice budućih strukovnih organizacija — sindikata.

ORGANIZACIJA SKUPŠTINE I UPRAVNI ODBORI

Prema materijalima, koji postoje, društvo se, kada je bilo formirano, dijelilo na dvije grane: potpurnu i kulturno-prosvjetnu. Upravni odbor imao je četiri pododbora: gospodarski, naobrazovni, svečanostni i knjižničarski. U pola godine od osnutka; do 2. srpnja 1873. godine, odbor je održao 29 sjednica. Održale su se i četiri mjesečne skupštine. Na polugodišnjoj skupštini, uslijed toga što su sedmorica odbornika dala ostavku, a na temelju društvenog pravilnika ždrebanjem (koc-kom), sedmorica odbornika trebalo je da budu zamijenjeni, te se

morao izabrati čitav upravni odbor. Kod ovog izbora za provizornog predsjednika izabran je ponovno Franjo Topolščak. Ostali odbornici bili su: predsjed. zamj. March, perovoda: Gavro Grünhut; zamj. perovođe Deselbruner; blagajnik: Stjepan Štiglic; zamj. blagajnika: Gregorić. Odbornici: Christof, Sitarš, Wiesner, Potisk, Massony, J. Huzek, Hoffman, Buwein; zamjenici odbornika: Pavliček i Albrecht.

Novoizabrani odbor održao je od 20. srpnja do 24. rujna 1873. g. deset odborskih sjednica i jednu mjesečnu skupštinu. U tom vremenu pada i odluka, da se zapisnik vodi i na njemačkom jeziku. Odlaskom predsjednika društva Franje Topolščaka iz Zagreba i ostavkom čitavog upravnog odbora, na izvanrednoj skupštini 12. listopada 1873. g. bio je za predsjednika izabran, kao što smo to već rekli, Drag. Kale; potpredsjednik: Potisk, hrvatski perovoda: Oračić, njem. perovoda: Povodnig; blagajnik: Hoffman; zamj. blagajnik.: Pucher. Odbornici: Žugel, March, Rocheberg, Sitarž, Osek, Kovač, Ćirili, J. Huzek i Deanović. Zamjenici odbornika: Hribar i Hiža.

Pošto se zajedno s upravnim odborom na čelu s Topolščakom, koji je odstupio, razišao i pjevački zbor, skupština je bila zaključila, da se on ponovo osnuje. Govoreći o toj skupštini, D. Kučenjak u svojoj »Spomen-knjizi« kaže: »O tom sporu razvila se na izvanrednoj skupštini žestoka rasprava, kojom su prigodom ratoborni elementi, koji su zdravom razpovu društva bili već od početka velikom zapriekom, imali dovoljno prigode, da dadu oduška svom sangviničkom temperamentu.« Usprkos tome i buri, koju su htjeli protivnici socijalista da izazovu, pobijedili su socijalisti i preuzeli javno rukovodstvo društva u svoje ruke.

Od 12. listopada do 9. studenog održao je odbor 18 odborskih sjednica, jednu mjesečnu i jednu izvanrednu glavnu skupštinu. Izvanredna skupština, koja je održana 9. studenog 1873. g., donijela je odluku o promjeni pravila, kojih je §. 1 trebao da glasi: Pravila obrtničko-radničkog društva za izobrazbu i podupiranje svojih članova u Zagrebu. Skupština je povelila upisninu u društvo od 50 novčića na jednu forintu, a mjesečnu članarinu od 45 na 55 novčića. Zemaljska vlada je, kao što smo to već rekli 8. veljače 1874. g. vratila nepotvrđena pravila. Na glavnoj godišnjoj skupštini, koja je održana 5. veljače 1874. g., društvo se već sredilo i smirilo, pa je rad odbora bio vrinmljen sa zadovoljstvom. Izabran je za predsjednika: Drag. Kale; blagajnika: Hoffman; zamj. blagajnika: Pucher; njem. perovodu: Povodnig. Odbornici de la Roza, Renner, Pohl i Dobrovolsky. Zamjenici odbornika: Mladić i Beuc.

U 1874. g. je godine pod njegovim predsjedništvom donijet zaključak da se društvo osnuje kao radničko društvo, a za predsjednika izabran je Drag. Kale, a za blagajnika: Hoffman. Odbornici: de la Roza, Renner, Pohl i Dobrovolsky. Zamjenici odbornika: Mladić i Beuc. Uvedena je posredovanje rada. Ponovo su upućena na odobrenje pravila, koja su konačno vraćena potvrđena, tako da je

društvo dobilo naprijed navedeni naziv. 8. kolovoza 1874. g. održana je polugodišnja glavna skupština, na kojoj je popunjen odbor. Kale, koji je bio bolestan, više ne vrši dužnost predsjednika. Zato izabrani upravni odbor izgleda ovako: Predsjednik zamjenik: Potisk; zamj. blagaj.: J. Huzek; hrv. perovođa: Lihl; njem. perovođa: Krone. Odbornici: Deanović, Hiža, Basler, Šmuk i Hudobivnik; zamj. odbornika: Körösi i Krausdorfer.

Ali se Potisk nije održao za predsjedničkom položaju. Na glavnoj godišnjoj skupštini, koja je održana 31. siječnja 1875., izabran je novi odbor:

Predsjednik: Lihl; potpredsjednik: Deanović; blagajnik: Potisk; zamj. blag.: Albrecht; hrv. perovođa: Saulik; njem. perovođa: Krone; odbornici: Pohl, Basler, Krausdorfer, Körösi, Weitz, Cimaš, Sitarž, Mladić, Ičićević i Strašćak; zamj. odbornika: Potorek i Povodrig.

Novoizabrani odbor konstituirao se u šest pododбора: 1. financijski, 2. naobrazovni, 3. gospodarski, 4. kontrolni, 5. obrtnički i 6. poslovni. U prvom polugodištu održane su 32 odborske sjednice, jedna polugodišnja i četiri redovite mjesečne skupštine. Odbor je uveo opomenu za nemarne članove, koji zaostaju s uplatom prinosa. Na polugodišnjoj skupštini, koja je održana 18. srpnja 1875., izabran je Lihl ponovo za predsjednika. Umjesto odbornika, koji su ždrijebom otpali, izabrani su: blagajnik: Hoffman; zamj. blagaj.: Fakles. Odbornici: Basler, Albrecht, Potisk, Strašćak i Šeketa; zamj. odbornika: Ott i Kopriva.

15. ožujka 1876. g. donijelo je društvo odluku da uputi radništvu grada Zagreba javni proglas. Prije toga, na sjednici od 23. veljače 1876. g., donijeta je odluka da se uredi konačište za putujuće članove; 29. ožujka 1876. g. zaključeno je, da se izrade znakovi društva — socijalistički znak bratstva i jedinstva unakrsne ruke. Ovi su znakovi naručeni u Beču. Na glavnoj godišnjoj skupštini koja je održana 2. siječnja 1876., izabran je za predsjednika društva tipograf Krone. Ostali su članovi bili: zamj. pred.: Deanović; hrv. perovođa: Nikolajević; njem. perovođa: Potisk, zamj. blagajnika: Pohl. Odbornici: Ivanka, Böhn, Krivec, Švalek i Vincek; zamjenici odbornika: Perša i Kišpatić. Na polugodišnjoj glavnoj skupštini 1876. popunjen je odbor. Blagajnikom je izabran: Hoffman; zamj. blagajnika: Saulik; odbornici: Osek, Knežević, Jaskanec, Kocijančić, Strašćek i de la Roza.

Pod predsjedništvom Krone-a upravni odbor Zagrebačkog radničkog društva održao je 37 odborskih sjednica, sazvaó jednu izvanrednu, jednu mjesečnu i polugodišnju glavnu skupštinu. Društvo je promijenilo svoja pravila, tako da se žene moglo primati za članove. Promjena pravila izvršena je 24. lipnja na izvanrednoj glavnoj skupštini 1877. g.^{139a} Skupština je donijela odluku, da se pravila provedu

^{139a} Na godišnjoj skupštini 1877. g. ponovo je izabran za predsjednika Krone; zamj. predsjednika: Pohl; njem. perovođa: Tschmellé; zamj. blagajnika: Baršić; Odbornici: Košanski, Vimpošek, Herz, Duda, Dobrowoljsky, Berger, Gojković, terbežnik i Lugarić. Zamjenik odbornika: Gjurán i Patzl.

u život bez obzira na to da li će ih vlada prihvatiti ili ne. Naravno, vlada ih nije potvrdila, pa je društvo moralo da ih ponovo, prema zahtjevu vlade, ispravi. Tek kada je to učinjeno, pravila su bila potvrđena. Na mjesečnoj skupštini, koja je održana 19. veljače 1878. g., objavljeno je da nova pravila stupaju na snagu.

»Sa ovim odborom, — kaže Dušan Kučenjak u svojoj »Spomenknjizi«, — završuje prva perioda društvenog rada, a iz dosad prikazanih izvadaka iz društvenih zapisnika proizlazi, da je svaki od pojedinih povremenih odbora jednakim marom i ljubavlju nastojao oko toga, kako bi čim više unaprijedio društvene probitke. Jedino nehajem samog radništva, koje se za ovo društvo slabo zanimalo, kako smo to već opetovano puta naglasili, nije mogao rad oko razvitka u onom opsegu zahvatiti zamaha kako su to njegovi osnivači predmijevali, jer je bilo sprečavano u prvom redu od poslodavaca i po ovima inspiriranim elementima izvan djelokruga društva...«

Kučenjak nije rekao zašto smatra da je sa 1878. g. i odlaskom Krone-a s predsjedničkog položaja završen jedan period rada Zagrebačkog radničkog društva. Da li društvo odlaskom Krone-a gubi socijalistički karakter? O tom pitanju govorit ćemo kasnije. Sada bismo pustili same učesnike tadašnjeg pokreta da nam objasne organizaciono stanje i unutrašnje teškoće koje su pratile društvo. Uzmimo za primjer jednu mjesečnu skupštinu, koju društvo forsira. Takva skupština bila je, na pr., 22. XI. 1874., za koju se vršila vrlo živa agitacija. Jedno od najvažnijih pitanja, koje je bilo stavljeno na dnevni red, bio je izbor zamjenika predsjednika, 2 zapisničara i 6 odbornika. »Neprekidni naknadni izbori odbora kronična su bolest od koje pati naše društvo, — pisao je »Radnički prijatelj« br. 8 od 22. XI. 1874. godine. — Krivi su tome članovi sami, jer biraju u odbor članove, koji nemaju dovoljno smisla za društveni život, nego se daju birati u odbor zbog častoljublja. S druge strane, izabrani su krivi često što im laska njihova funkcija, ali joj nisu dorasli. Treće, sposobniji su ljudi odmah, prilikom pristupa u društvo, već tako natovareni raznim poslovima, da zaista ne mogu sami sve obavljati. Stoga oni napuštaju funkciju odbornika i na drugi način rade za društvo. Dakle, stvar je skupštine da rad raspodjeli ravnomjerno i bira u odbor samo ljude, koji su voljni ispunjavati dužnosti vodstva i svijesni svoje dužnosti, poduprti općim uvjerenjem. Pogotovo kod izbora predsjednika treba dobro promisliti. Pošto se dosadašnji predsjednik zahvalio na dužnosti, bilo bi dobro, da se sa izborom pričekava do glavne skupštine i do tada bi vodstvo društva mogao preuzeti njegov zamjenik.«

Na skupštini je bilo prisutno od 200 članova svega 26. Izbor odbora se radi maloga broja članova nije mogao obaviti. Jedino »privremeno su primili čast hrvatskog perovode gosp. M. Cimaš, a njemačkog gosp. Saulik.«¹⁴⁰

¹⁴⁰ »Radnički prijatelj« broj 10 od 6. XII. 1874. g.

Pred glavnu (godišnju) skupštinu radničkog društva u siječnju 1875. pisao je »Radnički prijatelj« da se u društvo uvukla mlitavost u poslu, da stari odbornici ne izvršavaju zadatke, koje bi morali obavljati, da će ih novi odbor trebati izvršavati i sl. Pošto se ističe da je radnik pojedinac ništica — u članku se kaže — da radnici »poboljšanje materijalnoga stanja i za osiguranje budućnosti samo u društvu postići mogu — pa ipak se brinu i haju za sve drugo, samo ne za društvo, u kom jedino mogu postići svrhu svoju: poboljšanje stanja radničkoga, postignuće prava, koje drugi državljani već posjeduju i izobraženje svoje.«¹⁴¹

Isti list u jednom drugom članku piše, da je bilo štošta propušteno što je već bilo započeto, da su se desile i mnoge stvari koje treba osuđivati, ali to članove društva ne smije plašiti, jer radnik ne smije očajavati, već naprotiv, hrabro gledati naprijed. Veliko je područje rada, koje leži pred društvom. Treba, prije svega, razviti veću aktivnost u obrazovanju radnika. Obrazovanje članova treba vršiti pomoću popularnih i naučnih predavanja i predavanja o zanatskim i radničkim prilikama. Treba isto tako osnovati naučnu biblioteku, priređivati društvene sastanke i t. d.

Ali najvažniji zadatak za dobro radničkog staleža jest rad na popravku stanja radničkog staleža. U tom pogledu treba izmijeniti misli, držati predavanja, čitati lektiru, organizirati dopisivanje radnika s radnicima drugih mjesta. Time bi se povećao broj članova društva. Radnici sami sve više postižu znanja, što ide, doduše, sporo, ali to je jedini način da rastu i uspjesi radnika. Da bi se sve ovo moglo postići, potreban je prije svega aktivan odbor, aktivniji nego što je bio ranije. Predsjednika se, doduše, smatra dušom društva, ali sva njegova nastojanja ne pomažu, ako ne budu aktivni i svi odbornici. Dakle, sva nastojanja uoči skupštine treba da se usmjere na dobar izbor svakog pojedinog odbornika. Novi odbor treba da bude takav da mu članovi ne budu površni, već da marljivo rade za društvo. Na kraju članka traži se da treba što prije organizirati razgovore o izborima, da bi se postigla izmjena misli o izboru kandidata i članove društva upozoriti na učestvovanje kod izbora.¹⁴²

Kao što se vidi, zagrebački su se socijalisti u svom radu držali strogo demokratskih oblika i metoda. Da bi ipak osigurali izbor najkvalitetnijih kadrova, oni koriste predizborne sastanke, na kojima se dogovaraju o ljudima koji će se birati, i o zaključcima koje treba donijeti. Da su se takvi sastanci održavali, može da posluži slijedeća informacija »Radničkog prijatelja« br. 4 od 24. I. 1875.:

»... Glavna skupština obrtničko-radničkoga društva obdržavati će se dne 31. siječnja u 3 sata poslie podne. Najvažnija točka dnevnoga reda jest obnova odbora. Od valjanog izbora odbora zavisi cijeli život, cijela radnja, cijeli

¹⁴¹ »Radnički prijatelj« broj 1 od 3. I. 1875. g.

¹⁴² »Radnički prijatelj« broj 3 od 16. I. 1875. g.

napredak društva; treba dakle, da se svi članovi bez razlike svojski zauzmu za ovaj čin društvenoga života. Valja da svi glasuju, da svi vrše prava, koja jim pravila podavaju; jer samo povjerenje velike većine članovah iznaći će i izabrati će prave muževe u odbor, koji su vrstni povjerenju članovah i koji će zadaći svojoj podpuno odgovoriti. — A da se glasovi naši nerazciepkaju, da članovi pripravni na izbor dođu, potrebno je, da se prije o svimi potankosti, ob osobam izabrati se imajućih sporazume i dogovore. Nu i za ovu okolnost je najbolje poskrbljeno dogovorom, koji će se obdržavati u ponedjeljak u 7 sati na večer u društvenih prostorijah. — Uvjereni smo, da će svaki član, kojemu je stalo do napredka i usavršenja našega društva, doći na rečeni dogovor, i ondje dogovorenimi zaključci pripravljen doći na glavnu skupštinu, da svoj glas za one muževe dađe, koje drži za najsposobnije i najvriednije svoga povjerenja.«

Da bi vidjeli kako je tekla jedna od godišnjih skupština Zagrebačkog radničkog društva, donosimo osvrt »Radničkog prijatelja«, br. 6 od 7. II. 1875. o godišnjoj skupštini koja se održala u siječnju 1875. godine.

»Skupština »radničkog društva« započe u $\frac{3}{4}$ sata poslje podne te najprije odobri zapisnik, zatim primi do znanja izvješće blagajnikovo kao i izvješće pregledateljah računah za posljednje polugodište 1874., a iza toga pređe se k izboru. Izbor se vrši u najljepšem redu, te između 52 predane glasovnice bude za predsjednika društva izabran g. Dragutin Lihl sa 50 glasovah, za blagajnika g. Franjo Potisk, sa 37, za njegova zamjenika g. Albrecht sa 38, za hrvatskog perovodu g. Saulik sa 48, za njemačkog perovodu g. Ljudevit Krone sa 47, a u odbor budu izabrani gg. Weitz sa 48, Cimaš, sa 47, Sitar sa 45, Knežević sa 44, Ičićović sa 42, Mladić sa 35 i Strašček sa 27 glasovah. Pošto se je polag pravilah imao samo birati popunjujući odbor, izborom ovim se je izpraznilo pako mjesto predstojnikova zamjenika, koji je do sada bio g. Potisk, to se moralo naknadno birati. Na predlog nekoliko članovah bude gospodin Deanović per acclamationen za zamjenika predstojnikova izabran. Nakon toga zaključi se u zapisniku izjaviti zahvala za revno vršenje oko društvene blagajne g. Hoffmannu, uz zajednu dozvolu skupštine, da mu se jedna nagrada od 10 for. podieli. Pošto se time dnevni red svršio, zaključena bude skupština.«

Nakraju, donosimo materijal o zadacima pododborah, koji su bili izabrani 1875. g. za vrijeme predsjednikovanja Lihl-a. »Radnički prijatelj« br. 10 od 7. III. 1875. g. objavio je te zadatke:

»Financijski pododbor vodi blagajnu i rukuje sa novčanimi stvari, ticajući se društva. Vodi zapisnik članovah, prima i uknjižuje njihove prinose, te izvješćuje u svakoj odborskoj sjednici o svom djelovanju.

Drugi je pododbor za izobraženje ustrojen. Njegova je zadaća, da drži u redu društvenu knjižnicu i predbrojene listove; da predlaže odboru vrstne knjige i časopise, što bi vriedni bili da se nabave. Osim toga dužnost je ovomu pododboru, da priređuje javna predavanja o znanstvenih i socijalnih predmetih i da uvada učenje članovah u raznih strukah znanosti. Napokon imade se ovaj pododbor starati za priredjenje zabavah u korist društvene blagajne. Ovo jest jedan od najvažnijih pododborah, te sastoji toga radi iz pet odbornikah.

»Gospodarstveni pododbor« vodi celo gospodarstvo društva i brini se za sve potrebe društva; za stan, za ogrjev, razsvjetu čišćenje stana itd.

»Kontrolni pododbor« imade vršiti glavni nadzor nad svimi drugim pododbori, izpituje blagajničke knjige i račune, bilježi odsutne od odb. sjednicah

odbornike i u obće gleda, da li svi odbornici i svi pododbori svoju dužnost točno vrše.

»Obrtnički pododbor« sačinjava sveza spoljnih članovah sa odborom, te saziavlje s jedne strane dogovore raznih zanatlijskih strukah, koje žele da se društvo za njihove interese zauzme; — s druge strane pako tumaći želje, te posljedke dogovorah odboru, koji dalje odlučuje. Članovi ovoga pododborah dužni su na tom raditi, da na dogovorih, raznih obrtničkih strukah kojimi i nečlanovi pristupa imadu, prisutnimi protumače svrhe društva te jih savjetuju na upisivanje u društvo.

Napokon jest još »poslovni odbor«, koji se sastoji iz jednoga zastupnika društvenoga odbora kao predsjednika te iz 6 članovah, što jih skupština bira. Ovomu odboru je dužnost posredovati među davaocem posla i radnikom, t. j. nabavlja besplatno poslodavcem vrstnih radnikah, a radnikom čestitih obrtnikah, bez obzira, da li su jedni ili drugi članovi društva ili ne. Ovu ustanovu osobito preporučujemo našim majstorom isto tako toplo, kao što i radnikom te ih jedne i druge umoljavamo, da se u svakom dotičnom slučaju na društvo obrate, koje će nastojati, da obje strane podpuno zadovolji. — U budućoj mjesечноj skupštini birati će se članovi poslovnice, s toga valja da se izaberu samo onakovi ljudi, koji imadu dobre volje i veselje za rad, namjenjen našem društvu.

Nadamo se, da će ovim razdieljenjem posla društvo naše u svakom obziru napredovati i svrhu svoju postići. Oni pako muževi koji svoj rad za sve nas žrtvuju, zaslužuju podpuno priznanje i podporu u svom radu sa svih stranah.

Kao što se vidi, »Obrtnički pododbor« sačinjavali su predstavnici radnika pojedinih struka kao što su krojači, stolari i t. d. Prema tome, zagrebački socijalisti su tim pododborom legalizirali u Zagrebačkom radničkom društvu jednu funkciju radničkih sindikata, dakle razvijali Zagrebačko radničko društvo u borbenu ustanovu radničke klase.

IZMIJENJENA PRAVILA ZAGREBAČKOG RADNIČKOG DRUŠTVA 1877. GOD.

Za vrijeme predsjednikovanja Ljudevita Krone-a, Josip Pohl bio je tajnik, izmijenjena su društvena pravila, tako da je teritorij djelovanja društva protegnut na čitavu Hrvatsku. Društvo si je stavilo u zadatak da uspostavi međusobne odnose s ostalim radničkim društvima u austrougarskoj monarhiji. Svaki član bilo kojeg društva u Austrougarskoj, po dolasku u Zagreb postaje automatski i član Zagrebačkog radničkog društva. Članom društva može postati svaka osoba koja je navršila 14 godina starosti. Posebno je naglašeno da i žene mogu biti članovi društva. Članovi su plaćali uloge prema zaradi. Bilo je uspostavljeno četiri razreda. Pravo glasa i izbora imali su samo muškarci nakon 18. godine starosti. Za vrijeme vojne službe trnulo je članstvo u društvu, ali nakon povratka iz vojske automatski je postao ponovo član društva. U svom popratnom pismu prilikom slanja pravila Zemaljskoj vladi predlagači su se pozivali i na odobrenja pravila društva tipografskih radnika. Proširivanje svoje djelatnosti na čitavu Hrvatsku smatrali su za svoju patriotsku dužnost

s obzirom na proširivanje djelatnosti Budimpeštanske opće radničke bolesničke invalidske blagajne na teritorij Hrvatske. U Osijeku su postojale dvije podružnice tog društva. O tome ćemo govoriti kasnije.

Evo kako su Krone i Pohl pravdali pravila, koja također ovdje donosimo:

»U vanrednoj skupštini zagrebačkoga obrtničko-radničkoga društva, držanoj 24. lipnja t. g. u nazočnosti kr. povjerenika g. M. Pogledića, odlučena bje promjena pravilâ, usljed koje se ovo društvo donjeka preustrojava. Ova promjenjena pravila podnosimo vis. kr. zem. vladi ovim na potvrdu.

Smjerno molbi za ovu potvrdu dodajemo i razloge promjeni dosadašnjih pravilâ.

Naše društvo, prvo ove struke u domovini, bilo je utemeljeno prije 4 godine, zato njegovi utemeljitelji neimajuć u tom pogledu dovoljna iskustva, nisu već izprva mogli potanko znati, kako bi se to društvo najshodnije uredilo. Stečeno za to vrijeme iskustvo naputi nas, kako će moći ovo društvo najsigurnije svoju svrhu postići, a tim i blagodatnije djelovati na radništvo našega gl. grada.

Toga radi smo naša pravila tako udesili, da može svaki radnik postati članom društva i tako si neznatnim prištedkom osigurati dalnu pomoć, kad mu je najviše uztreba, maime za bolesti. Nu tomu se hoće, da društvo dobije puno članovah, kojih po ovom dosadašnjem ustrojstvu nije imalo. Glavni uzrok je tomu bila ustanova, po kojoj je morao svaki član jednaki prilog davati, naime 50 nč. na mjesec, akoprem neimaju svi radnici jednaku zaslužbu. Za mnoge je ovaj prilog bio prevelik, a opet je bio s druge strane uz neznatan broj članovah premalen, a da društvo zadovolji obećanju. Da se tomu doskoči, primili smo 4 razreda, a prilozu će se svake sedmice pobirati.

Druga zapreka razvitku našega društva bila je ta okolnost, što radnici često mienjaju svoje prebivalište, pa jim je mučno plaćati svagda novu upisninu. I u našem gradu ima jih dosta, koji su bili drugdje članovi ovakva društva, pa i u Zagrebu zasluže toliko da bi mogli prilog za naše društvo plaćati, nu plaćanje upisne i pomisao, da se, otišav iz Zagreba, lišavaju svake koristi, odvraćâ jih od našega društva. Isto valja i za naše domaće radnike, koji misle danas sutra drugamo otići. Da ovu zapreku uklonimo, uvrstismo u naša pravila §. 6. o uzajamnosti našega društva, s drugimi sličnimi u pogledu upisne. Ovakva ustanova postoji i kod ovdašnjega društva slagarah i tiskarah, da se olakoti stupanje u društvo.

Akoprem je okoliš društva na Zagreb otegnut, opet smo ustanovili, da mogu i pojedini radnici drugih hrvatskih miestah stupiti u naše društvo. Ovo neima doduše otduda nikakve materijalne koristi, nego je to zato određeno, da primanjem pojedinih radnikah od drugud u naše društvo ostale naputimo, da nastoje i oni ovakva društva otvarati i tako za bolovanja sebe od velike nevolje sačuvati, a občine teška tereta oprostiti.

S istoga razloga proteglj smo ovu potonju djelatnost našega društva i na ženski spol, a učinili smo to još i zato, jer u Budimpešti ima obće radničko društvo za podporu bolesnikah obojega spola, koje je počelo i po našoj domovini ustrojavati podružnice (u samom Osijeku ima dvie, jednu u gornjem varošu, a drugu u dolnjem), a prinesci se šalju u Peštu. Držali smo dakle za svoju patriotsku dužnost doskočiti tomu ustrojenjem samostalnoga društva.

Ustanove obrazovnoga razdjela slabo su promjenjive, samo je omaljen namijenjeni mu diel članovskih prilogah, jer za bolničku pjezencnicu više treba.

Uprava je malko popunjena. Prvo, postavljeni su stalni pregledaoci, jer ovakovu društvu treba za sigurnost sveudiljne pazke na rukovanje njegovih častnikah. Drugo, postavljeni su pouzdanici, ponajviše zato, da se olakoti pobiranje i predaja prilogah članovskih.

Ovim smo naveli prilično sve promjene dosadašnjih pravilâ; samo jošte napominjemo, da su pravila logičnije razkladena i da su pojedine ustanove točnije izražene, na pr. o zadaći odborskih članovah — sve onako kako potrebu vrstna pravila.

Ove promjene potekle su iz želje, da nam se društvo podigne i da postane podobnije za svoju plemenitu djelatnost, zato i nedvojimo, da će jih visoka kr. zem. vlada potvrditi.

Državi i obćini provincie odtuda korist, ako se društvo naše osigura i podruĉje mu se razširi. Jer je doista polakšica obćinama, kad jih ovakva društva oprastaju brige i tereta za siromašne bolestnike; dapače nebi bilo s gorega, da se zakonom prisili svaki radnik, neka pristupi ovakovomu društvu. Takvoga zakona neima za sada, zato treba barem olakotiti radnikom pristup k ovakovomu društvu, a tim ga privoliti da postane volje njegovim članom, pa upravo tamo smjeraju i ova prenapravljena pravila.¹⁴³

PRAVILA »ZAGREBAČKOGA RADNIČKOGA DRUŠTVA ZA OBRAZOVANJE I PODUPIRANJE SVOJIH ČLANOVAH«

SVRHA I SREDSTVA DRUŠTVA.

§. 1. Svrha je društvu:

I. Duševno i ĉudoredno podizanje svojih članovah;

II. Podupiranje bolestnih članovah i namicanje troška za pogreb premilnih članovah.

Prema tomu ima društvo dva razdjela:

I. Obrazovni razdjel;

II. Podupirajući razdjel.

§. 2. Evo sredstvah kojima se te svrhe postižu:

I. a) Prilozi, što jih plaćaju članovi po 8. i 11. §. za obrazovni razdjel; b) društvena knjižnica i časopisi za čitanje u društvenom stanu; c) obuka o pojedinih strukah a obće razumljiva predavanja o znanstvenih predmetih izim politike i vjere; d) razgovori o radniĉkih i obrtniĉkih poslovih i kad uztreba bezplatno posredovanje za dobivu radnje i radnikah; e) zabavni sastanci.

II. a) Prilozi što jih plaćaju članovi po 8. i 11. §. za podupirajući razdjel; b) svi vanredni dohodci, prilozii, darovi, zapisi, ako nisu naroĉito namienjeni obrazovnomu razdjelu.

STOLICA I OKOLIŠ DRUŠTVA.

§. 3. Stolica je društvu u Zagrebu.

§. 4. Okoliš društva obsiže Zagreb i njegovu okolinu. Osim toga je društvo vlastno primati članove iz onih miestah Hrvatske, gdje neima ovakva društva, nego svagda samo poslje viećanja i uz privolju upravnog odbora.

§. 5. Članovi odselivši iz društvenoga okoliša negube tim svoja prava, nego mogu iz svoga novoga prebivališta priloge slati i prava svoja i nadalje uživati.

§. 6. Društvo će gojiti uzajamnost sa sličnim drugdje u austrougarskoj monarkiji obstojećimi društvii tim, što će njihovi prvašnji članovi, koji se izkažu, da su sve do svoga odlazka društvene dužnosti izvršivali, a prijave se uz 14 danah poslje svog dolazak u okoliš ovoga društva, da žele postati njegovim članom, oprošteni biti od upisne, ako ona društva jednako budu postupala s našimi članovi.

ČLANSTVO.

Članovi.

§. 7. Članovi društva su dvojaki: podupiruići i pravi.

§. 8. Tkogod steĉe znatnih zaslugah oko društva darovanjem knjigah, predavanjem, obukom ili drugĉije, oli pako tko podpomaže svrhe društva godišnjim prilogom barem od 4 for., ili jedanput za svagda prilogom barem od 25 for., a neište ništa za to uzajmice, može postati podupiruićim članom.

¹⁴³ Pravila su predana Zem. vladi 12. VII. 1877. g. vidi: br. 17693-1877.

§. 8. Kein Mitglied darf seine Mitgliedskarte oder auch die Karte für einzelne Unterrichtsgegenstände an Andere abtreten oder verleihen. Bei vorkommenden Fällen wird eine solche Karte abgenommen werden. Der betreffende Eigentümer konnte dann nur gegen Ertrag der Einspruchsgebühr dieselbe retour erhalten.

§. 9. Zur Unterstützung des Ausschusses und zur Erhaltung der Ordnung im Vereinslokale und während der Versammlungen werden Ordner und während gewissh. die Zahl derselben bildet sich nach der Grösse des Vereines. Die Ordner erhalten eigene Instruktionen, welche dieselben genau zu befolgen haben.

Vereinsarzt: Dr. Schönhehl, wohnhaft: Jägergasse.
Vereinsapotheker: S. Mittelbach, Lange Gasse.

PRAVILA

obrtničko-radničkoga društva

izobrazenja i podupiranja

u Zagrebu.

STATUTEN

Gewerbetlicher Bildungs- und Krankenunterstützungs-
Vereines

in Agram.

U Zagrebu 1874.

Trkova Dragutina Albrekta.

članovi odabire si prvaka. Preporučuje stranke odriču se stupried svakoga drugoga sučbenoga postupka.

Promjena pravila.

§. 53. Pravila društva može promijeniti samo velika skupština u kojoj je barem polovina svih glasovači vlastite članova. Svaku promjenu hoće se potvrditi dvostruko odlaati.

Razlas.

§. 53. Samo vanredna velika skupština, na koje su bili pozvani svi članovi posebno, može odlučiti, da se društvo sasvim razlasi. Razlasa će se samo onda valjano odričati, kad bude u skupštini barem $\frac{2}{3}$ svih pravo glas imajućih članova, od kojih su $\frac{1}{2}$ glasovale se razlas.

§. 54. Kad bi se društvo razlasi ili raspustilo, rećanje se njegov preostali imetak podijeliti; nego najprije moka se glati bolničkomu podpora pripadajuća jim sa vrijeme bolovanja, a ostala gotovina neka se kod kojega domaćega sigurnoga novčanoga zavoda piodonosno uložiti i dole ostavi, dok se upeti slično društvo svezek, na koje će onda uložena glavica pristi. Zato će biti to mozo nastojati društvo dužno primiti isti ovaj §. u svoja pravila.

Kome da se pveda kajstina i pokušivo, pa kome da se povjari uprava preostale gotovine, to odričije razlasu skupština.

Podporica neznanika.

§. 55. Društvo si pridržaje pravo utemeljiti u svrdno vrijeme podporicu neznanika. Ustanove o tom podrieti će sa političko odlaati sa potvrda.

U Zagrebu dan 11. septembra 1892.

Za odbor

obiteljske i društvene službe

Judica Koenig

predsjednik

Josip Polak
perovnik

Od priloga, koje prilože podupirući članovi, zapada 1/4 obrazovni razdjel, a 3/4 podupiraći razdjel.

§. 9. Pravi članom može postati prema 10. i 11. §.-u svaka mužka ili ženska glava, koja je 14. godinu navršila a stupajuć u društvo nije 50. godine prevalila.

§. 10. Stupajuć moraju doći pred društvenoga liječnika i moraju biti zdrava duha i tiela. Ako budu s te strane pronađeni sposobnima za člana, moraju odmah platiti upisnu i prilog za prvu sedmicu, te jim se preda članovnik.

U osobitim slučajevima može se dozvoliti plaćanje upisne na obroke, kad odbor pronadje shodnost takve polakšice.

Tko stupajuć u društvo ima kakvu kroničnu ili organsku bolju, mora se pismeno zavezati, da se odriče društvene potpore, kad bi s ovakve bolje obnemogao. Član koji pristupajuć zataji ovakvu mahnu, a poslije s nje oboli, neće dobiti potpore.

DUŽNOSTI PRAVIH ČLANOVAH

§. 11. Pravi članovi razređeni su na četiri razreda prema veličini svoga priloga i društvene potpore. Prema tomu plaća, iza upisne od 1 for., svake sedmice: I. razred 20 novč., 2. razred 15 novč., 3 razred 10 novč., 4. razred 7 novč.

Od upisne zapada 1/4 pjeneznicu obrazovnoga, a 3/4 podupiraćega razdjela. Sedmični prilozi razgađaju se ovako na oba razdjela:

	Na I. razdjel:	Na II. razdjel:
1. razred	3. novč.	17 novč.
2. „	3 „	12 „
3. „	2 „	8 „
4. „	2 „	5 „

Redovita glavna skupština može prema potrebi, promieniti količinu priloga, pa i društvene potpore.

§. 12. Koji član, pokle mu se je zaslužba povećala, želi postupiti u koji prednji razred, ili obratno, neka se da od pjenezničara u odabrani razred prepisati i to u svoj članovnik zapisati, te će onda, bez nove upisne, plaćati priloge svoga novoga razreda.

Ako član prestupivši u koji drugi razred oboli uz osam nedjeljah danah poslije toga priestupa, onda dobiva za svoga bolovanja sve do osam sedmica podporu namijenjenu prvašnjem njegovomu razredu.

§. 13. Svaki član mora i za svoga bolovanja svoj prilog prinositi, te mu se ovaj odbija od potpore bolničke.

§. 14. Svaki član ima priloge pravili propisane na vrijeme plaćati, pravila sdušno držati, svim se zakonitim odlukam skupštinah pokoravati, naredbe odbora pogledom na poslovnik vršiti, svrhe društva koliko može podupirati, te poštenim i sviesnim ponašanjem ugled društvu podizati.

PRAVA PRAVIH ČLANOVAH

§. 15. Svaki pravi član ima pravo:

I. na porabu knjižice, na učestovanje kod predavanja i obuke, te na dolazak u zabavne sastanke;

II. na bolničku podporu, koja prema 18. §.-u dopada njegov razred, na besplatnu liječničku pomoć, na ljekarije koje društvo plaća i na pogrebninu svoga razreda prema 29. §.-u.

§. 16. Svi mužki članovi koji su navršili 18. godina, imaju u svih skupštinah društva pravo izbora i glasovanja.

§. 17. Obuku, naučena predavanja i zabavne sastanke priređuje odbor prema potrebam članovah.

Ako 15 članova ište obuku u kojoj struci, dužnost je odboru nastojati oko toga, da se taj zahtjev izpuni.

Ako odbor pronade, da je zahtjevana obuka prema sredstvom društva ili prema broju učesnikah preskupa, može odgovorno učestnici od ovih pobirati primjereni doplatak za trošak obuke.

§. 18. Bolesnici dobivaju ovu podporu:

1. razred (uz 20 nč. sedmičnoga priloga) na sedmicu 6 for.
  2. razred (uz 15 nč. sedmičnoga priloga) na sedmicu 4 for. 50 nč.
  3. razred (uz 10 nč. sedmičnoga priloga) na sedmicu 2 for. 80 nč.
  4. razred (uz 7 nč. sedmičnoga priloga) na sedmicu 1 for. 75 nč.
- (Osim toga liečničku pomoć i ljekarije, za koje neplaćaju ništa.)

§. 19. Oni članovi, koji su stupajuć u društvo navršili bili 40. godinu, a sve dotle nisu bili članovi kojega s ovim uzajamnoga društva, dobivaju uz isti prilog samo 3/3 obične bolničke podpore.

§. 20. Porodilje, ako su bile već 9 mjesecih članovi društva, dobivaju u ime porodajne podpore u 1. i 2. razredu po 7 fr., u 3. i 4. razredu po 3 for. 50 nvč., jedanput za svagda, negledeć na to, da li su bile dulje ili kraće vrijeme za rad nesposobne. Na daljnu podporu imaju tek poslije 4 nedjelje danah iz porodajno pravo.

§. 21. Svi članovi, koji barem 8 nedjeljah danah pripadaju društvu, a nisu više od 8 nedjeljah zaostali u plaćanju priloga, imaju pravo na bolničku podporu, kad obole.

Nego ova se podpora dieli samo onda, kad bolest traje dulje od tri dana, zatim, kad se bolesnik prema poslovniku prijavi, i ako bolest nije potekla od pijanstva, tučnje, ili s nemara za zdravna pravila, za koja svatko znade, da je treba držati.

Članovom — uznikom ili ako bolest polieže od vojničke službe nedieli se nikakova podpora.

Kod preuzimanja podpore treba da se bolesnik ravna po ustanovah poslovnika.

§. 22. Pravo na podporu prispieva omaj dan, kad se je bolesnik javio društenomu liečniku.

§. 23. Ako bolest traje preko 26 sedmicah, podpora se obara na polovinu. Pogle je koji član dobivao podporu punu godinu danah, ostavlja se razsudbi odbora, da odluči prema imutku društva, ima li takov član dobivati i nadalje podporu i koliko. Nedopušta li društveni imutak daljnu podporu, mogu je opet dobiti samo pokle mine jedna godina.

§. 24. Ako ozdravljenik uz 13 sedmicah opet oboli, to se ova druga bolest smatra gledać na podporu (§. 23.) kao nastavak prvašnje bolesti.

Oporavljeniku, koji bijaše težko bolovao, može se uz preporuku društenoga liečnika podijeljivati u ime oporavne podpore polovina obične.

§. 25. Za bolestne članove 1. i 2. razreda, koji žele u javnu bolnicu doći, plaća upravni odbor, ako požele, račun bolnice, dok nepremašuje njihovu razrednu podporu; ako pak što preostane od ove, taj se preostatak predaje bolesniku za njegove bolesti ili kad ozdravi, kako već poželi. Ovakvi bolnici dobivat će naputnicu, podpisanu od prvaka i društenoga liečnika, u kojoj se potvrđuje, da će društvo platiti trošak upravi bolnice.

Bolesnikom 3. i 4. razreda, u kojih je razredna podpora manja od troška bolnice, daje se ta podpora njima samim i onda, kad se u bolnici lieče, nit mogu dobiti društenu naputnicu za bolnicu.

Svi bolesnici idući u bolnicu treba da se prije jave kod društenoga liečnika i da ovaj potvrdi njihovu bolest.

§. 26. Bolesnik se može preseliti samo uz dopuštenje društenoga liečnika i dozvolju odbora.

Kad to bude, pa i onda, kad bolesnici prebivaju izvan okoliša društenih liečnikah, moraju bolesnici, da dobiju društenu podporu, podnositi odboru

svake sedmice svjedočbu liečnika koji jih lieči o svojoj bolesti, podpisanu od občinskoga načelnika one občine u kojoj stanuju.

Trošak, što će ga s toga imati, morat će bolesnici sami podmiriti; unapried se podpora nikada nedaje.

§. 27. U svakoj bolesti, i onda kad mu ova nesmeta u radnji, ima član pravo na bezplatnu pomoć liečnika i na ljekarije koje društvo plaća.

Ove ljekarije dobivaju članovi u društvenoj ljekari na predpise obilježene društvenim biljegom.

§. 28. Prosto je svakomu članu dozivati kojega mu drago liečnika o svom trošku; nego društvenoga liečnika zapada i onda pripazka i za društvo valjaju samo njegove svjedočbe.

Samo kada tko naprasno i teško oboli i ranah dopade, plaća društvo i drugoga liečećega liečnika, nego samo dotle, dok društveni liečnik pronade da treba.

Nitko nemože zahtievati kakvu naknadu za to, što nije upotrebljavao društvenoga liečnika.

§. 29. U ime pogrebnine daje se u 1. i 2. razredu 30 for., u 3. i 4. razredu 20 for. Svaki pravi član ima na nju pravo, ako je barem 8 nedjeljah društvu pripadao i ako nije preko 8 sedmicah s plaćanjem društvenoga priloga zaostao. Pogrebna se plaća njegovim rodom, koji skrbe za pogreb, uz poturdu društvenoga liečnika, da je dotičnik umro.

Pogrebna treba da se digne uz 8 nedjeljah danah poslije smrti, inače zapada društvenu pjeneznicu.

Ako nema rođakah pokojnoga člana, kojim bi se mogla pogrebna platiti, da mu prirede sprovod, onda nastoji oko toga odbor preko jednoga svoga člana; nu pogrebni trošak da nebude veći od pogrebnine; ako pako što od nje preostane, to zapada društvenu pjeneznicu.

IZSTUP I IZKLJUČAK

§. 30. Svaki član je vlastan izstupiti iz društva, pokle sasvim izpuni svoje dužnosti prema pravilom; nego mora o tom obaviestiti pjenezničara povrativ mu članovnik. Ako toga neučini, onda se prema 32. §.-u iz društva izključi.

Član, koji je izstupio, a nije odselio iz društvenog okoliša, smatra se kao nov član, kad opet stupi u društvo.

Članu, koji je izstupio, jer je morao odseliti iz društvenoga okoliša, vraća se njegov članovnik, pošto se u njem potvrdi izstup, da može dokazati svoje članstvo kojemu društvu, s kojim ovo goji uzajamnost.

Član, koji je poradi odseobe izstupio, a u svom novom prebivalištu nemože stupiti u ovakvo društvo; kad se povrti u društveni okoliš, i pristupi odmah opet ovomu društvu, oprašta se od upisne i dobiva s mjesta sva prava, koja mu pravila daju.

§. 31. Članovi, koji moraju nastupiti djelatnu vojničku službu, smatraju se da su izstupili, i kad opet pristupe, postupa se s njimi kao s članovi novimi; nego upisnina jim se oprašta.

Članovi, kojim valja na vojničku vježbu otići, nemoraju iz društva izstupiti. Od plaćanja priloga dospievajućih za toga vježbanja opraštaju se, i poslije svoga povratka dobivaju odmah sva jim po pravilih pripadajuća prava, čim plate prvi sedmični prilog; nu društvo ne plaća bolničke podpore za bolesti, koje su nastale za vojničkoga službovanja ili iz njega.

§. 32. Članovi, koji nisu platili svoga priloga 8 nedjeljah danah, izpisuju se na prosto iz imenika članovah.

Ako koji član navlaš ošteti društvo, ili mu svojim ponašanjem znatno okrnji ugled, ili se naprama članovom društva ili drugim ljudem nepristojno ili surovo vlada, vlastan je upravni odbor izključiti takvoga člana iz

društva, pokle stvar kako valja pretnese; a dotičnomu članu je prosto prizivati proti toj odluci bliznju skupštinu članovah.

§. 33. Izstupili ili izpisani članovi gube sva prava na društvo i njegov imutak.

Izključen član može se opet primiti samo uslied osobite odluke upravnog odbora.

IMUTAK

§. 34. Društvom upravlja i njegove poslove obavlja upravni odbor, pregledaoci, pouzdanici i skupštine članovah.

§. 35. Svi pravi članovi, koji imaju po 16. §.-u pravo izbora i glasovanja, vlastni su učestvovati kod uprave društva.

§. 36. Sve službe su počastne i bezplatne, nego odlukom velike skupštine može se dopitati naknada onim članovom odbora, koji su radi truda oko društva kod svoje zaslužbe štetovali.

A. UPRAVNI ODBOR

§. 37. Upravni odbor obavlja prema poslovniku sve iz ustrojstva društva poliežuće poslove i rješava najprije sva odanle zametnuta pitanja, osim onih, koja su po 41. i 50. §.-u naročito pridržana skupštini članovah.

§. 38. Odbor se sastoji iz prvaka, njegova namjestnika, dva perovođe, pjenezničara, namjestnika pjenezničara, knjižničara, namjestnika knjižničarova i 7 odbornikah.

Siečanjska velika skupština izabere ovaj odbor prostom većinom glasovah na godinu danah.

Osim toga izabire i 3 zamjenika, da zamiene odbornike, koji bi možda izstupili.

Ako koji častnik izstupi, onda obavlja poslove njegov namjestnik do prve društvene skupštine, koja će upražnjenu službu popuniti.

Zamjenici nastupivši službu, obnašaju ju do prve siečanjske velike skupštine.

Svaki član odbora, koji je odstupio ili doslužio, može biti opet izabran.

§. 39. Upravni poslovi podieljeni su evo ovako među članove odbora:

1. Prvak

a) zastupa društvo naprama trećim osobam i napram oblastim; b) razpisuje i ravna sve skupštine i sjednice, te naredjuje, da se izvedu njihove odluke; c) doznačuje svaki platež društva; d) sastavlja s odborom svake godine računski izvještaj, predaje ga pregledaocem na izpit, a predlaže ga onda siečanjskoj velikoj skupštini.

2. Prvakov namjestnik obavlja sve poslove prvaku namienjene, kad mu ovaj dojavu, da je zapriečen.

3. Perovođe obavljaju svu pisaniju društva.

4. Pjenezničaru je zvanje: a) primati ono, što članovi društvu plaćaju, plaćati ono, što prvak doznači, i voditi o tom račun; b) predlagati odboru izkaz prošloga mjeseca, a odbor ga predaje pregledaocem na izpit; c) predlagati odboru, kako bi se imutak društva plodonosno a sigurno uložio, a kad se nakupi u ručnoj pjeneznici preko 100 for., treba jih već plodonosno uložiti; d) sastavljati svake godine završetak i godišnji izkaz pjeneznice, da se uvrsti u računski izvještaj.

Pjenezničar odgovara za točno rukovanje pjeneznice po načelih valjana računa.stva i mora pregledaocem svagda, kad zažele, predložiti knjige i pjeneznicu, da jih izpitaju.

5. Namjestnik pjenezničara obavlja nabrojene poslove kad mu jih pjenezničar sa znanjem prvaka i na oči jednoga pregledaoca preda.

6. Knjižničaru je zvanje: a) držati knjižnicu u redu, posuđivati članovom knjige i nastojati, da jih povrate; b) predlagati odboru, koje bi se knjige imale nabaviti i koji časopisi u čitaonici društva držati, pa kad mu se predloži odobre, izvršiti jih; c) sastaviti za godišnji računski izvještaj izkaz o stanju i upotrebljavanju knjižnice.

7. Namjestnik knjižničara opravlja poslove knjižničara, kad mu ovaj dojavu, da je zaprieten.

8. Zvanje je odbornikah: a) učestvovati kod viećanja i rješavanja poslovnih pitanjah; b) za skupštinah, sastankah itd. nadgledati društveni stan kao redari.

§. 40. Sva pisma kojima se rješavaju društveni poslovi, da budu valjana, treba da je podpišu uz društveni pečat prvak, jedan perovođa i pjenezničar, kad se tiču novca, ostala pako prvak i jedan perovođa.

§. 41. Odbor je vlastan vanredno potrošiti do 30 for. za društvene surbe, al mora taj potrošak pred skupštinom opravdati; za veće pako svote mora zaiskati dozvolju skupštine članovah.

§. 42. Odborske sjednice drže se redovito svake sedmice u stanovit večer. Da odluke valjaju, treba, da bude u sjednici barem 8 članovah odbora.

§. 43. Svaki član odbora koji nedođe u tri sjednice zasebice, neizpričav se, lišava se svoje časti. Kad skupština članovah izjavi odlukom nepovjerenje kojemu članu odbora, taj član se mora s mjesta odreći svoje časti.

B) PREGLEDAOCI

§. 44. Pregledaoce, njih 5 (a 2 zamjenika), izabire siećanjska velika skupština na jednu godinu danah; nego članovi odbora nemogu biti zajedno u pregledaoći. Pregledaoći odabiru između sebe jednoga prvaka i jednoga perovođu.

Pregledaoći sastaju se u sjednicu svakoga mjeseca, u kojoj izpituju mjesečni izkaz pjenezničnice. Oni izpituju i godišnji računski izvještaj odbora, pa izvješćuju sami svake godine veliku skupštinu ob uspjehu svoga pregledanja.

Pregledaoći vlastni su pregledati iznenada pjenezničnicu, da vide, sudarali se bitak pjenezničnice s izkazom knjigah.

C) POUZDANICI

§. 45. Po naredbi odbora izabiru društveni članovi svake djelaonice između sebe, prema potrebi, pouzdanike, koje treba da odbor potvrdi.

Zvanje jim je: a) sabirati priloge članovah u svojoj djelaonici i predavati jih svake sedmice pjenezničaru; b) polaziti bolestne članove; c) svaćati pozor radnikah, koji stupaju u njihovu djelaonicu, na ovo društvo i pozivati jih, da k njemu pristupe; d) dolaziti na poziv odbora u njegove sjednice s pravom viećanja, kad se pretresaju važni predmeti.

D) SKUPŠTINE ČLANOVAH

§. 46. Skupštine članovah rješavaju sva ona pitanja, koja su jim naročito pridržana u §-u 41, 48 i 50.

Prema znamenitosti predmetah, o kojih se ima viećati, držat će se skupštine članovah po ustanovah §§. 47—50: 1) kao redovita velika skupština mjeseca siećnja svake godine, i kao vanredne velike skupštine, kad treba odmah odlučiti o pitanjima namijenjenih siećanjskoj velikoj skupštini; 2) kao mjesečne skupštine.

Skupštine članovah sazivlje prvak uslied odluke odbora i pokle ovaj dnevan red uglavi.

Kad 30 članovah pismeno zahtieva od odbora, da se sazove skupština članovah, i navede predmet, o kojem bi se na njoj viećati imalo, dužan je odbor zadovoljiti odmah tom zahtjevu.

1) VELIKE SKUPŠTINE

§. 47. Da velika skupština može što odlučiti, treba da na nju dođe barem jedna trećina svih članova društva, koji su vlastni glasovati; prosta većina glasova odlučuje. Kad se velika skupština nebi mogla držati, zato što se premalo članova sastalo, onda se mora uz 14 dana druga skupština držati, koja će odlučivati bez obzira na broj došavših članova.

Velike skupštine će se za 8 dana unaprijed javno sazivati, a podjednako i dnevni red objaviti i oboje političkoj oblasti dojaviti.

§. 48. Na stećanjsku veliku skupštinu (ili ako uztreba na vanrednu veliku skupštinu) spada i može se samo u njoj razpravljati: a) Računski izvještaj odbora; b) Izvjest pregledalaca o uspjehu pregleda; c) Naknade članovom odbora za izmaklu zasluzbu radi poslova društva; d) Nov izbor upravnog odbora i pregledalaca; e) Promjene članovih priloga i podpora; f) Osiecanje pravoga smisla ovih pravila, ako ga uztreba.

2) MJESEČNE SKUPŠTINE

§. 49. Mjesečne skupštine sazivat će se, ako bude moguće, redovito svaki mjesec. Da se može u njih što odlučiti, treba da dođe u skupštinu barem 1/6 svih glasova vlastnih članova. Ako jih neima toliko, smatraju se skupštine, negledeć na broj došlih članova, samo kao sastanci.

Ako se mjesečna skupština, na kojoj bi se imalo što odlučiti, nemože držati, mora se nova održavati uz 14 dana, koja će moći odlučivati neobziruć se na broj došlih članova.

§. 50. Na mjesečnu skupštinu spadaju, a mogu se razpravljati i u velikoj skupštini: a) odborski predlozi, ako jih ima, o poslovnih pitanjih, koja istu vanredni trošak od preko 30 for. (§. 41.); b) prizivi pojedinih članova, koji bi možda prizvali skupštinu proti odlukom odbora u poslovnih predmetih, ter konačno rješenje tih priziva; c) primanje i rješavanje pritužbah članova; d) predlozi članova, ako se nepotežu na predmete pridržane naročito velikoj skupštini; e) izbori za popunitbu odbora ili pregledalaca; f) pokle se dovrši dnevni red, poučna predavanja, za koja se ima odbor pobrinuti i naprijed je objaviti.

RAZLIČITE USTANOVE

OBRANIČKI SUD

§. 51. Razpre članova u društvenih poslovih razpravljat će obranički sud; prepriruč se stranke predlažu odboru, da ga postavi. Toga radi odabire svaka stranka po tri člana toga suda, a svih 6 članova odabire si prvaka. Prepriruč stranke odriču se unaprijed svakoga drugoga sudbenoga postupka.

PROMENA PRAVILAH

§. 52. Pravila društva može promieniti samo velika skupština u kojoj je barem polovina svih glasova vlastnih članova. Svakoj promjeni hoće se potvrde dotične oblasti.

RAZLAZ

§. 53. Samo vanredna velika skupština, na koju su bili pozvani svi članovi posebice, može odlučiti, da se društvo sasvim razide. Razlaz će se samo onda valjano odlučiti, kad budu u skupštini barem 3/4 svih prava glasa imajućih članova, od kojih su 2/3 glasovale za razlaz.

§. 54. Kad bi se društvo razišlo ili raspustilo, nesmie se njegov preostali imetak podieliti; nego najprije neka se plati bolestnikom podpora pripadajuća jim za vrieme bolovanja, a ostala gotovina neka se kod kojega domačega sigur-

noga novčanoga zavoda plodonosno uloži i dotle ostavi, dok se opet slično društvo stvori, na koje će onda uložena glavnica prići. Zato će biti to novo ustrojeno društvo dužno primiti isti ovaj §. u svoja pravila.

Komu da se preda knjižnica i pokućstvo, pa komu da se povjeri uprava preostale gotovine, to odlučuje razlazna skupština.

PODPORNICA NEMOĆNIKAH

§. 55. Društvo si pridržaje pravo utemeljiti u shodno vrijeme podpornicu nemoćnikah. Ustanove o tom podnieti će se političkoj oblasti za potvrdu.

U Zagrebu dne 12. srpnja 1877.

M. P.

(Obrtničko-radničko društvo u Zagrebu)

Za odbor

obrotničkoga radničkoga društva u Zagrebu

Ljudevit Krone v. r.
predstojnik

Josip Pohl v. r.
perovođa

M. P.

(Obrtničko-radničko društvo u Zagrebu)

Primjedbe državnog nadodvjetnika na ta pravila bile su:

Zadovoljujuć visokomu odpisu od 22. pr. m. br. 16.418 podastire kr. drž. nadodvjetnik uz povrat komunikatah .|, o pravilih zagrebačkoga radničkoga društva. očitovanje.

Budući da se zemlje zastupane u carevinskom vieću polag temeljnih zakonah smatraju prema Hrvatskoj i Ugarskoj inozemstvom, to bi se ustanova §. 6. ima se tako stegnuti, da društvo smije samo sa sličnima društvu u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji stupiti u zamjenitost.

U §. 9. ima se reći »da samo »neporočna osoba . . . i t. d.« može biti članom društva.

Budući da promjena članovskih prinosa sadržaje promjenu pravilah, to se zadnjoj stavci §. 11. ima dodati »ali samo uz odobrenje vlade.«

U §. 32. ima se reći, da se ima izključiti član »ako bude osuđen radi zločina ili drugoga kažnjivoga djela, učinjena iz koristoljublja ili protiv čudorednosti.«

U §. 35. ima se reći da članom uprave može biti samo hrvatsko-ugarski državljanin.

U §. 48. t. e) ima se dodati »uz odobrenje visoke vlade.«

U §. 54. ima se reći, da će se uprava društvene imovine nakon razvrgnuća društva predati gradskom poglavarstvu.

Prema tomu ima u drugoj alineji istoga paragrafa izostati stavka »pa komu da se povjeri uprava preostale imovine.«¹⁴⁴

Gradskom poglavarstvu upućen je pored ostalog sliedeći nalog:

»Poziva se gradsko poglavarstvo da dotičnom društvu uputi, da upitna svoja društvena pravila u gornjem smislu izpravi, ter u tri jednoglasna primjerka putem toga poglavarstva ovamo na odobrenje podnese.«¹⁴⁵

¹⁴⁴ Državni arhiv Zagreb br. 2802 od 4. IX. 1877. i 18270 od 7. IX. 1877.

¹⁴⁵ Državni arhiv Zagreb br. 18270 od 22. IX. 1877.

RAD NA STVARANJU RADNIČKIH DRUŠTAVA U UNUTRAŠNOSTI HRVATSKE

RADNIČKO DRUŠTVO U KRALJEVICI

Poslije neuspjelog pokušaja da se osnuje Zagrebačko radničko društvo 1869. g., izlazi da je u Hrvatskoj djelovalo samo društvo tipografskih radnika, dok se nije obrazovalo Zagrebačko radničko društvo 1872. g. Čini se da to nije točno. Iako nema dokaza, da osim društva tipografskih radnika nije postojala druga organizacija radnika, ipak je u tom vremenu i u drugim mjestima Hrvatske bilo pokušaja, da se oforme radnička društva. Da je to točno, može da posluži pokušaj radnika u Kraljevici. Bilo je to 1871. godine. U Hrvatskoj su se te godine javile prve zabilježene štrajkaške akcije. Te akcije, po nekim izvorima, bile su manifestacije solidarnosti hrvatskih radnika s Pariskom Komunom. Kraljevica se tada nalazila u opozicionom taboru. Uz Rijeku, Bakar i Senj, Kraljevica je bila važna luka, u kojoj je 1870. g. vršilo istovar 146 brodova duge plovidbe.

Prema tome, u Kraljevici su postojali uslovi za radničko društvo. Pretežan broj radnika izviraio je iz redova pomoraca, a bilo je i lučkih radnika i zanatskih pomoćnika. Oni su vjerojatno dosta znali o pokretima radnika naprednih zemalja. Društvo, koje su radnici u Kraljevici mislili da formiraju, imalo je obrazovni i prosvjetni karakter. Svoje ciljeve društvo je mislilo ostvariti organiziranjem čitanja štampe i knjiga. U društvenim prostorijama priređivala bi se poučna predavanja i organizirale društvene zabave. Na društvo su, čini se, imali utjecaja hrvatski liberali (Makanac i dr.). Karakteristično je, na primjer, da se za razliku od radničkog društva u Varaždinu, o čemu ćemo kasnije govoriti, u pravilima društva predviđaju počasni članovi, koje bira glavna skupština »za boljak hrvatskoga naroda zaslužne muževe«. U Varaždinu, naprotiv, doduše nekoliko godina kasnije, počasnim članovima mogle su postati samo »osobe, koje su si osobite zasluge za radnički stalež stekle«. Iz dokumenata, s kojima raspolažemo, vidi se da se vlada obraćala za informacije o društvu direktno šefu policije na Rijeci, sa zahtjevom, da joj se dostavi da li utemeljitelji društva pružaju potrebne političke garancije. Naravno, Grad-

skom kotarskom magistratu u Bakru osnivanje radničkog društva čini se suvišnim i nepotrebnim, tim prije, što je na čelu te akcije stajao učitelj. Za velikog župana Medunića jedini prigovor protiv društva je ime »Radničko društvo«, koje »po socijalizmu udara«. Evo nekoliko od tih dokumenata:

Gradski kotarski magistrat Bakar pod br. 610 — 18. travnja 1871. javlja vladi sljedeće:

»Razni žitelji u Kraljevici, željeći ondi podići jedno »Radničko društvo« podnieli jesu podpisatom poglavarstvu dotičnu svoju na otu Vis. Vladu glaseću i ravnatu molbu, u sverhu da se blagostiva potvrdba odnosnih u istoj moljbi priležćih društvenih pravilah, izposluje.

Povodom ovim, učastjuje se podpisati Magistrat, podastrieti otoj Visokoj kralj. Zemaljskoj Vladi ovdj pod ./. upitnu moljbenicu rečenih kraljevačkih žiteljah, providenu sa trojnim primjerkom dotičnog društvenog pravionika, blagostivog uvažnja i odobrenja radi.«

U prilogu pisma nalaze se sljedeća pravila:

»PRAVIONIK »RADNIČKOG DRUŽTVA« U KRALJEVICI

§. I. Svrha. I. Svrha je društvu nastojati oko naobrazbe i prosvjete svojih članova.

2. Svrha se postizava:

- a) čitanjem raznih novina i knjiga u društvenih prostorijah izloženih;
- b) priređivanje poučnih predavanja;
- c) mnogovrstnom zabavom.

§. II. Članovi. 1. Članom može postati svatko domaći ili strani neporočna značaja, navršiv 20-tu godinu te prijaviv se u to ime ravnateljstvu društva.

2. Članovi jesu: a. utemeljitelji, b. redoviti, c. podupiratelji, d. počastni.

§. III. Utemeljitelji jesu oni, koji položiše jedanput za uvijek deset forinti.

§. IV. Redovitim članom smatra se svaki, koj plaća, ako je doma, 20 nov., ako je odsutan, 10 nov. mjesečne pristojbe u napried.

§. V. Podupirateljem bude svaki, koj volja ga kakovim godišnjim prisekom promiče društvenu svrhu.

§. VI. Za počastne članove bira glavna skupština za boljak hrvatskoga naroda zaslužne muževe.

§. VII. Prava članova. 1. Svaki je član vlastan polaziti društvene prostorije i sastanke, nu samo utemeljitelji i redoviti članovi imaju savjetujuć i odujetujuć glas.

2. Svaki član može uvesti koju stranu osobu kao gosta u društvene prostorije.

3. U društvene zabave ima svaki član pravo dopratiti i svoju obitelj, za druge pako osobe valja potražiti dozvolu u ravnateljstvu.

§. VIII. Dužnosti članova. 1. Svaki je član dužan redovito plaćati svoj prinos i to unapred.

2. Obaveza članstva traje bar na godinu dana.

3. Želi li tko iz društva izstupiti, mora to javiti ravnateljstvu, inače se smatra članom dotlje, dok takove prijave neučini.

4. Izim ovih pravila treba da svaki član ovršuje točno sve naredbe u društvenih ili odborskih sjednicah dokončane.

§. IX. Društveni se dohodak sastoji: a. iz utemeljiteljnih svota, b. iz mjesečnih prinosa redovitih članova, c. iz godišnjih prinosa podupiratelja, d. iz dobrotornih budi nročanih budi inih darova.

§. X. Trošak. Društvo troši: a. za prostorije, b. za pokućstvo, c. za novine i knjige, naročito hrvatske, d. za sve ostale potrebne stvari.

Pravilnik radničkoga društva
u Kraljevi.

- § I. Uboha. 1. Uboha je društvo sastojalo se od članova
u prosječnu brojku članova.
2. Uboha se potiče od:
a. starijom rasom, osobno s Kraljeva u društvo
nik protjerijak izlozima;
b. mlađom rasom, osobno s Kraljeva u društvo
nik protjerijak izlozima;
c. mlađom rasom, osobno s Kraljeva u društvo
nik protjerijak izlozima.
- § II. Članovi. 1. Članom može postati svatko članovi
društva, neposredno izlozima, osobno s Kraljeva u društvo
nik protjerijak izlozima.
2. Članovi su: a. ulomljeni,
b. redoviti, N
c. poduzetnici,
d. poradni.
- § III. Ulomljeni jesu oni, koji polaze jedanput za
svake deset leti.
- § IV. Redoviti članovi su oni, koji polaze,
ako je doma, 10. nov, ako je odsutan,
11. nov, najviše pridobije se napred.
- § V. Poduzetnici su oni, koji polaze za svake
deset leti, osobno s Kraljeva u društvo
nik protjerijak izlozima.
- § VI. Za povratne članove su glavna Kraljeva
za svake deset leti, osobno s Kraljeva u društvo
nik protjerijak izlozima.
- § VII. Prava članova. 1. Svaki je član vlastan po-
staviti društveno pitanje i sastaviti,
na same ulomljeni i redoviti člano-
vi imaju savjetovati i odgovoriti glat-
ko. Svaki član može učiti koje dramske
slike kao gost u društveno pitanje.

§. XI. Uprava. 1. Društvom upravlja odbor sastojęći iz petorice odbornika, koje društvo izabira u godišnjoj skupštini na godinu dana.

2. Odbor, izabrav između sebe većinom glasova ravnatelja i poslovođu, rukovodi sve društvene poslove prema ovomu pravioniku i zaključkom društvenih skupština, brineć se pomnjivo za promak društvene svrhe. O svojem djelovanju i stanju društva polaže točno izvjestje glavnoj skupštini i na upit i nadlježnim oblastim.

3. Ravnatelj zastupa društvo napram tretjim osobám i vlastim i podpisuje sve važnije dopise.

4. Sklopljene ugovore podpisuje sav odbor.

§. XII. Sjednica. 1. Sjednice su: a. društvene, b. odborske.

2. Društvenu sjednicu sazivlje odbor a. na izmaku svake građanske godine, a ovo je glavna godišnja skupština; b. kad toga uzhtije potreba ili petorica članova.

3. Odbor se sastaje na poziv poslovođe nalogom ravnateljevim bar jedan put na mjesec.

4. U godišnjoj skupštini a. polaže odbor izvjestje o svojoj djelatnosti i stanju društva; b. bira se odbor za pregledanje društvenih računa; c. razpravljaju se razni podnesci; d. može se ustanoviti preinaka pravionika; e. bira se novi odbor.

5. U ostalih društvenih sjednicah pretresaju se bježná predlozi presiđući nadležnost odborovu.

6. Za valjanost skupštine potrebna je šestorica redovitih članova izim odbornika.

7. O svakom izboru ili predlogu budi u društvenih budi u odborskih sjednicah zaključuje se valjano većinom glasova, samo za preinaku pravionika potrebne su dvie trećine glasova.

8. O svakoj ili društvenoj ili odborskoj sjednici voditi će poslovođa točan zapisnik, a buduća ga sjednica odobrava.

§. XIII. Izključaj iz društva. Društvo ima pravo izključiti iz svoje sredine 1. svakoga nemarno plaćajućeg člana, pridržav si pravo utjerat svoju tražbinu ma i sudbenim putem;

2. svakoga protivnika društvu, ako je već odborova i društvena opomena ostala bezuspješnom.

§. XIV. Konačne ustanove. 1. Ako bi se moralo društvo razstati, pripasti će društveni imetak mjestnoj pučkoj učioní.

2. Ovaj pravionik dobiva zakonitu valjanost potvrdom Visoke zemaljske vlade.

U Kraljevici 10. travnja 1871.

Iz drugog dokumenta vidi se, na koji način gradski kotarski magistrat Bakar daje ocjenu osniivaća radničkog društva i potrebe samog društva.

»Pod danom 18. travnja 1871. B. 610 podpisato gradsko kot. poglavarstvo podnielo jest otoj Visokoj Vladi moljbu raznih žiteljah iz Kraljevice, želeći ondí podići jedno »Radničko društvo«.

Glasom dopisa amo prispiešeg od strane p. n. gospodina Civilnog kape-tana od 3. lipnja 1871. Br. 264 zahteva ota Visoka Vlada, поблиže obavestí za da shodnost i dopustljivost upitnog, moljbenog predmeta prosuditi uzmogne.

Za tome veleštovanom zahtevu udovoljiti, podpisato poglavarstvo, povratkom komunikatah ./. čast ima sledeće prepokorno izviestiti,

1. Zanat, kojega žiteljstvo u Kraljevici, većinom tjera, jest pomorstvo, tako da ostaje verlo malen broj onih, koji spadaju u verst obertnikah i řadnikah.

2. U Kraljevici postoji jurve jedno društvo pod naslovom »Narodna Čita-onica« sastavljena iz boljega djela tamošnjega pučanstva, budi obertnik, ili radnik, i gđi svaki, ibez razlike, kao član, pristupiti može.

3. Ovo jurve *obstojeće društvo*, — pogledom na broj žiteljstva kraljevačkoga, — i obzirom na *mjestne i osobne njegove odnose*, — *jest posve zadostno i prikladno za postići sverhu naumitog »radničkog društva«*, — i bez posebnog uvođenja ovog posljednjeg; — Napokon

4. Kada se promotri i uvaži *dosadane političko držanje mesta Kraljevice, žiteljstvo kojega stoji žalibože pod presijom raznih nekojih tamošnjih, duhom nemira i prenapete opasnosti vrlo opojenih stanovnikah; — podpisato poglavarstvo, podporom svih ozgor opisatih okolnostih, jest prepokornog mnenja, da zamoljeno uvođenje upitnog »radničkog društva« prikazuje se sasma i u obće suvišno, i tobožnoj, naumitoj »sversi uspešno neodgovarajuće, a to tim više, nakoliko na čelu moliteljah, kao glavni promicatelj upitnog društva, stoji učitelj pučke učione u Kraljevici, rodod iz Češke, mlado momče, bez izkustva, i vrlo prenapetog duha.«¹⁴⁶*

Medunić, veliki župan, još prije citiranog izvještaja Gradskog kotarskog magistrata, šalje vladi slijedeću informaciju u vezi osnivanja društva u Kraljevici:

»Usljed vis. odpisa od 21. siečnja 872 br. 616/137 čast mi je, vrativ priloge pod ./- o ustrojiti se imajućem radničkom društvu u Kraljevici slijedeće pokorno mnenje podnieti:

Utemeljitelji tog društva, u molbenici podpisani, ljudi su većom stranom imućni i posiednici u Kraljevici, izobraženi i čudoredni, nu u pogledu političkom, kako u obće Kraljevućani, spadaju k ogorčenoj opozicii.

Svrha društva je poučna i zabavna, dakle bez svake pogibelji; i premda već takovo društvo pod imenom »čitaonica« u Kraljevici postoji, pomnožanje takvih društva niti je zakonom zabranjeno niti štetno, dapače za napredak koristno.

Jedini prigovor se učiniti mora proti imenu »radničko društvo«, koje po socializmu udara, i to ime dano je kao lucus a non lucendo; jer nit su radnici utemeljitelji društva, niti izključivi članovi, pošto je svakom stališu pristup slobodan; napokon nije ni svrha na korist samih radnikah, već sveobća zabava i izobražnje. To im je dakle sasvim nespretno, i ako se to u shodnie promieni, mnijem da se dozvola za ustrojenje zanjekati ne bi mogla.«¹⁴⁷

Četvrti dokument o istom predmetu je izvještaj civilnog kapetana grada Rijeke Adutkovića od 6. IX. 1872. g.

»Dostojalo vis. Predsjedništvo zem. vlade visokim odpisom svojim od 15 lipnja 1872 br. 1157 zahtievati od mene mnenje glede ustrojenja radničkoga društva u Kraljevici, i dali dotični utemeljitelji društva toga pružaju dovoljna poručanstva, da će izpravno postizavati društvenu svrhu.

Izpitav potanko *obstojeće okolnosti* častim se Vis. Predsjedništvu podastrijeti slijedeće svoje najpokornije izvješće.

Dotični utemeljitelji upitanoga društva, od kojih je pak presumtivni predsjednik Stjepan Tomac prije kratka vriemena umro, jesu ljudi spadajući doduše kao svi kraljevućani k' najžešćoj opozicii, — inače mirni i takovi, od kojih se baš nije moći bojati, da bi dozvolu društva zlo rabili, te stoga ne bi bilo zaprieeke s' gledišta političkoga da njim se ustrojenje toga društva dozvoli, nu kao što sam se na licu mesta osviedočio sakupilo se je jur bilo u to društvo do 80 članovah, nu pošto cielu poludrugu godinu nedobiše na svoju molbu odgovora,

¹⁴⁶ Državni arhiv Zagreb, br. 869 — 10. VII. 1872. i br. 616/1872.

¹⁴⁷ Državni arhiv Zagreb, br. 63/prav. — 16. II. 1872.

mišljaše da jim to društvo dozvoljeno biti neće, te se rastaše tako da na to društvo već dugo vremena nitko niti nemisli, a osobito palo je u zaboravnost sada kako je glavni faktor toga društva Stjepan Tomac umro.

Po mnijenju samih razboritijih kraljevdanah bilo bi najbolje, da taj komad ostane neriešen, nu ako ipak vis. vlada spis taj riešiti hoće, mislim najpokornije da bi se zahtievana dozvola podieliti mogla, a dvojim da će se društvo uz prkos podieljene dozvole moći i hotieti ustrojiti.«¹⁴⁸

Usprkos takvoj informaciji civilnog kapetana, Zemaljska je vlada ipak uputila gradskom kotarskom poglavarstvu u Bakru odluku, da se predložena pravila isprave prema slijedećem:

»Izviešćem tamošnjim pd 10 siečnja tg. br. 869. predložena pravila radničkoga društva u Kraljevici dostavljaju se s pozivom, da ih moliteljem naruke prvomenovanoga Čahlarga povratu uz poziv, da pravila prema niže sliedećim opazkam preinače i tako preinačena opet ovamo predlože.

U šu I. stavki b. i c. imase dodati rieči: za društvene članove.

U šu II. ima izostati točka d. kao i cijeli §. VI., jer društvo radničko nije po svojoj sursi pozvano prosuđivati ičije zasluge, a imenovanje počasnih članovah preimučtvo je znanstvenih društvah.

točki 4. §. VIII. ima se dodati: »odnoseće na svrhu i upravu društva«.

U §. XII. valja naknadno opredieliti, tko predsjedja društvenim glavnim skupštinama.«¹⁴⁹

RADNIČKA DRUŠTVA NA RLJECI

U isto vrijeme, dok su se riječki obučari, kovači i stolari nalazili u štrajku, radili su riječki radnici na formiranju svog radničkog društva. 10. listopada 1869. g. oni su održali već svoju drugu skupštinu, na kojoj su raspravljali o statutu svog društva. Nacrt statuta predvidao je četiri grane djelatnosti u društvu: bolesničku, penzionu, kreditnu (blagajna za uzajamnu pomoć) i posredovanje rada. O tome list »La Bilancia« kaže:

»Prvo odjeljenje: Bolest članova. U tom slučaju osiguranik prima dnevnu pomoć od 50 novčića do 1 forinte, prema mjesečnom udjelu, koji može biti različit, od 50 novčića do jedne forinte, sa mogućnošću da se takve uplate čine i u tjednim obrocima.

Drugo odjeljenje: Životne rente. Namjera ovog odjeljenja je da članovima priskrbi u starosti jednu sigurnu penziju, naplatom jednog mjesečnog prinosa, koji ne može biti niži od 25 novčića ni viši od 1 forinte; u vezi s prinosom i trajanjem ulaganja, kada je član počeo uplaćivati — po navršetku 60 godina starosti, prima penziju u najvećem iznosu od 262,56 forinata.

Treće odjeljenje: Privremeni zajmovi. Svrha ovog odjeljenja je da pomogne onim članovima, kojim su potrebni zajmovi od socijalnog fonda uz 5% kamata.

Pored spomenutih glavnih odjeljenja — uvijek prema spomenutom planu — društvo bi trebalo da besplatno posreduje da hitno zaposli svoje nezaposlene članove i da posreduje u sporovima.«¹⁵⁰

¹⁴⁸ Državni arhiv Zagreb, br. 390 i 11230/1872.

¹⁴⁹ Državni arhiv Zagreb, uz br. 3573/71 i 616, 1951/872 — 13. IX. 1872.

¹⁵⁰ »La Bilancia« broj 41, od 9. X. 1869.

iz gor-
tskoga
tu pla
ompro-
diti, da
janjem
podpisi
asto je
trenski
strenah
molbu
bu po-
sija da
Uza
iskupu,
a usu-
štenom
sve je
li po-

gradi
ni mi-
A sad
ušnmi
veao u
što je
ostalo
ica, da
javnim
r ga o
nemije,
dotično
v. pri-
zemlje,
će ovi
nja biti
sabor
prime-
a dakle
i mora
seh go-
ričkoj
roditu
timorja
gjarah.

O ladanjskih težacih govoriti se može ondje, gdje postoji samo vele posjedništvo, a malenih posjedah nema. Imajući veliki posjednik silu zemaljah, treba mu i mnogo radnikah, da znojem svojim zlato vade iz one crne zemlje. Da je u interesu takovih pašah prigutnuti svaki ma- leni posjed ako se pojavi, a nedopustiti da se kakov stvori, ne treba istom spominjati. I zanimivo je motriti, kakova se borba vodi izmedju velikoga i maloga po- sjeda, gdje su oni ispremešani; takva borba kao da je svjestna, živa.

Kakva je sudbina radnika u rukuh, u vlasti veli- koga posjednika, koji svoju silu osjeća iz nade, da je radnikov život sav u njegovih rukuh? Skoro ista, koja i tvorničkoga radnika. Plaću dobiva malenu, ako ne i manju od ovoga; stan mu je isto tako ispod čovječjega dostojanstva, a bezufanje jednako veliko. Bez- ufanje ikada steci samostalnu sudbinu, posjed zem- ljista. K tomu nadolmi osobitost poljske radnje, koja nije kroz celu godinu jednaka, već se prema dobi go- dišta mjenja, a s tom promjenom vremena mjenja se za- sluga radnikova na bolje ili gore. U vrijeme, gdje polj- ska radnja spadne nizko, u žini, mogao bi si ubogi te- žak, imajući dovoljno prosta vremena, inače zaslužiti novacah, pa se je to i zbivalo, te su težaci pomagali se tkanjem i prelom. Al danas, gdje se rabe strojevi, i gdje sila čovjeka izčežavaju prema ogromnoj radnji strojevah, prestala je i tu zasluga. Nezadovoljstvo sa svojim po- ložajem truje život tih radnikah, pa s ovoga razloga i iz mržnje prema nesmiljenomu bogatašu poduzetniku, dovadjaju se na nepoštenje, da u šumi, na polju, svagdje mu učine štetu, gdje samo uzmognu. — Nije posvuda jednako radničko pitanje u pogledu ladanjskih težakah, jer si veliki posjed nije svadje izvojevao isključivo go- spodstvo. Zemlja eminentno veleposjednička jest Englezka i Meklenburg.

Znatno bi se radničko pitanje pomaklo k svojemu rješanju, kad bi se pronašao način, da radnici dodju do posjeda. O tom se i pomno radi.

A kako biva kod nas?

Evo nas i nebotice, da govorimo o zadrugah. U najnovije vrijeme pojavise se glasovi imenito u službe- nih novinah, nad kojimi ravnateljaju ruke velikaške, veleposjedničke, pa se iz svega glasa plediralo za doki- nuće zadrugah, ovoga barbarskoga instituta, koji da mora izniknuti pred suncem civilizacije. A sada upravo,

pa da su
odgovori
posjed i
radnja se
obdjav
pojavi
Kao što
kako da
posjed,
radi pre-
doći do
razdobi
prilog k

Oč
maju za
j zakoni
što zad
maštvo.
odgovor
Što bi i
a oko s
se radi
Jamača
družtva,
proti ro

On
pokvare
jih mud
nima, vo
sati do
gjadi, 2
trebalo
socijaln

Im
čim za
mučno
pitanjen
žemost,

U
koja su
komu

U travnju 1870. g. u društvu još nije bilo tri stotine članova. Po statutu bolesnička i penziona pomoć trebala je da se uvede tek kad se napuni taj broj.

»Sada saznajemo, — pisao je list »La Bilancia« — da je na posljednjom sjednici Uprave, održane u srijedu 6. o. mj., na prijedlog predsjedništva, koje je ustanovilo zadovoljavajuće financijsko stanje društva, odlučeno da se, i ne čekajući na gore navedeni broj članova, počam od 1. maja o. g. stavi ta mjera u krijepost i da se prema postojećim propisima statuta poslije 6 mjeseci može početi izdavanjem spomenutih pomoći.

Ovom dobrotvornom institucijom, pored članova rečenog društva moći će se koristiti i svi drugi zanatlije, radnici, trgovci i t. d. ukoliko u smislu § 29 društvenog statuta prilože uvjerenje o zdravstvenom stanju izdato od društvenog liječnika (koji se ima još imenovati), da nisu mladi od 15 ni stariji od 45 godina, da plaćaju upisninu određenu prema godinama starosti, i to u razmjeru od 10 novčića za svaku godinu njihove starosti i, najzad, da se obvezuju da će plaćati mjesečnu članarinu od 50 novčića.

Netko će zapitati, kako će društvo takvom niskom članarinom kasnije moći održati svoje obećanje, da će za slučaj bolesti isplaćivati pripomoć od 50 novčića dnevno kao i plaćati liječnika i lijekove. Tajna, kojom se taj cilj postiže sastoji se upravo u uzajamnosti, u sakupljanju izoliranih napora, u akciji koncentriranih sila, jer se ovi članovi uzajamne pomoći ne će razboljeti u istoj godini, a novac položen od onih koji uživaju dobro zdravlje, zajedno s onim bolesnim, sačinjava jedan kapital, koji je dovoljan da izdrži sve troškove. Isto tako u uzajamnom osiguranju stoji i stvar plaćanja jednog nastradalog broda, koji se u cijelosti isplaćuje s premijama naplaćenim od brodovlasnika, koji nisu pretrpjeli nikakvu štetu.

Trošiti više riječi da bi preporučili našim radnicima, nadničarima i t. d. da se upišu u ovu instituciju, smatramo da bi bilo suvišno, budući da će činjenice bolje dokazati nego naše uboge riječi, koliko je to korisno i uputno za naše radnike. Reći ćemo samo to, da su oni koji se baziraju samo na rad svojih ruku, u sasvim drugom položaju nego članovi društva uzajamne pomoći, jer makoliko prvi bili poduzetni i ekonomični, u nenadanom času bolesti mogu da ostanu bez posla i primorani da potroše svoje znojem zaradene uštedevine i da budu dovedeni do neimaštine i da mole tuđu milostinju. Članovi uzajamne pomoći, međutim, svojim doprinosom od 50 novčića mjesečno, koje uplaćuju u društvenu kasu, sami sebi na najsigurniji način stvaraju mogućnosti izdržavanja u kritičnim časovima, a da ne trebaju da pruže ruku, da bi dobili ponizujuću milostinju; oni se osjećaju utješeni osjećajima sigurnosti vlastitog obezbjeđenja i poprimaju još više povjerenja na rezultate svojeg rada i štednje, pošto su potpuno osigurani protiv strašnih posljedica nesretnih slučajeva i bijede.¹⁵¹

Društvo zanatskih radnika čini se, da je postojalo godinama. Društvo se, međutim, sve više orijentiralo na teren humanih akcija. Jedan od takvih oblika rada bila je i akcija za izgradnju radničkih kuća na zemljištu, koje je društvu dodijelio gradski odbor. Penzioni fond za nesposobne za rad trebao se uvesti tek ujesen 1874. god.¹⁵²

Riječki radnici su pored zanatskog društva išli i na formiranje kreditnih i proizvodnih zadruga. Tako je 16. travnja 1871. g. osnovano »Riječko privredno radničko društvo«. O tome piše »Il Giornale di Fiume«:

¹⁵¹ La Bilancia broj 9. od travnja 1870.

¹⁵² La Bilancia broj 8. od 12. I. 1874.

»S najvećim zadovoljstvom možemo da objavimo osnivanje ovog društva, koje se pokazalo vrlo potrebnim u našem kraju, i sačinjava neku vrst zadružnog društva produkcije, koje mora da sačuva tuđe uštedevine, te da se ove uštedevine mogu upotrebiti u svrhu, kako bi se mogle poboljšati ekonomske prilike radnika.

I zaista na jučerašnjem sastanku, održanom u višoj pivari na Skoljicu, bio je prisutan velik broj poslovođa, zanatlija kao i radnika pozvanih od naročitog odbora da prouči društvene prilike.¹⁵³

Iza toga »Il Giornale di Fiume« u velikom broju članaka prati razvitak zadružnog pokreta među radnicima. Pošto konstatira, da je prošlo vrijeme, u kojem su radnici i siromasi mogli od svojih prihoda osigurati sebi dobar život, list kaže:

»Svi se trude da bi ublažili stanje radničke klase. Svi čine sve moguće da organiziraju mogućnost da ih se zadovolji, kako čovječanska dužnost ne bi bila počinjena i da bi sam radnik osjetio postignuto poboljšanje u novo-pronađenim sredstvima, koja služe za njegovo buduće blagostanje.

I bez obzira na porijeklo ideja ili da ne dodemo ovim ili onim putem do najboljeg cilja, treba poduprijeti da iskreni prijatelji naroda upotrebe metode koje su već prakticirane u obližnjim državama, kako bi se i kod nas razvio željeni napredak.

Stoga, dakle, u svrhu da se doskoči u pomoć najpotrebnijim traženjima radnika, da mu se može dati svakdanji kruh, da bi se mogla njegova porodica opskrbiti najzdravijim potrebnim artiklima, uz najnižu cijenu — potrebno je da se nešto poduzme.

Ako bi se, na pr., sastalo 10—20 radnika i sporazumjeli se da vrše zajedničku nabavu živežnih namirnica i danomice određivali jedno od najsposobnijih i najinteligentnijih lica, koje će tu nabavku izvršiti, posve je naravno da će dotični trgovac prodajom na veliko kruha, žutog brašna, vina i drugih namirnica, učiniti popuste u cijeni, koji će popusti ipak — iako ne u početku u jakoj mjeri — ali kasnije ipak pridonijeti da u njegovu loncu, u kojem se neprestano kuha pasulj, bude i meso. Pa ako bi radnik u toku jedne godine mogao osjetiti da uživa zadovoljstvo da se može nahraniti dobrim i zdravim namirnicama, prirodnim vinom, svježom i dobrom pečenom (friganom) ribom, zar taj radnik ne bi osjetio da se njegov položaj donekle poboljšao?

Način organiziranja društvenih zadruga je veoma različit i ovisi o odnosnim okolnostima.

Ali prije nego što ćemo o njima govoriti, želimo da se radnici osvjedoče o mogućnosti da mogu sami da si poboljšaju sadašnje stanje. To mogu jedino, ako se slože, imaju čvrstu volju i da sačinjavaju slogu i bratsku ljubav i drugarstvo.

Zadružni konzumni magazini jesu udruženja koja imaju svrhu da najpotrebnije artikle za prehranu nabave »en gro« (na veliko) pa da iste artikle prodaju na malo po tržišnoj cijeni.

Razlika između nabave »en gro« cijene i prodajne po tržišnoj cijeni ide u korist društva. Na taj način članovi kupuju potrebnu im robu uz razmjerno jeftinu cijenu; uz to oni osjećuju svaku špekulaciju i na kraju godine imaju odgovarajuće dividende. Mnoga takva udruženja takvim načinom rada oslobađaju se troškova posrednika i drugih trgovačkih agenata.¹⁵⁴

¹⁵³ »Il Giornale di Fiume« broj 97. od 18. IV. 1871

¹⁵⁴ »Il Giornale di Fiume« broj 103. — 25. IV. 1871.

U drugom broju pisac članka nadugačko razvija teoriju potrebe uklanjanja posrednika između proizvođača i potrošača. Ti posrednici dolaze do masnih zarada.

»Pored ovih posrednika ima još i mnogo drugih troškova koji uplivišu na prodajnu cijenu, kao na pr. posredovanje u prijevozu, mljevenje pšenice, fabrikacija, tako da onaj kruh radnik koji skupuje u pekarnici, prolazi ove faze: Seljak donese svoje vreće pšenice u grad. Ovu pšenicu otkupi trgovac, koji opet pomoću posrednika daje u mlin i dobiva brašno. Iza toga se brašno proda drugom trgovcu, koji ga doprema u svoja skladišta i zatim proda pekarnici, koji ga pretvaraju u kruh i kao takvog prodaju »na malo«.

Svi ovi posrednici žive na teret potrošača, koji mora da plaća uskladištenje, posredovanje i t. d., tako da radniku kruh stoji 5. dok — ako bi on mogao da ga nabavi neposredno — ne bi smio da stoji više nego 3.

A da bi radnik mogao doći do toga, organizirale su se društvene zadruge — koje bez obzira na broj učlanjenih radnika, ipak sačinjavaju jedno znatno sakupljanje novčanih sredstava, koja služe kao garancija za izvršenje takvih operacija, te da bi se Zadruga predstavljala kao trgovac na veliko i prodavač na malo i da tako našim radnicima uštede barem 20% izdataka, kojima su pod ovim našim starim metodama podvrgnuti.

Ali i kada bi ovi prihodi bili odmah podijeljeni među članovima, oni bi donijeli samo privremenu korist, stoga se došlo do toga da se prihod upotrebi za otvaranje novih magazina, ili da se na pr. otvori i klaonica, gdje bi članovi i svi drugi koji bi željeli došli do jeftinije cijene mesu, a isto tako da se otvori društvena prodavaonica živežnih namirnica . . . »¹⁵⁵

. . . »Za sada smatramo da je dovoljno objasniti da se zadruga uštedevina može izvršiti na slijedeći način:

1) Kolektivnim trgovačkim društvom, drugim riječima društvom koje će vršiti nabavku i prodaju robe.

2) Prehrambenim društvom, koje će biti neke vrste ugostiteljske radnje, u kojoj će se kuhati i servirati jela.

3) Socijalnim vođenjem ili kako francuzi kažu »Menage societaire« koje se sastoji u zadrživanju više porodica, koje se brinu da smještaju, kuhaju hranu i snose sve ostale zajedničke troškove među koje spadaju i troškovi za naukovanje djece, čime se troškovi pojedinih učlanjenih porodica dovedu na minimum.

4) I kao posljednje, internim zadrugarškim poslovanjem, t. j. samostalnim vršenjem nabavke potrebnih namirnica za svoj kolektiv i time se oslobadaju članovi od rashoda koje bi trebali u protivnom slučaju da plate pojedinim trgovcima i preprodavaocima na malo.

Sada, pošto smo objasnili razne forme ovih društava, da vidimo kako da se osnuje kapital za njihovu djelatnost.

Za to postoje dva jednostavna i primitivna načina. Na pr. 100 članova, koji bi namjeravali sačinjavati društvo, plaćali bi malu članarinu, koja bi iznosila 50 para sedmično — i nakon 60 sedmica ulaganja došlo bi se do kapitala od 3.000 forinti i odnosnih kamata na uloženi novac. Počet će se vršenjem pojedinih nabavaka »na veliko« i prodajom te robe svojim članovima uz minimalni dobitak, čime će članovi odmah osjetiti tu prednost u cijeni, na koju kod pojedinog trgovca ili prodavača ne bi mogli naići.

Ali pošto se često desavaju zaprijeke, koje bi kočile razvitak društva, to se višeput smatralo oportunistim da se osnovna sredstva zatraže putem koje radničke organizacije, štedionice ili koje Narodne banke, koja bi organizaciji pozajmila potreban osnovni kapital, obavezavši je da posuđenu svotu s odnosnim kamatama vrati u roku od godinu dana.

¹⁵⁵ »Il Giornale di Flumes broj 106. od 28. IV. 1871.

Da bi se mogla ova obaveza izvršiti, članovi, dok imaju privilegiju da mogu nabaviti zdravu robu uz jeftiniju cijenu, trebaju sedmično da plate taksu od 50 para i to u trajanju od najmanje 100 sedmica, t. j. 2 godine, čime se stvara rezervni fond, koji će služiti za slučaj povećanja cijena, slučajnog štrajka ili drugih okolnosti, koje bi mogle utjecati na kupovnu moć zadrugara... Sve najbolje stvari na ovome svijetu mogu da završe naopako naročito, ako se ne nailazi na razumijevanje kod osnivanja jedne prijeko potrebne stvari. Treba poznavati stanje kraja i mogućnosti radnika. I upravo u tome nailazimo na neprijatelje radničkih zadruga, koji nemaju samilosti prema siromahu i netom ta zadruga propadne, oni se rugaju neznanju upravljanja narodnih masa...»

»... Drugi neophodan uvjet za dobar razvitak Zadruga sastoji se u tome, da treba da bude radničkom staležu potpuno pristupačna i u skladu s mjesnim prilikama. Nama je na pr. poznato, da su radnici u jednom kraju obično 2 mjeseca u godini bez posla i da u to vrijeme uzimaju potrebne namirnice na veresiju.

Treća karakteristika, koja je potrebna u jednoj radničkoj zadrugi, jest razumijevanje radnika. Ima mnogo zadruga koje su vrlo loše osigurane i koje su bile osuđene na propast, a ipak se izdržavaju strogim razumijevanjem samih članova...»

»... Ali ni to ne bi bilo dovoljno, potrebno je da i taj malen broj članova bude inteligentan i pošten.

Stoga, ako budemo poslali da robu nabavi onaj koji se u to ne razumije, budemo li postavili za prodavača onog koji nije od tog zanata, budemo li povjerali rukovodstvo onome koji se u to ne razumije, zadruga ne će moći da stoji na svojim nogama, pa makako joj bili čvrsti temelji i nikada ne će postići svrhu za koju je osnovana.

Nekoliko riječi u pogledu ispravnosti, jer ako je ovaj temelj privatne dobrobiti, ona je hiljadu puta od veće važnosti za narod i socijalizam.«¹⁵⁶

I u drugim člancima list »Il Giornale di Fiume« izražava svoju simpatiju prema zadržuom radničkom pokretu na Rijeci i ističe, s obzirom na slabost radničke klase, da je zadatak »klase srednje buržoazije« da svoje uštedevine upotrebljava za poboljšanje stanja radničke klase. Odlomci iz tog članka glase:

»Simpatija kojom je građanstvo primilo vijest o osnivanju ovog društva, mogla bi nas osloboditi da donosimo ma kakav komentar, ali da netko ne bi krivo shvatio namjere, odnosno nastojanje ovog društva, donosimo njegovu karakteristiku.

U prvom redu treba znati da ovo društvo nije nikakva narodna banka niti društvo za pružanje pomoći, pa ni štedionica.

Rijeka, s obzirom na njenu skoru budućnost, nalazi se u periodu transakcija, u kojoj radnici (u pravom smislu riječi) ne predstavljaju neku mnogobrojnu klasu, radi čega je i siromašna. Druga klasa (mnogo veća) je ona srednje buržoazije, majstora zanata, poduzetnika, vlasnika trgovina, koji pošteno zaraduju za pokriće svojih potreba kao i daljnji kapital, koji treba investirati, da bi se još više pojačali.

Sve uštede obiju klasa, koje uglavnom predstavljaju kraj — osim bogatih brodovlasnika, bankara, posjednika i velikih industrijalaca — ne bi smjele biti tako ograničene, već bi trebale da budu upotrebljene za poboljšanje stanja radničke klase.«¹⁵⁷

¹⁵⁶ Vidi »Giornale di Fiume« pored brojeva 103. i 106. od 1871. g. još i brojeve 108. 112. 114 i 119.

¹⁵⁷ Iz »Giornale di Fiume« broj 120 od 14. V. 1871. g.

Iz pravila, koja su bila odobrena, cilj društva bió je:

»Svrha društva je ekonomsko poboljšanje radničke klase, koje će postići kapitaliziranjem članskih ušteda, a novac će se upotrebljavati za operacije, koje će poboljšati stanje radničke klase; za izgradnju radničkih kuća, čija je izgradnja u ovom kraju od velike potrebe; za nabavku ili izgradnju brodova; ili investicijom kapitala u industriji.« (član 1.)

Članom društva mogla je biti svaka zaposlena osoba, bez obzira na nacionalnost i spol.

»U ovom društvu mogu da budu učlanjene sve osobe koje vrše kakav zanat, rade u industriji ili trgovini, bez obzira na nacionalnost, religiju i spol, ali da budu za prijem predložene od jednog člana i da Savjet prihvati njihov prijem.« (član 8.)

Kapital društva sastoji se od mjesečnih uloga, dobrovoljnih priloga i stečenih prihoda. (član 2.)¹⁵⁸

Prema članu 3. istih pravila zadrugari su trebali uplaćivati zajedruže uloge sve dotle dok se ne ostvari glavnica zadruge od 10.000 forinti. Do tada zadružni se novac ulagao u industrijske bonove, za koje je garantirala država i za nabavu raznih nekretnina. Do studenog 1871. g. društvo je brojalo već 212 članova »ponajviše pripadnika radničke klase«. U što je društvo uložilo svoje novce, može da posluži sljedeći izvještaj »Il Giornale di Fiume«:

... »Za blagajničke i uredske potrebe, štampu, biljege za uvjerenja, registre, protokolaciju društva ... For. 300.—; u obligacijama za Moravsku-Slesku željeznicu ... For. 6000.—; u obligacijama za željeznicu Alfoeld-Rijeka ... For. 800.—; zajam gradu Budimpešti ... For. 600.—;«¹⁶⁰

Treba u ovom dijelu još napomenuti, da su novine »La Bilancia« 1880. g. donijele obavijest, da se na Rijeci osniva novo društvo — blagajna za pružanje uzajamne pomoći trgovačkih pomoćnika. Ta informacija glasi:

»Saznajemo s velikim zadovoljstvom da će se po inicijativi nekih naših građana osnovati blagajna za pružanje uzajamne pomoći trgovačkih pomoćnika;

U tu svrhu održat će se sutra u kazalištu poseban sastanak, koji će kako izgleda biti vrlo dobro posjećen.

Na ovo novo-osnovano društvo dali su već svoj pristanak mnogobrojni vlasnici dućana, agenti i t. d., što im svakako služi na čast.

Držimo da nije potrebno da istaknemo od kolike je važnosti osnivanje takve blagajne, jer će naši trgovački pomoćnici u njoj ipak naći mogućnosti da se za slučaj potrebe barem nekako pomognu.«¹⁶⁰

¹⁵⁸ »Il Giornale di Fiume« br. 267 od 10. XI. 1871. pored toga vidi brojeve: 268 i 270, broj 101 i 159, sve od 1871. g.

¹⁵⁹ »Il Giornale di Fiume« broj 274 od 18. XI. 1871. g.

¹⁶⁰ »La Bilancia« broj 212 od 18. IX. 1880. g.

Svi ovdje iznijeti materijali pokazuju, da je na Rijeci postojala određena radnička društvena aktivnost, da su se vodili štrajkovi, da se građanska štampa osvrće na taj pokret kao na pokret, koji polazi sa socijalističkih pozicija, a ona pomaže u njemu one elemente i tendencije, koje vežu radnike politički za liberalnu buržoaziju.

RADNIČKA PODUPIRAJUĆA ZAJEDNICA I OBRTHIČKO RADNIČKO DRUŠTVO U SISKU

Nerazvijenost privrede u Hrvatskoj imala je, nesumnjivo, velik utjecaj na razvijanje osjećanja solidarnosti i razvijanje svijesti o potrebi radničke organizacije. Misao o organiziranju radnika, o stvaranju radničkih solidarnih zajednica, o složnom nastupanju radi zaštite zajedničkih interesa donosili su u razna mjesta Hrvatske putnici — apostoli socijalističkih ideja, koji su bili primorani ekonomskim ili političkim prilikama da napuste svoja ranija boravišta. Svi su oni znali koliku prednost donose radnicima, koji žive u velikim gradovima i rade u modernim krupnim poduzećima, radničke i političke organizacije. Razumljivo je zbog toga što su ti pioniri socijalizma ne samo teško podnosili provincijsku privrednu zaostalost već im je bilo teško i to što su radnike zaostalih sitnih radionica i radnike, koji su radili kod svojih kuća, bili prisiljeni verbovati za socijalizam i pridobivati za stvaranje radničkih organizacija. Najveći broj radnika živio je u siromaštvu i bijedi. Čitav život svodio se na brigu kako održati goli život svoj i svoje obitelji. Takvi radnici nisu mogli shvatiti ni prigrliti kao svoje socijalističke ideje, koje su, pored toga, tražile da se za njih podnose žrtve.

Zato je agitacija prvih socijalista među radnicima u malim industrijski nerazvijenim mjestima morala polaziti od objašnjavanja najprostijih pojmova, kao na primjer što znači riječ »društvo« do dokazivanja da će radnici putem svoje političke i ekonomske organizacije ostvariti novi svijet, u kojem će carevati sloboda za sve, pravda za sve i puna društvena i ekonomska jednakost. Tako na pr. (S) piše iz Siska o tome na sljedeći način:

»Sama rieč »društvo« sadržaje jasno u sebi njeku skup ljudih, koji se tada prozove i drugim imenom, naime pod tim, kojim naznačuje svoje zanimanje. Ima dakle društvo »željezničko«, »parobrodarsko«, »graditeljsko« itd., i to su »društva«, koja se poslom bave, kojih članovi jednake glavnice ulažu, a po svršenoj društvenoj godini dobitke među se podiele. Nu ima opet društva građanskih, obično prozvanih »čitaonica«, kojih članovi se bave čitanjem novina, knjigah i raznim igranim; dalje »streljačko«, koje se opet streljanjem bavi, zatim »pjevačko« itd., te članovi otih društva imadu bezplatne ulaze na sve zabave društvene, dočim su polag pravilah obvezani budi nedjeljno, mješno ili pako godišno svoje prinose doprinosati. Ovo su društva građanska, te imadu korist jedino tu, da se mnogi dalje izobražuju čitanjem knjigah, a mnogi postane veći politikaš, čitajuć novine, te se obično nađe društva ove ili one

pol. stranke, a riedko svih strankah. Sva ova navedena i više sličnih društva drža svoje sastanke, gdje se posavjetuju, kako bi se budi kojom gradom liepši dobitak postigao, ili kojim znanstvenim predavanjem, bolja zabava učinila, otkud se izvodi jasno, da svaki član tih društva želi ma pod kojim imenom steći njeku polakšicu.

Vidi se dakle dovoljno jasno, da pošto u svih gradovih obstoje društva građanska i to bolje rekuć samih kapitalistah, zašto ne bi i radnik također kao pravi građanin imao svoje društvo. Ta zašto nebi i radnik smio svoje prosto vrieme posvetiti mudrovanju knjigah ili gdje kojih novinah, Zar njemu nije slobodno poznavati povjest počam od rimljanah pa do danas? ... sve teži za društvom, al hrvatski radnik još očijuh otvorio nije, niti ima prave volje zanj. Nu možda bi mnogi još i više težio za društvom, kada bi znao za njegove koristi. Buduć da je hrvatski radnički stališ od kapitalizma zabačen i omrznjen, a zakonom sve do g. 1849. bilo mu je zabranjeno istu školu polaziti (ako nije plemić bio!), a k tomu što bijaše jače, morase uvijek pušku umjesto knjiga i pera u rukah držati. Od god. 1861. počese istom prave i to slobodne škole u Hrvatskoj, al kakova korist tomu gdje sav narod osiromašen, pa neima niti pare kod kuće, da si djeci knjigah nabavi, pa s toga i tada škole na selu neurodiše dobrim plodom. Istom bi se smjelo reći, da će se moći brojati pravi napredak za selsko pučanstvo u školi počam od g. 1870., a potom i za radnički stališ, jer od kud nam radnici van iz okolice? Djeca u većih gradovah odgojena malo njih dode među radnike — buduć već miriši što je u gradu po gradski, te sve bi rado samo veliki činovnik biti.

Onim radnikom istom, koji će nas slediti, neće biti teško opisati korist javnoga društva, i to radničkoga, koje se osniva samo u to ime, da svojim članovim koje blagodati pruža. Mi radnici trebamo dakle nužno društvo, kojim će svi podpadati, i tada ćemo moći sve zaostalo nadoknaditi...¹⁶¹

...Doista, bit će ciela ova stvar mnogomu, a možda, ako se uzme cieli broj radništva u trojednici, svakomu trećem u nepoznata, to mogu sjegurno reći, da ih ima preko %, koji niti pojmiti nemogu, što je i zašto je društvo. Najbolji dokaz imam ovdje; jer kada sad ovoga ili onoga na društvo sjetim, odgovori mi, da je on svake nedjelje u (veselom) društvu, t. j. u krčmi, gdje pije, pjeva »Kraljevića Marka« ili »Još nijedan Zagorac« itd., a uz to drži čvrsto mnogi karte, da pročuju tuj cielu noć i profučka svoj novac — a drug dan il' se hvali, da se ugodno zabavljao, il' se tuži da ga glava boli, a većom stranom očuti i jedan i drugi već u utorak, da neima niti krajčera u kesi...

...Jedno »radničko društvo« dakle — po mom mnijenju — jest jedno tielo, gdje se — bar bi željeti bilo — svi radnici kojega grada kao redoviti članovi upišu, te si izrade pravila, u kojih su sadržane ustanove za upravu društva i blagajne kao i za držanje skupštinah, te se po tom svakomu članu daje pravo javno u skupštini pitati i predlagati kao i odobravati, a uz to se kao glavno nadovezuje red za blagajnu.¹⁶²

U isto vrijeme dok je S. iz Siska filozofirao o tome što je društvo, koje on svodi na posve obrazovni i humanitarni teren, formirala je grupa radnika privremeni odbor »društva radničke podupirajuće zajednice u Sisku«. Taj privremeni odbor podnio je još 12. ožujka 1874. g. svoja pravila Zemaljskoj vladi na odobrenje. Iz dopisa Gradskog poglavarstva u Sisku br. 2798 od 4. studenog 1874. vidi se, da su pravila bila vraćena na popravak i ponovo upućena od gradskog načelnika Franje Lovrića Zemaljskoj vladi na odobrenje.

¹⁶¹ »Radnički prijatelj« broj 2 od 11. X. 1874.

¹⁶² »Radnički prijatelj« broj 3 od 18. X. 1874.

»U prigrabu pod ./. privijena pravila podupirajuće zajednice u Sisku ima se čast svepokorno predložiti na Visoki nalog od 29. listopada 1874. broj 17386.

Vlada je pravila odobrila, što se vidi iz slijedećeg dopisa, koji je upućen poglavarstvu grada Siska:

Kr. ovaj vladin odjel obnašao je potvrditi izvjestjem od 5. listopada t. g. broj 883 ovamo predložena pravila Radničke podupirajuće zajednice u Sisku. Što se ./. ./. uz dostavak dviju primierakah tih praviljah providenih ovdaznjom odobravajućom uslovkom time do znanja stavlja, da je tretji primierak ovdie prideržan.

Prije uručenja imade se jedan primierak providiti propísanom biljegom. U Zagrebu dne / 11 874.

II.

Za nazočna pravila imade se napisati:

Nazočna pravila društva »radnička podupirajuća zajednica u Sisku« ovime se odobravaju.

Kralj. zem. vlada odjel za unutarnje poslove
U Zagrebu 2/12.874. Hervović v. r.¹⁰³

Ispravljena pravila Društva radničko podupirajuće zajednice u Sisku glasila su:

§. 1. Svrha radničke podupirajuće zajednice jest: a) podupirati uboge i nemoćne radnike; b) pružati bolesnim i siromašnim radnikom liečničku, liekarsku i novčanu pomoć; c) obavljati pogrebe siromašnih radnika, njihovih žena i njihovih djece.

§. 2. Za postignutje ove svrhe upotriebit će se prinesci, dotično pristojbe ustanovljene sa 2 novčića od svakog zaslužnog stotinjaka.

§. 3. U koliko bi ovi prinesci nadmašili ukupne troškove, imadu se smatrati kao glavnica pripadajuća radničkoj podupirajućoj zajednici, osim toga pripadaju glavnici također i svi darovi, koji se istoj raznim prigodami činili budu.

§. 4. Pristojbe pobirati će se svake nedjelje po jednom članu zajednice od trgovacah, gdje radnici zaslugu imadu.

§. 5. Tako dobite svote imade za pobiranje prinesakah opredieljeni član zajednice neodvlačno, to jest, onaj isti dan pjenezniku društva dostaviti, a ovomu je dužnost, pošto bi pobilježio u knjizi prihod i potrošak, ostatak kod postojeće Sisačke štedionice u Sisku plodosno uložiti.

§. 6. I kamati dobiveni od uložakah imadu se uvrstiti k glavnici zajednice.

§. 7. U područje zajednice mogu spadati radnici — kao nosači žita i dužicah, mjerčini, fakini, škartirači, jedno riečju svaki ovakov trgovački radnik, kojega odbor kao takovog prizna i primi.

§. 8. Svi sadanji radnici ove zajednice pobilježiti će se poimence.

§. 9. Radnici su dionici ove naznačene svrhe i podpore dotle, dok u Sisku prebivaju.

§. 10. Svake godine mieseca siečnja pozivlju se članovi u redovitu skupštinu. Upravljajući odbor može na zahtievanje od 40 članovah i izvanrednu glavnu skupštinu sazvati, ako članovi pitanja za riešenje pismeno prilože.

§. 11. U glavnoj skupštini imadu svi radnici miesto i glas, koji su kao takovi u radničkoj knjizi uvršteni.

§. 12. Redovita i izvanredna glavna skupština saziva se 14 danah prije oglasom, priobćiv ujedno program predmetah za viećanje i prijaviiv ga dotičnoj oblasti.

¹⁰³ Državni arhiv Zagreb, broj 19074/1874.

§. 13. Glavnoj skupštini predsjedna predsjednik; budeli on zapriečen onda onaj član odbora, koji zato najveći broj glasova zadobije.

§. 14. Da se u glavnoj skupštini stvori valjan zaključak, treba da je 40 članovah zajednice prisutno.

Ako broj prisutnih nije dostatan za stvaranje valjana zaključka ima se u roku od 14 dana na novo sazvati glavna skupština po §. 10. koja može valjano zaključiti o prijašnjem programu i manjim brojem prisutnih.

§. 15. Zaključci glavne skupštine stvaraju se absolutnom većinom, ako je broj glasovah jednak; primljeno je ono mnijenje, uz koje pristaje predsjednik.

§. 16. Zapisnik glavne skupštine ovjerovljuje predsjednik, perovoda i dva člana zajednice, koje glavna skupština u tu svrhu imenuje.

§. 17. Predmeti o kojih glavna skupština vieća i zaključuje, jesu:

1) godišnje izvjestje o stanju društva, kao i ini predlogi, stavljeni po upravljajućem odboru;

2) podnesak primanja i izdavanja novacah;

3) ustanovljenje pristojbah za svrhe naglašene u §. 1.;

4) povišenje ili umanjenje prinesakah naglašениh u §. 2.;

5) izbor upravljajućeg odbora;

6) izbor odbora, sastojćega od dva lica za pregled računah i izbor jednog člana za ovjerovljenje zapisnika glavne skupštine;

7) promjena pravilah;

8) razvrgnutje društva obzirom na §. 31. ovih pravila.

Zaključci u točki 4. 7. i 8. naznačeni imaju se dati na znanje, odnosno na potvrdu visokoj kr. zemaljskoj vladi.

Poglavarstveni časlanik vlastan je prisustvovati svakoj glavnoj skupštini, gdje vrši pravo nadzora pripadajuće državnoj vlasti.

§. 18. Pošto se je više od 50 članovah već u društvo upisalo, to su izabrani podpisani kao privremeni upravljajući odbor, koji će voditi posao, dok prva redovita glavna skupština neizabere redoviti upravljajući odbor.

§. 19. Upravljajući odbor sastoji ujedno sa predsjednikom iz 9 članovah, koji se u glavnoj skupštini biraju absolutnom većinom prisutnih glasovah, opetuje se izbor između ona dva, koji su najviše glasovah dobili.

§. 20. Svake godine odstupljuje cieti upravljajući odbor, izstupivši mogu se opetovano izabrati, nu ovi mogu izbor i odbiti.

§. 21. U slučaju ako izabrani te časti primiti hotio nebi, imade se odmah u istoj glavnoj skupštini novi izbor preduzeti, i odbor popuniti.

§. 22. Upravljajući odbor imade sastojati iz: 1 predsjednika, 1 pieneznika, i 7 članovah, od ovih je pako jedan zamenik predsjednikov, ako bi ovaj pre-priečen bio, glavnoj skupštini prisustvovati.

Cieti odbor pako bira glavna skupština, koja je vlastna u upravljajući odbor izabrati i dva nečlana, koji raznimi prigodami društvo novčanom podporom podupiraju.

§. 23. Ovako sastaavljeni odbor dobiva za rukovođenje 5% od čistoga godišnjega preostatka kao nagradu.

§. 24. Upravljajući odbor sastaje se svaka tri mieseca barem po jedan put na poziv predsjednika, a osim toga koliko put predsjednik ili trojica članovah upravljajućega odbora to zahtievaju.

§. 25. Svaki član upravljajućeg odbora imade pozvan biti.

Da se uzmogne zaključivati, treba da je prisutno bar 5 članovah.

Zaključci se stvaraju absolutnom većinom glasovah.

Ako su glasovi jednako podieljeni, ima se ono mnjenje zaključkom smatrati, uz koje je pristao predsjednik.

Predsjednik je vlastan obustaviti svaki zaključak, nu dužan je u takovom slučaju za tri dana sazvati sjednicu, u kojoj se o sistiranom predmetu ima konačno odlučiti.

O svakoj sjednici upravljajućega odbora ima se sastaviti kratak zapisnik, kojega predsjednik, perovoda i jedan član odbora podpišu.

Pravila
slovenske poveljstva zapisa in šola.

Šola

§ 1

Šola slovenske poveljstva za
jeziko je:

- a) poveljski ubogi in nemice
slovenski
- b) poveljski kolodarni in veranost,
nem razaktom lidenička lai,
karko in novinar, jezika;
- c) obvezni poveljski slovenski
slovenski, vsakodnevni jezik in jezika
in deca.

§ 2

Šola poveljstva in šola slovenske
šole in je poveljski slovenski, poveljski
slovenski in je 2 slovenski in je
šola slovenske šole slovenske.

§ 3

Šola slovenske in je poveljski, slovenski
in je slovenski slovenski, slovenski in je
slovenski slovenski slovenski slovenski
slovenski slovenski slovenski slovenski,
nem je slovenski slovenski slovenski slovenski,
je in je slovenski slovenski slovenski slovenski,
nem je slovenski slovenski slovenski slovenski.

§ 4

Slovenski slovenski in je slovenski
slovenski slovenski slovenski slovenski.

§. 26. Upravljajući odbor zastupa društvo u svih slučajevih, koji nisu pridržani glavnoj skupštini, pa i takovih, u kojih nije po građanskom zakonu potrebna posebna punomoć.

§. 27. Predsjednik zastupa društvo napram oblastim i tretjim osobam.

§. 28. Upravljajući odbor imenuje liečnike, označuje im nagrade, brine se za dobre liekarije, stavlja nemoćne radnike u bolnicu, pruža im, ako za shodno pronađe i novčanu podporu, te opredjeljuje svote za pogreb umrlih.

§. 29. Društvo nosit će naslov: »Sisačka radnička podupirajuća zajednica«.

§. 30. Sve iz društvenih odnosa proizlazeće razmirice pojedinih članova među sobom ili jednoga člana proti upravljajućemu odboru ili obratno, riešava konačno, bez mogućeg daljnjeg priziva ma i na koji drugi sud — obraničtvo. Svaka stranka odabire si jednoga obranika, a ovi si biraju pronačelnika.

§. 31. U slučaju, ako prinesci izdatke pokrivati nebi mogli, imade upravljajući odbor neodvlačno glavnu skupštinu sazvati, a ova je vlastna zaključiti većinom glasovah, hoće li se društvo razici, ili kako se nadalje nastaviti.

Ako bi glavna skupština zaključila, da se društvo razide, čemu ipak treba privole od $\frac{3}{4}$ svihkolikih članovah, to se mora odmah i način razvrgnutja zaključiti, te imenovati odbor, koji će isto izvršiti.

Privremeni odbor u Sisku dne 12. ožujka 1874.

Tomo Štimac, v. r. Vicko Kovač, v. r. Nikola Šipuš, v. r. Hirsch v. r. Anton Milković v. r. Blaž Bunota v. r. + Đuka Popović v. r. + Joso Ergešić v. r. + Miat Pavičić v. r. + Marko Vukelić v. r. + imena podpisatelj Anton Milković v. r. Jerčec v. r. Perpich v. r.»

Što je bilo s Radničkom podupirajućom zajednicom, koja po svom karakteru liči na prvi oblik udruživanja tipografskih radnika, odnosno na njihovu bolesničku blagajnu, nije se moglo utvrditi.

Poznato nam je jedino da su 1. IV. 1877. g. radnici Siska podnijeli pravila radničkog društva zanatskih radnika Siska i da su prije toga izabrali privremeni odbor društva. Taj je odbor izradio pravila i uputio ga je ovim dopisom vladi na odobrenje:

»Radnici obrtnikah staro i novo Sisačkih sporazumiše se, da će ustrojiti društvo pod nazivom »zajedničko sisačko-obrtničko-radničko društvo«.

Svrha društva toga jest humanitarna, a takovo društvo jest radi ogromnoga broja obrtničkih radnikah u Sisku od najveće potrebe, što će i sama vis. kr. zemaljska vlada uviditi prosudiv odnosna pravila.

Stoga si izabraše obrtnički radnici u Sisku predbiežno i privremeni upravljajući odbor, kojega je glavna zadaća, da izhodi potvrdu osnovanih pravilah.

Povodom tim usudjuje se ponizno podpisani priv. upravlj. odbor vis. kr. zemaljs. vladi predložiti u pokornosti osnovana pravila pod A uvodno pomenutoga ustrojiti se imajućega društva tom najodanijom molbom:

da vis. kr. zemaljs. vlada blagoizvoli osnovana pravila za ustrojiti se imajuće »zajedničko-sisačko-obrtničko-radničko društvo« najmloštivije potvrditi i dozvoliti, da se takovo u smislu pravilah §. 54. konstituira.

U Sisku, dne 1. travnja 1877.

Visoka kr. zemaljska vlada
najponizniji.

Privr. upravljajući odbor: Vjekoslav Liebhardt v. r. pretsednik, Franc Veršić v. r. blagajnik, Franjo Golubić v. r. Biležnik, Ivan Paltić v. r., Rudolf Berghofer v. r., Jura Leskovar v. r., Pawao Ištvanić v. r., Anton Vodošek v. r., Mato Jurišić v. r., odbornici«

Podnijeta pravila »Zajedničkoga sisačkoga obrtničko-radničkoga — (kalfinskoga, dietičkoga) društva« uputio je gradonačelnik Franjo

Lovrić pod br. 1429 22. svibnja 1877. godine odjelu za unutrašnje poslove pri Zemaljskoj vladi. Podnijeta pravila glase:

I. Ustrojstvo društva. §. 1. Obrtnički radnici (kalfe, dietlići), koji se nalaze u poslu u starom i novom Sisku, sačinjavaju »zajedničko sisačko-obrtničko-radničko društvo«.

II. Svrha ovoga društva. §. 2. Svrha ovoga društva jest uopće nastojati oko promicanja zajedničkih obrtničko-radničkih interesah, a napose skrb za podporu njegovih članovah, u slučaju bolesti i nemoći, te za pristojni pogreb članovah ovoga društva.

III. Članovi društva. §. 3. Društveni članovi diele se u dvoje: a) redoviti, b) podupirajući.

A. Članovi redoviti. §. 4. Redovitim članovom društva toga može biti svaki bez razlike vjere ili narodnosti obrtnički radnik, koji u obsegu staroga i novoga Siska u poslu se nalazi.

B. Članovi podupirajući. §. 5. Članovi podupirajućim smatra se svaki onaj, koj budž kakav mu drago novčani iznos pokloni na korist društva.

IV. Dužnosti i prava članovah. A. redovitih. §. 6. Svaki član redoviti dužan jest u opće društvenu svrhu po mogućnosti promicavati, a povrh toga: a) platiti upisninu čim pristupljuje k društvu; upisnina ta ustanovljuje se na 10 novčića. b) plaćati točno nedeljni prinesak, taj prinesak ustanovljuje se na svaku nedelju po 5 novčića, koj se svaki 14 danah uplaćivati mora u blagajnu društvu. Ovaj prinesak može glavna skupština polag potrebe povisiti. c) Njegovanje članovah u bolesti i udioničtvovati kod pogrebne pratnje istih.

§. 7. Članovom redovitim pripada pravo udioničtvovanja kod svih koristih, koje društvo ovo prama sursi svojoj društvenim članovom pruža, a napose sliedeće: a) pravo predlaganja, viećanja i glasovanja u glavnih skupštinah; b) u slučaju bolesti pravo na besplatnu liečničku i liekarsku pomoć, te obstrbu za vrieme bolesti; c) Okskrbnu pomoć iza bolesti do potpunog oporavljenja i usposobljenja za rad u smislu §. 47. ovih pravilah; d) aktivno i pasivno izborno pravo za biranje zadržni častnikah; e) u slučaju smrti pogrebna pratnja i trošak pogreba u smislu §. 61. ovih pravilah.

B. podupirajućih. §. 8. Članovi podupirajući neuzivaju nikakovu korist niti prava društva.

V. Uprava društva §. 9. Poslove društva obavlja: a) upravljajući odbor; b) glavna skupština.

A. Upravljajući odbor. §. 10. Upravljajući odbor sastoji se iz predsjednika, podpredsjednika, bilježnika, podbilježnika, blagajnika, podblagajnika, 6 odbornikah i 3 odborničkih zamienukah. Odbornike i častnike ove bira glavna skupština na jednu godinu danah, jedni i drugi mogu nanovo izabrani biti.

Častnici ovi izim odbornikah i njihovih zamienukah moraju da budu, čitajući i pisanju, te hrvatskomu i njemačkomu jeziku vješti.

§. 11. Predsjednik i podpredsjednik ne biraju se iz broja radnikah, već bolje kontrole radi i veće sigurnost društvene imovine iz broja samostalnih u Sisku starom i novom obitajućih obrtnikah.

§. 12. Ostali častnici biraju se iz broja redovitih društvenih članovah odnosno obrtničkih radnikah.

§. 13. Svaki član društva dužan je primiti padši na njega izbor obrtnikah ili častnikah, samo ga mogu oni odklonuti, koji su taj mandat minule godine izvršavali.

Odbornici službuju besplatno, dočim bilježnik i blagajnik oprošteni su za vrieme službovanja kao takovi od plaćanja prineska u §. 6. b). ustanovljenoga.

§. 14. Predsjednika zastupa u njegovom zapriečenju podpredsjednik.

§. 15. Upravljajući odbor upravlja sve poslove društvene te odlučuje o svih predmetih, koji niesu naročito pridržani glavnoj skupštini, a napose spada u dielokrug upravljajućega odbora: a) voditi točan račun o dohotcih i troškovih

društva; b) voditi točan imenik svih redovitih članovah odnosno u Sisku poslujućih radnikah, te ove pridržavati na izpunjavanje njihovih dužnostih; c) podieljivati i ustanovljivati novčane podpore u smislu §. 7. c, d, pravilah; d) primati i izključivati članovi; e) dozvoljavati pogrebni trošak §. 7. slovo e; f) doznačivati novčane izplate; g) pripravljati izvješća za glavnu skupštinu uprast društva te o svih predmetih dnevnoga reda; h) pobiranje upisninah redovitih prinosah i darovah; i) savjestno upravljanje s društvenom imovinom; j) ovršivati zaključke glavne skupštine.

§. 16. Predsjednik zastupa društvo naprama oblastim i trećim osobam, te rukovodi i nadgleda ukupnu dielatnost društva.

Napose pripada mu pravo: a) sazivati glavne skupštine i odborske sjednice, te u istih predsjedati; b) primati i otvarati sve na društvo stižuće odluke i dopise; c) podpisuje uz supodpis bilježnika u ime društva sklopljene ugovore, te u ime društva otpraviti se imajuće dopise i odpise; d) nadgledati rukovođenje društvene blagajne; e) uz supodpis bilježnika podpisivati novčane doznačnice i namire.

§. 17. Bilježnik obavlja sve perovodne i pisarske poslove društva, te vodi zapisnike odbornih sjednica i glavnih skupštinah, napokon supodpisuje sa predsjednikom spise i doznake navedene u §. 16. Bilježnika zastupa u njegovu zapriečenju podbilježnik.

§. 18. Blagajnik vodi račune o primitku i izdatku, prima uz protupotpis predsjednikov društvo namijenjene izplate, te izplaćuje novčane iznose, koje upravljajući odbor doznači uz redovitu namiru.

Blagajnika zastupa u njegovom zapriečenju podblagajnik.

§. 19. Za čuvanje razpoloživih novacah uložnih knjižicah, te inih spisah i računah odnosećih se na društveno novčano stanje nabaviti će se posebna blagajna, sa 2 ključa od kojih će jednoga imati predsjednik a drugoga blagajnik.

§. 20. U društvenoj blagajni nesmije se nikada nalaziti gotovine više od 30 franaka, što je preko iznosa toga, imade se koristonosno uložiti u štedionicu sisačku, ili kada ova obostojala nebi, u drugu, koja je najbliža.

Novac uručuje štedionici predsjednik sam pod osobnu odgovornost, a uložnica čuva se u društvenoj blagajni.

§. 21. Zajmове iz društvene blagajne nije slobodno nikomu davati, a napose ne obrtničkim radnikom, pošto će zato i od tuda izišavši štetu odgovarati i svojim imetkom društvu jamčiti predsjednik.

§. 22. Sjednice upravljajućega odbora imadu se obdržavati svaki treći mjesec, no predsjednik je vlastan, kada uvidi potrebu, ili ako to zahtieva polovica odbornikah sazvati međutim i izvanrednu siednicu.

§. 23. Upravljajući odbor stvara valjane zaključke u prisutnosti predsjednika odnosno podpredsjednika i četvorice odbornikah.

Zaključci stvaraju se nadpolovičnom većinom prisutnih glasovah, kod razpolovljenih glasovah odlučuje predsjednik odnosno podpredsjednik, koji izim toga slučaja ne glasuje.

§. 24. Predsjednik odnosno podpredsjednik vlastan jest pod svojim odgovorom obustaviti zaključak odborski do rješjenja sljedeće glavne skupštine.

B. Glavna skupština, §. 25. Glavne skupštine jesu redovite ili izvanredne. Redovita skupština drži se svake godine jedanput i to prvu nedjelju po sv. Josipu.

Izvanredne skupštine, kada to potrieba dokaže, vlastan je sazvati predsjednik, a dužan ju je sazvati kada to zahtieva 15 članovah ili upravljajući odbor.

§. 26. U glavnu skupštinu imadu se svi članovi pozivati jednom te istom okružnicom, u kojoj mora da bude naznačen dnevni red.

§. 27. Glavnoj skupštini nadleži odlučivanje o svih predmetih, koji niesu upravljajućemu odboru ili predsjedniku naročito pridržani.

Napose nadleži glavnoj skupštini: a) izbor predsjednika, podpredsjednika, odbornikah, zamjenikah, bilježnika, podbilježnika, blagajnika i podblagajnika;

b) odlučivanje o prizivih glavnoj skupštini podnešenih; c) odobravanje o doznačivanje izvanrednih troškova; d) odobravanje i pregledavanje godišnjih računa za minulu godinu; e) odlučivati o predlozih odbora; f) rješavati odobrska izvještja; g) odlučivati o povišenju godišnjega prinneska; h) primati natrag k društvu izključene članove; i) odlučivati o promieni ovih pravilah; j) izbor revisionalnoga odbora u smislu §. 29. ovih pravilah; k) odlučivati o raspustu društva, koji se zaključak tada udjelotvoriti može, kada društvo svim obavezam i dužnostima udovolji.

§. 28. Za stvaranje valjanog zaključka u glavnoj skupštini zahteva se prisutnost predsjednika odnosno podpredsjednika i od najmanje 30 redovitih članova.

Ako je sazvana glavna skupština osuječena nedošašćem dovoljnoga broja članova, tada se imade za 8 danih sazvati na novo; u takovoj skupštini odlučuju prisutni redoviti članovi, neobazirajuć se na broj njihov.

Zaključci stvaraju se absolutnom većinom prisutnih glasovah; kada su glasovi razpolovljeni, odlučuje priedsednik odnosno podpriedsednik.

§. 29. Glavna skupština bira za pregledanje računah odbor revisionalni, koji se sastoji iz 3 članovah neodbornikah, koji su dužni račune i dotične izprave točno pregledati, te o uspiewu skupštinu izviestiti; konačno odobrenje računah i podielivanje absolutorija pripada glavnoj skupštini po §. 27. slovo d).

Izabrani pregledači računah jamče za istinitost svoga izvješća, kao i blagajnik i ostali odbornici za istinitost po njima predloženoga računa.

VI. Društvene prostorije. §. 30. Društvo najmiti će prikladne prostorije, koje se imadu upotrebljavati samo u društvene svrhe. Naročito imadu te prostorije služiti: a) za odbržavanje odobrskih sjednicah i društvenih skupštinah; b) za ukonačenje u Sisak nadošavših obrtničkih radnikah dok u posao ne stupe; vidi §. 45. pravilah. c) Za ukonačenje i njegovanje od bolesti oporavljajućih se članova vidi §. 7. d) i §. 47. a) pravilah. d) Za čuvanje društvene blagajne i spisah

VII. Troškovi. §. 31. Troškovi društva jesu redoviti i izvanredni.

§. 32. Među troškove redovite spadaju: a) troškovi pisarnički, poštarina, razsvjeta, stanarina i nabava potriebnoga pokućta; b) troškovi boljnički; c) troškovi liečnički i liekarne; d) troškovi članovah od bolesti oporavljajućih se; e) troškovi pogrebni.

§. 33. Među troškove izvanredne spadaju svi oni, koji u §. 32. navedeni nisu, a potrošeni su ipak u društvenu svrhu.

VIII. Pokriće troškova. §. 34. Za pokriće sveukupnih društvenih troškovah imade služiti: a) upisnina §. 6. a); b) nedjeljni prinnesak §. 6. b); c) dobrovoljne podpore §. 5.

§. 35. Kada nebi-sriedstva u §. 34. označena za pokriće troškovah dostatna bila, vlastna je glavna skupština manjak podmiriti dignutjem kamatah od uložene gotovine u štedionici vidi §. 20. pravilah.

IX. Izstup iz društva i posledice toga. §. 36. Svaki član, koj se radi promiene svoga posla odalji iz Siska, te stupi u posao na drugom mjestu, smatra se da je izstupio iz društva.

§. 37. Danom izstupa gubi takav član sva prava na temelju ovih pravilah osnovana.

§. 38. Izstupivši član, koj se opet povrati u posao natrag u Sisak, a prije svoga odlaska bio je 6 mjeseci članom te svoj prinos redovito uplatio, postao je natrag članom društva čim uplati upisninu i prvi nedjeljni prinnesak, a kroz to steće nanovo sva prava zajamčena ovimi pravili.

X. Izključenje članovah i posledice toga. §. 39. Upravljajući odbor vlastan jest redovitoga člana izključiti iz društva: a) ako je osuden radi kažnjiva čina, počinjena iz pohlepe za dobitkom; b) ako kroz dulje vriemena zanemaruje svoje dužnosti naprama društvu; c) ako je član nečudorednomu životu podlegao tako, da služi na sramotu ostalim članovom; d) kada ostavi posao te se skieće bezposleno i neće na opometu upravlj. odbora natrag u posao stupiti.

Proti odredbam odbora u pogledu izključenja izdanih, pristoji pravo dotičniku prizivati se u roku od 14 dana na glavnu skupštinu, koj se rok imade računati od dana priobćenja.

Priziv može se pismeno ili ustmeno kod upravljajućega odbora prijaviti. §. 40. Onim danom kojim je redoviti član iz društva definitivno izključen, nastupaju za dotičnika označene posljedice u §. 37. ovih pravilah.

Izključenje postaje definitivnim, ako dotičnik proti odluci odbora kod iztoga u ustanovljenom roku ne prijavi priziv, ili ako glavna skupština izključenje potvrdi.

§. 41. Izključeni članovi mogu kada temeljito dokažu, da su se popravili, opet u društvo primljeni biti, no samo dozvolom glavne skupštine. Za takove članove valjaju prava označena u §. 38. ovih pravilah.

XI. Uplaćivanje prinosa. §. 42. Svaki redoviti član dužan jest ustanovljen u §. 6. sl. b, nedielni prinos svakih 14 danah uplaćivati kod društvenoga blagajnika.

Čim koj član kroz tri nedelje s uplaćivanjem zaostane, dužnost jest blagajnika i jednoga odbornika, kojega na to glavna skupština naročito opunovlasti, utjerati od dotičnika zaostali prinos, a kada nebi dotičnik prigodom utjerivanja novaca imao, dužan je platiti zanj njegov gospodar, kod kojega je u poslu, a ovaj mu to sustezuje iz njegove zasluge.

XII. Vođenje članovah u očevidnosti. §. 43. Vrh svih obrtničkih radnikah — (kalifah, djetičah) u staromu i novomu Sisku poslujućih imade društveni bilježnik točan imenik voditi.

O tomu imeniku imade se točno naznačiti: a) ime i prezime dotičnoga radnika; b) grana obrta u kojoj posluje; c) ime i prezime gospodara (obrnika) kod kojega se dotični radnik u poslu nalazi; d) promiene, koje su se sbile s radnikom.

§. 44. Svaki obrtnički radnik, koj u starom ili novom Sisku posluje, dužan je to prijaviti društvenomu bilježniku, a tako isto i svaki slučaj, ako promieni gospodara ili hoće da se odstrani iz Siska.

§. 45. Obrtnički radnici, koji iz drugih mjestah u Sisak stignu, da tu u postao stupe, slobodni su za prvi dan iza svoga došašća upotriebiti društvene prostorije za ukonačenje, no dužni su sledeći dan posao si potražiti i u isti stupiti, a odmah iza toga prijaviti se društvenomu bilježniku. Ovakovim iz drugih mjesta stigavšim radnikom, koji u Sisku u posao stupe, računa se nedjelni prinos prve nedelje, koja sledi izza nastupljena posla.

§. 46. Društveni bilježnik dužan jest o svakoj sbavšoj se promieni pojedinih radnikah točno izvjestiti blagajnika.

XIII. Obskrbna podpora. §. 47. Društvo daje obskrbnu podporu samo onim članovom, koji izza bolesti odmah nisu za rad sposobni i koji se usljed izjave liečničke oporavljati imadu (§. 7. d).

§. 48. Obskrbna podpora imade se sastojati: a) iz bezplatna stana u društvenih prostorijah po §. 30. c.; b) iz potrebitne hrane.

Obskrbna podpora traje samo tako dugo, dok liečnikom određeno vrieme za oporavljanje nemine.

XIV. Razlaz društva. §. 49. Ovo društvo prestaje razlazom istoga, koje slediti može, ili a) po naročitoj odredbi vladenoj, ili b) po zaključku glavne skupštine.

§. 50. Da se u glavnoj skupštini odlučiti može o razlazu društva, zahtieva se, da od redovitih članovah u toj skupštini prisustuje najmanje njih dvie trećine, te da svi prisutni jednoglasno zaključe razlaz društva.

§. 51. Za slučaj, ako se društvo ovo razide, imade se preostala u društvenoj blagajni gotovina uložiti plodosno u Sisačku štedionicu ili inu koju vidi §. 20.

Ostala društvena imovina imade se putem javne dražbe razprodati, a unišava gotovina u smislu prediduće ustanove ukamati.

§. 52. Dok se za stari i novi Sisak neustroji s'istom svrhom novo društvo bilo mu pod kojim dragom imenom, imade se dohodak izvirući iz društvene glavnice kod Sisačke ili ime koje štedionice samo po odredbi poglavarstva grada

Pravila.

razrednčkoga visokkoga obrtničkoga radničkoga
i kalifornčkoga društva.

I Ustrojstvo društva.

§ 1. Obrtnički radnici i kalffe, dielci i, koji se
se nalaze u porlu u Harom i novom Fisher, sačinjavaju
razrednčko društvo obrtničkoga radničkoga
društva.

II Svaha ovoga društva.

§ 2. Svaha ovoga društva jest se običe nastojati
jati što promicanje zajedničkih obrtničkih
radničkih interesah, a napose štiti se podpora
svim razrednčkim članovah, a običe se bori se i na
ovom, te ja pristupni pozvali članovah ovoga
društva.

III Članovi društva.

§ 3. Društveni članovi dijele se se dvoje
a) redoviti, b) poduzimajući.

A. Članovi redoviti

§ 4. Redovitim članovom društva toga može
biti svaki bez partije njene ili narodnosti obr-
tnički radnik, koji se običe starijeg i novoga
društva se porlu se nalazi.

B. Članovi poduzimajući

§ 5. Članovi poduzimajući smatra se svaki
onaj, koji bude katkad mu drago novom iznos
pobliže na korist Društva.

IV Duhoviti i prava članovah.

A. redoviti

§ 6. Svaki član redoviti dužan jest se običe
društvenim surhu po mogućnosti promicati,
a povrat toga:

a) plati se upisivanje čim pristupuje.

Siska upotribebljavati za podporu oboljelih ili inom kojom nesrećom postradalih obrtničkih radnikah (kalfah, dietićah) staroga i novoga Siska.

§. 53. Ako bi se po vladi određeni razlaz društva opozvao, tada prolazi na društvo njegovo prjašnje pravo na imovinu društvenu.

Ako li se pako u Sisku ustroji na mjesto ovoga — novo društvo obrtničkih radnikah iza njegova razlaza u smislu §. 52. ili ako bi se društvo ovo spojilo s' drugim kojim društvom tada prolazi na isto imovina društva ovoga.

XV. Prelazne ustanove. §. 54. Čim pravila ova potvrdu vis. kr. zemaljske vlade postignu, sastati će se svi u starom i novom Sisku obitavajući obrtnički radnici na poziv potpisanih u skupštinu, te u toj obaviti izbor upravljajućega odbora po §. 9. odnosno §. 27. a, a daljnja ustanoviti u smislu ovih pravilah.

§. 55. Izabrani ovaj upravljajući odbor poslovat će u smislu pravilah ovih do prve u godini 1878. držati se imajuće redovite skupštine.

XVI. Naknadne ustanove. §. 56. Društvo sisačkih obrtničkih radnikah nije slobodno davati zabave, koje bi padale na teret društvene imovine.

§. 57. Svaki u Siskak novo-nadošavši obrtnički radnik, koj u posao stupi, ne bude za društvenoga člana tako dugo upisan, dok se neizkaže uredovnom potvrdom, da se je kod nadležne redarstvene oblasti prijavio.

§. 58. Blagajnik sa nato određenim odbornikom dužan je onaj isti dan čim u smislu §. 42. ovih pravilah utjera zaostale nedjelne prinose uručiti ih predsjedniku te zajedno s ovim pohraniti u društvenu blagajnu, dok nenastupe uvjeti §. 20.

§. 59. Svaki redoviti član dobitiće od blagajnika čim uplati upisninu tiska-na pravila, zajedno sa potvrdom da je redoviti član.

§. 60. Članovi oni, koji obole bolešću takovom, koja nastaje iz nećudoredna i razkošna života, neimaju pravo na podporu, kao niti na bezplatan pogreb u slučaju smrti sliedivše povodom takove bolesti.

§. 61. Za članove umruše, kojim pripada pravo bezplatna pogreba, nesmije se više trošiti nego samo ono, što je za dostojan pogreb najnuždnije.

§. 62. Bolestni članovi neplaćaju za vrijeme bolesti i oporavljanja nedjel-noga prinosa.

U Sisku, dne 1-a travnja 1877.

Vjekoslav Lieberhardt v. r. pretsednik, Franc Veršić Blagajnik v. r., Franjo Golubić v. d. Biležnik, privremenog upravlj. odbora članovi Ivan Palčić v. r., Rudolf Berghofer v. r., Jura Leesovar v. r., Pavao Ištvanic v. r., Anton Vodošek v. r., Mato Jurišić v. r. odbornici priv. upravlj. odbora članovi.

Pravila su bila dostavljena »Kr. drž. nadodvjetničtvu« u Zagrebu na mišljenje, koje je poslalo pod br. 1786 od 30. kolovoza 1877. slijedeće primjedbe:

Zadovoljavajući visokomu odpisu od 28. svibnja 1877 br. 10597, čast je kr. državnomu nadodvjetničtvu uz povratak komunikatah pod ./ podnieti o pravilih zajedničkoga sisačkoga obrtničko-radničkoga društva svoje

Očitovanje

U §. 10. ovih pravilah ima se reći, da predsjednikom ili članom odbora može biti samo ugarsko-hrvatski državljanin, dočim se znanje njemačkoga jezika nebi smjelo tražiti kano bitni uvjet za društvenoga častnika, pošto bi se tom ustanovom nepravedno izključili od uprave domaći radnici, koji njemačkoga jezika neznadu.

U §. 25. ima se dodati, da se o svakoj glavnoj skupštini imade obavjestiti redarstvena oblast.

U §. 39. stavka a) ima se promjeniti tako, da je odbor dužan izključiti člana, ako je osuđen radi zločinstva, ili radi drugoga kažnjivoga djela, počinjena iz pohlepe za dobitkom ili protiv ćudorednosti.

¹⁰⁴ Državni arhiv Zagreb, broj 1429 od 3. V. 1877.

U §. 42. ima se druga stavka, posve izpustiti, jer se protiv zakonodavstva ob utjerivanju tražbinah, umjesto nje ima se reći, da se zaostaci članovah utjeruju sudbenim putem.

§. 49. i 53. ima se riječ »vlada« zamjeniti sa »oblast«.

9. rujna 1877. g. pod br. 17943/1877 uputila je vlada Gradskom poglavarstvu u Sisku dopis, u kojem mu se nalaže, da privremeni odbor radničkog društva u Sisku uputi, kako da ispravi pravila te ih ispravljena ponovo podnese na odobrenje.

Iz podnijetih pravila vidi se i u Sisku jak uticaj njemačkog radničkog elementa. Iz pravila se vidi, da se radnici Siska još nisu oslobodili tutorisanja svojih poslodavaca, bez obzira na to, da li se ti poslodavci osjećaju po svojim nazorima bliže radnicima ili ne. Na to najbolje ukazuje §. 11. Taj paragraf, da ne bi došlo do krađe društvene imovine, predviđa da predsjednik i potpredsjednik ne budu birani iz redova radnika već iz redova samostalnih obrtnika. Svi ostali članovi odbora birali su se iz redova samih radnika. Društvene prostorije trebale su da budu korišćene ne samo za društvene svrhe već i za ukonačenje putujućih zanatlijskih pomoćnika i za njegovanje bolesnih, koji nemaju drugih uslova da budu zbrinuti.

§. 38. nije, kao što je to slučaj kod grafičara, predviđao, da pomoćnik, koji iz Siska otputuje i bude član sličnih radničkih društava, zadržava u slučaju da se vrati u Sisk sva prava starog člana, već se mora ponovo upisivati i tek poslije uplaćenog uloga može steći svoja stara prava. Iz članstva se isto tako mogao isključiti onaj, koji napusti posao »te se skiče besposleno i ne će na opomenu upravl. odbora natrag u posao stupiti« (§. 39.).

Treba još spomenuti da je društvo predviđalo da vodi evidenciju svih radnika u Sisku, gdje je zaposlen i u kakvom je položaju. Svaki zaposlen radnik trebao se prijaviti društvenom tajniku, kojeg se moralo obavijestiti i u slučaju promjene namještenja ili odlaska iz Siska. Interesantno je i to, da se pridošli radnik mogao upisati u društvo pod uvjetom da pokaže policijsku potvrdu, da je prijavio svoj boravak u Sisku.

KRETANJE RADNIKA U SENJU, GLINI, PETRINJI I KARLOVCU

O kretanju radnika u Senju, Glini, Petrinji i Karlovcu koristimo samo informacije, koje je donosio »Radnički prijatelj«:

Dopisnik »Radničkog prijatelja« iz Senja javlja:

»Ovdje imamo radničko društvo, pod imenom »Hrv. obrtnička zadruga«, koja bje osnovana a i postoji ima tomu već tri godine, nu koja su pravila tek ovih danah i to nakon višekratnoga povratka od zem. vlade potvrđena. O podpori redovitoj neima tu ni govora, nego ako tko oboli, zaključujući odbor, koliko mu se ima iz blagajne podpore dati. Svaki pako član plaća upisnine 1 fr., a

30 novč. kao mjesečni prinos. Zalibože ima u tih pravilih po koji paragraf, za koji, po mojem mnijenju, bje kvar, da se zanj toliko papira i crnila potrošilo. — Neću, da ti nabrajam za ovaj put paragrafe istih pravilah, nu drugom sgodom, ako mi moguće bude, pretresti ću je, samo da dokažem članovom iste zadruge, da je od nužde, da ta pravila izprave tako, da današnjemu duhu vremena odgovarala budu.

Ovdje posluju većim dielom radnici svaki na svoju ruku, t. j. tjeraju svoj mali zanat sami. Pomoćnikah imade vrlo malo, pa kao što je radnički stališ u cijeloj trojednici zaostao, tako isto zaostao je i ovdje.

»Društvo »obrtnička zadruga« ima priličan i liepi broj časopisah za pouku i zabavu kao također raznih igrah, kojima se vrieme prikratiti može, a i novi odbor, koji bje mahom zatim izabran, iza kako pravila stigoše, čini svoje, za da društvo napreduje, nu pored svega toga nevidiš osim po kojeg odbornika ili pojedinog redovitog člana u društvenih prostorijah. Stavljam na srce svim onim, kojih se tiče, da bodre radnike, koji još driemlju, da je potiču na češće polazjenje društva, naime one, koji možda na godinu niči jedan put u društvenih prostorijah nebijahu; jer samo kroz veće udruživanje i slogu postići će se sveobći interes. Osobito preporučam, da nastoje natom, da svaki pojedini radnik prione uz »Prijatelja«, te si istog nabavi, po njemu koje kakve poteškoće na vidik iznaša, koji će se s vremenom na svoj način odstraniti...

... Političkoga strančarenja neka se pako svaki radnik kani, jer to za cijelo nikomu od nas radnikah u prilog neide, nego neka nastoji svaki o promicanju materijalnoga svoga boljka i duševnoga naobraženja, a kada budemo na tom radili i sve sile tomu posvetili, žeti ćemo dobar plod. S toga braćo radnici trojednice, napred k prosvjeti, a s njom k slobodi! — č.«¹⁰⁵

Na to su zagrebački socijalisti odgovorili »gospodinu dopisniku« da nastoji u obrtničku zadrugu privesti što više članova, zatim promijeniti pravila. Članovi moraju točno znati ne samo dužnosti već i prava, a ne da zavise od milosti i nemilosti odbora, koji tek na sjednici odlučuje koliko će kome dati pomoći.

Kao što se vidi, u Senju ljudi koji treba da budu organizatori radničkog društva, osim kritike lošeg stanja, ne vide daleko. U prvom redu (ć) pogrešno upoređuje obrtničku zadrugu s radničkim društvom. Drugo, ne pravi razliku između radnika i majstora poslodavaca. U Senju se (ć) ograđuje od političkog strančarenja, jer to ne ide u prilog radniku. Znači (—ć) ni sam nije shvatio karakter »Radničkog prijatelja«, a ni Zagrebačkog radničkog društva.

Zato je situacija u Glini već bolja; (sch) javlja da se radnici u Glini bave mišlju kako bi osnovali radničko društvo.

»Nadamo se, da će naša namjera uspjeti u novoj godini. Ima nas, doduše, malo na broju, ali postoji svakako potreba za osnivanje društva. U slučaju bolesti mogli bi onda biti sigurni u pomoć, pošto bi uplatili doprinos. Kod ovakvog nezdravog gospodarstva, kao što sada vlada kod nas, to je nemoguće. Mnogi uopće više ne uplaćuju svoje doprinose. Potpora bolesnicima dieli se jako različito i prema raspoloženju. Iz svega proizlazi, da tako dalje ne može ići. Društvo trebamo i za obrazovanje, koje će radnici postići čitanjem novina, knjiga i slušanjem predavanja. Za obrazovanje radnika pružaju najbolju priliku upravo društva. Treba nastojati ono što se nije moglo postići u mladosti, a to nam je najbolje oružje u borbi za život.«¹⁰⁶

¹⁰⁵ »Radnički prijatelj« broj 4 od 25. X. 1874.

¹⁰⁶ »Radnički prijatelj« broj 1 od 3. I. 1876.

Informacija iz Petrinje još je povoljnija.

»I radnici našeg malog mjesta, javljaju Petrinčani, uskoro će posjedovati svoje društvo. Čak će prestići i mnoga veća mjesta naše kraljevine. Već je osnovan komitet za osnivanje radničkog društva. Nadamo se, da će njegova nastojanja biti okrunjena najboljim uspjesima. Statuti i prijava predati će se u najkraće vrijeme vlastima. »Radnički prijatelj « je ovdje već dobro poznat. Ovo je dokaz, da ovdášnji radnici ne prate njegova nastojanja bez interesa. Neka živi »Radnički prijatelj« i naše jedinstvo!¹⁶⁷

»Nasuprot Petrinji u mrtvoj tišini leže naši karlovački radnici; kao da im tako dobro ide, kao što gospodarom njihovim; kao da su tako izobraženi već, da jim netreba pouke; kao da je svaki pojedini tako moćan, da mu ne treba udruživanja. Pa ipak nas je toliko stotinah, koji uz kukavnu nadnicu radimo od rane zore do mraka, te se mučimo za forintu i nekoliko novčića na nedjelju uz mršavu hranu, i veoma tužan stan; pa ipak nas ima još toliko, koji ni čitati neznadu, a većina nas neima ni pojma jošte o zadaći, koju radnici današnjega vieka riješiti moraju; pa ipak neima u nas nikakovoga društva, nikakve sloge, koja nam je tako nužno potrebna. Zar da tako ostane, braćo karlovački radnici! Zar da zaostanemo za radnici drugih hrvatskih gradovih, zar da u Karlovcu nije ono isto moguće što u Zagrebu, Varaždinu, Petrinji, Osijeku i t. d.? Sramota bila bi za nas, da ostanemo zadnji u pokretu radničkom naše domovine. Napred dakle, složimo se i dogovorimo se, da ustrojimo u Karlovcu radničko društvo.«¹⁶⁸

Iz te informacije treba izvući zaključak da u Zagrebu, Varaždinu, Petrinji i Osijeku postoje radnička društva. Što se tiče Petrinje, dopis koji je objavio »Radnički prijatelj«, javlja, da je magistrat zatražio popis onih, koji žele stupiti u radničko društvo. Ako ima izgleda da bi se društvo moglo održati, statuti će se potvrditi. Za sada ima oko 40 radnika, koji bi htjeli sudjelovati u društvu. Za Petrinju sasvim dovoljno. Mnogi će još pristupiti, ali čekaju dok ne budu potvrđena pravila. Stoga se nadaju da će im generalna komanda uskoro potvrditi pravila.¹⁶⁹

OSNIVANJE RADNIČKOG DRUŠTVA U OSIJEKU I OPĆE RADNIČKE BOLESNIČKE INVALIDSKE BLAGAJNE

Osnivački komitet »Obrtničko-radničkog društva« u Osijeku uputio je 10. II. 1875. god. u Zagreb ovo saopćenje:

»Stranački drugovi! Konačno nakon tri godine dugih napora i raspuštanja osnivačkog komiteta i poslije predaje statuta po četvrti put, zemaljska vlada odobrila je pravila našeg Zanatsko-radničkog društva.

Sa svježom i veselom hrabrošću stupamo opet u redove naših stranačkih drugova. Nadamo se, da ćemo dokazati svoju djelatnost, ako ćemo uprkos svim mjerama vlasti raditi na ostvarenju zahtjeva radničkog staleza. Javljamo našim stranačkim drugovima, da će se u nedelju 21. februara u 4 h poslije podne održati konstituirajuća skupština u gornjogradskoj pivovari.

¹⁶⁷ »Radnički prijatelj« broj 1 od 3. I. 1875.

¹⁶⁸ »Radnički prijatelj« broj 17. od 25. IV. 1875. g.

¹⁶⁹ »Radnički prijatelj« broj 13. od 28. III. 1875. g.

Dalje molimo stranačke drugove, da nam pomognu u radu, pošto su naše snage u provincijskim gradovima slabe.

Statute Opće radničko-bolesničke i invalidske blagajne zemaljska vlada je vratila sa primjedbom, da ispravimo nekoliko paragrafa. Kada to ispravimo vlada će odobriti naša pravila. Tako se nadamo da ćemo u najskorije vrijeme doživjeti osnivanje ove institucije. Sa bratskim pozdravom — zdravo! Osnivački komitet Obrtničkog radničkog društva u Osijeku.¹⁷⁰

Zemaljska vlada, odjel za unutrašnje poslove, odobrila je ispravljena pravila radničkog društva sa slijedećim napomenama:

»Tamošnjim izvještajem od 30. prosinca 874 br. 7343 ovamo podastrta izpravljena pravila osječkog obrtničko-radničkog društva ovdje su sada odobrena i potvrđnom zaporkom providena, te se od istih dva primjerka dostavljaju gradskom poglavarstvu time, da jedan primjerak za sebe pridržji, a drugi dade uručiti odnosnomu uztrojavajućem odboru rečenoga društva.

Ovom prigodom se gradsko poglavarstvo obavještjuje, da je u privitih primjercih pravilah u paragrafu 24. izpravljena po svoj prilici pisarska pogriješka gdje je bilo navedeno »redovite sjednice ili glavne skupštine« dočim u ovom ovdje pridržanom primjerku pravilah nalazi se izrikom upisano »redovite i izvanredne glavne skupštine« što i odgovara smislu samih pravilah; zatim §. 26. dodan je u drugoj alineji taj »§. 26« kada se to opet u ovom ovdje pridržanom primjerku pravilah ustanovljeno i ubilježeno nalazi.

Ovaj pisarski izpravak učinjen ovdje, da ne bude ustrojiteljni odbor društva radi toga opet morao ciela pravila od nova prepisivati.

Napokon se gradsko Poglavarstvo u savezu sa tamošnjim izvještajem od 1. kolovoza 874 br. 4131 u kojem je iztaknuta bojazan, da bi društvo ovo, kojemu su na čelu ljudi, koji su već jednom neredu povoda dali, i koji su sa svojih političkih i komunističkih težnjah poznati, granice svoga pravili opredieljenoga djelokruga prekoračiti mogli, pozivlje, da u smislu §. 30. ovih pravilah vazda u odnosne društvene mjesečne i glavne skupštine povjerenika izašalje, te radi toga društvo uputi, da ima sve vazda za vremena gradskom poglavarstvu prijaviti, kada će se odnosna skupština držati, da se povjerenik izaslati može.

Kroza to je gradskom poglavarstvu kao nadležnoj oblasti dovoljno zamčeno, da nadzire djelatnost društva, jer ono kroz svoga povjerenika ne samo da je u smislu §. 30. pravilah, nego i polag postojećih propisah upravo pozvano, da u sličnih skupštinah društva na taj način pravo nadzora vrši, dapače je dužno po zvanu svomu točno zadovoljiti, i svako prekoračenje granicah ustanovljenih u društvenih pravilih smjesta obustaviti.¹⁷¹

Gradsko poglavarstvo u Osijeku, kao što se vidi iz obrazloženja vladinog rješenja, gledalo je na osnivače osječkog radničkog društva kao na ljude poznate po svojim komunističkim nazorima, koji su već kod prvog osnivanja osječkog radničkog društva prekoračili zakonom utvrđene granice, u okviru kojih je društvo smjelo djelovati. Uopće, pokazuje se da su Gradska poglavarstva stajala na reakcionarnijim pozicijama od same vlade, kad je bila riječ o pravu radničkog udruživanja.

Osnivačka skupština osječkog radničkog društva održana je 21. prosinca 1874. godine. A. Kovačić iz Osijeka, potpredsjednik osnivačkog komiteta piše:

¹⁷⁰ »Radnički prijatelj« broj 6. od 8. III. 1875. g.

¹⁷¹ Državni arhiv Zagreb, broj 202/1875 od 20. I. 1875.

Krčka kn. zemljaska vlada.

Kogela

Pokorno podneseni, nenaslanjemo se
 Vašemu Kn. zemlj. Vladi najljepodijeli
 zamoliti, namu naša Piscića običaj
 vonskog obolstne podupirajmoš Dami,
 tra u Obliku potvrditi; što smo žel
 da u najgušij mudi utrogliti.

Uvaž. potkomu, pr. Dama molli
 optužiti, naš Običaj Kn. zemlj. Vlada
 preporučuju; kao u običaj utrogliti
 ha očitovaju.

U Obliku 15. Avgusta 1844.

Loket Arjovici
 piv. Breditejuck

Uvaž. potkomu
 Nisp. Hrabro
 piv. Krovoski

piv. Obovnice
 Ante Popić
 Johann A. Oberkinder
 Ivan Liebelte
 Franjo Topalović
 Ivan Teller
 Andre Novak
 Christian Kramar
 Peter Lovćenac

Primo. Gethwand.
 Sueden Heimisch
 Gneiffowa Riffelma
 Anbrindt
 Gliss Bosanz
 Lept Giehl
 Johann Heunick

»Osijek, 21. decembra. Nakon prekida od 16 mjeseci održana je ovdje slobodna radnička skupština, kojoj je prisustvovao gradski kapetan Kanp kao vladin komesar. Nakon uvodnih riječi predsjednika provizornog komiteta, Antuna Prpića, prešlo se na prvu točku dnevnog reda, naime čitanje statuta »Osječkog radničkog društva«! Statut je primljen bez primjedbe. Predsjednik je onda upoznao učesnike skupštine, da je zemaljska vlada vratila provizornom komitetu statut zbog male greške. Zemaljska vlada je stavila primjebdu, da će pravila potvrditi, čim bude ispravljena greška. Stoga smatra predsjednik statute kao prikladne i označava ovu skupštinu kao osnivačku skupštinu društva. Stoga nagovara prisutne toplim riječima, da pristupe društvu. Odmah iza toga počelo je primanje novih članova, koje je i srazmjerno dobro ispalo. Iza toga slijedio je izbor funkcionera i rukovodstva. Rezultat izbora je slijedeći:

Predsjednik: Prpić, podpredsjednik: Kovačić, blagajnik: Klug I. perovoda: Stenzl, II. Rakčić, Odbornici: Masz, Pišl, Szalay, Šleser, Hanke, Blagović, Schmidt, Cop, Golbnohofer, zamjenici: Rožek, Savek.

Kada je predsjednik sada objavio da je društvo konstituirano, uzeo je riječ drug Masz, te objasnio na pristupačan način značenje društva, i pozvao radnike ka jedinstvu.«¹⁷²

Konačno »Radnički prijatelj« pod naslovom »Osječko obrtničko radničko društvo« javlja da je zemaljska vlada potvrdila društvo. Uprava društva se na slijedeći način konstituirala:

»I. predsjednik: A. Prpić; II. predsj. Maasz, blagajnici: Frölich, Föth; perovode: Stenzl, Kubik; dopisnik: Andro Kovačić; 9 odbornika; i 2 zamjenika. — U nedjelju 4. o. mj. držalo je društvo svoju prvu mjesečnu skupštinu, u kojoj zaključiti predati pravila i bolesničke nemoćničke blagajne vladi na potvrdu; u doljnjem gradu ustrojiti podružničnu čitaonicu; zatim proglasi »Radničkog prijatelja« i »Arbeiter-Wochen-Chronik« glasilom osječkih radnikah. Ujedno bje sabirani dobrovoljni prinesci za ova dva lista, te se sabralo 3 fr. 26 novč. Potanko izvješće u budućem broju. — Želimo braći našoj u Osijeku najbolji uspjeh.«¹⁷³

Vidjeli smo iz »Radničkog prijatelja« br. 8. od 21. II. 1875., da se osnivački komitet radničkog društva u Osijeku nadao brzoj potvrdi statuta Opće radničke bolesničke i invalidske blagajne. Ta činjenica da su osječki socijalisti pored radničkog društva u Osijeku stvorili posebnu instituciju za svoje bolesne članove, ide u prilog već ranije naše tvrdnje, da su i zagrebački socijalisti imali namjeru odvojiti bolesničku blagajnu od zagrebačkog radničkog društva, da bi razgraničili humanitarni rad društva od njegovih političko-prosvjetnih i sindikalnih zadataka. Međutim, odobrenje statuta Opće radničke bolesničke i invalidske blagajne nije išlo tako brzo. 15. ožujka 1877. g. podnijela je grupa radnika, među kojima se nalaze Ante Prpić, predsjednik osječkog radničkog društva i Andro Kovačić, potpredsjednik, zatim Franjo Topolšćak prvi predsjednik Zagrebačkog radničkog društva, novi prijedlog pravila »Općeg slavonskog bolesne podupirajućeg društva u Osijeku« s ovim povratnim pismom:

¹⁷² »Radnički prijatelj« broj 1 od 8. I. 1875. g.

¹⁷³ »Radnički prijatelj« broj 15 od 11. IV. 1875. g.

»Pokorno potpisani, usuđujemo se Visoku kr. zemalj. Vladu najljudnije zamoliti, nama naša Pravila općeg Slavonskog bolestne podupirajućeg društva u Osijeku« potvrditi, što smo jih sada u najvećoj nadi ustrojili.

Našu pokornu i pravednu molbu opetujući, nas Visokoj kr. zemalj. Vladi preporučujući, kao i u skorije dobrog uspieha očekivajući.

U Osijeku 15. ožujka 1877. g.

Utiek pokorni Loh Angirović v. r., priv. Predsjednik, Weiss Hinko v. r., priv. Perovođa.

priv. Odbornici: Ante Prpić v. r., Johann Niederländer v. r., Ivan Liebelta v. r., Franjo Topolščak v. r., Ivan Teller v. r., Andro Kovačić v. r., Anton Schmatz v. r., Peter Brunner v. r., Josef Heinisch v. r., Johan Gjurgjević v. r., Alois Bauer v. r., Eduard Gottwald v. r., Theodor Heinisch v. r., Christian Röstler v. r., Schmidt Johann v. r., Gliso Bosan v. r., Josef Guttweiller v. r., Johann Heinisch v. r., Johann Nep. Teller v. r., Samuel Krausz v. r., Mijo Ditrich v. r.,«

21. ožujka iste godine Gradsko poglavarstvo uputilo je pravila vladi.¹⁷⁴ Primjedbe na pravila dao je kraljevski državni nadodvjetnik:

»Usljed visoke naredbe od 31. ožujka 1877. br. 6154, časti se pokorno podpisato kralj. državno nadodvjetništvo izvijestiti, da proti potvrdi pod ./. natrag sljedećih pravilah obćeg slavonskog bolestne podupirajućeg društva u Osijeku, s pravnog gledišta zaprieke neima. Samo scjeni pokorno potpisata oblast, da bi potrebno bilo, privremenom odboru naložiti, da prije potvrde u stilističkom obziru pravila jošte jedanput pregleda i popravi, jer su ista na nekvojih mjestih skoro nerazumljiva, na pr. početak §. 10. konac druge alineje §. 11. dočim je druga alineja §. 30. sasna nerazumljiva. Isto tako se iz ostalog sadržaja pravilah razabrati ne može, što mogu u §. 18. rieči »ili potvornog pristupa« značiti.«¹⁷⁵

16. srpnja 1877. g. odgovorila je vlada Gradskom poglavarstvu u Osijeku, da će pravila odobriti i da nema protiv njih u smislu zakona nikakvih primjedbi, već se traži, da ih se stilski popravi.¹⁷⁶ Podnijeta pravila glasila su:

I. Obće ustanove. Cilj društva.

§. 1. Cilj društva jest: a) društvene redovite članove obojega spola u slučaju bolesti podupirati; b) za iste u slučaju smrti za pogrebne troškove razmjerno pridonieti.

Sjedište i obseg društva. §. 2. Društveno sjedište jest grad Osiek.

§. 3. Djelokrug društva obsiže krunovinu Slavoniju.

§. 4. Brižljivost i trsenje obćeg slavonskog bolestne podupirajućeg društva ima sastojati u tome, da ako bi se izvan Osieka u krunovini Slavoniji i to u takovim mjesti u kojim se liečnik i liekarna nalazi, 50 članova za pristup u obće slav. bolestne podupirajuće društvo prijavili, u istim mjestima podružnice ustrojiti.

SVakoj ovakovoj podružnici predstoji jedan odbor sastojeci se iz 1 predstojnika, njegovog zamjenika, 1 računovođe, 1 perovođe, 2 tajnikah i 10 odbornikah.

Ovaj podružnički odbor stoji pod neposrednoj odgovornosti sredotočnoga odbora u Osijeku.

¹⁷⁴ Državni arhiv Zagreb, broj 2506/1877.

¹⁷⁵ Državni arhiv Zagreb broj 1038: — 16. VI. 1877.

¹⁷⁶ Državni arhiv Zagreb broj 12821/1877.

II. Posebne ustanove. Članovi.

§. 5. Društvo sastoji iz redovitih i podupirajućih članova. a) Redoviti član jest onaj, koji po pravilih propisanu upisninu i redoviti prinesak plaća, te svoja prava na društvenu zakladu izvršuje; b) Podupirajući članovi su oni, koji društvo novčanimi prinesci, dosizajućimi barem po pravilih određenu pristojbu redovitih članova, podupiraju, nasuprot pako odriču se uživanja društvene zaklade.

Podupirajući članovi jesu od prava glasovanja i izbornoga prava izključeni, a također nemogu isti za službovnike birani biti.

§. 6. Kao redoviti članovi mogu sve osobe obojega spola od 12 godina primljene biti; no ipak mogu osobe neimajuće zakonite samostalnosti samo dozvolom njihovih roditeljah, odnosno tutora k društvu pristupiti. Kao redoviti članovi pristupiti želeći nesmiju ipak kod njihova pristupa ili potvornoga pristupa 50-tu godinu života svoga prekoračiti, te moraju da su tjelesno i duševno zdravi.

Pristupajući imadu se društvenomu liečniku prestaviti, te se upis u društvo računa od onoga dana, kada je dotičnika liečnik kao sposobnoga primio.

Osobe, koje su takvom kroničnom bolešću opterećene, da ih ista već kod pristupa i za budućnost za posao sasvim nesposobnima čini, mogu samo uz izdavanje očitovanja, da se u slučaju bolesti izviruće iz gornje boli podpore odriču, primljene biti.

Isto tako neće se za bolesti kod pristupa zatajene nikakova podpora odobriti.

Na zahtjevanje odbora imade se kod pristupa u društvo rođenica pri-donijeti.

Kod preuzimanja tvornica i zborova može se na zaključak odbora, ali to samo za osoblje na dan preuzimanja nalžeće se od gore navedenih ustanova odstupiti. Za svakog poslie pristupivšega valjaju ova pravila.

Svaki član imade upisninu platiti koja se može i u četiri obroka platiti. §. 7. Uplate diele se na tri razreda, te redanje u iste može samo po razmjerju zaslužbe slediti.

Zenske i osobe izpod 15-te godine mogu samo u I. i II. razred stupiti.

Uplaćivati se može samo unapried i to sledjećim načinom:

Razred	Upisnina	Nedjeljni prinesak	Nedjeljne podpore u bolesti
I.	1 for. — kr.	— for. 10 kr.	3 for. — kr.
II.	1 for. — kr.	— for. 15 kr.	4 for 50 kr.
III.	1 for. — kr.	— for. 20 kr.	6 for. — kr.

Lječnik i ljekarije su bezplatne.

Osobe izpod 15-te godine plaćaju 50 nov. upisnine.

Pojedini dani prieko nedjeljnoga vremena bolesti računaju se kod I. razreda za 40 nč., kod II. razreda za 60 nč., a kod III. razreda za 80 nč.

§. 8. Svaki član može u viši ili niži razred pristupiti. Promjena razreda nemože se ipak za vremena bolesti ili oporave sbiti.

Kod prestupa jednoga člana u viši razred, uživa isti u slučaju bolesti još 8 nedjelja prava prijašnjega razreda. Priestupajući članovi moraju se također društvenom liečniku predstaviti, na izkaz kojega odbor pravo imade prestup u viši razred uzkratiti. Prestupi li koji član u niži razred, to je isti u slučaju bolesti još za 4 nedjelje u uživanju višega razreda, te uživanje nižega razreda počimlje u petoj nedjelji.

§. 9. Slobodno je svakom članu liečenje po društvenom liečniku odreći se, te na svoj trošak liečnika si uzeti. Ali u tom slučaju imade društveni liečnik pravo nadzirati, te samo on doznačnice na podporu izdati može.

Samo kod nenadano nastaviših osobito opasnih slučajeva bolesti ili ozlede, hoće se liečenje drugoga kojega liečnika po društvu nagraditi, nu to samo po

opravdanih zahtjevih i tako dugo, dokle društveni liečnik potreboću konstatovao bude. Za neuporabu liečenja bezplatnoga i primanja liekarija nepostoji nikakova naknada.

§. 10. Osam nedjelja od dana prestupa imadu oni članovi, koji su svojimi uplatami zaostali, nisu u slučaju pravu na podporu, nu ista davat će se samo onda, ako bolest nije dokazanim načinom kroz čupanje, pijanstvo ili kroz zapuštanje ka potrebnih poznatih zdravstvenih naredaba, prouzročena; ako se nadalje razboljeni član u javnoj bolnici nalazi, a osim toga društveni liečnik stanje bolesti od nedelje do nedelje označi. Član nalazeći se u zatvoru radi prostoga zločina, ili ako bolest jednoga člana nije propisanim načinom prijavljena, nedobiva isti nikakove bolestničke podpore. Isto tako može se članu, koji naredbama društvenog liečnika se nepodvrgne ili iste neizvrši, na zaključak odborov, bolestnička podpora uzkratiti.

U slučaju nastavše od tako zvanih tajnih bolesti nesposobnosti za radnju, imade bolestni pravo, za bezplatnoga liečenja i pomanje liekarije.

Ako je dotičnik u javnoj bolnici na obskrbi, plaća društvo samo pristojbu za obskrbu. Davanje bolestničke podpore počinje danom prijave po ustanovama društvenoga poslovnika; za bolesti, koje preko tri dana netraju, nedaje se, osim u slučaju dobivene ozlede kod zvaničnoga posla, nikakova podpora.

Nedelja ili svetac nerachuna se kao dan prijave ili poslednji dan.

§. 11. Ako koja bolest dulje nego 26 nedjelja traje, smanjiti će se bolestnička podpora na polovicu.

Kod bolesti nadmašćih jednu godinu odlučuje odbor, da li i u kojem iznosu bolestnik i nadalje po razmjerju zaklade podporu dobivati imade. Članovi, koji su čitavu godinu svoju bolestničku, podporu uživali, mogu samo po izmaku 6 mjeseci opet u uživanje svoje bolestničke podpore stupiti; nu za bolest, za koju su se cjelogodišnju podporu dobivali, samo po izmaku jedne godine i to polovicu podpore.

§. 12. Ako se ozdravljeni u vremenu od 13 nedjela opet razboli, to će se drugo razboljenje kod računanja vremena kao nastavak prve smatrati.

Iza težkih bolesti može se bolestnička podpora na doznaku društvenoga liečnika na stanovito vrijeme i to u polovici kao uporabna podpora davati.

§. 13. Za člana koji se u bolnici obskrbljuje, plaća društvo dotičnoj bolnici obskrbnu pristojbu, ali to samo za vrijeme od 1 godine. Po izmaku iste dobiva član dotičnu za dulje bolovanje polovicu njegove po društvenih pravilih opredjeljene podporne pristojbe.

§. 14. Svaka rodilica, koja kroz vrijeme od 9 mjeseci k' društvu pripada dobije po pravilih ustanovljenu bolestničku podporu za jednu nedjelu, kao pristojbu za porodaj.

§. 15. Članovi, koji se izvan društvenoga siela presele, moraju radi postignuća bolestničke podpore od nedjele do nedjele liečniku svjedočbu prido-niti, koja ne samo po dotičnom liečniku, nego također načelniku članova obitavališta podpisana i občinskim pečatom providena biti mora.

§. 16. Za vrijeme bolesti jednog člana mora isti njegove prineske i nadalje uplačivati te će mu se dotični prinesak od dospelog bolestničkog novca odbiti.

§. 17. U onih slučajevih bolesti, koji dotičnu osobu za radnju nesposobnom neučine pristoji bolujućem samo na bezplatno liečenje i primanje liekarija pravo.

§. 18. Prinesak za pogrebne troškove izplatiti će se za svakoga redovitoga člana u dobi od 15 god. na gore, ako isti sa njegovimi po pravilih ustanovljenimi prinescima zaostao nije i ako je od pristupa ili potvornog pristupa najmanje 8 nedjela prošlo u ruke zaostavših i za pokojnika zakonitih nasljednika i to uz podnesak svjedočbe potvrđujuće smrt dotičnika, te izdane po društvenom liečniku u iznosu od 30 for. a. nv.

Takav prinesak moraju zakoniti nasljednici najdulje za 8 nedjela od dogo-divše se smrti podignuti, u protivnom bo slučaju isti k' društvenoj blagajni

pripasti imade, osobe izpod 15 godina dobivaju uz iste pretpostave 15 for. kao prinesak za pogrebne troškove.

§. 19. Oni članovi, koji kroz 8 nedjela svojih uplata obdržavali nebudu brisati će se. Članovi, koji po pravilih određene pristojbe bez njihove krivine plaćati u stanju nisu, mogu na svoju molbu po odboru privremeno od davanja pristojba i to samo za vrijeme od 8 nedjela oprošteni biti.

Neplaćeni prisneci imadu se po izmaku dopuštenoga roka sa tekućimi uplatami pripisati, ili u slučaju bolesti od bolestničke podpore odbiti.

§. 20. Članovi, koji hotimice društvu štetu prave, mogu se iz istoga za-
ključkom odbora izključiti.

§. 21. Svaki član ovlašten je po izpunjenju njegovih po pravilih određenih obaveza u svako vrijeme iz društva izstupiti, no mora to ipak povratkom članovne knjige kod upraviteljstva (vidi poslovni red) prijaviti, ne učini li se to imade se član kao izključen smatrati. Izstupivši član u opreci sa izključenimi neimaju u slučaju njihova povratka u društvo upisnine platiti, ali ipak su isti, glede ostalih prava, kao i obveza novo pristupivšim članovom sasna ravnostavljani. Kako izključenje tako i izstupanje iz društva su ova prava na užitak društvene zaklade i prava upravo izgubljena. Plaćeni prisneci u društvu nevrataju se.

Društveni imetak. §. 23. Društveni imetak sastoji se:

A) iz rukovođenja zaklade; ovamo spadaju sve uplate za bolestničke podpore kao i upisnine.

B) iz pričuvne glavnice; ovamo spadaju svi izvanredni društveni prihodi kao: pokloni, zapisi, užitci i t. d. Društveni imetak smije se samo na društvene svrhe upotrebljavati, gdje se imadu pouzdano i plodonosno uložiti.

Društveni gibučji imetak, kao i društveno vlasništvo osjegurajući spisi imadu se u društvenoj blagajni čuvati; ista mora, da imade 4 ključa, od kojih jedan predstojnik, ili njegov zamjenik, a jedan blagajnik dobije. Treći ključ imade se na 4 nedjele jednomu od ostalih odbornih članovah dati, tako da se blagajna samo po svoj trojci zajednički otvoriti i zatvoriti može; — čega radi također isti u ovom vremenu društvu za sadržaj blagajne jamče. Blagajna se imade u društvenih prostorijah nalaziti. Oni cjenavi papiri ili spisi, koji se kod rukovođenja upotriebiti nemogu, imadu se po odboru 10-orice izabranom u zastupničkoj sjednici kod jednog sjegurnoga zavoda položiti, te se mogu po istom samo u sporazumku sa odborom odanle podignuti.

Uprava. §. 24. Uprava društva sastoji se iz predstojnika, njegovog zamjenika, tajnika, blagajnika, dvaju perovođa i 24 odbornih članova.

Predstojnik i njegov zamjenik imadu se posebno birati. Ostali društveni častnici i odbornici biraju se zajedno, tajnika, blagajnika i perovođe bira odbor iz svoje sredine. Zastupnička sjednica bira jošte 6 zamjenika za odbor da se za slučaj izstupa jednoga odbornika miesto istoga popuniti uzmogne. Izbori svršuju se jednostranom većinom glasova, te vriede za jednu godinu. Sve odbor-
ničke časti su začastna zvanja, no može se ipak službenikom na predlog odbora po zastupničkoj sjednici nagrada dozvoliti.

§. 25. Odbor imade pravo kod nazočnosti 10 članova zaključke stvarati. Društveni liečnici mogu samo savjetujući odborskim sjednicam prisustvovati.

§. 26. Kod svih izbora, u obće kod svih glasovanja odlučuje jednostavna većina glasova. Kod jednakosti glasova imade se onda predlog kao neprihvaćen smatrati. Kod izbora imade se onda novi izbor, a ako onaj neuspije užti izbor odrediti.

§. 27. U djelokrugu spadaju: a) svi oni poslovi, koje naročito predstojnik ili zastupnička i glavna skupština neobavlja; b) ovlašten je isti za dvije trećine većine odobrenoga člana na odstup od njegova zvanja prisiliti.

Također službenici mogu tim načinom na odstup prisiljeni biti, a njima pravo utoka na zastupničku sjednicu pristoji.

Svaki odborni član, koji u trih uzastopce sliedećih sjednicah o upravi društva sudjelovao nebudu, smatra se kao da je istupio.

Sve uime zavoda izdati se imajuće isprave mogu se predstojniku, perovodi i zamjenito po jednom odbornom članu potpisane biti; ako se pako o novčanih iznosih radi, mora onaj odborni član blagajnik biti.

§. 28. Predstojnik imade sliedeće službe obavljati: a) on imade društvo prema trećim osobama i kod suda zastupati; b) sve skupštine sazivati, istim predsjedati, te uz podporu ostalih odbornih članova na to paziti, da se pravila obdržavaju; c) sa odborom proračune i računska izvješća svake godine do mjeseca ožujka sastaviti, te glavnoj i zastupničkoj sjednici podnijeti; d) zaključke zastupničke sjednice izvesti.

§. 29. Pisarničke poslove obavljaju po odboru imenovane te istome odgovorne osobe.

Društvene ličnike imenuje odbor, kojemu su isti također pogledom na djelovanje u društvu odgovorni.

§. 30. U svrhu nadziranja društvene uprave bira zastupnička skupština za vrijeme jedne godine odbor pregledača, sastojeći se iz 5 članova.

Ona trojica, koji po izabranoj petorici pregledača, najveći broj glasova imadu, jesu zamjenici glasova.

Taj odbor pregledača mora kroz čitavu godinu djelovanja odbora upravno nadzirati.

§. 31. Petorica članova ovlašćeni su uvid u knjige uzeti i nadzirati sveukupno rukovođenje posla.

Skupštine. A. Zastupnička skupština.

§. 32. Zastupnička se skupština sastane: a) svake godine u mjesecu travnju; b) na zahtjev pregledača; c) na zahtjev glavne skupštine.

Držanje zastupničke skupštine mora najmanje 4 nedjelje prije u obće, u svakoj podružnici pojedince obznani. Ista se u sielu društva obdržavati imade.

§. 33. U djelokrug zastupničke sjednice spada: a) izbor odbora; b) izbor pregledača, odbora desetorice (§. 23.); c) primanje izvješća pregledača, i odnosno davanje obveznica; d) određene nagrade službenikom nalazećim se kod uprave (§. 24.); f) zaključivati o preinaci uplata i ostalih pristojba po članovih ili društvu plaćati se imajućih po stanju društva, kao i način i vrst uplate, ali ipak moraju se ovakove preinake, kao i uobće sve preinake pravila, prije nego se obave vladi podastrijeti; g) Razduženje društva: u Zastupničkoj skupštini imadu samo zastupnici pravo siela i glasa.

Zastupnička skupština jest ovlašćena zaključke stvarati, ako je jedna trećina članova zastupana.

Ako sazvana zastupnička skupština nije sposobna zaključke stvarati, te dođuća skupština nije na stanovit broj članova vezana, te se također i za glavnu skupštinu ustanovljuje. Valjane zaključke stvara zastupnička sjednica za čitavo društveno okružje. Kod svih glasovanja odlučuje obična većina glasova nazočnih zastupnika.

§. 34. Putni troškovi i izdatci zastupnika naknadiiva blagajnik; no mogu se članovi iz pokrajine po članovi stanujućih u Osieku ili po izabranih već zastupničkih zastupati dati. Nijedan zastupnik ipak ne smije više nego tri zastupnika dotično 90 članova zastupati.

B. Glavna skupština. §. 35. U djelokrug glavne skupštine, koja svake godine u Osieku i u svakoj podružnici stanovito u mjesecu ožujku, inače pako na zahtjev odbora ili najmanje 30 u mjestu skupštine ili okolice stanujućih pravo glasa imajućih članova obdržavati ima, spada: a) izbor zastupnika; b) predlog računskih izvješća i c) svi oni poslovi, koje posebno zastupnička skupština ili odbor neobavlja; ista je sposobna zaključke stvarati, ako je najmanje jedna desetina dotičnoga mjesta nazočna.

Obranbeni sud. §. 36. Kod razpra, nastavih između društvenih članovah u poslovih društvenih imade ponajprije predstojnik pokušati iste dobrim putem

izmiriti, nepode li to za rukom imade se parbeće stranke na obranbeni sud uputiti, kojega oživotvorenje i postupak ustanova zakona L. IV. glava III. u 9. odsieku od god. 1868 označuje.

Razpust. §. 37. U slučaju razpusta obćeg slavenskog bolesne podupirajućeg društva imade se preostali, po pokriću dugova imetak, za utemeljenje drugog ovomu sličnog zavoda, u koji svi kod razpusta pravo uživajući članovi obćeg slavenskog bolesne podupirajućeg društva primljeni biti moraju na sigurno mjesto pohraniti.

Ako se za 5 godina takav zavod oživotvorio nebi, to su glavnica, kao podpora za bivše društvene članove, koji su za radnju nesposobni — upotriebiti imade, ako takovih poslije 50 godina neima, pripada ostatak sirotinjskim blagajnam grada Osieka i nalazećih se podružnicah.

§. 38. Da zaključak o razpustu valjan bude, potrebita je nazočnost tri četvrtine zastupnika.

Kako zaključak razpusta, tako i razpustni nacrt imade se prije izvedenja vladu podastrieti.

U Osieku 15. Ožujka 1877.

Joh. Argirović v. r. priv.: Predsjednik, Weiss Hinko v. r. priv.: Perovođa.«¹⁷⁷

U očekivanju vladinih rješenja osnivači Opće bolesničke blagajne intervenirali su kod vlade i brzojavima. Tako Hinko Weiss traži brzojavno od vlade, da se što prije riješi pitanje potvrde pravila Obćeg slavenskog bolesne podupirajućeg društva. Na tu brzojavku odgovorila je vlada preko Gradskog poglavarstva, pozivajući se na već svoje donijeto rješenje od 16. srpnja 1877. g.

Prije osnivanja Općeg slavenskog bolesničkog podupirajućeg društva bili su osječki radnici članovi Budimpeštanske radničke bolesničke i invalidske blagajne. Ona je imala u Osijeku u Gornjem i Donjem gradu svoje podružnice. Pošto vlada nije žurila s odobrenjem pravila Općeg slavenskog bolesničkog podupirajućeg društva sa sjedištem u Osijeku, uputio je Glavni odbor Budimpeštanske radničke bolesničke i invalidske blagajne 12. VII. 1877. g. molbu, da može i nadalje da zadrži svoje podružnice u Osijeku. Ta molba, čini se, da je i ubrzala odluku vlade u Zagrebu, da se u Osijeku dozvoli djelovanje Općeg slavenskog podupirajućeg društva. Prije svega, Gradsko poglavarstvo u Osijeku radije je gledalo organizaciju osječkog radništva postavljenu na lokalnoj bazi, nego ako takvim društvom, makar ono bilo i podružnica, rukovodi dobro organizirana centrala, koja se pored toga nalazila u Budimpešti, i tada bila centar pokreta i aktivnosti mađarskih radnika. Pored toga, gradonačelnik Živanović u svom dopisu Zemaljskoj vladi ističe da su podružnice Budimpeštanske radničke bolesničke i invalidske blagajne u Osijeku ilegalno radile i poslove, koji nisu bili predviđeni pravilima, pa to uzima kao argumenat da im se ne odobri rad. Ostaje neraščišćeno pitanje zašto su osječki radnici prišli formiranju posebnoga bolnopotpornog društva, kad je u Osijeku već postojala organizacija sličnog karaktera. Možda je kod toga imao svoju ulogu i nacionalni momenat i partikularizam s obzirom na korišćenje financijskih sredstava društva. Svakako su osnivači

¹⁷⁷ Državni arhiv Zagreb, br. 14548/1877.

Općeg slavonskog podupirajućeg društva imali za cilj da s njegovim osnivanjem prodru i u druga mjesta Slavonije, da organiziraju i okupe oko sebe radnike Vukovara, Našica, Đakova, Virovitice, Sl. Broda i drugih mjesta.

Donosimo dopis »Poglavarstva sl. i kr. Grada Osijeka« od 27. VII. 1877., koji je u vezi s tim bio upućen Zemaljskoj vladi u Zagrebu. Taj dopis glasi:

»Visoka kr. zemaljska Vlado!

Usljed Visokoga dopisa od 17. o. m. br. 14.302, kojim je smjerno podpi- sanom poglavarstvu dostavljena na bezodvlačno izvještje molbenica glavnoga odbora budimpeštanske radničke bolesničke i invalidske blagajne, molećega za dozvolu, da Osiek dolnji grad i nadalje ostati mogu predmjestima toga društva, izvještjuje se Visokoj kr. zemaljskoj Vladi uz povratak komunikatah u pokor- nosti da smjerno podpisano poglavarstvo nije za to, da se toj molbi zadovolji, a to s' toga, što je u najnovije doba ovdje opaženo, da to društvo teži i za skrivenim svrhama, koje u društvenimi pravili dakako iztahnute nisu, što je nadzor ovdje tim teži, što rukovođenje ovdešnjih predmjestah biva iz drugih mjestah i naime iz Budimpešte i napokon, što je Visoka kr. zemaljska Vlada odpisom od 16 o. m. br. 12.321 na prošnju članovah istoga društva u gradu ovom prebivajućih već u načelu dozvoliti blagoizvolila, da se u gradu Osieku ustroji »obće slavonsko bolestne podupirajuće društvo« dakle društvo slično no od ovog budimpeštanskog posve odcepljeno, koje neupravljeno sa strane držati će se strogo svojih prema učinjenim opazkama izpraviti se imajućih pravilah te neće stranpudicom udariti.«¹⁷⁸

Vlada je na to uputila Kr. ug. ministarstvu za unutarnje poslove u Budimpešti slijedeći odgovor Glavnom odboru budimpeštanske rad- ničke bolesničke blagajne:

Neposredno ovamo podnešena sa 4 priloga obložena molbenica Glavnoga odbora budimpeštanske radničke bolesničke, nemoćničke blagajne, od 12. srp- nja 1877. molećega za dozvolu, da u Osieku gornjem i donjem, nadalje ostati mogu predmjestima (filiale) toga društva, čast je ovome kr. zem. vlad. odjelu, u prigibu skromno kr. ministarstvu priobćiti, sa molbom, da blagoizvoli istu sa prilozima povratiti dati dotičnomu odboru sa uputom, da se molitelj od strane ovog zem. vladinog odjela zadovoljiti nemože, pošto se sada ustrojava u gradu Osieku »obće slavonsko bolestne podupirajuće društvo«, koje sasma istu svrhu imade kao budimpeštansko društvo.«¹⁷⁹

RADNIČKO OBRAZOVNO DRUŠTVO U VARAŽDINU

1. veljače 1875. dopisnik »Radničkog prijatelja« iz Varaždina piše:

»Nu kod nas je kao da se pokret ni neopaža. Pa ipak postoji. Malo nas imade samo, koji smo svjestni zadaći svojoj, koji razumijemo što i kako nam preduzeti valja, da si ne samo materijalno stanje popravimo, već da si i ste- čemo onaj položaj, na komu bi radnici, kao što jednopravni državljani, stajati morali.

¹⁷⁸ Državni arhiv Zagreb br. 6643/1877.

¹⁷⁹ Državni arhiv Zagreb br. 14937/1877, od 27. srpnja 1877.

Radilo se kod nas na ustrojenju radničkoga društva; pojedini radnici dadeše si velikoga truda, da potaknu misao udruživanja — ali žalibože: naša braća u Varaždinu trpe isto tako kao i svugdje drugdje pod onom ustanovom današnjega društvenoga sistema, što samo onomu stališu izobraženost i nauke pruža, koji porodom svojim već u stanje dolazi, da se »odličnijim stališem« nazivati može. Naš radnik dakle nije još toliko izobrazen da bi potrebu udruživanja uvidjeti mogao. Neudajmo mi stoga radniku krivnje, nerugamo mu se stoga, nego ga sažaljujemo — i ujedno bacamo svu krivnju na onoga, koji je tomu kriv. Ali tko bi kriv biti mogao? Zar je diete radnika samo što naučiti moglo? Nitko nije za vrijedno pronasao, da djete sirotinje podučava, da mu daje sredstva bistrom pameti prosuđivati odnošaje današnje dobe.

Premda si mala jedna hrpica radnikah truda daje, da nas sve sjedini, da društvo ustroji, ipak je dosada preslaba još da vlastit, društvo ustroji. S toga se zametnula misao u nas, nebi li svrsishodno bilo, zagrebačko radničko društvo protegnuti na cijelu Hrvatsku i Slavoniju, da bude i radnikom i manjim gradovom omogućeno, blagodati društva uživati. Ostvari li se ova zamisao, ustrojili bismo u Varaždinu podružnicu zagrebačkoga društva — pa nam na taj način moguće bilo udruživanje radnikah u našoj domovini sve dalje i dalje put krčiti, dok do žudenog cilja dođemo; do čvrste, temeljne organizacije cielokupnoga radničkoga stališa.«¹⁸⁰

Međutim, situacija u Varaždinu nije bila tako crna kako ju je predstavio dopisnik »Radničkog prijatelja«. U travnju iste godine donosi »Radnički prijatelj« (broj 16 od 16. IV. 1875. g.) vijest: »Varaždinski drugovi zakazali su za danas opću radničku skupštinu«. U vezi s tim Varaždinci su javili:

»Ne samo u glavnom gradu Hrvatske i u drugom gradu zemlje — u Varaždinu — počeli su se radnici sve više kretati. I mi Varaždinci smo došli do spoznaje, da možemo napredovati, kako moralno, tako materijalno, jedino ako budemo jedinstveni. Mi Varaždinci također smo čvrsto odlučili, da osnivamo društvo za obrazovanje i tako stvorimo jaki član u lancu hrvatskih radničkih organizacija. Ali kao i svugdje postavlja nam se i u Varaždinu razne zaprijeke. Nitko ne pomisli, da nam upravo zaprijeke daju podstreka na hrabriju borbu i da nam upravo one mogu biti od koristi za postignuće naših ciljeva.

Naš drug Drussany sazvaó je za nedjelju 18. u 3 h popodne slobodnu radničku skupštinu i prijavio istu u petak 16. IV. u 9 h prije podne kod gradskog kapetana. Gradski kapetan je bez prigovora dozvolio održavanje skupštine. U subotu poslije podne gospodin se predomislio, jer se pokajao što je izdao jednu »liberalnu« dozvolu. U zakonu o pravu sakupljanja našao je §. 2., prema kojemu treba skupštinu najaviti 3 dana unaprijed. Prema §. 8 ne smije sazivati skupštinu stranac, ali nažalost drug Drussany je Bečanin (stranac) i najavio je skupštinu 2½ dana ranije mjesto 3 dana. Krivnja je ipak na gradskom kapetanu, jer je trebao i kod predaje prijave znati zakonska pravila. Ili on to ne zna? Kako će onda radnik poznavati zakone? Oslonili smo se na dozvolu i vršili pripreme za skupštinu. Drugovi iz Zagreba počastili su nas svojim delegatom i pisma sa pozdravima stigla su sa sviju strana. Tražili smo, da se povuče zabrana i jedan naš drug, Horvat, preuzeo je zadatak da on sazove skupštinu. Sve uzalud. G. gradski kapetan ostao je kod svoga — ne može. Mi se time ne damo zaplašiti i nastojati ćemo da odbacimo sve zaprijeke te ići dalje na putu organiziranja. Skupština će se održati u nedjelju 2. maja u 3 sata poslije podne u dvorani »Prater«.¹⁸¹

¹⁸⁰ »Radnički prijatelj« br. 6. od 7. II. 1875.

¹⁸¹ »Radnički prijatelj« br. 17. od 26. IV. 1876.

Ustanove

redničkog vebrarstva i društva

Karácsmu

Ložica društva.

- § 1. Loža redničkog vebrarstva i društva ustanovljena je, pod imenom i nazivom i u skladu s materijalnom i duhovnom dobrobiti članova.
- § 2. Društvo ima za svrhu podizanje i održavanje moralnosti i pobožnosti članova, a posebno imati za cilj podizanje i održavanje moralnosti članova.

Članovi

- § 3. Društvo sastoji se od članova, koji su svi članovi.
- § 4. Društvo ima za svrhu podizanje i održavanje moralnosti članova.
- § 5. Članovi, koji su svi članovi, podizanje i održavanje moralnosti članova.

Pravila

- § 6. Članovi, koji su svi članovi, podizanje i održavanje moralnosti članova.
- § 7. Članovi, koji su svi članovi, podizanje i održavanje moralnosti članova.
- § 8. Članovi, koji su svi članovi, podizanje i održavanje moralnosti članova.
- § 9. Članovi, koji su svi članovi, podizanje i održavanje moralnosti članova.

Pravila i drugi podaci članova.

- § 10. Društvo ima za svrhu podizanje i održavanje moralnosti članova.

Iako »Radnički prijatelj« nije mogao donijeti izvještaj s te skupštine, jer je prestao izlaženjem, iz dokumenata koji se nalaze u Državnom arhivu Zagreb, a koji su bili upućeni Zemaljskoj vladi u Zagrebu, vidi se da je skupština 2. V. 1875. g. održana. Iz njih se dalje vidi, da je u Varaždinu postojao privremeni odbor »Radničkog izobražujućeg društva«, da mu je predsjednik bio Ivan Ernest, tapestarski pomoćnik. U odboru su se nalazili Adam Drussany, rezbar, Janošić, krojački pomoćnik, Tuhli, postolarski pomoćnik, Welfö, krojački pomoćnik, Josip Weitlmayer, krojački pomoćnik bio je perovođa, odnosno tajnik tog odbora. Taj je odbor izradio pravila »Radničkog izobražujućeg društva u Varaždinu«. Napisana pravila su u odnosu na druga slična pravila drugačije postavljena. Cilj društva je da čuva i unapređuje duhovne i materijalne interese radničke klase (radničkog staleža), a ne kao kod drugih samo članova društva. I ako i »Radničko izobražujuće društvo u Varaždinu« predviđa i počasne članove, to su osobe koje su stekle osobite zasluge za radničku klasu ili za napredak društva. Svoje ciljeve čuvanja i unapređivanja duhovnih i materijalnih interesa radničke klase društvo je mislilo ostvariti širenjem nauke u narodu putem predavanja, putem javnih skupština, sastancima i dogovorima, pjesmom i zabavama i stvaranjem biblioteka. Pored toga, društvo je najavilo da će za postizavanje materijalnih interesa koristiti i druga sredstva. Nema sumnje da su pravila »Radničkog izobražujućeg društva u Varaždinu« bila prijevod, i to jezično i stilski slab prijevod pravila radničkih političko-prosvjetnih društava Austrije. Tako varaždinsko radničko društvo čini već zametak političke organizacije. Evo tih pravila:

§. 1. Svrha radničkog izobražujućeg društva u Varaždinu jest da očuva i unapređuje u duhovnom i materialnom interesu radničkog staleža.

§. 2. Društvo traži da tu svrhu postigne kroz pukovne znanosti predavanja, netajne dogovore, kroz uporabu pjesama, društvene zabave, utemeljenje knjižnice i druge potrebnosti, koje materialnu korist umnožavaju.

§. 3. Sjedište društva nalazi se u Varaždinu.

Članovi: §. 4. Društvo sastoji iz redovitih i počasnih članova.

§. 5. Redovitim članom može svaki valjani radnik postati.

§. 6. Osobe, koje su si osobite zasluge za radnički stalež ili društvo stekli, mogu na predlog odbora kod glavne skupštine počasnimi članovi postati.

Pristup. §. 7. Svaki radnik, koi k društvu pristupiti hoće, ima se kod odbora javiti, i ako nikakav suprot se nedogodi, može takav 14 dana poslije prijavke kao redoviti član uzet biti.

§. 8. Svaki novo pristupljeni član imadu u ime upisnine 30 nov. a. o. i mjesčni prinesak od 20 n. a. o. nositi.

§. 9. Svaki redoviti član, koji sa mjesečnim prineskom više nego dva mjeseca u zadku ostane, bit će od društva kao izključen smatran.

Prava i dužnosti članova. §. 10. Redoviti članovi imadu jednako pravo na sve iz društva crpljene koristi, imadu glasovno i izborno pravo kod svih skupština.

§. 11. Počastni članovi imadu redovitim članom jednaka prava, izim glasovnog i izbornog prava.

§. 12. Svaki redoviti član dužan je, sve za namirenje društvenih troškova prinašati, svima se zaključcima društva pokoravati, ustanove i svih točaka vršiti i poštenje društva u svako vrijeme čuvati.

Izstup. §. 13. Izstup sledi samovoljno kroz prijavljenje, nesamovoljno kad prinesak od dva mjeseca plaćen nije i kroz isključenje radi znatne oziede dužnosti napram društvu. Član koj opet k društvu pristupi, imade kod svog ponovljenog pristupa višak od 30 n. a. o. platiti. Izključenim članovima, biti će opet pristup dopušten, ako se kod odbora od ljage očisti.

Vladanje. §. 14. Upravljanje društva jest jednom odboru predano, koji kod redovite glavne skupštine kroz veći broj glasova na pol godine odabran bude. Isti se sastoji iz 6. članova. U odbor može se svaki redoviti član birati, izim oni koji su od društva plaćeni.

§. 15. Odbor se sastoji od jednog predstojnika, njegovog zamjenika, jednog perovođe, jednog računovođe, istog namjestnika i jednog blagajnika, — oti budu svaki pojedini, a drugi odborni članovi u obće odabrani.

§. 16. Ako jedan u odbor izabrani član se na tom zahvali, ili na kakav drugi način se u trajanju njegovog služećeg vremena upravi odmakne, to će se u dojučoj mjesечноj skupštini mjesto istog novi izbor preduzeti.

§. 17. Odbor se brine za tekuće poslove, njemu je izdatak i primitak povjeren, i ima kod polugodišnje glavne skupštine račun vrhu toga dati, koji dva nadzornika nadgledaju. Oti nadglednici budu kod posljednje mjesечne skupštine odabrani.

Takav je također dužan, na želju od najmanje pet članova uvid u poslovne knjige dopuščati.

§. 18. Unutra i vani zastupa društvo predstojnik ili njegov zamjenik, kao i sva izrađivanja i obznanjivanja na svršetku podpis predstojnika i perovođe iziskuju.

§. 19. a. Odborni član nesmije više van jedno mjesto u drugih društvah zastupati, b. Svaki u odbor izabrani član mora najmanje dva mjeseca k društvu pripadati, c. Ako koji član odbora svojim dužnostima nedosih, ili se kojoj dužnosti nepodvrgava, može od odbora pod navodom uzroka kod dojučde skupštine svoje službe lišen biti.

Skupštine. §. 20. U prvoj polovici svakog mjeseca, može jedna skupština obdržavana biti, koja 8 dana unapried proglašena biti mora, i kod koje za vriednost najmanje četvrti dio članova se iziskuje.

§. 21. Svake pol društvene godine obdržavati će se glavna skupština za koje obdržavanje je najmanje polovica članova od potrebe.

Ista se ima 14 dana unapried uz naznačenje dnevnog reda u društvenih prostorijah objaviti.

Osobita opredjeljenja. §. 22. Valjani zaključci budu u svima skupštinama većinom glasova stvoreni. Mjenjanja u ustanovah mogu samo u glavnoj skupštini preduzeta biti, gdje dvie trećine od naznačenih članova za to glasovati moradu.

§. 23. Ako koji član svojim mjesечnim prineskom kroz bolest ili koji drugi lahko opravdani uzrok popriečen bi bio, mogu mu oprošteni biti, nu imade je poslie nadoknaditi.

§. 24. K tekućim poslovom nepotriebito društveno dobro, imade se odma plodonosno uložiti.

§. 25. Tko može dokazati, da je među 3. posljednjimi prošlimi mjeseci član društva istog staleža bio, neimade nikakove upisnine platiti.

§. 26. Svi u društvu dolazeći izbori, imadu se putem glasovnih cedulja obaviti.

Razpravni sud. §. 27. Psovke među članovi društva zbog društvenih događajah bit će od jednog iz 7. članova sastojećeg suda razpravljene; K tom sudu izabere svaka stranka 3 člana; tih šest izaberu jednog sedmog kao ravnatelja,

nemogu li se stranke radi izbora ravnatelja sjediniti, onda odredi kocka; proti osudi nije utok dopušten; — Neizabere li koja stranka kroz 8 dana poslie objave nikakove sudce, smatra se kao propalom.

Razprš. §. 28. Da se o ukinutju društva dogovori, moradu kod glavne skupštine najmanje tri četvrtine članova nazočni biti ili dvie trećine od svih prisutnih za ukinuće glasovati. Poslie društvenog ukinutja, prede društveno dobro na koje između 10. godina ustanovljeno društvo.

Primjedbe državnog tužioca na ta pravila bile su, kao što se vidi, sljedeće:

Glede dostavljenih ovamo ustanovah radničkog izobrazujućeg društva, u Varaždinu čast je kralj. državnom nadodvjetničtvu iztaknuti sljedeće nedostatke:

§. 1. je nerazumljiv. U §. 2. valjalo bi u mjestu rieči: »druge potrebštine« jasan, sredstva za polučenje društvene svrhe bjelodano označujući izraz uvrstiti, da se uzmogne razabrati, koje su vrsti »one potrebštine«, koje po posljednoj izreci ovoga § imadu »materijalnu korist umnožavati«.

U § 12. ima se izreka »sue za namirenje i t. d.« promijeniti u opredieljen pojam.

U § 13. valja naznačiti, što se pod »znatnom ozledom dužnosti napram društvu« razumjevati imade.

Iza §. 13. ima naslov »vladanje« biti promijenjen u rieč: »uprava«.

§. 16. nije jasan, ter bi se promijeniti imao.

Uvodne rieči §. 18. »unutra i vani« imao bi glasiti »naprama oblastim i trećim osobam«.

§. 19. lit a) nije razgovetna, u §. 20. neka posljednja izreka glasi: za valjanost zaključakah iziskuje se prisutnost bar četvrtine članovah«, — dočim bi se na početku istog §-a naznačiti imalo, u kojih se slučajevih i na čiji zahtjev može ili mora mjesečna skupština obdržavati.

U §. 21. treba uvrstiti ustanovu, da se o mjestu, vremenu i o dnevnom redu obdržavati se imajuće skupštine ima svagda redarstvena obalst obavie-stiti.

U §. 22. treba ustanove po kojoj su promienjena društvena pravila imadu podnesti kralj. zemaljskoj vladi na odobrenje.

§. 23. sadržaje kroz protuslovnju ustanovu, dočim s jedne strane navada razloge, s kojih se kojemu članu prinosci »oprostiti« mogu, a s druge strane veli, da je dotični član dužan kasnije nadoknaditi prineske.

§. 25. valjalo bi jasnije stilizirati.

U §. 27. neka se rieč »dogođaja« izmieni opredieljenim pojmom, a isto tako rieč »ravnatelja« sa predsjednikom. —

Na koncu istoga §-a neka se mjesto izreke: »smatra se kao propalom« uvrsti ustanova: »smatra se, da je ova stranka bila tužiteljem, da je od tužbe odustala, ali je pako bila tuženik, taj odbor za nju bira sudce, akoli pako nijedna stranka neizabere sudca tad se priepor smatra izravnanim«.

Naslov posljednjemu 28 §-u ima glasiti: »razlaz« (mjesto razprš) a u istom neka se jasno ustanovi, u koje svrhe imade biti obraćena društvena imovina, pošto je društvo zadovoljilo svojim obavezama.

Konačno se primjećuje, da je stilizacija ciele osnove vrlo loša i manjkava, te se prema tomu u svemu izpraviti imade.¹⁸²

Pismo, koje je Zemaljska vlada uputila Gradskom poglavarstvu u Varaždinu, glasi:

¹⁸² Državni arhiv Zagreb br. 7905 od 12. svibnja 1875. i 969/gr. od 22. svibnja 1875.

»Tamošnjim izvijestjem od 22. Travnja 875 br. 1907 ovamo podastrta pravila »radničkog izobrazujućega društva u Varaždinu« kako su sada, nemogu se odobriti, nego se šalju gradskom poglavarstvu, da ih odnosnomu odboru ustrojiti se imajućega društva uz sljedeće primjetbe povratit:

1.) §. 1. osnov pravilah jest nerazumljiv, ter se stoga svrha društva imade točno i razumljivo ustanoviti tako, da u tom obziru nebude nikakove dvojbe u tumačenju odnosno ustanove.

2.) U §. 2. imadu se također posve razumljivo i razgovetno navesti sredstva, kojimi se u §. 1. ustanovit se imajuće društvena svrha postići namjerava; jer kako sada sbog toga §-a glasi, najme: pukovne znanosti, netajne dogovore, i druge potrebstine, koje materijalnu korist umnožavaju, nije jasno, što da se pod ovimi izražaji razumjevati ima.

3.) U §-u 4. neka se rieč: »i počastnih članovah« izostavi, jer ovo društvo prema zadaći svojoj postizava svoju svrhu neposrednim osobnim učestovanjem svojih društvenih članovah, stoga odpada svaka potreba počastnih članovah, kojih uvadanje polag poprimljenih društvenih načelah kod znanstvenih i prosvetnih zavoda i društavah, prema njihovoj obćenitoj zadaći, mjesta imade.

Prema tomu imade se izpraviti i — sve ostale ustanove pravilah glaseće o počastnih članovih.

Napokon imade se u pravilah ustrojiti se imajućega društva uvrstiti posebna ustanova glaseća ovako:

»Politička oblast vrši pravo nadziranja u smislu postojećih zakonah po svojem povjereniku, koi je vlastan u glavne i mjesečne skupštine dolaziti, izvednju društvenih pravilah protivče se zaključke obustaviti i ukinuti, pak u slučaju potrebe sjednicu dignuti i dotičnu skupštinu raspustiti.«

(vidi br. 202/47—875.)

Ovako izpravljena pravila mogu se u trih istoglasnih primjerih preko toga gradskoga poglavarstva podnieti da budu i podpisana po ustrojnom privremenom odboru.

Gradsko poglavarstvo imade ih tada uz izvjestje ovamo podastrieti, te će podjedno u smislu § 14. društvenoga zakona od 26 studenoga 852 ovamo svoje mnijenje izjaviti.¹⁸³

Kada je »C. kr. namjesništvo u Brnu« obavijestilo »Kralj. Hrv. Dal. Slav. Zem. Vladu« o vezama H. Wanke-a sa Weitlmayerom u Varaždinu i Pravdicom u Petrinji¹⁸⁴ i kada je Weitlmayer bio uhapšen, uputilo je Gr. poglavarstvo u Varaždinu Zemaljskoj vladi izvještaj o radu Radničkog izobrazujućeg društva i vezama Weitlmayera s ovim društvom. Taj izvještaj donosimo u cjelini, da bi što bolje objasnili tadašnju aktivnost prvih varaždinskih socijalista.

»Usljed visoke naredbe od 18/6 1875. br. 9892 ima čast ovo Poglavarstvo o djelovanju socialističkoga društva Josipa Weitlmayera sljedeće ponizno izvjestiti:

Josip Weitlmayer, krojački pomoćnik kod Josipa Švarca, je aktivni član i perovođa privremenog odbora za radničko izobrazujuće društvo u Varaždinu. Taj privremeni odbor sastoji se iz predsjednika Ivana Ernsta, tapetarskog pomoćnika, zatim odbornikah Adolfa Drussany rezbara, Janošića, krojačkog pomoćnika, Tulhia, postolarskog pomoćnika, Welföa, krojačkog pomoćnika.

Isti privremeni odbor sastavio je pravila za »Radničko izobrazujuće društvo u Varaždinu«, koja biahu odavde pod 22/5 1875 br. 1907 Vis. Kr. Zem.

¹⁸³ Državni arhiv Zagreb broj 9273 — od 16. VI. 1876.

¹⁸⁴ Državni arhiv Zagreb broj 9892 — 1875 od 5. VI. 1876.

Vladi na odobrenje predložena, te po Vis. Kr. Zem. Vladi naredbom od 16 6 1875 br. 9273 s opaskami za ispravljenje povraćena.

Isti privremeni odbor prijavio je dne 16 5 1875 ovdje javnu skupštinu radničkoga društva za dne 18/5 1875, no održavanje ove skupštine bijaše odlukom od 17/5 1875 br. 1890 zabranjeno na temelju §. 13. radi zaprekah u §. 2 i 8 Zakona od 14/I. 1875.

Pošto su zaprieke postojavše uklonjene, dozvoljeno je odlukom od 29/5 1875 br. 2118 obdržavanje skupštine za dne 2/5 1875. Ova skupština je u prisutju poglavarstvenoga izaslanika obdržavana u granicah Zakona, bez da bi itko najmanjega povoda do proti skupštini uobće oli pojedinim članom skupštine postupati.

Dne 9/6 1875 br. 1358 na poziv Kr. Zem. kao istražnog suda u Gradu zahtijevao je ovašnji Kr. Sudbeni stol prvu obavijest o Weitlmayeru. Isti dan bijaše ne samo kod Weitlmayera premetačina preduzeta po Kr. Sudbenom Stolu i ovogradskom Satničtvu, već su bili preizkani i stavovi ostalih članovah radničkoga društva, dapače u zapleni su po izaslaniku Sudbenoga Stola zapisnici i svi društveni spisi i dopisi, osobito oni, koje je Weitlmayer vodio sa Tausinskiem. Svi ti spisi nalaze se kod Kr. Sudbenoga Stola ovdje.

Upitni Weitlmayer je po ovogradskom Satničtvu na zahtijevanje Kr. Drž. Odvjetništva od 10 lipnja 1875 br. 389 uhićen i u ze Kr. Sudbenoga Stola predan.

Iztraga vodena je po Kr. Sudbenom Stolu vrlo obsežno, te su svi spisi sa iztražnikom Weitlmayerom odpratjeni u gradu na Kr. Zem. kao iztražni sud.

U ostalom čast je ovomu građskom poglavarstvu ponizno opaziti, da je upitni Josip Weitlmayer bio inače čovjek čudi mirne, u poslu marljiv i ponašanja takvoga, da proti njemu nije bilo nikada tužbe; djelovanje oko ovdje upravo po njemu zasnovanog radničkoga društva bijaše — iskreno govoreć — jalovo, jer osim što on pravila toga društva po svoj prilici po njemu sastavljena, što jedna skupština toga društva obdržavana, nije nikada i nikojom prilikom opazio kakav uzpieh njegova nastojanja, ovi radnici ponašali su se vazda mirno, a kakovom demonstracionom prkosu nije bilo nikada traga. Od poslie su spisi ovdje zasnovanoga društva zaplienjeni i Weitlmayer uzaptien, iztrunilo je čitavo društvo bez traga i glasa.¹⁸⁵

Kao što se vidi, u dokumentu je pogrešno označen datum prijave javne skupštine Radničkoga društva, jer je skupština prijavljena 16. IV., a ne 16. V., dakle je skupština prijavljena za 18. IV. a ne 18. V. i zabranjena je 17. IV. a ne 17. V. Dalje je odluka o odobrenju skupštine mogla da bude donijeta samo 29. IV. a ne 29. V., jer je skupština održana 2. V. a i odluka glasi za taj datum.

Varaždinska policija nastoji umanjiti značenje borbe varaždinskih radnika za osnivanje svoga društva, s jedne strane zbog toga, što je Zemaljska vlada dala hapšenju Weitlmayera veliko značenje a s druge strane zbog toga, što su veze Weitlmayera s Grazom i Brnom ostale varaždinskoj policiji nepoznate. Tvrdenju policije, da je zaplijenom društvene archive i hapšenjem Weitlmayera »iztrunulo«¹⁸⁵ društvo bez traga i glasa ne moramo vjerovati, ali nismo u mogućnosti da dokažemo obrnuto. U svakom slučaju za jedan dulji period vremena bio je u Varaždinu onemogućen svaki daljnji rad.

¹⁸⁵ Državni arhiv Zagreb broj 16187/1875 od 30. VIII. 1875. i broj 3150/1875 polt, od 13. VIII. 1875.

NAŠIČKO RADNIČKO DRUŠTVO

Iako u »Radničkom prijatelju« nismo našli bilo kakvog traga o pokretu radnika u Našićama, u dokumentaciji Državnog arhiva — Zagreb ti tragovi postoje. Oni pokazuju da je poslije zabrane »Radničkog prijatelja« u Našićama postojala grupa radnika kao organizaciono jezgro, koje je uspjelo da formira »I. Našičko obrtničko-radničko društvo«. Predsjednik toga društva bio je Ferdo Sladek, tajnik Ignjo Adamović, a blagajnik Anton Weiszhaar. Društvo je podnijelo svoja pravila 28. IV. 1876. g. Zemaljskoj vladi na odobrenje preko »Kraljevske podžupanije u Đakovu«. ¹⁸⁶

Primjedbe na pravila bile su slijedeće:

*»Usljed visokoga odpisa od 17. t. m. br. 9387. časti se kr. državno ovo nad-
odvjetništvo uz povratak ./. komunikatah očitovati, da se predložena pravila
mogu potvrditi nu ipak uz ograničenje, da članom toga društva u obće samo
ovozemac postati može, zatim, da se dnevni red glavne ili mjesečne skupštine
osam danah prije poglavarstvu trgovišta Našice prijaviti, a uprava društvenog
imetka prigodom razlaza društva do vremena u §. 31. pravilah označenog istom
poglavarstvu povjeriti imade.«¹⁸⁷*

Zemaljska vlada, odjel za unutrašnje poslove, uputio je 16. VIII. 1876. g. preko podžupanije u Đakovu Ferdi Sladeku, predsjedniku radničkog društva u Našićama zahtjev, da se pravila isprave i da se ispravljena pravila ponovno predlože na odobrenje. ¹⁸⁸

Kraljevski podžupan M. Ožegović poslao je ispravljena pravila ponovo vladi 25. XII. 1876. ¹⁸⁹ Tako su konačno pravila bila odobrena ovom odlukom vlade:

*»U riešenju tamošnjega, izvješća od 25. prosinca 1876. br. 10788. dostavljaju se kr. podžupaniji ovostranom odobriteljnomo uslovkom providjenja pravila »na-
šičkoga obrtničko-radničkoga društva« uz poziv, da jedan primjerak tih pravila
lah uručiti dade začetnikom rečenoga društva, drugi pako primjerak, da sahrani
kod sebe kao 1° molbena obrtna oblast. Treći primjerak pravilah pridržan je
ovdje.*

II. Clausula na sva tri primjerka pravilah:

Ova pravila odobravaju se uz dodatak, da se u §. 3. među rieči »svaki obrtnik« uvršćuje rieč: »ovozemni«.

Prema pravilima, društvo je imalo za cilj da stručno osposobljava svoje članove, da ih obrazuje, da pomaže bolesne i sahranjuje umrle. Član društva mogao je biti i radnik i obrtnik. Iz obrazovanja članova bila su isključena vjerska, politička i socijalno-politička pitanja. Nakraju se omogućava policiji da po svom povjereniku može obustaviti sve zaključke, koji nisu u duhu pravila, da ih može poništiti, raspustiti sjednicu i skupštinu. Iako je policija i kod drugih društava insi-

¹⁸⁶ Državni arhiv Zagreb, br. 2750 od 3. V. 1876.

¹⁸⁷ Državni arhiv Zagreb, br. 1165/kr. 1163/Gr.

¹⁸⁸ Državni arhiv Zagreb, br. 10608/1876.

¹⁸⁹ Državni arhiv Zagreb, br. 10788/1876. i br. 25185/1876. od 16. I. 1877. g.

stirala na pravu kontrole rada društva, ipak ni u jednom slučaju taj zahtjev nije tako oštro kroz pravila izražen. Tako postavljena pravila govore da je vodećoj grupi radnika u Našicama stajalo na srcu, da pod svaku cijenu dođu do svog društva, do svoje organizacije, u kojoj bi mogli, da razviju svoju društvenu djelatnost.

Pravila I. Našičkoga obrtničko-radničkoga društva glase:

SVRHA DRUŽTVA

§. 1. Društvo ovo ima svrhu i to: izobraženje društvenih članova u obrtu i znanostih obćekorisnih, podupiranje bolesnih članova i pristojno sahranjene umrlih.

§. 2. Društvo se sastoji iz redovitih i podupirajućih članova.

§. 3. Redovitim članom može postati u Našicah stanujući obrtnički radnik kao i svaki obrtnik u obće.

§. 4. Podupirajućim članom može postati svaki, koji što za svrhu i boljak bilo duševnim ili materialnim načinom pridonese, te postaje takovim članom također i onda, ako u društvu kao učitelj djeluje, ili pako najmanje 1 for. na četvrt godine plaća.

§. 5. Redovitim članom postaje svaki onaj radnik i obrtnik, koji plati u ime upisnine 10 for. pak se obvezuje i nadalje svakoga mjeseca ili svaki četvrt godine 10 odnosno 30 novč. u svrhu društva plaćati. Od toga prineska će se prema potrebam stanoviti iznos stranom za svrhu obrazovnu, a stranom za svrhu podupiranja bolesnikah i trošak pogreba opredieliti.

§. 6. Imena na novo pristupivših članova imaju tečajem 14 danah u društvenih prostorih izložena biti, kroz koje vrieme je slobodno svakomu članu proti osobi takovoga člana prigovoriti.

I-vi Odiel. O izobraženju društvenih članova u obrtu i ostalih znanostih.

§. 7. Izobraženje članova težiti će društvo postiči pribavljanjem popularnih i znanstvenih u okvir obrta i radnje zasjecajućih knjigah i časopisah, popularnim i znanstvenim predavanjem pitanjah u obrt i radnju odnosećih se predmetih sa izključenjem vjerskih, političkih i socijalno političkih pitanjah, utemeljenjem strukovnjačke i znanstvene knjižnice, društvenimi sastanci, pjevanjem tjelovježbom i inimi za nužno strukovno izobraženje potrebnimi i shodnim uredni život moralno podtćajućimi sredstvi.

II-gi Odiel. Podupiranje bolesnih članova i sahranjene mrtvih.

§. 8. Kada koji član oboli, da je za radnju nesposoban dobiva podporu po mogućnosti na tjedan odnosno na dan. Tko boluje manje od 8 danah nedobije podpore. Kolikoću podpore opredieluje svagda upravljajući odbor.

§. 9. Svaki član, koji je uredno svoj prinesak uplaćivao, ima 8 nedeljah poslje pristupka društvu, u slučaju bolesti pravo na podporu. No ona mu se neće podati, ako se dokaže, da je bolest nastala hrvanjem, pijanstvom ili strastvenom neopreznosti, inače će se dati, ako bolesnika lječnik leči, i uz to, ako se od nedelje do nedelje izkaže svjedočbom društvenoga lječnika o stanju bolesti svoje. Članovi, koji su zbog prostoga zločina u zatvoru, ili oni, koji nisu polag poslovnog reda svoju bolest prijavili, nemogu se u slučaju bolesti podupirati.

§. 10. Ako koji izlječeni član u vremenu od 12 nedeljah na novo oboli, to se ta bolest smatra kao nastavak prve bolesti.

Poslje teške bolesti može se bolesnička podpora uz priznanje društvenoga lječnika kao oporavljenička podpora smatrati i dotičniku pružati.

§. 11. Ako koji član umre, koj je redovito svoje prineske uplaćivao ili tko od njegove obitelji npr. žena ili diete, to će ga društvo dostojnim načinom sahraniti.

Kronički bolestne članove nemože društvo podupirati.

Ako koji član izostane od skupštine ili sprovoda bez opravdanih razlogah, platit će za svaki slučaj izostatka globu od 20 novč. na korist društva.

§. 12. Ako se koji član u bolnici njeguje, to dobiva polovicu od svoje redovite podpore, a društvo plaća jednomjesečnu pristojbu za toga člana u bolnici samo onda, ako nije po zakonu koja treća osoba dužna to činiti.

PRAVA I DUŽNOSTI ČLANOVAH.

§. 13. Svi redoviti članovi (§. 3.) imaju prema društvu jednaka prava i dužnosti, oni crpe iz društvene svrhe sve dolazeće koristi, te imaju pravo glasa, ne manje aktivnog i pasivnog izbora kod svih skupštinah.

§. 14. Isto pravo imaju podupirajući članovi, jedino neimaju pravo budi na aktivni budi na pasivni izbor kao niži na primanje podpore.

§. 15. Svaki redoviti član je obavezan svoje mjesečne prinieseke za namirenje društvenih svrha točno uplaćivati, svim skupštinskim zaključkom pokoravati se, društvene svrhe po mogućnosti podupirati i promicati, pak neporočnim, poštenim, uljudnim i samosviestnim ponašanjem, čast i štovanje celoga obrtničkoga i radničkoga staleža držati.

IZSTUP.

§. 16. Izstup iz društva je dvovrstan, najme dobrovoljan i nedobrovoljan. Svakomu članu društva je slobodno dobrovoljno iz društva izstupiti, nu istup ovaj mora prijaviti predstojniku društva, pak mora podjedno prinesak za onu godinu kada izstupa, potpunomā platiti.

Ako koji član tečajem trijuh mjeseceh svoj redoviti prinesak neplati i društvene dužnosti povriedi i ako se nepristojno, nečedno i surovo budi prema članovom društvu, budi prema inomu svietu ponaša, ili takov čin izvede, koji pod strogost kaznenoga zakona podpada, onda je vlastan upravljajući odbor odnosno glavna skupština takovog člana izključiti, proti kojem izključenju neima priziva.

Opet pristupivši članovi imaju se smatrati kao da su na novo pristupili. Izključenim članovom dupušta se novi pristup samo uz uvjete naznačene kod izstupa.

UPRAVA.

§. 17. Predstojnik, tajnik i blagajnik, zatim zamjenici njihovi izabiraju se posebice ostali pako odbornici i dva zamjenika za ove bira glavna skupština zajedno, te postaju takovim koji imaju redomice većinu glasovah.

Po izmaku svake godine odstupljuje polovica odbornikah, no mogu i na novo izabrani biti.

Odbornici, koji imaju na koncu godine izstupiti, odrediti će se kockom, u sledećih godina izstupljuju odbornici redom, kojim su stupili u odbor.

Kada bi više od dva odbornika izstupila, mora se u prvog tromjesečnoj skupštini broj odbrónikah nadopuniti onima, koji su imali relativno najviše glasovah.

§. 19. Upravljajućem odboru prinadleži dužnost, redovito izdatke plaćati, pak se ovlašćuje podjedno izvanredni trošak od iznosa do 30 for. izdati, kod svotah nadilazećih 30 for. mora zaiskati dozvolu kod prve tromjesečne skupštine.

§. 20. Odboru kao prostom ekzekutivnom tielu prinadleži daljnja dužnost brinuti se za oto: da se novac ma bilo kojim povodom unišavši bezodvlačno, sigurno i plodonosno u kakav novčani zavod u Našici najduže za 48 satih uloži, pak u ručnoj blagani nesmije više od 50 for. držati, koji su određeni za pokrćeće tekućih poslovnih izdataka.

§. 21. Društvo zastupa prema javnim oblastim i trećim osobam predstojnik ili njegov zamjenik.

Svi društveni odpravci iziskuju za postignuće zakonite valjanosti podpis predstojnika i tajnika.

§. 22. Odbornik, koji svoju dužnost točno i marljivo nevrši, i nato po predsjedničtvu opomenut, izostane od trijuh sjednicah, može se kod buduće tromjesečne skupštine uz navod uzrokah iz odbora izključiti. Za slučaj pako, akose

kojem odborniku u glavnoj godišnjoj skupštini uz navod temeljitih razlogah nepovjerenje izjavi, dužan je takav odbornik svoju čast odmah položiti.

§. 23. Blagajnik ili njegov zamjenik dužan je primeske i upisnine od članovah primiti, primitke i izdatke društva bilježiti, knjige točno vodit u svakoj polugodišnjoj glavnoj skupštini račun položiti. — Računi ti imadu se izpitati i pregledati od pet u zadnjoj tromjesečnoj skupštini u tu svrhu posebno izabranih članova, od koje petorice moraju biti četvorica podpirajućih članovi. — Odbor je ipak obvezan na zahtjev od pet članovah računске knjige na uvid kod tromjesečnih sjednica predati.

SKUPŠTINE

§. 24. Skupštine jesu dvovrstne, najme glavne skupštine, koje se imadu održavati u prvoy polovici mjeseca siečnja i srpnja svake godine, zatim tromjesečne skupštine koje se nemoraju sazivati svaka tri mjeseca po jedan put.

§. 25. Glavna polugodišnja skupština mora se oglasiti sa pozivnicom na sve članove društva najmanje 8 danah prije njezinog održavanja.

Njezini zaključci su valjani samo onda, kada prisustvuje barem jedna trećina svijuh društvenih članovah, te se zaključuje absolutnom većinom glasovah, akose u kojoj glavnoj skupštini radi nedovoljnog broja članovah valjan zaključak stvoriti nebi mogao, tose imade 14 danah kašnjenje nova skupština odrediti i stim načinom proglasiti, u kojoj neima se nikakov obzir na opredjeljeni broj članovah uzeti pak se zaključuje absolutnom većinom prisutnih članovah. Među poslovle glavne skupštine spada izrično polaganje računah i obnova upravljajućega odbora.

§. 26. Kod tromjesečnih skupštinah raspravljaju se svi unutarnji društveni odnošaji, za postignuće valjanog zaključka treba da bude prisutan najmanje šesti dio svijuh članovah, odlučuje sa absolutnom većinom glasovah, glasovanje je javno.

Za slučaj akose nebi mogao radi pomanjkanja dovoljnog broja članovah valjani zaključak stvoriti, to čese u budućoy tromjesečnoj skupštini, zaključak stvoriti absolutnom većinom prisutnih članovah.

§. 27. Na predlog predstojnika ili na zahtjev od najmanje 20 članovah, dužan je upravljajući odbor sazvati izvanrednu glavnu skupštinu, nu u ovoy se može stvoriti valjani zaključak samo onda ako za njega glasuje najmanje dvije trećine prisutnih članova.

POSEBNE USTANOVE.

§. 28. Za izključenje kojega člana iz društva treba da je za takav zaključak glasovalo najmanje dvije trećine odbornikah.

§. 29. Društvena pravila mogu se samo zaključkom redovite ili izvanredne glavne skupštine budi u cielom budi djelomice promjeniti, za valjanost takovog zaključka, koji se mora predpostavljenoj oblasti za odobrenje predložiti, treba da bude u sjednici najmanje dvije trećine svijuh članova, te da bude zaključak absolutnom većinom glasovah primljen.

§. 30. Prepirke društvenih članovah, proizlazeće iz društvenih odnošaja međusobno, ili članovah iz odbora, riešava obranički sud sastojeci se iz pet članovah. Svaka stranka bira dva obranika, a ova četiri svoga predsjednika. Akose nebi mogli obranici glede izbora osobe predsjednika složiti, ondase odlučuje žriebanjem.

RAZLAZ DRUŽTVA.

§. 31. Ovo društvo ćemo moći razići samo onda, ako nebi moglo radi premalenoga broja članovah obstojati, društveni imetak ostaje nerazdijeljiv.

Glavnica se mora u kojem domaćem zavodu ukamatiti, dok se opet novo društvo nesastavi, kojebi istu svrhu imalo, pak na koje mora ista glavnica preći.

Novo na ovih načelih ustrojeno društvo, mora se obvezati ustanove ovoga paragrafa u svoja pravila nepromjenjene uvrstiti.

§. 32. Dok se novo društvo neustroji, podupirati će se od kamatah uložene glavnice, bolesni obrtnički radnici; komu će se uprava te glavnice povjeriti, odlučit će društvo u sjednici rastanak odlučujućoj.

Glede knjižnice i inih stvari društvu pripadajućih, pridržava si društvo pravo daljnje razpoloženja.

§. 33. Društvo si pridržaje pravo utemeljiti s dozvolom zemaljske (vlade) oblasti nemoćničku zakladu.

§. 34. Sjedište društva jest trgovište Našice.

§. 35. Politička oblast vrši svoje pravo nadziranja u smislu postojećih zakona, po jednom svom povjereniku, koji je vlastan u glavne i tromjesečne skupštine dolaziti izvedenju društvenih pravila protivče se zaključke obustaviti i ukinuti pak u slučaju potrebe sjednicu dignuti i dotičnu skupštinu raspustiti.

U Našicah dne 28. travnja 1876.

Ignjo Adamović v. r. tajnik, Ferdo Sladek v. r. predsjednik, Anton Weishaar v. r. blagajnik.

VUKOVARSKA »OPŠTA RADNIČKA I BOLNO PODPOMAGAJUĆA ZADRUGA«

U knjizi »Vukovar u klasnoj borbi«, koja čini historijski pregled borbe radnika Vukovara na socijalističkim pozicijama i pod utjecajem socijalističkih ideja, govori se o prvim socijalističkim organizacijama u Vukovaru, koje datiraju od početka 1895. g. Postojeći arhivi, koji u sebi sakrivaju nepoznato historijsko blago, nisu bili otvoreni za pisca. U uvodu navedene knjige o tome se doslovno kaže: »... Početak sam našao u radničkoj štampi iz 1895. godine. Ali, tražeći početke radničkog pokreta u Hrvatskoj, a u ovom slučaju, početke pokreta na području Vukovara, uvjeren sam, da bismo i desetke godina još dalje u prošlosti našli tu i tamo tragova gibanju radnika, koji već liče zametku radničkog pokreta. Takovu mogućnost pokazuje i gola statistika, koja daje povijesne elemente za objašnjenje tih socijalnih zbivanja, t. j. pojave pokreta. Tako statistika socijalnog sastava stanovništva na području kotara Vukovar, za godinu 1859* pokazuje, da je već tada bio vrlo velik broj lica bez imovine, ustvari lica u najamnom odnosu. Stanovništvo je brojilo 36.195 osoba, od kojih je trećina privredivala, a dvije trećine su bile izvan privrede (žene i djeca ispod 14 godina). Ako poredamo lica po zanimanju, iz te statistike mogu se razabrati dva tabora:

tvorničara i obrtnika	820	pom. radnika u poljopr.	3.196
trgovaca	118	pom. radnika u obrtu	471
ribara	63	pom. radnika u trgovini	61
popova	60	raznih slugu	506
samost. zanimanja	1.171	nadničara	907
posjednika (zemlje)	4.184	činovnika	97
kućevlasnika	294	ostalih služba	23
	<hr/>		<hr/>
	Ukupno 6.710		Ukupno 5.261

* Podaci iz stat. publikacije: Bevölkerung u. Viehstand Kroatien u. Slavonien, Wien K. u. K. Hof-u. Staat-Druckerei, 1859.

Budući da su imovno stanje kućevlasnika i zemljoposjednika, pa i položaj nekih lica iz samostalnih zanimanja dvojbeni, jer mala kuća i malen posjed, kao i malen prihod, ne stvaraju gospodski položaj, lako se može zaključiti, koliko bi ova slika bila vjernija, kad bi se velik broj pretočio s gospodske na proleteršku stranu. Spomenuti ljudi i nisu posjednici, koji ne bi morali i raditi u najmu, da bi sami živjeli i uzdržavali porodice. Sve to svjedoči, da je zacijelo već 1859. godine većina stanovništva bila proletarizirana.

No, ako se razmotre i ovi tabori, nužno nam se nameće i pitanje: nije li slično stanje bilo već i godine 1848-9, u godinama revolucije? Ili, nije li mnogi, sada pobrojen u posjednike, bio do 1848. kmet na gospodskoj zemlji, koji je tek u toj revoluciji stekao neko »građansko« pravu, da po dokidanju kmetstva, milostivo, statistički bude preveden u »posjednike«.

Materijal iznesen u ovoj povijesti potječe iz kasnijih događaja, kad se već radnički pokret javlja organiziran. Žao mi je što nismo mogli sabrati materijal, koji bi omogućio da ova knjiga počne godinama 1848.-9., u kojima je jedna generacija davala potoke krvi za korist budućih generacija.

Više nego sigurno je da su porobljene kmetske i proleterse mase: radnici, nadničari, sluge i drugi bespravni i neimućni ljudi 1848—9. načulili uši, da bi čuli hod događaja i da su bar šapatom prenosili vijesti o revoluciji i bunama, koje su otpočele u Francuskoj, Italiji, Njemačkoj, Češkoj, Austriji i tu preko Dunava, u Mađarskoj; a sigurno je da su se i neki naši ljudi primili revolucionarne agitacije i odativali u redove boraca za oslobođenje.

Isto tako sigurno je da je svaki proleterški i kmetski korak na lijevo, u revoluciju 1848-9. koristio tadašnjem i kasnijem osvješćivanju i klasnom opredjeljivanju i da je bio svaki takav korak prilog nastojanju, rastu i širenju priprostih, ali već socijalističkih ideja, nastojanju i rastu radničkog pokreta.

Kad pišemo u ovoj knjizi kako je i siromašan seljak u tom našem bogatom vukovarskom kraju prigrlilo ideju socijalizma krajem XIX. stoljeća, onda nam se čini, da ju je zapravo ponovno prigrlilo, jer ju je već grlio, bar od 1848-9 godine, i da je i on kao proleter u toj revoluciji stekao pouke, da se bitke gube kada se vode, a pobjeda se stiće, kada se borba nastavlja.

Područje Vukovara teritorijalno nalazilo se na tromeđi događaja iz 1848-9., kad s mađarske strane obaraju svemoć Beča, s vojvodanske strane nacionalnu posebnost, a s hrvatske pokreću pitanje samostalnosti, i sve to oružjem. To nije moglo ostati bez odjeka na ovom području, pogotovo kad na njemu žive i Mađari — prirodno simpatizirajući zahtjeve Mađara — i Srbi sa simpatijama za vojvodanska prava, i Hrvati s težnjom za državnošću.

Međutim, prema pokazanom socijalnom sastavu stanovništva, onih 5.261 proletera i 10.000 članova njihovih porodica, pa onda siromašni seljaci, do tada sigurno preko 2.000 kmetova i njihovih 4.000 članova porodice, ili dvije trećine pučanstva vukovarskog kotara — članova porodice, ili dvije trećine pučanstva vukovarskog kotara — valja se moglo opredijeliti kao Mađar, Hrvat ili Srbin, nego se odazivalo onim glasovima, koji su propovijedali baš socijalnu revoluciju, oslobodenje od kmetstva, od najamnog ropstva, od neimaštine, besposlice, gladi, od biča španova i gazda, od samovolje gospode. Takvi su se hvatali u socijalističko kolo već 1848-9, takvi su bili tijesto i sol revolucionarnih htijenja, takvi su se oglušili Košutu, Jelačiću i Rajlačiću, popovima, generalima i grofovima, takvi su našli brata u Mađara, Srbina, Nijemca i Hrvata, i takvi su pisali povijest budućnosti, kad nisu mogli da odmah tu ispišu promjenu poretka i smjenu vlasti.

O tome, kako su i Vukovarci dali snage revoluciji i borbi 1848-9, našli smo nekoliko redaka: glavni organ radikalnih demokrata SLAVENSKI JUG br. 38 od 1. XI. 1848., donio je napis (izvod):

Iz Slavonije. ... Povrativši se graničari od Ozore i Mađarske donieli su u jednu svoju domovinu mjesto naslijeđene od junačkih svojih praotaca slave krajiškog oružja, najgori duh mađarski i pune torbe otrovnijeh mađarskih proglašenja, kojima mnogi ... vjeruju ... (str. 151).

SLAVENSKI JUG br. 35. od 22. III. 1849, donio je napis (izvod):

Fruška Gora, 27. veljače po star: »Kako naši graničari čuvstvuju i misle: ... veliš, carska se ne poriče, al' ja kažem ničija većma. Eto kako smo dobro vidili, što smo se s Mađarom tukli? Ta mi osobito graničari nismo znali ni za kakav zulum mađarski. Mi znamo, da je nad nama Švabo gospodario, pa tako svi tereti što smo trpili, nisu nam od Mađara, no od Švaba, ... I nami su se olakšice mnoge obećavale, al' eto opet staro se ono zavodi, kao što je bilo. Šta Šta ćemo mi sad raditi? Tko će nama pomoći? Zar mi još robovi da ostanemo? Ta ginut ćemo do kaplje krvi, a gledat ćemo pomoći ... (str. 138).

SLAVENSKI JUG br. 116 od 16. VIII. 1849, donio je napis (izvod):

U Sotinu kraj Vukovara, 11. kolovoza (čitana je proklamacija vladike Rajlačića, no njezinim se navodima ne vjeruje.)

... Čuli smo iz nje i mnijenje o g. Stratimiroviću — i o Napredku i o Vjestniku. Mi mislimo, da nema novina, koje bi bile u stanju srpskog naroda zdravu i nepokvarenu svijest na stranputice navesti, da je baš ovih zabranjenih novina namjera i bila, koje mi zaista ne priznajemo. Osim ako su njeni urednici drugo pisali a drugo delali, i ako se namjerava ono, što su one dvoje novine kao u narodu pokvarile, sa »Pozornikom« popraviti, to će se u njemu vrlo slaba pomoć naći, jedno pod onom »što se zabranjuje i ukida — za onim čovjek radije teži« — i »koga hoću, onoga mi ne dādu, koga neću onog mi nameću« ... Valjda nije ni ljubav naroda, ni inteligencija, samo »praviteljstvenim ljudma« pod arendu dana, a ljudi napredka da ni ljubavi narodu ni znanja »apsolute« ne mogu imati. A što se govorilo o »Proletarijatu«, to su riječi u vjetar ... (str. 154).

Niško, katedralnoj vlahi
svojine kraljevine
u Zagrebu

kolba

Prirocenita rukovar,
oka opta rasenioka
i bolno podpomaganje
ia pravoga.

podnosi svoja
pravila i molbi
pokorno ota ro
i radi u namje
577. y. B.

[Handwritten signature]

U Vukovaru, 14. rujna. — ... Ivan Benko i Kosta Birra ... vratit će se ovamo. Oni su in illo tempore* agitirali za vladu ugarsku. Žitvaj, Rogulić Mito i Salaj teško će se vratiti, jer su osuđeni na smrt i konfiskaciju dobara. Ele ovi sudbi sad preinačit mogao, jer ta je kaštiga prestala za politička prestupljenja kod svih izobraženih naroda. — A premda je lani u vrijeme podignuća narodnog potrebna bila: sada se ne vide nikakvi razlozi zašto bi opstojala. Uostalom svi ovi ljudi narodnosti našoj nisu više pogibeljni (str. 259).

Dodajmo nešto o značaju tih borbi, u kojima su proleter i krvarili 1848-9 godine. Dodajmo da su im socijalni značaj oni sami davali i kad nalazimo da su ih neprijatelji nazivali: »komunističkim« elementom, (to je trebao biti pogrdni naziv) onda postaje dokazano, da se je i generacija, o kojoj u našoj knjizi ne govorimo, borila za istinske slobode i da je u tom svom revolucionarnom aktu zadužila kasnija pokoljenja. Premda o njoj, pišući ovu povijest, nismo osim citiranog našli ništa zapisano, zapisano je ipak ostalo u srcima bliskih i šapatu predaje.¹⁰⁰

Sada smo u Državnom arhivu Zagreb našli dokumentaciju, iz koje se vidi, da je dvadeset godina prije osnivanja prve socijaldemokratske organizacije u Vukovaru već postojao pokušaj, da se i vukovarski radnici organiziraju. Kao što je to slučaj kod zagrebačkih grafičara, da u svojim prvim pravilima koje je napisao Kale umjesto izraza »društvo« upotrebljavaju izraz »zadruga«, tako i vukovarski radnici svome društvu daju ime zadruga. Pravila vukovarske Opšte radničke i bolno potpomagajuće zadruge pored toga najrječitije govore, da su ih morali pisati sami radnici, koji su često bili nepismeni, bez znanja hrvatskog jezika, bez mogućnosti da odgovarajuće izraze i misao unesu na prikladan način u paragrafe pravila.

4. ožujka 1875. godine podnijeli su Georg Riese, predsjednik društva i Johan Doubek, član kontrolnog odbora društva, slijedeći dopis, uz koji su priložili pravila svog društva na odobrenje zemaljskoj vladi u Zagrebu.

»Dolupisata privremenita zadruga pod imenom u Vukovaru osnova »Vukovarska opšta radnička i bolno potpomagajuća zadruga« koja cjel ima, da nezatnom uplatom od 20 novč. mesečno, svoje članove podpomaže, koji su boleščom za rad nesposobni postali, a tako i za pogreb umrlih članova, moli pre-pokorno da bi visoka zemaljska. vlada izvolela na temelju §. 77. glava V. zakona zanatlijskog, priložena pravila potvrditi i u svoje vreme kroz ovu mestnu političnu opštinu, dolupisatoj privremenitoj zadrugi uručiti dati.

Nadajući se, da će Visoka Vlada trojedine kraljevine ovom humanitetnom zahtevanju našem kao obično svakom, — zadosta učiniti, preporučuje se ovim:«

* Znači: u ono vrijeme. Izvodi iz »Sl. Juga« potiču iz knjige V. Bogdanova: Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848-9.

¹⁰⁰ Josip Cazi: Vukovar u klasnoj borbi, str. 5—8.

Uz pismo su bila priložena ova pravila:

§ 1. Zadruga koja se pod imenom »Vukovarska opšta radenička i bolno podpomagajuća zadruga« osnovala, ima za cjel, da neznatnim uplaćivanjem mesečno, svoje članove podpomaze, koj su bolešćom za rad nesposobni postali, a tako, i za pogreb članova koji bi smrti podlegli.

§ 2. Svaki u Vukovaru u poslu stanujući radenik bez razlike staleža i vere, može u zadrugu primljen biti.

§ 3. Ko želi u zadrugu primljen biti, ima se svake četvrte sedmice na dan nedeljni zarad upisivanja prijaviti, i upisnu pristojbu od 40 novčića uz člansku kartu i pravila položiti, osim toga mesečnu pripomoć od 20 novčića na korist zadrugičke blagajne, platiti.

§ 4. Svakom radeniku ove zadruge do volje stoji, u svako vreme iz zadruge istupiti, ako pak isti član opet želi u zadrugu stupiti, ima sve uplate od dana svog istupanja iz zadruge, i upisnu taksu položiti.

Stranstvujući članovi stupaju, kad se budu vratili, u svoja prava i obveze onda, kad pokažu upisnu listinu i pravila, neplaćaju upisnu pristojbu nanovo, već uživaju u slučaju poboljenja, svako pravo kao i drugi članovi, još prvog meseca.

§ 5. Ako član ove zadruge tromesečnu pristojbu duguje i svoje kratko neposlovanje ili odsustvo od zadrugičkog mesta, ne izvini gubi pravo članstva.

§ 6. Svaki u bolesti nalazeći se član, dobija za vreme svoje bolesti, dva for: a: v: svake sedmice kao pripomoć.

§ 7. U slučaju smrti zadrugičkog člana, ima se zarad pogreba od društvenog predsednika petnaest for: a: v: izdati, vrhu potrebe račun položi, ostatak porodici oženitog upokojnika, kod neženjenog pak u zakladu zadrugičku predati. Ostatak, koj je postao posle podmiritih svih podpomagajućih i upravljajućih troškova, ima se osnovati reserfna zaklada.

Ako reserfna zaklada do znatne svote prispije, onda će skupština opredieliti: da li se mogu uplate smanjiti.

Nalazeći se disponiblni novac, ima se pod sigurnim tj. privatnim ili zakonitim osiguranjem, hipotekarno naznačenim efektima, izdati, a i na takova efekta mogu se predujmovi, članovima dati.

Zadrugička gotovina ima pod ključem protstavnika, i zatvorena ključem od predsednika na pohranu i nabavljenoj blagajni, kod predsednika držana biti.

§ 9. Uprava zadruge sastoji se iz: predsednika, zastupnika, pet odbornika, protstavnika, skupljača. Uprava se bira svake godine, za godinu dana.

§ 10. Koncem godine račun polagati, sastav tabela vrhu primanja, izdavanja i umrlih, stanje kase obaviti.

§ 11. Pravo biranja uživaju svi zastupnički članovi, većanje slijeduje absolutnom većinom glasova.

§ 12. Predsednik predjeljuje, u koliko je zadruga potrebna nuždna, poziv odborske sednice. U svakoj sednici zauzima on prvo mesto, i njegov glas absolutni rešava prilikom jednakosti glasova.

§ 13. U odborskoj sednici obavljaju se svi predmeti zadruge naime: Prianje članova, prihode i rashode uknjižiti, — ukasovanje i izdavanja novaca opredieliti.

§ 14. Zadrugi predsednik i njegov zastupnik, zastupaju zadrugu spoljašnje i unutrašnje, podpisuje sve na društvo odnoseće se spise i dokumente. Izdaje uputnice za isplatu, na zadrugičku blagajnu, za podmirivanje bolničkih i umrlih troškova. Osvedočava se od zaista postojećih bolničkih članovah i čini nuždne pomoći. Naređuje i nadgledava opredjelenu bolničku posjetu i točno izdavanje opredjelene novčane pripomoći. Osvedočava sam. Određuje pogreb.

§ 15. Zauzimanje predsedničkog i odborničkog mesta, postaje glavnom skupštinom u prisutnosti zastupnika, protstavnika i odbora.

§. 16. Protustavnik ima jedan ključ a drugi predsednik. Oba stoje dobri za blagajnu i za dragocjenost i dokumente, koje se u njoj nalaze. Protustavnik vodi brigu za kurentnu radnju, uknjižava prihod i rashod, zastupa mesto perovođe i ima na poziv predsednika vavek doći, i podpisuje sve na društvo spadajuće spise i dokumente.

§. 17. Skupljača bira odbor. Skupljač je odgovoran za skupiti društveni novac samo predaje i obezvan je za to vreme postavši deficit odma pođmiriti. Nagradu opredjeljuje mu odbor.

§. 18. Svaki se član mora pravilama točno držati, i svakoj pravednoj naredbi odborskoj odgovarati, kao i zaključcima skupštinskim; dalje uzajamno pohoditi bolne članove, istim podpomagajuće članove dovesti, tužbe i želje bolesnika odboru saopćiti, koj će neodvlačno nuždnu pomoć odrediti, i umrlom članu poslednju počast do groba ukazati.

Novodošavše radenike prijaviti odboru, iste zarad primanja u zadrugu pozvati, naročito interese i cjeli društvene sa dobrom namerom koristiti, a čast zadruge u svako vreme strogo braniti i čuvati.

§. 19. U siečnju svake godine ima glavna skupština biti. Predsednik i zastupnik može u izvanrednom slučaju, glavnu skupštinu pozvati, ako se ista želi od najmanje 10 slovom deset članova, naravno sa nevedenim razlozima.

Kod glavne skupštine zauzima predhodno mesto predsednik ili zastupnik zadruge sa absolutnom većinom glasova i donosi izveštaje vrhu uprave zadruge. Svakom članu slobodno je u glavnoj skupštini predlagati.

§. 20. U glavnoj skupštini veća se: za postojanje ili razrešenje zadruge; biranje odbora, biranje lokala za razpravljanje, chodifikacija zadrugućkičkog pravila, i nabava potrebnih predmeta za društvo.

§. 21. U slučaju razrešenja zadruge, ostaje dobro zadrugućkičko zakonito osigurano drugom predstojećem Vukovarskom opšte radenićkom i bolno podpomagajućem društvu, koje bi težnju vodilo istu. Ako u tečaju za 20 godina takova zadruga u život nestupi, onda se ima celo dobro zadrugućkičko kao osnovni kapital na osiguranu mesto za siročad »Vukovarske opšte radenićke i bolno podpomagajuće zadruge« u Vukovaru opredijeliti.

§. 22. Prepiranja, koja bi kod članova u zadrugućkićkom poslovanju postojala, reši: samo izabrani sud. Izabrani sud bira partaja. Svaka partaja izabere sebi tri člana iz zadruge a ovi šestoro biraju prvaša.

U Vukovaru 4. ožujka 875.

Georg Riess, P. Vorstand, Johan Konrath, P. Stellvertreter, Johan Doubek, P. Stellf., Kontrolor, Jozef Riupp, P. Ausschuss, Jozef Grünburger, P. Ausschuss, Stefan Retro, P. Ausschuss, Ludevig Sovinski, P. Ausschuss, Georg Holzer, P. Ausschuss, Paul Herkov, P. Geldsammler.«

Na podnijeta pravila dala je podžupanija u Vukovaru svoje primjedbe. U njima ona priznaje, da bi radnićki stalež u Vukovaru trebao imati neku instituciju za zaštitu nezaposlenih i bolesnih članova. Ali pošto su osnivači društva proleteru, podžupanija smatra, da bi nad njihovim društvom trebali imati patronat majstori, t. j. njihova zanatlijska zadruga.

»Izveščem županijske kotarske oblasti u Vukovaru od 16. o. m. br. 1040 podnešenu molbu Đure Kis i drugova zajedno sa tri primjerka pravila radi ustanovljenja »Vukovarske opće radenićke i bolno podpomagajuće zadruge« časti se podpisana županija visokoj kralj. Zemaljskoj vladi u privitku pod ./-tom poniznom primjetbom podneti da se ista milostivog odobrenja radi prepovrućiti nemože, s razloga što se iz pravila vidi da se oko toga radi, da se prilozi u rećenom iznosu pobiraju, a nigde spomena. neima, čime da se taj novac članovima i jamči, jer će izabrani predstojnici zadruge, radenići, bez stanovitog

Buccha Kharo Semaschka
Barago

Učim bini s n o n o k e . k e
 s a r d e i n n a k t o , k o h o t a g e , p e t h o n
 e . 1000 n a c k i n a t m e a n t k a g e . K e r e
 u e n o c i a s a i c o n e t a k o s p r o n g e
 k a n a t n a n p r o g e s t h i n e l a c a n
 . k o t a g e k e s e h i p a g e a n t h e e
 e n a c k o n o m a t a k e s o g a n t , e n a
 . n a n o c i a t a s o n o n e k e s e k e
 k p a d s e m a s c h e k e k a c a g e
 . k a m b u l k e n e . k e m n o n o n e
 a m n e k e i m s a s e k e , e a e e u e e
 m a n e d u k e i n a c e r i c a n , p a n e n
 n e s e r o t e s e r i e n e , e p e r a t e

obitališta u Vukovaru biti, s jedne strane; a s druge strane vidi se iz podnešeni pravila §. 7. da će odbor i neke zajmove uz »privatno osiguranje«, dakle uz zalog kontrahirati, — bez da i za takove operacije u pravilama i spomena o garanciji za zadružni imetak ima.

Napokon da stališ radenika u Vukovaru neki zavod za nabavu posla pri-došavšim radnikom, zatim pripomoći u slučaju bolesti svojim članovima nužno potrebuje, neda se poricati; ovakovo društvo radenika, naročito stranaca pako, bi pod patronatom »zanatlijske zadruge«, koja ovde postoji, stojati, ne pak pod ljudima, koji su ovde strani, bez imetka, i ikake garancije, za novac sakupljen od prištednja siromašnih radenika, kao što je to kod molitelja slučaj, koji se u Vukovaru izključivo kao obrtnički pomoćnici u poslu nalaze.«¹⁹¹

»Kraljevsko državno nadodvjetništvo« svojim dopisom od 22. lipnja 1875. g. ovako misli o podnijetim pravilima:

»Na visoki nalog od 26. svibnja t. g. broj 8624 časti se kralj. državno nadodvjetništvo u pogledu osnove pravilah »Vukovarske opće radeničke i bolno podpomagajuće zadruge« izjaviti, da je stilizacija nazočne osnove u toliko kon-fuzna, da se sadržaj njezin prosuditi nemože; dokaz tomu već je naslov.

Pokorno potpisano kralj. državno nadodvjetništvo scieni da u opće proti ustroju zadruge na podporu bolestnika radničkih nema s pravnoga gledišta zaprieke.

Nu ako visoka kralj. zemaljska vlada nekani upitnoj zadrugi u Vukovaru s obzirom na navedenē u izvješću županije sriemske razloge visoku svoju do-zvolu uzkratiti, da visoka kralj. zemaljska vlada blagoizvoli privremeni odbor dati uputiti, neka po usposobljenoj za to osobi učini sastaviti pravila.«¹⁹²

Konačno je Zemaljska vlada, kao što je to slučaj i kod drugih pravila, tražila od osnivača da isprave stara ili sastave nova na slie-deći način:

»Izviestjem obstojale županije sriemske od 10. svibnja 875. br. 1704 ovamo na odobrenje podastarta osnova pravilah »Vukovarske opće radeničke i bolno podpomagajuće zadruge« vratjaju se u svih primjerkih, pošto je tretji ovdje pridržan, toj podžupaniji time, da ih dotičnom ustrojnom odboru povrati time, da se ova pravila u sadanjem svojem sastavku već sada odobriti nemogu, dočim proti samom ustroju društva za podporu radeničkih bolestnikah neima pri-govora.

Stoga će podžupanija ustrojni odbor uputiti, da jasna i razgovetna pravila, odgovarajuća podpuno svrhi društva za podporu radeničkih bolestnikah, sastavi, pa u njih, da osobito točno naznačena bude ustanova, kojom će se pozitivno opredeliti svrha društvenom imetku za slučaj razlaza društva tako, da se iz pravilah samih jasno razabrati moglo bude, komu će i pod čijom upravom, dotični imetak za slučaj društvenog razvrgnutja zapasti.

Ovako izpravljena odnosno od nova sastavljena pravila neka dotični odbor opet u tri primjerkih preko te podžupanije podastre na odobrenje.«¹⁹³

191 Državni arhiv Zagreb, broj 1704/gr. od 10. V. 1875.

192 Državni arhiv Zagreb, broj 1159/gr — 1875.

193 Državni arhiv Zagreb, broj 11310/1875. — 5. VIII. 1875. g.

OBRAZOVANJE, KULTURNI I ZABAVNI ŽIVOT

Zagrebački socijalisti nisu obrazovni rad smatrali običnim učenjem i gomilanjem znanja, već osposobljavanjem i preodgajanjem čovjeka, koji ne će da trpi ropstvo, nepravdu i potlačivanje. Obrazovni rad, kako su ga zamišljali zagrebački socijalisti, trebao je da promijeni cijelog radnika, da ga probudi i prisili na razmišljanje o njegovu položaju, o bijedi, u kojoj se nalazi i o putovima, koji će ga dovesti do oslobođenja. Pozivajući radnike na to da steknu što više znanja, prvi socijalisti su isticali da je neznanje velik pomagač kapitalističkoj laži i prijevari. Pozivanjem radnika, da počne misliti glavom svojih drugova u naprednim zemljama, željelo se osposobiti tog radnika za veliku borbu, koja je morala doći. Naravno da su socijalisti u svom obrazovnom radu napadali školu, koja nije bila stvorena za radnog čovjeka, već je sve više školovala gospodu, koja su je udaljavala od radnog naroda. S druge strane, socijalisti su morali neprekidno podnositi grdnje, da je duh njihova obrazovanja tuđinski, da oni šire tuđinske ideje i shvaćanje, koji nemaju ništa zajedničkoga s interesima hrvatskih radnika i hrvatskog naroda. Tako su se i na polju obrazovanja manifestirala dva gledišta hrvatskih radnika i gospode, koji su već tada bili dva suprotna svijeta, koji se međusobno nisu razumjeli. To smo, uostalom, vidjeli i u drugim člancima. Ono što su zagrebački socijalisti smatrali da je pravedno i da može osigurati radnicima bolji život, tadašnji građanski političari, njihova štampa i ljudi, koje su oni plaćali, nazivali su budalaštinom i slično.

»Radnički prijatelj« pun je primjera koji potvrđuju ovo naše stanovište. Uzmimo, na primjer, slijedeći dopis, upućen »Radničkom prijatelju«:

»Počeh u broju 14. vašega lista govoriti ob okolnostih, koje najvećma prieče radnički pokret, a to je neznanje. Ako ovdje o neznanju govorim, to mislim ono neznanje velike mase naroda obzirom na stanje njegovo kao ljudi i kao radnici u društvu čovječanskomu; mislim neznanje radnikah o prirodnom jim pravu na uživanje života; neznanje uzroka potlačenja njihovoga i oplienjivanja njihove radne snage; napokon neznanja sredstvah, kojim se podignuti mogu i ukloniti uzroke njihovog potlačivanja i oplienjivanja.

Koliko puta događa se, da radnici ismjevavaju socijaliste (a danas zovu svakoga socijalistom i internacionalcem, koji želi 10 satih dnevne radnje); pa ipak se smiju ovi ljudi samo svom neznanju. Ovo neznanje pako je najskuplje i najvriednije svojstvo, kojega samo radnički stališ imati može.

non te vobis debetis dei vero. p[ro]p[ri]a
 p[ro]p[ri]a est sua. et p[ro]p[ri]a p[ro]p[ri]a vobis
 adhaerens. et non p[ro]p[ri]a debetis. ubi
 e[st] vobis. et non p[ro]p[ri]a debetis. ubi
 da p[ro]p[ri]a debetis. et non p[ro]p[ri]a
 adhaerens. et non p[ro]p[ri]a debetis.
 vobis. et non p[ro]p[ri]a debetis.
 et non p[ro]p[ri]a debetis.

In Capitulo 11. h[ab]it[us] 1173

Indultus h[ab]it[us] ad h[ab]it[us] 1173
 et h[ab]it[us] 1173

Indultus h[ab]it[us] ad h[ab]it[us] 1173

Deonice

Louisa
 Deonice h[ab]it[us] 1173

Čujmo maleni primjer.

Da bi znali svi radnici, da uz kraće radno vrijeme nadnica porasti mora, da bi sigurno svom silom nastojali, da prikrate svoju dnevnu radnju: — oni bi time postigli veću nadnicu i više sredstava i vremena za dalje obrazovanje, te bi se i na viši stepen razvitka svoga popeli. Ali radnici to većim dielom još neznadu, stoga moraju i dugo raditi uz malu nadnicu; što im opet nedaje sredstva i neostavlja vremena za nauku.

Da bi znali svi radnici, da jim se valja samo udružiti, ako hoće isto tako, i još moćniji biti, nego su im gospodari njihovi, jamačno bi se udruživali, a društveni položaj njihov bio bi od dana organizacije njihove sasvim drugačiji nego prije; gospodari bi prisiljeni bili čovječju vrijednost i čovječje pravo njihovih radnikah štovati. Ali većina radnikah neznade još to, te mora se s toga i gaziti i tlačiti dati svakom prilikom, dapače nesmije dati ni najmanji izraz nezadovoljstva, jer ga gladom prisile na pokornost.

Da bi znali svi radnici, da bi uzajamnim političkim djelovanjem mogli isto tako dobro kao i drugi stališi svoga zastupnika u občinsko i zakonodavno tielo birati, i time u zakonodavnom tielu imati zagovornika svoga, koji bi cielo svoje djelovanje na popratak radničkoga stališa uložio, za cielo bi prvom tražbinom svojih dobro organiziranih družinah postavili sveobće izborno pravo. Ali većina radnikah neznade još to; nezna od kakva upliva po razvitak našeg stališa bi bilo sveobće pravo izborno; neznade, da mu se u zakonodavnom tielu nalažu dužnosti bez njegova sudjelovanja u zakonotvorstvu. Stoga i mora od maloga prihoda velike poreze plaćati, dočim se često milijuni glavnice svakome porezu izmaknuti znadu; s toga si i mora bez zakona odšetati« u fabrikah ruku ili nogu slomiti dati, a mjesto odštete bacaju ga na ulicu.

Jest, neznanje je dragocieno svojstvo, koje se i ranom smrću nagrađuje; ta kapitalisti, popovi i drugi »izabrani« ljudi prožive jamačno mnogo više ljetah, nego li kukavni radnici.

U srdcu nas peče, kad čujemo da koj gaženi i tlačeni radnik izsmjehava socijaliste; nješta zdvojnoga imade taj smieh. Misleći čovjek može iz takva smjeha cielu biedu čovječanstva čitati.«¹⁹⁴

Prema tome, obrazovni rad socijalista, odnosno zagrebačkog radničkog društva, kao što smo to već ranije istakli, bio je, prije svega, politički rad, agitacija i propaganda socijalističkih ideja. Samih naučnih predavanja u smislu učenja, kao što se to uči iz knjiga i u školama, zatim analfabetskih tečajeva, stručnih tečajeva i slično, ustvari, i nije bilo, iako se na stranicama »Radničkog prijatelja«, a i na sjednicama raspravljalo o potrebi takvog oblika rada.

Zagrebačko radničko društvo zapravo se više bavilo drugim pitanjima, prije svega političkim radom, zatim pitanjima položaja zaposlenih radnika, kao što je to bio slučaj u bečkom Radničkom obrazovnom društvu. I ono je bez obzira na svoj naziv u vremenu od 1867. do 1870. godine u sebi ujedinjavalo gotovo sve pravce socijalističke radničke aktivnosti (dijelilo se na sekcije: obrazovnu, odnosno agitaciono-propagandnu, zatim sekciju, koja je imala za cilj da obuhvati sve bolesničke blagajne u zemlji, zatim zadržnu sekciju, koja je obuhvaćala stručna tehnička udruženja, kao što su to bili stolari, rukavičari, rezbari lula i drvotokari, limari, metalci, koji su u zadr-

¹⁹⁴ »Radnički prijatelj« br. 16 od 18. IV. 1875.

žnu sekciju slali svoje predstavnike). Zbog toga su se unutar društva razvijali sukobi između nosilaca rada pojedinih sekcija. Zagrebačko radničko društvo, kako smo to vidjeli iz članka o organizaciji društva, počivalo je na istim principima. Zato je i u njemu pored neprekidne borbe za kvalitetu odbornika, za redovito održavanje skupština i za članstvo postojao stalni sukob između članova obrazovne i potporne sekcije. Obje grane društvenog rada imale su svoje pravilnike, po kojima su poslovali i svoje odbore. Svaki član bio je u isto vrijeme i član potporne i obrazovne sekcije bez obzira da li je reflektirao na bolesničku pomoć, troškove pokopa ili samo na lektiru, predavanja, ili na oboje. Stoga se veoma mali prilog od 50 kr. mjesečno podijelio na obje sekcije, i to na potpornu sekciju 35 kr., na obrazovnu sekciju 15 kr. Iz tog doprinosa pružala se pomoć bolesnima od 5 fl. tjedno i snosili troškovi pokopa od 30 fl. Pored toga članovi su imali na raspolaganju novine i biblioteku, mogli su učestvovati na predavanjima, mogli su upotrebljavati društvene prostorije za sastanke, izmjenu mišljenja i t. d. Naravno, bilo je članova, koji su mislili da im ne treba podpore, kao što ih je bilo koji su smatrali da im ne treba obrazovanja. U vezi s tim za čitavo vrijeme postojanja društva vodila se diskusija o odvajanju zadataka samopomoći od odgojnih i kulturnih zadataka društva i formiranju dvaju društava. Međutim, svako odvajanje naobrazbene sekcije od potporne u uvjetima kad zagrebački radnici nisu imali zakonske mogućnosti da osnuju legalnu političku organizaciju, a i drugu legalnu djelatnost morali su uskladiti sa zakonskim propisima, bilo bi prema mišljenju vodeće grupe socijalista nepravilno i značilo bi likvidirati naobrazbu i kulturnu granu djelatnosti društva. U slučaju izdvajanja potporne sekcije iz društva, jer su svi izgledi bili da bi se u slučaju toga odvajanja potporna grana mogla lakše legalizirati, odnosno dobiti odobrenje da samostalno djeluje Zagrebačko radničko društvo, kao matica, ostalo bi obrazovno društvo. O tom pitanju diskutiralo se i u »Radničkom prijatelju«, koji u svom 2. broju od 11. X. 1874. g. poslije uvjerenja da u Zagrebu ne bi mogla postojati dva društva s obzirom na mali broj članova, piše:

»Ako pomislimo, koliko je muke potrošeno, da se poveže upravo obrazovna sekcija sa potpornom, možemo u tome vidjeti jedan veliki korak nazad. Rado priznajemo, da je već kojem članu, koji se je zasitio »samoobrazovanja« ili ne želi ništa znati, dodijalo, da svoj prilog uplaća i u blagajnu obrazovanja, makar ne uživa od toga nikakve prednosti — t. j. ne želi uživati.

Kao svagdje, tako je i kod nas, da se materijalnu stranu stavlja u prednji plan. Stoga su našem društvu pristupili i takvi ljudi, koji su pred očima imali samo materijalnu stranu (bolesničku potporu), većina nije htjela ni znati o obrazovnoj sekciji, dakle oni uplaćuju samo zbog jedne sekcije, koja ima više pogodnosti za njih. Kod osnivanja htjelo se baš izbjeći tome, da bi postojalo samo društvo za bolesničku pomoć. Kod osnivanja društva znalo se, da treba radnike skupiti u takvom društvu, gdje oni mogu slobodno izmijeniti mišljenja.

Svrha radničkog društva za pomoć i obrazovanje bila je uzajamna pomoć sa rasiščavanjem i poboljšavanjem materijalne situacije, kao što bi kroz čvrstu organizaciju oblikovali jednu kompaktnu masu.«

U članku se dalje ističe da je potporna sekcija bez ikakvog prigovora izvršila svoj zadatak, da je obrazovna sekcija primljena s oduševljenjem i ljubavlju, ali je njen rad zamro. Od prosvjetne aktivnosti postoji još jedino aktivnost u pjevačkom zboru, koji je većini članova društva trn u oku. Broj pjevača je suviše malen, da bi se isplatio društvu da izdržava pjevački zbor. »Iako smo prijatelji pjevanja, — piše »Radnički prijatelj«, — i znamo, da nam je isti zbor donio već lijepih prihoda, dalje znamo, da je on održavao društvenu kolegijalnost i znamo da su učesnici pjevačkog zbora baš najaktivniji članovi društva uopće, ali ipak vidimo da kod tako malog broja učesnika pjevačkog zbora ne može postojati. Postoji zadatak učesnika, da, ili podvostruči broj pjevača, čak potrostruči — ili, ako to bude nemoguće, onda neka se isto raspusti do boljih vremena.«

Pošto je materijalno izdržavanje pjevačkog zbora postalo kamen spoticanja i pojačalo zahtjev da se izdvoji potporna sekcija iz radničkog društva, »Radnički prijatelj« ponovo ustaje protiv tog izdvajanja, izjašnjava se za to da se ukine pjevačka grupa, da ostane društvo onakvog karaktera kako je osnovano, s obje sekcije, obrazovnom i potpornom »jer nije sve obrazovanje u pjevanju samom. Postoje još mnoge mogućnosti obrazovanja, koje se mogu uvesti sa manje troškova i na kojima bi moglo možda učestovati više članova društva. Savremeni listovi odnosno novine, biblioteka, socialna i naučna predavanja pružaju ogroman materijal za samoobrazovanje, koji bi svima bio potreban, da ne učimo sami nego da uče svi radnici: što hoćemo i što treba raditi.«

Tako je ukinut pjevački zbor. Ostala je u društvu sekcija za obrazovanje radnika. Kako je društvo zamislilo rad sekcije za obrazovanje, može da posluži slijedeći napis iz »Radničkog prijatelja« broj 7 od 14. II. 1875. g.

»Druga je svrha, koju radničko društvo postignuti teži: obrazovanje. Suvišno bi bilo, da razlažemo potrebu toga za napredak narodni bezuvjetno nuždnoga sredstva; jer svaki nas žalibože osjeća, kako je zaostajanjem ciele narodne obrazovanosti i sam zaostao, kako mu nisu bila podijeljena ona sredstva, kojimi se obrazovanost postignuti može: temelj nauke i bogatstvo. Jedino ona sredstva obrazovanosti, koje je mati priroda u nas ulila: trud, volju i talent ostadoše djetetu siromaka radnika; na njemu je dakle, da barem ova sredstva upotriebi, kad mu druga podijeljena nisu. Dužnost je svakoga od nas u naobrazženosti zaostalih radnikah, da svom dušom i tielom težimo za obrazovanjem, kojim ćemo najprije do žudenoga cilja: prave slobode doći. U radničkom društvu imademo prilike, da se upoznamo sa književnošću, sa povješću, naravoslavljem i prirodopisom, risanjem i drugim strukam znanosti, a kad smo si barem iole temelja u tih strukah pribavili, da proučavamo i narodno gospodarstvo, koje će nam razjasniti odnošaj rada prema kapitalu, vriednost radnje prema vriednosti kapitala i t. d. Nauka će nam razjasniti položaj baš u današnjem gra-

danskom društvu i nepravednost današnjih društvenih odnošaja; nauka će nam pokazati sredstva, koja nam upotriebiti valja da postignemo reformu (preobraženje) ovih odnošaja; nauka će nam predočiti narode davnih vremena i pokazati nam primjere, kojim sliedi ili koje izbjegavati moramo; nauka će nam ujamčiti napredak radničkoga pokreta, jer će tek njom radnik do uvidenja doći što mu raditi valja, da se oslobodi iz verigah kapitala. »Radničko društvo« je dakle najzgodnije mjesto, gdje se radnik vlastitom silom, svojim trudom izobraziti može: a to stranom čitanjem knjigah i časopisah, kojih u znatnom broju i liepom izboru imade, znanstvenimi predavanji, koja se na zahtjev članovah uvesti mogu, napokon uzajamnim obećanjem s najiskusnijimi drugovi, koji se svakoga ponedjeljka u društvu sakupe na obći dogovor, kojemu imadu i nečlanovi pristup.

— To bi bilo za pouku, ali je i za zabavu poskrbljeno. Na predlog članovah, te ako se priličan broj sakupi, može se uvesti učenje pjevanja, što je do nedavna postojalo, te radi slaboga posjeta ukinuto...«

Kad su 1873. g. počeli funkcionirati prosvjetni i naobrazbeni odbori, zatražili su od hrvatskog kazališta da se za članove radničkog društva snizi cijena kazališnih ulaznica. Isto je tako zamolio odbor Gradsko poglavarstvo da mu dozvoli korištenje školskih prostorija za naučna predavanja i crtanje, jer su društvene prostorije bile premale za širu prosvjetnu i društvenu aktivnost. I uprava kazališta i Gradsko poglavarstvo odbili su da izađu društvu u susret. Tako su članovi društva učili na vlastitom iskustvu da od građanskih institucija ne će dobiti ni podrške ni pomoći za prosvjetu i naobrazbu radnika.

Dolaskom Kalea za predsjednika u društvu se osim pjevanja uvela razna predavanja odgojnog i stručnog smjera: seminari za risanje, geografiju, čitanje i pisanje hrvatskog i njemačkog jezika. Predavanja na hrvatskom i njemačkom jeziku počela su u studenom 1873. g., a risanje u siječnju 1874. godine. Da bi se u što većoj mjeri razvio društveni život, rad i ljubav za društvo i njegove zadatke, organiziran je 1874. god. društveni izlet u Šestine. Na izletu je učestvovao pjevački zbor. Na polugodišnjoj skupštini 8. kolovoza 1874. donijeta je odluka o privremenom raspuštanju pjevačkog zbora, s obrazloženjem da su za to krivi sami pjevači, pa je društvo pozvalo arhivara da položi račun i preda arhiv pjevačkog zbora u pohranu Zagrebačkom radničkom društvu, jer je arhiv njegovo vlasništvo.

Sastanci starijih i iskusnijih članova društva, koji su se održavali svakog ponedjeljka, mora da su bili interesantan oblik političkog obrazovanja. Dogovori, diskusije o pojedinim pitanjima, načelno zauzimanje stavova odgovara diskusionim večerima ili klubovima. Predavanja, seminari i kursevi obuhvatili su i proučavanje narodnog gospodarstva, odnose koji su postojali između rada i kapitala, vrijednosti i rada, nadnice, cijene i profita. Društvo je također posjedovalo svoju biblioteku s naprednom literaturom tadašnjeg vremena, a po svim izgledima i s djelima Marksa i Engelsa, koja su štampana na njemačkom jeziku. Bili su isto tako snabdjeveni i radničkom štam-

pom drugih zemalja. Zaključak, koji se može izvući iz te djelatnosti društva, jest da je društvo čitavo obrazovanje vršilo u socijalističkom duhu.

KULTURNO-UMJETNIČKI RAD I ZABAVNI ŽIVOT ZAGREBAČKIH RADNIKA

Unutar obrazovne grane rada zagrebačkog radničkog društva, radnički pjevački zbor, iako bez formalne samostalnosti, činio je odvojen vid kulturne djelatnosti društva. Prije osnivanja radničkog pjevačkog zbora u zagrebačkom radničkom društvu bio je u okviru tipografskog društva osnovan tipografski pjevački zbor i to 22. IX. 1870. g. sa 13 pjevača. Krajem 1871. g. zbor se raspustio zajedno s tipografskim društvom zbog, već spomenutog, tipografskog štrajka 1873. g. Pored pjevačkog zbora Zagrebačkog radničkog društva bio je osnovan »Tipografski pjevački klub«. Koncem iste godine klub je prestao postojati. Obnova tipografskog pjevačkog zbora izvršila se polovicom 1875. g., a 9. XI. iste godine tipografski pjevački zbor dao je svoj prvi koncert .

I pjevački zbor Zagrebačkog radničkog društva doživljavao je isto tako velike teškoće. Neprekidne fluktuacije članstva, popuštanje elana u radu, dovodilo je do povremene obustave svake aktivnosti.

Svrha ovih pjevačkih zborova i zabava nije se sastojala jedino u tome, da širi narodnu i radničku pjesmu i time budi klasnu nacionalnu svijest radnika, već su se čisti prihodi održanih koncerata upotrebljavali za udruženja za pomoć bolesnima za besposlene ili za progonjene štrajkaše. Takav jedan primjer zabilježio je list »Agramer Zeitung« broj 44 od 24. II. 1870., gdje se među ostalim kaže:

»Prošle subote održana je zabava tipografa u hotelu kod »Mađarske krune«. Mnogo je predmeta darovano za tombolu, zabava je bila dobro posjećena.

Prvi kamen za osnivanje tipografskog društva položen je pomoću čistog prihoda zabave.«

Ali pored tipografa još prije osnivanja Zagrebačkog radničkog društva nalazimo zabave radnika drugih struka. Tako su na primjer 7. II. 1870. održali konobari svoju zabavu u prostorijama »Narodne gostione«. (A. Z. br. 31.—9. II. 1870.)

Zabava, koju su organizirali tipografi u lokalima »Colosseuma« u kući grofa Keglevića, prema izvještaju »Agramer Sonntags-Zeitung« br. 10 od 10. III. 1872. g., održana je naknadno, jer se, kako kaže list, tipografi nisu mogli veseliti, dok su se njihovi drugovi nalazili u zatvoru, zato je naknadno priređena ova svečanost za sve prijatelje tipografske umjetnosti i porodice tipografa. Prema broju učesnika vidimo koliko prijatelja imaju tipografi u svim slojevima društva.

»Südslavische Korrespondenz« od 17. VI. 1872. donosi iscrpan izvještaj o proslavi grafičara u čast Gutenberga. Proslava se održavala u gostionici »Kod lipe«. Program grafičkog pjevačkog društva, koje je otpjevalo nekoliko hrvatskih narodnih pjesama i narodne glazbene kompozicije, primljen je s velikim oduševljenjem građana. Mnogi građani dali su dobrovoljne priloge za pripremu ove proslave. U istim novinama društvo im se zahvalilo na susretljivosti. Da bi pokazali čime su se tadašnji građani oduševljavali, donosimo program te zabave u cjelini.

P r o g r a m

svečane zabave u slavu iznašatelja tipografske umjetnosti Ivan Gutenberga, koju priređuju zagreb. tipografi na korist svoga društva u nedjelju 23. lipnja 1872. u bašči »stare lipe«.

1. »Proljetna poputnica« od Kalteneckera.
  2. Četvorka iz operete »Die Prinzessin von Trapezunt« od Kaulich-a.
  3. »Bože Živi« narodna himna od P. Preradovića uglazbena po Tovačovskom.
  4. Overtura k operi »Indio« od Straussa.
  5. »Čekanje na brodara« sbor od J. Eisenhuta.
  6. »Freut euch des Lebens« valčik od Straussa.
  7. »Predavanje o Guttenbergu« govorit će g. I. Zahar, a zatim pozdravni govor.
  8. Konac iz opere »Traviata« od Verdia.
  9. »Ambos« polka franc. od Parlowa.
  10. »Za dom mili« od Stuca.
  10. a. Posvećene od Muellara.
  11. »Lahku noć« solo za tenor uz pratnju mrmljajućega maloga sbora od Gumberta.
  12. »Kakadu-Potpouri« od Offenbacha.
  13. a. »Proklestvo pjesnika« od Uhlanda, po prevodu Dr. Dimitrije Demetra, deklamovat će g. Petar Brand.
  13. b. »Velski Hardi« iz engleskog od Aranja, po prevodu Josipa Jovanovića Zmaja« dekl. će gosp. Brani.
  14. »Die Nasswalderin« mazurka od Straussa.
  15. »Djačka pjesma« od Ljud. Karjanića uglazbena i pripravnikom posvećena od Iv. pl. Zajca.
  16. »Narodni napjevi« od Udl-a.
  17. »Gdje je stanak moj«, narodna pjesma od V. Skraupa.
  18. »Du hörst wie durch die Tannen« pjesma od Martha v. Loeben.
  19. »Junaci« zbor od Stunca.
  20. »Tausend und eine Nacht« valčik od Straussa.
  21. »Ubojna truba« sbor od Dimića.
  22. »Alle neuen« brza polka od Dubec-a.
- U 10 sati razsvjetljenje bašče bengaličkom vatrom.
Početak u 5 sati poslie podne.

Ulaznice mogu se dobiti u knjižarah Fr. Župana (Albrecht i Fiedler) Lavoslava Hartmana i Svetozara Galca za osobu 60 novčića, a na večer kod kase 60 novč.¹⁹⁶

Na Gutenbergovoj proslavi iduće godine nastupio je pjevački zbor Zagrebačkog radničkog društva sa slijedećim programom:

¹⁹⁶ Vid: »Agramer Zeitung« Nr. 139. 19. 6. 1872., str. 3

Goopimäki Drögöden Hallen
predesjuten till topografi,
Kaga dröktus

Laugretus

Kiistia K. h. v. sl. d. l. m.
Lemolgetta bl. n. n. d. l. m.
frj. 2.25 L. h. h. 5.000
de. u. l. m. 27 L. h. h. 2.000
obn. i. j. p. r. e. s. e. m. e. n. t.
p. o. v. a. m. p. a. g. l. a. v. a. r. f. l. a. v.
o. d. r. e. t. j. e. n. n. o. b. u. f. f. a. s. s. i.
d. e. l. o. v. a. n. j. a. t. o. p. o. g. r. a. f. i. e. n.
K. a. g. a. d. r. ö. k. t. u. s. K. a. g. e.
b. o. i. d. u. g. a. u. t. i. k. a. r. t. e. n.
o. v. a. m. p. a. g. l. a. v. a. r. f. l. a. v.
n. a. l. a. s. i. t. e. , d. a. o. v. o. h. p.
d. r. ö. k. t. u. s. u. r. p. o. t. t. a. v. i. s. d. a.
i. f. a. m. n. o. b. u. r. e. l. i. n. o. v. i. t.
n. i. i. n. a. r. i. n. n. : K. a. p. e. n.
u. t. i. l. l. e. p. o. v. e. r. a. l. i. : d. a.
p. r. o. f. a. r. i. e. d. r. ö. k. t. u. e. n.
o. d. m. a. k. o. b. v. a. r. i. : - s. t. o. p. o. l. o. n. g. e.
i. j. v. e. i. d. o. e. 27 p. m.
i. e. i. n. j. e. n. o. -

Slaga & omint Van
p. r. i. s. t. e. i. n. j. e. d. a. s. e. o. v. i. n. e.
t. o. p. o. g. r. a. f. i. e. n. o. d. r. ö. k. t. u. s.
i. n. K. a. g. e. n. u. r. p. o. t. t. u. s.
j.

Apr. 27/5 872
B. 2931.
Nat.

V
73/72

6789 = 181.
42 = 181.
1950 = 181.

1/6 1872
Dr. 17/6 872
J. J. J. J.

1. »Crnogorska poputnica« od Sonntaga. 2. »Slavjanska pjesma«, muški zbor od V. Justa. 3. Overtura iz opere »Raymond«. 4. »Njevjesti« solo za tenor uz pratnju mrmrljajućeg zbora od J. K. 5. »Ljubovni glasnik« valcer od Gj. Eisenhuta, 6. Pozdravni govor od jednoga člana tip. društva, 7. »Predivo je prela« četverospjev od Linsinskoga, 8. »Auf hohem See«, valcer od Zehrera, 9. »Zdravljice« muški sbor od Kviatovskoga, 10. »Željeznička polka« od Gj. Eisenhuta, 11. »Rad« solo za bariton uz pratnju zbora i orkestra od Gj. Eisenhuta, 12. »Narodne pjesme« od Grassea.

U slučaju nepogodna vremena bit će koncert u nutarnjih prostorijah.

Ulaznina 50 novč. Početak u 8 sati u večer¹⁹⁶

Zabave su uopće bile jedan od oblika sakupljanja radnika i glavni izvor društvenih prihoda. To se najbolje vidi iz rada Zagrebačkog radničkog društva. Ono je, kad je formirano, poslije objavljivanja proglasa, koji je apelirao na zagrebačke radnike da pristupe društvu, da bi se afirmiralo pred javnošću, priredilo opću zabavu na dan 24. veljače 1873. godine. Štampa je u svojim vijestima javila da je zabava sjajno uspjela, da su sve prostorije bile dupkom pune, da je pjevački zbor nastupio sa 120 pjevača, a da je dirigent zbora čuveni glazbenik Đuro Eisenhut i t. d. Tako su na pr. »Narodne novine« od 25. II. 1873. broj 46 donijele slijedeću noticu:

»Obrtničko-radnički ples, koji je obrtničko-radničko društvo sinoć priredilo u građanskoj streljani, bio je jako posjetjen i vrlo živahan, sve struke domaćega obrta bijahu na njem zastupane, a prisustvovali su zabavi i mnogi članovi inteligencije. Koncert prije plesa uspio je pod ravnanjem gospodina G. Eisenhuta osobito dobro. Plesalo se do ranoga jutra.«

S obzirom na neočekivan uspjeh ove zabave, mislili su osnivači društva da su već stvoreni uvjeti i utrti putovi, koji će omogućiti normalni razvoj prve opće radničke organizacije u Zagrebu. Međutim, vidjeli smo da je ta nada bila varava. Obrtnici koji su inače u punom broju prisustvovali zabavi, bili su prvi koji su najodlučnije ustali protiv društva, osjećajući da je društvo upereno, u prvom redu, protiv poslodavačkih interesa.

U prvoj polovici godine postojanja, društvo je održalo dvije zabave se čistom dobiti od 48 forinti i 15 novčića. Iako na izgled mala, ova je dobit bila dovoljna da sanira izvanredne potrebe društva. U drugom polugodištu iste godine održalo je društvo doček Nove godine (Silvestrova večer) i jedan društveni ples sa čistom dobiti od 84 forinta i 85 novčića. U mjesecu lipnju 1874. održana je uspjela zabava u korist društvene blagajne s lijepom dobiti. U prvom polugodištu 1875. g. društvo je upriličilo u korist bolesničke blagajne četiri zabave, a 7. studenog iste godine održala se zabava u korist bole-

¹⁹⁶ Vidi: »Narodne novine« br. 175, 31. 7. 1873., str. 3.

sničkog fonda. Da bi se namakla društvenoj blagajni sredstva, 3. rujna 1876. g. održana je priredba i zabava, na kojoj je sudjelovao i pjevački zbor hrvatskog tipografskog društva »Sloga«. U 1887. god. u prvom polugodištu održane su tri zabave sa čistom dobiti od 257 forinti i 66 novčića.

Kao što se vidi, društvo mora da je trošilo velik dio snaga na organizaciju zabava. Te je zabave registrirala sva zagrebačka štampa. Njima je posvetio veliku pažnju i »Radnički prijatelj«. Donosimo o tome slijedeće:

»U subotu dne 16. o. mj. održavati će se u gradskoj pivari sveobći radnički ples s tombolom. Željati bi bilo, da ga posjete svi radnici bez obzira, da li su članovi radničkoga društva ili ne. Priređujući odbor postarao se je, da ovaj ples, ako i ne bude »sujan«, ipak zato ostane u uspomeni svojih posjetiteljah; jer odbor kani ovim plesom prirediti obiteljsku svečanost velike obitelji rada. — One pako pristaje naše, kojima su odnošaji podijelili sretniji položaj, umoljavamo, da po koj predmet daruju za »tombolu«.«¹⁹⁷

»Radnički prijatelj« donio je izvještaj s te zabave:

»Za vrime odmora uzrujaše živce gostijuh obilatimi sgoditci priređena tombola, a poslie ove opet ples. Tako prođe u nesbunjenom veselju ova zabava radnikah, kojim će tim sigurnije u nezaboravnosti ostati, pošto oni vrlo, vrlo riedko prilike imadu, da poslie napornog rada posviete nekoliko časovah radosti. Zabava počela je u 8 satih na večer, a svršila je — tko bi znao kada!?

Osim radnikah posjetije zabavu njeiki radnikom prijatni otmjeni gosti, među njima činovnici, profesori i obrtnici, koji svoje podpuno zadovoljstvo izraziše na svem, samo ne na — članku o »pučkoj kuhinji« u prošlom broju našega lista. — Nu polag sve te »žalostne« nepogode možemo ipak taj radostan posljedak priobćiti, da je taj ples s tombolom donio čistoga dohodka 67 for. 31 nč. — Želiti bi bilo, da se više takvih zabavah priredi.«¹⁹⁸

Tjedan dana kasnije održana je druga zabava Obrtničko-radničkog društva. »Radnički prijatelj« br. 5 od 31. I. 1875. g. donio je poziv za zabavu, koji glasi:

»Naša se želja ostvarila. Odbor ovdašnjega obrtničko-radničkoga društva priređuje dne 6. veljače 1875. u prostorijah gradske pivare sveobći radnički ples, drugi radnički ples s tombolom ovih pokladah. Čisti dohodak namjenjen je blagajni za podporu bolesnih članovah. S obzirom na dobrotvornu svrhu, koju s time radničko društvo postignuti želi, valjalo bi, da se radnici, majstori, obrtnici i prijatelji radnikah slože, te po svojoj mogućnosti doprinose kako za ples, tako i darovom za tombolu, da se u što većoj mjeri podpora pruži bolesničkoj blagajni, koja je radi oskuđice u poslu prilično iscrpljena. Društveni odbor dati će si najvećega truda, da zabavu ovu što ugodnijom učini.«

Tipografi su održavali i zabave zatvorenog karaktera, namijenjene samo tipografskim radnicima i pozvanim gostima. Jedna od

¹⁹⁷ »Radnički prijatelj« br. 2 od 10. I. 1875., str. 2.

¹⁹⁸ »Radnički prijatelj« br. 4 od 24. I. 1875.

takvih zabava održala se u vezi sa slagarskim natjecanjem. »Obzor« je o toj zabavi pisao na sljedeći način:¹⁹⁹

»U subotu na večer priredilo je ovdašnje tipografičko društvo večernju zabavu u streljani na kojoj bijahu razdane nagrade sestorici slagara, koji se odlikovaše kod slagarskog natjecanja. Sbor sastojeci iz tipografa i društva »Kolo« otvori zabavu pjesmom »Mili kraj«, poslije čega predsjednik tipografičkoga društva g. Oračić prozbori prigodno slovo. Nakon njega g. Thot deklamira »Junaci gologlavci«, g. Lihl »Pjesmu o košulji« i narodnu priču »Tko traži dat će mu se«, i napokon g. Oračić pripoviedi šaljivu pjesmu »Lakoma seljanka.«

Zatim dođe izvješće procieniteljinoga, odbora, polag kojega zapade prva nagrada od 3 cekina slagara dioničke tiskare Gjuru Beloševića, druga od 2 cekina A. Turšića, u tiskari kod Albrechta, treća od 8 for. u srebru od Josipa Thota u dioničkoj tiskari, četvrta, jedna škvadra Drag. Slegla, u Albrechtovoj, peta 1 cekin Iv. Kralja u Hartmanovoj i dr. šesta 10 franaka Lustiga, u Gajevoj tiskarni. Među deklamacijama i poslje sbor je pjevao razne pjesme. Društvo se veselo zabavljalo skoro do zore...

... Više članovah tipografičkoga društva zagrebačkoga priredilo je večeras, Silvestrovo, večernju zabavu u prostorijah bašće »Franje Josipa« u Novoj vesi. Odbor će nastojati, da goste pjevanjem i veselim igrokazi, šaljivom lutrijom i plesom zabavi. Prostorije pomenutoga vrta otvorene su ovu večer izključivo pozvanim gostom. Mjesto ulaznine umoljen je svaki pozvani gost, da kod ulaza preda jedan, za šaljivu lutriju zgodan valjano zamotan predmet. Početak je zabavi u 8 urah.«²⁰⁰

PISMENOST

U Hrvatskoj i Slavoniji tek se iza 1850. god. stvarno započelo osnivanjem osnovnih škola. Tako je 1876.—7. bilo 15 viših škola, 1.236 nižih državnih škola, a ostalih 56. Ukupno je bilo 1.307 škola ili na 100 km² 3,04 škola, a na 10.000 stanovnika 7,09 škola. Pismenost je prema popisu stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji s Krajinom izgledala ovako:

	Hrvatska i Slavonija	Krajina	Ukupno
	%		
pismenih	13,9	14,6	13,3
polupismenih	1,5	2,8	1,7
nepismenih	84,6	82,6	84,0

Prema istom popisu stanovništva (1869.) u Hrvatskoj i Slavoniji bez Krajine znalo je čitati i pisati 259.032 lica ili 17,2%, samo čitati 34.237 ili 2,2%, ni čitati ni pisati 1.215.884 ili 80,6%. Prema tome,

¹⁹⁹ »Obzore« br. 238 od 18. X. 1875.

²⁰⁰ »Narodne novine« broj 299 od 31. XII. 1875.

najveća nepismenost bila je u Krajini, odnosno Lici. Nema sumnje da je nepismenost kroz decenije bila važan razlog slabog rasta radničkog pokreta i kočnica u njegovom poletu. Zbog toga i nije čudo da su tadašnji socijalisti toliko isticali potrebu obrazovanja i opismenjavanja radnika.

ČASOPISI I NOVINE

U Hrvatskoj i Slavoniji s Vojnom Krajinom izlazilo je u svemu 18 časopisa, među kojima je bilo 9 političkog sadržaja, a 9 ostalog. Pisanih na hrvatskom jeziku bilo je 12, na njemačkom 4, na talijanskom 2.

Od političkih novina, 4 su pisane na hrvatskom jeziku, od kojih su 3 izlazile u Zagrebu, a jedne u Varaždinu. Od 4, njemačke novine izlazile su po jedne u Zagrebu, Osijeku, Zemunu i Vukovaru, a jedne talijanske novine izlazile na Rijeci. Od poučnih časopisa 8 ih je bilo pisano na hrvatskom jeziku, a jedan talijanskim. Među njima bila su dva crkvenog karaktera, jedan poučno zabavni, dva školska, jedan privredni, jedan za narod, jedan za mladež, a jedan za trgovinu i brodarstvo. Od tih je izlazilo u Zagrebu sedam, jedan u Đakovu, a jedan na Rijeci. Prema tome, u Zagrebu je izlazilo u svemu 11 časopisa i novina.

HUMANITARNA, KULTURNA I DRUGA DRUŠTVA

Godine 1872. postojala su u Hrvatskoj, Slavoniji i Krajini razna humanitarna, kulturna i fiskulturna društva i to:

	Hrvatska i Slavonija	Krajina	Ukupno
vjerska i dobrotvorna	34	6	40
društva za samopomoć	9	3	12
naučna i književna	6	—	6
glazbena i pjevačka	12	9	21
čitaonice i zabavna društva	46	13	59
streljačka	6	3	9
vatrogasna	5	3	8
radnička	3	—	3
ostala	15	—	15
UKUPNO:	136	37	173

U Zagrebu je pored »Zagrebačkog radničkog društva« i »Društva tiskara i slovara«, postojalo kulturno društvo »Kolo«, koje je osnovano 1862. godine, zatim »Dobrovoljno vatrogasno društvo« (1870.), »Hrvatski pedagoški književni zbor« (1871.), »Hrvatsko trgovačko društvo Merkur« i »Pravničko društvo« (1873.), »Hrvatski sokol« i »Sbor liječnika« u g. 1874., »Vatrogasna zajednica«, »Hrvatski pjevački savez«, »Hrvatsko planinarsko društvo« i »Češka beseda« u g. 1875., »Dobrotvor«, »Šumarsko društvo« g. 1877., »Društvo inženira i arhitekata«, »Pjevačko društvo Sloga« u god. 1878., »Društvo Crvenog križa« i »Hrvatsko arheološko društvo« god. 1879. Umjesto »Musikvereina« osnovan je 1861. »Zemaljski glazbeni zavod«. »Hrvatsko planinarsko društvo« već 1877. podiže drvenu piramidu na Sljemenu, a 1878. gradi planinarsku kuću. 1889. podignuta je željezna piramida.

KULTURNI RAZVOJ HRVATSKE

Stvaranje društva tiskara i slovara u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagrebačkog radničkog društva, obrazovnih sekcija u njima i pjevačkih društava, pokretanje »Radničkog prijatelja« — sve je to značilo ne samo političko i socijalno odvajanje radničke klase iz dotadašnje građanske sredine već i kulturno izdvajanje. Nema sumnje da su općekulturne prilike i kulturno stanje, u kojem se nalazila Hrvatska, u mnogo većoj mjeri vezale tadašnje radnike za sebe, nego što su to mogli politički i privredni uvjeti, u kojima se nalazilo tadašnje hrvatsko društvo. Zato što je kulturni život prvobitnog radničkog pokreta u Hrvatskoj, duhovni (idejni) život mlade radničke klase, bio vezan za postojeće tradicije i psihološko raspoloženje onoga vremena, prirodno je da je on bio samo jedna manifestacija kulturnog života naroda Hrvatske.

U vremenu kada počinju prva buđenja i prva organiziranja prve socijalističke misli, prve marksističke ideje, prvi buntovni uzvici političke i ekonomske akcije radničke klase i prva propagiranja internacionalizma i jugoslavenstva umjesto klerikalizma, šovinizma i t. d., vladala je u Hrvatskoj još uvijek parola narodne stranke, koju je izrekao njen šef biskup Strossmayer »prosvjetom k slobodi«. Ta parola, ustvari, nije bila upućena narodu, narodnom prosvjećivanju, koje je bilo, kao što smo vidjeli, pretežno nepismeno. Bez pravog razumijevanja osnovne činjenice da tek ostvarenje ekonomskih, socijalnih i političkih preduvjeta može omogućiti prosvjećivanje radnih masa, narodnjaci su poklanjali, ustvari, svu i gotovo jedinu pažnju uskom sloju inteligencije. U tom pogledu oni su stajali sto godina u zakašnjenju na pozicijama francuskih prosvjetitelja. Ideolozi i vode narodne stranke počeli su da zidaju odozgo. Mjesto dizanja široke mreže pučkih škola položio je još 1860. god. Strossmayer 50.000 forinti za

Le Kapisnik

čbe i radničke skupštine, Adruarane
dne 31. veljače 1878 u prestonici Zagrebačke
gradske pivare.

Prisutni: kao povjerenik poglavarstva gosp.
Lj. Raupar, žage. Od okupljenih po politici 300 osobe,
velikom većinom radničkome statusu pripadajući i
Saviwai. Skupštini Marko Stanović proglasi se
da samo stajalištu otvorenom porječju skupštine,
da banu Ivana Haximaniću pod cijam je starom
zabon o slobodi sastijanja potrošnja, teostroški. Lini.
donosi. Tada porzoni prisutni, da si sa razumijev su-
pravak zaboru predjudnika, njegova zamjenika, te
jednoga bježanika.

Skupština zaboru sa predjudnika Pavla Sautlika,
stetora; sa zamjenika Marka Stanovića, krojca; a
sa bježanika slugaru Antuna Sovodrića.

predjudnik Sautlik razvaja se sa izkazano me-
povjerenje, te predstavi ga povjerenika g. Dr. Jagicu,
i porporica skupštini, da si po parlamentarnom redu
sada.

Tutim povjesta dnevni red i to:

1. Potreba radničkoga udruženja.
2. Utjecaj štampa na razvitak radničke borbe.
3. Čbe radnički predmeti.

predjudnik povjesta prije proglasa na razgovore se.
provo. slugarini borjenika i Stetora, koja g. Jagicu. Pa.
povid na bjezistu sa postjanici jednalnih porovak sa su-
vie zaključiti i sa i nisi. izadavice potrošnja.

Poslije proglasa, a sve borjavacke, koju skupština por-
moritica. Lini. postvari, prelazi se na razgovore dnev-
noga reda.

osnivanje Jugoslavenske Akademije, čiji su članovi imenovani tek 9. V. 1866. godine. U 1868. godini poklonio je Strossmayer Akademiji svoju galeriju slika. Zahvaljujući takvim darovima Strossmayera omogućeno je i osnivanje Hrvatskog sveučilišta 19. X. 1874. godine. Za sveučilište dao je Strossmayer također 50.000 forinti. Te bogate darove crpio je Strossmayer iz slavonskih šuma, jeftine radne snage i jeftinog rada siromašnih seljaka. Treba reći, da je Strossmayer trošio svoje pare i za pomaganje siromašnih đaka, koji su pohađali sveučilište.

Zagrebački su socijalisti sigurno to uočavali. Vidjeli smo iz sadašnjeg materijala, da su oni već tada zahtijevali besplatno školovanje na račun države, osnivanje osnovnih škola, i pomaganje od strane države drugih oblika kulturnog uzdizanja radnika i seljaka i sl. Na te se njihove zahtjeve, naravno, nitko nije obazirao. Hrvatsko se društvo dijelilo na aristokraciju, visoki kler i visoku birokraciju, s jedne, i slobodnu inteligenciju, nižu birokraciju, obrtnike i trgovce, s druge strane. Ta dva svijeta živjela su odvojeno jedan od drugoga, oholi na svoj hijerarhijski stupanj, ne miješajući se jedan s drugim. Radnici i seljaci bili su opet svijet za sebe, po znanju, kulturi i položaju nalazili su se na periferiji tog feudalno-buržoaskog socijalnog političkog i kulturnog poretka. Kada je otvoreno Hrvatsko sveučilište 19. listopada 1874. g., »Radnički prijatelj« se osvrće na proslavu, koja je bila u vezi s tim otvorenjem organizirana. Pozdravljajući otvorenje zagrebačkog Sveučilišta, »Radnički prijatelj« pita što je sa sveučilištem radničke klase i s gorčinom iznosi, da su na proslavu pozvana sva moguća društva, samo ne radnička. Možda će i neko dijete iz redova radnika imati sreće, da uči na sveučilištu, ali ono što zagrebački socijalisti preporučuju jest da se studenti na njemu ne bi trebali učiti prezirati radnike, radničku klasu.

»Taj način otvorenja, — piše »Radnički prijatelj«, — hrvatskoga sveučilišta, koga je narod tako dugo željno očekivao, a kako i ne bi kada se njim udomila u Hrvatskoj prosvjeta i otvorila vrata budućemu kulturnomu životu njezinu. Kojom čudi je narod shvatio znamenovanje njegovo, vidi se otuda, kako je cijeli narod, bez razlike političkoga strančarstva, stao se truditi oko što sjajnije proslave ovoga dana, koji ima u povjesti među najsjajnijimi spomendani još sjajnije blistati dok će biti svieta i vieka.

Sve, što dušom diše, oduševljeno je danas neizrecivom radošću i veseljem, stanovnici nakitiše kuće što ljepše, te se može reći, da su se upravo natjecali, koja će se ljepšim uredom odlikovati. Svečane predstave u kazalištu, koncerti, sjajni plesovi, i velike gosbe, rasvjetljenje grada, baklada, gruvanje topovah, sviranje glasbe, sve to biti će u slavu otvorenja sveučilišta zagrebačkoga, što više: tolika množina gostih iz svih krajevah nesamo Austro-Ugarske, već i drugih državah došla je u Zagreb, da prisustvuje toj pučkoj svečanosti, pak da uvjeri hrvatski narod o srdačnih željah k tomu usrećenju od strane one zemlje, od kuda su kao zastupnici poslani.

Sveučilište dakle otvoreno je, predano je narodu, da on tamo svoju omladinu šalje, u kojoj leži budućnost zemlje.

Što se pako tiče sveučilište stališa radničkoga? pitat će možda koji čitatelj, jer se člankom ovim u listu radničkom spominje svečanost, priredena u

slavu otvorenja njegova. Tiče se u toliko, što će taj zavod biti narodnji, većina naroda pako sastoji se iz stališa radničkoga, koj potom i većinu poreza plaća za sve troškove državne, kamo dakle i trošak za sveučilište spada, a drugo jer će možda ipak tako sretno biti koje dijete radnikah, da se tamo usavrši u naukih, gdje uostalom ima dosta onih, koji se bave predavanjem nauka, pak su niknuli iz prostoga radničkoga stališa.

Poglavito pak neka i stališ radnički znade, što znače čini, kojim proslave radi tolika svečanost se pripravlja i kod koje svi otmjeniji stališi sudjeluju, kamo su sva društva pozvana, da učestvuju, da pomognu svečanost što sjajnije proslaviti, pa kojemu pozivu se zbilja i svi pozvanici odazvaše, njekeji silami svojimi, da pomognu veličajnu svečanosti, drugi zastupanjem poslanici iz svoje sredine itd. što je vrlo liepo s jedne i druge strane. Ali samo jedno je žalosno, dapače ni liepo nije od onih, kojih se tiče, a to je: da su na radnički stališ sasvim zaboravili ili bolje: ne zaboravili, već ga hotimice mimoišli, a to nam je dužnost spomenuti, jer ga zastupamo. Čitali smo u više novinah, da su sva pjevačka i ina društva trojedne kraljevine pozvana na sudjelovanje, ali »radničko društvo« u kojem također jedan »pjevački sbor« postoji, nije tim pozivom počašćeno, valjda s razloga, što je prosto, radničko društvo, pak bi možda njegovo sudjelovanje ostale vrijeđalo. Što se mi sjećamo, jer »pjevački sbor« radničkoga društva« već više zabavah priredio, kojom prilikom su se novine o napredku »pjev. sbora« vrlo pohvalno izrazile, s toga smo uvjereni, kad bi ovo društvo na sudjelovanje pozvano bilo, da bi se i ono trsilo, da zadaći svojoj zadovolji, usuprot pako, kad bi se bilo osjećalo, da to u stanju nije, a ono bi na pozivu uljudno zahvalnost izrazilo, navedši razloge, s kojih mu sudjelovanje moguće nije. To možemo za stalno kazati.

Kada je dakle vremena bilo, sva zemaljska društva pozvati, pak jih na pripravu opomenuti, jamačno bi bilo još i za radničko društvo, a tim više, što bi bili dotičnici, to već iz pristojnosti učiniti morali, jer upravo prigodom ovakvih činah nebi se smio iztknuti priezir ma na koje društvo.

Kao izobraženi ljudi ne bi smjeli prezirati nijedan stališ, a ponajmanje radnički, jer on je temeljem svim ostalim. Bilo im! Nas s toga nevidi nikakova mržnja, već iskrena želja, da nam otvoreno sveučilište što bolje uspie, pa jer će se tamo sve učiti, neka se ponajglavnije i to uči, da ne valja stališ radnički prezirati.²⁰¹

U to vrijeme u Hrvatskoj je znatno ojačao sloj inteligencije. Ona je odigrala značajnu ulogu u formiranju hrvatske buržoazije i kapitalističkog društva. Inteligencija nije ni u jednoj društvenoj formaciji činila naročitu i samostalnu društvenu klasu, pa to nije ni u Hrvatskoj. Inteligencija nikada nije bila niti može biti klasom — ona je bila i ostaje slojem, koji regrutira svoje članove iz sredine svih klasa društva. Do 1848. god. u Hrvatskoj inteligencija se regrutirala od sinova plemstva. Sada se ona regrutira iz redova buržoazije, dijelom među bogatim seljacima i u vrlo velikom stupnju iz malograđanskih redova. Pri kapitalizmu inteligencija služi buržoaziji i plemićima, ako nema drugog izlaza, pošto ona ne vlada sredstvima proizvodnje. Ali inteligencija nije jednorodna klasna grupa. Razni njeni slojevi igraju različitu ulogu u proizvodnji, društvenom životu i borbi klase, nejednak je i njihov materijalni položaj. Mjesto i uloga u društvenoj proizvodnji određuje političke poglede grupe intelligen-

²⁰¹ »Radnički prijatelj« br. 3 od 18. X. 1874. U istom broju donosi i poseban članak o tome na njemačkom jeziku.

cije, pravac i njeno učešće u društvenom životu i borbi. Dio inteligencije živi od plaće, od prodaje vlastite radne snage. Dio inteligencije koji radi u proizvodnji, rukovodeći vrh kapitalističkih poduzeća i banaka, obično se i sam pretvara u kapitaliste. S rastom revolucionarne borbe proletarijata dio inteligencije prilazi proletarijatu. Inteligencija — nije »nadklasna« grupa, ona u svojoj većini veže svoju sudbinu sa sudbinom one klase, kojoj ona služi. Lenjin je dijelio inteligenciju na buržoasku, sitnoburžoasku i revolucionarno-socijalističku (proletersku). Proleterska inteligencija veže svoj život i rad potpuno sa radničkom klasom, s borbom za diktaturu proletarijata, za pobjedu komunizma. Tako na pr. Marks i Engels, iako su potekli iz redova buržoaske inteligencije, čitav svoj život vežu za interese radničke klase i služe joj. Zato oni bez obzira na porijeklo i ne mogu spadati drugdje do u revolucionarnu socijalističku proletersku inteligenciju.

Sloj inteligencije iz vremena 1848. t. zv. ekipa Iliraca otišla je. Ilirizam je donio Hrvatima književni jezik i pravopis po načelima Vuka Karadžića i Kopitara. On je štampu i književnost znatno približio većini hrvatskog naroda i omogućio prodiranje narodnog jezika u javni život. To je ubrzalo razvitak hrvatske gramatike i filologije uopće. Postojanje većeg broja hrvatskih listova zatim časopisa »Danica«, »Zora Dalmatinska«, »Kolo«, »Matica Ilirska«, omogućuje razvitak hrvatske književnosti, koja ima dosta nacionalnih budnica i davorija, ali ima i puno ozbiljne umjetničke literature, drame, muzike i umjetničke kritike Vraza, Mažuranića, Nijemčića, Preradovića, Demetra, Kukuljevića, Lisinskoga i drugih. Među zadnjima iz te ekipe umrli su Petar Preradović 1872. i Ljudevit Gaj 1871. godine.

Nova generacija narodnjačke inteligencije bacila se i na nauku. Naročito se u oblasti povijesti ističu Rački, Tkalčić, Ljubić, Šišić, Smičklas i drugi. U oblasti filologije Jagić, Veber, Daničić, Kurelac. U oblasti prirodnih nauka Torbar, Brusina, Vukotinović i t. d. Na političkoj ekonomiji radi Blaž Lorković, na filozofiji Franjo Marković. Umjesto »Nevena«, koji je izlazio do 1858. g., zatim »Leptira« do 1861. g., pa M. Krešičev »Naše gore list« do 1866. god. i Đ. Deželićevog »Dragoljuba« došli su novi časopisi »Književnik« 1864.—1866. godine i »Vijenac« 1869. god. »Književnik« su uređivali F. Rački, J. Torbar i V. Jagić. »Vijenac« Đ. Deželić, I. Perkovac, Dežman, F. Marković i Šenoa. U književnosti se osjeća potiskivanje nekada gotovo isključivog upliva Nijemaca. Počinje jaći upliv francuske književnosti. Glavni književni časopis tog razdoblja bio je »Vijenac«. On je ujedno glavni predstavnik tada jedinog književnog pravca romantike i idealizma, s prvim znacima prijelaza u realizam. Najvažnije literarno ime tog vremena bio je August Šenoa. On je lirik, novelist, romanopisac, dramatičar, dramaturg i kritičar. Napisao je mnogo pjesama, balada, soneta, povjesnica, novela, kritika, historijskih bilježaka i slično.

Statut

zur

Neue Unterstützungscasse der Verbrüderung angeschlossener Arbeiter in Hamburg.

- §1. Jedes Mitglied der Verbrüderung verpflichtet sich, Mitglied der Neuen Unterstützungscasse zu sein.
- §2. Jedes Mitglied der Neuen Unterstützungscasse ist dem Vorstande der Casse verpflichtet, die Casse der Mitglieder zu unterstützen und die Casse der Mitglieder zu unterstützen. Die Casse der Mitglieder ist verpflichtet, die Casse der Mitglieder zu unterstützen.
- §3. Die Casse der Mitglieder ist verpflichtet, die Casse der Mitglieder zu unterstützen. Die Casse der Mitglieder ist verpflichtet, die Casse der Mitglieder zu unterstützen.
- §4. Die Casse der Mitglieder ist verpflichtet, die Casse der Mitglieder zu unterstützen. Die Casse der Mitglieder ist verpflichtet, die Casse der Mitglieder zu unterstützen.

Čitava ta kulturna djelatnost u osnovi odgovara socijalnoj strukturi mlade hrvatske buržoazije i političkoj liniji narodne stranke, kao imanentnom predstavniku te buržoazije. I politika i kulturne manifestacije su nacionalističke, tu i tamo čak i republikanske, ali u odnosu na cara i jedinstvo monarhije, kompromisne i oportunističke. Po svojim tendencijama one nose pečat liberalnih demokratskih i građanskih zahtjeva, ali se za te zahtjeve ne vodi dosljedna borba. Pored toga hrvatska je buržoazija i njena vodeća stranka uvijek sklona na suradnju s feudalcima protiv naroda. U politici i kulturnoj djelatnosti ističe se pravo naroda na ujedinjenje i samostalnost. U praksi hrvatske buržoazije ne će da se postavi pitanje oslobođenja kao pitanje snage. Pitanje snage u oslobodilačkoj borbi naroda ne postavlja se ni u politici ni u književnosti. Magle ilirizma su nestale. Gradi se, prije svega, hrvatska književnost i kultura. Ipak su i politika i kulturna djelatnost prožete jugoslavenstvom. Matica Ilirska promijenila je 1874. god. ime u Maticu Hrvatsku. To, međutim, nije značilo i stvaranje neke hrvatske isključivosti. Matica Hrvatska ostala je i dalje nosilac jugoslavenske i opće slavenske linije narodne stranke u oblasti kulture. Sve se to, naravno, vidi iz publicistike i literature onoga vremena. Tako je na pr. Šenoa u svojim historijskim romanima Zlatarevo zlato, Prijan Lovro, Mladi gospodin, Cuvaj se Senjske ruke, Ilijina oporuka, Prosjak Luka, Seljačka buna, Diogeneš, Vladimir, a naročito Kletva, vršio u stvari literarnu obradu Račkijevih historijskih teza.

Pored zagrebačkog Sveučilišta ubrzao se i razvoj Hrvatskog kazališta u Zagrebu, koje se u vremenu od 1860. do 1880. god. temeljito izmijenilo. U njemu se stvaraju čitave generacije izvrsnih umjetnika. 1866. g. djeluje u njemu već hrvatska opereta, a 1870. g. dolazi u njega sa Zajcem i hrvatska opera.

Treba istaći da u vremenu 1860.—1880. g. među učenjacima i književnicima još je uvijek velik broj svećenika. Između njih se naročito ističu visoke idejne figure Strossmayera i Račkoga. Katolicizam jednoga i drugoga bio je obojen negativnim odnosom prema Vatikanu, nije bio dogmatski, već je težio za unijom katoličke i pravoslavne crkve. Istupanje i držanje Strossmayera i drugih hrvatskih biskupa na Vatikanskom koncilu 1870. g. o pitanju nepogrešivosti pape, najbolji su primjer iz kojeg se vidi da je tadašnji katolicizam bio katolicizam liberalnog kova i da je uglavnom odgovarao jugoslavenskoj i slavenskoj liniji narodne stranke. Sve to stavlja na idejnu liniju u kulturnom životu građanske klase pečat religioznosti, ali koji je u suštini bio antiklerikaln.

Iako zagrebački socijalisti to nigdje izričito ne govore, ipak treba istaći da je jedna od velikih kočnica u njihovu radu bila i ta, što u redovima pionira hrvatskog socijalizma ne vidimo školovane inteligencije. Radnici su sami morali voditi borbu i stvarati uvjete svoje kulturne emancipacije.

HRVATSKA U BROJKAMA I NJENA EKONOMSKA I SOCIJALNA STRUKTURA

»Vlasnici samo radne snage, vlasnici kapitala i zemljoposjednici, — govorio je Marks — čiji su odgovarajući izvori dohotka najamnina, profit i zemljišna renta, dakle najamni radnici, kapitalisti i zemljoposjednici sačinjavaju tri velike klase modernog društva, koje se zasniva na kapitalističkom načinu proizvodnje.

U Engleskoj je svako moderno društvo, u svom ekonomskom sastavu, postiglo najdalji i najklasičniji razvitak. Pa ipak se ne ispoljava čak ni tu potpuno čisto ta klasna podjela. Srednji i prelazni stepeni tu svugdje (i ako na selu neusporedivo manje nego u gradovima) smetaju određivanje granica.« (K. Marks, Kapital knj. III.).

V. I. Lenjin govoreći o klasama pisao je: »Klasama se nazivaju velike grupe ljudi, koje se razlikuju prema svom mjestu u historijski određenom sistemu društvene proizvodnje, prema svom odnosu (uglavnom utvrđenom i oformljenom u zakonima) k sredstvima proizvodnje, prema svojoj ulozi u društvenoj organizaciji rada; dakle i prema načinima dobijanja i razmjerima onog djela društvenog bogatstva, sa kojim one raspolažu. Klase — to su takve grupe ljudi, od kojih jedna može sebi da prisvaja rad druge, zahvaljujući razlici u njihovom mjestu u određenom uređenju društvene privrede.« (V. I. Lenjin: Veliki početak).

U ovoj građi za historiju radničkog pokreta u Hrvatskoj mi smo pošli od toga da klase nisu zatvorene grupe, pa su one imale u svom sastavu razne slojeve sa raznim interesima, zbog toga dolazi unutar samih klasa do raznih gledišta i stavova po važnim pitanjima politike i privrede, dalje da su između osnovnih klasa postojale i razne međugrupe, razni slojevi sitne buržoazije, seljak i t. d., koji ne žive izolirani jedni od drugih, pa su zbog toga i neki slojevi proletarijata u Hrvatskoj bili podčinjeni utjecaju buržoazije, a naročito sitne buržoazije.

FORMIRANJE KAPITALISTIČKE KLASA U HRVATSKOJ

Formiranje kapitalističke klase u Hrvatskoj vršilo se u prvom redu iz redova trgovaca, bolje stojećih obrtnika i građevnih poduzetnika, brodograditelja, zatim iz redova samih feudalaca, koji na

svojim imanjima osnivaju kapitalistička poduzeća. Brojčani podaci iz 1857. g. pokazuju, da je taj sloj bio vrlo tanak, i sa slabim ekonomskim mogućnostima. Statistika iz 1857. godine pokazuje da je u Hrvatskoj i Slavoniji bilo ukupno obrtnika, manufakturista i tvorničara 15.829, trgovaca 2.692, rentijera 2.710, što ukupno iznosi 21.236 raznih poduzetnika. Poslije 1860. godine u bržoj mjeri jača sloj nacionalne hrvatske i srpske buržoazije, koje su dugo u Hrvatskoj igrale važnu ulogu u privredi i politici. To su bile stare buržoaske porodice Vranyczany, Turković, Jakići, Krešići, Crnatki, Polići, Švrljuge, Krajači, Lađevići, Lukšići, Sipuši i t. d. Sve te porodice rade na tome da dođe u Hrvatskoj do ubrzanog privrednog razvitka na kapitalističkoj bazi. Ali pored nacionalne buržoazije raste istovremeno broj kapitalista stranog porijekla, koji se vrlo lagano nacionalno asimiliraju. Od feudalaca, koji pridonose kapitalističkom razvitku, mogu se spomenuti grof Battyany, Kiepachi, Erdödy, barun Kulmer, grof Vojkffy, barun Rauch, grof Janko Drašković, knez Schyumburg-Lippe, grof Festetich, Thurn-Taxis i drugi.

KLASA VELEPOSJEDNIKA

Postoji razlika između kapitalista i krupnih obrtnika zemlje, veleposjednika, koji u oblasti zemljišnog posjeda imaju monopol nad zemljištem ne samo u odnosu na siromašne seljake i poljoprivredne radnike, već i u odnosu na samu kapitalističku klasu.

Klasu veleposjednika, spahija, grofova, baruna, crkvenih velikaša, aristokracije i plemstva, ostavilo je feudalno društvo u naslijeđe građanskom društvu. U Engleskoj to su bili lordovi, u Njemačkoj junkeri. Zemljoposjednici su u kapitalistički razvijenim zemljama davali kapitalistima zemlju u najam za izgradnju tvornica, kuća i sl., i za to dobivali rentu. S kapitalistički organiziranih zemljoposjeda dobivali su višak vrijednosti. Tako su se engleski lordovi i njemački junkeri i sami pretvarali u kapitaliste. Usprkos procesu srašćivanja i kapitalisti i zemljoposjednici ostali su posebne klase kapitalističkog društva, svaka sa svojim posebnim interesima. Da bi zaštitile svoje specifične interese, obje eksploatorske klase obično stvaraju odvojene partije, koje zastupaju interese industrijske i trgovačke buržoazije i interese velikoposjednika. Iako su te partije međusobno vodile vrlo oštre političke borbe, uvijek su se složile kad je trebalo braniti kapitalistički poredak. Naročito je neslaganje među njima nestajalo, kad je na poprište borbe stupio proletarijat sa svojim vlastitim zahtjevima.

U Hrvatskoj, poslije ukinuća kmetstva, kada su vlastela morala prijeći na plaćanje radne snage u novcu uz povećanje novčanih poreza, samo manji dio aristokracije i plemstva polazi za stopama zemljoposjednika u kapitalističkim zemljama. Najveći dio nema ni snage

ni smisla, da se pretvori u kapitalistu i nastoji da pokrije svoje povećane potrebe (sve veći luksuz, naročito kod aristokracije koja gotovo sve svoje prihode troši u inozemstvu) sve većom eksploatacijom seljaštva i zaduživanjem. Zbog zaduživanja propada najveći dio malih plemića, kojih je u ono vrijeme bilo u Hrvatskoj oko 40.000. Propao je i jedan dio krupnog plemstva. Izvjestan broj građanskih vjerovnika preuzima plemićke posjede i osniva svoje ekonomije. Ostatak feudalizma sprečava razvitak poljoprivrede, pa ne dozvoljava ni samom plemstvu da riješi svoje ekonomske probleme. Sve veći broj plemića traži činovničku službu, koja je još uvijek uglavnom rezervirana za njih. Pojačana veza između zelenaških elemenata u gradu i plemstva na bazi kredita ima i tu posljedicu, da je jedan dio buržoazije bio zainteresiran za što reakcionarnije rješenje agrarnog pitanja. To su bili vlasnici kupljenih feudalnih posjeda i vjerovnici zaduženih plemića. Tako je i to utjecalo da je u Hrvatskoj aristokracija zadržala dugo svoje ekonomske pozicije. Pretvaranje velikaških posjeda u kapitalističke veleposjede vršilo se po uzoru engleskih i pruskih latifundija. Taj je put bio postepen i spojen održavanjem ostataka feudalizma i niza feudalnih oblika eksploatacije malog seljaštva i poljoprivrednih radnika. U Dalmaciji je veleposjed (na zakupnoj bazi) sačuvao također svoje pozicije gotovo neokrnjene. Ovakvo čuvanje ekonomske baze feudalne klase nužno je bilo praćeno održavanjem njihova političkog upliva i političkih privilegija (izborni sistem po kurijama u Dalmaciji sve do 1907. godine, virilno pravo učešća u Saboru u Hrvatskoj i Slavoniji za velikaše, biskupe i prelate, kao i za velike župane).

Druga agrarna kriza od 1873. do 1895., koja je znatno utjecala na ekonomsku i socijalnu strukturu Hrvatske uslijed pada cijena poljoprivrednih proizvoda, zadala je jak udarac i veleposjedu. Primjer iz gornje Hrvatske to najbolje pokazuje. Na području zagrebačke trgovačke komore bio je 1880. g. broj veleposjednika 271 sa 498.000 ha, a 1890. g. bilo ih je 391 ili 44% više sa 336.000 ha, t. j. za 34% manje zemlje.

SELJAŠTVO

Preko četiri petine stanovništva Hrvatske živjelo je od poljoprivrede. Prodiranje kapitalizma na selo i stvaranje kapitalističkih odnosa na njemu išlo je sporo. Privredna struktura decenijama se nije bitno mijenjala. Usprkos tome brže i jače su se osjetile razorne snage kapitalističkog razvitka na selu nego plodovi tog razvitka u gradskoj privredi. Činjenica da je likvidacija feudalizma izvršena tako da je velika masa željira i ostalih sitnih seljaka zadržala samo ono malo zemlje koliko je imala i u feudalizmu, koju su dobili, morali su platiti otkupninu. Istovremeno bili su predani na milost i nemilost robnog

i novčanoj privredi. Opterećeni agrarno-poreskim dažbinama, povećanjem poreza, plaćanjem odštete za lošu zemlju, jer su dobru zemlju zadržali u vlastelini, s nedovoljnim privrednim oruđem i stokom. Usto su neizbježivom prodajom i kupovanjem na tržištu, brzim porastom zaduživanja i t. d. — seljaci masovno privredno propadali. Došlo je do brzog procesa diferencijacije, pauperizacije i proletarizacije na selu, do propadanja kućnog obrta i kućnih zadruga.

U vremenu 1860.—1880. na selu se već formirao sloj seoskih bogataša, srednjih seljaka, sitnih seljaka i seoskih proletera (bezemljaša). Seoski bogataši po svom klasnom položaju pripadali su buržoaziji i ulazili u sastavni dio eksploatatorskih klasa. Srednje seljaštvo nije eksploatiralo tuđi rad. Ono je u većini vodilo prostu robnu privredu prodavajući dio svojih proizvoda na tržište. S razvitkom kapitalizma dio srednjaka se obogatio, a dio se bilo dijeljenjem bilo propadanjem pretvarao u siromašne seljake i poljoprivredne radnike. Bogati seljaci, a i jedan dio srednjih seljaka, činili su u Hrvatskoj značajnu društvenu snagu, pa su u savezu s gradskom buržoazijom mogli da igraju i stvarno su igrali važnu političku ulogu u ovom periodu, služeći kao masovna baza raznim nacionalnim buržoaskim strankama.

Seoski proletarijat sačinjavali su seoski nadničari, sluge, siromašni seljaci, kako bezemljaši tako i oni seoski radnici, koji su imali djelomično i svoje imanje, ali nisu na njemu mogli živjeti bez stalne prodaje svoje radne snage, ili su se morali baviti tzv. kućnom radinošću za trgovca ili kapitalističkog majstora. U klasu seoskih proletera — govorio je Lenjin — spadaju pored potpunih bezemljaša i siromašni seljaci. Tipični seoski proleter bio je poljoprivredni radnik na veleposjedu, nadničar i sluga kod bogatog seljaka, nekvalificirani radnik u industriji i zanatu na izgradnji putova i željeznica, građevinski ili drugi radnik s djelomičnim imanjem. Malen je bio broj seoskih proletera, koji su se nalazili u kućnim zadrugama, koje su pored toga propadale. Zbog agrarne krize 1873.—1895. velik broj sitnih seljaka je potpuno propao. Najveći broj preprodaje zemljišta vršio se na sitnim parcelama.

Životni standard siromašnih seljaka i sa malo zemlje bio je znatno niži i od životnog standarda radnika iz grada, iako je ovaj bio bez svake svojine. Ali, najveći dio seljaštva bio je ne samo potpuno ekonomski potlačen i izrabljiv, nego i lišen praktične mogućnosti da učestvuje u javnom životu zemlje (izborni census). Taj je sloj stajao kao silno i kao nedovoljno iskorišteno zaleđe svim nacionalnim pokretima. U njemu su se krile znatne revolucionarne energije kao što su se pokazali široki revolucionarni pokreti hrvatskog seljaštva godine 1883. i 1903. kao i pojave hajdukovanja (Udmanić, Simić itd.). Seljačke su mase u svim velikim pokretima povezale borbu protiv feudalaca i zelenaša s borbom protiv mađarskog nacionalnog ugnjetavanja. U Dalmaciji i Istri je uloga seljaštva, kako već napomenu-

smo, bila u tom periodu veća, jer se malobrojno građanstvo i malo-građanstvo moralo orijentirati na pomoć seljaštva, koje je i tu pove-zivalo svoju borbu protiv (mahom talijanskih) veleposjednika, trgova-va i zelenaša sa borbom protiv nacionalnog tlačanja. Tu je čitav narodni pokret već od početka nosio dakle demokratskije, iako ne dosljedno, revolucionarno demokratsko obilježje. Specifična karakte-ristika nacionalnog pokreta u tim krajevima jest, da su među njego-vim organizatorima i vođama (naročito u početku) glavnu ulogu igrali svećenici.

SITNA BURŽOAZIJA

Sitni trgovci, zanatlije i druge slobodne profesije sačinjavali su sitnu buržoaziju. Lenjin je, govoreći o sitnoj buržoaziji, isticao da sitni proizvođač u sistemu robne privrede predstavlja pojam sitnog buržuja — Kleinbürgera ili malograđanina. Prema Lenjinu, na taj način u sitnu buržoaziju spadaju i seljak i zanatlija.

Sitna buržoazija zauzima u isto vrijeme dvojak položaj. S jedne strane ona je proizvođač, a s druge strane ona je vlasnik sredstava za proizvodnju. Taj dvojni položaj sitne buržoazije uslovljava i njeno držanje u klasnoj borbi, koja se vodi između buržoazije i proleta-rijata.

»Sitni buržuj se nalazi u takvom ekonomskom položaju, njegovi životni uslovi su takvi, da on . . . teži nesvjesno i neizbježno ili bur-žoaziji, ili proletarijatu. Samostalne »linije« kod njega ekonomski ne može biti. Njegova prošlost ga vuče buržoaziji, njegova budućnost proletarijatu. Njegov razum — teži posljednjem, njegova predrasuda (po poznatom izrazu Marksa) prvoj« (Lenjin). Kapitalizam uništava njegovu privatnu svojinu, zasnovanu na ličnom radu. Sitna parcela, s kojom seljak veže svoje nade i iluzije, postaje uzrokom njegove bijede. Kapitalističko uređenje je za sitnu buržoaziju »postalo vam-pirom, koji je sisao iz njenog srca i mozak iz njene glave bacajući je u alhemičarsku retortu kapitala.« (Marks).

Buržoaska država, svojim porezima i nametima i drugim obli-cima ugnjetavanja ubrzava propast sitnog proizvođača. Pored toga, kapitalizam zanatlije, domaću radinost, sitne trgovce i t. d. razara i pretvara u najamne radnike, a samo neznatnom dijelu omogućava da prijeđe u kapitalističke poduzimače. Zato su sitni proizvođači ne-zadovoljni kapitalističkim uređenjem i teže da ga izmjene. Ali u tome oni teže da sačuvaju svoj opstanak kao sitnog robnog proizvođača. Na temelju opće borbe protiv eksploatatora stvara se savez proleta-rijata s trudbeničkim masama sitne buržoazije. Sam život pokazuje posljednjoj, da samo proletarijat može uništiti ugnjetavanje kapitala i ostvariti stvarno oslobođenje svih trudbenika.

Međutim, radnički pokret u hrvatskim zemljama sedamdesetih godina nije mogao oko sebe okupiti i postati privlačna snaga za sitnu buržoaziju, koja u tadašnjoj hrvatskoj sredini i ekonomski i socijalno, a i politički dominira. Tek kasnije, kada razmah radničkog pokreta na liniji aktivne borbe protiv ekonomske, socijalne i političke reakcije, za demokratska prava i za nacionalnu slobodu stavljaju proletarijat Hrvatske u prvi red političkog života, on odlučno pridonosi i političkom aktiviziranju seljaštva i gradske sitne buržoazije.

ADMINISTRATIVNA PODJELA

Takozvana trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija dijelila se na tri upravno odvojena dijela, na kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, na hrvatsko-slavonsku Krajinu i na kraljevinu Dalmaciju. U političkom dijelu ove glave istakli smo da se građanska klasa Hrvatske uzalud borila za ujedinjenje tih triju upravno odvojenih dijelova Hrvatske.

Organizacija modernije uprave, a time i podjela na upravna područja, koja je kroz duže vrijeme bila osnova svim daljnjim promjenama, započela je neposredno poslije ukidanja feudalnih odnosa (1848.).

Godine 1850. Naredbom o ustrojenju političkih upravnih vlasti građansko područje Hrvatske i Slavonije bilo je podijeljeno na šest županija, a županija na kotare (Zagrebačka županija na šest kotara: Zagreb, Samobor, Sveti Ivan Zelina, Sisak, Jastrebarsko i Karlovac), Riječka na dva kotara: Bakar i Delnice, Varaždinska, kojoj je spadalo i Međimurje, na četiri kotara: Varaždin, Klanjec, Krapina i Čakovec, Križevačka na dva kotara: Križevci i Koprivnica, Požeška na dva kotara: Požega i Pakrac te Osječka na četiri kotara: Osijek, Virovitica, Đakovo i Daruvar.

Ova je podjela izmijenjena već godine 1851. (stvarno izvršena tek 1854. godine). Tada su Hrvatska i Slavonija (građansko područje) podijeljene na pet županija, a županije na 46 vanjskih i 8 gradskih kotara.

Na istom je području godine 1861. (iza kako je godine 1860. Hrvatskoj i Slavoniji vraćen Ustav), nanovo uređena uprava i područje podijeljeno na županije, slobodne kotare i slobodne gradove.

Županija je bilo sedam: Križevačka u granicama iz god. 1848., Zagrebačka sa dotadašnjim područjem i dijelovima županije Križevačke i Požeške, Varaždinska u dotadašnjem sastavu i dijelom Križevačke županije, Riječka, te Požeška, Virovitička i Srijemska u istom sastavu.

Ni ova organizacija uprave iz godine 1861. nije provedena u cijelosti niz godina, te je istom 1870. (nakon hrvatsko-ugarske nagodbe) organizacija upravnih vlasti i podjela područja bila solidnije pro-

Radnički namještelja u Kolburgu pogađa je
 vjesta c. k. vohovne oblasti, da je prišteno svoj vijestni
 gledišni pri sv. radnja tamo doavisi dolazke halfe, ima
 novu Ivan Antun Kerrek Wüch' iz Kolburga se
 averskih država odputon s toga, što se je među
 njegovini stranim kod mlitničkog pogledanja na
 to se primjerakak od spisa, pod naslovom:

„Der Socialismus in möglichster Vollkommenheit oder
 Untersuchung und Hütung dafson, was dem
 Staat der Gesellschaft oder Societät notwendig und
 nützlich ist. Druck von Lehmann und Neumann“,
 „što se usjed dafnog reda-strojnog strojivovanja, sa
 manje okobrota, koje potvrdjuje, da je Wüch' bez
 da je vabala još isad suđen vijestnog i komuni-
 stičkog; bratstva radničkak. U pogledjuom obzoru
 zamisla, sa pripisane političane dva komada, jer u
 jidne iganogjuj ustronje bratstva radničkak?

Redak da je Wüch' bez dvojke isaklenik radni-
 čniko propagande, i promadžeri tiskopis po sa-
 doznju svom na to opredjelon, bi, da komun-
 stičke, pomisli kod radničkog pučanstva raspro-
 strani, to usjed naredbe vjeste c. k. vohovne re-
 darsitvone oblasti od H. M. M. br. 4474 c. k. pod
 upane i gradske satrčke o dogodjuju ton nepo-
 sredno ubavješajom i nalogom, da na tiskopis tisk-
 kove, kas što je ovaj gore poblije nasnačon, strogo
 paze, i da na strani, što se inostranstva u ranijoj ra-
 čuju se, zanatke halfe bratstva potvrdot obrate.

Što vam štednog vanje rad, vjesta radničkajom

U Zagrebu 22. lipnja 1848

U zamjenu vjesta radničkajom

Radak Lindelaj

Gospodinu c. k. vohovne oblasti (Zagrebu)

vedena. Broj županija ostao je isti, a za postojanje kotara bio je propisan uvjet da mora imati najmanje 16.000 stanovnika osim u izuzetnim slučajevima.

Peta organizacija političke uprave u građanskom području Hrvatske i Slavonije uslijedila je godine 1875. (na osnovu saborskog zakona iz godine 1874.).

Hrvatska i Slavonija podijeljene su tada na osam županija, a županije na podžupanije (riječka županija na dvije podžupanije sa sjedištem na Rijeci i u Delnicama), zagrebačka na četiri (sjedišta Zagreb, Sisak, Jastrebarsko, Karlovac), varaždinska na tri (Varaždin, Zlatar, Krapinske Toplice), križevačka na dvije (Križevci i Koprivnica), bjelovarska na dvije (Bjelovar, Križ), požeška na dvije (Požega, Pakrac), virovitička na tri (Osijek, Đakovo, Virovitica), srijemska na dvije (Vukovar i Ruma).

Podžupanije razlikovale su se od ranijih kotara i po teritoriju i kao organ vlasti. Pored podžupanija gradovi su ostali kao posebna upravna politička tijela.

Dalmacija i Istra kao sastavni dijelovi Austrije imale su organizaciju uprave po austrijskim zakonima.

Dalmacija je godine 1854. bila podijeljena na četiri okruga, koji su se dijelili na kotare (okrug Zadar na 10, Split na 12, Dubrovnik na 5 i Kotor na 4 kotara).

Istra je godine 1853. predstavljala jedan okrug, podijeljen na 16 kotara.

Naredbom ministra unutrašnjih poslova iz godine 1868. bila je Dalmacija podijeljena na 13 kotara (Zadar, Benkovac, Knin, Šibenik, Split, Sinj, Imotski, Makarska, Hvar, Korčula, Dubrovnik, Metković i Kotor).

Istra je istom naredbom bila podijeljena na 6 kotara (Kopar, Poreč, Pula, Pazin, Volosko i Lošinj — sa ekspoziturom na Krku). Podjela Dalmacije i Istre iz godine 1868. ostala je, uglavnom, nepromijenjena sve do 1918. godine.

Područja kotara Čakovec i Prelog (Medimurje) te područje sadašnjeg kotara Beli Manastir nije bilo u sastavu Hrvatske i Slavonije.

Upravna podjela Dalmacije na kotare iz godine 1868. ostala je i nakon stvaranja države SHS 1918. godine.

Pošto je Hrvatska i Slavonija bila u sastavu Mađarske, imala je u zajedničkom parlamentu svoja 34 zastupnika, koji su se birali iz redova hrvatskog Sabora. Sabor je u tzv. velikašku kuću zajedničkog parlamenta slao svoja dva zastupnika. Za zajedničke poslove s Austrijom imali su Hrvati pravo na 4 zastupnika i 1 iz velikaške kuće, koji su ulazili u sastav mađarske delegacije.

Za autonomne poslove postojao je Sabor. Mandat Sabora trajao je tri godine. U smislu zakona o uređenju Sabora i izbornog reda od g. 1870. (čl. 2 i 3) Sabor se sastojao od banskih predstavnika i 77

narodnih zastupnika. U prve su spadali: zagrebački nádbiskup, donjokarlovački mitropolit, katolički i pravoslavni diecezanski biskup, prior vranski, veliki župani ili upravitelji županija i župan turopoljski. Velikaši (knez, grof ili baron), ukoliko su rođeni i nastanjeni u zemlji, nadležni, samostalni, 24 godine stari, te ukoliko posjeduju u Hrvatskoj ili Slavoniji na svoje ime u gruntovnici upisano feudalno imanje. Između 77 narodnih zastupnika, župani su birale 51, gradovi, povlašteni kotari i znatnija trgovišta 26 zastupnika. Pravo izbora vršilo se u županijama i općinama: Virovitici, starom i novom Vukovaru, Đakovu i Rumi, neposredno i posredno. Neposredno se birao onaj koji je bilo sam, bilo sa svojom obitelji, ili kao gospodar kućne zadruge posjedovao nepokretno vlasništvo za koje je plaćao najmanje 50 st. izravnog poreza. U riječkom i prokupskim kotarima zagrebačke županije birao je neposredno onaj, koji je uz gore navedene uvijek plaćao najmanje 30 st. izravnog poreza. Nadalje su pravo neposrednog biranja imali župnici, pastori, rabini, kraljevski, županijski i općinski činovnici, odvjetnici, doktor prava i medicine, magistri kirurgije, ljekari, diplomirani mjernici i patentirani pomorski kapetani, bez obzira na porez. Odbornici, trgovci i brodovlasnici, koji su plaćali najmanje 30 st. izravnog poreza. Posredno su birali oni, koji su bilo sami, bilo sa svojom obitelji, ili kao gospodari kućne zadruge, posjedovali u dotičnom izbornom kotaru nepokretno vlasništvo, na kome su živjeli i za koje su plaćali najmanje 5 st. izravnog poreza; zatim obrtnik, trgovac i poljoprivredni činovnik, koji je plaćao najmanje 5 st. izravnog poreza. Takvih 50 izbornika, odnosno birača, birali su jednog izbornika, koji je sudjelovao u izboru saborskog zastupnika sa jednim glasom. U slobodnim kraljevskim gradovima, u gradu Rijeci s kotarom i Bakru, kao i u trgovištima, koja su imala uređen magistrat poput gradova, vršilo se izorno pravo samo neposredno, a to su pravo imali mjesni građani, pa dalje oni koji su kao vlasnici nekretnina plaćali 15 st. izravnog poreza, zatim obrtnici i brodovlasnici, koji su plaćali isto toliko. Biskupi, kanonici, prebendari, profesori pravoslavne akademije, gimnazije i realke i t. d. također su posjedovali pravo neposrednog izbora. U slobodnom kotaru Turopolju vršilo se izorno pravo neposredno, tako stanovnici tog kotara, ako su bili vlasnici nekretnina, za koje su plaćali 15 st. izravnog poreza. To je važno i za trgovce, obrtnike i brodovlasnike, koji su plaćali isto toliko. Sabor je iz svoje sredine birao predsjednika i dva potpredsjednika. Hrvatsko-slavonska Krajina nije bila zastupana na madžarskom parlamentu ni u hrvatsko-slavonskom Saboru.

Organi uprave u županiji bili su županijska skupština i županijski magistrat kao izvršni organ. Županijska skupština sastojala se iz dvije trećine općinskih zastupnika, jedne trećine zastupnika najjačih poreznika, i iz stanovitog broja županijskih činovnika. Općina koja je brojila do 3.000 stanovnika — po jedan, od 3—6.000 po 2, a preko 6.000 po tri zastupnika. Zastupnike općina birao je općinski odbor

iz svoje sredine na tri godine; zastupnike najjačih poreznika birali su članovi županije, koji su plaćali najveći porez.

Gradovi su imali svoju posebnu upravu, koja je bila neposredno podređena zemaljskoj vladi. Gradom je upravljalo gradsko starješinstvo ili vijeće, čiji je izvršni organ bilo gradsko poglavarstvo. Pravo izbora imali su svi građani, koji su plaćali najmanje 5 st. izravnog poreza. Kotar Turropolje imao je svoju posebnu upravu i župana, koji ih je zastupao u Saboru.

U općinama je postojao općinski odbor, koji se birao na tri godine. Jedna trećina odbornika imenovala se iz reda najbogatijih seljaka i građana općine. U Vojnoj Krajini gradske općine su se birale na šest godina. Pored gradskih općina postojale su i mjesne i pukovnijske općine. Mjesne općine birale su se na tri godine. Sve mjesne općine jedne pukovnije sačinjavale su pukovnijsku općinu. Vijećnici mjesnih općina birali su iz svoje sredine pukovnijsko zastupstvo.

Kraljevska zemaljska vlada u Zagrebu, o kojoj se u knjizi govori kroz mnogo dokumente, bila je ograničena samo na rad unutrašnjih poslova, na vjeru i nastavu, zemaljski budžet i na sudstvo. Ostali poslovi, financija, trgovine i poljoprivrede, komunikacije i vojska spadali su pod nadležnost mađarskih ministarstava. Na čelu zemaljske vlade stajao je ban, koji je bio ujedno član gornjeg doma (velikaške kuće) mađarskog sabora. Bana je zastupao načelnik odjela za unutrašnje poslove. Unutrašnjem odjelu bile su neposredno podređene, kako županije, tako gradovi. U svakoj županiji na čelu administracije stajao je veliki župan, kojeg je imenovao kralj. Postojali su podžupani, veliki bilježnici, mjernici, suci, koje je imenovao ban. Suci su bili odgovorni velikom županu. U gradovima, na čelu administracije stajao je načelnik. Pored toga, postojali su gradski suci, satnik (policijски kapetan) i gradski vijećnici. U Zagrebu je kao najviša sudbena vlast postojao stol sedmorice, čiji je predsjednik bio ban. Kao zemaljska vlada za Vojnu Krajinu postojalo je u Zagrebu od 8. lipnja 1871. g. glavno zapovjedništvo u Zagrebu, na čelu s generalom. Hrv.-slav. Krajina je bila razdijeljena u pogledu političke uprave na devet pukovnija, sedam gradova, 30 upravnih kotara i 151 mjesnu općinu. Na čelu uprave u pukovnijama su bili dotični pukovnijski zapovjednici, kojima je bio dodijeljen kao izvijestitelj štabski časnik krajiško upravne struke. Upravne poslove u kotaru vodio je kotarski predsjednik (obično kapetan) s pristavom (obično natporučnik).

U gradovima je postojao načelnik kao i u ostaloj Hrvatskoj.

Grad Rijeka sa kotarom bio je podređen neposredno mađarskom ministarstvu. Na čelu riječke gubernije nalazio se »Kraljevski ugarski gubernator«.

STANOVNIŠTVO

Podatke o stanovništvu Hrvatske i Slavonije u drugoj polovici prošlog stoljeća kao i podatke o strukturi stanovništva po narodnosti (materinjem jeziku) djelatnosti i zanimanjima daju nam popisi stanovništva objavljeni 1857., 1869., 1880., 1890. i 1900.¹

Broj stanovništva Hrvatske i Slavonije i bivše Hrvatsko-Slavonske Krajinje prema popisima stanovništva

1857	1869	1880	1890	1900
1,628.890	1,838.196	1,892.499	2,186.410	2,400.766

Od 1869. do 1880. godine porast stanovništva bio je za 2,79%, od 1880. do 1890. godine za 15,53%, od 1890. do 1900. za 9,80%, te od 1890. do 1910. za 8,41%.

Za ocjenu razvitka obrta i industrije služi podatak o broju gradskog stanovništva. Međutim udio gradskog stanovništva na tom području vrlo je neznatan u poređenju sa zapadnim zemljama Evrope, pa i u poređenju sa Mađarskom i nekim dijelovima Austrije.

Gradovima smatrali su se po tadašnjoj političkoj podjeli: Senj, Bakar, Karlovac, Petrinja, Sisak, Varaždin, Bjelovar, Koprivnica, Križevci, Brod, Požega, Osijek Mitrovica, Petrovaradin, Zemun i Zagreb.

Ukupan broj stanovništva u tim gradovima kretao se je:

1869	1880	1890	1900
114.718	133.075	152.982	185.720
% od ukupnog stanovništva			
6,1%	6%	6,9%	7,7%

U tom periodu vrlo intenzivan porast stanovništva ima grad Zagreb. Razvitak obrta i industrije prati useljavanje seoskog stanovništva u gradove, a naročito u grad Zagreb. Grad Zagreb imao je u razdoblju od 1869. do 1880. godine porast od 42%. Grad Budimpešta imao je u istom razdoblju porast od 33,2%, Beč 19,5%, Ljubljana 16,3%, Trst 13,6%. U razdoblju od 1857. do 1880. porasao je Zagreb za 70,41%. Osim Zagreba veliki porast stanovništva imali su gradovi Brod i Bjelovar.

¹ Podaci su posebno prikazani za t. zv. Građansku Hrvatsku i Slavoniju, a posebno za bivšu Hrv.-Slav. Krajinu. Ovi se podaci razlikuju od današnje NR Hrvatske u tom što su ovdje odvojeni kotar Mitrovica, St. Pazova i Zemun, a nije obuhvaćena teritorija Dalmacije i Istre.

Porast broja stanovnika u gradovima Hrvatske i Slavonije po godinama popisa od 1857., 1870., 1880., 1890. i 1900.

G r a d o v i	g o d i n a				
	1857	1870	1880	1890	1900
Senj	2.923	3.231	3.039	2.785	3.182
Bakar	2.045	2.116	2.002	1.950	1.870
Karlovac	4.280	5.175	5.824	5.559	7.396
Petrinja	3.222	3.761	4.478	4.691	5.379
Sisak	2.177	4.273	5.529	6.129	7.047
Varaždin	9.358	10.623	10.371	11.055	12.930
Bjelovar	1.691	2.151	3.172	3.801	6.056
Koprivnica	3.224	5.684	6.027	6.512	7.078
Križevci	2.144	3.229	3.655	4.092	4.408
Slavonski Brod	2.736	3.380	4.433	4.938	7.310
Slavonska Požega	2.227	2.962	3.294	4.077	4.988
Osijek	14.344	17.247	18.201	19.778	24.930
Zagreb	16.036	19.857	28.388	37.529	61.002

Porast industrije, obrta i trgovine ilustrira porast stanovništva ne samo u gradovima koji su takvim formalno proglašeni, nego porast stanovništva u aglomeracijama sa preko 2.000 stanovnika. U razdoblju od 1896. do 1880. zabilježen je porast stanovništva od 8,24 % dok su sva ostala naselja porasla u istom periodu samo za 1,87 %.

STANOVNIŠTVO U NASELJIMA PREKO 2.000 STANOVNIKA PO GODINAMA POPISA OD 1896. DO 1910.

Godina	Stanovnika u mjestima preko 2.000 stanovnika		U ostalim naseljima	
	Apsolutni broj stanovnika	U % od ukupnog broja stanovnika	Apsolutni broj stanovnika	U % od ukupnog broja stanovnika
1869	312.159	16,9	1.526.039	83,1
1880	337.893	17,8	1.554.606	82,2
1890	439.712	20,1	1.746.698	79,89
1900	500.074	20,83	1.900.692	79,17
1910	562.101	21,60	2.040.443	88,4

STANOVNIŠTVO PO NARODNOSTI

U navedenim popisima stanovništva nisu prikupljeni neposredno podaci o narodnosti stanovnika. Međutim podatak o »materinjem jeziku«, iako se ne može potpuno identificirati sa narodnošću, ipak je to jedno od obilježja pomoću kojeg se mogu indirektno dobiti podaci o narodnosti stanovništva.

STANOVNIŠTVO PO MATERINJEM JEZIKU prema popisima stanovništva od 1880., 1890. i 1900.

Materinji jezik	1880	% od ukup- nog sta- novništva	1890	% od ukup- nog sta- novništva	1900	% od ukup- nog sta- novništva
Hrvatski ili srpski	1,712.353	90,48	1,921.719	87,90	2,089.734	87,05
Slovenski	20.102	1,06	20.987	0,95	19.789	0,82
Ceški	14.584	0,77	27.521	1,26	31.588	1,32
Slovački	9.078	0,49	13.614	0,62	7.342	0,72
Rumunjski	2.827	0,15	3.606	0,17	4.666	0,19
Mađarski	41.417	2,10	68.794	3,15	90.180	3,76
Njemački	83.139	4,40	117.493	5,37	134.000	5,58
Talijanski	2.404	0,13	3.828	0,18	4.042	0,17
Ciganski	3.482		4.893		2.207	
Ostali	3.113	0,33	3.955	0,40	2.218	0,39

Ako se usporede rezultati popisa 1869. sa onima iz 1900. godine vidi se koliko je bio porast, naročito Nijemaca i Mađara. Godine 1869. bilo je Hrvata i Srba 1,782.094 ili 96,0%, Nijemaca 40.889 ili 2,20%, Mađara 90.180 ili 3,76%. S druge strane počinje iseljavanje domaćeg stanovništva, što je mađarskim vlastodršcima išlo u račun i omogućavalo im da lakše provode penetraciju onih krajeva mađarskim doseljenicima. Nijemaca i Mađara ima relativno više unutar gradskog stanovništva, gdje se bave obrtom i trgovinom. Već godine 1880. ima Nijemaca u gradovima t. zv. građanske Hrvatske i Slavonije 18,74%, a u gradovima bivše Hrvatsko-slavonske Krajine ima ih 24,57%, dok Mađara ima 3,92% u odnosu na ukupno gradsko stanovništvo.

Od ukupno 180.146 stanovnika kojima je materinji jezik drugi, a ne hrvatsko-srpski otpada 2/3 na narodnost njemačku ili mađarsku a 1/3 na sve ostale narodnosti.

Međutim, među stanovnicima, kojima je materinji jezik njemački ili mađarski, ima i Židova, koji su baš u vezi sa razvitkom trgovine dostigli značajan broj među stanovnicima ovih područja.

Kombinacijom obilježja vjera i materinji jezik dobiva se daljnji uvid u strukturu stanovništva po narodnosti.

Podaci iz publikacije broj XII. Statistički ured Kr. Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i zemaljske vlade, Popis žiteljstva 4 stoke od 31. XII.1880.

	1 8 8 0			Ukupno	1 8 9 0			Ukupno	1 9 0 0			Ukupno
	Materinji jezik				Materinji jezik				Materinji jezik			
	Hrvatski ili srpski	Madarski	Njemački		Hrvatski ili srpski	Madarski	Njemački		Hrvatski ili srpski	Madarski	Njemački	
Rimo-kat.	1.205.533	32.607	66.010	1.304.150	1.344.803	55.793	92.208	1.402.804	1.465.158	74.420	105.158	1.644.736
Grko-kat.	7.804	92	11	7.907	8.528	58	32	8.619	8.141	87	20	8.248
Grko-ist.	493.291	189	123	493.603	562.131	201	197	562.529	607.380	223	266	607.869
Evang.	1.402	6.812	9.419	17.633	1.066	9.594	16.059	26.719	1.240	11.042	20.067	32.349
Izrael.	4.085	7.496	7.496	13.157	4.894	3.001	8.959	16.854	7.080	4.203	8.377	19.660
Ostali	238	141	40	419	317	137	48	502	735	205	112	1.052
Ukupno		41.417	83.139	1.836.869	1.921.719	68.794	117.493	2.018.026	2.089.734	90.180	134.000	2.313.914

STANOVNIŠTVO PO GRANAMA DJELATNOSTI, ZVANJIMA, ZANIMANJIMA I POLOŽAJU U ZANIMANJU

Statistika zvanja i zanimanja nije bila razrađena tako da bi se od popisa do popisa pridržavalo istih definicija. Stoga podaci popisa unesenih u drugoj polovici XIX. stoljeća nisu potpuno uporedivi no ipak su dovoljno uporedivi da se može dobiti osnovni uvid u tendencije razvitka pojedinih grana.

AKTIVNO STANOVNIŠTVO PO GRANAMA DJELATNOSTI

Godina	Poljoprivreda i šumarstvo	Rudarstvo i talionice	Obrtna industrija	Trgovina i promet	Osobne usluge	Dr. služba, crkvena služba i slob. zan.	Ostali i osobe bez zanimanja	Ukupno
1857	448.468		25.766	6.363	23.664	7.334	1,103.196	1,614.791
1869	531.848	514	39.303	7.771	33.555	8.328	1,216.876	1,838.196
1880	850.887	617	65.664	50.607	40.711	10.176	903.783	1,892.499
u % prema ukupnom aktivnom stanovništvu								
1857	27,78	—	1,59	0,40	1,46	0,45	68,32	100%
1869	28,94	0,03	2,14	0,42	1,82	0,45	66,20	100%
1880	44,97	0,03	3,47	1,09	2,15	0,53	47,76	100%

Godina	Poljoprivreda i šumarstvo	Rudnici i talionice	Obrtna industrija	Trgovina i promet	Javna služba	Obrambena snaga	Nadničari	Služinčad	Ukupno
1890	926.175	548	80.848	20.613	15.003	15.517	7.559	18.101	10.029
1900	1,095.223	846	89.052	26.887	19.361	15.655	15.036	21.407	15.778
% od ukupnog aktivnog stanovništva									
1890	84,63	0,05	7,39	1,88	1,37	1,42	0,69	1,65	0,92
1900	84,29	0,07	6,85	2	1,49	1,20	1,20	1,64	1,20

Obrt i industrija koncentrirani su u gradovima, a isto tako i trgovina, stoga struktura stanovništva u gradovima znatno odstupa od gore navedene strukture za cijelu zemlju.

Povećanje broja osoba sa zanimanjem u poljoprivredi nije odraz stvarnog stanja nego preciznijeg obuhvata i detaljnijeg ispitivanja stanovnika prigodom popisa.

**STRUKTURA STANOVNIŠTVA PO ZVANJIMA I PO GRANAMA
DJELATNOSTI U GRADOVIMA PREMA POPISU STANOVNIŠTVA
OD 1880. GODINE**

Gradovi	Poljoprivreda i šumarstvo	Rudarstvo i talionice	Obrt i industrija	Trgovina i promet	Osobne usluge	Činovništvo i slobodna zanimanja	Ostali
Zagreb	4,39	0,03	21,66	5,26	13,85	5,92	48,89
Osijek	4,41		16,42	5,03	17,53	2,49	54,12
Karlovac	2,52		19,52	4,96	16,60	3,30	53,10
Sisak	9,23	0,07	13,76	13,08	13,22	2,01	48,63
Varaždin	8,43		16,97	2,93	13,83	3,07	54,77

**STANOVNIŠTVO PO SOCIJALNOM POLOŽAJU U POJEDINIM
GRANAMA DJELATNOSTI**

Popisom stanovništva od 31. X. 1857. stanovništvo po zvanjima, privrednim djelatnostima odnosno izvorima prihoda bilo je razvrstano u slijedeće grane:

	Hrvatska i Slavonija	Hrvatsko-slavonska granica	Ukupno
Svećenici	1.259	1.051	2.310
Službenici	3.201	1.405	4.606
Vojnici	397	56.013	56.410
Umjetnici i književnici	635	283	918
Advokati i notari	164	16	180
Sanitetsko osoblje	347	160	507
Zemljoposjednici	86.464	96.217	182.681
Kućevlasnici i rentijeri	2.470	1.606	4.076
Tvorničari i obrtnici	10.900	7.658	18.558
Trgovci	1.791	1.704	3.495
Ribari i brodari	2.776	243	3.019
u poljoprivredi	146.014	116.493	262.507
Pomoćno osoblje			
u obrtu i industriji	8.686	3.412	12.098
u trgovini	1.076	656	1.732
Ostali sluge	11.235	1.279	12.414
Nadničari	9.958	7.473	17.431
Ostali muški preko 14 godina	14.659	60.357	75.016
Žene i djeca ispod 14 godina	549.484	706.046	1.255.530

Podaci o stanovništvu po socijalnom položaju u popisima stanovništva 1869., 1880., 1890. i dalje nisu prikupljeni i obrađeni na istim principima tako da se ne mogu međusobno uspoređivati.

Prema popisu stanovništva od 1880. godine aktivno stanovništvo u poljoprivredi razvrstano je detaljnije nego 1857.

Članovi zadruga		u % od ukupnog broja zaposlenog u poljoprivredi
U postojećim zadrugama	257.048	30,21%
Po podijeljenim posjedima	98.941	11,63%
Obiteljskih pomoćnika	175.080	20,57%
Izvan zadruga		
posjednika	85.276	10 %
zakupnika	1.127	
napoličara	115	0,14%
činovnika	1.000	0,12%
radnika na godinu	49.092	5,77%
nadničara	43.735	5,14%
obitelj pomoćnika	139.473	16,39%
	850.887	100 %

Prema popisu stanovništva 1900. razvrstano je stanovništvo po zanimanju i socijalnom položaju kako je prikazano u slijedećoj tabeli:

	1890	1900
Samostalni	289.626	318.803
Činovnika	894	999
Obiteljskih pomoćnika		653.108
Pomoćnici, radnici i nadničari	635.652	74.469
Poslovni sluge		47.844
Ukupno:	926.175	1.095.223
Uzdržavano stanovništvo	935.833	886.053
Ukupno aktivno i uzdržavano stanovništvo u poljoprivredi	1.862.008	1.981.276

Od poljoprivrede živi aktivnog i uzdržavanog stanovništva 1890. god. 84,56%, a 1900. godine 82% dok aktivnog stanovništva koje živi od poljoprivrede ima u 1890. godini 84,63%, a u 1900. godini 84,29%.

OBRT I INDUSTRIJA

Aktivno i uzdržavano stanovništvo u obrtu i industriji
po grupama obrta

Grana obrta	1869			1880		
	Samostalni	Pomoćnici	Ukupno	Samostalni	Pomoćnici	Ukupno
Ind. kovina, kamenja i drva	6.065	6.161	12.226	10.659	9.728	20.387
Ribarstvo	450	—	450	444	571	1.015
Rudarstvo	28	564	592	2	669	671
Građevni i umjetni obrt	1.216	3.244	4.460	1.842	6.225	8.067
Kemijska ind. i prehrambena	1.855	2.526	4.381	3.734	5.063	8.797
Tekstilna industrija	1.750	1.761	3.511	4.905	2.642	7.547
Koža, papir i drugi obrti	5.735	4.740	10.475	6.983	5.984	12.967
Neproduktivni obrti	2.562	1.707	4.269	4.553	2.331	6.884
	19.661	20.703	40.364	33.122	33.213	66.335

Godine 1857. obrtom i industrijom bavilo se je 1,59% od aktivnog stanovništva, 1869. godine 2,14%, 1880. godine 3,47%, 1890. godine 7,39%, a 1900. godine 6,85%. Aktivnog i uzdržavanog stanovništva koje živi od obrta i industrije ima 1890. i 1900. godine 8,09%, odnosno 8,37%. U periodu od 1869. do 1880. porasla je industrija i obrt za 25.971 radnika i poslodavaca i to u procentu iznosi 64,34%. Pojedine grane porasle su kao građevna industrija za 80,89%, kemijska industrija za 100%, tekstilna industrija za 114,98%.

Godine 1890. već se broj samostalnih povećao na 33.935, a broj pomoćnih radnika na 47.461, ukupno na 81.396, a godine 1900. povećao se broj samostalnih na 35.433, a radnika na 54.465 ukupno na 89.898 radnika, poslodavaca odnosno samostalnih obrtnika.

Ovi podaci, međutim, nisu sasvim identični i stoga nisu posve uporedivi i to radi različitog postupka kod grupiranja zvanja i zanimanja u obrtu i industriji. Ako bi se izvele korekture, dobila bi se sljedeća tabela o kretanju broja radnika:

Godina	Broj pomoćnih radnika	O p a s k a
1869	18.996	Da bi ovi podaci bili uporedivi s kasnijim godinama trebalo je izlučiti ribarstvo iz obrta kao i neproduktivne zanate. Ovdje su bili uvršteni pomoćni radnici u ugostiteljstvu, kojih je bilo 4.680.
1880	30.311	
1890	30.647	
1900	41.786	

Međutim, od 1880. godine trebalo bi joj pribrojiti oko 6.500 radnika u drvnj industriji. Popis stanovništva stvrstao ih je u trgovinu, jer su bili zaposleni kod trgovaca drvom.

TRGOVINA I PROMET

Trgovinom i prometom bavilo se je 1857. godine 0,40% aktivnog stanovništva ili 6.363 osobe, 1869. godine 7.771 ili 0,42%, 1880. godine 20.607 ili 1,09% aktivnog stanovništva, 1890. godine 20.613 ili 1,88% i 1900. godine 26,887 ili 2% od ukupnog aktivnog stanovništva.

Popisom 1857. godine u trgovini bavilo se

trgovaca	3.495
pomoćnika	1.732
Ukupno	5.227

Popis 1880. godine

	Samostalni	Pomoćnici	Ukupno
Trgovina robom	5.488	3.630	9.118
Bankarstvo	13	184	197
Pomoćnika trg. obrtom	231	53	284
Ostalih	19	6	25
Ukupno	5.751	3.873	9.624

Popisom 1890. i 1900. trgovinom i bankarstvom bavilo se je 12.918 osoba odnosno 15.876 osoba razvrstanih po socijalnom položaju, kako prikazuje slijedeća tabela:

Socijalni položaj	1890	1900
samostalni	6.063	7.225
činovnika	783	1.335
ostalo pomoćno osoblje	6.072	7.316
Ukupno	12.918	15.876

Sva trgovina sastoji se uglavnom od sitnih trgovačkih radnji, trgovaca mješovitom robom i sitničara, kojih je bilo unutar trgovine 48,36%, zatim kućaraca 815, te trgovaca brašnom i mlijekom, zatim trgovaca voćem i povrćem 632.

Prema tome, na sve ostale vrste trgovine dolazi 1.320 samostalnih trgovaca. Veća su trgovačka poduzeća ona koja se bave drvom, žitom i ostalim poljoprivrednim produktima i vinom.

SAOBRAČAJ

Saobraćajnom djelatnošću bavio se broj aktivnih stanovnika, kako prikazuje sljedeća tabela:

	1880	1890	1900
samostalnih	390	478	684
činovnika	1.719	1.240	1.897
radnika	2.248	5.977	8.429
Ukupno	4.357	7.695	11.010

U saobraćaj svrstano je riječno brodarstvo, pomorski saobraćaj te poštanski i željeznički saobraćaj.

OSTALA ZANIMANJA

Ovamo su svrstani službenici i slobodne profesije, zdravstveno osoblje, crkveni službenici i t. d. Zatim obrambena snaga, nadničari, kućna služinčad i t. d.

OSTALA ZANIMANJA PREMA PODACIMA POPISA 1890. i 1900.

Zanimanje	1890	1900
javna služba i slobodna zanimanja	15.003	19.361
obrambena snaga	15.517	15.655
nadničari bez pobježne oznake	7.559	15.036
kućna služinčad	18.104	21.407
penzioneri	8.124	10.241
ostali	1.905	5.537

POLJOPRIVREDA

U drugoj polovici XIX. stoljeća agrarni odnosi na selu doveli su do takvog stanja u poljoprivredi, da su veliki posjedi još ostali na jednoj strani, dok su se na drugoj strani diobom raspoređivala seoska gospodarstva i nastajala sitna seoska gospodarstva sa malom površinom. Industrija se je slabo razvijala, seoska sirotinja naglo se povećavala i nije mogla biti apsorbirana kao industrijsko radništvo. Najraniji podaci, koji daju uvid u strukturu poljoprivrede, prikupljeni su godine 1895.

Prema podacima popisa gospodarstva i stoke od 31. XII. 1895. dijelila su se domaćinstva prema veličini zemlje, kako prikazuje slijedeća tabela:

Grupe gospodarstava po površini u jutrima	Broj gospodarstava	Površina u jutrima	% od ukupnog broja domaćinstava	% od ukupne površine
0,5 jutara bez oranica i livada	18.413	4.186	4,52	0,09
0,5 jutara sa oranicama i livadama	13.578	3.939	3,33	0,08
preko 0,5 do 1 jutra bez oranica i livada	5.302	3.734	1,30	0,08
preko 0,5 do 1 jut. sa oranic. i livadama	16.593	12.515	4,09	0,26
Ukupno do 1 jutra	53.886	24.374	13,24	0,51
Preko 1— 5 jutara	126.289	370.630	30,99	7,95
Preko 5—10 jutara	110.999	804.805	27,25	17,26
Preko 10—20 jutara	81.657	1.128.312	20,05	24,20
Ukupno preko 5—20 jutara	192.656	1.933.117	47,30	41,46
Preko 20— 50 jutara	30.603	859.288	7,52	18,43
Preko 50—100 jutara	2.830	184.602	0,69	3,96
Preko 100—200 jutara	550	73.733	0,12	1,58
Ukupno preko 20—200 jutara	33.983	1.117.623	8,33	23,97
Preko 200— 500 jutara	263	84.554	0,06	1,82
Preko 500—1.000 jutara	117	85.157	0,03	1,83
Preko 1.000 jutara	209	1.047.540	0,05	22,46
Ukupno preko 200 jutara	589	1.217.251	0,14	26,11
Ukupno	407.403	4.662.995	100 %	100 %

U pretežnoj većini su gospodarstva do 20 jutara, a među njima oko jedna desetina otpada na domaćinstva, koja imaju površinu od 1 jutra ili manje. To su domaćinstva obrtnika i radnika, sitni posjedi onog dijela seoskog stanovništva, koje odlazi na rad kao sezonski radnici. Kategorija domaćinstva od 1 do 5 jutara najveća je po broju od svih ostalih kategorija i broji 126.289 domaćinstava sa 30,99% svih gospodarstava.

U grupi veleposjeda preko 50 jutara ima svega 3.969 gospodarstava što čini samo 0,93% od ukupnog broja gospodarstava, no po površini zemlje te kategorije posjeduju 1.475.586 jutara zemlje ili 31,65% od ukupne površine.

Usporedbom sa strukturom posjeda u Njemačkoj i Mađarskoj može se dobiti bolji uvid u opći proces, koji se odigrava u poljoprivredi u početku razvoja kapitalizma.

Kategorija gospodarstava	Njemačka		Hrvatska i Slavonija	
	% od broja gospodarstava	% od ukupne površine	% od broja gospodarstava	% od ukupne površine
0,5 jutara	33,33	1,20	13,24	0,51
Preko 0,5— 2 jutara	24,90	4,38	30,99	7,95
Preko 2— 10 jutara	29,18	21,94	47,30	41,46
Preko 10—100 jutara	12,14	46,99	8,33	23,97
Preko 100 jutara	0,45	25,49	0,14	26,11
	Ugarska		Hrvatska i Slavonija	
Do 1 jutra	23,56	0,63	13,24	0,51
Preko 1— 5 jutara	30,01	5,21	30,99	7,95
Preko 5— 10 jutara	19,20	9,00	21,25	17,26
Preko 10— 20 jutara	16,14	14,64	20,05	24,20
Preko 20— 50 jutara	8,59	16,31	7,52	18,43
Preko 50— 100 jutara	1,51	6,55	0,69	3,96
Preko 100— 200 jutara	0,43	3,81	0,12	1,58
Preko 200— 500 jutara	0,27	5,48	0,06	1,82
Preko 500—1.000 jutara	0,13	6,08	0,03	1,83
Preko 1.000 jutara	0,16	32,29	0,05	22,16

I u Mađarskoj je broj najsitnijih gospodarstava (do 1 jutra) veći nego u Hrvatskoj. U ukupnom broju gospodarstava učestvuju ta sitna gospodarstva u Mađarskoj sa 29,56 %, a u Hrvatskoj sa 13,24 %. To su uglavnom vrtljarska gospodarstva, koja se nalaze naročito uz gradove. Inače je struktura slična kod srednjih grupa gospodarstava, dok gospodarstava preko 50 i više jutara ima u Mađarskoj znatno više i po broju i po ukupnoj površini.

U Hrvatskoj ima manje onih najsitnijih gospodarstava do 0,5 jutara nego u Njemačkoj, no inače su gospodarstva u Hrvatskoj prosječno — ako se uzmu u obzir najsitnija — mnogo manja nego u Njemačkoj. S druge strane velika gospodarstva su veća u Hrvatskoj nego u Njemačkoj. Gospodarstva od 10—100 jutara zastupana su u poljoprivrednoj strukturi u znatno većem udjelu i ta kategorija iznosi 12% od broja gospodarstava i 47% od površine, nego u Hrvatskoj, gdje ta kategorija u strukturi učestvuje sa 8,33% od broja gospodarstava i sa 24% od ukupne površine. Razlike između velikih i malih gospodarstava su mnogo veće nego u Njemačkoj, a to zato, jer je proces raspadanja velikih posjeda u Hrvatskoj već započeo.

Poljoprivredna proizvodnja u Hrvatskoj i Slavoniji bila je primitivna. Nešto je naprednija bila proizvodnja na velikim gospodarstvima. Poljoprivredom se je bavilo 84 % stanovništva, a samo 10 % otpada na industriju, obrt i trgovinu. Inicijativa za unapređenje poljoprivrede je slaba, a sam seljak nije imao podstreka za unapređenje gospodarstva. Prilike u poljoprivredi krajem XIX. stoljeća karakterizira zaduženost, koja iz godine u godinu raste.

	1880	1890	1890	1910
mjenični dugovi	29,101.000	42,457.000	110,507.000	284,784.000
hipotekarni zajmovi	10,363.000	15,462.000	53,850.000	114,138.000
zajmovi za obveznice	1,069.000	2,995.000	6,808.000	34,265.000

Za razdoblje od 1895. do 1910. nema statističkih podataka o posjedovnoj strukturi. Podaci na temelju popisa žiteljstva od godine 1910., pokazuju da se struktura poljoprivrede nije bitno izmijenila.

Na temelju tih podataka sastavljena je tabela, koja pokazuje broj i % posjednika prema veličini posjeda.

Veličina gospodarstva	Broj posjednika	% od ukupnog broja
do 1 jutra	27.555	
od 1 do 5 jutara	163.625	47,41
preko 5— 10 jutara	116.108	38,00
preko 10— 20 jutara	75.111	18,00
preko 20— 50 jutara	23.183	5,5
preko 50— 100 jutara	1.947	0,47
preko 100— 200 jutara	410	0,11
preko 200—1.000 jutara	212	0,05
preko 1.000 jutara	72	0,02

INDUSTRIJA I OBRT

Industrija sve do kraja XIX. stoljeća nije bila razvijena. To je uglavnom mali obrt, u kojem radi većinom obrtnik sam ili s jednim pomoćnikom, odnosno naučnikom. Zato je broj samostalnih poduzetnika i broj pomoćnika u pojedinim granama obrta, približno jednak, a u nekim granama ima čak pomoćnika manje nego samostalnih poduzetnika. Jedino u rudarstvu, građevinarstvu i prehrambeno-kemijskoj industriji ima više pomoćnih radnika nego poduzetnika.

Tabela sastavljena iz podataka popisa stanovništva 1899. godine pokazuje razvijenost poduzeća mjerena brojem zaposlenih radnika.

Statistički godišnjak II. Kraljevina Hrvatska i Slavonija godine 1906.—1910. Publikacija Statističkog ureda u Zagrebu, knjiga LXXXII.

PODUZEĆA PO BROJU RADNIKA PREMA POPISU STANOVNIŠTVA OD 1890. GODINE

Vrsta industrije i obrta	Ukupan broj		Od svih poduzeća otpada na poduzeća																	
	Poduzeća	Pomoćnog osoblja	sa brojem pomoćnog osoblja															Preko 20		
			1			2			3—5			6—10			11—20			P.	R.	
	P.	R.	R.	P.	R.	P.	R.	P.	R.	P.	R.	P.	R.	P.	R.	P.	R.			
Industrija željeza i kovina	5.534	2.941	3.649	1.263	412	824	185	627	19	138	6	89	—	—	—	—	—			
Industrija strojeva i vozila	2.339	1.004	1.652	472	161	322	51	175	2	18	1	17	—	—	—	—	—			
Industrija karnena, zemlje	1.234	1.507	776	254	106	212	59	214	20	148	8	107	11	572	—	—	—			
Industrija drvna i kosti	3.781	8.640	2.585	599	257	514	183	664	59	447	40	563	58	5.853	—	—	—			
Industrija kože	593	576	329	139	63	126	55	199	4	27	2	31	1	54	—	—	—			
Tekstilna industrija	1.160	807	807	201	81	162	58	201	11	76	1	12	1	155	—	—	—			
Industrija odjevanja	9.647	6.484	6.413	1.835	784	1.568	532	1.859	62	450	18	238	3	534	—	—	—			
Industrija papira	66	565	31	13	7	14	11	38	2	17	1	16	1	467	—	—	—			
Industrija hrane i užita	4.779	5.133	2.666	1.104	494	988	409	1.472	81	593	16	222	9	754	—	—	—			
Kemijska industrija	133	956	66	28	17	34	11	38	3	27	1	14	7	815	—	—	—			
Gradevinska industrija	4.253	1.594	3.620	391	127	274	61	218	22	167	10	151	12	393	—	—	—			
Poligrafska	107	440	51	13	5	—	25	94	5	36	2	29	6	258	—	—	—			

**INDUSTRIJSKA I OBRITNA PODUZEĆA PREMA BROJU RADNIKA — POPIS STANOVNIŠTVA
OD 1900. GODINE**

	Ukupan broj			Broj poduzeća sa sljedećim brojem radnika												
	Poduzeća	Pomoćnog osoblja	Bez pomoćnog osoblja	1	2	3	4	5	6—10		11—15		16—20		21 i više	
									P.	R.	P.	R.	P.	R.	P.	R.
U k u p n o	43.470	46.466	29.322	7.978	3.117	1.207	608	335	463	3.364	120	1.543	46	820	213	18.799
Rudarstvo i talionice	34	1.061	8	3	1	2	2	—	6	47	3	37	3	49	11	909
Industrija željeza i kovina	5.634	3.003	3.782	1.268	381	106	37	21	23	157	7	83	1	17	5	145
Industrija strojeva i odjela elektro- privrede	2.552	1.549	1.879	518	92	32	9	7	7	54	3	37	1	18	4	571
Industrija kamena, zemlje, stakla	1.275	2.970	742	249	108	51	29	20	41	298	11	142	5	86	15	1.610
Industrija drva i kosti	3.719	12.274	2.504	646	212	89	35	34	51	377	24	323	9	166	113	9.761
Industrija kože	553	504	344	121	51	14	12	3	23	—	—	—	3	52	2	101
Tekstilna industrija	1.061	1.141	743	169	82	27	18	7	11	79	2	26	—	—	2	515
Odjevna industrija	13.739	7.869	9.885	2.112	1.001	379	189	86	65	459	9	113	5	94	3	786
Industrija papira	62	529	23	17	9	4	2	2	1	9	9	24	—	—	2	431
Industrija prehramb. i fabr. užitaka	5.188	6.801	2.895	1.126	516	226	137	82	113	816	19	254	8	141	22	1.796
Kemijska industrija	130	1.474	55	34	13	6	4	2	3	19	3	38	—	—	9	1.313
Građevna industrija	4.126	2.827	3.339	428	150	79	30	14	50	360	13	167	3	49	18	1.096
Poligrafska industrija	176	825	68	29	23	10	11	5	15	112	4	50	1	17	10	472
Ugostiteljstvo	5.254	4.680	3.062	1.261	439	184	95	52	80	601	23	286	10	180	8	202

U pretežnoj većini su mala poduzeća i to poduzeća bez pomoćnih radnika, kojih ima 67%, poduzeća sa jednim pomoćnim radnikom ima 18,77%, sa 2 ima ih 7,51%, sa 3 do 5 radnika ima 4,87%, dok poduzeća sa preko 20 radnika ima samo 0,33% od ukupnog broja poduzeća.

Od ovih poduzeća u 512 poduzeća uvedeni su radni strojevi, kojih ukupno ima 611 komada sa 29.827 K. S.

Razvitak industrije za razliku od obrta najbolje će ilustrirati podaci većih industrijskih poduzeća po godinama osnutka. Radi lakšeg razumijevanja, poduzeća su navedena pod imenom i nazivom, pod kojim i danas rade uz naznaku imena pod kojim je poduzeće svojedobno počelo raditi.

U tom prikazu nisu navedena sva poduzeća nego samo veća i važnija, poduzeća koja još i danas rade. Tako nisu navedena ona poduzeća koja su nekad radila, ali danas su napuštena, obustavila rad, kao na pr. iscrpljeni rudnici, pogoni koji su opustošeni uslijed ratnog razaranja itd. kao i manja poduzeća kao što su lokalne ciglane i mlinovi. Također nisu navedena poduzeća sa teritorija kotara Mitrovica i onih dijelova nekadašnje Hrvatske i Slavonije, koji ne spadaju u područje Narodne Republike Hrvatske, a prikazana su poduzeća s teritorija Istre i Dalmacije.

PRIJE GODINE 1860. OSNOVANA SU SLIJEDEĆA PODUZEĆA:

- Iz grane 116 1. Tvornica stakla »Straža« — Straža, pod imenom Michael von Poschinger.
2. Solana Pag
3. Solana »Mordin Crni«, Ston
- Iz grane 117 »Rikard Benčić« Rijeka imenom »Ljevaonica Cusser«
- Iz grane 118 Titovo brodogradilište, Kraljevica
- Iz grane 121 1. Tvornica opeka i crijepa »Nikola Luketić« Rešetari, kot. Nova Gradiška
2. Opekarsko poduzeće »Udarnik« Valpovo, pod imenom »Ciglana grofa Pradam i grofa Normana«
- Iz grane 122 Tvornica žigica »Drava« Osijek, pod imenom »Mirko Reisner i dr.«
- Iz grane 125 1. »Borac« tvornica kože, Samobor, pod imenom »Braća Bišćan, tvornica kože«
2. Tvornica kože, Osijek, pod imenom »Braća Bartolović«
- Iz grane 127 1. »Karlovačka pivovara« Karlovac, pod imenom »Građanska pivovara« Karlovac
2. »Osječka pivovara« Osijek, pod imenom »Parna pivovara, tvornica slada i leđa C. Šeper, Osijek«
3. Destilerija i tvornica likera »Maraska« Zadar, pod imenom »G. Luxardo« Zadar
4. »Dubravka« industrija piva, likera i voćnih sokova i velepećara šljivovice, Otočac, pod imenom »Otočka pivovara i tvornica slada, Otočac«

GODINE 1861.

Iz grane 112 Vodovod i plinara, Split, pod imenom »Officina gas illuminante — Spalato«

Iz grane 127 Mlin u Valpovu — vlasnik grof Rudolf Norman

GODINE 1862.

Iz grane 112 Gradska plinara, Zagreb

Iz grane 127 Gradska klaonica, Karlovac

GODINE 1864.

Iz grane 118 Brodogradilište »Cres« — Cres, pod imenom »Rizzi«

GODINE 1866.

Iz grane 117 »Rihard Benčić«, Rijeka, pod imenom poduzeća »Mateo Skul«

GODINE 1867.

Iz grane 118 Brodogradilište »Lošinj«, Mali Lošinj, pod imenom M. U. (Marko Unile) Martinolic

GODINE 1868.

Iz grane 128 »Tipografija« grafički nakladni zavod, Zagreb, pod imenom »Tiskara Ignat Granitz«

Iz grane 129 Tvornica duhana, Zagreb, pod istim imenom

GODINE 1870.

Iz grane 125 Tvornica kože u Zagrebu

Iz grane 127 »Mesna industrija »Sljeme« — Sesvete (K. Rabus i sin, Sesvete)

GODINE 1872.

Iz grane 129 Tvornica duhana Rovinj
Tvornica šibica u Zagrebu (vlasnik Pulper Lavoslav)

GODINE 1873.

Iz grane 122 Drvno industrijsko poduzeće, Đurđevac

Iz grane 127 »Gavrilović« tvornica salame, sušena mesa i masti, Petrinja, pod imenom »M. Gavrilović i sinovi, D. D. Petrinja«
Paromlin u Zagrebu, pod imenom »Kraljevski povlašćeni parni mlin u Zagrebu«

Iz grane 122 Tvornica parketa u Zagrebu

GODINE 1874.

Iz grane 128 Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, pod imenom »Kraljevska zemaljska tiskara«

GODINE 1875.

Iz grane 112 Golubovečki ugljenokopi, Golubovec, kot. Zlatar — pogon Novi Golubovec

GODINE 1876.

Iz grane 123 »Litokraton« Osijek, pod imenom »Tiskara Julija Pfeifera«

Iz grane 124 Čakovečka tekstilna industrija, Čakovec, pod imenom »Bojadsaona i ručna tiskara S. Neuman sinovi«

GODINE 1878.

Iz grane 117 »Radionice željezničkih vozila« Zagreb, pod imenom »Željeznička radionica MAV-a (Mađarskih državnih željeznica)

GODINE 1880.

Iz grane 112 Vodovod i plinara, Split, pod imenom »Acquedotto Comunale, Spalato«

Iz grane 122 »Trudbenik« tvornica pokućstva i drvene galanterije Bregana-Samobor, pod imenom »Alnoch — tvornica štapova«, Bregana

Iz grane 127 1. »Žitni fond« poduzeće za promet i preradu žitarica, Križevci, pod imenom »Prvi križevački paromlin i paropila Hinko Švarc i sinovi«, Križevci

2. »Žumberak« tvornica kvasca i špirita, Savski Marof, kotar Zagreb, (počela kao mala pecara na dobru »Januševac«)

Iz grane 128 »Štampa« tiskarsko poduzeće, Šibenik

GODINE 1882.

Iz grane 113 Rafinerija nafte »Boris Kidrič« Rijeka, pod imenom »Mineral oil rafinerie«

GODINE 1884.

Iz grane 122 1. Tvornica pokućstva, stolica i alata »Ivo Marinković«, Osijek, pod imenom »Tvornica namještaja Pavišić Josip«

2. Drvo industrijsko poduzeće, Belišće, pod imenom »S. H. Gutmann, d. d. Belišće«

Iz grane 124 Pamučna industrija Duga Resa, pod imenom »Domaća tvornica pređenja i tkanja, Duga Resa«

GODINE 1886.

Iz grane 177 »Instrumentaria« Zagreb, pod imenom »Obrtna radionica za izradu i popravak medicinskih instrumenata«, Hlavka Jakob«

Iz grane 121 »Ciglana« Daruvar, pod imenom ciglana »Miodarka«, Daruvar

Iz grane 127 »Papuk« poduzeće za preradu žitarica, Našice (prvi pogon mlin u Našicama)

GODINE 1887.

- Iz grane 112 Ivanečki ugljenokopi, Ivanec, pod imenom »Rudnik Ivanec«
Iz grane 122 1. Drvno industrijsko poduzeće »Bresovića« — Sisak
2. Poduzeće za pilenje drveta i građevna stolarija, Cerna kotar Vinkovci

GODINE 1888.

- Iz grane 112 Golubovečki ugljenokopi, Golubovec
Iz grane 122 Pogon Pregrada — tvornica štapova i drvene galanterije, Krapina, pod imenom »Nestor Krsnik«

GODINE 1890.

- Iz grane 111 »Elektra« Zadar
Iz grane 127 Elektromlin i tvornica ječmene kaše, Žabno, kotar Križevci, pod imenom »Hinko Moster i Sinovi — Paromlin i tvornica ječmene i prosene kaše, Sv. Ivan-Žabno«

GODINE 1891.

- Iz grane 129 1. Poduzeće za obradu duvana — Metković pod imenom »Ured za otkup duhana«
2. Poduzeće za obradu duvana — Sinj

GODINE 1892.

- Iz grane 122 »Papuk« drvna industrija, Pakrac
Iz grane 127 1. Čakovečki mlin, Čakovec, pod imenom »Čakovečki paromlin i munjara d. d.«
2. »Jadranka« Vela Luka, kotar Korčula, pod imenom tvornica Nerchanek
3. Zagrebačka pivovara i tvornica slada, Zagreb, pod imenom »Zagrebačka dionička pivovara« Zagreb
Iz grane 128 Štamparija »Prosvjeta« Zagreb, pod imenom »Srpska štamparija«
Iz grane 129 Poduzeće za obradu duvana, Dubrovnik, pod imenom »Tabak-einlösungsamt — Dubrovnik«

GODINE 1893.

- Iz grane 127 »Franck« industrija kavovina, Zagreb, pod imenom »Tvornica kavovina Hinka Francka Sinovi«
Iz grane 129 Poduzeće za obradu duhana, Vrgorac, pod imenom »Režija duhana«

GODINE 1894.

- Iz grane 112 »Voplin« vodovod i plinara«, Rijeka
Iz grane 123 Zagrebačka tvornica papira, pod imenom »Zagrebačka dionička tvornica papira«

- Iz grane 127 1. »Neptun« poduzeće za preradu riba, Komiza, pod imenom »Societè Générale française les conserves alimentaires«
 2. »Kvarner« Mali Lošinj, (tvornica u Cresu pod imenom »Maines de Lancene«)
 3. Tvornica leda, Zadar, pod imenom »Detoni«
 4. Gradska klaonica, Varaždin

GODINE 1896.

- Iz grane 121 »Bilogorka« industrija glinenih proizvoda, Paulovac, kotar Bjelovar
 Iz grane 122 »Pilana Zagreb« — Zagreb

GODINE 1896.

- Iz grane 112 Golubovečki ugljenokopi, Golubovec, Pogon Stari Golubovec
 Iz grane 117 Brodogradilište »Viktor Lenac« Rijeka, pod imenom »Brodogradilište i lijevaonica Lazarus«

GODINE 1897.

- Iz grane 127 »Fazana« destilerija, tvornica likera i sirupa, Fažana, kotar Pula (počela kao privatna zanatska radnja)

GODINE 1898.

- Iz grane 121 Ciglarско poduzeće »M. Kljaić« — Nova Gradiška

GODINE 1899.

- Iz grane 112 Konjšćinski ugljenokopi, Pešćano, pod imenom Rudnik Gornja Konjšćina i rudnik Poljanica
 Iz grane 118 Brodogradilište »Martinšćica« Rijeka

GODINE 1900.

- Iz grane 111 »Elektrojug« Dubrovnik, pod imenom »Elin«
 Iz grane 112 1. »Bilo«, rudnici lignita, Pitomača, kotar Đurđevac, pod imenom Pitomačko-Črešnjevački ugljenici
 2. Stubički ugljenokopi Tugomica, kotar Donja Stubica, pod imenom pogon Poljanica
 Iz grane 115 Tvornica elektroda i ferolegura, Šibenik, pod imenom »Sufkid«
 Iz grane 121 1. Industrijsko trgovačko poduzeće Bjelovar (Ciglarски pogoni)
 2. »Opeka« poduzeće za izradu opeka i crijepa, Osijek
 3. »Mika Babić« ciglana, Slavonski Brod
 4. »Partizanka« tvornica opekarskih proizvoda i kaljevih peći, Slavonski Brod
 Iz grane 127 Poduzeće za promet i preradu žitarica zadružnog saveza Poreč — pod imenom mlin Kamus.

SAOBRAĆAJ

Željeznički promet odvijao se je na prugama Sisak—Zagreb u dužini od 50 km, Zagreb—Zidani Most u dužini od 76,2 km, Karlovac—Zagreb u dužini od 52,5 km. Prva pruga osnovana je za promet 1. listopada 1862. a pruga Karlovac—Zagreb 1. lipnja 1865. Zatim je 5. I. 1880. otvorena pruga Zagreb—Zaton u dužini od 103,2 km i 23. X. 1873. pruga Karlovac—Rijeka u dužini od 174 km.

Sveukupna dužina pruga u Hrvatskoj iznosila je u ono doba 408,4 km. Godine 1878. izgrađena je pruga Brod—Vinkovci 99 km. Godine 1882. dovršena je pruga Sisak—Sunja—Kostajnica—Doberlin u dužini od 47,7 km. Godine 1883. otvorena je pruga od Indije do Mitrovice u duljini od 44,2 km i Mitrovica—Zemun u duljini od 74 km. Godine 1886. predana je saobraćaju zagorska željeznica od Zagreba do Varaždina, odnosno Čakovca u dužini od 99,2 km i Zabok—Krapina u dužini od 16,2 km. Godine 1888. otvorena je pruga Sunja—Novska—Nova Gradiška, zatim 1888. također pruga Nova Gradiška—Brod u ukupnoj dužini od 79,058 km. Godine 1890. izgrađena je pruga Varaždin—Ivanec—Golubovec u dužini od 34 km. Pruga Vinkovci—Zemun izgrađena je 1891.

Prema popisu stanovništva od 1880. godine bilo je zaposleno činovnika 779, radnika 632 ukupno 1.411.

Saobraćaj se odvijao dobrim dijelom rijekom Savom od Siska do Zemuna, a također dijelom od Capraga do Karlovca. Koliki je značaj imao taj put izgradnje željezničkih pruga za promet robom i putnicima vidi se iz podataka o prometu u svim riječnim lukama od Siska do Zemuna.

Prijevoz robe						
	otpremljeno u tonama	dopremljeno u tonama	otpremljeno u tonama	dopremljeno u tonama	otpremljeno u tonama	dopremljeno u tonama
	1874	1875	1876			
Ukupan promet u svim lukama	52.166	42.276	106.478	95.556	98.383	91.305
PRIJEVOZ PUTNIKA						
	Godina 1874		Godina 1875		Godina 1876	
	otputovalo	doputovalo	otputovalo	doputovalo	otputovalo	doputovalo
U k u p n o u svim lukama od Siska do Zemuna	26.221	25.784	22.772	24.594	31.679	31.262

Izješće Trgovačko-Obrtničke komore u Zagrebu za godinu 1876.

Međutim i nakon izgradnje željeznica promet Savom bio je značajan, iako manji nego u godinama 1881.—1885.

Godina	Prijevoz robe		Prijevoz putnika	
	otprema u tonama	doprema u tonama	otputovalo	doputovalo
1886	178.404	253.440	134.471	133.526
1887	111.645	113.422	141.822	157.422
1888	114.008	117.613	121.737	116.828
1889	134.111	104.485	129.276	126.731
1900	105.382	73.069	126.980	125.410

Do godine 1880. bilo je izgrađeno državnih, zemaljskih i kotarskih cesta u ukupnoj dužini od 3.991 km, a izgradnje je bilo 1.433 km. U tome treba prisvojiti još općinske ceste u dužini od oko 9.400 km. Razvitak bankarstva i kredita vidi se iz slijedećeg pregleda:

Godina	Broj novčanih zavoda	Glavnica
1847—1855	1	40.000
1860—1865	1	42.000
1870	2	342.000
1875	5	1,242.000
1880	5	992.000
1885	5	1,119.000
1890	5	1,184.000
1895	7	5,361.000

PISMENOST

Velik broj stanovnika Hrvatske i Slavonije bio je nepismen i u tom pogledu narod je bio mnogo zaostaliји od zapadnih susjeda, pa i Mađara. Pismenost počela se je polako širiti tek potkraj 19. stoljeća. Godine 1880. znalo je čitati samo 31,5% od ukupnog muškog stanovništva i samo 18,4% od ukupnog ženskog stanovništva (ukupno stanovništvo se uzima samo ono koje bi trebalo biti pismeno, dakle bez djece do navršene 5. godine). Ni čitati ni pisati nije znalo 67,8% muškog i 80% ženskog stanovništva. Velika je razlika između građanskog i seoskog stanovništva, i dok je pismenost među građanskim stanovništvom donekle raširena, seosko stanovništvo je u tom vrlo zaostalo.

PREGLED O STANJU PISMENOSTI U PROCENTIMA
PO GODINAMA 1880., 1890. i 1900.

	% muškog stanovništva iznad 5 godina								
	čita i piše			samo čita			ne zna ni čitati ni pisati		
	1880	1890	1900	1880	1890	1900	1800	1880	1900
U gradovima	69,6	73,4	80	0,6	0,3	0,5	29,7	26,2	19,3
Ukupno	31,5	39,3	52,4	0,6	0,4	0,7	67,8	60,16	46,80

	% ženskog stanovništva iznad 5 godina								
	čita i piše			samo čita			ne zna ni čitati ni pisati		
	1880	1890	1900	1880	1890	1900	1800	1880	1900
U gradovima	56,1	62	70	2,4	1,4	2,1	41,4	36,4	27,7
Ukupno	18,4	25,2	35,9	1,62	1,23	2,14	69,9	73,5	61,8

Relativno najviše nepismenih bilo je među Hrvatima i Srbima, a najmanje među Židovima, zatim Česima i Nijemcima. Oko godine 1880. bilo je na području Ugarske nepismenih 44,34% među muškim i 52,78% među ženskim stanovništvom, dok je u Austriji (cijelo područje s Dalmacijom) nepismenih bilo 32,59% muških i 36,08% ženskih. U Češkoj bilo je među muškim 6,74% i među ženskim stanovništvom 10,13% nepismenih. U Istri i Dalmaciji koje su tada spadale u austrijsko područje, nepismenost je također bila još vrlo raširena i te pokrajine spadaju među najzaostaliye na području bivše Austrije. U Istri su nepismeni muški sa 69%, ženske sa 78,59%, a u Dalmaciji muški sa 82,06% i ženske 92,68%.

Međutim, prema podacima popisa stanovništva iz godine 1910. već je na području Hrvatske i Slavonije znalo čitati i pisati 61,25% muških odnosno 44,36% ženskih, a nije znalo ni čitati ni pisati muških 37% i 53,7% ženskih (u račun je uzeto stanovništvo iznad 6 godina starosti).

ŠKOLSTVO

Do godine 1896. postojalo je u Hrvatskoj 1.520 raznih škola, a godine 1905. popeo se broj na 1.667 škola. Učenika i slušača bilo je ukupno 214.782. Tabela daje pregled broja škola po vrstama škola za godine 1896. i 1905.

Međutim i nakon izgradnje željeznica promet Savom bio je značajan, iako manji nego u godinama 1881.—1885.

Godina	Prijevoz robe		Prijevoz putnika	
	otprema u tonama	doprema u tonama	otputovalo	doputovalo
1886	178.404	253.440	134.471	133.526
1887	111.645	113.422	141.822	157.422
1888	114.008	117.613	121.737	116.828
1889	134.111	104.485	129.276	126.731
1900	105.382	73.069	126.980	125.410

Do godine 1880. bilo je izgrađeno državnih, zemaljskih i kotarskih cesta u ukupnoj dužini od 3.991 km, a izgradnje je bilo 1.433 km. U tome treba prisvojiti još općinske ceste u dužini od oko 9.400 km.

Razvitak bankarstva i kredita vidi se iz slijedećeg pregleda:

Godina	Broj novčanih zavoda	Glavnica
1847—1855	1	40.000
1860—1865	1	42.000
1870	2	342.000
1875	5	1,242.000
1880	5	992.000
1885	5	1,119.000
1890	5	1,184.000
1895	7	5,361.000

PISMENOST

Velik broj stanovnika Hrvatske i Slavonije bio je nepismen i u tom pogledu narod je bio mnogo zaostajliji od zapadnih susjeda, pa i Mađara. Pismenost počela se je polako širiti tek potkraj 19. stoljeća. Godine 1880. znalo je čitati samo 31,5% od ukupnog muškog stanovništva i samo 18,4% od ukupnog ženskog stanovništva (ukupno stanovništvo se uzima samo ono koje bi trebalo biti pismeno, dakle bez djece do navršene 5. godine). Ni čitati ni pisati nije znalo 67,8% muškog i 80% ženskog stanovništva. Velika je razlika između građanskog i seoskog stanovništva, i dok je pismenost među gradskim stanovništvom donekle raširena, seosko stanovništvo je u tom vrlo zaostalo.

PREGLED O STANJU PISMENOSTI U PROCENTIMA
PO GODINAMA 1880., 1890. i 1900.

	% muškog stanovništva iznad 5 godina								
	čita i piše			samo čita			ne zna ni čitati ni pisati		
	1880	1890	1900	1880	1890	1900	1800	1880	1900
U gradovima	69,6	73,4	80	0,6	0,3	0,5	29,7	26,2	19,3
Ukupno	31,5	39,3	52,4	0,6	0,4	0,7	67,8	60,16	46,80

	% ženskog stanovništva iznad 5 godina								
	čita i piše			samo čita			ne zna ni čitati ni pisati		
	1880	1890	1900	1880	1890	1900	1800	1880	1900
U gradovima	56,1	62	70	2,4	1,4	2,1	41,4	36,4	27,7
Ukupno	18,4	25,2	35,9	1,62	1,23	2,14	69,9	73,5	61,8

Relativno najviše nepismenih bilo je među Hrvatima i Srbima, a najmanje među Židovima, zatim Česima i Nijemcima. Oko godine 1880. bilo je na području Ugarske nepismenih 44,34% među muškim i 52,78% među ženskim stanovništvom, dok je u Austriji (cijelo područje s Dalmacijom) nepismenih bilo 32,59% muških i 36,08% ženskih. U Češkoj bilo je među muškim 6,74% i među ženskim stanovništvom 10,13% nepismenih. U Istri i Dalmaciji koje su tada spadale u austrijsko područje, nepismenost je također bila još vrlo raširena i te pokrajine spadaju među najzaostaliye na području bivše Austrije. U Istri su nepismeni muški sa 69%, ženske sa 78,59%, a u Dalmaciji muški sa 82,06% i ženske 92,68%.

Međutim, prema podacima popisa stanovništva iz godine 1910. već je na području Hrvatske i Slavonije znalo čitati i pisati 61,25% muških odnosno 44,36% ženskih, a nije znalo ni čitati ni pisati muških 37% i 53,7% ženskih (u račun je uzeto stanovništvo iznad 6 godina starosti).

ŠKOLSTVO

Do godine 1896. postojalo je u Hrvatskoj 1.520 raznih škola, a godine 1905. popeo se broj na 1.667 škola. Učenika i slušača bilo je ukupno 214.782. Tabela daje pregled broja škola po vrstama škola za godine 1896. i 1905.

Vrste škole	Broj škola		Broj učenika	
	1896	1905	1896	1905
Nižih pučkih škola	1.392	1.534	199.967	234.534
Šegrtske škole	34	40	4.517	5.996
Srednje škole	26	26	6.455	6.762
Stručne škole	55	55	3.044	3.293
Sveučilište	1	1	436	1.092
Ostale škole	10	10	363	415
Ukupno	1.520	1.667	214.782	252.052

Godine 1872/73. i 1877/78. stanje školstva u Hrvatskoj i Slavoniji daje sljedeći pregled:

	Godina 1872/73			Godina 1877/78		
	Broj prosvjetnih ustanova	Broj nastavnika	Broj polaznika	Broj prosvjetnih ustanova	Broj nastavnika	Broj polaznika
Osnovnih škola	1.134	1.574	95.734	1.293	1.769	114.545
Preparandija	5	32	212	4	36	284
Poljoprivrednih i šum. stručnih škola	1	8	87	1	10	94
Trgovačka škola	2	8	97	3	9	120
Nautička škola	1	7	12	1	7	26
Gimnazija, realnih gimnazija	18	224	2.551	17	238	3.160
Katolička teološka učilišta	4	23	149	2	9	26
Grkoistočna teološka učilišta	2	6	19	1	6	27
Univerzitet	—	—	—	1	34	316
Pravna akademija	1	13	146	—	—	—
	1.168	1.895	99.007	1.324	2.120	118.614

Preparandije su bile osnovane u Petrinji, Karlovcu, Zagrebu 2 i Pakracu.

Stručne škole postojale su: u Križevcima Gospodarska škola osnovana 1860., zatim Nautička škola u Bakru, te trgovačke škole u Zagrebu, Varaždinu i Osijeku.

Gimnazija je bilo 6 i to u Zagrebu, Senju, Rijeci, Varaždinu, Požegi i Osijeku, zatim u Karlovcu, Vinkovcima i Križevcima.

Realna gimnazija bila je u Bjelovaru, 2 više realke u Zagrebu i po 1 u Osijeku, Gospiću, Petrinji, Mitrovici i Zemu.

KULTURA I DRUŠTVENA AKTIVNOST

LISTOVI I ČASOPISI OSNOVANI U DRUGOJ POLOVICI XIX. STOLJEĆA

Naziv lista odnosno časopisa	Osnovan godine	Periodika izlaženja	Naklada u godini 1886—1890 (približno)
Narodne novine	1835	dnevnik	1.600
Obzor	1860	dnevnik	1.700
Hrvatska	1878	dnevnik	700
Srbobran		tjednik	600
Vienac	1868	tjednik	1.450
Dom i svijet	1888	polumjesečni	1.500
Prijatelj naroda	1888		2.100
Gospodarski list . . . oko	1877	2 put mjesečno	2.000
Financijski očestnik . . oko	1889	mjesečno	6.000
Šumarski list	1877	mjesečno	800
Financijski očesnik	1889	mjesečno	990
Obćina	1883	tjednik	500—600
Mesečnik pravničkog društva	1875	mjesečno	650
Viesnik društva inžinira i arhitekata	1880	povremeno	112
Viesnik hrvatskog arheološkog društva	1879	povremeno	
Glasnik hrv. naravoslovnog društva	1886		
Liečnički viesnik	1887	mjesečnik	300
Obrtnik	1884	3 put mjesečno	250
Katolički list	1849	tjednik	320—550
Napredak	1859	3 put mjesečno	880—980
Hrvatski učitelj	1877	2 put mjesečno	500

Pored ovih izlazili su još listovi: »Bršljan« (1886), »Smilje« (1871), »Trgovački viesnik« (1889), »Agramer Zeitung«, a izvan Zagreba izlazili su listovi: »Straža« u Varaždinu, »Svijetlo« u Karlovcu (od 1886), »Banovac« u Petrinji (od godine 1888).

Pregled novina i časopisa koji su izlazili u Hrvatskoj i Slavoniji od 1887.—1896.

Godina	Ukupan broj novina i časopisa	Po sadržaju				
		političkih	lokalnih	beletrističkih	stručnih	šaljivih
1887	37	8	4	5	18	2
1888	41	9	5	6	19	2
1889	42	9	6	6	20	1
1890	50	9	7	7	24	2
1891	53	10	8	8	25	2
1892	57	11	9	8	27	2
1893	65	12	11	11	29	2
1894	68	14	9	11	33	1
1895	68	13	9	11	34	1
1896	84	14	12	12	40	3

DALMACIJA I ISTRA

Podaci o stanovništvu za područja Dalmacije i Istre izrađeni su na temelju popisa stanovništva 1857., 1870., 1880., 1890. i 1900., s tim da su ovi podaci prerađeni i sređeni za ono područje Dalmacije i Istre, koje danas spada pod NR Hrvatsku. Kod izrade ovih podataka trebalo je odbiti područje današnje NR Crne Gore, kao i područje današnjeg Slovenskog Primorja sa Goricom, te područje Trsta. To je bilo, međutim, moguće samo kod podataka o stanovništvu i strukturi stanovništva, jer su u publikacijama podaci izrađeni po kotarima, dok kod ostalih statističkih podataka to uglavnom nije bilo moguće, jer su u austrijskim publikacijama podaci prikazani za cijelo područje bivše Dalmacije i bivše Istre kao pokrajine, koje su politički spadale pod Austriju.

Stanovništvo Dalmacije i Istre kretalo se u drugoj polovici XIX. stoljeća kako je prikazano u slijedećoj tabeli:

	1857	1870	1880	1890	1900
Dalmacija	381.853	412.253	442.344	492.619	556.688
Istra	175.861	192.460	222.897	244.257	267.617

Stanovništvo Dalmacije poraslo je u tom periodu relativno slabije od stanovništva Hrvatske i Slavonije, dok je stanovništvo Istre poraslo relativno nešto više.

Stanovništvo po narodnosti nije moguće prikazati, jer popisi stanovništva nisu pratili to obilježje. Moguće je rekonstruirati samo podatak po obilježju »vjera« i »saobraćajni jezik«.

STANOVNIŠTVO PO VJERI U DALMACIJI

Godina popisa		Rimo-katolici	Srpsko-pravoslavni	Evangelici	Izraeltani	Ostali
1807	apsolutni broj	328.720	52.812	15	306	—
	%	86	13,8		8,08	
1870	apsolutni broj	355.900	56.093	33	214	13
	%	86,3	13,6			
1880	apsolutni broj	386.028	55.979	54	259	24
	%	87,2	12,65			
1890	apsolutni broj	427.862	64.215	289	250	3
	%	86,8	13			
1900	apsolutni broj	484.189	72.149	83	250	17
	%	86,9	12,9			

STANOVNIŠTVO DALMACIJE PO SAOBRAĆAJNOM JEZIKU

Godina popisa		Srpsko-hrvatski	Slovenski	Njemački	Čehoslovački	Talijanski	Ostali	Nezavicažno stanovništvo
1880	apsol. broj	410.388	335	1.633	379	26.474	23	3.112
	%	92,7		0,3		5,9		
1890	apsol. broj	471.708	235	1.424	247	15.031	24	3.950
	%	95,7		0,2		3,05		
1900	apsol. broj	534.189	473	1.464	379	14.548	81	5.554
	%	95,9		0,2		2,61		

U popisima stanovništva godine 1857. i 1870. nisu se prikupljali podaci o »saobraćajnom jeziku«.

STANOVNIŠTVO PO VJERI U ISTRI

Godine popisa	Rimo-katolici	Srpsko-pravoslavni	Evangelici	Izraelčani	Ostali
1857	175.610	232	17	1	1
1870	192.134	217	75	26	8
1880	221.387	1.084	241	164	21
1890	243.295	354	363	221	24
1900	266.536	316	470	274	21

STANOVNIŠTVO ISTRE PO SAOBRAČAJNOM JEZIKU

Godina popisa		Srpsko-hrvatski	Slovenski	Njemački	Čehoslovački	Talijanski	Ostali	Nezavičajno stanovni-
1880	apsol. broj	115.616	8.186	4.270	307	87.586	31	6.901
	%	51,8	3,6	1,9		39,2		3
1890	apsol. broj	136.678	6.469	5.637	393	87.890	541	6.649
	%	55,9	2,6	2,3		35,9		2,7
1900	apsol. broj	140.301	7.762	6.790	431	103.739	1.086	7.508
	%	52,4	2,9	2,5	0,1	38,7	0,4	2,8

Također ni za područje Istre nisu u ranijim popisima stanovništva prikupljeni podaci po obilježju = »saobraćajni jezik« za godine 1857. i 1870.

Podaci o pismenosti za područje Dalmacije i Istre mogli su se preračunati na današnje područje, koje spada u NR Hrvatsku samo za godine 1880. i 1890. Prema tim podacima pismenost je bila razvijena, kako prikazuje slijedeća tabela:

		Čita i piše	Samo čita	Ne piše i ne čita
Dalmacija	1880	40.304	3.837	398.203
	1890	62.671	4.004	425.944
Istra	1880	45.157	3.942	173.798
	1890	66.511	4.048	173.698

Prema ovim podacima 1880. bilo je u Dalmaciji 90% stanovništva nepismeno, a u Istri 77,9%, dok je godine 1890. u Dalmaciji bilo još 86,4% nepismenih, a u Istri 71%. Međutim, broj škola i učenika se je postepeno povećavao iz godine u godinu, kako u Dalmaciji, tako i u Istri.

BROJ OSNOVNIH ŠKOLA I BROJ UČENIKA U DALMACIJI

Godina	sa nastavom prema jeziku				Ukupno broj škola	Broj đaka u školama	Broj nastavnika
	njemačkom	talijanskom	srpsko-hrvatskom	mješovitom			
1871	1	36	166	38	241	10.334	319
1880	1	25	279	3	308	15.165	653
1890	2	9	308	2	321	21.394	718
1900	—	7	427	6	440	42.808	1.119

BROJ OSNOVNIH ŠKOLA I BROJ UČENIKA I NASTAVNIKA U ISTRI

Godina	sa nastavom na jeziku			Ukupno broj škola	Broj đaka u školama	Broj nastavnika	
	talijanskom	srpsko-hrvatskom	mješovitom				
1871	6	194	173	23	396	37.291	768
1880	9	184	222	23	438	46.806	1.343
1890	11	161	247	33	452	63.522	1.514
1900	15	167	287	31	500	81.839	1.848

Navedeni podaci o školstvu za Dalmaciju i Istru odnose se na cijelo tadanje područje ovih pokrajina, (a ne samo na onaj teritorij koji je danas uključen u NR Hrvatsku).

Strukturu stanovništva po zanimanjima i djelatnostima Dalmacije i Istre nije moguće prikazati u vremenskom nizu zbog toga, što je kod svakog popisa primijenjena donekle različita grupacija zanimanja odnosno djelatnosti.

**STRUKTURA STANOVNIŠTVA PO ZANIMANJIMA I DJELATNOSTIMA
PREMA POPISU 1857. GODINE**

Grane djelatnosti odnosno zanimanja	Dalmacija	Istra
Duhovnici	1.094	449
Činovnici	1.921	955
Vojska	112	901
Književnici i umjetnici	438	90
Javni bilježnici	66	48
Zdravstveno osoblje	256	203
Poljoprivreda i rudarstvo	41.791	26.801
Privatnici i rentijeri	5.203	631
Tvorničari i obrtnici	1.895	1.364
Trgovci	672	302
Pomorci i ribari	10.384	5.551
	63.805	17.403
Pomoćni radnici u poljoprivredi i rudarstvu	3.982	2.260
obrtu	317	195
trgovini	3.922	1.765
Ostali namještenici	6.349	3.264
Nadničari	9.441	5.196
Ostalo muško osoblje preko 14 godina	230.155	108.483
Žene i djeca		

**STRUKTURA STANOVNIŠTVA PO ZANIMANJIMA I DJELATNOSTIMA
PREMA POPISU 1870. GODINE**

Grane djelatnosti odnosno zanimanja	Dalmacija	Istra
Duhovnici	1.137	458
Činovnici	1.695	793
Vojska	603	45
Učitelji	341	195
Studenti	1.228	157
Umjetnici i pisci	115	38
Javni bilježnici	103	58
Zdravstveno osoblje	305	218
Poljoprivreda i šumarstvo	141.087	57.687

Grane dejlatnosti odnosno zanimanja	Dalmacija	Istra
Ribari	1.529	623
Ratarstvo	952	413
Građevna industrija	1.263	1.210
Metalna, kemijska i drvena industrija	2.375	3.254
Prehrambena i duhanska industrija	608	548
Tkalačka industrija	1.840	1.279
Neproduktivni obrt	1.067	977
Trgovina	2.288	922
Transport	3.770	2.934
Industrija koža i papira	1.512	1.179
Bankovni službenici	7	5
Vlasnici kuća i rentijeri	1.686	1.061
Sluge osobnih usluga	21.576	1.748
Bez zanimanja		
preko 14 godina	90.505	48.995
odnosno zaposlenja		
ispod 14 godina	134.661	61.663

**STRUKTURA STANOVNIŠTVA PO ZANIMANJIMA I DJELATNOSTIMA
PREMA POPISU 1880. GODINE**

Grane djelatnosti odnosno zanimanja	Dalmacija	Istra
Činovnici	7.948	3.652
Vojska	4.541	7.725
Nastava	1.336	753
Zdravstvo	778	595
Poljoprivreda i šumarstvo	361.334	159.823
Penzioneri	2.002	1.044
Morsko ribarstvo	4.514	2.598
Rudarstvo	181	1.197
Industrija i obrt	21.076	23.522
Trgovina	6.720	3.737
Novčarstvo	44	11
Saobraćaj	9.937	8.359
Slobodna zvanja	3.034	1.134
Odgojni i dobrotvorni zavodi	2.401	1.357
Nadničari bez poblize oznake	9.826	3.446
Nepoznato	1.606	227
Posebnci i kućevlasnici	5.057	3.717

**STRUKTURA STANOVNIŠTVA PO DJELATNOSTIMA PREMA POPISU
STANOVNIŠTVA 1890. GODINE**

Grane djelatnosti	Dalmacija	Istra
Poljoprivreda i šumarstvo	442.036	175.240
Ribarstvo	2.328	2.658
I		
a		
rudarstvo	134	1.302
j		
industrija kamena	1.031	1.285
metalna	417	574
i		
prerada željeza	1.821	3.742
r		
proizvodnja strojeva	569	2.603
kemijska industrija	327	268
t		
građevna	3.073	4.060
s		
tiskarska	145	108
tekstilna	224	86
u		
drvena industrija	2.788	3.886
d		
prehrambena	2.293	1.330
proizvodnja pića	2.356	2.540
n		
odjevna	5.891	5.863
I		
ostala industrija	642	371
Trgovina	5.025	3.239
Novčani zavodi	56	37
Transport	8.983	8.484
Ostali trgovački pogoni	5.888	6.962
Vojska	5.283	7.850
Državne službe	12.033	5.406
Slobodna zvanja	666	406
Uzdržavani i uživaoci rente	5.813	3.740
Uzdržavani u zavodima	999	1.171
Samostalni bez zanimanja	938	441

**STRUKTURA STANOVNIŠTVA PO VRSTAMA DJELATNOSTI PREMA
POPISU 1900. GODINE**

Vrste djelatnosti	Dalmacija	Istra
Poljoprivreda, šumarstvo i lov	466.277	183.306
Industrija	28.828	36.623
Trgovina i saobraćaj	23.182	20.024
Javna služba, vojska i slobodna zvanja	38.401	27.664
Ukupno	556.688	267.617

Na 10.000 osoba zaposlenih u svim granama djelatnosti otpada na pojedine grane djelatnosti kako to pokazuju slijedeće tabele:

1869. GODINE

	Poljoprivreda i šumarstvo	Industrija	Saobraćaj i trgovina	Javna služba i slobodna zanimanja i bez zanimanja
Dalmacija	7.884	506	454	1.156
Istra, Gorica i Trst	6.148	1.510	1.120	1.222

1880. GODINE

	Poljoprivreda i šumarstvo	Industrija	Trgovina i saobraćaj	Javna služba i slobodna zanimanja i bez zanimanja	Nadničari sa promjenljivim zaposlenjem
Dalmacija	8.470	453	308	563	206
Istra*	7.268	1.011	426	1.128	167

1890. GODINE

	Poljoprivreda i šumarstvo	Industrija	Trgovina i saobraćaj	Javna služba i slobodna zanimanja i bez zanimanja
Dalmacija	8.914	341	261	484
Istra	7.788	868	535	809

STANOVNIŠTVO GRADA ZAGREBA I NJEGOVA STRUKTURA

Stanovništvo Zagreba se povećava razmjerno dosta brzo. Međutim, nije značajno samo u tempu porasta stanovništva, već u promjeni njegove strukture.

Dok Zagreb iz 1857. ima pretežni dio svog stanovništva u grupi uzdržavanih lica, dakle u grupi lica koja nisu aktivna uopće, a ta grupa sačinjava $\frac{2}{3}$ ukupnog stanovništva, dotle se za 23 godine događa ta promjena da se stanovništvo postepeno aktivizira. Tako 1880. godine neaktivno stanovništvo pada ispod $\frac{1}{2}$ i sačinjava 49% od ukupnog stanovništva grada.

* Podaci se odnose na Istru bez Gorice i Trsta, stoga nisu uporedivi sa podacima za Istru u prethodnoj tabeli.

Klasa zanimanja	Stanovništvo		Struktura	
	1857	1880	1857	1880
Javne službe i sl.	720	1.613	5,5	5,7
Zemljoradnja	343	1.246	2,6	4,4
Industrija i zanatstvo	1.531	5.199	11,7	18,3
Trgovina i saobraćaj	281	1.368	2,1	5,3
Ostala	1.525	4.937	11,7	17,3
Uzdržavana lica	8.685	14.025	66,4	49,0
Ukupno	13.085	28.388	100	100

Ovdje treba napomenuti da postoje izvjesne metodološke razlike u snimanju stanovništva kod definiranja pojedinih klasa zanimanja. Međutim, ta odstupanja se mogu zanemariti, jer nisu toliko značajna. Ali upravo iz tih razloga nije se moglo izvršiti sasvim detaljno grupiranje po zanimanjima, tako da su formirane grublje grupacije, šire klase, u kojima se razlike u definicijama zanimanja gube. Pod klasom »javna služba i slično« obuhvaćeno je ono stanovništvo, koje aktivno učestvuje u radu kao činovnici, kulturno-prosvjetni radnici (nastavnici, umjetnici, književnici i t. d.) slobodne profesije (advokati, pravnici, bilježnici i t. d.), zdravstveno osoblje i slično. Kod klasa zanimanja »zemljoradnja« obuhvaćene su osobe, koje aktivno bilo rade u poljoprivredi, bilo da im je glavni izvor prihoda poljoprivreda (zemljoradnici), nadalje zaposleni u šumarstvu i ribarstvu. U grupi »industrija i zanatstvo« obuhvaćena su lica aktivno zaposlena u industrijskoj ili zanatskoj djelatnosti, kao i vlasnici takovih radnja, kao i zaposleni u rudarstvu. »Trgovina i saobraćaj« obuhvaćaju aktivno stanovništvo, koje se bavi trgovinom (vlasnici i zaposleni) i saobraćajem. Kod grupe »ostala zanimanja« sumirana su sva aktivna lica i lica sa ličnim prihodima (vojnici, penzioneri, kućevlasnici, rentijeri, svećenici, opatice, služinčad i t. d.), a koja ne spadaju ni u jednu zasebno prikazanu klasu zanimanja. Pod »uzdržavanim licima« se podrazumijevaju sve osobe, koje nemaju nikakva zaposlenja, koja im donose prihod, kao što su domaćice, djeca i osobe nesposobne za privređivanje, đaci i t. d.

Iz podataka popisa stanovništva 1857. i 1880. vidljiv je skokovit uspon kod grupacije »industrija i zanatstvo«. Ovaj uspon je i apsolutno i relativno velik, te je imao znatnog utjecaja na izmjenu strukture.

Klasa zanimanja	Stanovništvo		
	1857	1880	1857 = 100
Javna služba i slično	720	1.613	226
Zemljoradnja	343	1.246	364
Industrija i zanatstvo	1.531	5.199	340
Trgovina i saobraćaj	281	1.368	532
Ostala	1.525	4.937	325
Uzdržavana lica	8.685	14.025	160
Ukupno	13.085	28.388	218

Pa ipak relativno najveći porast aktivnog stanovništva nije u industriji i zanatstvu, već u trgovini i saobraćaju. Tu je sigurno znatno utjecalo otvaranje željezničke veze Zagreba sa ostalim krajevima (1862 puštena je u promet prva željeznička veza Zidani Most — Zagreb — Sisak).

Najmanji uspon je izvršen u tom periodu kod uzdržavanog stanovništva, koje je povećano svega za 60%, što je u odnosu na druge klase zanimanja zaista veoma niski procenat. Zato se ovako mali porast i osjeća jako na strukturi stanovništva u 1880. godini, gdje uzdržavano stanovništvo pokazuje relativni pad učešća u ukupnom stanovništvu u odnosu na 1857. godinu.

Da bi se barem donekle sagledao detaljniji sastav stanovništva, dat ćemo za svaku grupu djelatnosti uporedni prikaz — ukoliko se može svesti na istovjetna obilježja — za popise 1857., 1870. i 1880.

GRUPA »JAVNE SLUŽBE I SLIČNO« 1857.—1880.

Zanimanje	1857	1870	1880
Činovnici	553	528	933
Kulturno-prosvj. radnici	71	219	251
Slobodna zanimanja	96	120	206
Ostala zanimanja	—	13	223
Svega	720	880	1.613
Ukupno stanovnika	13.085	19.857	28.388
Na 1.000 stanovnika dolazi			
Činovnika	42,4	26,6	33,0
Kult. prosvj. radnika	5,4	11,0	8,9
Slobodnih zvanja	7,3	6,1	7,2
Svega zaposlenih u javnim službama	55,1	44,4	57,0

Ovdje vidimo da stari Zagreb nije bio neko naročito snažno administrativno središte, te da stanovništvo zaposleno u »javnim službama« ne igra neku značajniju ulogu u strukturi stanovništva Zagreba od 1857.—1880. Samo da podsjetimo da današnji Zagreb ima na 1.000 stanovnika 206 građana zaposlenih u »javnim službama«. Istina, društvenim i tehničkim napretkom su se izmijenile i potrebe za javnim službama, ali ne smije se ipak gubiti iz vida činjenica i konstatacija o udjelu stanovnika zaposlenih u »javnim službama« u odnosu na ukupno stanovništvo u tom periodu.

GRUPA DJELATNOSTI »ZEMLJORADNJA« 1857.—1880.

Zanimanje	1857	1870	1880
Zemljoradnici	202	261	297
Zakupci i napoličari	—	46	36
Radnici i nadničari	136	547	826
Ostali	5	26	87
Svega	343	880	1.246
Ukupno stanovništvo	13.085	19.857	28.388
Na 1.000 stanovnika dolazi			
Zemljoradnika	15,4	13,0	10,3
Zakupaca i napoličara	—	2,3	1,3
Radnika i nadničara	10,4	27,6	29,0
Svega zaposlenih u zemljoradnji	26,2	44,4	44,0

Kod grupe djelatnosti poljoprivrede konstatira se relativno opadanje broja zemljoradnika, naime stanovništvo brže raste nego broj zemljoposjednika. S druge strane, broj radnika i nadničara stalno raste. Uopće uzevši, iz ovih se podataka razabire da je i apsolutno i relativno mali broj osoba, koje rade ili žive od poljoprivrede. To je normalno, jer se radi ipak o gradu s relativno malim područjem (po prilici od Gračana do Save i od Kustošije do Kanala). Bilo bi još manje takvih osoba, da ovdje nije koncentrirano veleposjedničko plemstvo, čija se imanja ne nalaze u granicama tadašnjeg Zagreba, već po Hrvatskom Zagorju, Sloveniji, Moslavini i t. d. Zanimljivo je, da jednaki broj ljudi u godini 1870. živi u Zagrebu od poljoprivrede, kao i od javnih službi.

U grupi djelatnosti »industrija i zanatstvo« situacija je bila ovakva:

GRUPA DJELATNOSTI »INDUSTRIJA I ZANATSTVO« 1857.—1880.

Zanimanje	1857	1870	1880
Vlasnici i samostalni poduzetnici	1.010	1.066	1.990
Službenici	—	40	50
Radnici	521	1.793	3.159
Svega	1.531	2.899	5.199
Na 1.000 stanovnika dolazi			
Vlasnika i samostalnih poduzetnika	77,2	54,5	70,1
Službenika	—	2,0	1,7
Radnika	39,8	90,1	111,2
Svega	117,0	146,6	183,0

U ovoj se privrednoj grani zapaža veoma interesantan proces, koji ukazuje na priliv industrijsko-zanatskog proletarijata u grad. Industrijsko-zanatsko stanovništvo je u naglom porastu i to upravo onaj njegov dio, koji se sastoji od plaćene radne snage. Od 1857. godine do 1880. procent industrijsko-zanatskih radnika se penje od jedno 4% na 11,1% u strukturi ukupnog stanovništva grada. Međutim, ako bi promatrali industrijsko-zanatsku radnu snagu izolirano, t. j. neovisno od ostalog stanovništva, onda bi konstatairali, da se u te 23 godine povećala od 521 na 3.159 radnika, odnosno za 6 puta. Godine 1880 svaki peti stanovnik radi u industriji ili zanatstvu, ili živi od prihoda iz tih grana privredne djelatnosti.

GRUPA DJELATNOSTI »TRGOVINA I SAOBRAĆAJ« 1857.—1880.

Zanimanje	1857	1870	1880
Vlasnici i samostalni poduzetnici	197	322	524
Činovnici i poslovođe	—	70	328
Radnici	84	236	516
Svega	281	628	1.368
Na 1.000 stanovnika dolazi			
Vlasnika i samostalnih poduzetnika	15,0	16,1	18,5
Činovnika i poslovođa	—	3,5	11,5
Radnika	6,4	11,6	18,2
Svega	21,4	31,2	48,2

I ovdje se događa isti proces kao i u prethodnim slučajevima, broj radnika stalno raste, i to dosta brzim tempom. Inače, učešće ove djelatnosti u strukturi stanovništva nije naročito značajno, premda je u stalnom porastu.

Kod ostalih zanimanja nije moguće, nažalost, napraviti dovoljno detaljnu klasifikaciju po zanimanjima, te se u ovoj grupi nalazi zaista mnogo raznih struka i djelatnosti.

GRUPA DJELATNOSTI »OSTALIH ZANIMANJA« 1857.—1880.

Zanimanje	1857	1870	1880
Svećenici i redovnici(ce)	164	253	382
Kućevlasnici i rentijeri	416	670	...
Ostali	945	4.160	4.555
Svega	1.525	5.083	4.937
Na 1.000 stanovnika dolazi			
Svećenika i redovnika(ca)	12,5	12,7	13,4
Kućevlasnika i rentijera	31,8	33,8	...
Ostalih	72,2	209,5	160,4
Svega	116,5	256,0	173,0

Zanimljivo je još naglasiti da se i odnos samostalnog i uzdržavanog stanovništva u tim godinama mijenja u korist samostalnog. Tako je 1857. godine bilo 34,6% samostalnog (privredno aktivnog, odnosno lica sa prihodima) stanovništva, dok je uzdržavanog bilo 66,4%. Godine 1880. samostalno stanovništvo je sačinjavalo 50,6% dok je uzdržavano bilo 49,4%.

Još će biti zanimljivo, ako iz gore izloženih podataka izvučemo odnos činovnika i radnika, s jedne strane, i vlasnika privrednih jedinica, s druge strane. Međutim, ovdje se moramo ograničiti samo na djelatnosti: javne službe, zemljoradnju, industriju i zanatstvo, trgovinu i saobraćaj. Ostale djelatnosti ne možemo uzeti u obzir, jer nam nije poznata detaljnija struktura. Napominjemo da su u t. zv. »ostalim djelatnostima« obuhvaćeni pod »ostali« vojska, služinčad, penzioneri i t. d.

Godina	Ukupno stanovništvo	Vlasnici i samostalni poduzetnici	Činovnici	Radnici
1875	13.085	1.409	624	741
1870	19.857	1.649	857	2.576
1880	28.388	2.811	1.562	4.501
S t r u k t u r a				
1857	100	10,8	4,8	5,7
1870	100	8,3	4,3	13,0
1880	100	9,9	5,5	15,9
D i n a m i k a				
1857	100	100	100	100
1870	147	117	137	347
1880	217	199	250	607

Ovdje vidimo najrječitije da je radništvo u stalnom porastu i da je tempo njegova porasta daleko premašilo opći porast stanovništva grada (za tri puta). Kada bi još raspolagali s dovoljno preciznim podacima za ostale djelatnosti i mogli izlučiti vojsku (koja je u svom velikom dijelu opet od radnika), zatim služinčad, koja je tada bila veoma brojna, a zatim, kada bi mogli dobiti podatke po njima uzdržavanim licima, onda bi tek bili potpuno informirani o učešću radničke klase u ukupnom stanovništvu Zagreba u tim godinama. Ali, ipak, i ove brojke nam dovoljno jasno, premda ne potpuno, pokazuju na unutrašnju strukturu grada.

Da bi mogli slijediti i povezati strukturne prikaze stanovništva u popisima 1857.—1880. s onima koji su kasnije vršeni, dajemo ovdje kompletnu tabelu sa podacima iz popisa 1948 godine.

STANOVNIŠTVO ZAGREBA PO DJELATNOSTI 1857.—1948.

Grupe djelatnosti	1857	1870	1880	1900	1910	1931	1948
A p s o l u t n o							
Javne službe i sl.	720	880	1.613	3.543	5.103	17.898	57.800
Zemljoradnja	343	880	1.246	2.784	2.770	2.855	3.288
Industrija i zanatstvo	1.531	2.899	5.199	10.671	14.728	39.064	41.626
Trgovina i saobraćaj	281	628	1.368	4.541	6.827	18.736	26.591
Ostala	1.525	5.083	4.937	11.511	14.320	31.416	27.742
Uzdržavana lica	8.685	9.487	14.025	27.952	35.290	75.512	122.576
U k u p n o	13.085	19.857	28.388	61.002	79.038	185.581	279.623

Grupe djelatnosti	1857	1870	1880	1900	1910	1931	1948
S t r u k t u r a							
Javne službe i slično	5,5	4,4	5,7	5,8	6,5	9,6	20,7
Zemljoradnja	2,6	4,4	4,4	4,6	3,5	1,5	1,2
Industrija i zanatstvo	11,7	14,6	18,3	17,5	18,6	21,1	14,9
Trgovina i saobraćaj	2,1	3,2	4,8	7,5	8,7	10,1	9,5
Ostala	11,7	25,6	17,4	18,9	18,1	17,0	9,9
Udržavana lica	66,4	47,7	49,4	45,7	44,6	40,7	43,8
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100
Na 1.000 stanovnika otpada u							
Javnim službama	55,1	44,4	57,0	58,1	64,6	96,2	206,8
Zemljoradni	26,2	44,4	44,0	44,6	35,1	15,4	11,8
Industriji i zanatstvu	117,0	146,6	183,0	175,0	186,0	211,0	149,0
Trgovini i saobraćaju	21,4	31,2	48,2	74,5	86,3	101,0	94,9
Ostalim djelatnostima	116,5	256,0	173,8	189,0	182,0	169,1	99,0
Udržavana lica	663,8	477,4	494,0	456,8	446,0	407,3	438,5
Ukupno	1000	1000	1000	1000	1000	1000	1000

NEKI HISTORIJSKI PODACI O RIJECI

Vj. Klaić u svojoj knjižici »Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati«, kada govori o Rijeci, ističe da se Rijeka odlikuje živahnim zanatskom djelatnošću. Godine 1843. brojila je Rijeka 62 razne manje i veće tvornice. U vremenu 1870.—1880. kada je knjiga pisana, on navodi kao najvažnije slijedeće tvornice: »tvornica duhana sa 2.330 radnika, izvodi duhana i cigara za 4 i pol milijuna for.; tvornica papira (od g. 1828.) sa 500 radnika, izvodi do 20.000 centi papira; tvornica strojeva (stabilimento tecnico) sa 4.500 radnika, tvori parne strojeve za brodove. Osim tih ima na Rijeci i okolici tvornica za kemijske tvornice (tvori do 2200 centi), zatim dvie za tjestenine, za plin, tvornica za priređivanje riba, povrća i voća, dvie tvornice za platno na jedrih i tri kožarnice. Napokon broji Rieka tri tiskare i više škvera za građenje brodova.

Najznamenitija je Rieka sa svoje znatne pomorske trgovine. Ona je najbolja luka u svem Hrvatskom Primorju. Godine 1871. uvezlo je na Rieku 2.169 brodova robe u vrijednosti od 9 mil. for., a izašla su 2.162 broda sa robom, vrijednom 5,6 milijuna forinti. Ukupni dakle promet iznosio je 14,6 mil. forinti. Trgovinu sa kopnom unapređuju željeznice (Rieka—Karlovac—Zagreb i Rieka—Sv. Petar), koje spajaju Rieku sa Hrvatskom, Ugarskom i Austrijom, zatim liepi drumovi, od kojih je Ludovicejska cesta najznamenitija, zatim cesta iz Rieke

u Trst. Na Rieci ima banka (banca fiumana) sa glavnicom od 500.000 for., više štedionica i dioničkih društva, napokon obće osjeguravajuće društvo za brodove i robu.«

Rijeka je prije tih historijskih podataka preživljavala tešku prirednu krizu, u vezi austro-talijansko-francuskog rata, koji se završio porazom Austrije i priključenjem jednog dijela Lombardije Sardiniji List »L'Eco di Fiume« br. 37 od 28. IX. 1859. g. pisao je:

»Žaloso stanje ovog pomorskog grada, koji je bez ikakve trgovine, industrije i plovidbe koji su najveći izvori obnove — vapi za hitnu pomoć, pošto ukoliko ova ne bude ubrzo pružena, njezina je propast bezuvjetna i od grada i treće luke u carevini, vrlo brzo će postati jedno obično selo.

U povijesti se ne pamti takva bijeda kao što vlada danas u našem gradu. Treba priznati da su raniji ratovi donosili trgovačke koristi, dok je posljednji rat Italije, kojem je prethodila ogromna financijska kriza za grad sudbonosan. Škveri su postali nepokretni; zanatlije bez rada, kuće prazne, nikakva pomoć od stranaca, dućani prazni, kriptogama koja je seljaka dovela do bijede — to su ona zla radi čega moramo neprestano da plaćemo.

Glavni uzroci toga zla jesu pomanjkanje hitnih i neskupih saobraćajnih sredstava sa unutrašnjosti Hrvatske i Ugarske; podizanje željezničkog čvora Zagreb—Zidani Most, obustava brodogradnje koja je u prošlim godinama davala po 30—40 brodova, dok ih je prošle godine izgrađeno svega tri; još neodobrena izgradnja Ludvicovog puta i najzad zapljena brodova, koji su smatrani ratnim plijenom, te pomanjkanje potražbe brodarskih usluga.

K tome treba dodati apsolutno pomanjkanje kapitala i sljedstvenog pomanjkanja kredita; nestalnost valute; opterećenje trgovine i plovidbe sa 800.000 forinata uzetih u zajam od nacionalne banke, kao i značajni iznos od 1,957.202 for. intavoliran na zgrade grada i njegovog teritorija.

Ovaj je grad i u toku ovog posljednjeg rata preuzeo na sebe teret za konačenje 38.388 prolaznih vojnika, dao je 1.200 konja; za vojnička prevozna sredstva izdao je oko 9.000 for.; za konačenje oficira 3.000 forinata; za podizanje pomoćnih vojnih bolnica 2.000 for. i najzad 20.000 forinata za osnivanje dobrovoljačkog korpusa. Pored toga u nacionalnom zajmu od 1854. godine sudjelovao je sa 700.000 forinata; darovao je 50.000 for. za uređenje zgrade u kojoj se do sada nalazila pomorska vojna akademija. Učinio je dug od 200.000 forinata da bi dvije trećine uložio na podizanje velike vojne akademije.

Takve žrtve jednog grada koji se u proteklim godinama za vrijeme ratova držao uzorno i mirno, a štetu koju on danas trpi, svi smo uvjereni da će mu biti podmirena, te da će se generalnim reformama učiniti kraj njegovom propadanju kao i da će u ovakvim vanrednim prilikama Rijeka biti uzeta jednako u obzir kao što je i Trst.

U interesu je same države da Rijeka ima što veći procvat, u interesu je općem da ponovno proradi trgovina, industrija i trgovačka mornarica.

Bilo je građana u Rijeci, koji su bili optimistički raspoloženi, pa kažu:

Pisanje gospodina G. P. je donekle pretjerano, jer ako mornarica za sada nema mogućnosti zarade i ako je trgovina pala bez nade da se ponovno uzdigne ukoliko se ne bi pristupilo podizanju saobraćajnih sredstava sa unutrašnjosti; ali ipak industrija još uvijek predstavlja važan izvor naših dohotka, nastavlja svojim radom i ne bez ikakvog procvata: Tvornica duhana nije prestala da zaposli preko 1000 osoba; tvornica papira šalje svoje proizvode na sve strane; naši mlinovi šalju brašno prekomorskim zemljama; tvornica kemičkih proizvoda i ljevaonica neprestano rade. Put nam nije zatvoren i postoje mnoge mogućnosti za razvijanje novih industrijskih sredstava. Stoga, iako naša propast nije potpuna, ipak treba da nastavimo sa traženjem pomoći.«

Iz polemike koja se dalje razvila oko položaja grada Rijeke, izneseni su i slijedeći podaci:

Tvornica duhana je jedna državna ustanova, a u njoj rade žene i djeca s neznatnom plaćom.

Tvornica papira i mlin su u moćnim rukama. Ovi se jedino izdržavaju, ali ovaj maleni izuzetak ne može da ustvari izmijeni propadanje drugih zavoda i drugih grana industrije.

C i Kr. Tvornica jedrarskog platna i užeta ne radi, te je prema tome u nedejstvu.

Ogromno skladište jedrarskog platna i užarija tvrtke Persignetti iz Ancone, koje je izdavalo materijal na vjeru (na kredit) i s povoljnim mogućnostima plaćanja — zatvorilo je svoju iscrpljenu prodavaonicu.

Željezarije više ne prodaju željezni materijal za brodogradnju.

Tvornica kemijskih proizvoda i ljevaonica metala izdržavaju se jedino velikim naporima samih akcionera, ali ne napreduju kako bi to bilo poželjno.

Tvornica tjestenine bila bi propala, da je mlin nije priključio sebi.

Ogroman parni mlin, koji bi, dobro opremljen, mogao da posluži kao regulator cijena brašna — nalazi se sad još u početnom stanju.

Bankrotstvo zanatlija i potpuno pomanjkanje rada u svim granama.

O radu brodogradilišta pisao je list »Il Giornale di Fiume« br. 5 od 4. II. 1865. g. slijedeće:

»U navedenim brodogradilištima sagrađeno je u toku trogodišta 1858. do 1864. godine 41 brod duge plovidbe i 7 male plovidbe, ukupno 48 brodova u visini od 17.386 tona nosivosti.

Približna vrijednost pomenutih brodova na jedra iznosi forinata 1,739.200.—. Istovremeno popravljena su 4 broda od 947 tona nosivosti.

Za izgradnju i popravku pomenutih brodova upotrebljeno je 511.770 kubičnih stopa hrastovog i jelovog drva; 17.290 kvintala željeza; 734 kvintala bakra; 147 kvintala cinka i 370 kvintala žutog metala.«

Donosimo isto tako podatke o strukturi stanovništva na Rijeci prema podacima, koji su objavljeni u listu »La Bilancia« br. 34 od 20. VIII. 1870. g.:

**PUČANSTVO U SLUŽBI BOGOSLOVLJA, NAUKE, SLOBODNE PROFESIJE,
NASTAVE I UMJETNOSTI**

	Svjetovalni	22
	Redovnici (kapucini i novaci)	17
Redovnici	Redovnice, benediktinke i u službi javne nastave	25
	Časne sestre (za njegu nemoćnih)	15
	Nekatolika	1
	Državni	112
Činovnici	Odborski	13
	Privatni	40
Konzuli stranih država		16
Advokata		10
Bilježnika		2
Doktori prava		4
Liječnici		12
Kirurzi		2
Ljekarnici		6
Primalje		14
Inžinjeri, arhitekti, geometri, mjernici, agronomi		29
Profesori, učitelji, instruktori, književnici		69
Studenti		360
Učenici		1.198
Slikari		4
Pjevači, filodramičari, glumci		20
Pisari		19
	Ukupan broj	2.020

List se ponosi time, da kler, vlada, činovnici, književnici i prosvjetni radnici čine »kastu«, koja neprekidno napreduje. Zatim zbog toga, što se konzularni kadar sastoji od bogatih građana i poznatih trgovaca, studenata, i činjenica, da imaju viših i nižih, javnih i privatnih škola sa ukupno 1.538 đaka i učenika.

Druga tabela, koju donosi list prikazuje:

PUČANSTVO U SLUŽBI TRGOVAČKE MORNARICE, PODUZEĆA,
SKLADIŠTA PROMETA I ODNOSNIH PROFESIJA

Brodovlasnici	62
Bankovni činovnici i pomoćnih društava	8
Pomorski kapetani i kormilari	128
Mornari	482
Zakupnici javnih radova	7
Trgovci, mjenjači, trgovački pomoćnici	416
Staretinari	16
Kočijaši	27
Ukupno	1.146

Brodovlasnici, kojih je bilo 62, držali su u svojim rukama 2.566 dionica brodova duge plovidbe čitave austro-ugarske trgovačke mornarice, što je prema mišljenju lista bila »impozantna visina kapitala« u rukama ovog malog broja vlasnika.

PRODUKTIVNE ILI AKTIVNE SNAGE INDUSTRIJE,
TRGOVINE I RADNA SNAGA

PROFESIJE U BRODOGRADNJI

Konstruktori	7
Poslovođe	4
Brodograditelji u drvu	149
Kalafati	94
Bušioći	57
Pilari	71
Stolari	35
Jarboličari	39
Jedrari	41
Užetari	79
Pomorski kovači	53
Opramkivači	44
Nadničari	60
Ukupno	823

POLJODJELSTVO

Ratari	522
Vrtlari	2
Pastiri	6
Šumari	1
	<hr/>
Ukupno	521

TISKARE I SLIČNI ZANATI

Tipografi, litografi i pomoćnici	18
Knjižari	6
Knjigoveže	9
	<hr/>
Ukupno	33

METALURGIJA

Rudnici — radnika	9
Livničari	338
Oružari	3
Mehaničari, strojari, tokari	17
Bravari	9
Mjedari	21
Kotlari	3
Brusači	2
Kovači	72
	<hr/>
Ukupno	474

DRVO-RADNJA, POKUĆTVO i SLIČNO

Stolari za fine radove (ebanisti)	37
Stolari obični	198
Kolari	17
Tapetari	31
	<hr/>
Ukupno	283

GRAĐEVINARSTVO

Zidarski majstori *	6
Zidari	105
Pločničari	10
Klesari	68
Zbučari, ličioci	15
	<hr/>
Ukupno	204

ZLATARNE

Urari	6
Optičari	1
Zlatari	<u>36</u>
Ukupno	43

OPSKRBA

Gostioničari, krčmari	169
Kavanari	44
Restorateri	7
Pivničari	4
Prodavači živežnih namirnica, sitničari	110
Mesari	19
Ribari, prodavači riba	84
Prodavači voća	27
Mlinari	18
Pekari	29
Slastičari	4
Prodavači monopola	<u>49</u>
Ukupno	564

ODIJEVANJE

Klobučari	71
Švelje, vezilje, pralje	397
Cipelari	321
Krznari	1
Vlasuljari, brijači	97
Kišobranari	5
Krojači	259
Kožari	<u>31</u>
Ukupno	1.182

OSTALE AKTIVNOSTI

Kočijaši	79
Dimnjačari	16
Poslužnici, konobari, kuhari, kuhinjski pomoćnici	1.105
Nadničari, polužitelji	535
Radnici tvornice duhana, papira i kemičkih proizvoda	669
Razne industrije	<u>30</u>
Ukupno	2.434

REKAPITULACIJA:

Brodogradnja	823
Poljodjelstvo	531
Tiskare	33
Metalurgija	474
Drvo-radnja	283
Građevinarstvo	204
Urarstvo	43
Opskrba	564
Odijevanje	1.182
Ostali	2.434
Industrijsko pučanstvo	6.571
Pučanstvo bez industrijskog zanimanja	<u>11.313</u>
Ukupan broj pučanstva:	17.884

OBRJNI ZAKON OD 1872. GODINE*

Br. 24.

Zakonski Članak VIII.: 1872.

zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora ob obrtnom zakonu (Potvrđen dne 27. veljače 1872. Proglašen u kući zastupnikah 29. veljače, a u kući velikašah 1. ožujka 1872.)

Mi Franjo Josip Prvi
po milosti božjoj cesar Austrijski
kralj Češki itd. i apoštolski kralj kraljevinah Ugarske, Hrvatske, Slavonije i
Dalmacije.

Vjerni velmože i zastupnici mile nam kraljevine Ugarske i posestrimah joj
kraljevinah podnesoše Nam zajedničkim sporazumom previšnje Naše potvrde
radi sljedeći

Obrtni zakon

Poglavlje I.

O nastupu obrta

§. 1. Na zemljištu krune ugarske može svaka punoljetna ili punoljetnom
proglašena osoba bez obzira na spol, u granicah ovoga zakona sva gdje samo-
stalno i slobodno tjerati svaku granu obrta, razumievajući tu i trgovinu.

§. 2. Samostalan obrt mogu uz privolu otca, tutora ili tutorstvené oblasti
tjerati i maloljetnici, i u tom slučaju raspolužuju oni slobodno s imetkom svojim.

§. 3. Pravne osobe mogu također slobodno izvršavati obrt, ako postavé
poslovođu (§. 24.).

§. 4. Tko namjerava tjerati obrt, kojega je slobodno izdržavanje dozvo-
ljeno, dužan je namjeru svoju u tom obziru nadležnoj obrtnoj vlasti ustmeno
ili pismeno prijaviti, i prigodom tom iskazati, da za samostalno izvršavanje
obrtu u 1. dotično 2. ili 3. §. stavljenim zahtievom zadovoljava; što kada je
učinjeno, nemože se vrhu prijave glaseća iskaznica obrtne oblasti, izim u slu-
čajevih pod §. 26. padajućih, uzkratiti, i obrtna oblast dužna je tu izkaznicu
dotičniku najkašnje za tri dana besplatno izdati, inače je prijavitelj vlastan
zapoceti tjeranje obrta svojega.

§. 8. Kada je izvršavanje koje grane obrta skopčano s podignućem posa-
onicah, koje položajem svojim ili načinom svojim radnje susjedne posjednike
ili stanovnike ili u obće občinstvo uznemiruju, oštećuju ili u pogibelj stavljaju,
tada se posao nice takove uz postupak niže naznačeni samo na temelju dozvole
obrtne oblasti smiju podići.

Ovamo spadaju: posao nice za priugotavljanje pirotehničkih i gorivnih
tvarih svake vrsti, tvornice i skladišta pušćanoga praha, zavodi za priugotavljanje
nje i pričuv plina, tvornice ulja, rafinerije kamenoga ulja, tvornice katrana,
tvornice koksa, na inom mjestu podignute nego se proizvoda tuar, staklane,
peći za paljenje čadah, peći za priugotavljanje robe iz gline, krečane, ciglane i
peći za paljenje sadre, tvornice ogledalah, posao nice za priugotavljanje sirovih
kovinah, peći za prženje, lievnice kovinah, u koliko talenje nebiva u grncih,
kovaonice, svake vrsti kemičke tvornice, hitra bjelila, pokostarnice, tvornice
škroba, škrobnoga sirupa, tvornice parafina, katranom omazanih pokrovah,
tvornice žicah i crievah, tvornice krovne liepenke, krovne pusti, varionice krvi,
lušije, tutkala i sapuna, kostarske pecare, kostarske sušionice, kostarske stupe,
kostarske varionice i kostarska bjelila, posao nice za izrađivanje živinske dlake,

* Vidi: »Sbornik zakonah i naredbah valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju
godine 1872. (komad I.—IX. Broj 1.—38.). U Zagrebu 1897. — Kralj, zemaljska tiskara.

talionice lojarske, lievaonice sviećah, klaonice, posaonice kožarske, tvornice gjubneta (gnoja), deračnice, močila lana i konoplje, tvornice šećera, vinovnice i piva, mlinci parni, suvare i vjetrenjače, plivaonice, kupališta.

Gled građenja mlinah na vodi i vodenih građevinah služiti će i u buduće mjerilom propisi obstojećih zakonah.

Kazalo ovo može prama tomu, kako u uvodu ovoga §. spomenuti javni obziri glede posaonih novih obrtnih granah kojih potrebitimi se pokažu, ili gléde kojih sada navedenih prestanu, ministar za poljodjelstvo, obrt i trgovinu, sporazumievi se s ministrom unutarnjih poslova, preinačiti uz priuzdržaj odobrenja najbližnjega državnoga sabora.

Poglavlje III.

O pomoćnom osoblju

A) O šegrtih

§. 39. Šegrtah držati slobodno je svakomu samostalnomu obrtniku. (§. 90.)

§. 40. Djeca, koja nisu navršila 12. godinu života, nemogu biti primljena za šegrtu.

Iznimki može samo uz dozvolu obrtne oblasti biti mjesta, u kojem je slučaju obrtnik dužan šegrtu svojega do navršenja 12. godine života u učionicu šiljati.

§. 41. Primanje šegrtu obavlja se pismenim ugovorom.

Prigodom primanja imade se među obrtnikom i roditelji ili tutorom šegrtu sporazumno ustanoviti vrijeme učenja, uzdržavanje i obskrba šegrtu, iznos naukovine ili ako je mjesto toga pogodeno dulje trajanje vremena učenja, iznos toga trajnijega učenja, kao i iznos naukovine, koja mjesto toga trajnijega vremena učenja zastupa.

§. 42. Obrtnik je dužan :

a) šegrtu svojega u grani obrta, koju tjera, izobraziti, i privikavati ga na čudoredno vladanje, red i radinost; b) vremena mu dati da može na svetkovne dane vjeroizpovijedanja svojega pribivati službi božjoj; c) šegrtu svojega, ako ovaj nezna čitati, pisati i računati, pridržavati, da što nauči, a inače da polazi opetovnu, večernu, nedjelnu, dotičnu obrtnu učionicu; d) ako šegrt spada među družinu kuće, u slučaju bolesti ga njegovati.

§. 43. Obrtnik može šegrtu upotrebljavati samo na rad spadajući na tjera-nje obrta, nemože ga pridržavati na služinski posao i dužan je imati pažnju, da mu domari ili kalfe krivo ili zla neučine.

§. 44. Šegrti, koji nisu navršili 14. godinu života, mogu se samo na rad deset sati, a koji su domašili 14. godinu života, na rad dvanaest sati na dan trajajući, pridržavati. U oba slučaja međutim imade se među radnjom, prije i poslije podne po sat pola, a u podne cio sat odmora dati, i u obće smiju se šegrti samo na rad pridržavati, koji prama dobi njihovoj odgovara tjelesnoj snagi njihovoj.

§. 45. Na noćni rad, to jest od 9 sati na večer do 5 sati u jutro, nemogu se šegrti izpod 16. godina u obće upotrebljavati; pri obrtnih granah ipak, kojih posao bi bez noćnoga rada zapeo, može obrtna vlast, imajuć obzir na tjelesni razvitak šegrtu, dozvoliti, da šegrti izpod 16. godina, ali ne izpod 14. godina, najviše polovicu u §. 44. opredieljenih poslovnih satova noćnim radom odsluže.

§. 46. Šegrt mora biti obrtniku i posao vodećemu namjestniku njegovu poslušan u povjerenom mu poslu; i stoji, ako je u kući obrtnika na stanu i hrani, do 18. godine života pod kućnim zaptom.

§. 47. Obrtnik dužan je kada se navrší vrijeme učenja, šegrtu izdati pravično svjedočanstvo.

§. 48. Obvezna, moć učevnoga ugovora počima od izminuća ugovorenog pokusnoga vremena, a gdje to nije uglavljeno, iza dva mjeseca šegrtova stupanja na zanat.

Pokusno vrijeme imade se uračunati u godine nauka.

§. 49. Ako je šegrt radi odsutnosti ili bolesti preko mjesec danah neprekidno zapriečen raditi, ali učenje zanata poslije opet nastavi, tada ima obrtnik pravo, ugovorene godine učenja produžiti za onoliko, koliko iznaša izgubljeno vrijeme.

§. 50. Učevni odnošaj prestaje: a) kad obrtnik ili šegrt umre ili za rad nesposobnim postane, b) kada se obrtnik ili šegrt pozove na izpunjenje redovite vojničke dužnosti, c) kada se koji od njih osudi na zatvor preko četiri tjedna trajajući, d) kada se obrtniku uztegne pravo držanja šegrtah.

§. 51. Učevni odnošaj može se prije izminuća uglavljenih učevnih godina mahom razriješiti, i to

od strane obrtnika: a) kada šegrt počini krađu ili pronevjerjenje, b) kada šegrt tvrdokorno se uzteže izpunjavati dužnosti svoje, ili ih teško i opetovano povriedi, c) kada šegrt obrtniku ili kojemu članu porodice njegove učini tjelesnu ozledu ili teško povriedi poštenje, d) kada šegrt ima gnjusnu ili priljepčivu bolest.

Od strane šegrtah, dotično zakonitoga zastupnika njegova: a) kada obrtnik zavađa šegrtah za počinjenje nemoralnih ili zakonu protivnih činah, b) kada obrtnik zloupotrebljuje zaptnu vlast svoju, c) kada je život mu ili zdravlje pri nastavljanju rada izvrgnuto pogibelji, koja se pri sklapanju ugovora nije mogla predviđati.

§. 52. Učevni odnošaj može se razriješiti uz lodkaz od 14 danah, od strane obrtnika: a) kada se nedvojbeno pokaže, da šegrt nije sposoban za izučenje dotične grane obrta, b) kada šegrt preko dva mjeseca boluje, c) kada obrtnik obustavi tjeranje zanata. Od strane šegrtah, dotično zakonitoga zastupnika njegova: a) kada obrtnik ne izpunjava dužnosti svoje zakonite ili ugovorne prema šegrtu, b) kada se obrtnik preseli u drugu koju opčinu, c) kada šegrt želi priedi na drugu koju stazu života ili na drugu koju granu obrta, d) kada obrtnik preko dva mjeseca boluje, a nepostavi poslovođu.

§. 53. Ako je razriješjenje odnošaja zakrivio šegrt, a isto tako kada on odkaže radi prelaza na drugu granu obrta, pripada obrtniku naukovina za celo izpunjeno vrijeme učenja i u ime odštete naukovina za pol godine otpadajuća; ako je pak obrtnik kriv dokinuću učevnoga odnošaja, tada ima on, ukoliko nebi bio u smislu zakona ili ugovora obvezan na inu odštetu, naknaditi barem troškove, koji su nastali s prestupa šegrtova na zanat kod drugoga kojega obrtnika.

§. 54. Obrtnik, koji uskočišega šegrtah, znajući za to, primi na zanat, odgovara u zajednici sa šegrtom prijašnjemu obrtniku za troškove, koji su nastali radi uskočenja šegrtova.

§. 55. Uskočišega šegrtah imade mjestna oblast na zahtjev obrtnika natrag mu prvesti.

B) O kalfah

§. 56. Odnošaj među obrtnikom i kalfami njegovimi predmetom je slobodne pogodbe.

Ugovoru, ako se stranke nisu inako pogodile, nastaje tek obvezna moć iza izminuća 1 tjedna pokusnoga vremena.

§. 57. Obrtnik može od kalfah svojih, ako se nisu inako pogodili, samo zahtjevati radnju na tjeranje obrta spadajuću, a i to samo mjerom, koja sustavu tjelesnomu i snagi tjelesnoj kalfe odgovara.

§. 58. Obrtnik je dužan izminućem sklopljenoga ugovora iz rada izstupljujućemu kalfi izdati svjedočanstvo o dokinuću med njimi postojavšega ugovornoga odnošaja.

Obrtnik nemože na posao primiti kalfu, koji nije izkazao zakonito dokinuće ugovora sklopljenoga s obrtnikom, pri kojem je prije na poslu bio.

Obrtnik, koji znajući za to na posao primi uskočivšega kalfu, odgovoran je u zajednici s kalfom prijašnjemu obrtniku za troškove, koje je prouzrokovalo uskočenje.

§. 59. Svaki kalfa, izpunivši podpuno ugovorne dužnosti, vlastan je slobodno tražiti si posla; može si izabrati i mienjati mjesto radnje i to budi pri obrtniku, ili u tvornicah ili pri inih poduzećih.

Sa zanatlijskimi konaci dosada skopčano prisilno najmljivanje ukida se ovim.

§. 60. Među primateljem na radnju i kalfom postojeći odnošaj, može se, ako se oni nisu inako pogodili, razriješiti uz odkaz od 14 danah.

§. 61. Ako bi odkazanje i u pravo doba učinjeno bilo, nemože kalfa, koji na komad dobiva plaću, iz posla otići, dok nedogotovi, kako ugovor zahtieva posao, koji je na sebe primio, a isto tako ni kalfa, koji nije odradio ili povratio predujam za plaću primljenu.

§. 62. Kalfa se može bez odkazanja mahom odpustiti: a) kada počini krađu ili pronevjerjenje, b) kada proti obrtniku, namjesniku njegovu ili kojemu članu porodice njegove počini tjelesnu ozleđu ili težku uvriedu poštenja, tvrdokorno se uzteže izpunjavati dužnosti svoje ili proti volji obrtnika koji cio djelatni dan praznuje, c) kada uzprkos opomeni nepažljivosti svojom sigurnost doma u pogibelj stavlja, d) kada padne u zatvor preko tri dana trajujući, e) kada je nesposoban za rad, koji je ugovorom na sebe primio, f) kada pati od gnjusne ili prilipečive bolesti.

Tražba radi odštete koja bi možebiti išla kalfu radi slučajevah pod točkom e) i f) izbrojenih, imade se presuditi na temelju ugovora i obstojećih zakonah.

§. 63. Kalfa može mahom bez odkazanja iz posla izstupiti: a) kada obrtnik, namjesnik njegov ili tko njegovih njega ili člana kojega obitelji njegove činom ozledi ili njemu ili njegovim težko uvriedi poštenje, b) kada na komad radi, a obrtnik nije kadar trajno ga poslom zabavljati, c) kada obrtnik ne izpunjava ugovorne dužnosti svoje, d) kada bi daljnjim radom život i zdravlje mu u pogibelj došlo radi okolnosti, koja se nije mogla pri sklapanju ugovora napravo znati.

§. 64. Obrtnik, koji bez zakonita razloga prije izmēnuća odkaznoga roka odpusti kalfu svojega, dužan je plaću ili inu pšistojbu, koju bi kalfa do kraja odkaznoga roka uživao bio, jednostruko, a ako je kalfa osim plaće imao i hranu, dvostrukim iznosom prjēe izstupa njegova iz posla naknaditi.

§. 65. Obrtnik, koji kalfam svojim daje i konak, dužan je u tu svrhu zdravo i za stanovanje prikladno mjesto opredieliti.

Tužbe kalfje radi nezdrava konaka imade obrtna vlast svagda na licu mjestu i u pritomnosti liečnēka oblasti iztražiti i bez odlake riešiti.

C) O radnicah u tvornicah

§. 66. Glede obrtničkih kalfah glaseće odredbe §§. 57., 58., 59., 60., 61., 62., 64., 65., protežu se i na radnike u tvornicah.

§. 67. Tvorničar dužan je voditi točan popis svih radnikah svojih, u taj popis zabilježiti ime, dobu, rodno mjesto, posao i plaću svakog radnika, ter kada se god potraži, pokazati taj popis obrtnoj vlasti.

§. 68. U djelaonici mora biti izložen red radnje, u koji se ima uvrstiti što sliedi: a) razradba i posao radnikah, naročito način poslovanja ženskinjah i djece, obzirom na tjelesnu snagu njihovu i ovih potonjih dužnost polazjenja zaslūbine; b) trajanje radnje; c) odredbe tičuće se vremena obračunbe i izplaćivanja škole; d) prava nadzornog osoblja; e) način postupka s radnicima u slučaju bolesti i nesreća; f) globe padajuće na kršitelja reda radnje; g) rok odkaza i slučajevi, u kojih se ugovorni odnošaj može mahom razriješiti.

Popis toga reda radnje imade se predložiti obrtnoj oblasti.

§. 69. Svaki tvorničar dužan je u tvornici svojoj udjelotvoriti i uzdržavati sve, što je obzirom na vrst obrtnoga rada i posaonice potrebno za moguće osiguranje života i zdravlja radnikah.

§. 70. Obzirom također na postojeće zakone glede pučke nastave je djecu izpod 10 godina posve zabranjeno, a djecu, koja su 10. godinu navršila a 12. još nisu dostigla, samo s dozvolom obrtne oblasti prosto na posao u tvornicah upotrebljavati.

Dozvola imade se samo tada podieliti, kada se uredi posjet učionice pokazuje u skladu stojećim s radnjom u tvornici, ili tvorničar prema odredbi školske oblasti valjano skrb nosi za nauku djece, podigavši posebnu učionicu. Djeca, koja su navršila 12. godinu života, ali nisu postigla 14. godinu života, mogu se na radnju u tvornicah samo 8 sati na dan trajajući pridržavati.

Mladići, koji su navršili 14. godinu života, ali nisu dostigli 16. godinu života, mogu se na radnju u tvornicah samo 10 sati na dan upotriebiti.

Radnici, koji nisu navršili 16. godinu života, mogu se u obće samo na radnju upotriebiti, koja nije zdravlju jim štetonosna i koja neprieči tjelesni razvitak njihov.

Točka b) §. 42., kao i o noćnoj radnji šegrtah glaseći §. 45. ovoga zakona preteže se i na radnike u tvornicah izpod 16 godina.

§. 71. Radnikom imade se među radnjom i prije i poslije podne pol sata, a u podne jedan sat odmora dozvoliti.

U tvornicah, u kojih posao teče dan i noć, dužan je tvorničar skrb imati za voljenu izmjenu radnikah na noćni rad upotriebljenih.

Posao ob dan nesmiye se prije 5 sati u jutro početi, niti preko 9 sati na večer produljiti.

§. 72. Tvorničar dužan je radniku svojemu, i to, ako se prema naravi radnje nisu inako pogodili, zaslužbinu gotovim novcem svaki tjedan isplaćivati. Robe i žestokoga pića nemože on radnikom svojim na veresiju davati.

Stanom, drvi za ogrjev, zemljištem, urednom hranom, lijekovi i liečničkom pomoći, može on međutim radnika, ako ovaj na to privoljuje, obskrbljavati i u to ime odpadajući iznos od zaslužbine, pri izplati njegovoj odbiti. Pod isti uvjet može tvorničar radnika obskrbljivati s oruđem i tvarmi ter gradivom potrebitim za izrađivanje robe, koja se u tvornici njegovoj pravi, ako je po ugovoru radnik dužan to svojim troškom nabavljati.

§. 73. Tražbine za robu, koja je radnikom usprkos postojećoj zabrani na veresiju dana, nemože tvorničar niti zakonitim putem niti putem obračunavanja realizirati.

§. 74. Ugovori, koji se protive odredbam §§. 72. i 73. neimaju obavezne moći. Isto tako nevaljaju pogodbe među tvorničarom i radnikom, polag kojih je radnik dužan što potrebuje, nabavljati u opredieljenoj prodavaonici ili dio koji zaslužbe svoje obraćati na ine svrhe, nego na poboljšanje udesa radnikah.

§. 75. Obrtna vlast dužna je od vremena do vremena preko izaslanika tvornicu pregledati i uvjeriti se o održavanju propisanih zakonah.

Poglavlje IV.

O obrtnih zadrugah

§. 76. Obrtnici, isti ili različite obrte, u istoj ili u više obćinah samostalno tjerajući, mogu se u svrhu promicanja zajedničkih interesah svojih sjediniti u obrtne zadruge.

Tim obrtničkim zadrugam pripada pravo među obrtnici i pomoćnim osobljem njihovim nastajuće razmirice i prieporna pitanja poravnjivati putem pomirujućega povjerenstva u tu svrhu naročito postavljenoga, u koje povjerenstvo imade se uzeti također jednak broj kalfah.

§. 77. Svaka obrtna zadruga mora imati temeljna pravila, koja je dužna prije konstituiranja svojega putem dotične oblasti predložiti ministru za poljodjelstvo, obrt i trgovinu.

U pravila imade se uvrstiti: uvjeti pristupa u zadrugu, među kojimi ipak položenje obrtničkoga izpita nemože imati mjesta, prava i dužnosti članovah,

ključ prinesakah zadružnih članovah i posljedice propuštenoga plaćanja, slučajevi raspusta zadruge ili spojenja njezina s inom kojom obrtnom zadrugom, nadalje uvjeti izstupa, način kako se sastavlja načelnništvo zadruge i djelokrug njihov, napokon ustanove glede načina rukovanja zadružnog imetka, i za slučaj razvrgnuća zadruge upotrijebljena zadružnoga imetka na obće koristne i opredjeljene obrtne svrhe.

Ako predložena temeljna pravila odgovaraju propisom zakona, nemože se proti njim činiti prigovor.

Ako glede temeljnih pravilah zadrugah, nastavlših u prvoj godini valjanosti zakona računajuć, za tri mjeseca od predložnja njihova — a glede pravilah zadrugah kašnje nastavlših za 30 danah nebude učinjena primjetba, može se zadruga konstituirati u smislu pravilah svojih.

§. 78. Temeljna pravila nemogu sadržavati ustanove, kojom bi se pojedini članovi stegnuti ili smetati mogli, da po volji uživaju prava, pripadajuća im na temelju ovoga zakona.

§. 79. Nikoji obrtnik nemože se siliti na pristup u obrtnu zadrugu, a isto tako nemože se pristup uzkratiti obrtniku, koji je voljan i kadar zadovoljavati uvjetom temeljnih pravilah.

Izstupljujući član neima pravo zahtjeva na blagodati proiztičuće iz zadružne sveze, niti na zadružni imetak.

§. 80. Kada iza smrti zadružnoga člana kojega obrt njegov na račun udove ili siročadi njegove poslovođa tjera, prelaze zadružna prava i zadružne dužnosti pokojnika na udovu za vrijeme udovanja ili na maloljetnike za vrijeme maloljetnosti.

§. 81. Obrtne zadruge stoje pod nadzorom nadležne upravne oblasti.

§. 82. Izvršenje zaključka glavne skupštine, smjerajućega na sjedinjenje zadruge s inom kojom obrtnom zadrugom i na potpuno razrješenje zadružne sveze, može se samo tada udjelotvoriti, kada zadruga zadovolji svim svojim obavezam i dužnostim.

Iza odbitka duga preostajući zadružni imetak nemože se pod nikojom izlikom među zadružne članove razdijeliti, nego se imade, ako se zadruga nespaja s inom kojom obrtnom zadrugom, u smislu temeljnih pravilah zaključkom glavne skupštine posvetiti u obće koristne obrtne svrhe.

§. 83. Za tri mjeseca, računajuć od dana valjanosti ovoga zakona, prestaju svi postojeći cehovi. Ako većina bivših članova ceha za 9 mjesecih od valjanosti ovoga zakona sklopi obrtnu zadrugu, prelazi imetak obstojećega ceha na tu zadrugu, u protivnom slučaju imade glavna skupština ceha pokloniti na obće koristne obrtne svrhe, a ako skupština ne bi htjela donieti takav zaključak, odlučit će dotična oblast glede uporabe zadružnoga imetka na obrtne svrhe.

REGISTAR IMENA

- Adamović Ignjo, predsjednik RD Našice, str. 307, 312
Adučković, civ. kapetan grada Rijeke, str. 267
Aichelberg, osuđen u procesu Tauschinskom, str. 213
Albrecht Juraj, odbornik Zagrebačkog radničkog društva (ZRD), jedan od vođa tipografskog štrajka od 1872., odašiljač telegrama inoz. tip. društvima o štrajku, str. 59, 99, 246, 247, 250
Albrecht Dragutin, vlasnik tiskare u Zagrebu, traži od vlasti da spriječe tipografski štrajk, str. 64, 97, 165
Anđelković Sreta, urednik beogradskog »Oslobođenja«, str. 224
Angirović Joh, pr. predsjed. R. bol. dr. Osijek, str. 293, 298
Baier, kao stranac oslobođen u procesu Tauschinskom, str. 213
Bakunjin Mihajlo, 1814—1876 — revolucionar, ruski emigrant, vođa anarhista i teoretičar anarhizma, str. 49
Baršić, odbornik ZRD, str. 247
Basarić Antun, odbornik Tipograf. društva, str. 104
Basler, odbornik ZRD, str. 247
Bauer Alojs, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
Bauer Ante, nadbiskup zagrebački, str. 30
Bebel August, 1840—1913 — marksist, vođa njemačke soc.-dem. stranke i II. Internacionale, kasnije u centru, pisac knjige »Žena i socijalizam« i drugih spisa, poslanik u Reichstagu, str. 27, 54, 242
Bednatz, kao stranac oslobođen u procesu Tauschinskom, str. 213
Belošević Jure, tipograf, osuđen za tipograf. štrajk, nagrađen kao kvalit. radnik sa 3 cekina, str. 173, 334
Benko, podban za banovanja Jelačića, str. 10
Benko Ivan, iz Vukovara, učesnik u revoluciji 1848-49., str. 316
Beuc, odbornik ZRD, str. 246
Berger, odbornik R. D. Bela Crkva, str. 229
Berger, odbornik ZRD, str. 247
Berghofer Rudolf, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
Bischoff Tousand, tipograf, odbornik Tip. društva i tarif. komisije, te funkcioner ZRD, zatvaran za tipograf. štrajk, str. 92, 96, 97, 105, 173

RD = Radničko društvo
R. bol. d. = Rad. bolesn. društvo
Rad. zad. = Radnička zadruga

R. pr. d. = Rad. privred. društvo
tar. kom. = tarifna komisija
r. m. ž. = riječko-modruška županija

- Birra Kosta, iz Vukovara, učesnik u revoluc. 1848—49., str. 316
- Basmark Otto, 1815—1898 — knez, kancelar Prusije, nosioci reakcije u Sred. Evropi i zakona protiv socijalista u Njemačkoj, str. 233
- Blagović, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 292
- Bogdanov Vaso, Dr., historičar, str. 316
- Böhn, odbornik ZRD, str. 247
- Bosan Glišo, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Brlić Ignjač, Dr., 1834—1892., kao neodvisni zastupnik u Saboru zagovarao je donošenje zakona o sakupljanju, str. 123
- Brunner Petar, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Brusina Spiridion, 1845—1908., prirodoslovac, str. 340
- Bukšeg Vilim, 1874—1924., tipograf, jedan od osnivača Soc. dem. stranke i njen vođa, tajnik Medustruk. vijeća, urednik »Slob. Riječi«, iza g. 1918., desničar, reformist, ministar u kralj. vladi u Beogradu, zatim direktor Soc. osiguranja, str. 33
- Bunota Blaž, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Buwein, odbornik ZRD, str. 59, 246
- Cabet Etienne (Kabe Etjen), 1788—1856., francuski komunist-utopist, str. 10
- Cecić Vinko, historičar, str. 106
- Cimaš Matija, krojač, odbornik ZRD, str. 75, 85, 247, 250
- Cirilli, odbornik ZRD, str. 59, 246, 248
- Christoff Antun, odbornik ZRD, str. 59, 246
- Czekus pl. Dragutin, sudbeni vijećnik, postavljen za voditelja grad. poglavarstva u Zagrebu 17. X. 1869. umjesto načelnika, ostaje komesar 23 godine, do 28. II. 1892., str. 22
- Čop, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 292
- Daničić Đuro, 1825—1882., filolog, tajnik J. Akademije, str. 340
- Daubacky, dvor. sav., član Namj. vijeća s Mažuranićem, str. 40
- Deanović M., socijalist, odbornik ZRD, jedan od predsjedavajućih prvoj javnoj radničkoj skupštini u Zagrebu, str. 49, 50, 59, 85, 130, 135, 246, 247, 250, 323
- de la Rosa, odbornik ZRD, str. 57, 246, 247
- Demeter Dimitrije, Dr. 1811—1872., pjesnik, dramaturg, ilirski političar, str. 340
- Desselbrunner, odbornik ZRD, str. 59, 246
- Deželić Đuro, 1838—1907., urednik knjiž. listova, str. 340
- Ditrich Mijo, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Dobrovolsky, odbornik ZRD, str. 246, 247
- Doubek Johann, odbornik Rad. zad. Vukovar, str. 316, 318
- Drašković grof Janko, 1770—1856., političar, pokretač ilirizma, str. 78, 344
- Drussany Adolf, rezbar, odbornik Rad. prosvjet. društva u Varaždinu, str. 222, 300, 302, 305
- Duda, odbornik ZRD, str. 247
- Đedrić, odbornik Rad. Privr. Društva, Rijeka, str. 83

- Durandić, odbornik Rad. Privr. Društva, Rijeka, str. 83
- Duran, odbornik ZRD, str. 247
- Durđević Johann, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Eisenhut Duro, zborovođa Pjevačkog zbora ZRD, str. 32, 332
- Ellgart Ivan, polic. agent, svjedok u procesu Tauschinskom, str. 212
- Engels Friedrich, 1820—1895., jedan od osnivača naučnog komunizma, vođa i učitelj međunarodnog proletarijata, drug i saradnik Karla Marksa, pisac »Anti-Dühringa« i drugih naučnih spisa, str. 49, 139, 146, 160, 162, 177, 241, 242, 340
- Ergešić Jozo, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Ernst Ivan, tapetarski pomoćnik, predsjednik privr. odbora Radničkog Prosvjetnog društva u Varaždinu, str. 222, 302, 305
- Fakles, odbornik ZRD, str. 247
- Falkenhün, grof, jedan od feudalaca koji su tražili napad s oružjem na mirne radničke demonstracije u Beču na dan 13. XII. 1869. g., str. 28
- Farkaš Karl, jedan od prvih marksista u Mađarskoj, ujedinitelj rad. društava u Opće rad. društvo u Mađarskoj, str. 30
- Fischer Friedrich, tipograf, zatvoren za tipograf, štrajk i radi odašiljanja telegrama o štrajku društvima u inozemstvu, str. 96, 173
- Föth, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 292
- Frank, osuđen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Frankel Leo, 1844—1896., mađarski revolucionar, prijatelj Marksa i Engelsa, jedan od vođa Pariške Komune, osnivač rad. pokreta u Mađarskoj, str. 241
- Franza Tomaš, tipograf, blag. Tipograf. društva, zatvoren za tipograf, štrajk, str. 96, 97, 104, 173
- Frölich, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 292
- Fürstenberg, knez, jedan od feudalaca koji su tražili napad s oružjem na mirne radničke demonstracije u Beču na dan 13. XII. 1869. g., str. 28
- Gabriel, član vodstva austr. socijalista, str. 211, 213
- Gaj Ljudevit, pl., Dr., 1809—1872., književnik, političar, vođa Ilirskog pokreta, str. 18, 31, 90, 165, 340
- Galilei Galileo, 1564—1642. — astronom, u sr. vijeku spaljen radi pobijanja crkvene dogme koja kaže: da se sunce kreće; dok je on ustvrdio: da sunce stoji, a da se zemlja kreće oko njega, str. 150
- Ganzer, z. odbornik ZRD, str. 57
- Geresdorfer, predsjednik Općeg podupir. društva u Zagrebu, str. 207
- Giskra, ministar bečkog dvora, str. 28
- Gojković, odbornik ZRD, str. 247
- Golbnhofer, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 292
- Goleš Nikola, tipograf, osuđen za štrajk, str. 173
- Galubić Franjo, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Gregorić Mato, krojač, odbornik i z. blag. ZRD, str. 59, 246
- Grohman, član vodstva austr. socijalista, str. 211, 213
- Grünburger Josef, odbornik Rad. zadruge, Vukovar, str. 318

- Grünhut Gavro, tipograf, odbornik i blagajnik ZRD, odb. Tip. društva, odašiljač telegrama inoz. društvima o štrajku, str. 32, 57, 61, 96, 173, 246
- Gottwald Eduard, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Guttweiler Josef, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Ghyczy, barun, predlađač Zakona o dohodarini, str. 126
- Habáan, oslobođen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Hanke, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Hartmann Lavoslav, vlasnik tiskare, tražio od vlasti da spriječe tipografski štrajk, str. 97
- Heckel Julio, odbornik Tip. društva, tarif. komisije i osuđen za štrajk, str. 104, 105, 173
- Heinisch Johann, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Heinisch Josef, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Heinisch Teodor, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Herbst, Dr., ministar pravde u A.-U. monarhiji, str. 28
- Herkov Paul, odbornik Rad. zadr. Vukovar, str. 318
- Hervojić, vladin savjetnik za unutr. posl., str. 137, 277
- Herz, odbornik ZRD, str. 247
- Hirsch, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Hiža Wolfgang, odbornik ZRD, kasnije radi u soc. pokretu i osuđen je na 6 godina robjice, str. 59, 85, 246, 247
- Hochenwart-Schöffle, car. kabinet u Beču iz 1871., str. 28
- Hochreiter Karl, član Izv. Kom. Austr. Soc. dem. stranke, str. 211, 213
- Hofmann Josip, Dr., advokat, kao zastupnik Gajeve tiskare, traži od vlasti da spriječi tipograf. štrajk, str. 97
- Hofmann Vinko, odbornik i potpred. ZRD, str. 57, 59, 85, 246, 250
- Holman, ref. na skupštini RD Varaždin, str. 220
- Holzer Georg, odbornik Rad. zadr. Vukovar, str. 318
- Horvat, sazivač osn. skupštine RD Varaždin, str. 300
- Hranitelj Bara, uč. osn. škole, zaposlena utvornici cigara u Zagrebu, spor., str. 190
- Hribar, odbornik ZRD, str. 59, 246
- Hudobivnik, odbornik ZRD, str. 247
- Huzek Josip, odbornik ZRD, str. 57, 59, 85, 246, 247
- Huzek M., potpisnik preporuke za nabavu Kaleove brošure, str. 49, 50
- Hühn Julio, vlasnik tiskare, str. 96
- Ičić Stjepan, brav. pomoćnik, odbornik ZRD, odbijen kao pokretač lista »Novi Rad. Prijatelj« jer nije imao 2.500 for. za jamčevinu, str. 89, 247, 250
- Ilić Stipe, odbornik Tipograf. društva, str. 92
- Irlinger Antun, urednik mađarskog lista »Radnička tjedna kronika« u Budimpešti, str. 30
- Ištvančić Pavao, odbornik RD Sisak, str. 280, 286

- Ivanka, odbornik ZRD, str. 247
- Jagić Dragutin, grad. povjer. na rad. skupštini, str. 130
- Jagić Vatroslav, Dr., 1838—1923., filolog, profesor bečkog Univerziteta, poznati naš naučni radnik, str. 340
- Jaskanac, odbornik ZRD, str. 247
- Janošić, kraj. pomoćnik, odbornik Rad. prosvj. društva u Varaždinu, str. 222, 302, 305
- Jelačić barun Josip, 1801—1859., general, barun, ban, zapovednik vojske iz Hrvatske protiv Mađarske u revoluciji od 1848—9., str. 10, 165
- Jernejc Josip, tipograf, osuđen za štrajk, str. 114, 173
- Josip II., sin Marije Terezije, car i kralj a.-u. monarhije, 1780—1790, reformator, str. 7
- Jurišić Mato, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- K- Ana, radnica Z. tvor. cigara, koja je morala nadoplatiti na nadnicu, da bi platila globu, str. 188
- Kale Dragutin, tipograf, došljak, socijalist, višekratni predsjednik i Tipograf. društva i Zagreb. rad. društva, pokretač lista »Radnički prijatelj« i pisac prve brošure o ciljevima i zadacima radničkog društva, zatvoren za tipografski štrajk i osuđen, str. 34, 35, 40, 41, 45, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 59, 60, 61, 63, 68, 72, 73, 83, 84, 85, 88, 92, 94, 96, 97, 88, 105, 107, 111, 170, 173, 176, 183, 243, 246, 247, 327
- Kaup, grad. kapetan u Ozijeku, str. 292
- Karadžić Vuk, 1787—1864., filolog, sastavljač pravopisa srp. hrv. književnog jezika, str. 340
- Karadorđević Aleksandar, regent, zatim kralj Jugoslavije, 1921—1934., str. 30
- Kapauš, član vodstva austr. SDS, str. 211, 213
- Kastner, odbornik Tipograf. društva i tarif. komisije, str. 92, 105
- Kaučić, osuđen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Kautcki Karl, 1854—1938 — teoretičar austr. soc. dem. stranke, i II. Internacionale, pisac teoret. spisa i knjiga, kasnije reformist, str. 55
- Kecskes, odbornik RD Bela Crkva, str. 229
- Kis Đuro, odbornik Rad. zadr. Vukovar, str. 318
- Kišpatić, odbornik ZRD, str. 247
- Klaić Vjekoslav, 1849—1928., profesor historičar, str. 340
- Klause Matija, tipograf, osuđen za štrajk i odašiljanje telegrama inozem. tip. društvima o štrajku, str. 96, 97, 173
- Kleinert, osuđen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Klug, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 292
- Knežević, odbornik ZRD, str. 247, 250
- Kocijančić, odbornik ZRD, str. 247
- Komaić, odbornik Rad. priv. d. Rijeka, str. 83
- Konrath Johann, odbornik Rad. zadr. Vukovar, str. 318
- Kopriva, odbornik ZRD, str. 247

- Korač Vitomir, 1877—1835., postolar, socialist, jedan od vođa soc. dem. stranke, reformist i desničar, 1918/19. u državi SHS, ministar soc. politike, pisac Povjesti rad. pokreta H. i S., str. 31, 33, 34, 35, 72, 73, 88, 105, 167
- Korić Miško, stolar, zatvoren za štrajk, str. 181
- Košanski, odbornik ZRD, str. 247
- Košut Lajoš, 1802—1894., mađarski političar, vođa reakc. stranke nižeg plemstva u revoluciji od g. 1848.—1849., str. 340
- Kovač Vicko, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Kovač Wenzel, odbornik ZRD, str. 59, 246
- Kovačić Andro, dopisnik »Rad. prijatelja«, socijalist, odbornik Rad. društva u Osijeku, str. 82, 290, 292, 293
- Körösi, odbornik ZRD, str. 247
- Kralj Ivan, tipograf, zatvoren za štrajk, nagrađen za uspjeh u kvalitet. radu na priredbi društva, str. 96, 104, 173, 334
- Kramer Jerko, tipograf, osuđen za štrajk, str. 173
- Krausdorfer, odbornik ZRD, str. 247
- Krausz Samuel, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Krivec, odbornik ZRD, str. 247
- Krone Ljudevit, tipograf, došljak, socijalist, četvrti predsjednik ZRD, str. 35, 75, 85, 243, 247, 250, 252, 262
- Krutz, odbornik RD Bela Crkva, str. 229
- Kubik, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 292
- Kučenjak Dušan, pisac spomen knjige o ZRD, str. 30, 56, 58, 91, 128, 176, 209, 246, 248
- Kuhar, odbornik RD Bela Crkva, str. 229
- Kukuljević Sakeinski Ivan, 1816—1889., pjesnik, historičar i političar, str. 340
- Kurelac Fran, 1811—1874., filolog i političar, str. 340
- Kühlföldy Viktor, pristalica Lassalla, član predsjedništva Općeg radničkog saveza Mađarske, str. 30, 241
- Lafer, osuđen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Lassalle Ferdinand 1825—1864., osnivač njemačkog radničkog pokreta, reformista stvaranje proizv. zadruga uzima kao izlaz rad. klase iz njezinog položaja, str. 16, 27, 30, 35, 37, 49, 54, 55, 145, 167, 180, 224, 241
- Lederer, pjesnik, austr. socijalist, str. 220, 221, 223
- Lenjin Vladimir Ilič Uljanov, 1870—1924., marksist, teoretičar i vođa ruske soc. dem. stranke (boljševika), genije čovječanstva kao pokretač i vođa Oktobarske revolucije, osnivač sovjetskog socijalističkog državnog uređenja, te vođa i učitelj radnih ljudi svijeta; pisac knjige »Država i revolucija« i mnogo drugih, str. 5, 157, 340, 343
- Leskovar Jure, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Liebelta Ivan, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 292
- Liebhard Vjekoslav, predsjednik RD Sisak, str. 280, 286
- Liebknecht Vilim, 1826—1900., marksist, osnivač II. Internacionale, jedan od vođa soc. dem. stranke i njezine parlamentarne frakcije, str. 27, 54

- Lihl Dragutin, tipograf, došljak, jedan od na strani progonjenih socijalista, treći predsjednik ZRD, nosioc kulturne i sindikalne djelatnosti u društvu, str. 72, 85, 135, 209, 323, 334
- Liptai, član Izvr. Kom. austrijs. SDS, str. 211
- Lirbet, autor nekih soc. spisa, str. 11
- Lisinski Vatroslav, 1819—1854., skladatelj, str. 332
- Lorković Blaž, 1839—1892., pol. ekonomist, str. 340
- Lobkowitz, knez, jedan od feudalaca koji su tražili od a.-u. vlasti da se s oružjem napadne mirne demonstracije u Beču, 13. XII. 1869. g., str. 28
- Lončarević Demetar, povjerenik Općeg rad. društva iz Budimpešte u Pančevu, str. 227
- Lovrić Franjo, načelnik grada Siska, str. 276, 281
- Lugarić, odbornik ZRD, str. 247
- Lusch, član Izvr. Kom. austr. SDS, str. 211, 213
- Ljubić Šime, 1822—1896., historičar, str. 340
- Lustig, tipograf, nagrađen za kvalitet. rad, str. 334
- Makanec Milan, 1843—1883., Dr., profesor, saborski zastupnik Karlovca, jedan od vođa liberalne buržoazije i Narodne stranke, koji ostaje u opoziciji, kad NS surađuje s mađaronima. On se javlja posrednikom radnicima kod sticanja dozvole za rad Rad. prosvjet. društva s nadom, da će i to društvo i radnike privezati uz liberale. Ovi su, međutim, već krenuli za socijalistima — stvarnim pokretačima rada Rad. društva, str. 12, 13, 19, 20, 21, 22, 24, 76, 165, 263
- Mally, osuđen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Manasterioti, urednik šalj. lista Zvekan, najmljenik bana Raucha, str. 18
- Maravić Mile, tipograf, odbornik Tipogr. društva, str. 92, 104
- March Vilhelm, odbornik i zamj. predsjed. ZRD, str. 32, 57, 59, 85, 246
- Marković Franjo, filozof, str. 340
- Marković Svetozar, 1846—1875., književnik i političar, osnivač socijalističkog pokreta u Srbiji, urednik listova: Radnik, Javnost, Glas Javnosti i Oslobođenje, vezan uz I. Internacionalu, str. 86, 223, 224
- Marks Karl, 1818—1883., osnivač naučnog komunizma, veliki učitelj i vođa međunarodnog socijalističkog pokreta, genijalni mislilac, korifej revolucionarne misli, osnivač I. Internationale, pisac »Manifesta«, »Kapitala« i drugih djela i spisa, str. 5, 6, 26, 35, 36, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 73, 146, 156, 157, 158, 159, 163, 164, 166, 177, 178, 180, 182, 224, 241, 340, 343
- Massony, odbornik ZRD, str. 57, 59, 246
- Masz, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 292
- Mattendorfer, krojač, odbornik ZRD, str. 32, 57
- Mažuranić Ivan, 1814—1890., pjesnik, prvi ban — pučanin, jedan od vođa liberala, odnosno Narodne stranke, koji surađuje i s unionistima (mađaronima), pisac epa »Smrt Smail-age Čengića«, str. 40, 83, 340
- Medunić, vel. župan rij. modr. ž., str. 264, 267
- Meyer, odbornik RD Bela Crkva, str. 229
- Meyerl, ref. na I. rad. skupštini u Zagrebu, str. 32

- Mihalić Maks, načelnik grada Zagreba, svrgnut od bana Raucha 1869. god., str. 22
- Milković Antun, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Minich Ferdo, odbornik Tipogr. društva i tar. kom., str. 104, 105
- Miškatović Josip, 1836—1890., literat i političar, str. 13, 340
- Mladić Melhior, odbornik ZRD, str. 85, 246, 247, 250
- Mosshardt, osuđen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Most Johann, 1846—1906. član delegacije bečkih radnika-demonstranata od 1869., zatvoren i osuđen na 5 godina robije, kasnije jedan od vođa anarhista, str. 28, 29
- Mösner, osuđen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Mrazović Matija, 1824—1896., publicist i političar, str. 13, 340
- Muzler, saborski zastupnik, protivnik Zakona o pravu sakupljanja, str. 123
- Müller, osuđen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Müller Josip, pol. agent, svedok u procesu Tauschinskom, str. 212, 213
- Niederländer Johann, odbornik R. bol. d. Osijek, str. 293
- Nikolajević, odbornik ZRD, str. 246, 247
- Novotni Josip, faktor u tiskari Gaj, potpredsjednik Tipograf. društva, koji je sakrio poziv na tipograf. kongresu u Beču, str. 92, 104
- Novotny Slavoljub, tipograf, odbornik ZRD i potpredsjednik Tipografskog društva, str. 57
- O- Franciska, radnica Z. tvor. cigara, kažnjena da niz dana kleči za podnevne pauze, str. 188
- Oberwinder, član delegacije bečkih radnika-demonstranata od 1869, osuđen na 6 godina robije, urednik lista »Volkswille« organa umjerenih austrijskih socijalista, str. 28, 54, 55, 210
- Odörfer, tajnik Općeg podupir. dr. u Zagrebu, str. 207
- Opava Josip, Fran, tipograf, jedan od vođa kršćanskih socijalista i duže vrijeme predsjednik ZRD, nakon što su se socijalisti odvojili u ilegalne sindikate, str. 33
- Openheimowa parnica vođena u Beču, str. 76
- Oračić Stjepan, tipograf, odbornik ZRD i predsjednik Tipograf. društva, zatvoren za pripreme i vodstvo tipograf. štrajka, str. 59, 63, 68, 85, 96, 97, 104, 173, 246, 334
- Osek, odbornik ZRD, str. 59, 246, 247
- Ott, odbornik ZRD, str. 247
- Owen Robert, 1771—1858 engleski socijalist-utopist, osnivač komunist zajednica i početnog pokreta u Engleskoj, str. 146
- Ožegović barunica Ivka, pokrovitelj ZRD, str. 30
- Ožegović M., podžupan u Đakovu, str. 307
- Pabst, član delegacije bečkih radnika-demonstranata od 1869, osuđen na 5 godina robije, str. 28
- Palčić Ivan, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Patzl, odbornik ZRD, str. 247

- Pauler, osuđen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Pavičić Mijat, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Pavliček, zamj. odbornika ZRD, str. 59, 246
- Pauša Josip, radnik tvor. parketa u Zagrebu, otpušten jer je tražio prenos tvor. bol. blagajne na ZRD. Iza njega su otpušteni zato još 4 radnika iste tvornice, str. 245
- Pečnjak Franjo, odbornik ZRD, str. 104, 107, 111
- Pejacsevich grofica Gabriela Virovitička, pokroviteljica RD, str. 30
- Perkovac Ivan, 1826—1871, novinar i političar, str. 340
- Perša, odbornik ZRD, str. 247
- Peticija Saboru za slobodu udruživanja sa 200 potpisnika, str. 120, 121, 136, 137
- Peukert, jedan od vođa austr. anarhista, str. 29
- Pintarić Ivan, odbornik ZRD, str. 57
- Pišl, odbornik Obrt.-rad. društva u Osijeku, str. 292
- Plavšić, tipograf, zatvoren za tipograf. štrajk, str. 96, 173
- Pogledić, odjelni predstojnik Zem. vlade, str. 18
- Pohl, odbornik ZRD, str. 246, 247, 252, 262
- Polak, odbornik RD Bela Crkva, str. 229
- Popović Đuka, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Popović Kosta, tipograf, zatvoren za tipograf. štrajk, str. 173
- Popović Pero, tipograf, odbornik ZRD, i Tipograf. društva, str. 57, 104
- Potisk Franjo, tipograf, socijalist, odbornik i funkcioner ZRD i Tipograf. društva, urednik »Radničkog prijatelja«, str. 49, 50, 59, 60, 85, 243, 246, 247, 250
- Potorek, odbornik ZRD, str. 246
- Povodnik Antun, slagar, odbornik ZRD, zapisničar prve rad. javne skupštine, str. 59, 130, 246
- Prager, oslobođen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Pravdica J., socijalist, iz Petrinje, učesnik na kongresu austr. soc. dem. stranke, u mađ. mjestu Marsheggu, str. 217, 218
- Preradović Petar, 1818—1872, car. general, nar. pjesnik, str. 340
- Proudhon Pierre-Josef, 1809—1865, francuski ekonomist i filozof, jedan od teoretičara anarhizma, str. 10, 11, 158, 159
- Prpić Antun, predsjednik Obrtno-radničkog društva u Osijeku, str. 292, 293
- Prpić Tereza, žena industrijalca pokroviteljica RD, str. 30
- Puher Lojs, odbornik ZRD, str. 57, 59, 246
- Rački Fran, Dr. 1828—1894, kanonik, historičar, jedan od vođa Narodne stranke, uži suradnik Strossmayera, organizator Jug. Akademije, str. 13, 78, 79, 340, 342
- Radetzky Josip, stolarski pomoćnik, zatvoren kao jedan od vođa u stolarskom štrajku, str. 164, 181, 185
- Radivojević, Dr. dvor. savj. član namjesničkog vijeća s Mažuranićem, str. 40

- Rajačić Josip, 1785—1861., vladika srpski, jedan od vođa reakcionara u nastupu protiv nac. revolucije u Mađarskoj g. 1848—9, str. 314
- Rakić, odbornik Obrt.-rad. društva u Osijeku, str. 292
- Rauch, barun de Nyek Levin, 1819—1890 vlastelin iz Lužnice kod Zagreba, ban i vođa unionističke stranke (mađarona) od 1867—1871., nadovezuje politiku na mađaronsku reakcionarnu aristokraciju, str. 13, 18, 22, 165, 344
- Rehberger Ivan, stolar, jedan od 23 uhapšenih stolarskih radnika — štrajkaša, str. 165, 181
- Renner, odbornik ZRD, str. 246
- Retto Stjepan, odbornik Rad. zadr. Vukovar, str. 318
- Riess Georg, predsjednik Rad. zadr. Vukovar, str. 316, 318
- Riupp Josef, odbornik Rad. zadr. Vukovar, str. 318
- Rochberg, odbornik ZRD, str. 59, 246
- Roguljić Mito, iz Vukovara, učesnik u revoluciji 1848—9, str. 316
- Röstler Christian, odbornik R. bol. d., Osijek, str. 293
- Rožek, odbornik R. bol. d., Osijek, str. 292
- Rubitschka, član Izv. Kom. Austr. SDS, str. 211, 213
- S, Marija, radnica tvor. duhana, tučena od majstora H, str. 188
- Salaj, iz Vukovara, učesnik u revoluciji 1848—9, str. 316
- Saulik, stol. radnik, predsjednik prve javne rad. skupštine odb. ZRD, str. 130, 135, 247, 250, 323
- Seidl, osuđen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Selinschagg, osuđen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Senečić Josip, predsj. Tip. društva i tarif. komisije, str. 92, 105
- Sitarš Georg, odbornik ZRD, str. 59, 246, 247, 250
- Sladek Ferdo, predsjednik RD Našice, str. 307, 312
- Smičiklas Tadija, 1843—1914., profesor, historičar, str. 340
- Sovinski Ludvig, odbornik Rad. zadr. Vukovar, str. 318
- Strašćak Mijo, krojač, odbornik ZRD, predlagač rezolucije kojom društvo uzima kao svoj organ »Rad. prijatelja«, str. 76, 85, 247, 250
- Stratimirović Đorđe, 1822—1908, ustanički vojskovođa i predsjednik Glav. Nar. odbora Srba u Vojvodini, u nevolucionarnim događajima 1848—9, str. 314
- Sučić Antun, vladin odvjetnik, str. 106, 107
- Sue Eugen, pisac soc. spisa, str. 10, 11
- Szabo Đuro, historičar grada Zagreba, str. 22
- Szalaj, odbornik Rad. obrt.-d. u Osijeku, str. 292
- Sch, radnica Z. tvor. cigara, otpuštena jer je zaštitila mladu kćer od nasrtaja majstorova, str. 188
- Scherübl, osuđen u procesu sa Tauschinskim, str. 213
- Schaffar, Dr. liječnik ZRD, str. 204
- Schmatz Antun, odbornik R. bol. d., Osijek, str. 293
- Schmidt Johann, odbornik R. bol. d., Osijek, str. 292, 293

- Schifner, odbornik Tipograf. društva, str. 104
- Schneider, osuđen sa Tauschinskim, str. 213
- Schönheit, Dr. liječnik ZRD, str. 204
- Schreckenthal, oslobođen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Schreckinger Moritz, stolar jedan od 23 zatvorena stolara — štrajkaša, str. 165, 181
- Schulz, oslobođen u procesu Tauschinskom, str. 213
- Schulze-Delitsch, Franz-German 1808—1883 burž. ekonomist, — osnivač zadružnog pokreta u Njemačkoj, nastoji da odbije radnike sa revoluc. puta, str. 16, 18, 29, 30, 147, 148, 150
- Savek, odbornik R. bol. d., Osijek, str. 292
- Šeketa, odbornik ZRD, str. 247
- Scheu Andrija, socijalist, vođa radik. krila austr. soc. dem. stranke, član delegacije bečkih radnika-demonstranata od 1869, osuđen na 5 godina robije, str. 28, 57, 210
- Šenoa August, 1838—1881., grad. senator, pisac »Seljačke bune«, »Zlatareva zlata« i drugih djela, str. 340, 342
- Šipoš Nikola, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Šlegl Dragutin, tipograf, nagrađen za kvalitet rad slag. škvadrom, str. 334
- Šleser, odbornik R. bol. d., Osijek, str. 292
- Šmidt Vilim, grad. povjerenik, str. 56
- Šmuk, odbornik ZRD, str. 247
- Štenzl, odbornik u perovoda Osječkog obrt.-rad. društva, str. 292
- Štefanac Julio, odbornik Tipograf. društva, str. 104
- Štiglić Stjepan, tipograf. blagajnik ZRD, zatvoren za tipograf. štrajk, str. 57, 59, 173, 246
- Štimac Tomo, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Stolz, tipograf, zatvoren radi obavijesti upućene inozemnim društvima o tipograf. štrajku, str. 96, 173
- Strossmayer Josip Juraj, Dr. 1815—1905, biskup, jedan od vođa Narodne stranke, osnivač Jug. akademije i sveučilišta, protivnik dogme o nepogriješivosti pape, str. 13, 18, 78, 79, 338, 340, 342
- Švalek, odbornik ZRD, str. 247
- Taafe, grof, predsjednik ministarstva a-u monarhije, str. 28
- Tančić Mihajlo, jedan od vođa mađar. Općeg rad. društva, urednik lista »Zlatna truba«, jedan od pionira soc. pokreta u Mađarskoj, str. 30
- Tanko, oslobođen kao stranac u procesu Tauschinskom, str. 213
- Tauschinski Hypolit, profesor u Gracu, jedan od vođa austr. soc. dem. stranke, u dva navrata osuđen naročito za napade na religiju i crkvu. Kasnije je iznevjerio pokret, str. 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 220, 223, 230
- Teller Ivan, odbornik R. bol. d., Osijek, str. 293
- Terbežnik, odbornik ZRD, str. 246, 247
- Tkalčić Ivan, 1840—1895, historičar, str. 340

- Todorović Pero, urednik lista Rad, za književnost i nauku u Beogradu, str. 86
- Tomac Stjepan, pr. predsjed. RD Kraljevica, str. 270
- Topolšćak Franjo, tipograf, prvi predsjednik ZRD i ponovni, jedan od osnivača Tipograf. društva i pisac lista »Glasnik« napisanog rukom u 1 primjerku, zatvoren za tipog. štrajk. Kasnije radi u Osijeku, str. 32, 34, 57, 58, 71, 96, 173, 242, 246, 292, 293
- Toth Josip, tipograf, odbornik i knjižničar Tip. društva, str. 104, 334
- Traunig, osuđen sa Tauschinskim, str. 213
- Tschmelic, odbornik ZRD, str. 247
- Tuhli, postol. pomoćnik, odbornik Rad. prosvj. društva u Varaždinu, str. 222, 302, 305
- Turelli Josip, saborski zastupnik, saradnik prof. Makanca, str. 123
- Turšić A., tipograf, nagrađen na priredbi sa 2 cekina, str. 334
- Unger Feliks, osuđen za štrajk tipografa, str. 96, 173
- Utješinović Ognjeslav, 1817—1890, dvor. savj. član namj. vijeća sa Mažuranićem, str. 40
- Valušec Mihael, odbornik ZRD i član tipogr. tarif. komis., str. 57, 105
- Varović Pavao, odbornik ZRD, str. 57
- Veber-Tkalčević Adolf, 1825—1889, filolog, str. 340
- Veršić Franz, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Vielmeier, osuđen u procesu sa Tauschinskim, str. 213
- Vimpošek, odbornik ZRD, str. 247
- Vincek, odbornik ZRD, str. 247
- Višnjic Vaso, socijalistički agitator u Vojvodini, str. 228
- Vodošek Antun, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Vončina Ivan, 1827—1885, lib. političar, str. 13
- Vucer Jozo, stolar, jedan od 23 uhapšena štrajkaša, str. 165, 181
- Vukelić Marko, odbornik RD Sisak, str. 280, 286
- Vukotinović Ljudevit, 1813—1893., književnik i političar, str. 340
- Wach Ivan Antun Heinrich, stol. kalfa iz Hamburga, član Njemačkog bratstva radnika, učesnik u revoluciji iz 1848. g., proganjan, str. 10
- Wanke Herman, jedan od vođa austr. soc. dem. stranke u Gracu, asjenahovac, str. 210, 211, 213, 214, 217, 218, 220
- Weiss Hinko, odbornik R. bol. d., Osijek, str. 293, 298
- Weiszhaar Antun, blagajnik RD Našice, str. 307, 312
- Weitmeyer Josip, krojač, socijalist, asjenahovac, pokretač i odbornik Rad. prosvj. društva u Varaždinu, u vezi sa Tauschinskim, s njim i osuđen u Gracu na robiju, str. 214, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 302, 305, 306
- Weitz, krojač, odbornik ZRD, str. 85, 247, 250
- Welfö, krojački pomoćnik, odbornik Rad. prosvj. društva u Varaždinu, str. 222, 302, 305
- Wenge Georg, krojač, u »Rad. prijatelju« iznio kritiku pisanje građ. novina, str. 76

- Wieser Ljudevit, tipograf, odbornik ZRD, kasnije i član sindikata grafičara te funkcioner, str. 33, 59, 246
- Würges, oslobođen u procesu c/a Tauschijevskom, str. 213
- Zlatarović pl. Robert, dvorski savjetnik i odsječni predstojnik Zem. vlade, Hrv. i Slavonije, za unutrašnje poslove, koji oklijeva s potvrdom pravila ZRD, str. 18, 19, 20, 21, 22
- Žigrović-Pretočki, dvor. sav. član namjes. vij. sa Mažuranićem, str. 40
- Žitvaj, iz Vukovara, učesnik u revoluciji od 1848—9, str. 316
- Živanović, gradonačelnik u Osijeku, 298
- Živković, ban. savjetnik, str. 68
- Žugel, odbornik ZRD, str. 57, 59, 246
- Žuvić, viši službenik Zem. vlade H. i Sl. koji radi na zakonu o štampi tako, da ga štampa ne može da dočeka, str. 18, 21

REGISTAR DOGAĐAJA

1848. veljača — U Londonu Marks i Engels objavili »Manifest Komunističke Partije«.
1850. 1. I. — U Zagrebu osnovana blagajna za uzajamnu pomoć tipografskih radnika.
1859. 28. IX. — Izdan novi Zakon o zanatstvu koji omogućava slobodniji razvoj privrede i u Hrvatskoj.
1864. 28. IX. — Organizirana I. Internacionala u Londonu.
1866. 3.—8. IX. — I. Kongres I. Internationale u Ženevi.
1867. 1.—8. IX. — II. Kongres I. Internationale u Lausanni.
- „ 15. XII. — Osnovano radničko prosvjetno društvo u Beču, u kojem najprije prevladaju pristalice Lassalle-a, a 1869 godine društvo se izjašnjava za Bebel-Liebknechtovu partiju i program.
- Donošenjem decembarskog ustava u Austriji omogućeno javno djelovanje radničkih organizacija.
1868. 6. II. — Osnovano tipografsko društvo u Ljubljani.
- „ 9. II. — Osnovano sveopće radničko društvo u Budimpešti.
- „ 23. II. — Proglas sveopćeg radničkog društva u Budimpešti. Pored mađarskog i njemačkog izdanja proglaša, izašao je proglas i na slavenskim jezicima.
- „ 6.—13. IX. — III. Kongres I. Internationale u Bruxellesu.
- „ — Ugarsko-hrvatska nagodba.
1869. 11. I. — Krvavi sukob pekarskih radnika sa vojskom u Karlovcu.
- „ 14. II. — U Bratislavi održana prva zajednička konferencija socijal-demokrata iz cijele Austro-Ugarske, uz učešće predstavnika I. Internationale.

1869. 15. II. — Osnovano prvo radničko kulturno (prosvjetno) društvo »Vpred« u Bratislavi.
- „ 29. III. — Prva javna radnička skupština u Mađarskoj održana je u Bratislavi.
- „ 6.—12. IX. — IV. Kongres I. Internacionale u Bazelu, na kojem je Karl Marks podnio 29. VIII. 1869. izvještaj Generalnog savjeta.
- „ 16. IX. — Izašao je prvi radnički list u Zagrebu »Glasnik« — organ zagrebačkih knjigotiskara koji je bio pisan rukom.
- „ 20. IX. — Drugi sastanak 150 radnika, na kojem je prihvaćen projekt pravila Zagrebačkog radničkog društva i izabran novi privremeni odbor društva.
- Početkom listopada stupili su u štrajk radnici obućarskih, kovačkih i stolarskih radionica u Rijeci.
- „ 3. III. — Delegacija radnika predala je pravila Zagrebačkog radničkog društva Zemaljskoj vladi na odobrenje.
- „ 10. X. — Osnovano društvo zanatskih radnika u Rijeci.
- „ — Ujedinjenje političkih i radničkih saveza u Mađarskoj u Opći radnički savez.
- „ — Akcija tipografa za povišenje plaća i izmjenu tarifnog pravilnika.
- Osnovana je u Njemačkoj Radnička socijal-demokratska stranka na Kongresu u Eisenachu. Na njenom čelu stajali Bebel i Liebknecht.
- Teror nad radničkim pokretom Austrije zbog usvajanja eisenachskog socijal-demokratskog programa. U vezi s tim:
- „ 13. XII. — dolazi do masovnih demonstracija protiv vlade u Beču.
1870. 13. I. — Osnovano ljubljansko »Delavsko izobraževalno« društvo.
- „ 14. IV. — Osnovano Zagrebačko Tipografsko društvo.
- „ 4. VII. — Dragutin Kale pokreće Tipografski vjesnik, koji policija odmah zabranjuje.

1870. — Osnovana u Budimpešti Opća radnička bolesnička invalidska blagajna, koja je odigrala krupnu ulogu u radničkom pokretu. Sekretar blagajne bio je jedno vrijeme opunomoćenik Internacionale g. Karl Frankel, koji je bio učesnik Pariške Komune i prijatelj Marksa i Engelsa.
1871. 18. III.-28. IV. — Pariška Komuna (Prva proleterska revolucija u svijetu).
- „ 16. IV. — Osnovano Riječko privredno radničko društvo (kreditna i proizvodna zadruga).
- „ 18. IV. — Radničko društvo u Kraljevići podnijelo svoja pravila vladi na odobrenje.
- „ 24. IV. — Štrajk stolara u Zagrebu i Osijeku građanska štampa je ocijenila kao solidarnost sa Pariškom Komunom.
- „ 3. V. — i dalje uhapšeno preko 30 stolarskih radnika zbog štrajka.
- „ 11. VI. — Velika demonstracija u Budimpešti u znak solidarnosti s palim borcima Pariške Komune.
- „ 1. VII. — Svetozar Marković pokrenuo list »Radenik«.
- „ 31. VIII. — Održana prva slobodna radnička skupština u Pančevu, na kojoj se zaključilo, da se upostavi podružnica budimpeštanske Opće radničke bolesničko invalidske blagajne.
- Koncem 1871. godine u oči tarifnog pokreta grafičkih radnika pokušao je Kale pokrenuti »Tipografski vjesnik«, kojeg je policija zabranila prije nego se raspačao.
- Saborski izbori na kojima je pobijedila Narodna stranka.
1872. 13. I. — Započeo štrajk tipografskih radnika. Policija raspušta tipografsko društvo i plijeni njegovu imovinu.
- „ 27. II.—1. III. — Izdan novi Zakon o zanatstvu kojim su ukinuti cehovi.
- „ 23.—29. IV. — »Veleizdajnički proces« protiv funkcionera Sveopćeg radničkog društva u Budimpešti.
- „ 25. V. — Zemaljska vlada ponovo dozvoljava rad tipografskog društva.
- „ 1. IX. — Osnovano Zagrebačko radničko društvo.
- „ 2. XI. — V. Kongres I. Internacionale u Haagu.

1872. — List »Radnik« u Srbiji prestao izlaziti.
1873. 5. I. — Počeli su u Budimpešti izlaziti listovi »Unokeš Heti — Kronika«; »Arbeiter-Wochen-Chronik« (na njemačkom i mađarskom jeziku).
- „ 19. I. — Održana konstituirajuća skupština Zagrebačkog radničkog društva (prvi predsjednik tipograf Franjo Topolšćak).
- „ 25. I. — Zagrebačko radničko društvo izdalo je proglas, koji je objavljen u štampi.
- „ 5. II. — Članovi krojačke bratovštine pristupili u Zagrebačko radničko društvo.
- „ 23. III. — U Budimpešti osnovana Radnička partija Mađarske.
- „ 2. IV. — Članovi zidarske bratovštine pristupili u Zagrebačko radničko društvo.
- „ 9. IV. — Članovi brijačke bratovštine pristupili Zagrebačkom radničkom društvu.
- „ 30. IV. — Pekari pristupili Zagrebačkom radničkom društvu.
- „ 9. V. — Zemaljska vlada odobrila pravila Općeg podupirajućeg društva za bolesnike u Zagrebu.
- „ 10. V. — Ministarstvo unutrašnjih poslova zabranilo daljnji rad Radničke Partije Mađarske.
1873. 13. V. — Štrajk krojačkih radnika u Zagrebu i hapšenje kolovođa štrajka.
- „ 12. X. — Na izvanrednoj skupštini Zagrebačkog radničkog društva izabran za predsjednika Dragutin Kale.
- „ 8. XI. — U Kragujevcu počeo izlaziti list Svetozara Markovića »Javnost«.
- „ 8. XI. — Nova uprava Zagrebačkog radničkog društva na čelu sa Kale-om izdala proglas na zagrebačke radnike.
1874. 21. I. — Zemaljska vlada odobrila pravila Osječkog radničkog društva.
- „ 12. III. — Društvo radničko podupirajuće zajednice u Sisku podnosi pravila na odobrenje Zemaljskoj vladi.

1874. 5.—6. IV. — U Neudörflu održan tajni Kongres austrijskih socijalista, na kome je osnovana austrijska Radnička socijal-demokratska stranka. Kongres usvojio program Socijal-demokratske radničke partije Njemačke donijet u Eisenachu. Poslije Kongresa došlo je do zabrane radničkih društava u Austriji.
- „ 8. IV. — Donijeta odluka o uspostavljanju institucije za posredovanje rada unutar Zagrebačkog radničkog društva.
- „ 22. IV. — Radnici Varaždina podnijeli pravila za radničko društvo, koja je Gradsko poglavarstvo uputilo vladi 22. IV.
- „ 29. IV. — Potvrđena ispravljena pravila Zagrebačkog radničkog društva.
- „ 2. VII. — Hapšenje Tauschinskog i drugova — jednog od vođa socijalista Austrije, koji održava veze sa socijalistima Hrvatske.
- „ VII. — Svetozar Marković pokrenuo list »Glas Javnosti«.
- „ 5. VIII. — Zakon o štampi donešen na zasjedanju Sabora.
- „ 8. VIII. — U Zagrebačkom radničkom društvu umjesto Kale-a koji je bolestan, izabran je za predsjednika Potisk.
- „ 4. X. — Izašao prvi broj lista »Radnički prijatelj«.
- „ 5. X. — Zemaljska vlada odobrila pravila Društva »radničko podupirajuće zajednice« u Sisku.
- „ 18. X. — Zagrebački socijalisti predali Saboru predstavku o pravu javnog sakupljanja.
- „ 22. X. — Sabor donio Zakon o pravu sakupljanja.
- „ 28. X. — Izašla iz štampe prva socijalistička brošura na hrvatskom jeziku (napisao Dragutin Kale, jedan od osnivača Zagrebačkog radničkog društva).
- „ 29. X. — Potvrđena nova pravila Zagrebačkog tipografskog društva.
- „ X. — Štrajk krojačkih radnika (čohaša).
- „ 6. XII. — Formirana nova redakcija »Radničkog prijatelja«.
- „ 13. XII. — Radnici tvornice parketa daju javni proglas u vezi otpuštanja radnika zbog članstva u Zagrebačkom radničkom društvu.
- „ 21. XII. — Osnivačka skupština Osječkog radničkog društva.

1875. 1. I. — Svetozar Marković počeo izdavati list »Oslobođenje«.
- „ 4. I. — Potvrđen i u službenom listu proglašen Zakon o slobodi sastajanja.
- „ 31. I. — Za predsjednika Zagrebačkog radničkog društva izabran Dragutin Kale.
- „ 21. II. — Prva opća javna radnička skupština u Hrvatskoj.
- „ 21. II. — Proglašen »Radnički prijatelj« glasilom jugoslavenske radničke klase i organom društva.
- „ 28. II. — »Radnički prijatelj« objavio pismo Tauschinskog zagrebačkim socialistima, u kojem se zahvaljuje na materijalnoj pomoći, koju je dobivao za vrijeme dok je bio u zatvoru.
- „ III. — Umro Svetozar Marković u Trstu na putu u Italiju.
- „ 4. III. — Radnici u Vukovaru podnose pravila vukovarske Opšte radničke bolno potpomažuće zadruge.
- „ 7. IV. — Radnici tvornice cipela pristupili Zagrebačkom radničkom društvu.
- „ 7. IV. — Radnici tvornice Anišić pristupili Zagrebačkom radničkom društvu.
- „ 21. IV. — Radnici paromlina pristupili Zagrebačkom radničkom društvu.
- „ 25. IV. — »Radnički prijatelj« objavio proglas Tauschinskog radnicima Varaždina i Hrvatske, u kojem im se obraćao kao pristalicama socijalne demokratije.
- „ 25. IV. — Sa 17. brojem zabranjen je »Radnički prijatelj«.
- „ 27. V. — Zagrebačko radničko društvo predalo Saboru zahtjev sa 290 potpisa, u kojem se traži donošenje Zakona o slobodi udruživanja.
- „ 10. VI. — U Varaždinu uhapšen Weitlmayer (tajnik Radničkog društva) zbog veza sa austrijskim socialistima.
- „ 27. VI. — Održana prva zemaljska skupština tipografskih radnika Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.
- „ 22.—27. VII. — Ujedinjenje socijal-demokratske radničke stranke (Eisenachovci), i Lassalleov opći radnički savez u jedinstvenu Socijalističku radničku partiju Njemačke (Gotha).

1875. 27. VII. — Zagrebački socijalisti podnijeli prijavu Gradskom poglavarstvu da će izdavati list »Novi radnički prijatelj».
- Izdan Zakon o zdravstvenoj zaštiti trgovačkih pomoćnika.
- Osnovana u Srbiji družina krojačkih radnika.
- Osnovana u Srbiji družina bravarsko-stolarskih radnika.
1876. 15. VIII. — Posljednja konferencija I. Internacionale u Filadelfiji.
- „ 2. I. — Izabran za predsjednika društva tipograf Ljudevit Krone.
- „ 15. III. — Zagrebačko radničko društvo upućuje proglas radnicima grada Zagreba.
- „ 29. III. — Uveden kao znak Zagrebačkog radničkog društva socijalistički znak unakrsne ruke.
- „ 28. IV. — Radnici Našica podnijeli pravila vladi na odobrenje za »I. našičko obrtničko radničko društvo«.
1877. — Izmijenjena su pravila Zagrebačkog radničkog društva tako, da je teritorij djelovanja društva protegnut na čitavu Hrvatsku.
- „ 1. IV. — Radnici Siska podnose Zemaljskoj vladi pravila radničkog društva pod nazivom »Zajedničko sisačko radničko obrtničko društvo«.
- „ 15. III. — Podnose osječki socijalisti prijedlog pravila »Obćeg slavenskog bolesno podupirajućeg društva u Osijeku«.
- „ 12. VII. — Moli Glavni odbor bud. radničke bolno invalidske blagajne, da može zadržati svoje 2 podružnice u gornjem i donjem gradu Osijeku.
1878. 7. IV. — Osnovana Čehoslovačka socijal-demokratska partija u Pragu.
- „ 9.—10. VI. — Konstituirajuća konferencija tzv. Radničke partije Mađarske (Külföldova frakcija).
1880. 16.—17. V. — Ujedinjenje socijalističke grupe u Mađarskoj oko starog jezgra.
- Zabranjena koalicija, koja ima za cilj dizanje radničkih nadnica. To sprečava razvoj radničkih društava.

POPIS SLIKA

	Strana
Naslovna strana lista »Zatočnik«, glasila Narodne liberalne stranke	15
Faksimil dokumenta u kojem Gradsko poglavarstvo odbija molbu za osnivanje radničkog društva	25
Slika dr. Kale-a	40
Naslovna stranica Kale-ove brošure, prvog socijalističkog spisa na hrvatskom jeziku	45
Faksimil pravila ZRD-a iz 1874. i 1877. g.	62, 63
Naslovna stranica 1. broja »Radničkog prijatelja«	74
Naslovna stranica »R. P.« (»R. P.« proglašen glasilom jugoslavenskog radničkog stališa)	75
Naslovna stranica »Rada«	87
Faksimil molbe za potvrdu pravila društva tiskara i slovara	95
Faksimil pravila društva tiskara i slovara	110, 111
Stav »Zatočnika« prema radničkom pitanju	116
Faksimil predstavnice saboru o pravu sakupljanja	120, 121
Bilješka u »R. P.« o radničkom plesu u Gradskoj pivovari	129
Bilješka u »Zatočniku« da tipografi Gajeve tiskare ne će štampati Rauchov list »Zvekan«	165
Bilješka o štrajku tipografa	171
Vijesti o štrajku krojača i stolara	181
Vijest o štrajku na Rijeci	186
Faksimil o radu djevojčica u tvornici duhana	191, 193
Vijest o štrajku krojača	196
Slika štrajkaša tipografa u zatvoru (I. red Stj. Štiglić, Nikola Plavšić, Ivan Kralj, Taussaint Bischoff, Stj. Oračić, Kosta Popović, II. red Fridrik Fischer, Unger, Drag. Kale, Julio Stolz, Gavro Grünhut, III. red Klauzer, Gj. Belošević, Jerko Kramer)	208
Vijest o hapšenju socijalista u Grazu	215
Pismo Tauschinskog, upućeno radnicima Varaždina i Hrvatske	210
Faksimil dokumenta o vezama Wanke-a sa Weitmeyerom i Pravdicom	235
Faksimili pravila ZRD-a	254, 255
Faksimil pravila RD Kraljevica	265
Stav »Zatočnika« prema radničkom pitanju	269

Faksimil pravila Radničke podupirajuće zajednice u Sisku	279
Faksimil pravila sisačkoga obrtničko-radničkoga (kalfinskoga, dietičkoga) društva	285
Molba sisačkoga rad. društva Zem. vladi za potvrdu pravila	291
Pravila radničkog izobražujućeg društva u Varaždinu	301
Molba za odobrenje pravila Vukovarske opšte radničke i bolno-potpomagajuće zadruge	315, 319
Molba za odobrenje pravila ZRD-a	323
Faksimili dokumenata o ukinuću tip. društva i obavijest o ponovnoj uspostavi društva	330
Dokument o podnošenju pravila osiječkog Radničkog društva	331
Faksimil zapisnika prve javne radničke skupštine	337
Statut potporne blagajne za putujuće radnike	341
Okružnica o širenju socijal. literature	399

S A D R Ź A J :

	Strana
Pokušaj stvaranja prvog radničkog društva u Hrvatskoj 1869. g.	5
Osnivanje Zagrebačkog radničkog društva	31
»Radnički prijatelj«, organ Zagrebačkog radničkog društva	71
Društvo tiskara i slovara u Hrvatskoj i Slavoniji	90
Politički zahtjevi i politička borba	117
Borba za ekonomsko poboljšanje života radnika i štrajkovi	156
Blagajna za uzajamnu pomoć Zagrebačkog radničkog društva i bolesničke blagajne u poduzećima	197
Povezanost zagrebačkog radničkog društva sa socijalističkim po- kretom drugih zemalja	209
Organizacija Zagrebačkog radničkog društva	234
Rad na stvaranju radničkih društava u unutrašnjosti Hrvatske	236
Obrazovanje, kulturni i zabavni život	321
Hrvatska u brojkama i njena ekonomska i socijalna struktura	343
Registar imena	407
Registar događaja	421
Popis slika	429

Štampano u 3.000 primjeraka

